

ИЗДАТЕЛЬСТВО ТБИЛИССКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ТБИЛИСИ 1987

SUMPTIBUS UNIVERSITATIS T̄HBILISSIENSIS
T̄HBILISSIIS MCMLXXXVII

თბილისის უნივერსიტეტის გრძელ-ლათინური
ბიბლიოთეკა

ГРЕЧЕСКО-ЛАТИНСКАЯ БИБЛИОТЕКА ТБИЛИССКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BIBLIOTHECA GRAECO-LATINA UNIVERSITATIS
T̄HBILISSIENSIS

პ ლ უ ტ ა რ ძ ე

რჩეული ბიოგრაფიები

II

ქველბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები
დაურთო

აკაკი ურუშაძე

✻

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 1987

წიგნში წარმოდგენილია ქართველი მკითხველისათვის ადრე გამოცემებით (1957; 1975) ცნობილი ძველი ბერძენი ფილოსოფოს-მორალისტისა და ისტორიკოსის პლუტარქეს (ძვ. წ. 46—120 წწ.) „პარალელური ბიოგრაფიებიდან“ აშორჩეული ანტიკური ეპიქის კიდევ ათი გამოჩენილი პირის ცხოვრების აღწერა. ამთგან ოთხი ბერძენი მოღვაწეა (თემისტოკლე, პერიკლე, ალკიბიადე, არისტიდე), ექვსი — რომაელი (კამილუსი, ფაბიუს მაქსიმუსი, გაიუს მარციუს კორიოლახუსი, მარკუს კატონი, ნუმა და პოპლიკოლა).

წიგნი გამიზნულია ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის.

რედაქტორი: თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი

©თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1987

4603030000

Г.-----

M608(06)87

წინასიტყვაობა

ქველი ბერძნული მწერლობის თვალსაჩინო წარმომადგენლის, არაჩვეულებრივად ნაყოფიერი შემოქმედის, პოლიისტორის ანუ მრავალმხრივ ერუდიტიებული ფილოსოფოს-მორალისტისა და ისტორიკოსის პლუტარქე ქერონელის (46—120 წწ.) თხზულებებმა, „პარალელურმა ბიოგრაფიებმა“ და „ეთიკამ“ დიდი გავლენა მოახდინა ევროპულ ლიტერატურაზე და დღემდე ამშვენებენ მსოფლიო მწერლობის ოქროს საგანძურს. თხზულება, რომელმაც პლუტარქეს სახელი უკვდავყო, საქვეყნოდ ცნობილი „პარალელური ბიოგრაფიები“ ანუ ანტიკური ეპოქის გამოჩენილ ბერძენ და რომაელ მოღვაწეთა შეწყვილებულ-შეთანასწორებითი ცხოვრების აღწერაა. საისტორიო და მხატვრული პროზის ამ დიდებულ ძეგლში ანტიკური ხანის ადრე ეტაპზე შექმნილი ბიოგრაფიული ჟანრი სრულიად ახალ, ორიგინალურ დონეზეა აყვანილი. მასში, როგორც სპექტრში, თავი მოიყარა I-II საუკუნეების იმ კულტურული მოძრაობის ძირითადმა ნიშნებმა, რომლებიც „ბერძნული აღორძინების“ სახელითაა ცნობილი. არსებული მემუარული ჟანრის საფუძველზე პლუტარქემ ხასიათის ბიოგრაფია შექმნა და თავის საზოგადოებას მოეგვინა დიდ მორალისტ მწერლად, რომლის უმთავრესი მიზანი კონკრეტული გმირის ზნეობრივი სფეროს ჩვენება იყო. „პარალელურ ბიოგრაფიებში“ ავტორი ძველი საბერძნეთისა და რომის გამოჩენილ მოღვაწეთა პორტრეტებს გვიხატავს და თითოეული მათგანის ცხოვრების აღწერით ჟკითხველის მორალურ დამოძღვრას ცდილობს. მორალისტი და მხატვრული დახასიათების დიდოსტატი ზშირად ხოტბას ასხამს თავის გმირებს, ლამაზი ფერებით ხატავს მათ; გვიჩვენებს ამ გმირთა სიმამაცესა და სამშობლოსადმი მგზნებარე სიყვარულის მაგალითებს. გამოჩენილ პირთა ასეთი იდეა-

ლიზაციით პლუტარქეს სურს, გააფართოოს მკითხველის თვალსაწიერი, დანერგოს მის შეგნებაში მშვენიერებისა და უზენაესი სიკეთის შეგრძნების იდეა, ასწავლოს ავისა და კარგის გარჩევა. სწორედ ასეთი დიდაქტიკაა იმის მიზეზი, რომ „პარალელურ ბიოგრაფიებში“ ისტორიულ მიზანს ეთიკური, მორალური მიზანი ძლევს. ისტორია, პლუტარქეს აზრით, ეთიკის სამსახურში უნდა იღვეს; ისტორიიდან, გამოჩენილი პიროვნების ცხოვრებიდან მკითხველის ზნეობრივი განწმენდისათვის საჭირო და სასარგებლო მაგალითები უნდა ამოვყრობოთ: „ერთ თვალისთვისაა საამო ის ფერი, რომლის სიხასხასე და მახალისებელი ძალა სიცოცხლეს ჰმატებს და ასაზრდოებს ჩვენს მხედველობას, ჩვენი გონებაც ასევე ისეთ საგანთა ჰერეტა-ალქმისავენ უნდა წარემართოთ, რომლებიც ალაღებენ მას და ჩვეული სიკეთისავენ უხმობენ. ეს საგნები კი უზენაესი სიქველისაგან წარმომდგარ იმ საქმეებშია, რომლებიც გადმოცემათა წყალობით. მიბაძვის მგზნებარე სურვილსა და ხალისს გვინერგავენ“. აი, ამ სიტყვებით განსაზღვრავს პლუტარქე თავისი დიდაქტიკის უმთავრეს მიზანს პერიკლეს ბიოგრაფიის შესავალ ნაწილში, ე. წ. პროლოგიონში..

სახელმწიფო მოღვაწეობის თვალსაზრისით გამოჩენილი ბერძენი პირის შედარება რომაელ მოღვაწესთან ანუ პარალელური ბიოგრაფიების პრინციპი და მის ძირითად საფუძვლად ხასიათთა მსგავსების მიჩნევა პლუტარქესეული სიახლე იყო. ამ პრინციპს დაუქვემდებარა პლუტარქემ მის მიერ დანერგილი ახალი ჟანრის — ლიტერატურული პორტრეტის ჟანრის აღნაგობა, მისი სტრუქტურა: შეწყვილებულ მოღვაწეთა ბიოგრაფიებს, როგორც წესი, თან ახლავს დასკვნითი შედარება, ეგრეთ წოდებული ს ი ნ კ რ ი ს ი ს ი. ასეთი სტრუქტურით ბიოგრაფიების წერის დროს, ფილოსოფიურ-ფსიქოლოგიური ეტიუდების შესაქმნელად, პლუტარქე პოლიტიკურა ისტორიის მასალას ეყრდნობოდა. პლუტარქეს უდიდეს ერუდიციანე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მის თხზულებებში სამასზე მეტი ავტორია დამოწმებული. გამოყენებულია მრავალი ბერძენი და რომაელი ისტორიკოსი, ფილოსოფოსი, გრამატიკოსი და მითოლოგი, მოყოლებული პეროდოტედან და პლატონიდან, ვიდრე ტიტუს ლივიუსამდე. ყველაზე ხშირად დამოწმებული არიან: პეროდოტე, ქსენოფონტი, თუკიდოდე, პლა-

ტონი; არისტოტელე, არისტოკრატიე, ჰერმიპე სმირნელი, სფეროსი, თეოფრასტე, კრიტია, ფილოსტეფანე, აპოლოდორე მითოლოგი და სხვ.

„პარალელური ბიოგრაფიების“ სტილი სადა და მიმზიდველია. ამბები გადმოცემულია სხარტად. მთელი თხზულება ოპტიმიზმით, ჰუმანიზმითა და ღრმა დრამატიზმითაა გაყენებული.

შუა საუკუნეებში თაყვანს სცემდნენ პლუტარქეს ერუდიციას, მისი თხრობის მიმზიდველ სტილს და ამიტომაც მის თხზულებებს განსაკუთრებული მზრუნველობით ეკიდებოდნენ. ცნობილია, რომ თეოლოგიისა და სქოლასტიკის ტყვეობაში მყოფი და მონასტრებში მობილიზებული ახალგაზრდობა წმიდათა ცხოვრების ტექსტის ყდაში ჩასმულ „პარალელურ ბიოგრაფიებს“ კითხულობდა და ხარბად ეწაფებოდა თხრობის დიდოსტატის განუმეორებელ მხატვრულ სახეებს.

„პარალელური ბიოგრაფიები“ არაერთმა მწერალმა გამოიყენა საკუთარი ნაწარმოებების ქარგად. შექსპირის უკვდავი ტრაგედიები — „იულიუს კეისარი“, „ანტონიუსი და კლეოპატრა“, „კორიოლანუსი“ და „ტიმონ ათენელი“ პლუტარქეს ბიოგრაფიების საფუძველზეა დაწერილი. ფრანგი დრამატურგები კორნელი და რასინი თავიანთი დრამებისათვის ხშირად სესხულობდნენ სიუჟეტებს „პარალელური ბიოგრაფიებიდან“ (შდრ. კორნელის „ნიკომედე“, „აგესილაე“, „სერტორიუსი“, „პომპეუსის სიკვდილი“, „ოტონი“; რასინის „მითრჰიდატე“, „ალექსანდრე“.). პლუტარქეს ბიოგრაფიებს იყენებდა ვოლტერი (შდრ. მისი „ბრუტუსი“, „იულიუს კეისარი“, „კატილინა“, „ტრიუმფირატი“).

„პარალელური ბიოგრაფიებით“ აღფრთოვანებული იყვნენ მონტენი და რუსო. სიბერის უამს უან უაკ რუსო წერდა: „იმ მცირერიცხოვან წიგნთა შორის, რომელთაც ხანდახან ვერ კიდევ ვკითხულობ, პლუტარქეს „პარალელური ბიოგრაფიები“ ყველაზე მეტად მიზიდავს და ყველაზე მეტ სარგებლობას მძლევეს. იგი ჩემი სიყმაწვილის პირველი საყვარელი წიგნი იყო და სამარის კარამდეც მან უნდა მიმაცილოსო“.

პლუტარქეს თხზულებით გატაცებული იყვნენ დეკაბრისტები. განსაკუთრებულ თაყვანს სცემდა „პარალელურ ბიოგრაფიებს“ დიდი რუსი კრიტიკოსი და რეალისტური ესთეტი-

კის ფუძემდებელი ბელინსკი. მისი შეხედულებები და აზრები პლუტარქეზე და საერთოდ ანტიკურ კულტურაზე ფასდაუდებელი განძია ლიტერატურათმცოდნეობაში. მოგვაქვს ზოგიერთი ადგილი ბელინსკის წერილიდან ვ. ბოტკინისადმი: „ამ წიგნმა („პარალელურმა ბიოგრაფიებმა“) გამაგია. ღმერთო ჩემო, კიდევ რამდენი სიცოცხლეა ჩემში... ძველი დროის ყველა გმირთაგან სამმა დაიშაახურა მთელი ჩემი სიყვარული, თავიანთსცემა და ენთუზიაზმი — ტიმოლეონტმა და გრაკხუსებმა. კატონ უტიკელის ბიოგრაფიამ ტრაგედიის პირქუში სიდიადის სურნელი მაგრძნობინა: რა უაღრესად კეთილშობილი პიროვნება! პერიკლესა და ალკიბიადეს გაკვირვებისა და აღტაცების სრულად და უხვი ხარკი გადაუხადე... პლუტარქეს საშუალებით ბევრი რამ გავიგე, რაც არ მესმოდა. საბერძნეთისა და რომის ნიადაგზე აღმოცენდა უახლესი კაცობრიობა... მომხიბლაუა ძველი სამყარო. მის ცხოვრებაში არის მარცვალი ყოველივე ღიადისა, კეთილშობილებისა, სიქველისა, იმიტომ რომ მისი ცხოვრების საფუძველია პიროვნების სიამაყე, პირადი ღირსების ხელშეუხებლობა. დიახ, ბერძნული და ლათინური ენები უნდა იყოს ქვაკუთხედი უფიქვლო გვიანათლებლისა, საძირკველი სკოლებისა“¹.

მართალია, პლუტარქე ისეთი ისტორიკოსი არ არის, როგორც ვთქვამთ, თუკიდიდე იყო, ხშირად სუბიექტურად მსჯელობს. ზოგჯერ ისტორიულ სინამდვილესაც ასხვაფერებს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მისი „პარალელური ბიოგრაფიები“ ფასდაუდებელი წყაროა ისტორიისათვის. აქ დაცულია უნიკალური ხასიათის ცნობები ძველი საბერძნეთისა და რომის თაობაზე, აგრეთვე მათთან დაკავშირებული სხვა ქვეყნების შესახებ. თუ ჩვენ პლუტარქეს პარალელიზმს არ მივხედავთ და მის ბიოგრაფიებს ქრონოლოგიური რიგით დავალაგებთ, თვალწინ წარმოგვიდგება ისტორიულ პირთა დიდი გალერეა, რომელიც მოიცავს ძველი საბერძნეთის ისტორიას მითიური ხანები-

¹ ბ. ბელინსკი, რჩეული ფილოსოფიური თხზულებანი, თბილისი, 1948, გვ. 289—291.

პლუტარქეს თხზულების სისტემური გამოკვლევა და ვრცელი ბიბლიოგრაფია იხ. წიგნი: С. С. Аверинцев, Плутарх и античная биография, М., 1973.

დან ელინური დამოუკიდებლობის დაკარგვამდე და რომის მთელ წარსულს დასაბამიდან რესპუბლიკის დაცემამდე.

გარდა თავისთავადი მხატვრულ-ესთეტიკური ღირებულებისა, პლუტარქეს თხზულებებს ჩვენთვის, ქართველებისათვის, ის დიდი მნიშვნელობაც აქვს, რომ მათში დაცულია სხვადასხვა რიგის მეტად საყურადღებო ცნობები საქართველოს ძველი ისტორიის თვალსაზრისით. ეს ცნობები მოიპოვება როგორც „პარალელურ ბიოგრაფიებში“, ისე „ეთიკასა“ და იმ თხზულებებში, რომლებიც ტრადიციით პლუტარქეს მიეწერება და „ფსევდო-პლუტარქეას“ სახელითაა ცნობილი².

„პარალელური ბიოგრაფიების“ ჩვენამდე მოღწეულ ორიგინალში ორმოცდაათი ბერძენ-რომაელი მოღვაწის ცხოვრების აღწერაა დაცული. ორმოცდაექვსი ბიოგრაფია წყვილულია, ე. ი. პარალელიზმის პრინციპითაა აგებული. სულ 23 წყვილია. ამათგან მეცხრამეტე და მეოცე ტეტრადა ანუ ოთხეულია — ერთადაა დალაგებული ოთხი მოღვაწის ბიოგრაფია: ორი ბერძენი მოღვაწის ცხოვრების აღწერას უპირისპირდება ორი რომაელის ბიოგრაფია. დანარჩენი ოთხი მოღვაწის ცხოვრება პარალელების გარეშეა შეთხზული. 1975 წელს „მსოფლიო ლიტერატურის სერიაში“ პლუტარქეს „პარალელური ბიოგრაფიებიდან“ ამორჩეული ცამეტი ბიოგრაფიის ქართული თარგმანია გამოცემული. ეს ბიოგრაფიებია: თეზევსი, რომულუსი, ლიკურგე, სოლონი, ლუკულუსი, ევმენე, სერტორიუსი, პომპეუსი, ალექსანდრე მაკედონელი, გაიუს იულიუს კეისარი, ტიბერიუს გრაქუსი, გაიუს გრაქუსი და ციცერონი. ამათგან წყვილულია თეზევს-რომულუსის, ევმენე-სერტორიუსისა და ალექსანდრე მაკედონელისა და გაიუს იულიუს კეისარის ბიოგრაფიები. დანარჩენი შვიდი ბიოგრაფია ქართულ თარგმანში ცალ-ცალკეა წარმოდგენილი. ბიოგრაფიებს თან ახლავს შესავალი წერილი პლუტარქეს ცხოვრება-შემოქმედებაზე და სთანადო შენიშვნები.

წინამდებარე წიგნში, რომელიც მეორე ტომად უნდა ჩავ-

² ამ ცნობათა მიმოხილვა და მათი თარგმანი იხ. წიგნში; პლუტარქე, რჩეული პარალელური ბიოგრაფიები. ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო აკაკი ურუშაძემ. თბილისი, 1957 წ. გვ. XV და 285—289, შდრ. თ. ყაუხჩიშვილი, საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები; თბ., გვ. 175—184.

თვალთ, მკითხველს ვთავაზობთ პლუტარქეს „პარალელური ბიოგრაფიებიდან“ ანტიკური ეპოქის კიდევ ათი გამოჩენილი პირის ცხოვრების აღწერას. ამათგან ოთხი ბერძენი მოღვაწეა (თემისტოკლე, პერიკლე, ალკიბიადე, არისტიდე), ექვსი კი — რომაელი (კამილუსი, ფაბიუს მაქსიმუსი, გაიუს მარციუს კორიოლანუსი, მარკუს კატონი, ნუმა და პოპლიკოლა). ოთხ წყვილულ ბიოგრაფიაში თემისტოკლე-კამილუსის ბიოგრაფიებს ბერძნულ ორიგინალში და, ცხადია, ქართულ თარგმანშიც, არ ახლავს ე. წ. სინკრისისი ანუ დასკვნითი შედარება — შეთანასწორება. პერიკლე-ფაბიუს მაქსიმუსის, ალკიბიადე-გაიუს მარციუსისა და არისტიდე — მარკუს კატონის ცხოვრებათა აღწერანი სრული-სინკრისისიანი (შეთანასწორებითი) სტრუქტურითაა აგებული. რაც შეეხება ორი რომაელი მოღვაწის — ნუმა პომპილიუსისა და პოპლიკოლას ბიოგრაფიებს, რომლებიც ამ წიგნში ცალ-ცალად არიან წარმოდგენილნი, მათთან შეწყვილებულ ბერძენ მოღვაწეთა — ლიკურგესა და სოლონის ცხოვრება-აღწერანი „პარალელური ბიოგრაფიების“ ადრე გამოცემულ ქართულ თარგმანებშია შეტანილი*.

ყოველ ბიოგრაფიას თან ერთვის საჭირო შენიშვნები. სახელთა საძიებელი, რაც აუცილებელია ისეთი წიგნისათვის, როგორც „პარალელური ბიოგრაფიებია“, შედგენილი იქნება, როცა დასრულდება ამ თხზულების მთლიანად თარგმნის საქმე. საამისოდ მუშაობა გრძელდება: განზრახული გვაქვს, მკითხველს მომავალში სრული სახით მივაწოდოთ ძველი ბერძნული პროზის დიდოსტატის უკვდავი ქმნილებების ქართული თარგმანი სათანადო სამეცნიერო აპარატის დართვით.

აკაკი ურუშაძე

* პლუტარქე. რჩეული ბიოგრაფიები, I. თბილისი. 1957; 1975.

თემისტოკლე

1. თემისტოკლეს ისეთი ჩამომავლობა როდი ჰქონდა, მისი სახელის აღზევებას შეშველებოდა. მამამისი ნეოკლე წარმოშობით ლეონტიისის ფილის ფრეარეს დემიდან გახლდათ და ათენის წარჩინებულთა ფენას არ მიეკუთვნებოდა; დედის მხრივ კი, როგორც გადმოგვცემენ, ნაბუშარი იყო².

აბროტონონი — თრაკიელი ქალი ვარ, მაგრამ
ამაყად შეთქმის: თემისტოკლე ვუში ბერძენთა,³.

უთქვამს დედამისს.

ფანია წერს: თემისტოკლეს დედა თრაკიელი კი არა, კარიელი ქალი იყო და სახელად ევტერპე ერქვა და არა აბროტონონიო. ნეანთე, თავის მხრივ, დასძენს: ამ ქალის სამშობლო პალიკარნასიაო.

უკანონოდ შობილნი, ჩვეულებრივ, თავს იყრიდნენ კინოსარგესში (ეს გახლავთ ქალაქგარეთ მდებარე, ჰერაკლესადმი შეწირული გიმნასიონი: ჰერაკლე ხომ ნამდვილ ღმერთებს არ მიერიცხებოდა; იგიც უკანონოდ შობილად ითვლებოდა, რაკი დედამისი მოკვდავი ქალი იყო⁴). თემისტოკლემ წარჩინებული წარმომავლობის ზოგი ახალგაზრდა დაარწმუნა, იმათაც კინოსარგესში ევლოთ და სავარჯიშოდ ტანი მასთან ერთად დაეზილათ. ამ ხერხით თემისტოკლემ, ჩანს, უკანონოდ შობილთა და წარჩინებულთა შორის არსებული ზღვარი მოსპო. ამასთანავე, სრულიად აშკარაა, იგი დაკავშირებული იყო ლიკომედების გვართან. სიმონიდეს გადმოცემით, თემისტოკლემ აღადგინა და მოახატვინა ფლიელთა ქალაქში⁵ მდებარე ლიკომედების საგვარეულო ტაძარი, რომელიც ბარბაროსებს გადაეწვათ.

2. ერთხმად აღიარებენ, რომ თემისტოკლე ბავშვობაში აღსავეს იყო მგზნებარებით; გამოირჩეოდა ბუნებისაგან მიმად-

ლებული ჰქუით; დიდ საქმეთა ხელმძღვანელობით და საზოგადო მოღვაწეობისაკენ ლტოლვით. მეცადინეობათა შეწყვეტისა და დასვენების ეამს სხვა ყმაწვილებივით თამაშობასა და ლაზღანდარობას კი არ უნდებოდა, არამედ ასეთ დროს ხშირად უხილავთ განმარტოებული და ჩალაც-ჩალაც სიტყვათა შედგენითა და წარმოთქმით გართული. ეს სიტყვები მისი ზოგიერთი ამხანაგი ბაღის გასამტყუნებელი თუ დასაცავი ყოფილა. სწორედ ამიტომ მოძღვარი ხშირად ეტყოდა თურმე: „შენ, ყმაწვილო, პატარა კაცი როდი დადგები; ან დიდი სიკეთის მატარებელი იქნები მთლად, ანდა ბოროტებისა!“

ზნეობის გასაწვრთნელ, ასევე განცხრომისა და ლალი გართობისათვის გამიზნულ საგნებს თემისტოკლე ზანტად და უხალისოდ სწავლობდა; მაგრამ იმას, რაც ცოდნას უნერგავდა და საქმეს აჩვევდა, ცხადზე ცხადი იყო, საკუთარ ბუნებას მიმდობილი, თავისი ასაკისათვის უჩვეულო გულსყუროთ ეკიდებოდა. ისინი, რომელთაც თავი განათლებულებად მოჰქონდათ, ეგრეთ წოდებული ნატიფი და საგანგებოდ დახვეწილი გართობების დროს დასცინოდნენ, ისიც იძულებული იყო თავი დაეცვა და მათთვის უკმეხად ეთქვა: მართალია, ჩანგის აწყობა და ბარბითზე დაკვრა არ ვიცი, მაგრამ თუ უმნიშვნელო და უსახელო ქალაქს ჩამაბარებენ, მე მას სახელს გავუთქვამ და აღვაზევებო! სტესიმბროტე⁶ კი გვიმტკიცებს: თემისტოკლე ანაქსაგორას უსმენდა და მელისე ფიზიკოსთანაც⁷ მეცადინეობდაო; მაგრამ იგი აქ დროში ცდებდა. საქმე ის გახლავთ, როცა პერიკლემ სამოსელებს ალყა შემოარტყა, მის წინააღმდეგ სწორედ მელისე სტრატეგოსობდა. პერიკლე კი თემისტოკლეზე ბევრად უფრო გვიან დაიბადა და ანაქსაგორაც მისი თანამედროვე იყო. ამიტომ აჯობებს, თუ კაცი დაუჭერებს იმათ, რომლებიც ამბობენ: თემისტოკლე იყო ბეჯითი მოწაფე ფრეარელი მნესიფილესი, ვინც არც რიტორი ყოფილა, და არც იმ ფილოსოფოსთაგანი, რომელთაც ფიზიკოსებს უხმობენ. მისი ხელობა გახლდათ ის ეგრეთ წოდებული - „სიბრძნე“,⁸ რაიც სხვა არა იყო რა, თუ არა სახელმწიფოს მართვის ოსტატობა და საქმიანობისათვის გამოსაყენებელი ცოდნა. მნესიფილემ იგი შემეკვიდრეობით მიიღო სოლომონისაგან, დახვეწა, დაიცვა და მოძღვრებად აქცია. მერმე ეს მოძღვრება ახალმა მოღვაწეებმა სამოსამართლო მჭევრმეტყველებას შეუერთეს, საქმეს

დააცილეს და ცუნდრუქსიტყვაობისაკენ წარმართეს. ამ მოღვაწეთ სახელად სოფისტიები შეერქვათ. თემისტოკლე სახელმწიფო მოღვაწეობის ასპარეზზე გამოსული იყო, როცა მნესიფილეს დაუახლოვდა.

ახალგაზრდობაში, პირველ მისწრაფებათა ქაშს, თემისტოკლე მერყევი, დაუღეგარი ხასიათისა გახლდათ. იგი ეყრდნობოდა მხოლოდ საკუთარ ბუნებას, რომელიც გონების მოწოდებისა და აღზრდის საფუძვლის გარეშე დიდ ცვლილებებს იწვევდა მასში: ხან აქეთ ეწეოდა, ხან — იქეთ; უპირატესად კი, ავი საქმისაკენ მიდრეკდა. ამას თვითონაც აღიარებდა და ამბობდა: ყველაზე ურა და დაუოკებელი კვიციებიც კი საუკეთესო ბედაურებად იქცევიან შესაფერი აღზრდისა და გახედნის შედეგად. ხსენებული ხასიათის გამო ზოგიერთებმა შეთხზეს გადმოცემა, თითქოს მამას საჯაროდ მოეკვეთოს თემისტოკლე, ხოლო დედას, შვილის უზნეობით შეწუხებულს, თავი მოეკლას. მე მგონი ეს მოჭორილი ამბავია. არიან ისეთებიც, რომლებიც პირიქით იმას გვიმტკიცებენ, მამა საზოგადოებრივი საქმიანობისაგან შვილის ჩამოშორებას ცდილობდა და ზღვის სახაპიროზე უყურადღებოდ მიყრილ ძველ ტრიერებზე უთითებდა: სწორედ ასე ექცევა ხალხი სახელმწიფო მოღვაწეებს, როცა ისინი უსარგებლონი ხდებიანო.

3. მიუხედავად ამისა, სახელმწიფო მოღვაწეობამ, ჩანს, ადრევე და მთელი მგზნებარებით გაიტაცა თემისტოკლე, ხოლო სახელისათვის სწრაფვამ მთლიანად დაიმორჩილა. ამ გარემოებით და პირველობის მოპოვების მძაფრი სურვილით აღტყინებული იმთავითვე გაბედულად დაუპირისპირდა სახელმწიფოში ყველაზე ძლიერ და ყველაზე გავლენიან თავკაცებს, განსაკუთრებით კი — არისტიდეს, ლისიმაქეს ძეს, ვინც მუდამ მისი საწინააღმდეგო გზით მიემართებოდა. მათი მტრობა, ჩანს, ფრიად ბალღური საბაბით დაწყებულა. როგორც ფილოსოფოსი არისტონი მოგვითხრობს, ორივეს შეპყვარებია სილამაზით განთქმული ტეოსელი სტესილეოსი და ამიერიდან ურთიერთ ქიშპობა საზოგადო საქმიანობაშიც გაუგრძელებიათ. მათი ცხოვრების წირისა და ხასიათთა სხვაობა, ეტყობა, კიდევ უფრო მეტად ზრდიდა არსებულ უთანხმოებას. არისტიდე, ბუნებით წყნარი და ფაქიზი ზნეობის კაცი, სახელმწიფო მო-

ღვაწეობას მადლობისა და სახელისათვის კი არ ეწეოდა, არამედ უკეთესი საქმისათვის — საზოგადო უშიშროებისა და სამართლიანობისათვის. ამიტომ იძულებული იყო ხშირად დაპირისპირებოდა თემისტოკლეს და მისი აღზევებისათვის ხელი შეეშალა, ვინაიდან იგი დღენიდაღა აღელვებდა ხალხს და ახალ-ახალ გარდაქმნებს ახვევდა თავს. ამბობენ, თემისტოკლე სახელისათვის ისე იყო გაგიჟებული და პატივმოყვარეობის გამო დიდ-დიდ საქმეთ ისე ეტრფოდა, რომ ჯერ კიდევ ახალგაზრდობის ჟამს, როცა მარათონში ბარბაროსებთან ბრძოლა დამთავრდა და მილტიადეს სამხედართმთავრო წარმატებები ყველას პირზე ეკერა, მეტისმეტად ღრმა ფიქრებს მიეცა, ღამეებს უძილოდ ატარებდა და ჩვეულებრივ სმასა და ღრეობაზე სრულიად აიღო ხელიო. ვისაც მისი ცხოვრების წირის შეცვლა უკვირდა და ამის თაობაზე ეკითხებოდა, ასე უპასუხებდა: მილტიადეს სამხედრო წარმატება არ მასვენებსო.

მარათონში ბარბაროსთა დამარცხებას თითქმის ყველა ომის დასასრულად მიიჩნევდა, თემისტოკლე ამას კიდევ უფრო დიდ ბრძოლათა დასაწყისად თვლიდა და, რაკი მომავალს წინასწარ ჰკრეტდა, მათ საწარმოებლად მთელი ელადის ხსნისათვის თვითონაც განუწყვეტლივ ემზადებოდა და ქალაქსაც ბეჯითად წვრთნიდა.

4. ათენელებს იმთავითვე წესად ჰქონდათ ლავრიონის ვერცხლის საბადოთა შემოსავლის დანაწილება. თემისტოკლე ერთადერთი კაცი გახლდათ, ვინც გაბედა, წინადადება შეეტანა სახალხო კრებაში, გაეუქმებინათ ხსენებული დანაწილება და ამ ფულით აეგოთ საბრძოლო ხომალდები ეგინელებთან საომრად. ეს ომი კი უკვე გაჩაღებული იყო ელადაში და ეგინელები ხომალდთა სიმრავლის წყალობით ზღვაზე ბატონობდნენ. თემისტოკლემ ადვილად დაარწმუნა ათენელები ისე, რომ არც დარიოსით და არც სპარსებით არ დაუშინებია (ისინი მეტისმეტად შორს იმყოფებოდნენ და მათგან თავდასხმის შიშისათვის მყარი საფუძველი არც არსებობდა). აუცილებელი სამზადისისათვის მან მარჯვედ გამოიყენა მაშინ თანამოქალაქეთა რისხვა და მეტოქეობა ეგინელების მიმართ. საბადოებიდან შემოსული ფულით მართლაც ააგეს ასი ტრიერი, რომლებიც მერმე საზღვაო ბრძოლაში შეებნენ ქსერქსეს. ათენელთა გულისყური ამიერიდან ნელ-ნელა ზღვისკენ წარმართა თემისტოკ-

ლემ: ხმელეთზე მეზობლებსაც კი ვერ უმკლავდებით, ხომალ-
დთა ძალით კი ბარბაროსებსაც მოიგერიებთ და ელადაზე
მბრძანებლობაც შეგეძლებათო. პლატონის სიტყვით, თემისტოკ-
ლემ ათენელები, რომლებიც მედგარი პოპლიტები იყვნენ,
მეზომალდეებად და მეზღვაურებად აქცია⁹. ამის გამო ცილიც
დასწამეს: თემისტოკლემ ათენელ ხალხს შუბი და ფარი წაარ-
თვა და სახოფე მერხებზე და ნიჩბებთან მიუჩინა ადგილიო.
სტესიმბროტეს გადმოცემით, თემისტოკლემ თავისი გაიტანა
და დაამარცხა მილტიადე, რომელიც მას ეწინააღმდეგებოდა.
ავნო თუ არა თემისტოკლემ თავისი ღონისძიებით სახელმწიფო
წყობილების სიმწყობრესა და სიწმიდეს? ეს ფილოსოფიურად
გამოსაძიებელი საკითხია! მაგრამ ელინები რომ მაშინ ზღვამ.
დაიხსნა და ათენელთა ქალაქი სწორედ იმ ტრიერების წყალო-
ბით კვლავ ფეხზე დადგა, ეს, სხვა ამბებთან ერთად, ქსერქსე-
მაც დაადასტურა. სახმელეთო ძალები, მართალია, უვნებლად
გადაურჩა, მაგრამ ზღვაზე ხომალდთა დამარცხების შემდეგ,
რაკი ბრძოლის უნარი აღარ ჰქონდა, ქსერქსემ გაქცევით უშვე-
ლა თავს. მარდონიოსი, ჩემი აზრით, ელადაში დატოვა მან არა
ბერძენთა დასამორჩილებლად, არამედ მათგან დევნის შესა-
ჩერებლად.

5. ზოგიერთი ამბობს, თემისტოკლე ხელგაშლილობის გამო
ყოველთვის თავგამოდებით ცდილობდა ფულის შოვნასაო; ძა-
ლიან უყვარდა მსხვერპლის შეწირვა და უცხოელთა დიდი პა-
ტივით მიღება, რაც აურაცხელ თანხას მოითხოვდა. სხვები კი,
პირიქით, მეტისმეტ ხელმომჭირნეობასა და სიძუნწეს სწამე-
ბენ: ძღვნად მირთმეულ საჭმელსაც კი ჰყიდდაო.

ერთხელ თემისტოკლემ მეჯოგე ფილიდეს კვიცი სთხოვა.
ამან არ მისცა. მაშინ თემისტოკლე დაემუქრა: სულ მალე შენ
სახლ-კარს ხის ცხენად ვაქცევო¹⁰. ამ სიტყვებით იმას გულის-
ხმობდა, რომ ფილიდესა და მისი ოჯახის წევრთა შორის ში-
ნაურ შფოთსა და დავას ატეხდა.

პატივმოყვარეობით ხომ ყველას აღემატებოდა. ჭერ კიდევ
სულ ახალგაზრდა და გამოუჩინელი კაცი იყო, როცა ათენელ-
თაგან ფრიად პატივდებული ჰერმიონელი¹¹ კითარისტი ეპიკლე
თხოვნით აიკლო: გინდა თუ არა, ჩემთან იმსახურეო. დიდ ღირ-
სებად მიაჩნდა, მრავალი და მრავალი დანატრებოდა მისი ჰე-
რის სტუმრიანობას და ბევრი მიმომსვლელი ჰყოლოდა.

ერთხელ ოლიმპიას ეწვია და კომონს შეეჯიბრა ლხინთა მოწყობაში,¹² კარავთა გამართვაში და ასევე სხვა პეწსა და საგანგებო მზადებაში. ბერძნებს ეს არ მოეწონათ. ასეთ საქმიანობას ახალგაზრდა და დიდი ოჯახის ნაშიერი კომონისათვის სრულიად შესაფერისად თვლიდნენ, ხოლო ჯერ კიდევ სახელმოუხვეველი თემისტოკლე, ვისაც დამსახურებაცა და სახსარიც აკლდა და აღმალლებას მაინც იჩემებდა, გაყოყოჩებულ კაცად მიიჩნიეს. ერთხელაც ტრაგედიათა ქორეგოსად მყოფმა გამარჯვება მოიპოვა. ამ შეჯიბრს მაშინ უკვე ახლდა დიდი დამბულობა და პატივმოყვარეობა. ძღვევის აღსანიშნავად დაფა აღმართა წარწერით¹³. „თემისტოკლე ფრეარელი ქორეგოსობდა, ფრინიქე¹⁴ მოძღვრობდა, ხოლო ადიმანტი არქონტი იყო“.

ხალხის დიდი ნაწილისათვის თემისტოკლე მაინც სასიამოვნო პიროვნება გახლდათ, თუნდაც იმიტომ, რომ ყოველ მოქალაქეს სახელდებით მიმართავდა და იმიტომაც, რომ სადავო საქმეებში მიუყერძობელი მსაჯული ჩანდა. ასე, მაგალითად, როცა სტრატეგოსი იყო, სიმონიდე კეოსელმა¹⁵ რალაც არაკანონიერი სთხოვა; თემისტოკლემ უთხრა: როგორც შენ არ იქნები კარგი პოეტი, პანგის დარღვევით რომ იმღერო, ისევე მე არ ვიქნები ხეირიანი მმართველი, ვინმეს გულის მოსაგებად რომ უკანონობა ჩავიდინო. იგი სიმონიდეს დაციხვით ეუბნებოდა: შენ ჰკუა არა გაქვს, რაკი დიდი ქალაქის მკვიდრ კორინთელებს ლანძღავ და თან, ეგზომ მახინჯი გარეგნობის პატრონი, თავის დახატვის შეკვეთას აძლევი. ბოლოს, როცა დიდებას მიაღწია და ხალხის მოწონებაც დაიმსახურა, აჯანყებით გაიმარჯვა და არისტიდე ოსტრაციმოსით ათენიდან განდევნა¹⁶.

6. როცა მიღია სალაშქროდ დაიძრა ელადის წინააღმდეგ, ათენელებმა ბჭობა გამართეს სტრატეგოსის ასარჩევად¹⁷. ამბობენ, საფრთხის წინაშე შიშის გამო ყველა ნებაყოფლობით განუდგა განზე მხედართმთავრის მოვალეობას. მხოლოდ ეპიკიდე ევფემიდეს ძემ, მჭევრმეტყველებაში გაწაფულმა დემაგოგმა, მაგრამ სულით მხდალმა და ფულის მოყვარულმა კაცმა მოინდომა ამ თანადებობის მოპოვება და მოსალოდნელიც იყო, კენჭისყრაში გაიმარჯვებდა. იმის შიშით, სახელმწიფოს საქმენი მთლად არ დაღუპულიყო, თუ მეთაურობას ეპიკიდე

ჩაიგდებდა ხელთ, თემისტოკლემ პატივმოყვარეობისაგან მისწრაფება მისგან თანხით გამოისყიდა. ასევე ქებით მოიხსენიება თემისტოკლეს საქციელი ორ ენაზე მეტყველი იმ ერთი კაცის მიმართ, რომელიც მიწისა და წყლის გამოსათხოვად სპარსთა მეფის მოციქულებში იმყოფებოდა. ეს თარჯიმანი თემისტოკლემ შეიპყრო და სახალხო გადაწყვეტილებით სიკვდილით დასაჯა, რამეთუ ბარბაროსულ დავალებათა გადმოსაცემად ბერძნული ენის გამოყენება გაბედა. ქებითვე მოიხსენიებენ მის მოქმედებას ართმიოს ძელეელის¹⁸ მიმართ. თემისტოკლეს წინადადებით ათენელებმა იგი, მისი შვილები და საერთოდ მისი მოღვაძე პატივყრილთა ნუსხაში ჩაწერეს, რადგან ამ ართმიოსმა მიდიიდან ბერძნებთან ოქრო ჩამოიტანა. თემისტოკლეს ყველაზე დიდი დამსახურება კი ის გახლდათ, რომ ბერძენთ შორის ბრძოლებს ბოლო მოუღო. შინ მოღავე სახელმწიფონი დაარწმუნა, უკუეგდოთ მტრობა და შერიგებულიყვნენ სპარსებთან საზიარო ომის გამო. ამბობენ, ამ საქმეში მას დიდი შემწეობა აღმოუჩინა ქილეოს არკადიელმა¹⁹.

7. როგორც კი მიიღო ძალა-უფლება, თემისტოკლემ მყისვე დაიწყო ცდა, დაეყოლიებინა მოქალაქენი, ტრიებებში ჩამსხდარიყვნენ და ქალაქი დაეტოვებინათ, რათა ელადიდან რაც შეიძლება მოშორებით შეხვედროდნენ ბარბაროსს ზღვაში. რაკი ამ განზრახვას მრავალი აღუდგა წინ, დიდძალი ჯარი ლაქედემონელებთან ერთად ტემპეს ხეობაში²⁰ ჩაიყვანა, რათა აქ ბრძოლით დაეცვა თესალია, რომელიც, ჩანდა, ჯერ კიდევ არ იყო გადასული სპარსთა მხარეზე, მაგრამ იქედან ხელმოცარული დაბრუნდნენ: თესალიელები სპარსთა მეფეს შეუერთდნენ და მთელი მხარე ვიდრე ბეოტიამდე მიდიელთ მიემხრო. მაშინ ათენელებმა უკვე გაიზიარეს თემისტოკლეს რჩევა საზღვაო საკითხში და ხომალდთა კრებულით იგი არტემისიონთან გაგზავნეს სრუტის დასაცავად.²¹ ელინებმა აქ წინამძღოლობა ევრიბიადესა და ლაქედემონელებს დააყისრეს. მხოლოდ ათენელები არ თვლიდნენ ღირსეულ საქმედ დამორჩილებოდნენ სხვებს მაშინ, როცა ხომალდთა სიმრავლით უკლებლივ ყველა სხვა ბერძნებს აღემატებოდნენ. რაკი თემისტოკლემ ამ ამბის საშიშროება განკვირებულად შეაფასა და თვითონვე დაუთმო ევრიბიადეს, ხოლო ათენელები შეპირებით დაჰმარშინა: თუ ომში

კარგ ვაუკაცებად გამოიჩინეთ თავს, ისე ვიქმ, ელინები მომავალში მხოლოდ თქვენ დაგემორჩილონო. აი ამის გამო მიაჩნიათ თემისტოკლე ელადის ხსნის უმთავრეს მიზეზად; ათენელებსაც სწორედ მან გაუთქვა სახელი იმით, რომ მტრებს ვაუკაცობით, ხოლო მოკავშირეებს კეთილგონიერებით აჯობეს. როცა ბარბაროსთა ფლოტი აფეტეს²² მიადგა და პირისპირ განლაგებულ ხომალდთა სიმრავლით ისედაც შეძრწუნებულმა ევრიბიადემ ისიც შეიტყო, კიდევ ორასი გემი სკიათეს გადაღმა მხრიდან უვლის გარსო, მოისურვა, რაც შეიძლება სწრაფად გაბრუნებულიყო ელადის სიღრმეში; უნდოდა პელოპონესს მისდგომოდა და თავისი გემთ კრებული ქვეითი ჯარითაც გაემაგრებინა; თუმცა, მისი ფიქრით, მეფის საზღვაო ძლიერების გადალახვა სრულიად შეუძლებელი საქმე იყო. მაშინ ევბეელეები დაშინდნენ — ბერძნებმა მთლად არ მიგვატოვონო — და თემისტოკლესთან უჩუმრად მოლაპარაკება გამართეს, თან პელაგონტიც მიუგზავნეს დიდძალი ფულით. ჰეროდოტეს გადმოცემით, მან ეს ფული მიიღო და ევრიბიადეს გადასცა²³. მაგრამ ათენის მოქალაქეთაგან მის წინააღმდეგ მეტისმეტად გაილაშქრა წმინდა ხომალდის ტრიერარქმა²⁴ არქიტელემ, რომელიც მეზღვაურებისათვის გადასახდელი ფულის უქონლობის გამო ცდილობდა აქაურობას სწრაფად გასცლოდა. თემისტოკლემ კიდევ უფრო მეტად აამხედრა მის წინააღმდეგ თანამოქალაქენი, რომლებიც მიცვივდნენ კიდევ მასთან და ვახშამი წარსტაცეს. ამის გამო სასოწარკვეთილსა და მეტისმეტად გამწყრალ არქიტელეს თემისტოკლემ ვახშამად კალათით გაუგზავნა პური და ხორცი, რომელთაც ქვეშ ვერცხლის ტალანტი ამოუღო, თან შეუთვალა: ახლა ამით ივახშმე, დილით კი შენს მეზღვაურებს მიხედე, თორემ მოქალაქეებს მოვდებ — მტრისგან ქრთამი აიღო-მეთქი!

ამას გადმოგვცემს ფანია ლესბოსელი.

8. ბარბაროსთა ხომალდების წინააღმდეგ სრუტეში გამართულ მაშინდელ ბრძოლას საერთო ვითარებისათვის დიდი შედეგი არ მოუტანია, მაგრამ თავისი მცდელობით მეტად სასარგებლო გამოდგა ელინებისათვის. საფრთხის ჟამს ისინი დარწმუნდნენ, რომ იმ ვაუკაცებისათვის, რომელთაც ძალუძთ ხელჩართულ ბრძოლაში ჩაბმა და მტრის ვაბედულად მოგერიება,

არავითარ საშიშროებას არ წარმოადგენს არც ხომალდთა სიმრავლე და მათი ბრწყინვალე მორთულობა, არც ქედმაღლური ყიჟინი და ბარბაროსული პეანები;²⁵ რომ საჭიროა ყველაფერ ამას ათვალწუნებით შეხედონ, მთელი არსებით გაეშურონ და ძოწინააღმდეგეს პირისპირ საბრძოლველად ეკვეთონ. როგორც ჩანს, პინდარე კარგად ჩასწვდა ამ ამბავს და სწორედ არტემისიონთან მომხდარ ბრძოლაზე თქვა:

ათენელ ხალხის მძლე შვილებმა აქ ჩაუყარეს
თავისუფლებას საძირკველი უბრწყინვალესი!

მართლაც: გულადობა გამარჯვების დასაწყისია! არტემისიონი ევბეას სანაპირო კონცხია; იგი ჰესტიას²⁶ ზემოთ მდებარეობს და ჩრდილოეთისაკენ არის მიმართული; სწორედ მის პირისპირ ძევს ოლიძონი იმ მხარეში, რომელსაც ოდესღაც ფილოქტეტე განაგებდა²⁷. არტემისიონზე არის არტემიდეს ერთი პატარა ტაძარი, რომელსაც „აღმოსავლეთის ტაძრის“ სახელით მოიხსენებენ. ირგვლივ ხეებია შემოჭარული და თეთრი ქვისაგან ნათალი სვეტები დგას. ეს ქვა, თუ ხელს წავუსვამთ, ზაფრანის ფერსა და სუნს მიიღებს. ერთ-ერთ სვეტზე ასეთი ელეგიური ლექსი იყო წარწერილი:

აზიის მხრიდან ნაირნაირ მოდგმის ხალხები,
აქ შემოსულნი, ათენელთა შვილებმა სძლიეს
საზღვაო ომში და როს მოსპეს მედების ჭარი,
ეს სამახსოვროდ არტემიდე ღმერთქალს დაუდგეს²⁸:

სხვათა შორის, აქ, სანაპიროზე, უჩვენებენ ადგილს, სადაც დიდძალი ქვიშის სიღრმიდან იფრქვევა ფერფლის მსგავსი შავი მტვერი, თითქოსდა წვის შედეგად გაჩენილი; ფიქრობენ, რომ სწორედ ამ ადგილას დაწვეს ხომალდთა ნამსხვრევები და ბრძოლაში დახოცილთა გვამები.

9. როცა არტემისიონს თერმოპილესთან²⁹ მომხდარი ამბები ეუწყა და შეიტყვეს: ლეონიდა ბრძოლაში დაეცა და ქსერქსემ ხმელეთის გასასვლელები დაიკავაო, ბერძენთა საზღვაო ძალებმა ელადის შუაგულისაკენ დაიწყეს უკან დახევა. მაშინ ათენელები ჩამკეტ რიგში ჩამწყრივდნენ და თავიანთი წარმატებით ამაყობდნენ.

სანაპიროს გასწვრივ ცურვის დროს, როგორც კი დალან-

დავდა ისეთ ადგილს, რომელიც იძულების ქაშს მტერს ნავში-სადგომად და თავშესაფრად გამოადგებოდა, თემისტოკლე იქ მსხვილი ასოებით წარწერებს კვეთდა ქვებზე: ზოგ ქვას შემ-თხვევით იქვე პოულობდა, ზოგს კი საგანგებოდ თვითონვე დგამდა ხომალდთა სადგურებთან და ქებთან. ამ წარწერებით იგი იონიელებს მოუწოდებდა, თუ შესაძლებელი იყო, გადმო-სულიყვნენ ათენელების, თავიანთი მამების,³⁰ მხარეზე, რომ-ლებიც ყველაზე მეტად დებდნენ თავს მათი თავისუფლებისა-თვის; ან არადა ბრძოლების ქაშს ზიანი მაინც მიეყენებინათ ბარბაროსული მხედრობისთვის და არევე-დარევა შეეტანათ მის რიგებში. თემისტოკლე იმედოვნებდა, ეს წარწერები ან გად-მოიბიძრებდა იონიელებს, ან ეჭვით აღგზნებულ ბარბაროსთ შეაშფოთებდა.³¹

ამასობაში ქსერქსე ზემო დორიდიდან ფოკიდაში შემოიჭრა და ფოკეელთა ქალაქებს წვადა და ანადგურებდა. ელინებმა საშველად ხელი არ გამოიღეს, თუმცა ათენელები ეხვეწებოდ-ნენ: ატიკის დასაცავად ბეოტიაში შეეგებეთ მტერს და მოიქე-ციოთ ისე, როგორც ჩვენ ვიქცეოდით, როცა ზღვაზე დაგეხმა-რეთ არტემისიონთანო. მაგრამ მათ არავინ ყურს არ უგდებდა; ყველა პელოპონესზე ფიქრობდა; უნდოდათ, საბერძნეთის მთელ ძალას ისთმოსში³² მოეყარა თავი და ისთმოსის გასწვრივ ზღვიდან ზღვამდე კედელი აეგოთ. ეულად დარჩენილი ათენე-ლები ცალკე დალატით გამოწვეულმა რისხვამ შეიპყრო, ცალ-კე სასოწარკვეთილებამ და ბოღმამ. მათ ფიქრადაც არ მოსვ-ლიათ, შებრძოლებოდნენ მტრის ასეთ აურაცხელ ლაშქარს; აწმყო ვითარება მათ ერთადერთ აუცილებელ პირობას უდებ-და: დაეტოვებინათ ქალაქი და მხოლოდ ხომალდებს მინდო-ბოდნენ. მაგრამ მრავალრიცხოვან ხალხს ამის მოსმენაც არ სურდა: არც ისეთი გამარჯვება გეჭირდება და არც ისეთ თავ-დახსნას ჩავთვლით ხსნად, რომელთა გულისთვისაც ღმერთე-ბის ტაძრები და მამათა საფლავები უნდა მივატოვოთო!

10. რაკი თემისტოკლეს გაუძნელდა ადამიანური განსჯით ხალხის გადმობირება, ღვთაებრივ სასწაულებსა და მისნობათ მიძარათა — თითქოსდა „ტრაგედიაში მანქანა ასწიაო“.³³ სას-წაულად მიიჩნია მან, მაგალითად, იმ დღეებში ათენას სალოცა-ვიდან შეწირული გველის გაუჩინარება. ქურუმები ხალხს უამ-

ბობდნენ, რომ მათ სრულიად ხელუხლებელი იხილეს ის სამსხვერპლო საკვები, რომელიც ამ გველისათვის ყოველდღიურად მიჰქონდათ³⁴. ამით ისინი საბაბს აძლევდნენ თემისტოკლეს, ეთქვა: ღმერთქალმა ქალაქი დატოვა და ჩვენ გზას ზღვისკენ გვიჩვენებსო.

რაც შეეხება მისნობას, იგი თემისტოკლემ კვლავ ხალხის ასაყოლიებლად გამოიყენა. მან თქვა: ღვთის მიერ ნახსენები ხის ზღუდე, სხვას არაფერს ნიშნავს თუ არა ხომალდებს; ამის გამო სალამინსაც ღვთაებრივს უწოდებს ღმერთი და არა საზოგადოებას და ბედკრულს, ვინაიდან სწორედ იგი შეარქმევს სახელს ბერძნებისათვის საბედნიერო ამბავსო³⁵. როგორც კი გაიმარჯვა თავისი მოსაზრებულობით, თემისტოკლემ შეადგინა გადაწყვეტილება, რათა ქალაქი ჩაებარებინათ ათენელთა მფარველი ღმერთქალის ათენასათვის, ხოლო ყველა, ვისაც იარაღის ტარება ძალუძდა, ტრიერებზე ასულიყო და თითოეულს, შეძლებისდა მიხედვით, გადაერჩინა ბავშვები, ქალები და მონები. როცა გადაწყვეტილება ძალაში შევიდა, ათენელთა უმრავლესობამ მშობლები და ცოლები ტროიძენში³⁶ გაგზავნა. აქ ისინი ტროიძენლებმა დიდის პატივით მიიღეს. გადაწყვიტეს: საზოგადო ხარჯით ეკვებათ და საამისოდ თითოეულისათვის ყოველდღიურად ორი ობოლი მიეცათ; აგრეთვე ბავშვებისათვის ნება დაერთოთ, ნებისმიერ ადგილზე ხილი დაეკრიფათ; გარდა ამისა — მათ გამო მასწავლებლებისთვის გასამრჩელო ეხდათ. ეს გადაწყვეტილება შეადგინა ნიკამორამ.

ვინაიდან სახელმწიფო ხაზინაში ათენელებს ფული არ ჰქონდათ, არისტოტელეს გადმოცემით,³⁷ არეოპაგის საბჭომ თითოეულ მოლაშქრეს რვა-რვა დრაქმა მისცა და ამგვარად შეიქმნა იგი მიზეზთა მიზეზი ტრიერების სრულად დატვირთვისა. მაგრამ კლიდემე³⁸ ამასაც თემისტოკლეს მოხერხებას მიაწერს. იგი ამბობს: როცა ათენელები პირველში ჩავიდნენ, ღმერთქალის ქანდაკებიდან უცბად გაქრა ფარი, რომელზედაც გორგოს თავი იყო გამოსახული³⁹. თემისტოკლემ დაკარგულის ძეხვის საბაბით გადაქექა ყველაფერი და ყოველ ბარგში იპოვა გადამალული დიდძალი ფული. ამ ფულს საზოგადო სარგებლობისათვის ერთად მოუყარეს თავი და ხომალდებზე ამ-

სვლელი ჯარისკაცები აქედან სრულად მარაგდებოდნენ იმით, რაც საგზაოდ იყო საჭირო.

როცა მთელი ქალაქი ზღვაში გადიოდა, ეს სანახაობა ზოგში სიბრაღულს იწვევდა, ზოგში კი გაოცებას ასეთი გულადობის გამო. ათენელი ვაჟკაცები ახლობლებს სხვაგან აგზავნიდნენ, თვითონ კი, გაუტეხელნი მშობელთა გმინვის, ცრემლებისა და ხვევნა-ალერსის წინაშე, კუნძულზე⁴⁰ გადადიოდნენ. მაგრამ მრავალი მოქალაქე, რომელთაც სიბერის გამო ტოვებდნენ, მაინც დიდ თანაგრძნობას აღძრავდა. გულისამაჩუყებელ შთაბეჭდილებას ქმნიდნენ კაცთან შეზრდილი შინაური ცხოველები, რომლებიც საბრალო ყმულით დარბოდნენ ხომალდებზე ამსვლელი პატრონის გარშემო. სხვათა შორის, გადმოგვცემენ, რომ მათ შორის იყო პერიკლეს მამის ქსანთიპეს ძალლი, რომელმაც პატრონისაგან დაცილება ვერ აიტანა, ჩახტა ზღვაში, მიჰყვა ცურვით ტრიერს და სალამინის სანაპიროზეც გავიდა, მაგრამ სუნთქვაშეკრული მყისვე მოკვდა. ამბობენ, იქ, სადაც აქამდე უჩვენებენ ძალლის სახელობის ძეგლს — „კინოსემას“, სწორედ მისი საფლავი არისო.

11. დიადნი არიან ხსენებულნი საქმენი თემისტოკლესი. არის კიდევ ასეთი: მან იგრძნო, თანამოქალაქეებს გული შესტკიოდათ არისტიდზე და შიშობდნენ, რისხვის გამო (იგი, ჯერ კიდევ ომის დაწყებამდე, თემისტოკლესაგან დაძლეული, ოსტრაციისმოსის საფუძველზე გააძევეს ათენიდან) ბარბაროს მეფეს არ მიმხრობოდა და საბერძნეთის საქმენი თავდაყირა არ დაეყენებინა. ამიტომ თემისტოკლემ შეადგინა გადაწყვეტილება, რათა იმ დროს სამშობლოდან გაძევებულნი უკან დაებრუნებინათ და იმის უფლებაც მიეცათ, სხვა მოქალაქეებთან ერთად სიტყვითა და საქმით ელადის სიკეთეზე ეზრუნათ.

სპარტის განსაკუთრებული ღირსების გამო საზღვაო ძალების მეთაურობა მინდობილი ჰქონდა ევრიბიადეს, საფრთხის ეამს სუსტი ნებისყოფის კაცს. მან მოინდომა, ლუზა აეხსნა და ისთმოსისაკენ გაეცურა, სადაც თავმოყრილი იყო პელოპონესელთა ქვეითი ჯარი. თემისტოკლე ამ განზრახვას წინ აღუდგა და, ამბობენ, სწორედ ამის გამო იქნა წარმოთქმული ღირსსახსოვარი სიტყვა. „თემისტოკლე, — მიმართა თურმე ევრიბია-

დემ, — იმათ, ვინც შეჯიბრებებში დათქმულ დროზე ადრე გამოდიან, სცემენ!“ — „ღიახ, — მიუგო თემისტოკლემ, — მაგრამ არც ჩამორჩენილებს ადგამენ გვირგვინებს!“ გაცხარებულმა ევრიბიადემ ჯოხი აღმართა დასარტყმელად. თემისტოკლემ უთხრა: „დამარტყი, მაგრამ მომისმინე!“ მისი სიმშვილით გაოცებულმა ევრიბიადემ სათქმელის თქმა უბრძანა. თემისტოკლემ კვლავ სცადა, ევრიბიადე თავის აზრზე გადაეყვანა. ვილაძამ შესძახა: იმ კაცს, რომელსაც საეკლესიო ქალაქი აღარა აქვს, არ ძალუძს სწორი რჩევა მისცეს ქალაქთა მფლობელებს; იგი არ უნდა არწმუნებდეს მათ, მიატოვონ და ბედის ანაბარა დაადონ მშობლიური ადგილები! თემისტოკლემ მაშინვე შეუბრუნა სიტყვა: „ზნედაცემულო! ღიახ, მივატოვეთ ჩვენ სახლები და კედლები იმიტომ, რომ უსულო საგნები არ ვარჩიეთ მონობას! მაგრამ ჩვენ ახლა გვაქვს ბერძნულ ქალაქთა შორის ყველაზე დიდი და უმტკიცესი ქალაქი; ესაა ორასი ტრიერი, რომლებიც თქვენდა დასახმარებლად დგანან აქ, თუ, რა თქმა უნდა, ისურვებთ, მათი წყალობით დაიხსნათ თავი! მაგრამ თუ თქვენ წასვლას აპირებთ, რათა მეორეგზის ჩაიდინოთ ღალატი, იცოდეთ, ვინმე ბერძენთაგანი დაუყოვნებლივ შეიტყობს, რომ ათენელებმა მოიპოვეს თავისუფალი ქალაქიც და მიწა-წყალიც, რომელიც არაფრით არ ჩამოუვარდება იმას, რაც დაკარგეს!“⁴¹ თემისტოკლემ რომ ეს წარმოთქვა, ევრიბიადე ათენელებზე ფიქრმა და შიშმა შეიპყრო: მართლა არ მიგვატოვონ და არ წავიდნენო! ხოლო როცა ერეტრიელმა სცადა, თავისი სიტყვით წინააღმდეგობა გაეწია თემისტოკლესათვის, ამან უთხრა: „ნუთუ თქვენც მსჯელობთ ომზე, თქვენ, ვისაც ტევთი-ლებივით⁴² ხმალი გაქვთ და გული კი არა!“

12. ზოგიერთები მოგვითხრობენ: თემისტოკლე რომ თავისი ხომალდის ერდოზე მდგარი ამას ლაპარაკობდა, დაინახეს ბუ, რომელმაც გემებს მარჯვენა მხრიდან შემოუფრინა და ანძის წვერზე შემოჭდა.⁴³ სწორედ ამის გამო ბერძნებმა თემისტოკლეს აზრი ირწმუნეს და საზღვაო ბრძოლისათვის მზადება დაიწყეს. მაგრამ როცა მტრის საზღვაო ძალა ფალერონთან ატიკას მიადგა და სანაპირო დაფარა, როცა თვითონ მეფეც ზღვის ნაპირზე მთელი თავისი აურაცხელი ძალებით ჩამოვიდა, თემისტოკლეს სიტყვებმა ელინებში ძალა დაკარგა. პელოპონესელებმა კვლავ ისთმოსს მიაპყრეს მზერა და გული მოს-

დიოდათ, თუ ვინმე სხვა რამეს იტყოდა. გადაწყდა, ლამითვე გასულიყვნენ და მესაჭეებს გაეცურვის ბრძანება მიეცათ. თემისტოკლე მეტისმეტად წუხდა: ვაითუ ხელიდან გაუშვან ბერძნებმა ამ ადგილისა და სრუტის სიკეთე და სხვადასხვა ქალაქში დაიფანტნონო. მაშინ მან მოიფიქრა და სიკინესთან ერთად განახორციელა ხრიკიანი საქმე. ეს სიკინე წარმოშობით იყო სპარსი, ტყვედ ჩავარდნილი, მაგრამ თემისტოკლეს ერთგული და მისი შვილების მამამძღვე.⁴⁴ თემისტოკლემ იგი ფარულად გაგზავნა სპარსთა მეფესთან დანაბარებით; ათენელთა სარდალი თემისტოკლე ამიერიდან მეფის მხარეზე გადმოდის და პირველი აუწყებს მას, რომ ელინები გაქცევას ლამობენ, რის გამოც ურჩევს, არ მისცეს მათ მოკურცხელის საშუალება და ახლავე, სანამ ქვეითი მხედრობის უყოლობით შეშფოთებულნი არიან, თავს დაესხას და მათი საზღვაო ძალა გაანადგუროს.

ეს უწყება ქსერქსემ კეთილ ნათქვამად მიიღო, სიხარულით აივსო და მყისვე უბრძანა ხომალდთა მეთაურებს, მშვიდად ჩაესხათ ხალხი გემებში, ხოლო ორასი ხომალდი ახლავე ახსნათ და სრუტე ყოველმხრივ ალყაში მოექციათ, ხოლო კუნძულებს⁴⁵ გარს შემორტყმოდნენ, რათა მტერთაგან ვერც ერთს აქედან თავი ვერ დაეღწია.

დაიწყო თუ არა საქმეთა აღსრულება, ყველაზე უწინარეს ეს ამბავი არისტიდემ შენიშნა ლისიმაქეს ძემ და მაშინვე თემისტოკლეს კარავს მიაშურა, თუმცა თემისტოკლეს მეგობარი არ იყო და, როგორც ითქვა, ოსტრაკისმოსის საფუძველზე მისი წყალობით იქმნა გაძევებული. როგორც კი გამოვიდა თემისტოკლე კარავიდან, არისტიდემ მაშინვე აუწყა: ალყაში ვართ მოქცეულიო. თემისტოკლემ კარგად იცოდა ამ კაცის კეთილშობილება და მისი იქ ყოფნა შეტად გაუხარდა. უამბო სიკინეს მეშვეობით განხორციელებული საქმე და მოუწოდა: დამეხმარე ელინების აქ დაკავებაში და ვითარცა ნდობით აღჭურვილმა პირმა, ჩემთან ერთად ყველაფერი იღონე, რათა მათ ბრძოლა აქ, სრუტეში, გამართონო. არისტიდემ თემისტოკლეს გეგმა მოიწონა, ჩამოუარა სხვა სტრატეგოსებსა და ტრიერარქებს და ბრძოლისთვის აქეზებდა. ისინი ერთხანს არ უჯერებდნენ, მაგრამ უცბათ გამოჩნდა მტრისგან თავდაღწეული ტენოსური ტრიერი⁴⁶, რომელსაც პანეტიოსი წინამძღოლობდა და რომელმაც ალყის ამბავი მოიტანა. მაშინ აუცილებლობას-

თან ერთად მორეულმა რისხვამაც აამოძრავა ელინები, საფრთხის წინააღმდეგ აღმდგარიყვნენ.

13. გათენდა თუ არა, ქსერქსე ერთ მალლობ ადგილზე დაბრძანდა და აქედან საზღვაო ძალასა და მის წყობას ათვალერებდა. ფანოდემეს⁴⁷ სიტყვით, ეს იყო ჰერაკლეს ტაძრის ზემოთ, იქ, სადაც კუნძული სალამინი ვიწრო ყელით ატიკისაგან გამოიყოფა, აკესტოდორეს სიტყვით კი — ეგრეთ წოდებულ „რქებს“ ზემოთ, მეგარიდის საზღვართან⁴⁸. აქ მას ედგა ოქროს სავარძელი და გარს ეყენა მრავალი მწერალი, რომელთაც დავალებული ჰქონდათ, აღეწერათ ბრძოლის ეამს გარდამხდარი საქმენი.

თემისტოკლე საზღვაო ძალთა წინამძღოლის ტრიერზე მსხვერპლშეწირვით იყო გართული, როდესაც მიუყვანეს მეტად ლამაზი შესახედაობის, ტანსამოსითა და ოქროს სამკაულებით გამორჩეულად მორთული სამი ტყვე. მოახსენეს: მეფის დის სანდაკესა და არტაიკტეს ვაჟები არიანო. როგორც კი იხილა ისინი მისანმა ევფრანტიდემ, შესაწირავ მსხვერპლთაგან ავარდა დიდი კაშკაშა ალი; ამასთანავე მარჯვენა მხრიდან ვილაცამ დააცემინა და კეთილუწყება დაადასტურა. მისანმა თემისტოკლეს ხელის ჩამორთმევით მიულოცა და ურჩია, სამივე ტყვე-ჭაბუკი აღთქმის დადებით დიონისე-ომესტესათვის⁴⁹ მსხვერპლად შეეწირა: ეს ბერძნებს ხსნასა და გამარჯვებას ძოუტანსო. ასეთმა არაჩვეულებრივმა საზარელმა წინასწარმეტყველებამ თემისტოკლეს თავზარი დასცა. მაგრამ რაკი ხალხი დიდი ბრძოლისა და მძიმე ვითარების ეამს ხსნის იმედს ჩვეულებრივ განუსჯელობაზე უფრო ამყარებს, ვიდრე გონიერულ მოქმედებაზე, უმრავლესობამ ერთხმად გამართა ლალადი ღმერთის მიმართ; ტყვეები საკურთხეველთან მიიყვანეს და ვითარცა მისანმა ბრძანა, მათი მსხვერპლად შეწირვა ძალდატანებით აღსრულდა.

ასე გადმოგვცემს ამ ამბავს ფანია ლესბოსელი, კაცი ფილოსოფოსი და საისტორიო თხზულებებშიც ჩახედული.

14. ბარბაროსულ ხომალდთა რიცხვის თაობაზე პოეტი ესკილე ტრაგედია „სპარსებში“ ვითარცა მოწმე დამარწმუნებლად ამბობს შემდეგს:

ეუწყი, რომ ქსერქსეს გემთა რიცხვი ათასი იყო, ხოლო ამათზე უფრო სწრაფი, უფრო მოძრავი, როგორც ამბობენ, ორასშვიდი დაითვლებოდა.⁵⁰

რაც შეეხება ატიკურ გემებს, მათი რიცხვი ასოთხმოცი იყო. თითოეულ მათგანზე იმყოფებოდა ერთდროს მებრძოლი თერამეტი კაცი, რომელთაგან ოთხი მშვილდოსანი იყო, დანარჩენები კი ჰოპლიტები იყვნენ. თემისტოკლემ, ეტყობა, მარჯვედ შეარჩია ბრძოლის დრო და ადგილი და მანამდე არ დაუყენა პირისპირ ცხვირით ტრიერები ბარბაროსულ ხომალდებს, სანამ არ დადგა ის ქამი, როცა ძლიერი ქარის ქროლა განუწყვეტლივ მოაქანავებს ხოლმე სრუტიდან ზღვაზე აგორებულ ტალღას. ეს ტალღა ბერძენთა ბრტყელძირიან და დაბალ გემებს ვერაფერს ვნებდა, მაგრამ ბარბაროსთა კიჩო-აწეულსა და მაღალერდოიან ხომალდებს, რომელთაც სიმძიმის გამო მოძრაობა უჭირდათ, დარტყმის ძალით მიმართულებას უცვლიდა, გვერდულად აყენებდა და ბერძენთა მძაფრი იერიშის წილად ხდიდა. ბერძენები მთელ ყურადღებას აპყრობდნენ თემისტოკლეს, რომელიც, მათი აზრით, ყველაზე კარგად ხედავდა, რა იყო ხელსაყრელი, რადგან სწორედ მის წინააღმდეგ იდგა ქსერქსეს ნავარქოსი არიამენე დიდი ხომალდით, საიდანაც, როგორც ციხესიმაგრეიდან, ისრებსა და შუბებს უშენდა. არიამენე კარგი ვაჟკაცი და მეფის ძმათაგან ყველაზე მამაცი და სამართლიანი იყო. არიამენეს ხომალდი და გვერდიგვერდ მკურავი ამინია დეკელიელისა და სოსიკლე პედიელის ხომალდები ცხვირებით ერთმანეთს შეეჯახნენ და სპილენძის წვეტიანი ქიმები ერთმანეთს დაატაკეს⁵¹. არიამენე მოწინააღმდეგის ტრიერზე გადახტა, მაგრამ ამინია და სოსიკლე წინ დაუხვდნენ, შუბები აძგერეს და ზღვაში გადააგდეს. მისი გვამი ხომალდის ნამსხვრევთა შორის შეიცნო არტემისიამ⁵² და ქსერქსეს წაუღო.

15. ამ ბრძოლის ქამსო, ამბობენ, ელევისინიდან დიდებული ალი აკიაფდა. თრიასიონის ველი⁵³ ზღვის სანაპირომდე გამოძახილმა და ხმაურმა მოიცვა, თითქოსდა მრავალი კაცი ერთდროულად მიაცილებდა იდუმალ იაკხოსს⁵⁴. კაცთ ურიაშული-საგან დედამიწის ზედაპირიდან ნელ-ნელა ღრუბელი დაიძრა ზემოთ და, როგორც ჩანდა, მერმე კვლავ დაქანდა ქვემოთ და ტრიერებს გადაეფარა. ზოგიერთებს ეგონათ, რომ შესცქე-

როდნენ მოჩვენებათა სახით გამოცხადებულ იარაღში ჩამსხდარ ვაჟკაცებს: მათ ხელები აღეპყროთ ევინადან ბერძენთა ხომალდების წინ. ვითარცა ეჩვენათ, ესენი იყვნენ ეაკიდები,⁵⁵ რომელთაც ლოცვა-ვედრებით შემწედ მოუხმეს ბრძოლის დაწყებამდე.

პირველი, ვინც მტრის ხომალდი იგდო ხელთ, იყო ათენელი ვაჟკაცი, ტრიერარქთაგანი, ლიკომედე. მან ხომალდს საგანგებო მორთულობა⁵⁶ დახსნა და დაფნოსან აპოლონს შესწირა.

სხვა ბერძნებმა, რაოდენობით რომ ბარბაროსთ ეთანაბრებოდნენ, უკუაქციეს ვიწრო სრუტეში ნაწილ-ნაწილ შეტევაზე გადმოსული და დაბინდებამდე შეუპოვრად მებრძოლი მოწინააღმდეგე, რომლის ხომალდებიც არეულობაში ერთმანეთს ეჯახებოდნენ. ამგვარად, როგორც სიმონიდემ⁵⁷ ბრძანა, ბერძნებმა „ზეალმართეს ლამაზი და ხმადარხეული გამარჯვება“, რომელზე უფრო ბრწყინვალე საზღვაო საქმე არც ელინებს და არც ბარბაროსებს არ შეუსრულებიათ! ეს ბრძოლა, მართალია, ზღვაზე მეომართა საერთო მამაცობისა და თავგამოდების წყალობით იქნა მოგებული, მაგრამ სული და გული გამარჯვებას თემისტოკლემ ჩაუღდა⁵⁸.

16. ხსენებული საზღვაო ბრძოლის შემდეგ მარცხის გამო გამწყრალმა ქსერქსემ სრუტე ჩახერგა და სცადა, მიწაყრილით გადაეყვანა სალამინზე ქვეითი ჯარი, რათა ბერძნებს თავს დასხმოდა. თემისტოკლემ არისტიდეს გამოსაცდელად ჰელესპონტისაკენ ხომალდებით გაცურვისა და იქ ხიდის დაშლის აზრი შესთავაზა: „ეს იმიტომ, რომ აზია ევროპაში შევიპყროთო“. არისტიდემ ეს აზრი შორს დაიჭირა და მიუგო: „ჩვენ ახლა ომი გექონდა განცხრომაში მყოფ ბარბაროსთან; იგი რომ ელადაში ჩავკეტოთ და ესოდენ დიდი ძალების პატრონი კაცი შიშით იძულებით ვითარებაში ჩავაყენოთ, ოქროს საჩრდილობელში მშვიდად მჯდომარე კი აღარ დაუწყებს ბრძოლას ცქერას, არამედ ყოველ ღონეს იხმარს, ყველა საფრთხეში თვით მიიღებს მონაწილეობას, გაასწორებს შეცდომებსა და მთელი ვითარებისათვის უფრო ბრძნულ გადაწყვეტილებას მიიღებს. ამიტომ, თემისტოკლე, — დასძინა არისტიდემ, — არსებული ხიდი კი არ უნდა დავანგრითო ჩვენ, არამედ, თუ შესაძლებელია, მეორეც ავაგოთ და უსწრაფესად განვდევენოთ ეს კაცი ევროპიდან!“

„რაკი გგონიათ, ეს სარგებლობას მოიტანს, — თქვა თემისტოკლემ, — დროა ყოველივეს აზრის თვალი გადავაუვლოთ და ყველაფერი ვიღონოთ, რათა, რაც შეიძლება, სწრაფად გასცილდეს იგი ელადას!“ მიიღეს თუ არა ეს გადაწყვეტილება, თემისტოკლემ ტყვეებში გამოძებნა სამეფო კარის ერთი საჭურისი, სახელად არნაკე. იგი მან მეფესთან გაგზავნა დავალებით, მოეხსენებინა შემდეგი: საზღვაო ძალაზე გამარჯვებულმა ბერძნებმა გადაწყვიტეს გასცურონ ჰელესპონტიისაკენ და დაანგრიონ შემაერთებელი ხიდი; რაკი თემისტოკლე მეფის ბედზე ზრუნავს, ურჩევს მას, სწრაფად გასწიოს თავისი ზღვისაკენ და გადალახოს იგი: „მანამდე მე ჩემს მოკავშირეებს გავართობ და დევნას დავაყოვნებო“. როგორც კი ისმინა ეს, ბარბაროსი მეფე მეტისმეტად შეშინდა და უმაღლესად დაიწყო უკან დახევა. თემისტოკლესა და არისტიდეს გონიერება მარდონიოსთან ბრძოლამ დაადასტურა: ბერძნები, მართალია, პლატეასთან⁵⁹ ქსერქსეს ძალის უმცირეს ნაწილს შეებნენ, მაგრამ თავი მაინც უდიდეს საფრთხეში ჩაიგდეს.

17. ჰეროდოტე ამბობს, რომ ყველაზე მეტად თავი ეგონელთა ქალაქმა გამოიჩინაო⁶⁰. პიროვნებებში კი პირველობა, მართალია, შურის გამო უხალისოდ, მაგრამ მაინც თემისტოკლეს მიანიჭეს ერთხმად. როცა სტრატეგოსები ისმოსს დაბრუნდნენ და საკუთრთხევილიდან საარჩევნო კენჭს იღებდნენ, ყოველი მათგანი სიმამაცეში თავისთავს აცხადებდა პირველადგილზე, ხოლო მეორეზე, საკუთარი თავის შემდეგ, თემისტოკლეს აყენებდა. ლაკედემონელებმა, როცა იგი სპარტაში ჩაიყვანეს, სიმამაცის ჭილდო ევრიბიადეს მისცეს, ხოლო მას სიბრძნის ჭილდოდ ზეთისხილის შტოსაგან დაწნული გვირგვინი უბოძეს და ქალაქში ყველაზე საუკეთესო ეტლით დაასაჩუქრეს. გარდა ამისა, საზღვრამდე გასაცილებლად სამასი ახალგაზრდისაგან შემდგარი საზეიმო დასი გააყოლეს. გადმოგვცემენ, როცა მომდევნო ოლიმპიური თამაში გამართეს და საასპარეზო მოედანზე თემისტოკლე მოვიდა, დამსწრეებმა შეჯიბრებაში მონაწილენი უყურადღებოდ დატოვეს და მთელ დღეს მას დაუწყეს ცქერა; თან გაოცებითა და ტამისცემით უთითებდნენ ისინი უცხოელებს თემისტოკლეზე. თემისტოკლე, თავადაც გახარებული, მეგობრებს ეთანხმებო-

და იმაში, რომ ელადისათვის გაწეული შრომის ნაყოფს იმკიდა.

18. ბუნებით თემისტოკლე მეტისმეტად პატივმოყვარე გახლდათ. ამას მისი გამონათქვამებიც გვიმოწმებენ.

როცა იგი ათენის ნავარქოსად აირჩიეს, არც ერთ საქმეს, არც კერძოსა და არც საზოგადოს, ნაწილ-ნაწილ ხელი არ მოჰკიდა; ყველაფერი ზღვაში გასვლის დღისათვის გადადო. ეს იმიტომ რომ, რაკი ყოველივეს ერთი ხელის მოსმით გააკეთებდა და მრავალი ჯურის ხალხს გამოელაპარაკებოდა, დიდი და მრავლის შემძლე კაცის სახელი მოეხვეჭა.

ზღვის სანაპიროზე გამორიყულ გვამთა დათვალიერების უამს, როცა ოქროს სამაჯურები და ყელსაბამები დაინახა, თვითონ გულგრილად აუარა გვერდი, მხლებელ მეგობარს კი მათზე მიუთითა და უთხრა: „აიღე შენთვის, შენც ხომ თემისტოკლე არა ხარ!“

ერთი, თავის დროზე ლამაზ კაბუკებში გამორჩეული ვინმე ანტიფატე, თავდაპირველად აგდებულად ეპყრობოდა თემისტოკლეს, მერმე კი, სახელმოხვეჭილს ფერება და ლაქუცი დაუწყო: „ყმაწვილო, — უთხრა თემისტოკლემ, — ჩვენ ორივენი, შენც და მეც, გვიან მაგრამ მაინც მოვეგეთ ჰქუასო!“

იგი ამბობდა: ათენელები პატივისცემითა და აღფრთოვანებით კი არ მეკიდებიან, არამედ ისე მექცევიან ვითარცა ჭადარს, რომელსაც ავდარსა და საფრთხის უამს თავს აფარებენ, დარში კი ჩიჯგნიან და ტოტებს უმტერევენო.

ერთმა სერიფოსელმა⁶¹ უთხრა: შენ სახელი შენი თავის ძეშვეობით კი არა, შენი ქალაქის წყალობით მოიხვეჭეო. „მართალი ხარ, — მიუგო თემისტოკლემ, — როგორც მე ვერ გავხდებოდი სახელოვანი, სერიფოსელი რომ ვყოფილიყავ, ისე შენც, — ათენელობა რომ გხვედროდა წილად!“

ერთ-ერთი სტრატეგოსი, რომელმაც, ეტყობა, რალაც სასარგებლო საქმე გააკეთა ქალაქისათვის, თემისტოკლესთან თავხედობდა და თავის დამსახურებას მის მიერ აღსრულებულ საქმეთ უდარებდა. „ერთხელ, — უთხრა თემისტოკლემ ამ სტრატეგოსს, — დღესასწაულს შეედავა მომდევნო დღე: შენ მოუსვენრობითა და მოქანცულობით ხარ სავსე, მე კი ის მახასიათებს, რომ ყველანი მშვიდად ტკბებიან იმით, რაც მოამზადესო. დღესასწაულმა მიუგო თურმე: მართალს ამბობ,

მაგრამ მე რომ არ ვყოფილიყავ, არც შენ იქნებოდით. ასევე, — განაგრძო თემისტოკლემ, — მე რომ მაშინ არ ვყოფილიყავ, ნეტავ სად იქნებოდით ახლა თქვენ?“

თემისტოკლეს ნებიერი ვაჟი ჰყავდა. მას დედა ანებივრებდა იმიტომ, რომ ყოველ სურვილს უსრულებდა და მამამისსაც ამასვე აკეთებინებდა. თემისტოკლე დაცინებით იტყოდა ხოლმე: „ჩემი ვაჟი ყველაზე ძლიერი პიროვნებაა ბერძენთა შორის, რამეთუ ბერძენებზე ათენელები მბრძანებლობენ, ათენელებზე მე ვმბრძანებლობ, ჩემზე ჩემი ვაჟის დედა, დედაზე კი ჩემი ვაჟიო“.

თემისტოკლეს სურდა, ყოველ საქმეში თავისებური ყოფილიყო. ერთხელ, როცა ადგილ-მამულის მონაკვეთს ყიდდა, მაცნეს უბრძანა; ხმა დაერხია: ამ მონაკვეთს მეზობელიც კარგი ჰყავსო.

ქალიშვილის მთხოვნელთაგან თემისტოკლემ სიძედ აირჩია არა მდიდარი, არამედ კეთილშობილი ვაჟკაცი: მე ვეძებ კაცს, რომელსაც ფული სჭირდება და არა ფულს, რომელსაც კაცი სჭირდებაო.

აი ასეთი კაცი იყო თემისტოკლე თავისი ნაკვეთების მიხედვით.

19. როცა ხსენებულ საქმეთაგან გათავისუფლდა, თემისტოკლემ მყისვე მიჰყო ხელი ქალაქის აღდგენასა და კედლებით გამაგრებას. თეოპომპეს გადმოცემით, ფულით დაიყოლია ეფორები⁶², წინააღმდეგობა არ გაეწიათ; უმრავლესობა კი ამბობს: მან ისინი მოატყუაო. ელჩობის საბაბით თემისტოკლე სპარტაში ჩავიდა. სპარტელებმა ჩივილი დაიწყეს: ათენელები ქალაქს გარშემო კედლებს ავლებენო. თემისტოკლეს ბრალს სდებდა ეგინადან საგანგებოდ გამოგზავნილი პოლიარქე. თემისტოკლე ბრალდებას უარყოფდა და წინადადებას იძლეოდა, ათენში დამთვალეიერებლები გაეგზავნათ. დაყოვნების ამ ხერხით იგი ათენელებს კედლის შენებისათვის დროს აძლევდა და თანაც სურდა, თავისი თავის სანაცვლოდ მათ ხელთ ჰყოლოდათ მიგზავნილები. ასეც მოხდა. როცა ლაკედემონელებმა სიმართლე შეიტყვეს, წყრომა გულში ჩაიკლეს და თემისტოკლე ხელდაუკარებლად გაუშვეს.

ამის შემდეგ თემისტოკლე პირევისის⁶³ მოწყობას შეუდგა-

მან აღრევე შენიშნა პირევის ნავსადგომთა⁶⁴ სიმარჯვე. იგი ცდილობდა, ათენი მთლიანად საზღვაო ქალაქად ექცია. ასეთი პოლიტიკით იგი ერთგვარად ეწინააღმდეგებოდა ათენის ძველ ბასილევსებს. როგორც ამბობენ, ისინი დაუცხრომლად მოქმედებდნენ, რათა მოქალაქენი ზღვისაგან განერიდებინათ და აჩვევდნენ, ეცხოვრათ არა როგორც მეზღვაურთ, არამედ როგორც მიწის მუშაკებს. საამისოდ გაავრცელეს ამბავი, თითქოს ათენა ედავებოდა პოსეიდონს ქვეყნის გამო: მან მსაჯულებს უჩვენა ზეთისხილის წმინდა ხე და გაიმარჯვაო. ერთი სიტყვით, თემისტოკლემ პირევის კი არ „მიაწება ქალაქს“, როგორც ამას არისტოფანე კომიკოსი ამბობს,⁶⁵ არამედ ქალაქი მიუსადაგა პირევისს და ხმელეთი — ზღვას. ამით მან წარჩინებულთა ფენის საწინააღმდეგოდ დემოსი განადიდა და მხნეობით აავსო. ძალა გადავიდა მეზღვაურთა, მეხოფურთა წინამძღოლებისა და მესაჭეთა ხელში. სწორედ ამის გამო პნიქსზე⁶⁶ მდებარე ტრიბუნა, რომელიც ისე იყო ნაკეთები, რომ პირით ზღვისკენ იმზირებოდა, შემდეგში ოცდაათმა ტირანმა⁶⁷ ხმელეთისაკენ შეაბრუნა. ისინი თვლიდნენ, რომ ზღვაზე მბრძანებლობა დემოკრატიის წარმოშობის წყაროა, ხოლო მიწათმოქმედებს, ასე თუ ისე, ნაკლები უკმაყოფილებით გადააქვთ ოლიგარქიული მმართველობა.

20. თემისტოკლეს კიდევ უფრო დიდი გეგმა ჰქონდა მოფიქრებული საზღვაო ძალის გაზრდის თაობაზე. როცა ბერძენთა ფლოტი ქსერქსეს უკუქცევის შემდეგ პაგასეს ნავსადგომში⁶⁸ შევიდა და იქ გამოზამთრება იწყო, თემისტოკლე ათენელთა თავყრილობაზე სიტყვით გამოვიდა და თქვა, რომ არის ერთი გასაკეთებელი საქმე, ათენელებისათვის მეტად სასარგებლო და მხსნელი, მაგრამ მრავალთა წინაშე უთქმელი. ათენელებმა წინადადება მისცეს, მხოლოდ არისტიდესათვის გაენდო განზრახული და თუკი იგი მოიწონებდა, აღესრულებინა, თემისტოკლემ არისტიდეს აუწყა, რომ განზრახული აქვს ბერძენთა ფლოტის გადაწვა. არისტიდე ხალხის წინაშე გამოვიდა და განაცხადა: არაფერია იმ საქმეზე უფრო სასარგებლო და ამავე დროს უცრო უსამართლო, რომლის შესრულებაც თემისტოკლემ განიზრახაო. ათენელებმა ამის გამო თემისტოკლეს უბრძანეს, ხელი აეღო თავის ზრახვაზე.

ამფიქტიონების თავყრილობაზე ლაკემოდენელებმა წინადადება შეიტანეს, ამფიქტიონიდან⁶⁹ გაერიცხათ ის ქალაქები, რომელთაც მონაწილეობა არ მიუღიათ საერთო ბრძოლაში მიდიელთა წინააღმდეგ. იმის შიშით, ლაკედემონელებს მართლა არ გაეძეებინათ კავშირიდან თესალიელები და არგოსელები, აგრეთვე თებელები, არ დაპატრონებოდნენ მთლიანად არჩევნებში ხმის მიცემას და არ მომხდარიყო ის, რაც მათ ხელს მისცემდა, თემისტოკლე ხსენებული ქალაქების დასაცავად გამოვიდა და პილაგორებს⁷⁰ აზრი შეაცვლევინა. მან ყველას შეაგონა, რომ ომში მონაწილეობდა მხოლოდ ოცდათერთმეტი ქალაქი და ამათგან უმრავლესობა სრულიად წვრილ-წვრილი; საშინელება იქნება, თუ ორ ან სამ ყველაზე დიდ ქალაქს დარჩება კავშირზე გამგებლობა, ხოლო დანარჩენი ელადა გაირიყება მისგანო. სწორედ ამით მიაყენა თემისტოკლემ ყველაზე დიდი წყენა ლაკედემონელებს. ამის გამო დაუწყეს პატივისცემა კიმონს და სახელმწიფოს გამგეობის საქმეში იგი თემისტოკლეს დაუპირისპირეს.

21. თემისტოკლე ეჭავრებოდათ მოკავშირეებსაც, რადგან მათ კუნძულებზე მოგზაურობდა და მათგან ფულის გამოძალვას ეწეოდა. ასე, მაგალითად, ჰეროდოტე ამბობს: როცა მან ანდროსელებს ფული მოსთხოვა და საგანგებო სიტყვაც უთხრა, პასუხიც საგანგებო მოისმინაო⁷¹. მან მათ განუცხადა, რომ ჩამოვიდა და თან მოიყვანა ორი ღმერთი, პენია და ბია, — დარწმუნება და იძულება. ანდროსელებმა მიუგეს: ჩვენც გვყავს ორი დიდი ღმერთი, პენია და აპორია, — სილატაკე და გაჭირვება, რომლებიც გვიკრძალავენ შენტვის ფულის მოცემასო. როდოსელი მგოსანი ტიმოკრეონტი⁷² ერთერთ სიმღერაში მწარედ კიცხავს თემისტოკლეს იმის გამო, რომ სხვებს ფულით განძევებიდან სამშობლოში დაბრუნების საქმე გაუკეთა, იგი კი, თავისი სტუმარი და მეგობარი, ფულზე გაპყიდა. აი, ასე ამბობს ტიმოკრეონტი: „შენ შეგიძლია აქო პავსანია, ან ქსანთიპე, ანდა ლევტიქიდა!⁷³ მე კი ხოტბას შევასხამ არისტიდეს — წმინდა ათენიდან მოსულ ერთ საუკეთესო ვაჟაცს! ლატოს⁷⁴ ეზიზღება თემისტოკლე ცრუ, უსამართლო და მოღალატე! ბინძური ფულით მოსყიდულმა თავისი სტუმარი ტიმოკრეონტი არ დააბრუნა მშობლიურ იალისოსში. სა-

მი ვერცხლის ტალანტი მიიღო და ზღვით წაეთრა ჟანდაბაში: ზოგიერთები უსამართლოდ დააბრუნა, ზოგიერთები განდევნა, ზოგიერთებს კი სიცოცხლე მოუსწრაფა; ფულით პირთამდე აღსავესმ ისთმოსში სასაცილო მასპინძლობა გაუწია ყველას ცივი ხორცით. მიწვეულნი მიირთმევდნენ და ვედრებას წარმოთქვამდნენ: გაზაფხულს ნუ მოესწრებაო თემისტოკლე!“

იმის შემდეგ, რაც თემისტოკლე გაძევებით დასაჯეს, ტიმოკრეონტმა კიდევ უფრო მეტად თავხედური და დაუფარავი ლანძღვა-გინება გამოიყენა მის წინააღმდეგ ლექსში, რომლის დასაწყისიც აი ასეთია:

მუზავ, ამ სიმღერის ქება-დიდება
განამტკიცე ელინთა შორის,
რაკილა ეს სამართლიანად დაიმსახურა!

ამბობენ, სპარსთა მხარეზე გადასვლისათვის ტიმოკრეონტის სამშობლოდან გაძევებით დასჯაში თემისტოკლე მონაწილეობდაო. ხოლო როცა თემისტოკლესაც დასდეს ბრალი მიდიელებისკენ გადახრაში, ტიმოკრეონტმა მის წინააღმდეგ ასეთი რამ შეთხზა.

არა მხოლოდ ტიმოკრეონტი
არ შეკრულა მიდიელებთან ფიცის კავშირით!
სხვებიც არიან ბილწნი; მართო მე როდღე ვარ
უკულო მელა, სხვებიც არიან გაიძვერა მელიებო!

22. თანამოქალაქენი შურის გამო უკვე სიამოვნებით ისმენდნენ ცილისწამებებს თემისტოკლეზე. ეს მას აიძულებდა, სახალხო კრებებზე მომაბეზრებელი სიხშირით მოეგონებინა ხოლმე მათთვის თავის მიერ შესრულებული საქმენი. იმათ, ვინც ამის გამო უქმაყოფილებას გამოთქვამდა, ეუბნებოდა: „კი მაგრამ, თქვენ რატომ ირჩებით ხოლმე და ერთსა და იმავე პირთაგან რატომ ღებულობთ ხშირად სიკეთეს?“

მოქალაქეთა დიდი ნაწილი მან გაანაწყენა არტემიდეს ტაძრის დაფუძნებით. ამ ტაძარს სახელად არისტობულე „საუკეთესო მრჩეველი“ დაარქვა იმის აღსანიშნავად, რომ თითქოს თვითონ მისცა საუკეთესოზე საუკეთესო რჩევა ქალაქსა და ყველა ბერძენს. ეს ტაძარი მან ააგო თავისი სახლის მახლობლად მელიტეში,⁷⁵ სადაც ჭალათნი ახლა სიკვდილით დასჯილთა გვამებს ჰყრიან და სადაც გააქვთ თავჩამოხრ-

ჩობილთა და მოკლულთა სამოსი და თოკები. „არისტობულეს ტაძარში“ ჭერ კიდევ ჩვენ დროში იდგა თემისტოკლეს მცირე ქანდაკება, რომლის მიხედვითაც ჩანს, თემისტოკლეს არა მარტო სული, არამედ იერ-სახეც გმირისა ჰქონდა.

ათენელებმა ბოლოსდაბოლოს თემისტოკლეს ოსტრაკის-მოსი მოუწყვეს და სამშობლოდან გააძევეს, რათა დაემდაბლებინათ მისი ღირსება და პატივი; მოექცნენ ისე, როგორც ექცეოდნენ ჩვეულებრივ ყველას, ვის ძალასაც მიიჩნევდნენ მძიმე ტვირთად და დემოკრატიული თანასწორობისათვის შეუსაბამოდ, ოსტრაკისმოსი დასჯა კი არ იყო, არამედ დაცხრომა და დაშოშმინება შურისა, რომელიც ხარობს ხოლმე აღზევებულითა დამდაბლებით და მტრობას სწორედ მათი დაკნინებამდე მიყვანით გამოხატავს.

23. ათენიდან გაძევებული თემისტოკლე არგოსში ცხოვრობდა, როცა მტრებს მის წინააღმდეგ ამხედრების საბაბი მისცა პავსანიასზე მიტანილმა ეჭვმა. ღალატში თემისტოკლეს ბრალს სდებდა ალკმეონის ძე ლეობოტე აგრავლელი; მასთან ერთად ბრალდებულები იყვნენ სპარტელებიც. პავსანია, რომელიც ღალატის გეგმებს აწყობდა, პირველ ხანებში ამას თემისტოკლეს უმაღავედა, თუმცა იგი მისი მეგობარი იყო. მაგრამ როცა სახელმწიფო მოღვაწეობის ასპარეზიდან დამხობილი და ამის გამო გულმოსული იხილა, გაბედა და მოუწოდა, მონაწილეობა მიეღო წამოწყებულ საქმეში. ამასთან სპარსთა მეფის წერილებს უჩვენებდა და აქებებდა ელინების, როგორც წამხდარი და უმადური ხალხის, წინააღმდეგ. თემისტოკლემ პავსანიას წინადადება არ მიიღო და შეთქმულებაში მონაწილეობა გადაჭრით უარყო. მაგრამ პავსანიასთან საუბრის თაობაზე არაერთხელ არაფერი უთქვამს და წამოწყებული საქმის ამბავი არ გაუშხელია. შესაძლოა, ეგონა, პავსანია ან თვითონვე შეწყვეტდა ღალატს, ანდა სხვა გზით გამომჟღავნდებოდა ის, რაც განუსჯელობას ემყარებოდა და უაზრო და უგუნურ საქმეს ეტანებოდა.

როცა პავსანია სიკვდილით დასაჯეს, შეთქმულების თაობაზე აღმოჩნდა ზოგიერთი მიწერ-მოწერა და ბარათები, რომლებმაც თემისტოკლე საეჭვო კაცად აქციეს. მის წინააღმდეგ უწინარეს ყოვლისა, ლაკედემონელები აყვირდნენ, ხოლო ბრალდებულად გამოვიდნენ ათენელთაგან ისინი, ვინც მის მი-

ძართ შურით იყვნენ აღვსილნი. თემისტოკლე ამ დროს ათენში არ იმყოფებოდა და თავს წერილებით იცავდა უპირატესად თავდაპირველი ბრალდებებისაგან. მტერთაგან ცილდაწამებული თანამოქალაქეებს სწერდა: მე მუდამ დავეძებდი გამგებლობის უფლებას; მორჩილებაში ყოფნისთვის არ დავბადებულვარ და ამიტომ არასოდეს არ მქონია სურვილი, ელადასთან ერთად საკუთარი თავი ბარბაროსებისა და მტრების ხელში ჩამეგდო. მიუხედავად ამისა, ბრალმდებელთაგან დარწმუნებულმა ხალხმა საგანგებო პირები გაგზავნა ბრძანებით, შეეპყროთ თემისტოკლე და ბერძნებისათვის გასასამართლებლად ჩამოეყვანათ.

24. თემისტოკლემ ეს იგრძნო და გადავიდა კერკირაზე. ამ ქალაქს მან თავის დროზე კეთილი საქმე უყო: კერკირელებმა მაშინ იგი აირჩიეს მსაჯულად იმ დავაში, რომელიც კორინთელებთან ჰქონდათ. თემისტოკლემ მათ მტრობას ზღვარი დაუდო; საქმე ისე გადაწყვიტა, რომ კორინთელებს უნდა გადაეხდათ კერკირელებისათვის ოცი ტალანტი, ხოლო ლეკვადა საერთო გამგებლობაში უნდა ყოფილიყო როგორც ორივე მხარის კუთვნილი ახალშენი.

კერკირადან თემისტოკლე ეპირში გაიქცა. ათენელთაგან და ლაკედემონელთაგან დევნილმა თავი მისცა საშიშსა და ფუჭი იძებებს: სცადა, თავი შეეფარებინა მოლოსთა მეფე⁷⁶ აღმეტესთან, აღმეტემ ერთხელ რაღაც სთხოვა ათენელებს, მაგრამ შეურაცხმყოფელი უარით გამოისტუმრა თემისტოკლემ, რომელიც იმ დროს სახელმწიფო მოღვაწეობის ასპარეზზე აღზევებული იყო. აღმეტეს სამუდამო რისხვა ჰქონდა გულს ჩადებულის. ამიტომ ცხადი იყო, თუ თემისტოკლე ხელთ ჩაუვარდებოდა, შურს იძიებდა. მაგრამ მაშინდელ ლტოლვაში თემისტოკლეს თანამოქალაქეთა ახლად აღძრული შურის მეტი შიში ჰქონდა, ვიდრე მეფის ძველი წყრომისა. ამიტომ აღმეტეს წინაშე მავედრებლად დადგა, ოღონდ თავისებურ, არაჩვეულებრივ ყაიდაზე. მან ხელთ აიყვანა მეფის პატარა ვაჟი და კერასთან ჩაიჩოქა, რამეთუ მოლოსები ვედრების ამ სახეს ყველაზე უდიდესად და იმ ერთადერთ ვედრებად თვლიან, რომელსაც უარი არ ეთქმის. ზოგიერთები ამბობენ, მეფის მეუღლე ფთიამ შეაგონა თემისტოკლეს ვედრების ეს სახე და თავისი ვაჟი მასთან ერთად დასვა კერასთანო. სხვები კი გადმოგვცე-

მენ, თვითონ აღმეტემ მოაწყო და საგანგებო წარმოდგენის ელფერი მისცა ამ ვედრებას, რათა მღვეართა წინაშე ისეთ წმიდა საქმედ წარმოეჩინა ის, რომელიც ვაუკაცის გაცემას კრძალავდა.

სტესიმბროტე თასოსელი მოგვითხრობს: ეპიკრატე აქარნელმა ათენიდან უჩუპრად გამოუყვანა ცოლ-შვილი თემისტოკლეს და გაუგზავნა იქ აღმეტესთან; ამის გამო შემდეგში კომონმა ეპიკრატე გაასამართლა და სიკვდილით დასაჯა. მერმე კი, ოლონდ არ ვიცი როგორ, სტესიმბროტეს დაავიწყდა ნათქვამი, თუ თემისტოკლემ დაივიწყა ხსენებული ვითარება, სტესიმბროტე ამბობს: იგი სიცილიაში გაემგზავრა და ტირანს ჰიერონს ქალიშვილი სთხოვა ცოლად. სამაგიეროდ დაპპირდა, რომ ბერძნებს მორჩილად გაუხდიდა. როცა ჰიერონმა ამაზე უარი უთხრა, თემისტოკლე აზიისაკენ გაემართა.

25. დაუჯერებელია, ეს ამბავი ასე მომხდარიყო. თეოფრასტე თავის წიგნში „მეფეთათვის“ მოგვითხრობს შემდეგს: როცა ჰიერონმა ოლიმპიაში შეჯიბრებაზე თავისი რაშები გამოგზავნა და იქ მდიდრულად მორთული კარავიც დასცა, თემისტოკლემ სახალხო კრებაში ბერძენთა წინაშე წარმოთქვა სიტყვა იმის თაობაზე, რომ საჭირო იყო ტირანის კარვის დარბევა და მის ცხენთა განრიდება შეჯიბრებისაგან. თუკიდიდე კი ამბობს, რომ თემისტოკლე მეორე ზღვასთან ჩავიდა და პიღნადან გაემგზავრა⁷⁷. არც ერთმა თანამგზავრმა არ იცოდა, ვინ იყო იგი, სანამ სატვირთო ხომალდი ქარის ქროლამ არ წაიყვანა ნაქსოსისაკენ, რომელიც მაშინ ალყაშემორტყმული იყო ათენელებისაგან. შეშინებულმა თემისტოკლემ თავი გაუმქლავნა ხომალდის პატრონსა და მესაქეს. იგი მათ ეუბნებოდა: ათენელებთან დაგაბეზღებთ და ცილს დაგწამებთ, რომ გემზე თავიდანვე ამიყვანეთ ქრთამის წყალობით და არა ისე, თითქოს არ იცოდით, ვინ ვიყავიო. ერთი სიტყვით, თხოვნა-მუქარით თემისტოკლემ ისინი აიძულა კუნძულისათვის გვერდი აეგლოთ, და აზიის სანაპიროს მიდგომოდნენ. მეგობართა მეშვეობით ფარულად გამოტანილი ქონების დიდი ნაწილი თემისტოკლეს ზღვით მიუვიდა აზიაში; ხოლო მისი ის თანხა, რომელიც ათენელებმა აღმოაჩინეს და ხაზინაში შეიტანეს, თეოპომპეს სიტყვით, შეიცავდა ას ტალანტს, თეოფრასტეს თქმით კი — ოთხმოც ტალანტს, მაშინ, როცა სახელმწიფო მოღვაწეობის

დაწყებამდე თემისტოკლეს ქონება სამი ტალანტის ღირებულებას არ აღემატებოდა.

26. როცა თემისტოკლე კუმეში⁷⁸ ჩავიდა, შენიშნა, ზღვის სანაპიროს მრავალი მოსახლე შესაპყრობად უსაფრდებოდა, განსაკუთრებით კი ერგოტელესა და პითოდორეს ირგვლივ შემოკრებილნი ცდილობდნენ ამას⁷⁹ (ეს ნადირობა მეტად ხელსაყრელი იყო ყველაფერში სარგებლობის მაძებართათვის, რადგან მეფეს ორას ტალანტად შეეფასებინა თემისტოკლეს თავი). ამის გამო თემისტოკლე ეოლიის პატარა ქალაქ ეგეში გაიქცა, სადაც არავინ იცნობდა, გარდა ნიკოგენე მასპინძლისა, რომელიც ეოლიელებში ყველაზე დიდძალ ქონებას ფლობდა და ზემო აზიის დიდებულებთანაც ახლო ნაცნობობა ჰქონდა. თემისტოკლემ ამასთან ფარულად გაატარა რამდენიმე დღე. ბოლოს, ნავახშმევს, როცა მსხვერპლი შეწირეს, ნიკოგენეს ბავშვების გამძლემა ოლბიოსმა, რომელიც ღვთაებრივმა შეგონებამ აიტაცა, ზომით გამართული ასეთი რამ წარმოთქვა:

„მეც ღამეს ხმა,
მეც ღამეს რჩევა,
მეც ღამეს გამარჯვება!

ამის შემდეგ თემისტოკლემ თავი ძილს მისცა და იხილა სიზმარი, თითქოს მუცელზე გველი შემოეხვია და მერმე ყელისაკენ გაცოცდა; შეეხო თუ არა სახეს, მყისვე არწივად იქცა, შემოახვია მძლავრი ფრთები თემისტოკლეს, ზე აიტაცა და შორს წაიღო. ბოლოს, სამაცნეო ოქროს კვერთხი გამოჩნდა, არწივმა ზედ მტკიცედ დააყენა თემისტოკლე, რომელიც საზარელი შიშისა და შფოთისაგან გათავისუფლდა. ნიკოგენემ საგანგებო ხერხს მიმართა და თემისტოკლე შემდეგნაირად გაამგზავრა. ბარბაროსულ მოდგმას მთლიანად, განსაკუთრებით კი სპარსთა ტომს, ახასიათებს ქალის მიმართ თანდაყოლილი ველური და სასტიკი ექვიანობა. საერთოდ ბარბაროსები, კერძოდ კი სპარსები, არა მარტო საკუთარ ცოლებს, არამედ მონა ქალებსა და ხარკებსაც მკაცრად დარაჯობენ, რათა ვერც ერთმა გარეშე პირმა მათ თვალი ვერ დაჰკრას. შინ ისინი ჩაკეტილი ჰყავთ, მგზავრობაში ჩარდახიანი ურმებით დაატარებენ. აი ასეთი ურემი გაუკეთეს თემისტოკლეს და მასში ჩასმული მიჰყავდათ. შემხვედრთა კითხვებს მხლებლები ასე

პასუხობდნენ: ბერძენი ქალი მიგვყავს იონიიდან სამეფო კარის ერთ დიდებულთანო.

27. თუკიდიდე⁸⁰ და ქარონ ლამფსაკელი გადმოგვცემენ, ქსერქსე გარდაცვლილიყო და თემისტოკლეს მის ვაჟთან მოუხდა შეხვედრაო. მაგრამ ეფოროსი, დინონი, კლიტარქე, პერაკლიდე⁸¹ და კიდევ სხვანი მრავალნი ამტკიცებენ, სწორედ ქსერქსესთან მივიდაო. ეტყობა, ყველაზე უფრო შეთანხმებულად დროის მონაცემთ თუკიდიდე გადმოგვცემს, მაგრამ მათშიც არის შეუსაბამობა.

როცა თემისტოკლე მძიმე გარემოებაში აღმოჩნდა, უწინარეს ყოვლისა, ათასისთავს, არტაბანეს, მიმართა: მართალია, ბერძენი ვარ, მაგრამ მსურს შევხვდე დიდთა საქმეთა გამო თქვენს მეფეს, რომელთა თაობაზეც თვითონაც წუხსო. არტაბანემ მიუგო: „სტუმარო, ადამიანთა კანონები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან, მაგრამ ყველა თავთავის კანონებს მიიჩნევს მშვენიერ კანონებად. ყველასთვის უმშვენიერესი მაინც შინაური ადათ-ჩვევების პატივისცემა და დაცვა არიხო. თქვენზე, ბერძნებზე, ამბობენ, ყველაზე მეტად თავისუფლებასა და თანასწორობას აფასებენო. ჩვენ მრავალი მშვენიერი კანონი გვაქვს, მაგრამ მათგან უმშვენიერესია მეფის პატივისცემისა და მის წინაშე, ვით ყოვლის მხსნელი ღმერთის წინაშე, პირქვე დამხობის წესი⁸². თუ შენ იწონებ ჩვენს ადათ-წესებს და განერთხმები თაყვანისცემად, მაშინ შეგიძლია იხილო მეფე და ისაუბრო მასთან; მაგრამ თუ სხვაგვარად ფიქრობ, შუამავალ მაცნეთა შემწეობით მოგიწევს მასთან ურთიერთობა, რამეთუ ჩვენს მშობლიურ ადათებს არ ეგუება, მეფემ მოუსმინოს იმ კაცს, ვინც მის წინაშე პირქვე არ განერთხმება“. ეს რომ მოისმინა თემისტოკლემ, მიუგო: „არტაბანე, მე თქვენი მეფის სახელისა და ძლიერების განსაღიღებლად მოველ აქ; ამიტომ, ცხადია, თქვენს კანონებს დავემორჩილები, რაკილა ასეთია სურვილი სპარსთა აღმაწვევებელი ღმერთისა. ამიერიდან ჩემი მეშვეობით კიდევ უფრო გაიზრდება მიწაზე განართხმით თქვენი მეფის თაყვანისმცემელთა რიცხვი! ასე რომ არავითარი დაბრკოლება არ უნდა ექნეს იმ საუბარს, რომლის გაბმაც მსურს მასთან“.

„კი მაგრამ, — უთხრა არტაბანემ, — რა მოვახსენოთ მეფეს შენზე, ბერძენთაგან ვინ მოვიდაო — რა ვუთხრათ? შენ“

ბომ შენი გონებითა და აზრებით ჩვეულებრივი კაცი არ უნდა იყო!“

„მეფეზე უწინარეს ეგ არავინ არ უნდა შეიტყოს!“ — მიუგო თემისტოკლემ.

ასე მოგვიტხრობს ფანია. რაც შეეხება ერატოსტენეს, იგი თავის თხზულებაში „სიმღიდრისათვის“ დამატებით გადმოგვცემს, ათასისთავთან შეხვედრისა და ურთიერთობის საშუალება თემისტოკლეს მიეცა ერთი ერეტრიელი⁸³ დიაცის წყალობით, ვინც ათასისთავის საყვარელი იყო.

28. თემისტოკლე მეფეს წარუდგინეს. მან მას ქვეგანთხმით თაყვანი სცა, მერმე ფეხზე წამოდგა და დუმილით შესცქეროდა. მეფემ თარჯიმანს უბრძანა, სტუმრისათვის ვინაობა გამოეკითხა. როცა თარჯიმანმა დავალებული იკითხა, თემისტოკლემ უპასუხა: „ათენელი თემისტოკლე მოვსულვარ შენთან, მეფეო, ელიხთაგან დევნილი ლტოლვილი. ჩემი წყალობით სპარსებმა ბევრი ვნება იგემეს, მაგრამ კიდევ უფრო მეტი სიკეთეც ნახეს, ვინაიდან მათი დევნა შევაჩერე, როცა ელადა მშვიდობაში აღმოჩნდა და შინაურმა თავდახსნილობამ საშუალება მომცა, თქვენთვისაც გამეწია სამსახური. ჩემს ახლანდელ მდგომარეობაში კი ყველაფერი შეიძლება შემხვდეს; ამიტომაც მომზადებული მოველ, მივიღო წყალობა, თუ სიკეთის ჭმნისკენ ხარ გადახრილი და გთხოვო რისხვის შეწყვეტა, თუ ხსოვნაში სიავე ჩაგრჩენია. ჩემი მტრები შენ იმ სიკეთეთა მოწმეებად უნდა ჩათვალო, რომლებიც სპარსთათვის გამიწევია. ხოლო ჩემი ხვედრი, გიჯობს, შენი კეთილმოწყალების საჩვენებლად გამოიყენო, ვიდრე შურის საძიებლად. შენ ძალგმის, გადაარჩინო შენთან ვედრებად მოსული კაცი, ანდა დაღუპო იგი, ელინთა მტრად რომ გარდაქცეულა!“ ამ სიტყვებს თემისტოკლემ ღვთაებრივი ძალის მისანიჭებლად იმ სიზმრის ამბავი დაუმატა, ნიკოგენეს სახლში რომ იხილა და თან მისნობაც მიაცოლა დოდონელი⁸⁴ ზევსისა, რომელმაც უბრძანა მისულიყო იმასთან, ვინც ღვთის სახელს ატარებდა; მაშინ იგი მიხვდა, ზევსი მეფესთან გზავნიდა, რომ ორივენი დიადზე დიადნი არიან და მეფეებად იწოდებიან.

სპარსთა მეფემ თემისტოკლეს სიტყვა-მოისმინა, მაგრამ არაფერი არ უპასუხა, თუმცა მისმა გონიერმა მსჯელობამ და სიმამაცემ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა მასზე. მან ნეტარად

შერაცხა თავისი თავი მეგობართა წინაშე ამ დიდი ბედნიერების გამო და არიმანიოსს⁸⁵ შეევედრა, მუდამ ასე შეეგონებინა მისი მტრებისათვის საუკეთესო თანამოქალაქეთა სამშობლოდან განდევნის აზრი. მერმე, როგორც ამბობენ, ღმერთებს მსხვერპლი შესწირა და მაშინვე ღრეობა გამართა. ღამით კი, შუაძილში, სიხარულისაგან სამგზის წამოიძახა თურმე: „თემისტოკლე ათენელი ჩემს ხელშიაო!“

29. დილით ადრე მეფემ მეგობრებს უხმო და შემოაყვანინა თემისტოკლეც, რომელმაც სიკეთის ყოველგვარი იმედი დაკარგა, როცა კარის დიდებულნი იხილა. საქმე ის გახლდათ, მისი სახელის გაგონებაზე ესენი მტრულად განწყვენენ და ლანძღვა დაუწყეს. ამას ისიც დაემატა, რომ როცა მეფე უკვე ტახტზე იყო დაბრძანებული და ყველანი გარინდულიყვნენ, ათასისთავმა როქსანემ, ვისაც მეფისკენ მიმავალმა თემისტოკლემ ჩაუარა, დაიგმინა და ჩუმად ჩაილაპარაკა: „ბერძენო ჳრელო გველო, შენ აქ ჩვენი მეფის კეთილმა დემონმა მოგიყვანა!“ მიუხედავად ასეთი განწყობილებისა, როცა თემისტოკლე მეფის პირისპირ წარდგა და კვლავ ქვე-განრთხმით თაყვანი სცა, მეფე მას მიესალმა და ალერსით უთხრა: მე შენი უკვე ორასი ტალანტი მმართვეს; რაკი შენი თავი შენვე მოიყვანე, სამართლიანად უნდა მიიღო მომყვანისათვის გამოცხადებული თანხაო. გარდა ამისა, მეფე თემისტოკლეს ხსენებულზე მეტ გასაძრჯელოს შეჰპირდა, გაამხნევა და უბრძანა, გულახდილად მოეთხრო, რაც სურდა, ბერძენთა საქმეების თაობაზე. თემისტოკლემ უპასუხა: ადამიანის სიტყვა ჰგავს ჳრელ-ჳრელ ხალიჩებს, ერთიცა და მეორეც, თუ მათ გაეშლით, თავ-თავის მოხაზულობათ გვიჩვენებენ, თუ დავახვევთ და შევეკუმშავთ, ხსენებულ მოხაზულობებს ფარავენ და ამახინჯებენ⁸⁶. ამიტომ მე დრო მჳირდებაო. მეფეს მოეწონა შედარება და უბრძანა, დაეთჳვა დრო. თემისტოკლემ ერთი წელი გამოითხოვა და სპარსულ ენაზე ლაპარაკი ისე ისწავლა, რომ მეფესთან უშუალოდ საუბრობდა. გარეშე მყოფთ მან შეაგონა, რომ ეს საუბრები ბერძენთა საქმეებს ეხებოდა. მაგრამ იმ ხანებში ბევრი სიახლე დატრიალდა სასახლეში და მეფის დამოკიდებულებაც შეიცვალა მეგობრებისადმი. ამან შური და ეჳკვი აღუძრა დიდებულებს; ისინი დარწმუნებული იყვნენ, თემისტოკლე გაბედულად მსჯელობდა მათ შესახებ მეფესთან. მართლაც, პა-

ტივისცემა, რომელსაც აქ თემისტოკლეს მიმართ იჩენდნენ. სრულიად არ ჰგავდა სხვა სტუმრებისთვის განკუთვნილ პატივისცემას. თემისტოკლე თავისუფლად მონაწილეობდა მეფესთან ერთად ნადირობაში, სასახლის შინაურ საქმეებშიც ერეოდა და თვით მეფის დედასთან პირისპირ წარდგომისა და მასთან ახლო ურთიერთობის უფლებაც მიეცა; მეფის ბრძანებით მან იქაურ მოგვთა მოძღვრებაც კი შეისწავლა.

ერთხელ მეფემ სპარტელი დემარატე⁸⁷ დასასაჩუქრებლად მიიწვია. ამან საჩუქრად მოითხოვა კიტარისი⁸⁸. მინდა, მეფეთა მსგავსად სარდელში ცხენზე ამხედრებულმა გავიაროო. მეფის ბიძაშვილმა, მითროპავსტემ, დემარატეს ხელზე ხელი წაავლო და უთხრა: „მაგ კიტარისს დასაფარავად ტვინი არ გააჩნია; შენც ვერ იქნები ზევსი, თუნდაც ხელთ ელვა და მეხი იპყრო!“ ხსენებული თხოვნის გამო გამწყრალმა მეფემ დემარატე თავიდან მოიშორა და ასე ჩანდა, მის მიმართ უღმობელი იქნებოდა; მაგრამ თემისტოკლემ თხოვნა-მუდარით აზრი შეაცვლევინა.

გადმოგვცემენ, მომდევნო ხანების მეფეთა დროს, რომელთა გამგებლობაშიც სპარსებს მკიდრო საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდათ ბერძნებთან, როცა კი ვინმე ბერძენი ვაჟკაცი დასჭირდებოდათ, მას წერილობით უთვლიდნენ, რომ მეფესთან თემისტოკლეზე უფრო მეტი პატივით იქნებოდა მიღებული.

ამბობენ, როცა თემისტოკლე აღზევებული იყო და მრავალნი ცდილობდნენ მის სამსახურში ჩადგომას, აი მაშინ, ერთ დღეს ბრწყინვალე სუფრასთან შემომსხდარ შვილებს უთხრა: „შვილნო ჩემნო, ჩვენ უთუოდ დავიღუპებოდით, რომ არ დავღუპულიყავით!“

უმრავლესობა ამბობს, თემისტოკლეს სამი ქალაქი ებოძა პურის, ღვინისა და სანოვაგისთვისო. ორ ქალაქს — პერკოტესა და პალესკეფდისის დგამისა და ტანისამოსისათვის უმატებენ ნეანთე კიზიკოსელი და ფანია.

30. როცა თემისტოკლე საბერძნეთის საქმეების გამო ქვემოთ ზღვისაკენ გაემგზავრა, ერთმა სპარსმა, სახელად ეპიქსიემ, ვინც ზემო ფრიგიის სატრაპი გახლდათ, ავი განუზრახა. მას კარგა ხანია მომზადებული ჰყავდა ვილაც-პისიდიელები მის მოსაკლავად მაშინ, როცა იგი ღამის გასათევად ქალაქ ლეონტოკეფალოსში⁸⁹ დაისადგურებდა. გადმოგვცემენ, შუადღით

ძილს თავმიცემულ თემისტოკლეს სიზმრად ღმერთების დედა გამოეცხადა და უთხრა: „თემისტოკლე, ერიდე ლომთა თავებს, რათა ლომს არ ჩაუვარდე. ამ გაფრთხილების სანაცვლოდ შენ შენ გთხოვ მსახურად დამიყენო მნესიპტოლემა“. შემფრთხულმა თემისტოკლემ ღმერთქალს მადლი შესწირა, შარაგზას თავი მიანება, სხვა გზასაც შემოუარა, სახიფათო ადგილს განერიდა და რაკი უკვე ღამემ მოუსწრო, მოსასვენებლად დაბანაკდა. გზაში ერთ-ერთი იმ გამწვევ პირუტყვთაგან, რომელთაც კარავი მოჰქონდათ, მდინარეში ჩავარდა. თემისტოკლეს მსახურებმა კარვის დასველებული ფარდაგები გასაშრობად გაშალეს. სწორედ ამ დროს მოვარდნენ მახვილ ამოწვდილი პისიდიელები; მთვარის შუქზე მათ კარგად ვერ გააჩიეს გასაშრობად გაშლილი ფარდაგნი; ეგონათ: ეს თემისტოკლეს კარავია და მას მძინარეს ვიპოვით შიგო. როცა ახლო მივიდნენ და ფარდაგნი ასწიეს, მათ თავს დაესხნენ მცველები და ყველანი შეიპყრეს. რაკილა საფრთხეს ასე გადაურჩა და ღმერთქალის გამოცხადებით გაოცებული იყო, თემისტოკლემ მაგნეზიაში დინდიმენეს⁹⁰ ტაძარი ააგო და მის ქურუმად თავისი ასული მნესიპტოლემა დააყენა.

31. სარდში ჩასული თემისტოკლე თავისუფალ დროს ტაძართა ნაგებობებსა და აურაცხელ შესაწირავებს ათვალერებდა. ღმერთთა დედის ტაძარში მან იხილა ორი წყრთის სიმალლის ბრინჯაოს ქანდაკება, ეგრეთ წოდებული „წყლის მზიდავი გოგონა“ — ჰიდროფოროსი. როცა თემისტოკლე ათენში წყალთა ზედამხედველი იყო, შეიპყრო წყლის ორი მიმტაცებელი, რომელთაც საზოგადო წყალი თავისკენ გადაეგდოთ. სასჯელად აღებული თანხით სწორედ ხსენებული ქანდაკება გააქეთებინა და ღმერთებს შესწირა. თემისტოკლემ ან იმიტომ, რომ ღმერთებისადმი შეწირული საგნის ტყვეობამ შეაწუხა, ანდა ათენელთათვის სურდა ეჩვენებინა, რა პატივი და ძალა ჰქონდა სამეფო კარზე, ლიდიის სატრაპს თხოვნით მიმართა, გაეგზავნა ქალწულის ქანდაკება ათენში. ბარბაროსი გაწყრა და თემისტოკლეს დაემუქრა: მეფეს ამის თაობაზე წერილს მივწერო. თემისტოკლე შეშინდა, თავი ჰარამხანას შეაფარა, იქაური ხარკები ფულით დაასაჩუქრა და ბარბაროსი სატრაპიც მოალმოძიერა. ამიერიდან ფრთხილად იქცეოდა და ბარბაროსთა შურსა და ეჭვს ერიდებოდა. როგორც თეოპომპე ამ-

ბობს, თემისტოკლემ აზიაში ხეტიალს თავი მიანება: იგი მაგნეზიაში ცხოვრობდა, ძვირფას საჩუქრებს ღებულობდა და სპარსთა დიდებულების მსგავს პატივში იმყოფებოდა. ცხოვრებას საკმაოდ კარგა ხანს უშიშრად ატარებდა, ვინაიდან მეფე ზემო აზიის საქმეებით იყო გართული და საბერძნეთისათვის მაინცდამაინც არ ეცალა, მაგრამ ათენელთა დახმარებით ეგვიპტის განდგომამ, ბერძნული ტრიერების ცურვამ კვიპროსსა და კილიკიამდე და ზღვაზე კიმონის ბატონობამ მისი ყურადღება მიიპყრო და აიძულა, ბერძენთა წინააღმდეგ ხელი გამოეღო და მათი ძლიერების ზრდა, რაც მას უპირისპირდებოდა, დაებრკოლებინა. დაიწყო ჯარების მოძრაობა და სტრატეგოსების მიმოგზავნა. თემისტოკლესთან მაგნეზიაში. მაცნეები ჩამოდიოდნენ და მეფის ბრძანებას აუწყებდნენ: დადებული პირობა შეასრულე და საბერძნეთის საქმეებს მოჰკიდე ხელიო. მაგრამ თემისტოკლე თანამოქალაქეთა წინააღმდეგ წყრომით ანთებული როდი გახლდათ და არც ახლანდელი პატივი და ძალა ეწეოდა ომისკენ. შესაძლოა, ფიქრობდა, ხსენებულ საქმეში გამარჯვების მიღწევა შეუძლებელი იყო, მეტადრე მაშინ, როცა ელადას დიდებული სარდლები ჰყავდა და მათ შორის კიმონი, რომელსაც სავანგებო წარმატებები ჰქონდა საბერძნეთისათვის გაწეულ სამსახურში.

მთავარი მაინც ის იყო, რომ თემისტოკლემ თავისი საქმიანობით მოპოვებული წარმატებების პატივისა და სახელის დასაცავად საუკეთესო გადაწყვეტილება მიიღო: სიცოცხლისათვის შესაბამისი საზღვარი დაედო! მან ღმერთებს მსხვერპლი შესწირა, მეგობრებს თავი მოუყარა, ყოველ მათგანს ხელი ჩამოართვა და, ყველაზე უფრო გავრცელებული გადმოცემის თანახმად, დალია ხარის სისხლი⁹¹. ზიგიერთები კი ამბობენ, სწრაფად მოქმედი შხამი მიიღოო. გარდაიცვალა თემისტოკლე მაგნეზიაში. იცოცხლა სამოცდახუთი წელი, რომელთაგან დიდი ნაწილი სახელმწიფო საქმიანობასა და ჯარის წინამძღოლობაში გაატარა. როცა მეფემ მისი სიკვდილის მიზეზი გაიგო, ამბობენ, კიდევ უფრო მეტი მოწიწება იგრძნო ვაჟაციისადმი და მის მეგობრებსა და შინაურებს განუწყვეტილ კეთილმოწყალეობით ეკიდებოდაო.

32. ალოპეკელ ლისანდრეს ასულ არქიპესაგან თემისტოკლეს დარჩა სამი ვაჟი: არქებტოლისი, პოლიევქტე და კლეოფანტე. კლეოფანტეს, სხვათა შორის, მოიხსენიებს ფილოსო-

ფოსი პლატონი⁹², როგორც საუკეთესო ცხენოსან, მაგრამ სხვა რაიმე ღირსებით გამოურჩეველ კაცს. უფროს ვაეთაგან — ნეოკლე ბავშვობაში ცხენმა დაკბინა და მოკვდა, ხოლო დიოკლე, პაპა ლისანდრემ იშვილა. ქალიშვილები თემისტოკლეს უფრო მრავლად ჰყავდა. ამათგან: მნესიპტოლემა, რომელიც მეორე ცოლისაგან შეეძინა, შეირთო გერმა ძმამ არქეოპტოლისმა; იტალია შეირთო პათოიდე ქიოსელმა; სიბარისი — ნიკომედე ათენელმა, ხოლო ნიკომაქე-თემისტოკლეს ძმის-შვილმა ფრასიკლემ, რომელიც მაგნეზიაში მაშინ ჩამოვიდა, როცა ნიკომაქეს მამა გარდაეცვალა და ძმებმა დააქორწინეს. ფრასიკლემ გამოზარდა, სხვათა შორის, თემისტოკლეს ყველაზე უმცროსი შვილი სახელად ასია.

თემისტოკლეს დიდებული აკლდამა მაგნეზიელებს მოედანზე აქეთ მოწყობილი⁹³. რაც შეეხება თემისტოკლეს ნეშტს, მხარს ვერ დავუჭერთ ანდოკიდეს⁹⁴ რომელიც „მეგობრებთან საუბრებში“ ამბობს, თითქოს ათენელებს გვამის ნაშთები მოეპაროთ და მიმოფანტოთ (ამ ტყუილით ანდოკიდეს სურს, ოლიგარქიის მომხრენი აამხედროს ხალხზე). ფილარქემ⁹⁵ თავის ისტორიაში ტრაგედიის მსგავსად მანქანა ამოქმედა და გამოიყვანა თემისტოკლეს შვილები — ნეოკლე და დემოპოლისი იმ მიზნით, რომ ტრაგიკული განცდა და პათოსი გამოიწვიოს, მაგრამ ყოველი კაცი მიხვდება, ეს შეთხზული ამბავია.

დიოდორე პერიეგეტე თავის თხზულებაში „სამარხავთათვის“ უფრო სავარაუდოდ, ვიდრე გადაწყვეტით, ამბობს, რომ პირველის ნავსადგომთან, ალკიმოსის პირდაპირ მდებარე კონცხს აქვს ილაცვივით მოხრილი შვერილი, სადაც ზღვა მშვიდია და წყნარი; შიგნითა ნაწილში არის ვრცელი მოედანი, სადაც დგას ბომონის მსგავსი აკლდამა თემისტოკლესი. დიოდორე ფიქრობს, რომ მის გადმოცემას ადასტურებს კომიკოსი პლატონი⁹⁶ ამ ლექსში:

შენი სამარე მდებარეობს ლამაზ მიწაზე;

იგი ყოველმხრივ მოგზაურებს მიესალმება;

ხედავს ხომალდებს ზღვაში გასულთ თუ მომავალთა;

უკვრეტს, როდესაც ერთმანეთში დავას იწყებენ.

თემისტოკლეს ჩამომავალნი ჯერ კიდევ ჩვენ დრომდე ჰყავდათ ზოგიერთ პატივში. ამ პატივის ნაყოფს იმკიდა, მაგალითად, ათენელი თემისტოკლე, რომელიც ჩვენი მახლობელი და მეგობარი გახდა ფილოსოფოს ამონიოსის⁹⁷ სკოლაში.

კ ა მ ი ლ უ ს ი

1. ფურიუს კამილუსის¹ თაობაზე არსებულ მრავალ გადმოცემაში ყველაზე მეტად თავისებური და უცნაური ის გარემოება გახლავთ, რომ ეს კაცი — მრავალგზის ჭარბის წინამძღოლად ნამყოფი და დიდ გამარჯვებათა მომპოვებელი, ხუთგზის დიქტატორად არჩეული და ოთხგზის ტრიუმფგადახდილი, ხოლო აღწერილობებში „რომის მეორე დამფუძნებლად“² მიჩნეული, არც ერთხელ კონსული არ ყოფილა! ამის მიზეზი სახელმწიფოს მაშინდელი მდგომარეობა იყო: სენატთან უთანხმოების გამო ხალხმა კონსულების არჩევნებზე უარი თქვა და მხარი დაუჭირა წინამძღოლობისათვის სამხედრო ტრიბუნების ხმის მიცემით დანიშვნას. მართალია, საკონსულო ძალა-უფლება მთლიანად ამათ ხელში გადავიდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ტრიბუნთა რიცხოვრივი შემადგენლობა მათ გამგებლობას აუტანელს არ ხდიდა. სახელმწიფო საქმეთა სათავეში ახლა ორი კაცი კი აღარ იდგა, არამედ ექვსი. ეს ვითარება ნუგეშს აძლევდა ოლიგარქიული მმართველობით გაწამებულ ხალხს. სწორედ ამ დროს ემთხვევა კამილუსის სახელის აღზევება და მისი საქმიანობის წარმატებანი. კამილუსმა ხსენებული ვითარების მიზეზით არ მოინდომა ხალხის სურვილს დაპირისპირებოდა და კონსულის თანამდებობა მოეთხოვა, თუმცაღა, დროის იმ შუალედში, საკმაოდ ხშირად იმართებოდა საკონსულო არჩევნებისათვის დანიშნული თავყრილობანი. სხვა საგამგებლო თანამდებობაზე ყოფნის უამს კი იგი ისე იქცეოდა, ძალა-უფლება, რომელიც მხოლოდ მას ეკუთვნოდა, საერთო ჩანდა, ხოლო სახელის პატრონი ყოველთვის თვითონ იყო, მაშინაც კი, როცა მეთაურობა სხვებთან ჰქონდა გაზიარებული. პირველი ვითარების მიზეზი მისი შურსმოკლებული, ზომიერი წინამძღოლობა გახლდათ, მეორისა კი — საღი გო-

ნება, რომლის წყალობითაც, საერთო აზრის თანახმად, კამილუსს ქვეყანაში პირველი ადგილი ეჭირა.

2. ფურიუსების გვარი ჯერ კიდევ არ იყო დიდად გამოჩენილი, როცა კამილუსმა, პოსტუმუს ტუბერტუსის დიქტატორობის ეამს, თავისი დეაწლით პირველმა მოიხვეჭა სახელი ექვებისა და ვოლსკების წინააღმდეგ გამართულ დიდ ბრძოლაში. კამილუსი მაშინ ლაშქრის თავში მიაგელვებდა თავის რაშს. იგი თედოში დაიჭრა, მაგრამ ბრძოლა არ მიატოვა, კრილობაში ჩარჩენილი სათხელი ამოიგლიჯა, მტრის რჩეულ მეომრებთან ხელჩართულ შეტაკებაში ჩაება და მოწინააღმდეგე უკუაქცია. ამის გამო სხვა ჯილდოებთან ერთად წილად ხვდა ცენზორის თანამდებობაც, რასაც იმ დროს ძალზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ცენზორის თანამდებობაზე მისი ყოფნის დროიდან მოიხსენიებენ ერთ კეთილ საქმეს: ცალკერძ სიტყვიერი დარწმუნებით, ცალკერძ სასჯელის მუქარით, მან აიძულა უცოლოები, შეუღლებოდნენ დაქვრივებულ ქალებს, რომლებიც ომების გამო ძალზე ბლომად იყვნენ. გარდა ამისა, აუცილებლობის გამო, დაბეგრა ობლებიც, რომლებსაც მანამდე არაფერს ახდევინებდნენ. ამისი მიზეზი იყო განუწყვეტელი ლაშქრობები, რომლებიც დიდ ხარჯს მოითხოვდნენ; განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი მსხვერპლი დასჭირდა ვეის ალყას⁴. ამ ქალაქს ზოგიერთები ვეინტანთას უწოდებენ. იგი ტირენიის მშვენება გახლდათ; იარაღის რაოდენობით და მეომართა სიმრავლით რომს როდი ჩამოუვარდებოდა. განსაკუთრებულად ბრწყინავდა სიმდიდრით და ცხოვრებისეული ნეტარებით, ფუფუნებით და არაჩვეულებრივი სიუხვით. რომაელებთან გამართული ომების ეამს მან მრავალი და სასახლო ბრძოლა გადაიხადა დიდებისა და ძალა-უფლებისათვის. მაგრამ შეტაკებებში განცდილი დამარცხებების გამო იმხანად მისი პატივმოყვარეობა ერთგვარად დაიშრიტა. მოსახლეობამ ქალაქს დიდი და მტკიცე ზღუდე შემოავლო, აღჭურვა იგი იარაღით, სატყორცნი მოწყობილობებით და პურით, აგრეთვე ყოველგვარი სხვა მარაგით. ხანგრძლივი ალყა — მას საკმაოდ მშვიდად გადაჰქონდა ეს ალყა — თვით მებალყეთათვისაც არანაკლებ საზრუნავი და მძიმე იყო. რომაელები დაჩვეულნი იყვნენ გარე ლაშქრობანი მხოლოდ ზაფხულობით, ესე იგი არცთუ ხანგრძლივი დროის მანძილზე გაემართათ, ზამთარი კი შინ გაე-

ტარებინათ. ახლა კი პირველად გახდნენ იძულებულნი ტრიბუნთა წინამძღოლობით სიმავრენი აეგოთ, ბანაკისათვის ზღუდე შემოეველოთ და მტრის ქვეყანაში ზაფხულიც და ზამთარიც დაეყოთ. არადა უკვე თითქმის მეშვიდე წელი სრულდებოდა ომისა. ის მეთაურები, რომლებსაც ბრალად დასდეს ალყის სისუსტე, ხელმძღვანელობიდან გადააყენეს და ომის საწარმოებლად ახალი წინამძღოლები აირჩიეს. მათ შორის იყო კამილუსიც, რომელსაც მეორეგზის მოუხდა სამხედრო ტრიბუნის მოვალეობის ასრულება⁵. სააღყო საქმეში მაშინ მას არავითარი მონაწილეობა არ მიუღია, რადგან წილად ხედა ბრძოლა ფალერელებსა და კაპენებთან,⁶ რომლებიც რომაელთა მოუცლელობით სარგებლობდნენ, მათ მხარეს ხშირად აწიოკებდნენ და ტირენიასთან მთელი ომის მანძილზე განუწყვეტლივ აწუხებდნენ. კამილუსმა ისინი სასტიკად დასაჯა, მრავალი დახოცა, დანარჩენები კი თავთავის ქალაქთა ზღუდეებს შიგნით შერეკა.

3. გაჩაღებული ომის უამს ალბანის ტბაში უბედურება დატრიალდა, რომელმაც დაუჭერებელ სასწაულზე ნაკლებ როდი დააშინა ყველა, ვინაიდან მიზეზი საყოველთაოდ გაუგებარი იყო და ვერ იხსნებოდა იმით, რომ ბუნებრივი მოქმედება ედო საფუძვლად. შუა შემოდგომა იდგა. ზაფხული კი ისე დამთავრდა, რომ არც მეტისმეტად წვიმიანი ამინდებით და არც სამხრეთის მძლავრი ნესტიანი ქროლით არ გამოირჩეოდა. იტალიის მრავალრიცხოვან ტბებში, მდინარეებსა და წყაროებში წყალი ან სულ ამოშრა, ანდა ძლივს ფარავდა ფსკერს; მდინარეთა კალაპოტები ხანგრძლივი სიცხეების გამო გამეჩხერდა და დაკნინდა. რაც შეეხება ნაყოფიერი გორაკებით შემორკალულ ალბანის ტბას, იგი, ალბათ ღვთაებრივი მიზეზით, ვინაიდან სხვა მიზეზი არ არსებობდა, შესამჩნევად გაიზარდა, ადიდდა და გორაკთა ძირებს მიაწყდა; მერმე კი, ლელვისა და ტალღების გარეშე ზეაწეული, მალლობთა მწვერვალებსაც მიწვდა. თავდაპირველად ამ მოვლენამ მწყემსები და მეჯოგენი გააოცა; მაგრამ როცა წყალდიდობის სიმძიმემ დაბლობისაკენ ტბის გადამღობი ყელი გაარღვია და უზარმაზარი ნაკადი ნახნავეებსა და ნარგავებზე გადავლით ზღვისკენ დაეშვა, მაშინ მხოლოდ რომაელები კი არ შეძრწუნდნენ, არამედ იტალიის მთელმა მოსახლეობამ მიიჩნია, რომ ეს მცირე სასწაულის

ნიშანი არ იყო! ამის თაობაზე განსაკუთრებულად დაირხა ხმა ვეის მეაღყეთა ბანაკში და ალყაში მოქცეულთათვისაც ცნობილი გახდა ტბაზე ამტყდარი უბედურება.

4. ხანგრძლივი ალყის ეამს სამტროდ დაპირისპირებულთა შორის მკვიდრო კავშირი მყარდებოდა და საუბრებიც იმართებოდა ხოლმე. და აი, მაშინაც მოხდა ისე, რომ ერთმა რომაელმა ალყაშემორტყმული მოქალაქეთაგანი გაიცნო და მას გულახდილი საუბარი გაუმართა. ეს მოქალაქე მიჩნეული გახლდათ ძველისძველ მისნობებში ჩახედულ კაცად, რომელმაც მარჩიელობის წყალობით სხევებზე მეტი იცოდა. ამას გაეხარდა ტბის ადიდების ამბავი და რომაელთა ალყას დაცინვა დაუწყო. ამზე რომაელმა უთხრა: აწმყო დრომ ჩვენ, რომაელებს, მართოდენ ეს სასწაული როდი მოგვივლინა; კიდეც უფრო მეტად სასწაულებრივი ნიშნებიც გამოგვიჩნდა; იმათაც ხალისით გაუწყებ შენ, თუკი შეძლებ ამ საერთო უბედურებაში ჩვენი საკუთარი ხვედრის შემსუბუქებასო. გაცნობილი კაცი ყურადღებით უსმენდა და თვითონაც ებმებოდა საუბარში, რათა რაღაც-რაღაც საიდუმლოებანი შეეტყო. რომაელმა კი ამ მუსაიფით ნელ-ნელა გარეთ გაიტყუა; როცა ქალაქის კიშკარს კარგა მანძილით გასცდნენ, ეს მასზე უძლიერესი ვაჟკაცი მიწიდან აიტაცა და ბანაკიდან მოვარდნილ მშველელთა დახმარებით დაძლია, დაიმორჩილა და სარდლებს გადასცა. რაკილა ასეთ იძულებით ვითარებაში აღმოჩნდა და მიხვდა, რაც ბედით ეწერა, იმას ვერ გაექცეოდა, შეპყრობილმა თავისი სამშობლოს შესახებ საიდუმლო წინასწარმეტყველება მტერს გაუმელავენა: ქალაქს ვერ აიღებთ, სანამ ნაპირებზე გადძოსულ და სხვადასხვა მიმართულებით მდინარე ალბანის ტბის წყალს უკან არ დააბრუნებთ და გზის გადაღობვით ხელს არ შეუშლით, ზღვას შეუერთდესო. ეს ამბავი სენატმა რომ შეიტყო, მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდა და ყველაზე კარგ ზომად მიიჩნია დელფოში ღმერთისაგან მისნობის შემტყობი ელჩობის გაგზავნა. ელჩებად მივლენილმა სახელოვანმა და მაღალი რანგის პირებმა — კოსუს ლიკინიუსმა, ვალერიუს პოტიტუსმა და ფაბიუს ამბუსტუსმა საკირო მისნობისათვის ზღვა გადაცურეს, ღმერთს დაეთათბირნენ და უკან დაბრუნდნენ. თან მოიტანეს სხვადასხვაგვარი წინთქმა, რომაელებს ნაკლები მზრუნველობა

უნდა გაეწიათ წინაპრებისეული დღეობების, ეგრეთ წოდებული ლათინური ზემების,⁸ აღსასრულებლად; ალბანის წყლისათვის უნდა გადაეკეტათ გზა და, თუკი შეძლებდნენ, ზღვიდან ძველი კალაპოტისაკენ დაებრუნებინათ; თუ ამას ვერ ილენებდნენ, თხრილებით და არხებით ველზე უნდა გადაეგდოთ და სარწყავად დაეხარჯათ. როცა ეს ამბავი ეუწყათ, ქურუმებმა მსხვერპლთ შეწირვა დაიწყეს, ხალხი კი მუშაობას შეუდგა, რათა წყლისთვის საჭირო მიმართულება მიეცათ.

5. ომის მეათე წლისთავზე სენატმა გააუქმა ყველა საგამგებლო თანამდებობა და დიქტატორად კამილუსი დანიშნა⁹. ამან ცხენოსანი ლაშქრის მეთაურად კორნელიუს სციპიონი აირჩია და ღმერთებს დაუდო აღთქმა, თუ ომი სახელოვნად დასრულდებოდა, დიდი სანახაობანი მოეწყო და ღმერთქალისათვის, რომელსაც რომაელები დედა მატრუტას ეძახიან, ტაძარი შეეწირა. ამ ღმერთქალისადმი აღსრულებადი წმიდა სასახურის მიხედვით თუ კაცი იმსჯელებს, შეიძლება ღვთაება ლევკოთეად ჩათვალოს¹⁰. ქალებს ტაძარში შეჰყავთ მსახური დედაკაცი და ლოყებზე ხელებს უტყაპუნებენ, შემდეგ გარეთ აგდებენ და საკუთარი შვილების ნაცვლად დების შვილებს ეხვევიან. მერმე მსხვერპლშეწირვას ისეთ მოქმედებას მოაყოლებენ, რომლებიც დიონისეს აღმზრდელთა და ხარკა ქალის გამო ინოს ტანჯვათა მოგონებებს შეეფერება¹¹.

აღთქმათა დადების შემდეგ კამილუსი ფალისკების სამფლობელოში შეიჭრა და დიდ ბრძოლაში ისინიც დაამარცხა და მათ საშველად მოსული კაპენელებიც. მერმე ვეის ალყას მიუბრუნდა და რაკი დაინახა, პირდაპირი იერიში ძნელი და მძიმე საქმე იყო, შეუდგა მიწისქვეშა გასასვლელის თხრას, რადგან ქალაქის ირგვლივ მდებარე ადგილები იძლეოდა თხრილის ამოღებისა და ისეთ სიღრმეში შეღწევის საშუალებას, სადაც მტრისათვის შეუმჩნევლად იმუშავებდნენ. და აი, როცა წარმატების იმედმა წინ წაიწია, თვითონ კამილუსმა გარედან მიიტანა ქალაქზე იერიში და მტერი კედლებზე ამოიტყუა. ამასობაში სხვები მიწაში გათხრილი გასასვლელებით გაემართნენ წინ და შეუმჩნევლად აღმოჩნდნენ ციხესიმაგრეში ჰერას ტაძრის ქვეშ, რომელიც ქალაქში ყველაზე დიდი და ყველაზე საპატიო ტაძარი იყო. ამბობენ, ზუსტად იმ დროს ტირენების

მეთაური მსხვერპლშეწირვით იყო გართული; ქურუმმა მსხვერპლთა შიგნულს რომ დახედა, ხმამალა წარმოთქვა; ღმერთი გამარჯვებას ანიჭებს მას, ვინც ამ მსხვერპლშეწირვას გახაგრძობსო. როცა ეს ხმა მიწისქვეშ მყოფმა რომაელებმა გაიგონეს, მსწრაფლ ამოანგრიეს იატაკი და ყვირილითა და იარაღის ჟღარუნით ზეგით ამოცვივდნენ. თავზარდაცემული მტერი უკუიქცა; რომაელებმა კი სამსხვერპლო შიგნულს ხელი სტაცეს და კამილუსს მიუტანესო. ეს ამბავი, კაცმა რომ თქვას, ზღაპარს ჰგავს.

ქალაქი ძალის წყალობით აღებულ იქნა. რომაელებმა მისი უთვალავი სიმდიდრის დატაცება და გატანა დაიწყეს. ეს კამილუსმა ციხესიმაგრეიდან დაინახა. ჯერ გაშეშდა და თვლებზე ცრემლი მოადგა, ხოლო მერმე, როს იქ მყოფთაგან მილოცვები მოისმინა, ხელები ღმერთებისაკენ აღაპყრო და ვედრება წართქვა: „დიდო იუპიტერო და თქვენც, სხვა ღმერთებო, კარგსა და აჲ საქმეთ რომ თვალყურს აღევნებთ, დაგვემოწმეთ რომაელთ, რომ ჩვენ არა სამართლის საწინააღმდეგოდ, არამედ თავდაცვისათვის აუცილებლობის გამო ესჯით ჩვენს მტერთა და უკანონოდ მოქმედთა ქალაქს! მაგრამ თუ აწინდელი წარმატებისათვის ჩვენც უნდა ვზლოთ სამაგიერო, ვედრებ თქვენდა, რათა იგი ააცილოთ რომაელთა ქალაქსა და მის ჯარს და მცირეოდენი ზიანით საზღაური მხოლოდ და მხოლოდ ჩემზე აღასრულოთ! — წართქვა თუ არა ეს, ლოცვად და თაყვანისცემად დამდგარ რომაელთა ადათის თანახმად მარჯვნივ მიტრიალდა, მიბრუნებისას წაიქცა. დამსწრენი შეშფოთდნენ, მაგრამ კამილუსმა ფეხზე წამოდგომა მაშინვე მოახერხა და თქვა: „ყველაფერი ჩემი ვედრების თანახმად აღსრულდა — დიდი ბედნიერების ეამს მცირეოდენად წაეიბორძიკეო!“

6. ქალაქის დარბევის შემდეგ კამილუსმა გადაწყვიტა, აღთქმის თანახმად, პერას ქანდაკება რომში გადაეტანა. ამ საქმის აღსასრულებლად ოსტატები შეიკრიბნენ. კამილუსმა მსხვერპლი შესწირა და ღმერთქალს შეევედრა, მათი მგზნებარე სურვილი შეეწყნარებინა და რომაელთა წილხვედრილი ღმერთების კეთილი თანამოსაგრე გამხდარიყო. ამბობენ თითქოს ქანდაკებამ წყნარად ჩაილაპარაკა, რომ მას ამის სურვილი აქვს და განზრახულ საქმეს აქებს. ლივიუსი გადმოგვცემს:

კამილუსი ღმერთქალის გამოსახულებას ხელით ეხებოდა და ისე ევედრებოდა, ხოლო ზოგიერთი დამსწრე ვედრებაზე უპასუხებდა, რომ ღმერთქალი თანახმაა, აქებს განზრახულს და ხალისით გაპყვება რომაელებსო. ისინი, ვინც მტკიცედ იცავენ თავისას, სასწაულის მეტყველ დიდ მოწმედ იშველიებენ თვით რომის ქალაქის ბედს: ეს ქალაქი მცირე და უმნიშვნელო საწყისიდან ღვთაების გარეშე ვერ შეძლებდა ეგზომ სახელოვან და ძლიერ წინსვლას, რაიც მრავალი დიდი მოვლენით გამოიხატება ხოლმე. იმოწმებენ სხვა მსგავს სასწაულებსაც — ქანდაკებიდან ხშირად ოფლის დაღვრას, გმინვა-კვნესის გამოცემას, კერპების თავისთავად შებრუნებასა და თვალების დახუჭვას. იმ ამბებს წარსული დროის მწერალთა არცთუ მცირერიცხოვანი რაოდენობა მოგვითხრობს: ბევრი რამ, რაც გოცების ღირსია და რომელთა უგულვებელყოფაც შეუფერებელი საქმეა, ჩვენ დროშიც გაგვიგონია თანამედროვეთაგან. ასეთი ამბების მეტისმეტად დაჭრებაც და ძლიერი უნდობლობაც საფრთხილოა ადამიანის უძლურების გამო. მან ხომ არ იცის საზღვარი და ვერ იმორჩილებს თავის თავს, როცა მიისწრაფვის ცრურწმენისა და ფუჭი წარმოსახვების მხარდასაჭერად, ანდა როცა უგულვებელყოფს და აკნინებს ღმერთებისადმი ნდობას. ყველაფერს სჯობს სიფრთხილე და ზომიერება!¹².

7. აღსრულებული საქმის სიდიადემ, იმან, რომ ალყის მეათე წელს აიღო რომის მოწინააღმდეგე ქალაქი, აგრეთვე მრავალთაგან ნეტარ კაცად შერაცხვამ, კამილუსი მეტისშეტად ქედმაღალი და ამაყი გახდა, რაც ყოვლად აუტანელი იყო კანონიერი სახალხო ძალა-უფლების მქონე პირის მხრივ. მან ფრიად ზვიადური ტრიუმფი გადაიხადა: რომის ქუჩებში გაიარა ოთხ-თეთრცხენშებმულ ეტლზე ამხედრებულმა. ასეთი რამ არ უქნია არც ერთ მხედართმთავარს, არც მანამდე და არც შემდეგ, ვინაიდან ოთხ-თეთრცხენიან ეტლს თვლიან მეფისა და ღმერთთა მამისათვის მიძღვნილ წმიდა შეწირულებად. ზვიადობასა და ფუფუნებას მიუჩვეველი მოქალაქენი ამიერიდან ზიზღით ეკიდებოდნენ კამილუსს. მეორე მიზეზი თანამოქალაქეთა რისხვისა იყო კამილუსის მიერ ქალაქის განსახლების კანონის წინააღმდეგ წასვლა. სახალხო ტრიბუნებმა წინადადება წამოაყენეს, ხალხი და სენატი ორ თანაბარ ნაწილად გაე-

ყოფილ, რათა ერთ ნაწილს იქვე რომში ეცხოვრა, მეორეს კი, რომელსაც წილად ხვდებოდა, გადასახლებულიყო დაპყრობილ ქალაქში. ამით ხალხი უფრო შეძლებული გახდებოდა და ორი დიდი და მშვენიერი ქალაქის ფლობით მიწასაც და სხვა სიკეთესაც უკეთ დაიცავდა. იმ დროისათვის რომის მოსახლეობა გაიზარდა და დაღარბდა, ამიტომ ხალხმა ხსენებული წინადადება მოიწონა, საორატორო ტრიბუნას შემოეხვია და კენჭისყრა მოითხოვა. სენატი და მოქალაქეთა წარჩინებული ნაწილი თვლიდა, რომ სახალხო ტრიბუნებს განზრახული ჰქონდათ რომის არა გაყოფა, არამედ მისი დამხობა. ამიტომ სენატმა და წარჩინებულებმა დახმარებისათვის კამილუსს მიაშურეს. კამილუსი აშკარა ბრძოლას მოერიდა, სხვადასხვა საბაბი და ხალხისათვის გადაუდებელი საქმეები მოიმიზნა და მათი წყალობით წარმოდგენილი კანონის მიღებას განუწყვეტილვ აბრკოლებდა. ეს მას არასასიამოვნო პიროვნებად ხდიდა. ყველაზე უფრო აშკარა და უდიდესი ზიზღი მისადმი ხალხში გამოიწვია ნადავლის მეთადი ნაწილის საკითხმა. საბაბი, რომელსაც ხალხი ჩაეჭიდა, თუ გონიერული არ იყო, არც სამართლიან საფუძველს იყო მოკლებული. როგორც ჩანს, როცა კამილუსი ვეის მიაღგა, მან აღთქმა დადო, თუ ქალაქს აიღებდა, იქაური ნადავლის მეთადი ღმერთისათვის შეეწირა. მაგრამ როცა ქალაქი აიღეს და გაძარცვეს, ალბათ მოქალაქეთა განაწყენებას ძოერიდა, ანდა მიმდინარე საქმეთა გამო დავიწყებამ მოიცივა, ხადავლი ახალ მოსარგებლეთ შეატოვა. შემდეგ კი, გამგებლობის რწმუნების ვადა რომ გაუვიდა, ხსენებული ამბავი სეხატს აუწყა. ამავე დროს მისნებმა განაცხადეს: მსხვერპლშეწირვა გვიჩვენებს ღმერთების რისხვას, ისინი მოლმობიერებასა და მათთვის საამო სამსახურს მოითხოვენო.

8. სენატმა კენჭისყრით დაადგინა, ნადავლი არ გადანაწილებულიყო (გადანაწილება ძნელზე ძნელი იქნებოდა), მაგრამ ვისაც წილი მიღებული ჰქონდა, მეთადი ფიცდადებით უნდა დაებრუნებინა სახელმწიფოსათვის. დადგენილება მეტად შემაწუხებელი და ძალდატანებითი გამოდგა ჯარისკაცებისათვის — ღარიბი და ბევრჭირგადანახალი ადამიანებისათვის, რომლებიც იძულებულნი ხდებოდნენ, რაც მოიხვეჭეს და რისი ნაწილიც უკვე მოიხმარეს, გადაწყვეტილი რაოდენობით დანიშნულებისამებრ შეეტანათ. მათი საყვედურებით აფორია-

ქებულმა კამილუსმა, გასასამართლებლად უკეთესი საბაბი რომ ვერ მონახა, სრულ უაზრობას ჩაეჭიდა: ალექსანდრე დამავიწყდაო. მისგან განაწყენებულნი კი საყვედურობდნენ: ალექსანდრე დასდეს, რომ მტრის ქონების მეთაურს შესწირავდი ღვთაებას, ძოქალაქეთა საკუთრების მეთაური კი მიგაქვსო. ასე იყო, თუ ისე, ყველამ შეიტანა კუთვნილი გადასახადი და ისიც გადაწყვიტეს, დელფოში გასაგზავნად ოქროს კრატერი გაეკეთებინათ.¹³ ქალაქში ოქროს ნაკლებობა იყო და ხელისუფლების წარმომადგენელი ერთ ფიქრში იყვნენ, სით მოეძიათ იგი. მაშინ ქალებმა მოილაპარაკეს და თითოეულმა მოიხსნა ტანიდან ოქროს მორთულობა შესაწირავისათვის. ამ გზით თავმოყრილი ოქროს წონა რვა ტალანტი გამოდგა.¹⁴ ქალებისათვის სამაგიერო და შესაფერი პატივის მისაგებად სენატმა დაადგინა, სიკვდილის შემდგომ მათი ხსოვნის აღსანიშნავად წარმოეთქვათ შესაქები სიტყვა (უწინ არ იყო მიღებული მიცვალებული ქალის შესამკობად საჯარო სიტყვის წარმოთქმა).

წარჩინებულ მოქალაქეთაგან წმინდა ელჩებად აირჩიეს სამი კაცი, მერმე გრძელი სამხედრო ხომალდი საზღვიმო მორთულობით და შემადგენლობით აღჭურვეს და გაისტუმრეს. ზღვაზე ქარიშხალიც და წყნარი ამინდიც ზოგჯერ ერთნაირად სახიფათოა. ეს ხსენებული ელჩების მოგზაურობამ დაადასტურა. ისინი დაღუპვის პირზე იყვნენ მისულნი, მაგრამ სრულიად მოულოდნელად გადაარჩნენ. ეოლოსის კუნძულებთან ისინი მეკობრეებად მიიჩნიეს და როცა ქარი ჩაღდა, თავს დაესხნენ ლიპარას ტრიერები. რომელმა ელჩებმა თხოვნა-ვედრებით ხელები აღაპყრეს და ლიპარელებმა მათ ხომალდს შეჯახება ააცილეს, ბაგირი გამოაბეს, სანაპიროზე ჩაიყვანეს და გასაყიდად გამოაცხადეს ქონებაც და მასზე მყოფი მეკობრეებად მიჩნეული ადამიანებიც. მხოლოდ ერთმა იქაურმა კაცმა, სარდალმა ტიმესითეოსმა, ვაჟკაცობისა და გავლენიანი ძალის წყალობით, დაარწმუნა ლიპარელები, გაეთავისუფლებინათ ელჩები, თავისი გემებიც შეაშველა და მათთან ერთად მიიღო მონაწილეობა წამოღებული საჩუქრის შეწირვაში. ამის გამო რომში შესაფერი პატივისცემაც დაიმსახურა.

9. სახალხო ტრიბუნებმა კვლავ აღძრეს საკითხი განსახლების კანონის თაობაზე, მაგრამ სწორედ ამ დროს დაიწყო ომი ფალისკებთან. ამან შესაძლებლობა მისცა წარჩინებუ-

ლებს, თანამდებობის პირები საკუთარი აზრის შესაბამისად აერჩიათ. რაკი ვითარება მოითხოვდა არა მარტო გამოცდილების მქონე, არამედ ღირსებითა და სახელით შემკობილ წინამძღოლს, სხვა ხუთ პირთან ერთად სამხედრო ტრიბუნად კამილუსი დანიშნეს. მისცა თუ არა ხალხმა ხმა, კამილუსმა ძალაუფლება აიღო და ფალისკების მხარეში შეიჭრა. ალყა შემოარტყა ომისათვის ყოველმხრივ მომზადებულ და გამაგრებულ ქალაქ ფალერეს. თვლიდა, რომ მცირე გარჯითა და დროით ქალაქს ვერ აიღებდა, ამიტომ გადაწყვიტა, თანამოქალაქენი დაძაბულ მოქმედებაში ჰყოლოდა, რათა შინ უქმად არ დამსხდარიყვნენ და წამქეზებელთა სიტყვებს შფოთვის ასატახად არ დაჰყოლოდნენ. რომაელები, ვითარცა მკურნალი ექიმები, ყოველთვის მიმართავენ ხოლმე ამ შესაფერ წამალს და შფოთვის ავადმყოფობას სახელმწიფოდან აძევებდნენ.

10. რაკი ციხე-ქალაქი ყოველი მხრიდან გამაგრებული ჰქონდათ, გულდანდობილი ფალერელები რომაელთა ალყას აგდებით უყურებდნენ. იმათ გარდა, ვინც ქალაქის კედლებს დარაჯობდნენ, ყველანი ტოგებში იყვნენ გამოწყობილი, ხოლო მოქალაქეთა ბავშვები სასწვლებელში დადიოდნენ და მასწავლებლის წინამძღოლობით ხშირად კედლის გარეთაც ახერხებდნენ გასვლას სასეირნოდ და სავარჯიშოდ. ფალერელები ელინების მსგავსად მხოლოდ ერთ საერთო მასწავლებელს ეყრდნობოდნენ, ვინაიდან სურდათ, ბავშვები ერთად გაზრდილიყვნენ და ერთად ყოფილიყვნენ. და აი, ამ მასწავლებელმა ბავშვები გამოიყენა და ვერაგობა მოუწყო ფალერელებს. მას ყოველდღე ჩაჰყავდა ბავშვები თავდაპირველად კედლების საძირკვლის მახლობლად და ვარჯიშის შემდეგ უკან — ციხე-სიმაგრის შიგნით აბრუნებდა. მერმე თანდათანობით უფრო შორს დაიწყო მათი გაყვანა და ნელ-ნელა ისე დააჩვია, რომ ბავშვები გათამამდნენ, თითქოს სრულ უსაფრთხოებაში იმყოფებოდნენ. ბოლოს ყველა ბავშვი რომაელ დარაჯებთან მიიყვანა, გადასცა მათ და ითხოვა, ყველანი კამილუსთან წაეყვანათ. როცა მის წინაშე წარდგა, მოახსენა: მე აღმზრდელი და მასწავლებელი ვარ, მაგრამ ბავშვების სამართლიანად მოპყრობას მირჩევნია შენ გაგიწიო სამსახური; აი, მოველ შენთან და ამ ბავშვების სახით მათი ქალაქიც მომირთმევიანო. კამი-

ლუსმა მოისმინა, მაგრამ მასწავლებლის მოქმედება საზარელ საქციელად ჩათვალა და იქ მყოფთ მიმართა: ომი მძიმე საქმეა და მრავალ უსამართლობასა და ძალადობას იქმს, მაგრამ ზნეკეთილი ვაჟკაცები ომშიც იცავენ რაღაც კანონებს. რაოდენ მისადევარი საქმეც არ უნდა იყოს გამარჯვება, სიკეთის წყაროდ ბოროტება როდი უნდა გამოვიყენოთ; — დიდმა სარდალმა სხვის ბოროტ საქციელზე კი არა, საკუთარ ქველობაზე დაყრდნობით უნდა იმოქმედოს ბრძოლისა და ლაშქრობის ემსო! კამილუსმა ქვეშევრდომებს უბრძანა მასწავლებლისათვის სამოსი შემოეგლიჯათ, ხელები ზურგსუკან გაეკოჭათ, ხოლო ბავშვებისათვის როზგები და მათრახები დაერიგებინათ, რათა გამცემი ცემა-ცემით ისევ შეეგდოთ ციხე-ქალაქში.

როგორც კი შეიტყვეს ფალერელებმა მასწავლებლის გამცემლობა, ქალაქი ესოდენი უბედურების გამო, როგორც ხდება ხოლმე, საერთო გლოვამ მოიცვა. მამაკაცებიცა და ქალებიც თავდაკარგულნი გარბოდნენ ქალაქის კედლებისა და ჭიშკარისაკენ. ამ დროს გამოჩნდნენ ბავშვებიც, რომლებიც შიშველსა და გაკოჭილ მასწავლებელს მოათრევდნენ და თან კამილუსს მხსნელად, მამად და თვით ღმერთად ხმობდნენ. ამის მხილველ არა მარტო მშობლებს, არამედ ყველა სხვა მოქალაქესაც აღფრთოვანება და სიყვარული მოჰგვარა კამილუსის სამართლიანობამ. მათ სასწრაფოდ მოიყარეს თავი სახალხო კრებაზე და კამილუსს ელჩები მიუგზავნეს: გნებდებითო. კამილუსმა ელჩები რომს გაგზავნა. ისინი სენატს წარუდგნენ და განაცხადეს: რომაელებმა იმით, რომ გამარჯვებაზე მეტი პატივი სამართლიანობას დასდეს, ჩვენ შეგვაგონეს, თავისუფლებას დამორჩილება ვამჯობინოთ, არა იმდენად საკუთარი ძალის ურწმუნობის შეგნებით, რამდენადაც მოწინააღმდეგის უკეთესი ზნეობის აღიარებით. საკითხის საბოლოო განსჯა და გადაწყვეტა სენატმა კამილუსს მიანდო. ამან ფალერელებს ხარკი გადაახდევინა, რის შემდეგ ყველა ფალისკელთან მგობრობა დაამყარა და უკან დაიხია.

11. ჯარისკაცები რომელთაც ფალერეს გაძარცვის იმედი ჰქონდათ, რომს ცარიელი ხელებით დაბრუნდნენ. კამილუსს სხვა მოქალაქეთა წინაშე ბრალად დასდეს ხალხის სიძულვილი და ღარიბთათვის სასარგებლო საქმის ჩაშლა. მალე სახალხო

ტრიბუნებმა კვლავ წამოაყენეს განსახლების კანონი და ხალხს ხმის მისაცემად მოუხმეს. კამილუსი არ დაერიდა არც ერთ მტრულ და გულახდილ გამოთქმას და ყველაზე მეტი წინააღმდეგობა გაუწია უმრავლესობის სურვილს. ხალხი იძულებული გახდა, წამოყენებული კანონის წინააღმდეგ მიეცა ხმა, მაგრამ კამილუსზე ისე გაწყყნენ, რომ პირად მწუხარებაშიც კი არავითარი თანაგრძნობა არ გაუწიეს (მაშინ ავადმყოფობამ ერთ-ერთი ვაჟიშვილი გამოსტაცა ხელიდან კამილუსს). ბუნებით მშვიდმა და კეთილმა კამილუსმა ეს ტანჯვა სასოწარჟვეთლად ვერ გადაიტანა, როცა სასამართლოში უხმეს, ვერ შეძლო წარმდგარიყო მათ წინაშე და მთელი ის დრო შინ ჩაკეტილმა მგლოვიარე ქალებთან ერთად გაატარა.

12. მისი ბრალდებელი იყო ლუკიუს აპულეუსი, ხოლო ბრალდება ტირენიაში ქონების გაქურდვას გულისხმობდა. ლაპარაკი იყო დატაცებული სპილენძის კარებზე, რომლებიც თითქოს ბრალდებულს დაუნახეს. ხალხი მრისხანებდა და ცხადი იყო, ნებისმიერი საბაბის საფუძველზე კამილუსის წინააღმდეგ მისცემდა ხმას. კამილუსმა თავი მოუყარა თავის მეგობრებსა და თანამოლაშქრეებს [სასარგებლო თანამდებობებზე მასთან ერთად მყოფ პირებსაც], რომელთა რიცხვი არცთუ მცირე იყო. მან შეკრებილთ სთხოვა არ დაეშვათ მისი დასჯა უსამართლოდ, ცრუ ბრალდებით; არ გაეხადათ იგი მტრების დასაცინად. მეგობრებმა იმსჯელეს, ერთმანეთს მოელაპარაკენ და კამილუსს უპასუხეს: სასამართლოში, როგორც ვფიქრობთ, ვერაფრით დაგეხმარებით, მაგრამ ჯარიმის ნაწილს გადავიხდითო. ეს კი ვეღარ აიტანა კამილუსმა და გამწყრალმა გადაწყვიტა, გადგომოდა და განშორებოდა ქალაქს. გამოეთხოვა ცოლსა და ვაჟიშვილს და შინიდან გასულს ქალაქის ჭიშკრებამდე ხმა არ ამოუღია. იქ კი გაჩერდა, უკან შემობრუნდა, ხელები კაპიტოლიუმისაკენ გაიშვირა და ღმერთებს შეევედრა: თუ უსამართლოდ, ხალხის თვითნებობისა და შურის საფუძველზე ვარ პატივყარილი და განდევნილი, დაე რომაელებს სულ მალე სანანებლად გაუხდეთ ეს და ყოველი კაცისათვის ცხადი გახდეს, რაოდენ ვჭირდები მათ და როგორ მნატრობენო!

13. კამილუსმა, ისე ვით აქილევსმა,¹⁵ წყევლა-კრულვა დაუტოვა თანამოქალაქეებს და ქალაქი დატოვა. დაუსწრებლად მიუსაჯეს ჯარიმა თხუთმეტი ათასი ასარიონის¹⁶ რაოდენობით, რაც ვერცხლის ფულზე გადაყვანით შეადგენს ათას ხუთას დრაქმას: ათი ასარიონი უდრიდა ერთ ვერცხლის ერთეულს, საიდანაც მომდინარეობს მისი სახელი „დენარიუსი“¹⁷. რომაელთა შორის არაყინა ისეთი, რომელსაც არ სჯეროდეს, რომ სამართლიანობის ღმერთქალმა დიკემ სწრაფად შეისმინა კამილუსის ვედრება და მიაგო, მართალია, სამწუხარო და არასასიამოვნო, მაგრამ სახელოვანი და ყველასათვის ცნობილი საზღაური. რომს მაშინ თავს დაატყდა ისეთი შურისძიება, ისეთი დამლუპველი საფრთხე და ისეთი შერცხვენა, რომ ან ბედი შეუტრიალდა, ანდა ეს იყო საქმე რომელიღაც ღმერთისა, რათა სიკეთისათვის უმადურობა უპასუხოდ არ დარჩენილიყო!

14. დიდი უბედურების პირველ ნიშნად მიიჩნის იულიუს ცენზორის გარდაცვალება. რომაელები საერთოდ დიდ თავყანს სცემდნენ ცენზორთა ძალაუფლებას და მას წმიდათა წმიდად თვლიან. მეორე ნიშანი შემდეგი გახლდათ; კამილუსის ლტოლვამდე ერთმა გამოუჩინებელმა და არა სენატორმა, მაგრამ სხვა-მხრივ წესიერ და პატიოსან ადამიანად მიჩნეულმა კაცმა, მარკუს ცედიციუსმა, სამხედრო ტრიბუნებს საყურადღებო ცნობა აუწყა, თითქოს წინა დამით, ეგრეთ წოდებულ „ახალ ქუჩაზე“ მიმავალს, ვიღაცამ დაუძახა, იგი შებრუნდა, მაგრამ ვერავინ დაინახა. მაშინ გაცილებით ძლიერმა ხმამ, ვიდრე ადამიანს აქვს, აი, რა უთხრა: „აბა, მარკუს ცედიციუსო, დილაადრიან გასწი უფროსებთან და აუწყე: მცირე ხანში გალებს დახვდით-თქო!“ ამაზე სამხედრო ტრიბუნებმა ერთი სიცილი და ზუმრობა ატეხეს. სწორედ მცირე ხნის შემდგომ დატრიალდა ამბები კამილუსის გარშემო.

15. გალები კელტური წარმომავლობის ხალხია. გადმოგვეცემენ, ვინაიდან მოსახლეობის სიმრავლის გამო ყველას გამოკვება არ ძალუძდა, გალებმა მიატოვეს საკუთარი მიწა-წყალი და სხვა მხარის საძებნელად გაემართნენო. ლაშქარი შეიკავედა მრავალ ათეულ ახალგაზრდა, საბრძოლოდ გამოსადეგ კაცს, რომელთაც თან მიჰყავდათ კიდევ უფრო მეტი ბავშვი

და ქალი. ნაწილმა გადალახა რიპკოსის მთები, მიაშურა ჩრდილოეთ ოკეანეს და ევროპის უკიდურესი მხარენი დაიკავა; ნაწილი კი პირენეის მთებსა და ალპებს შორის ჩასახლდა და მრავალი ხნის მანძილზე სენებისა და კელტორების¹⁸ მახლობლად ცხოვრობდნენ. ვალეებმა ძალზე გვიან, მხოლოდ მაშინ იგემეს პირველად ღვინო, რომელიც იტალიიდან ჩამოიტანეს. ამ სასმელმა ისინი ისე აღაფრთოვანა, რომ მანამდე განუცდელი სიამისაგან ყველამ ჭკუა დაკარგა. მათ იარაღი აისხეს, თან გაიყოლეს ოჯახები და გაემართნენ ალპებისაკენ, რათა შოეძებნათ ის მიწა, რომელიც ასეთ ნაყოფს იძლევა; ყველა სხვა მხარეს კი ამიერიდან უნაყოფოდ და უდაბურად თვლიდნენ.

პირველი, ვინც მათ ღვინო მიუტანა და იტალიაში შეჭრა შეაგონა, ამბობენ, იყოო არონ ტირენელი¹⁹, კაცი გამოჩენილი და ბუნებით წაუხდენელი, მაგრამ ასეთნაირ უბედურებას გადაყრილი: იგი იყო მეურვე ერთი ობოლი, ოღონდ თანამოქალაქეთა შორის სიმდიდრით უპირველესი, მეტად ლამაზი შესახედობის ყმაწვილისა, რომლის სახელიც ლუკუმონი გახლდათ. ის თავიდანვე არონთან ცხოვრობდა და როცა სიმწიფეში შევიდა, მეურვის სახლი როდი მიატოვა: ისე იქცეოდა, თითქოს ხარობდა მასთან ერთად ყოფნით. სინამდვილეში კი დიდი ხნის მანძილზე ფარავდა იმას, რომ მზრუნველის ცოლი წაბილწა, თუ — თვითონვე იქნა ქალისაგან შეცდენილი. როცა მათი ვნებები წინ და წინ წავიდა და უკვე აღარ ძალუძდათ ურთიერთ ლტოლვის არც უკუგდება და არც დამალვა, ყმაწვილმა კაცმა ქმარს ცოლი წარსტაცა და აშკარად დაეპატრონა. ქმარმა სასამართლოს მიმართა, მაგრამ ლუკუმონის მეგობრების სიმრავლისა და მის მიერ უხვად დახარჯული ფულის წყალობით ძლეულმა მიატოვა თავისი მხარე. როცა მან ვალეების ამბავი შეიტყო, მივიდა მათთან და ისინი იტალიაზე სალაშქროდ წაიყვანა.

16. შეიჭრნენ თუ არა დათქმულ ქვეყანაში, მყისვე დაიკავეს ის მხარე, რომელსაც ძველისძველ ხანაში ტირენები ფლობდნენ და რომელიც ალპებიდან ორივე ზღვამდეა გადაშლილი, რასაც მათი სახელებიც გვიდასტურებენ. ჩრდილოეთით მდებარე ზღვას ადრიატიკისას უწოდებენ, ტირენიის ქალაქის ადრიას სახელისაგან, ხოლო მის გადაღმა მდებარეს და

სამხრეთით მოქცეულს ტირენიის ზღვა ჰქვია. მთელი ეს მხარე ტყიანია, უხვი საძოვრებითაა დაფარული და დასერილია მდინარეებით. მას ამშვენებდა თვრამეტი ლამაზი და დიდი ქალაქი, ეს ქალაქები ტირენების განდევნის შემდეგ დაიკავეს გალებმა. მაგრამ ყველაფერი ეს მოხდა ბევრად დიდი ხნით ადრე.

17. ახლა კი სალაშქროდ დაძრულმა გალებმა ალყა შემოარტყეს ტირენულ ანუ ეტრუსკულ ქალაქ კლუზიუმს. კლუზიუმელებმა დახმარებისათვის მიმართეს რომაელებს: ბარბაროსებთან ელჩები და რწმუნების ბარათები გაგზავნეთო. გაგზავნეს ფაბიუსის გვარიდან სამი სახელმძღვანელო და ქალაქში დიდი პატივის მქონე კაცი. გალებმა ისინი კეთილად მიიღეს რომის სახელოვნების გამო, ქალაქის კედლებთან ბრძოლაც შეწყვიტეს და მოლაპარაკება გამართეს. მათ ჰკითხეს თავდასხმის მიზეზი. გალების მეფემ ბრენოსმა გაიცინა და უპასუხა: »კლუზიუმელები უსამართლოდ გვექცევიან, დაპატრონებული არიან ვრცელ მიწაწყალს, ამუშავებენ მეტად მცირეს, ხოლო ჩვენ, უცხო ხალხს, მრავალრიცხოვანსა და უპოვარს, არაფერს გვითმობენ! განა, რომაელნო, თქვენც ასე უსამართლოდ არ გექცეოდნენ უწინ ალბანები, ფიდენატები და არდეატები, ხოლო ახლახან — ვეიელები, კაპანები და ფალისკებისა და ვოლსკების მრავალი წარმომადგენელი?! თუ ისინი ქონების ნაწილს არ გითმობენ, თქვენ ილაშქრებთ ხოლმე მათ წინააღმდეგ, მონებად აქცევთ მათ, ძარცვავთ და არბევთ მათ ქალაქებს, მაგრამ ამით არაფერ საშინელებასა და უსამართლობას არ სჩადიხართ; თქვენ უბრალოდ მიჰყვებით კანონთაგან უძველეს კანონს, რომელიც დაძლეულთა ქონებას აძლევს ძლიერს, ვინც განაგებს ყველას — დაწყებულს ღმერთისაგან და დამთავრებულს მხეცებით. მხეცებშიც კი ბუნებითაა გამჯდარი სურვილი მძლავრი ფლობდეს მეტს, ვიდრე მასზე სუსტები. ამიტომ დაანებეთ თავი ალყაშემორტყმულ კლუზიუმელების სიბრალულს, რათა არ ასწავლოთ გალებს, სიკეთითა და ღმობიერებით მოექცნენ რომაელებისაგან უსამართლოდ დაჩაგრულებს!“

ამ სიტყვებით რომაელები მიხვდნენ, ბრენოსი არაფერს დათმობდა. ამიტომ ისინი კლუზიუმში მივიდნენ და იქაურებს გამხნეება და წაქეზება დაუწყეს, მათთან ერთად აღმდგარი-

ყვენ ბარბაროსთა წინააღმდეგ. რომაელებს ამით ან მათი ძალის გამოცნობა სურდათ, ანდა საკუთარის ჩვენება. კლუზიუმელები ციხე-ქალაქიდან გამოხდნენ და როცა კედლებთან ბრძოლა გაჩაღდა, ერთმა ფაბიუსთაგანმა, კვინტუს ამბუსტუსმა, თავისი ცხენი ზედ მიაგდო ერთს ახოვანსა და ლამაზი გარეგნობის გაღს, რომელიც სხვებზე ბევრად წინ მოაგელებდა თავის რაშს. დასაწყისში მოწინააღმდეგეთა მკვეთრი შეჯახებისა და იარაღის ბრწყინვალეების გამო რომაელს სახე არ უჩანდა და იგი ვერ იცნეს, მაგრამ როცა ხელჩართულ ბრძოლაში მოპირისპირე დასძლია, ძირს დასცა და იარაღის აყრა დაუწყო, ბრენოსმა მაშინ შეიცნო და ღმერთებს მოწმედ მოუხმო: „სად გაგონილა ყველა ხალხში აღიარებული წმინდა და სამართლიანი საერთო ადათწესის ასე გადალახვა და ელჩად მოსული კაცის მებრძოლად ქცევა!“ ბრენოსმა მყისვე შეწყვიტა ბრძოლა, კლუზიუმელებს მშვიდობა უსურვა და ლაშქარი რომისაკენ დასძრა. მას არ სურდა, ჰგონებოდათ, თითქოს გალები ომის საბაბს წყენინების გამო ეძიებდნენ. ბრენოსმა რომაელებთან კაცი აფრინა, სამაგიეროს მისაზღვევად ის ფაბიუსი გამოითხოვა, თვითონ კი ნელ-ნელა წინ გაემართა.

18. რომში სენატი შეიკრიბა. უმრავლესობა ბრალს ღებდა ფაბიუსს. ქურუმთაგანნი, რომელთაც ფეციილებს ეძახიან, ასევე მკრეხელობად მიიჩნევდნენ მომხდარს და მოითხოვდნენ, სენატს დანაშაული ერთისათვის — ჩამდენისათვის დაეკისრებინა და ამ გზით ყველა სხვა განეწმინდა. ეს ფეციილები მეფეთა შორის ყველაზე სათნო და ყველაზე სამართლიანმა ნუმა პოპილიუსმა დააყენა მშვიდობის დარაჯებად; მათვე მიანდო განესაჯათ და დაემტკიცებინათ საბაბი, რომელიც სამართლიანად იძლეოდა ომის აღძვრის ნებას. როცა სენატმა საქმე ხალხს გადასცა და ქურუმებმა კვლავ დასდეს ბრალი ფაბიუსს, ბრბო ისე აგდებით და დაცინვით მოექცა ღვთიურ კანონებს, რომ ფაბიუსი და მისი ძმები სამხედრო ტრიბუნებადაც კი აირჩია. გაიგეს თუ არა ეს, კელტები გაშმაგდნენ, ყოველგვარ დაყოვნებას თავი ანებეს და მთელი სისწრაფით ლაშქრად დაიძრნენ. ხალხები, რომელთა მიწა-წყალზეც ისინი გადადიოდნენ, შეძრწუნებულნი იყვნენ მათი სიმრავლით და აღკაზმულობის ბრწყინვალეებით, მათი ძალითა და შემართებით. ყვე-

ლას ეგონა საკუთარი მიწა-წყალი უკვე დარბეული და ქალაქები სულ მალე დასალუპავად განწირული. მაგრამ მოლოდინის წინააღმდეგ კელტები არავითარ უსამართლობას არ ჩადიოდნენ, მინდორ-ყანებიდან არაფერს იტაცებდნენ და ოდეს ქალაქთა მახლობლად მოუწყევდათ ჩავლა, ყვიროდნენ: რომზე მივემართებით, მხოლოდ რომაელებთან გავმართავთ (მს, ყველა სხვას კი მეგობრებად ვთვლით).

ბარბაროსთა ასეთი სწრაფი მოქმედების საპირი ჩიროდ სამხედრო ტრიბუნებმა საბრძოლველად გაიყვანეს რა ათეული ჯარისკაცები არცთუ მცირე რაოდენობისა, — მარტო სულად შეიარაღებული მეომრების შემადგენლობა. ორმოც ათასს აღწევდა. ოღონდ უმრავლესობა გაუწვრთნელი იყო და ბევრმა იარაღი მხოლოდ მაშინ დაიჭირა პირველად ხელში. უგულვებელყვეს ღვთაებრივი ადათ-წესებიც, არ დაელოდებნენ მსხვერპლშეწირვის კეთილ ნიშნებს და არც მისნებს დაეკითხნენ, რაც მოსალოდნელი საფრთხისა და ბრძოლის წინ ეგზომ შესაფერისია. საკმაოდ აურ-დაურია საქმე მრავალუფლებამ. უწინ, ბევრად უფრო მცირე ბრძოლის წინ ხშირად ირჩევდნენ ხოლმე ერთ მბრძანებელს (რომაელები მას დიქტატორს ეძახიან), რადგან ესმოდათ, რადენ სასარგებლოა საფრთხის უამს ერთი აზრისა და გადაწყვეტილების აღსასრულებლად იმის მორჩილებაში ყოფნა, ვისაც ხელთ უპყრია შეუზღუდავი ძალა-უფლება და სამართალი. გარდა ამისა, მცირე ვნება როდი მოუტანა საქმეს კამილუსის წყენინებას. განსაკუთრებით იგრძნეს ეს, როცა საშიში გახდა ჯარის მართვა მისი მოფერებისა და გულის მოგების გარეშე. ქალაქიდან ოთხმოცდაათი სტადიონის გავლის შემდეგ რომაელები დაბანაკდნენ მდინარე ალიასთან, რომელიც სწორედ ბანაკის მახლობლად ერთვოდა ტიბრს. მალე აქ ბარბაროსები გამოჩნდნენ; რომაელები მათთან ბრძოლაში ჩაებნენ, მაგრამ სამარცხვინოდ იბრძოდნენ და უწესრიგობის გამო უკუვდებულ იქნენ. მათი მარცხენა ფრთა კელტებმა მყისვე მიაგდეს მდინარესთან და მოსპეს. მარჯვენა ფრთამ კტრის მოწოლის გამო ველიდან გადაუხვია, ბორცვი დაიკავა და შედარებით ნაკლებად დაზარალდა. ჯარის მრავალრიცხოვანი ნაწილი მტერს ხელიდან დაუსხლტა და ქალაქისაკენ გაეშურა. ზოგიერთები გადარჩნენ იმის გამო, რომ მტერს მობეზრდა ხოცვა-ჟლეტა. გადარჩენილთა ნაწილი ვეის ციხე-

სიმაგრისაკენ გაიქცა: ეგონათ, რომი დაეცა და იქ ყველაფერი განადგურდა.

19. ეს ბრძოლა მოხდა საზაფხულო მოქცევისა და მთვარის გავსების ჟამს, სწორედ იმ დღეს, როცა ფაბიუსებს დიდ უბედურება დაატყდათ თავს: მათი გვარიდან მაშინ სამასი ვაჟკაცი მოსპეს ტირენებმა²⁰. მეორე მარცხის აღსანიშნავად საბედისწერო დღემ²¹ მდინარისაგან მიიღო სახელი და აქამდე „ალიას დღედ“ იწოდება.

რაც შეეხება კვიმატ დღეებს, საჭიროა მათი დადგენა, თუ მართალია ჰერაკლიტე, როცა კიცხავს ჰესიოდეს²²: ამან არ უწყის, რამეთუ ყოველი დღის ბუნება ერთია და ზოგს კარგ, დღედ მიიჩნევს, ზოგს კი თარსადო; — აი ეს რთული საკითხი სხვაგან გვაქვს განხილული²³. მაგრამ წინამდებარე ნაშრომშიც: რომ დავიმოწმეთ რამდენიმე მაგალითი, ურიგო არ იქნება.

ბეოტიელებს, მეხუთე დღე რომ დადგა ჰიპოდრომიონის თვისა, რომელსაც ათენელები ბოედრომიონს უხმობენ, წილად ხვდათ ორი ყველაზე გამოჩენილი გამარჯვება, რომლებმაც ბერძნებს თავისუფლება მოუტანეს. ერთი იყო ლევქტრასთან, მეორე კი — ორასი წლით ადრე — კერესოსთან, როცა თესალიელები და მათი წინამძღოლი ლატამია დაამარცხეს. ელინებმა სპარსები დაამარცხეს ბოედრომიონის მეექვსე დღეს ძარათონში, მესამე დღეს პლატეასა და ასევე მიკალესთან, ხოლო მეხუთე დღის დამლევს — არბელესთან. ბოედრომიონის თვეშივე, სავსე მთვარის ჟამს, ათენელებმა ნაქსოსთან გაიმარჯვეს საზღვაო ბრძოლაში, რომელსაც ხაბრია წინამძღოლობდა, ხოლო მეოცე დღეს სალამინზე იმძლავრეს, რაც ნაჩვენები გვაქვს წიგნში „დღეთათვის“. თარგელიონის თვემაც აშკარად ბევრი უბედურება მოუტანა ბარბაროსებს²⁴. სწორედ თარგელიონის თვეში დაამარცხა ალექსანდრე მაკედონელმა გრანიკოსთან მეფის²⁵ სარდლები; ამ თვის მეშვიდე დღის გასულს დასძლია კართაგენელები სიცილიასთან ტიმოლეონტმა; თარგელიონის ამ დღეს ვარაუდობენ ილიონის აღებასაც, როგორც გადმოგვცემენ ეფოროსი, კალისტენე, დამასტე და ფილარქე. რაც შეეხება მეტაგეიტნიონის თვეს, რომელსაც ბეოტიელები პანემონს უწოდებენ, იგი არ გამოდგა ელინებისათვის კეთილი. ამ თვის მეშვიდე დღეს ბეოტიელები კრანონ-

თან ბრძოლაში²⁶ დამარცხდნენ და სავსებით შეიმუსრნენ ანტი-პატრესაგან, ხოლო უფრო ადრე მათ ქერონეაში ფილოპეს წინააღმდეგ ბრძოლის ეამს დაატყდათ თავს უბედურება. იმავე წლის მეტაგეიტნიონის თვის იმავე დღეს არქიდამეს მეთაურობით იტალიაში გადასული ბერძნები მოისვრნენ იქაურ ბარბაროსთა ხელით. კართაგენელები ხსენებული თვის მეცხრე დღის მიწურულს ერიდებიან, ვითარცა მათთვის ყველაზე მრავალ და დიდ უბედურებათა მომტანს. ჩემთვის ცნობილია, რომ ალექსანდრემ მიწასთან გაასწორა თებე წმიდა საიდუმლოებათა აღსრულების ეამს,²⁷ ხოლო ამის შემდეგ ათენელებმა მაკედონელთა მცველი რაზმი მიიღეს ქალაქში ბოედრომიონის თვის ოცი რიცხვისათვის, სწორედ იმ დროს, როცა წმიდა საიდუმლოების აღსასრულებლად იაკხოსის გამოსახულება გამოაქვთ ხოლმე. ამის მსგავსადვე რომაელებმა ერთსა და იმავე დღეს, ჯერ იჟუ და კიმბრებთან ბრძოლაში დაკარგეს ცეპიონის გამგებლობაში მყოფი ბანაკი, ხოლო მერმე — უფრო გვიან — ლუკულუსის წინამძღოლობით დაამარცხეს სომხები და მათი მეფე ტიგრანი. მეფე ატალე და პომპეუს დიდი თავიანთი დაბადების დღეს დაიხოცნენ. საერთოდ შრავალი მაგალითის ჩვენება შეიძლება, როცა კაცს ერთი და იგივე დღე ორივე მხრივ — კეთილადაც და ავადაც შემობრუნებია.

ასეა თუ ისე, ზემოხსენებული დღე რომაელთათვის ყველაზე უფრო საბედისწეროდ ითვლება და ასეთივეა ყოველი თვის მომდევნო ორი დღე, ვინაიდან თავს დატეხილი შიში და ცრურწმენა ჩვეულებრივზე მეტად გაფართოვდა. ეს ამბავი საფუძვლიანად არის მოთხრობილი „რომაულ ძიებებში“²⁸.

20. ხსენებული ბრძოლის შემდეგ გალები რომ მაშინვე ლტოლვილთ გასდევნებოდნენ, ვერაფერი ვერ გადაარჩინდა რომს სრული აღგვისაგან და შიგ თავშეფარებულთ სრული მოსპობისაგან. ლტოლვილებმა მაშინ ქალაქში დამხდურთ მეტიმეტი შიში მოჰგვარეს და თვითონაც საშინლად იყვნენ შეძრწუნებულნი და გონებადაკარგულნი. საქმე ის გახლდათ, რომ ბარბაროსები რწმენით ვერ მოეკიდნენ მაშინდელ დიდ გამარჯვებას და არც დიდი სიხარული განუცდიათ. ისინი ხალისით მხოლოდ ბანაკში ნადავლად ჩადგებული ქონების განაწილებას შეუდგნენ და ამით ქალაქიდან დაძრულ ბრბოს

უადვილესი გაქცევის, ხოლო დარჩენილთ — იმედისა და მომზადების საშუალება მისცეს.

ქალაქში დარჩენილმა რომაელებმა რომის ყველა ნაწილი ბედის ანაბარა მიაგდეს და მხოლოდ კაპიტოლიუმს ამაგრებდნენ კედლებით და ამარაგებდნენ სატყორცნი იარაღით. უწინარეს ყოვლისა კაპიტოლიუმში დააბინავეს ზოგიერთი წმინდა საგანი, ხოლო ღმერთქალ ვესტას²⁹ ცეცხლი გაიტაცეს ქურუმებთან ერთად ქალაქიდან ლტოლვილმა ქალწულებმა³⁰.

ზოგიერთები გადმოგვეცემენ, რომ ვესტას მსახური ქალწულები არაფერს არ იცავენ მარად ჩაუქრობელი ცეცხლის გარდა, რომლის თაყვანისცემაც, ვითარცა ყოვლის საწყისისა, ჯერ კიდევ მეფე ნუმამ დაადგინა. მართლაც, ბუნებაში ყველაზე უფრო მოძრავი სწორედ რომ ცეცხლია, წარმოშობა და არსებობაც ერთგვარი მოძრაობა ანდა მოძრაობასთან დაკავშირებული მოვლენაა. ნივთიერების ყველა სხვა ნაწილი, რომელიც მოკლებულია სითბოს, გვამების მსგავსად უმოძრაოდ და ფუჭად ძევს და ნატრობს ცეცხლის ძალას, ვით სულს. როგორც კი დაეუფლება ეს ძალა რალაცნაირად საგანს, საგანი იგი მაშინვე მიიქცევა მოქმედებისა და მგრძნობელობისაკენ, სწორედ ამიტომ ნუმამ, არაჩვეულებრივად გამორჩეულმა და, როგორც ამბობენ, სიბრძნის წყალობით მუზებთან წილნაყარმა ვაჟკაცმა, ცეცხლი წმინდანად აღიარა და ბრძანა ფხიზლად დაეცვათ იგი, როგორც ყოვლის მომწესრიგებელი მარადიული ძალის გამოსახულება.

სხვა მწერლები გვამცნობენ, რომ ეს ცეცხლი, ისევე როგორც ბერძნებთან, ტაძრის წინ ანთია ვით განმწმენდი ძალა, ხოლო ტაძრის შიგნით დაფარულია წმინდა საგნები, რომელთა ხილვა ძალუძთ მხოლოდ და მხოლოდ ვესტალებად წოდებულ ქალწულებს, ვინც ზემოთ მოვიხსენიეთ. განსაკუთრებით ჰარბობს გადმოცემა იმის თაობაზე, თითქოს ტაძრის შიგნით ინახებოდეს ენეასის მიერ იტალიაში ჩამოტანილი ტროას პალადიუმი³¹.

არიან ისეთებიც, რომლებიც ზღაპრისებრ მოგვითხრობენ, თითქოს დარდნოსმა ტროაში ჩამოიტანა სამოთრაკიული კერპები და როცა ქალაქი დააფუძნა, მას შესწირა ისინი და წმინდა საიდუმლოებათა აღსრულების წესიც დაადგინა. ტროას აღების შემდეგ, ხსენებული კერპები ენეასმა გაიტაცა და იტა-

ლიაში დასახლებამდე იცავდა მათ. ისინი კი, რომელთაც სურთ ზოგი რამ დაუმატონ ამ ამბავს, რაკი მეტი ცოდნა აქვთ, ამბობენ, რომ ტაძარში დგას არცთუ დიდი მოცულობის ორი თიხის კასრი, რომელთაგან ერთი ღიაა და ცარიელი, მეორე კი საესე და დაბეჭდილი. მათი ხილვა ძალუძთ მხოლოდ ზემოხსენებულ წმინდა ქალწულებს. ზოგიერთი ფიქრობს, ამ გადმოცემაში არის შეცდომა, რაც გამოიწვია იმან, რომ ქალწულებმა ტაძრის კუთვნილი ბევრი საგანი ჩაყარეს თიხის ორ კასრში, რომლებიც მერმე კვირინუსის ტაძრის ქვეშ ჩაფლეს. ამ ადგილს ჯერ კიდევ ახლაც მეტსახელად „პითისკოსი“ ანუ „კასრეთი“ ეწოდება.

21. ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი და ღიადი წმიდა საგნები ქალწულებმა თან წაიღეს და მდინარის სანაპიროთი გარბოდნენ. ქალაქიდან გაქცეულთა შორის იყო ერთი უბრალო წარმოშობის კაცი ლუციუს ალბინუსი, რომელსაც ურმით მიჰყავდა პატარა ბავშვები, ცოლი და მიჰქონდა აუცილებელი საგნები. როგორც კი დაინახა მის გვერდით მიმავალი, მიუსაფარი და ტანჯული მსახური ქალწულები, რომლებსაც უბით ღმერთთა კუთვნილი წმინდა ნივთები მიჰქონდათ, მყისვე გადმოსვა ურმიდან ცოლ-შვილი, გადმოზიდა ნივთებიც და ურეში ქალწულებს დაუთმო, რათა ზედ დამსხდარიყვნენ და რომელიმე ბერძნულ ქალაქამდე მიეღწიათ. ყველაზე უძძიმეს დროს ალბინუსის მიერ გამოამყვანებული ღვთისმოსვიანობისა და კეთილშობილების მოუხსენებლად ვვერდის ავლა არ იქნებოდა ღირსეული საქმე!

სხვა ღმერთების ქურუმებმა, ხანში შესულმა კონსულყოფილებმა და ტრიუმფატორებმა ქალაქი ვერ დატოვეს: სავედრებელ წმიდა და ბრწყინვალე სამოსში გამოწყობილებმა ქურუმთუზუცესის ფაბიუსის წინამძღოლობით ღმერთების ძიშართ აღთქმა აღავლინეს, რომ სამშობლოს გულისათვის საკუთარ თავებს უზენაესის წინაშე მსხვერპლად დებდნენ. საგანგებოდ მორთულნი ამის შემდეგ ფორუმზე სპილოს ძვლისაგან ნაკეთებ სავარძლებში ჩასხდნენ და თავიანთ ბედს დაელოდნენ.

22. ბრძოლის მესამე დღეს ბრენოსი თავისი ჯარით რომს მიადგა ქალაქის ჭიშკარი რომ ღია და ზღუდენი უღარაჯო-
5. პლუტარქე

ნი იხილა, ჯერ შეშინდა: ჩასაფრებასა და ვერაგობას არ ჰქონდეს ადგილიო. არ სჯეროდა, რომ რომაელები ასე ხელაღებით მიატოვებდნენ წინააღმდეგობას. მერმე კი, როცა სინამდვილე შეიტყო, „კოლონის კიშკრით“³² რომში შევიდა და ქალაქი აიღო. მოხდა ეს ამბავი სამახ სამოც წელზე ცოტა მეტი ხნის შემდეგ დაარსებიდან ქალაქისა, თუ სარწმუნოდ მივიჩნევთ იმ დროთა აღრიცხვის სიზუსტეს, მეტადრე, როცა სადამოა გაცილებით უფრო ახალ ხანათა ამბების ვადის განსაზღვრაც გაურკვეველობის გამო.³³

უბედურებისა და ქალაქის აღების ამბავის თაობაზე რაღაც მერყევა ხმამ, ეტყობა, მაშინვე მიაღწია ელადას. ჰერაკლიდე პონტოელი, ვინც იმ დროზე არცთუ დიდი ხნის შემდეგ ცხოვრობდა, თხზულებაში „სულისათვის“ ამბობს, რომ დასავლეთიდან დაირხა ხმა, თითქოს გადაღმა მდებარე ჰიპერბორეებიდან მოვიდა ლაშქარი და აიღო საღდაც იმ მხარეში, დიდი ზღვის სანაპიროზე დასახლებული ელინური ქალაქი რომი. მე სრულიადაც არ მიკვირს, ამ მეზღაპრე და ამბავთა შემთხვევლმა ჰერაკლიდემ, რომ ქალაქის აღების თაობაზე ჰემმარიტ გადმოცემას ტრაბახობისათვის ჰიპერბორეები და დიდი ზღვა მიაკერა. ცხადია, რომ ფილოსოფოს არისტოტელეს კელტების მიერ ქალაქის აღების თაობაზე ზუსტი ამბავი აქვს მოსმენილი: ოლონდ ესაა, ამბობს: რომი ლუციუსმა დაიხსნაო. სინამდვილეში კამილუსი მარკუსი იყო და არა ლუციუსი; თუმცა, უნდა ითქვას, სახელი ვარაუდზეა მოხსენიებული.

დაიკავა თუ არა რომი, კაპიტოლიუმის გარშემო ბრენოსმა დაცვა ჩააყენა, თვითონ კი ფორუმზე ჩავიდა და გაცეებით შესცქეროდა სავარძელში მდუმარედ ჩამსხდარ, საგანგებოდ მორთულ პირთ, რომლებიც ფეხზე არ წამოდგომიან მოსულ მტრებს და არც ფერფური შეცვლიათ სახეზე. აუღელვებლად და უდრტვინველად დაყრდნობოდნენ ისინი თავიანთ კვერთხებს და მშვიდი მზერით შესცქეროდნენ ერთმანეთს. ამ საოცარმა სანახაობამ გალები დააბნია და კარგა ხანს ვერ გაბედეს მიახლოება და ხელს ზღება: ვაითუ ყოვლისშემძლენი არიანო. ბოლოს ერთმა გალთაგანმა მხნეობა მოიკრიბა, ახლოს დაუდგა მარკუს პაპირიუსს, ნაზად მიუტანა ხელი ნიკაბთან და გრძელ წვერს ექაჩებოდა. პაპირიუს-

მა მას კვერთხი დაჰკრა და თავი გაუხეთქა. ბარბაროსმა მახელი იშიშვლა და პაპირიუსი სიცოცხლეს გამოასალმა. ამის შემდეგ გალები თავს დაესხნენ დანარჩენ მოხუცებს და ამოხოცეს. მერმე კი კლავდენე ყველას, ვინც ხელთ ჩაუვარდებოდათ და ძარცვავდნენ სახლებს. მრავალი დღის ძარცვა-გლეჯის შემდეგ მათ გადაწვეს და მიწასთან გაასწორეს ქალაქი კაპიტოლიუმის დამცველებზე განრისხებულებმა: ამათ უარყვეს დამორჩილების წინადადება და თავდასაცავი ბრძოლებით მომხდურებს დიდ ვნებას აყენებდნენ. განრისხებულმა გალებმა დაარბიეს ქალაქი და ამოჟლიტეს ყველა ტყვე განურჩევლად, კაციცა და ქალიც, მოხუცებიც და ბავშვებიც.

23. ქალაქის ალყა მეტად გაგრძელდა. გალებს სურსათის მომარაგება დასჭირდათ. ამიტომ დაიყენენ: ერთი ნაწილი მეფესთან დარჩა და კაპიტოლიუმს დარაჯობდა, მეორე ნაწილი კი ქვეყანას აოხრებდა: თავს ესხმოდნენ და არბევდნენ სოფლებს, ცალ-ცალკე რაზმებად დაყოფილნი წარმატებით გაყოყორჩებულნი სრულებით უშიშრად მოედვნენ იქაურობას. მაგრამ მათი უდიდესი ნაწილი, რომელიც ყველაზე მეტად იცავდა წესრიგს, დაიძრა არდეელების ქალაქისაკენ,³¹ სადაც რომიდან ლტოლვის შემდეგ ცხოვრობდა კამილუსი. იგი, ვითარცა კერძო პიროვნება, საერთო საქმეში არავითარ მონაწილეობას არ ღებულობდა. მაგრამ იგი როდი ცდილობდა როგორმე დამალვოდა და დასხლტომოდა მტერს. პირიქით, იმედოვნებდა და გეგმავდა მასთან შეხვედრას; ფიქრით ნატრობდა დროს, როცა მოიგერიებდა მას.

იგი ხედავდა, არდეელები საკმაო სიმრავლისანი იყვნენ. მაგრამ სარდალთა გამოუცდელობისა და უნებისყოფობის გამო აკლდათ მხნეობა და გამბედაობა. თავდაპირველად მან სიტყვით მიმართა ახალგაზრდებს: ნუ გგონიათ. რომაელთა უბედურება კელტების მამაცობის მიზეზი იყოს; იმ ვნებას, რაც ვითარების ცუდად განმსჯელთ მოუვიდათ, სრულიად ნუ ჩაუთვლით გამარჯვებულს მისეულ საქმედ. იგი ბედისწერის გამოვლენად უნდა მიიჩნიოთ. სასახელოა, თუნდაც დიდი საფრთხის ფასად, იმ უცხო-ბარბაროსული ტომის ბრძოლის მოგერიება, რომელიც ძღვევის საზღვრად, ისე ვით ცეცხლი, დაძარცვებულთა სრულ მოსპობას თვლის. მიუხედავ

ვად ამისა, თუ მხნეობას მოიკრებთ და სულიერ სიმტკიცეს გამოიჩინებთ, დაგიდგებათ დრო და სრულიად უსაფრთხოდ მიაღწევთ გამარჯვებას! ეს სიტყვები ახალგაზრდებმა ხალისიანად აიტაცეს, ხოლო კამილუსი არდევლთა გამგებლობისა და მათი საბჭოსაკენ გაეშურა. ესენი კამილუსს დაეთანხმნენ და მანაც იარაღი აასხა ყოველს, ვისაც კი ბრძოლა ძალუძდა, მაგრამ შეკრებილნი ქალაქის ზღუდეთა შიგნით დააკავეთ იმ ზრახვით, რომ ახლოს მყოფ მტერს მზადების ამბავი არ გაეგო. ამასობაში ცხენებზე ამხედრებულმა გალებმა მთელი მხარე დააწიოკეს და დატაცებული მძიმე ნადავლით უკან დაბრუნებულნი ველზე დაცემულ ბანაკში უზრუნველსა და უდარდელ განსვენებას მიეცნენ. როცა ღამე კარგად ჩამოწვა და შეზარხოშებულ ბანაკს სრული დუმილი დაეუფლა, მზვერავთაგან გაფრთხილებულმა კამილუსმა არდევლები გარეთ გამოიყვანა. მან მშვიდად გამოიარა მთელი გზა და შუალამის ჟამს მტრის ბანაკს შეერია. ყოველმხრივ ამტყდარმა განუწყვეტელმა ყიჟინმა და ბუკთა ხმამ თავზარი დასცა მოწინააღმდეგეს; სიმთვრალისა და ღრმა ძილისაგან გაოგნებული მეომრები კარგა ხანს ვერ მიხვდნენ საერთო შეშფოთების მიზეზს — მხოლოდ მცირეოდენნი გამოფხიზლდნენ შიშისაგან, დაიქსაქსნენ და კამილუსის ხალხს წინააღმდეგობის გაწევა დაუწყეს, მაგრამ მალე ბრძოლაში დაიხოცნენ. გალების უძრავლეს ნაწილს, რომელიც ჭერ კიდევ ღვინისა და ძილის ძალას ჰყავდა შებოქილი, არდევლები მოულოდნელად დაესხნენ თავს და უღმობელად დაუწყეს ელეტა იარაღისხმელთ. იმ მეომართა მცირე რაოდენობა, რომლებიც ღამით გაიქცა ბანაკიდან და მიმოიფანტა, ცხენოსნებმა დაიხელთეს და ერთიანად მოსპეს.

24. ხმა შესრულებული საქმის თაობაზე სწრაფად დაირხა ქალაქებში და ბრძოლად აღაგზნო მრავალი კაცი, ვისაც იარაღის ტარება შეეძლო. ყველაზე მეტად ამ ხმამ ააღელვა ის რომაელები, რომლებიც ალიასა და ვეისთან გამართულ ბრძოლებს გამოექცნენ. ისინი ერთმანეთს შესჩიოდნენ: „რანაირი სარდალი წარსტაცა ღვთაებამ რომს; კამილუსის საბრძოლო წარმატებებით მან არდევლები შეამკო მაშინ, როცა ამ ვაჟკაცის შემქმნელი და გამზრდელი ქალაქი დაეცა და

შეიმუსრას ჩვენ, უმხედართმთავრებოდ დაშთენილნი და იტალიის ბედზე მიმტოვებელნი სხვის ზღუდეთ შეეფარვივართ! მოდით, გავგზავნოთ არდევლებთან კაცები და გამოვიტხოვოთ მათი სარდალი, ანდა ავისხათ იარალი და ჩვენ თვითონვე წავიდეთ მასთან! კამილუსი ზომ უკვე ლტოლვილი აღარ არის და არც ჩვენ ვართ მოქალაქენი, რადგან ჩვენი სამშობლო აღარ არსებობს, რამეთუ მას მტერი დაეუფლა!“ აგრე გადაწყვიტეს და აფრინეს კაცები კამილუსთან თხოვნით — მიეღო გამგებლობა. იმან განაცხადა, რომ მანამდე არ შეასრულებდა თხოვნას, სანამ კაპიტოლიუმზე მყოფი მოქალაქენი გადაწყვეტილებას კანონით არ მიიღებდნენ: მე მათ სამშობლოს მხსნელებად ვთვლი და მათ ბრძანებას ხალისით დავემორჩილები, ზოლო მათი სურვილის გარეშე თითსაც არ გავანძრევო! კამილუსის წინდახედულობამ და ზნეკეთილობამ საერთო აღფრთოვანება გამოიწვია; მაგრამ მეტად ძნელი გამოდგა ამ ამბის მიტანა კაპიტოლიუმზე. საერთოდ შეუძლებელი ჩანდა მაუწყებლის შეღწევა ციხე-სიმაგრეში, როცა მთელი ქალაქი მტერს ეკავა.

25. რომაელ ჭაბუკთა შორის იყო ერთი ახალგაზრდა პონტიუს კომინიუსი, წარმოშობით საშუალო ფენის მოქალაქე, მაგრამ დიდი სახელისა და პატივის მოყვარე. აი ამ ახალგაზრდამ იყისრა ძნელი საქმის შესრულება. კაპიტოლიუმის დამცველებთან მას წერილი არ წაუღია იმიტომ, რომ თუ შეიპყრობდნენ, კამილუსის განზრახვა მტრებს ამ გზით არ გაეგოთ.

სამოსელი უბრალოზე უბრალო ეცვა და შიგ კორპის ხის კანის ნაჭრები ეწყო. ძირითადი ნაწილი გზისა დღისით უსაფრთხოდ განვლო და შებინდებისას უკვე ქალაქს მიუახლოვდა. მდინარეზე ხილით გადასვლა შეუძლებელი იყო, რადგან მას ბარბაროსები დარაჯობდნენ. პონტიუსმა თავისი მცირე და მსუბუქი ტანსაცმელი თავზე მოიხვია, კორპის ნაჭრების მეოხებით წყალზე თავი შეიმაგრა; მდინარე გადალახა და ქალაქში ავიდა. შუქისა და ხმაურის მეოხებით გაფრთხილებული, იგი განუწყვეტლივ უვლიდა გვერდს ფხიზლად მყოფ დარაჯებს და მიემართებოდა კარმენტის კიშკრისაკენ, რომელიც უმშვიდესი ადგილი იყო. კაპიტოლიუმის ბორცვი აქ

ყველაზე მეტადაა დაფერდებული და გარშემორკალულია ციკაბო კლდეებით. ამ ფერდობზე აცოცდა შეუმჩნეველად პონტიუსი და ზღუდის უვიწროესსა და ძნელად მისადგომ ადგილის მცველთ შვერია, მიესალმა, დაუსახელა თავისი თავი და მათი თანხლებით ხელისუფალთ წარუდგა. სასწრაფოდ შეიკრიბა სენატი. პონტიუსმა სხდომას კამილუსის გამარჯვების უცნობი ამბავი აუწყა და ჭარისკაცთა გადაწყვეტილების თაობაზე მოუთხრო. შემდეგ მან სენატს სთხოვა, დაემტკიცებინა კამილუსის ძალაუფლების რწმუნება: ქალაქგარეთ მყოფნი მხოლოდდამხოლოდ მას დაემორჩილებიანო. სენატმა მოსმენილი განსაჯა და კამილუსი დიქტატორად დანიშნა, პონტიუსი კი იმავე გზით უკან გაგზავნა. ამას ბედმა კიდევ გაუღიმა: მან შეუმჩნეველად აუქცია გვერდი მტერს და ქალაქგარეთ მყოფ რომაელებს სენატის გადაწყვეტილება აცნობა.

26. ეს რომაელები ხსენებულ გადაწყვეტილებას ხალხით შეეგებნენ და როცა კამილუსი მათთან მივიდა, ორი ათასი კაცი იარაღსხმული დახვდა.

მეორეგზის დიქტატორად არჩეული და ვეის ციხე-სიმაგრეში მისული კამილუსი ჭარისკაცებს შეხვდა და მერმე მოკავშირეთაგან დამატებითი ძალების შეკრება დაიწყო, რათა მტერზე იერიში მიეტანა. სწორედ ამ დროს რომში რამდენიმე ბარბაროსმა შემთხვევით იმ ადგილს ჩაუარა, საიდანაც პონტიუსი ღამით კაპიტოლიუმზე ამობღდა. ბარბაროსებმა მრავალგან შენიშნეს კვალი, — პონტიუსი ცოცვის ქამს ყველაფერს ეკიდებ-ებლაუქებოდა; ციკაბოებზე მრავლად იხილეს აგრეთვე გადაგლეჯილი მცენარეები, ამოჩიქნილი მიწა და ეს ამბავი თავიანთ მეფეს აუწყეს. მეფემ უხმოდ დაათვალიერა, სადამოქამს კი თავი მოუყარა ყველაზე მარდსა და მთებზე ასვლაში ყველაზე უფრო დაოსტატებულ გალებს და უთხრა: „გზას, რომელიც ჩვენთვის უცნობი იყო, მტრები გვიჩვენებენ. იგი სრულიადაც არ ყოფილა გაუვალი და ადამიანისათვის ფეხდაუდგმელი. დიდი სირცხვილი იქნება, დაწყებული საქმე შეუსრულებლად მივატოვოთ და დავადლოთ ეს ადგილი ვითარცა გაუვალი მაშინ, როცა თვითონ მტერი გვასწავლის ვით ავილოთ იგი! სადაც ძნელია აღსვლა

ერთისათვის, სრულიადაც არ არის ძნელი მრავალი კაცისათვის — ერთი-მეორეზე მიყოლებით; ერთმანეთის შედგომა და შემწეობა დიდ ძალას მისცემს საქმეს! სამაგიეროდ გამოჩენილი მამაცობისათვის თითოეული დაჯილდოვდება საჩუქრებითა და შესაფერისი პატივით!“

27. ვალები ხალისით დაეთანხმენ მეფის მიერ წარმოქმულ სიტყვას, შუალამისას მრავლად მოიყარეს თავი კლდესთან და უჩუმრად დაიწყეს ზეაღსვლა. მართალია, ადგილმდებარეობა, რომელზედაც ბობლვით აღიოდნენ, მეტად დაქანებული იყო და ძნელად დასაძლევია, მაგრამ გაცილებით უფრო მისაწვდომი შეიქნა, ვიდრე მოელოდნენ. წინ მყოფნი, რომლებმაც მწვერვალს მიაღწიეს, უკვე ემზადებოდნენ კედელზე გადასასვლელად, რათა მძინარე მცველებს თავს დასხმოდნენ. არც კაცსა და არც ძაღლს არაფერი უგრძენია.

იუნოს ტაძარს იმ ხანებში ჰყავდა შეწირული ბატები, რომელთაც უწინ უხვად კვებავდნენ, ახლა კი, როცა ხალხს თვითონ აკლდა საქმელი, უყურადღებოდ დარჩნენ და შიმშილობდნენ. ბატი ბუნებით საერთოდ ძალზე მხდალი და მგრძნობიარე სულდგმულია და ტაძრის ბატებმაც, რომელთაც შიმშილისაგან ძილი და მოსვენება დაკარგული ჰქონდათ, მყისვე იგრძნეს ვალების მოახლოება. ისინი საშინელი ყიყინით გაეშურნენ მომხდურებისაკენ და ატეხილი ხმაურით ყველა გააღვიძეს. ბარბაროსები მიხვდნენ, რომ დაფარული მოქმედებით ვერაფერს გახდებოდნენ და ამიტომ უკვე ძალდატანებ თ აშკარა იერიშზე გადავიდნენ. რომაელებმა, ვისაც როგორ მოუხდა, ხელი სტაცეს იარაღს და მტერს თავისი ძალა დაახვედრეს. რომაელთაგან მტერს პირველი შეეგება მალიუსი, კონსულად ნამყოფი კაცი, ძლიერი აღნაგობისა და სულიერი სიმტკიცით გამოჩენილი, იგი ორ ბარბაროსს წააწყდა ერთად და პირველს, რომელმაც უკვე აღმართა მახვილი, თავისი ხმლით მარჯვენა მოკვეთა, მეორეს კი ფარი დაჰკრა სახეზე და უკანვე კლდეზე გადააგდო. მალიუსი ზღუდეზე დადგა და მისაშველებლად მოსულ რომაელების დახმარებით უკუაგდო დანარჩენი ვალები, რომლებიც კლდეზე არცთუ მრავლად ამოსულიყვნენ და ვერც სა-

ჭირთ გამბედაობით მოქმედებდნენ. ასე აიცილნეს საფრთხე თავიდან რომაელებმა, ხოლო გამთენიისას დარაჯთა მეთაური კლდიდან მტრებთან გადააგდეს, მალიუსი კი ვაუკაცობისათვის დააჯილდოვეს. ჯილდო უფრო მეტად საპატიო იყო, ვიდრე ნივთიერად სასარგებლო. სახელდობრ: თითოეულმა მიუტახა მალიუსს თავისი წილი დღიური საზრდო — იქაური ჰემილიტროსი პური (რომაულად ამ წონას „სემილიბერი“ ეწოდება) და მეოთხედი ბერძნული კოტილე ღვინო.³⁵

28. ამ ამბის შემდეგ კელტთა საქმენი უკან-უკან წავიდა. შემოაკლდათ სურსათი, რადგან კამილუსის შიშით ჩაკეტილნი იყვნენ და მარაგისათვის გარეთ გაჭრა აღარ ძალუძდათ, თან შემმუსვრელი ავადმყოფობაც შეეყარათ ნანგრევებთან დაღმული კარკების გარშემო დაზვავებული გვამებიდან. დამწვარ ლეშთა სქელი ფერფლი ქარის ქროლითა და სიცხით გამოიშროალო, აქოთებულ ჰაერს წამლავედა და სასუნთქავად უვარგისს ხდიდა. განსაკუთრებით გაუჭირდათ ჩვეული ცხოვრების ნირის შეცვლა: ჩრდილოვანი და ზაფხულის სიცხისაგან მრავალი და მარჯვე თავშესაფარის მქონე ადგილებიდან ისინი აღმოჩნდნენ დაბლობ და შემოდგომის არეული ამინდების მხარეში; აწუხებდათ კაპიტოლიუმთან ხანგრძლივი და უქმი ჯდომა: მეშვიდე თვე იყო, რაც ალყას იცავდნენ. ბანაკი სრული შემუსვრის პირად იმყოფებოდა; დახოცილებს სიძარავლის მიზეზით ველარ მარხავდნენ. არც ალყაში მოქცეულთა მდგომარეობა გახლდათ უკეთესი. შიმშილი ძლიერდებოდა. გუნება-განწყობილებას უფუჭებდათ კამილუსის შესახებ ცნობების უქონლობაც, ვინაიდან მისგან ვერავინ ვერ აღწევდა მათთან; ისე ბეჯითად იცავდნენ ბარბაროსები ქალაქს. ორივე მხარე მძიმე ვითარებაში იმყოფებოდა, ნათ შორის დაიწყო მოლაპარაკება. მოლაპარაკება უწინარეს ეოვლისა. დაიწყეს დარაჯებმა, რომლებიც ხშირად ხედებოდნენ ერთმანეთს. როცა ხელისუფლებმა გაიგეს, სამხედრო ტრიბუნმა სულპიციუსმა გამართა. მოლაპარაკება ბრენოსთან. შეთანხმდნენ, რომ რომაელები გადაიხდიდნენ ათას გირგანჭა ოქროს, ხოლო გალები, როცა დათქმულს მიიღებდნენ, მყისვე გაშორდებოდნენ ქალაქსა და საერთოდ რომაელთა ქვეყანას. პირობა ფიცით განამტკიცეს და ოქ-

როც მოიტანეს, მაგრამ კელტებმა სასწორთან ჯერ დაფარულად, მერმე კი აშკარად მრუდობა დაიწყეს და საპირწონეს თავისკენ ხრიდნენ, რაზეც რომაელები წყრომით უპასუხებდნენ. ბრენოსმა ქედმაღლურად და დაცინვით მახვილი იშიშვლა, ქამარიც შემოიხსნა და ორივე სასწორის ცალ მხარეს დაავლო. „რა არის ესო?“ — ჰკითხა სულპიცისმა. „რა უნდა იყოს, თუ არ დამარცხებულთა ვაი-უბედურება?!“³⁶ პასუხი შემდგომ ანდაზად იქცა. რომაელთა ერთი ნაწილი ბობოქრობდა და თვლიდა, რომ საჭირო იყო ოქრო უკან წაეღოთ, დაბრუნებულიყვნენ და ისევ ალყაში დარჩენილიყვნენ; მეორე ნაწილი კი რჩევას იძლეოდა, დაეთმოთ ეს უმნიშვნელო უსამართლობა, არ ეთქვათ უარი გასაცემის წამატებაზე და არ ჩაეთვალათ ეს სამარცხვინოდ, რაკი მათ ვითარება ხდიდა იძულებულს და არა კეთილი საბაბი — ხარკი გაეცათ.

29. იმ დროს, როცა რომაელები ხსენებული ამბის გამო კელტებთან და ერთმანეთშიც დაობდნენ, კამილუსი თავისი ლაშქრით ქალაქის ჭიშკარს მოადგა. როცა გაიგო, რა ხდებოდა, თავისიანებს უბრძანა, მწყობრად და დინჯი ნაბიჯით მიჰყოლოდნენ მას, თვითონ კი წარჩინებულთა თანხლებით მაშინვე გაეშურა რომაელებისაკენ. გამოჩნდა თუ არა იგი, მყისვე ყველამ გზა უტია და ისეთი ღუმილით მიიღეს, როგორც ერთმმართველს ეკადრებოდა. კამილუსმა სასწორიდან ოქრო ჩამოიღო და ლექტორებს გადასცა, ხოლო კელტებს წინადადება მისცა, სასწორი თეფშებ-გირებიანად აეღოთ და იქაურობას გასცლოდნენ. თან დაუმატა: რომაელებისათვის მამაპაპეული წესია, სამშობლო რკინით დაიხსნან და არა ოქროთი. ბრენოსი ამაზე გაწყრა და გაიძახოდა: შეთანხმების დარღვევით უსამართლობას სჩადინართო. კამილუსმა უპასუხა: „თქვენი ხელშეკრულება უკანონოა და ამიტომ ძალა არა აქვს. — იმის შემდეგ, რაც დიქტატორად ამირჩიეს, მმართველობა კანონით აღარ არსებობს. ხელშეკრულება დადებულია იმათთან, ვისაც ამის უფლება არ ჰქონდა. ახლა კი, ვისაც სურვილი აქვს, გამოთქვას თავისი აზრი: კანონმა მე მომანიჭა უფლება, შევიწყალო, ვინც პატიებას მთხოვს და დავსაჯო ისინი, რომელთაც დანაშაულის მონაწილეობა არ სურს!“ ამ სიტყვებზე ბრენოსი რისხვით ავნთო

და ბრძანა, ბრძოლა დაეწყოთ. ორივე მხარემ მახვილი იშიშვლა, მაგრამ ერთმანეთს ხეირიანად ვერ შეეებნენ. ამის მიზეზი კი ის იყო, რომ სახლთა შორის ვიწრო შუკვებში დარაზმვასა და ბრძოლის გაშლას ვერ ახერხებდნენ. ბრენოსი სწრაფად მიხვდა და მცირეოდენი დანაკლისით კელტები ბანაკში გაიყვანა. ღამით ყველა აპყარა, ქალაქი დატოვა და სამოცი სტადიონი მანძილის გავლის შემდეგ გაბინის გზაზე დაბანაკდა. გამთენიისას ბრწყინვალედ შეიარაღებული კამილუსი წამოეწია მხნეობამოკრებილი რომაელებით. მძაფრი და ჩანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ კამილუსმა მრავლად ამოხოცა და განდევნა მტერი, ხოლო ბანაკი აიღო. უკუქცეულთა ნაწილი მდევრებმა მყისვე მოსპეს, დიდი ნაწილი კი, რომელიც იმ მხარეში მიმოიფანტა, მახლობლად მდებარე სოფლებისა და ქალაქების მოსახლეობამ ამოჟლიტა.

30. ასე მოულოდნელად აღებულ იქნა რომი და კიდევ უფრო მოულოდნელად გადარჩა. სულ შვიდი თვის განმავლობაში იყო იგი ბარბაროსთა მორჩილებაში. ისინი აქ მოვიდნენ კვინტილისის თვის იღებზე რაშდენიძე ღლით გვიან, ხოლო დატოვეს თებერვლის იღების მახლობელ ხანებში. კამილუსმა გადაიხადა ტრიუმფი; როგორც ეკადრებოდა უკვე დაღუპული სამშობლოს მხსნელს, რომელმაც ქალაქი თავის თავს დაუბრუნა. კამილუსთან ერთად ქალაქში დაბრუნდნენ ლტოლვილნი ცოლ-შვილითურთ. მათ შეეგებნენ კაპიტოლიუმის ალყაში მყოფნი, რომლებიც კინალამ დაიღუპნენ შიმშილისაგან. არ სჯეროდათ დამდგარი ბედნიერებისა და ტირილით ხვდებოდნენ ერთმანეთს. ქურუმებმა და ღმერთთა სხვა მსახურებმა საჩვენებლად გამოიტანეს გადარჩენილი წმინდა ნივთები, რომელთა ნაწილი ლტოლვის ეამს აქვე დაემალათ, ნაწილი თან ჰქონდათ წაღებული. მოქალაქეთათვის ეს სასურველი სანახაობა იყო და სიხარულითაც მიიღეს იგი, თითქოს თვით ღმერთები დაბრუნებულიყვნენ რომში.

კამილუსმა ღმერთებს მსხვერპლი შესწირა; მერმე საქმის მცოდნეთა შემწეობით ქალაქი გაწმინდა, უწინ არსებული ტაძრები აღადგინა, ხოლო ის ადგილი, სადაც ღვთაებრივმა ხმამ მარკუს ცელიციუსს ღამით ბარბაროსთა ლაშქრობის

ამბავი აუწყა, თვითონ იპოვა და იქ წინასწარმეტყველებისა და წმინდა მოწოდების სავანე ააგო.

31. მართალია ძნელი საქმე გამოდგა, მაგრამ კამილუსის პატივმოყვარეობისა და ქურუმთა დიდი შრომის წყალობით იქნა ნაპოვნი ნატაძრალი ადგილები. ახლა საჭირო გახდა ძალიანად დანგრეული ქალაქის აღდგენა. ამ საქმის წარმოდგენაც კი გუნება-განწყობას უფუჭებდა ხალხს, რადგან იგი აღკვეთილი იყო ყველაფერს; მას არც ფული ჰქონდა, აღარც ძალ-ღონე და იმეამად, ამდენი უბედურების გადატანის შემდეგ, რაღაცნაირად მოსვენება და ამოსუნთქვა სჭირდებოდა და არა დამქანცველი შრომა და გამოფიტვა. ამის გამო ნელ-ნელა კვლავ მიუბრუნდნენ ვეის, ყველაფრით შემკობილსა და თავშენახულ ქალაქს. ხალხის გულის მოსაგებ ლაპარაკს მიჩვეულ პირებს ამან ახალ წაქეზებათა საბაბი მისცა. გაისმა კამილუსის წინააღმდეგ მოწოდების ხმები: ეს კაცი პატივმოყვარეობისა და საკუთარი სახელის გულისათვის თანამოქალაქეებს ხელიდან ართმევს მზამზარეულ ქალაქს და აიძულებს, აღადგინონ ნანგრევებად ქცეული და ნახანძრალი შენობები. მას სურს, უკუაგდოს რომულუსის სახელი და თვითონ არა მარტო წინამძღოლად და სარდლად, არამედ რომის დამფუძნებლადაც იწოდებოდეს!

მოსალოდნელი შფოთის შიშით სენატმა მთელი წლის მანძილზე ნება არ მისცა კამილუსს, თავიდან მოეხსნა თანამდებობრივი რწმუნება, თუმცა არც ერთ დიქტატორს ექვს თვეზე მეტ ხანს არ გადაუცილებია. რაც შეეხება ხალხს, სენატი ამხნევებდა, ლმობიერი სიტყვებით არწმუნებდა და ეფერებოდა; მიუთითებდა გმირთა საფლავებსა და მამა-პაპათა საძარეებზე; ახსენებდა წმიდათა წმიდა ადგილმდებარეობათ, რომლებიც რომულუსმა; ნუმამ თუ სხვა მეფეთაგანმა ღმერთებს შესწირა და დასაცავად მათ, რომაელებს დაუტოვა. სენატის წევრებს მაგალითად მოჰყავდათ, უწინარეს ყოვლისა, ღვთიური სასწაული — კაპიტოლიუმის დაფუძნების ეამს მოვლენილი ახლად მოჭრილი თავი, როგორც ნიშანი იმისა, რომ კაპიტოლიუმს ბედით ეწერა იტალიის თავად გახდომა. ასევე მიუთითებდნენ სენატორები ხალხს ღმერთქალ ვესტას ცეცხლზე, რომელიც ვესტას მსახურმა ქალწულებმა

ომის შემდეგ კვლავ დააგზნეს. ამ ცეცხლს, — ამბობდა სენატი, — ჩაანელებენ და ჩააქრობენ მოქალაქენი, თუ ისინი რომს მიატოვებენ. მათთვის სამარცხვინო იქნება იმის ცქერა, ქალაქი გარედან მოსული უცხოელებით თუ დასახლდება, ანდა დაცარიელდება და ცხვრის ფარის საძოვრად იქცევა! აი, ასეთი გულისმომკველელი სიტყვებით მიმართავდნენ განუწყვეტლივ სენატის წევრები ხალხს, მაგრამ თვითონაც წუხდნენ იმის გამო, რომ ხალხი დასტიროდა იმჟამად შექმნილ თავის მძიმე ვითარებას და მოითხოვდა, არ გაეხადათ იგი იძულებული, ვით ჩაძირული ხომალდიდან გადარჩენილი, გატიტვლებული და გაჭირვებული მეზღვაურები, დანგრეული ქალაქის ნაშთები შეეკოწიწებინათ მაშინ, როცა აქვე იყო მეორე — ხელუხლებელი და მზამზარეული.

32. კამილუსმა გადაწყვიტა, სენატის სხდომა დაენიშნა. სხდომაზე ბევრი ილაპარაკა მან და მსშენელთ სამშობლოს დასაცავად მოუწოდა. ბევრი ილაპარაკეს სხვებმაც ისე, როგორც კამილუსს სურდა. მერმე ფეხზე წამოდგა და ბრძანა, ლუციუს ლუკრეციუსს, ვინც ჩვეულებრივ ყოველთვის პირველი ამბობდა ხოლმე გუნებით განზრახულს, თავისი აზრი პირველს გამოეთქვა, ზოლო შემდეგ რიგრიგობით — ყველა დანარჩენს. როცა დუმილი ჩამოვარდა და ლუკრეციუსმა ის იყო სიტყვის თქმა დააპირა, შემთხვევით გარედან შემოიჭრა ხმა ცენტურიონისა, რომელმაც თავისი დღის საღარაჯო რაზმით გვერდით ჩაიარა. მან ხმამაღლა უბრძანა მეწინავე მედროშეს, იქ გაჩერებულიყო და დროშაც იქვე დაედგა: ყველაზე მშვენიერი ადგილია დასაჯდომად და მოსასვენებლადო. ეს სიტყვები სწორედ თავის დროზე გაისმა და ბუნდოვან მომავალზე არსებულ ფიქრსა და აზრს უპასუხებდა. ლუკრეციუსმა ღმერთს თაყვანი სცა და თქვა, რომ ემორჩილება მის აზრს; ყველა დანარჩენი სათითაოდ მიჰყვა ლუკრეციუსს. საოცარი ცვლილება მოხდა ხალხის განწყობილებაშიც: ერთმანეთის მოწოდებით ყველამ საქმეს მოჰკიდა ხელი და ყოველგვარი დანაწილებისა და წესრიგის გარეშე, ვისაც როგორ მოუხდა და მოესურვა, ისე დაეუფლნენ ადგილ-მდებარეობას. ქალაქი აჩქარებული სიბეჭითით აღადგინეს; რის გამოც უმწყობრო გამოვიდა ვიწრო შუკებით და

არევედარეულად ნაგები სახლებით. ამბობენ: ქალაქის ზღუდენი და თავისი სახლები რომაელებმა ერთი წლის განმავლობაში აღადგინესო.

ვინაიდან ქალაქში ყველაფერი ერთმანეთში იყო აღრეული, კამილუსმა ზოგიერთებს დააეალა, დაეძებნათ და განესაზღვრათ წმინდა მონაკვეთები; როცა ესენი პალატიუმს გარს უვლიდნენ, მიადგნენ მარსის ტაძარს, რომელიც ვით ყველა ტაძარი, ბარბაროსებს დაენგრიათ და გადაეწვათ. ამ ადგილის დათვალეირებისა და გაწმენდის დროს წააწყდნენ რომულუსის სამისნო კვერთხს, რომელიც ფერფლის სქელი ფენით იყო დაფარული. ეს გახლავთ ორივე მხრივ მოკაუქებული ჯოხი, რომელსაც ეწოდება ლიტონი.³⁷ მას იყენებენ ფრინველთა ფრენაზე მისნობის უამს ზეცაზე ოთხკუთხედების შემოსაწერად. სწორედ ასე იყენებდა ამ კვერთხს რომულუსი, ვინც ყველაზე დიდი მისანი გახლდათ. იმ დღიდან, როცა ხალხში მყოფი რომულუსი უეცრად გაუჩინარდა, ქურუმებმა ეს კვერთხი აიღეს და სხვა წმინდა ნივთებთან ერთად შეინახეს ვით ხელუხლებლად დასაცავი საგანი. ყველაფრის შემმუსვრელ მოსპობას გადარჩენილი კვერთხის პოვნამ რომაელებს საამო იმედები შთაუწერა რომის ბედის გამო. მიიჩნიეს, რომ ეს ნიშანი ამტკიცებდა მის მარადიულ ხსნასა და სიკეთეს.

33. ხსენებულ საქმეთაგან ჯერ კიდევ არ იყვნენ მოსვენებული რომაელები, როცა ერთდროულად დაატყდათ თავს ომი რომის სამფლობელოში შემოჭრილ ექვებთან, ვოლსკებსა და ლათინებთან, აგრეთვე ტირენებთან, რომლებმაც ალყაში მოაქციეს რომაელთა მოკავშირე ქალაქი სუტრიუმი. როცა ლათინებმა ალყა შემოარტყეს მარკიუსის მთასთან დაბანაკებულ ჯარს. და ამ ჯარის წინამძღოლმა სამხედრო ტრიბუნებმა, რომელთაც ბანაკის დაკარგვის საფრთხე ემუქრებოდა, რომში მაცნე აფრინეს; აი მაშინ კამილუსი მესამეგზის დანიშნეს დიქტატორად.

ხსენებული ომის თაობაზე ორგვარ ამბავს გადმოგვცემენ. ამათაგან ჯერ უფრო ზღაპრულად გადმოცემულს გიამბობთ. გადმოგვცემენ კი შემდეგს: ლათინებმა ან ჩხუბის საბაბისათვის, ანდა მართლაც იმისათვის, რომ კვლავ თავი-

დან დამოყვრებულიყვენ, მაცნეთა პირით რომაელებს ცო-
ლებად მოსთხოვეს თავისუფლად შობილი ქალიშვილები.
რომაელებმა არ იცოდნენ, რა ექნათ: თან ომის ეშინოდათ,
რადგან ჯერ კიდევ არ იყვნენ ფეხზე მტკიცედ დამდგარნი
და ვერც ძალ-ღონე აღედგინათ, თანაც ეჭვობდნენ, რომ
ლათინები ქალებს მოითხოვდნენ მძევალ-ხასებად, ხოლო ლა-
პარაკი მათთან ქორწინებაზე უბრალოდ კეთილი საბაბი იყო.
და აი მაშინ ერთმა მონა ქალმა, სახელად ტუტულამ, ანდა
როგორც სხვები უწოდებენ ფილოტიდამ, ხელისუფალთ ურ-
ჩია: იქ შე გამგზავნეთ და თან გამაყოლეთ მონათაგან ყვე-
ლაზე ახალგაზრდა, შესახედლობით თავისუფალთა მსგავსი
ქალიშვილები, საპატარძლოდ კეთილშობილებივით მორ-
თულნი, დანარჩენი კი ჩემზე იყოსო. ხელისუფალნი დათან-
ხმდნენ, აირჩიეს მსახურ ქალთაგან ისეთები, როგორიც ტუ-
ტულამ სცნო ვარგისად, მორთეს ისინი სამოსით, ოქროს
სამკაულებით და გადასცეს ლათინებს, რომლებიც ქალაქი-
დან არცთუ მოშორებით დაბანაკებულიყვენ. ღამით საპა-
ტარძლოებმა მტრის მახვილები დაიტაცეს, ტუტულა თუ ფი-
ლოტიდა კი ერთ მალალ ლელვის ხეზე გავიდა, ზურგსუკან
წამოსასხამი გაშალა და ჩირაღდნით რომს ნიშანი მისცა, რო-
გორც შეპირებული იყო ხელისუფლებთან. ამ ნიშნის თაო-
ბაზე მოქალაქეებმა არაფერი იცოდნენ, ამიტომ ჯარისკაცები,
რომელთაც მეთაურები აჩქარებდნენ, არეულ-დაჩეულად
გამოდიოდნენ, ერთმანეთს მოუხმობდნენ და ძლივძლივობით
მწყრივდებოდნენ. ისინი მიუახლოვდნენ უდარდელად მძინა-
რე მტრის მიწაყრილს, აიღეს ბანაკი და შიგმყოფთა უმრავ-
ლესობა დახოცეს. ეს ამბავი მოხდა ახლა ივლისად, მაშინ კი
კვინტილისად წოდებული თვის ნონებში.³⁸ ამ ამბის მოსაგო-
ნარია დღესასწაული, რომელიც დღესაც იმართება: უწინა-
რეს ყოვლისა ქალაქის ჭიშკრიდან თავმოყრილად გამოსუ-
ლნი ხმამალა გაიძახიან იქაურ გავრცელებულ სახელებს,
როგორიცაა — გაიუსი, მარკუსი, ლუციუსი და სხვა ამდა-
გვარნი. ამით ჰბაძავენ მაშინდელი ფუსფუსის დროს ერთმა-
ნეთის ხმობას. შემდეგ სასეირნოდ გამოდიან საგანგებოდ
მორთული მონა ქალები და შემხვედრთ მოსწრებულად დას-
ცინიან. მერმე იმართება ბრძოლის გათამაშება მონა ქალთა
შორის იმის აღსანიშნავად, რომ მათ თავის დროზე მოუხ-

დათ ლათინებთან ომში ჩაბმა. ლზინის სუფრას უსხდებიან ლე-
ღვის ხის ჩრდილში და ამ დღესაც „კაპრატინის ნონებს“
უწოდებენ, როგორც ვარაუდობენ, იმ ლეღვის ხის გამო, სა-
იდანაც ქალიშვილმა ჩირაღდანი აღმართა; ლეღვის ხეს კი
რომაელები „კაპრიფიკუსს“ ეძახიან. უმრავლესობა ამბობს,
ხსენებულ მოქმედებათა და ვადმოცემათა დიდი ნაწილი
რომულუსის თავსგადამხდარ ამბავს უკავშირდებაო. სწო-
რედ ამ დღეს, ირგვლივ წყვდიადისა და ქარიშხლის დადგო-
მის ჟამს, ხოლო როგორც სხვები ფიქრობენ, მზის დაბნელე-
ბის დროს, ჭიშკრის გარეთ გაქრა რომულუსი; ხოლო ამ დღეს
იმ ადგილის მიხედვით „კაპრატინის ნონები“ იმიტომ ეწოდა,
რომ „კაპრა“ თხის აღმნიშვნელი სიტყვაა. ზალხთან მოსაუ-
ბრე რომულუსი კი სწორედ ეგრეთ წოდებულ „თხის ქაობ-
თან“ გაქრა, როგორც ეს მის ცხოვრებაშია აღწერილი.³⁹

34. მეორე ამბავს, რომელსაც მწერალთა უმრავლესობა
მისაღებ ამბად მიიჩნევს, ასე ვადმოგვცემენ: მესამეჯზის დიქ-
ტატორად დანიშნულმა კამილუსმა, როგორც კი შეიტყო
სამხედრო ტრიბუნების წინამძღოლობაში მყოფი ჯარი ლა-
თინებისა და ვოლსკების ალყაშია მოქცეულიო, იძულების
გამო საჭირო ასაკიდან უკვე გასული მოქალაქეებიც შეაიბ-
რადა. შორიდან შემოუარა მარკიუსის მთას და მტრისგან
უჩუმრად მის ზურგს უკან დააბანაკა ჯარი. მერმე მრავალი
კოცონი დაანთო და რომაელებს ამით თავისი მოსვლა აუწყა.
ალყაში მოქცეულები გამხნივდნენ და განიზრახეს, ალყა გა-
ერღვიათ და მტერს შებმოდნენ. მტრისგან ორმხრივ განსაც-
დელში მყოფმა ლათინებმა და ვოლსკებმა, იმ შეგნებით,
რომ შინიდან სხვა დამხმარე ძალის მოსვლასა და აგრეთვე ტი-
რენების შემწეობას დაელოდებოდნენ, თავისიანებს მიწაყრი-
ლის შიგნით მოუყარეს თავი, ბანაკი ხშირი მესერით გადა-
ღობეს და ყოველი მხრიდან გაამაგრეს. კამილუსმა გაიგო და
იმის შიშით, თვითონვე არ აღმოჩენილიყო მის მიერ ალყა-
შემორტყმული მტრის განსაცდელში, ყოველ ღონეს მიმარ-
თა, ხელსაყრელი ვითარება რომ გამოეყენებინა. რაკი
მტრის ღობე ხისა იყო და განთიადზე მთებიდან ძლიერი
ქარი უბერავდა, კამილუსმა ცეცხლმტყორცნი იარაღი მოამ-
ზადებინა. დილაადრიან კი თავისი ძალები გამოიყვანა, რომ-

ლის ნაწილს უბრძანა, ცალი მხრიდან ყვირილით ესროლათ მტრისთვის შუბ-ისრები, ხოლო უშუალოდ მის ხელმძღვანელობაში მყოფი მეორე ნაწილი, რომელსაც ცეცხლის ტყორცნა ევალეზობდა და ის მხარე ეჭირა, საიდანაც ქარი ჩვეულებრივ ძლიერ აწყდებოდა მტრის მიწაყრილს, თავის ჟამს დალოდებოდა. როგორც კი დაიწყო ბრძოლა, მზე ამოვიდა და ქარმაც მძლავრად დაუბერა; კამილუსმა თავდასხმის ნიშანი მისცა და მტრის მიწაყრილს უხვად დასცხო ცეცხლოვანი ისრები. ცეცხლის ძლიერი ალი სწრაფად მოედო ხის ღობურს და ირგვლივ გავრცელდა. ლათინებს კი არავითარი საშუალება არ გააჩნდათ მის ჩასაქრობად და მთელი ბანაკი უკვე ცეცხლმა მოიცვა. ჯერ ერთ მცირე ადგილას მოიყუჩნენ ლათინები, მაგრამ მალე იძულებული გახდნენ, იქედან გამოცვენილიყვნენ და მიწაყრილთან გამწკრივებულ შეიარაღებულ მოწინააღმდეგეთ ხელთ ჩავარდნოდნენ. მათგან მცირეოდენნი გადარჩნენ, ხოლო ბანაკში დარჩენილები ერთიანად დაიღუბა ცეცხლში, რომელიც მერმე რომაელებმა ჩააქრეს, რათა მტრის ქონება დაეტაცათ.

35. ხსენებულ ამბავთა შემდეგ ტყვეთა და ნადავლის დასაცავად კამილუსმა ბანაკში დატოვა თავისი ვაჟი ლუციუსი. თვითონ კი მტრის სამფლობელოში შეიქრა; აიღო ექვების ქალაქი, დაიმორჩილა ვოლსკები და მყისვე წაიყვანა მხედრობა სუტრიუმისაკენ. კამილუსმა ჯერ კიდევ არ იცოდა, რა ბედი ეწია სუტრიუმელებს, ამიტომ ჩქარობდა, დახმარება აღმოეჩინა ტირენების მხრივ ჯერ კიდევ საფრთხესა და ალყაში მყოფთათვის. სუტრიუმელებს კი ქალაქი უკვე მტრისთვის ჩაებარებინათ, ხოლო თვითონ გამოერეკათ ყოველივეს აღკვეთილნი და იმის ანაბარა, რაც ტანზე ემოსათ. ისინი ცოლ-შვილით შეხვდნენ გზად კამილუსს და თავიანთ ბედს დასტეროდნენ. მათ შემხედვარე კამილუსს თვითონაც აუჩუყდა გული და როცა დაინახა აქვითინებული და მომხდარი ამბის გამო აღშფოთებული რომაელები, რომელთაც სუტრიუმელები მჭიდროდ ეკონებოდნენ, გადაწყვიტა, შურისძიება არ გადაედო და დაუყოვნებლივ, იმავე დღეს წაეყვანა ქარი სუტრიუმისაკენ. იგი ფიქრობდა, რომ ხალხს, რომელმაც ახლახან აიღო სიკეთით და სიმდიდრით სავსე ქალაქი და შიგ

არც ერთი მტერი არ დატოვა და არც გარედან მოელოდა მოწინააღმდეგეს, მთლიანად მოშვებულსა და დაცვაზე ხელაღებულს წააწყდებოდა. კამილუსის ფიქრი ზუსტი გამოდგა. მან არა თუ ის მხარე გადაიარა შეუმჩნევლად, არამედ შეუმჩნევლადვე მიაღვა ქალაქის ჭიშკარს და მისი ზღუდეც შეუმჩნევლადვე დაიკავა. არც ერთი მცველი არ ჩანდა: ყველანი სახლებში იყვნენ მიმოფანტულნი და ღვინის სმაში ატარებდნენ დროს. როცა ტირენები მიხედნენ, მტრის გამარჯვებას, ღორმუცელობისა და სიმთვრალისაგან ისე იყვნენ წამხდარნი, რომ ბევრს თავის დაღწევაც არ უცდია და, ან სახლებში დაშთენილნი დაიხოცნენ სამარცხვინოზე სამარცხვინოდ, ანდა მტერს ჩაბარდნენ. სუტრიუმელთა ქალაქს წილად ხვდა ერთ დღეში ორგზის აღება. ახალმა პატრონებმა იგი დაკარგეს, ხოლო ძველმა პატრონებმა კვლავ დაიბრუნეს კამილუსის წყალობით.

36. ამ წარმატებათა გამო გადახდილმა ტრიუმფმა კამილუსს წინანდელ ორ ტრიუმფზე ნაკლები სახელი და აღიარება როდი მოუტანა. ის მოქალაქენიც კი, რომელთაც მეტისმეტად შურდათ მისი და სურდათ ყველა მისი წარმატება ბედნიერი შემთხვევით აეხსნათ და არა მამაცობის შიზუხით, კამილუსის საგმირო საქმეებმა აიძულეს, ვაჟკაცის სიჩაუქე და ძალის სიმტკიცე დამსახურებული სახელით შეემკოთ. მის მოწინააღმდეგეთა და მეშურნეთა შორის ყველაზე გამოჩენილი კაცი იყო მალიუსი, ვინაც პირველმა გადაყარა კაპიტოლიუმის მწვერვალთან ღამით თავდამსხმელი კელტები და ამის გამო კაპიტოლიუმელი შეარქვეს.

მას დიდი სურვილი ჰქონდა, მოქალაქეებში უპირველესი ყოფილიყო, მაგრამ კამილუსის სახელის გადალახვა წესიერი საშუალებით ვერ შეძლო ამიტომ ვაცვეთილსა და ჩვეულ გზას დაადგა, რომელიც ტირანიის საფუძველს ქმნიდა. მან ბრბოს გულის მოგება დაიწყო ყველაზე მეტად იმით, რომ მოვალეებს გამოეჭომაგა; ნაწილს მევახშეთაგან იცავდა სასამართლოში, სხვებს კი ძალით გამოსტაცებდა ზოლმე ხელიდან მმართველობას და მათ მიმართ კანონის აღსრულებას აბრკოლებდა. შალე მის ირგვლივ თავი მოიყარა მრავალმა ღარიბ-ღატაკმა, რომლებიც თავხედურად იქცეოდნენ და

ფორუმზე წესრიგს არღვევდნენ. საუკეთესო მოქალაქეებს ეს დიდ შიშს ჰგვრიდა. არეულობის ბოლოს მოსაღებად დანიშნა დიქტატორი — კენტიუს კაპიტოლინუსი, რომელმაც საპყრობილეში ჩასვა მალიუსი. მოხდა თუ არა ეს, ხალხმა სამოსი შეიცვალა, რაც ჩვეულებრივ დიდი და სახელმწიფოებრივი უბედურების ეამს ხდებოდა. სენატს შფოთის ატეხის შეეშინდა და ბრძანა, მალიუსი გაეთავისუფლებინათ. ციხიდან გამოშვებული მალიუსი უკეთესი როდი გახდა: იგი კიდევ უფრო მეტი თავხედობით იბირებდა ბრბოს და აშფოთებდა ქალაქს. მაშინ კამილუსი კვლავ აიძრჩიეს სამხედრო ტრიბუნად.⁴⁰ მალიუსი სამართალში მისცეს, მაგრამ ბრალმდებლებს მეტისმეტად უშლიდათ ხელს ხელი. საქმე ის გახლდათ, რომ ადგილი, სადაც მალიუსი გავიდა და ღამით კელტებს ბრძოლა გაუმართა, ფორუმიდან კაპიტოლიუმზე მოჩანდა და შემყურეთ სიბრალულს ჰგვრიდა. თვითონ მალიუსმაც აღაპყრო ხელები იქითკენ და თვალებზე ცრემლმორეულმა მოიგონა თავისი ბრძოლები. მოსამართლენი გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ და ბევრჯერ გადადეს საქმის გარჩევა; არც გათავისუფლება უნდოდათ მალიუსისა და ვერც კანონს იყენებდნენ მის წინააღმდეგ: ხსენებული ხელის ცქერისას ყველას თვალწინ ედგა ბრალდებულის საგმირო საქმე. ამას კამილუსი მოხვდა და სასამართლო ქალაქგარეთ, პეტელიუმის ჭალაკში გადაიტანა, საიდანაც კაპიტოლიუმში არ მოჩანდა. ახლა კი ბრალმდებელმაც წარმოთქვა საბრალდებო სიტყვა და მოსამართლეებმაც დაივიწყეს ბრალდებულის ყოფილი წარმატება და თავის რისხვა ახლანდელი დანაშაულისაკენ მიმართეს. მალიუსს სიკვდილი მიუსაჯეს, კაპიტოლიუმზე წაიყვანეს და კლდიდან გადაადგდეს. აი, ასე გახდა ერთი და იგივე ადგილი უბედნიერესი წარმატებისა და უდიდესი წარუმატებლობის ძეგლი. რომაელებმა მალიუსის სახლი დაანგრეს, იქ ააგეს ტაძარი იმ ღმერთქალისა, ვისაც მონეტის უწოდებენ⁴¹ და დაადგინეს, ამიერიდან არც ერთ პატრიციუსს არ ეცხოვრა ციხესიმაგრეში.

37. კამილუსს მეექვსე გზის მოუხმეს სამხედრო ტრიბუნის თანამდებობაზე, მაგრამ იგი ამაზე უარს აცხადებდა და მიზეზად უკვე ხანდაზმულობას აცხადებდა. თანაც ეტყობო-

და, ეშინოდა გადაკიდებისა და შურისძიებისა, რაც ჩვეულებრივ ასეთ სახელსა და წარმატებას ახლავს.

უმთავრესი მიზეზი მაინც სხეულის უძლურება გახლდათ: სწორედ იმ დღეებში კამილუსი ავად იყო. ხალხი არ ეშვებოდა, ყვირილით უხმობდა: არც ცხენზე ამხედრება დაგჭირდება და არც ბრძოლაში იარაღით მოქმედება, — მხოლოდ რჩევა და ბრძანება გვინდა შენით!

ერთი სიტყვით მაშინ კამილუსი აიძულეს, ეკისრა თანამდებობა და თანამმართველთან — ლუციუს ფურიუსთან ერთად მყისვე წაეყვანა ლაშქარი მტრების წინააღმდეგ.¹² ესენი იყვნენ პრენესტინელები და ვოლსკები, რომლებიც დიდი ძალებით რომაელთა მოკავშირეებს არბევდნენ.

კამილუსმა ჯარი წაიყვანა და მტრების პირისპირ დაბანაკდა. მისი აზრით, დრო თავისთავად მოუღებდა ომს ბოლოს და გადაწყვიტა, თუ ბრძოლა მაინც დასჭირდებოდა, მაშინ გაემართა, როცა ჯანმრთელობას აღიდგენდა. მაგრამ ჯარის მართვაში მისი ამხანაგი ლუციუსი, სახელის მოხვეჭით აღტყინებული, შეუპოვრად მიისწრაფოდა საფრთხისაკენ და ცენტურიონებსა და რაზმთა სხვა მეთაურებსაც აქეზებდა. იმის შიშით, ვინმემ ახალგაზრდების წარმატებისა და სახელის შურისმაძიებლობა არ დამწამოსო, კამილუსმა თავისი სურვილის წინააღმდეგ ლუციუსს საბრძოლველად ჯარის დარაზმების ნება მისცა, თვითონ კი, შეუძლოდ ყოფნის გამო, მცირერიცხოვან რაზმთან ერთად ბანაკში დარჩა.

ლუციუსი თავდავიწყებით გადაეშვა ბრძოლაში, მაგრამ ძლეულ იქმნა. გაიგო თუ არა რომაელთა უკუქცევა, კამილუსმა თავი ვეღარ შეიკავა, ლოგინიდან წამოიჭრა, თავის ამალასთან ერთად ბანაკის ჰიშქართან უკუქცეულთ დახვდა და მღვევარი მტრის მიმართულებით დაიწყო გზის გაკაფვა. უკუქცეულთა ნაწილი მაშინვე გაბრუნდა და კამილუსს მიჰყვა, ისინი კი, რომლებიც გარედან კამილუსისაკენ გამორბოდნენ, მის წინ ჩერდებოდნენ, ფარებს ამჭიდროებდნენ და ერთმანეთს მოუწოდებდნენ, არ ჩამორჩენოდნენ მთავარსარდალს. მაშინ კი მტრებმა თავი ანებეს რომაელთა დევნას. მეორე დღეს კამილუსმა ჯარი გამოიყვანა, ბრძოლა გამართა და მტრის ძალა მთლიანად შემუსრა. მერმე ბანაკი აიღო, ლტოლვილი მოწინააღმდეგენი შიგ შერეკა და უმრავლესო-

ბა ამოკლიტა. ამის შემდეგ, როცა შეიტყო, ქალაქი სატრია ტირენებს აეღოთ და რომაელი მოსახლენი მთლიანად ამო-
წხოცათ, თავისი ჯარის დიდი და მოუქნელი ნაწილი რომს
გაგზავნა, ყველაზე უფრო მარჯვე და მგზნებარე მეომრებ-
თან ერთად კი ქალაქის მპყრობელ ტირენებს თავს დაესხა.
მან ისინი დაამარცხა: ნაწილი განდევნა, ნაწილი კი მოაკვდინა.

38. დიდძალი ნადავლით რომს დაბრუნებულმა კამილ-
უსმა დაამტკიცა, რომ ყველაზე გონიერები იყვნენ ისინი,
რომლებიც გამოცდილი და მამაცი წინამძღოლის ავადმყოფ-
ობასა და სიბერეს არ შეუშინდნენ და, მისი უარსა და სნე-
ულების მიუხედავად, სწორედ იგი აირჩიეს და არა ახალგაზ-
რდა ვინმე, ვინც დაუოკებლად მისწრაფოდა გამგებლობი-
საკენ. ამიტომ, როცა ხმა დაირბა, ტუსკულუმლები გადა-
გვიდგნენო, კამილუსს უბრძანეს მათ წინააღმდეგ გალაშქ-
რება. კამილუსმა ხუთ თანასარდალში ერთი შეიამხანაგა.
მართალია, ხუთივეს დიდი სურვილი ჰქონდა, მას გაპყლო-
და, მაგრამ კამილუსმა დანარჩენებს უარი უთხრა და ყველა-
საგან მოულოდნელად აირჩია ლუციუს ფურიუსი. ეს ის კა-
ცი იყო, ვინც კამილუსის აზრის წინააღმდეგ წავიდა, მცირე
ხნის წინ დიდი მგზნებარებით ბრძოლა გამართა და ბედგაუ-
ღიმებლად წააგო! კამილუსს, ეტყობა, ამ სამწუხარო შემ-
თხვევის მიჩქმალვა და ვაუკაცისათვის სირცხვილის ჩამოცი-
ლება სურდა; ამიტომ ყველას წინაშე მისცა უპირატესობა.
ამასობაში ტუსკულუმლებმა თავიანთი შეცდომის გამოსწო-
რება მოინდომეს და ხერხს მიმართეს: როგორც კი დაიძრა
მათ წინააღმდეგ კამილუსი, მინდორ-ველი, ვით მშვიდო-
ბიანობის დროს, მიწის მუშაკებით და მწყემსებით გაავსეს,
ქალაქის ქიშკრები ფართოდ გააღეს, ბავშვები სასწავლებლებ-
ში ჩვეულებრივ დადიოდნენ, სახელოსნოებში კი მომუშავე
ოსტატები მოჩანდნენ; განათლებული მოქალაქენი ტოგებ-
ში გამოწყობილი დასერილობდნენ მოედანზე, ხოლო ხელი-
სუფალნი ათავსებდნენ რომაელებს სადგომებში; ერთი სიტ-
ყვით ისე იქცეოდნენ, თითქოს არავინ ავს არ მოელოდა და
ავი საქმისა არავინ არაფერი იცოდა. ასეთი მოქმედების მი-
უხედავად, იქაურთა მოღალატური საქციელი კამილუსს არ
გამოპარვია, მაგრამ ლალატის მონანიებამ თანაგრძნობა

აღუძრა და ტუსკულუმლებს ურჩია სენატს ხლებოდნენ და რისხვის დაცხრომა გამოეთხოვათ. მერმე თვითონვე დაეხმარა მთხოვნელებს, რათა მათი ქალაქი ყველა ბრალდებისაგან დახსნილიყო და თავისი უფლება აღდგენოდა.

ასეთი ვახლდათ კამილუსის ყველაზე გამოჩენილი საქმენი მეექვსეჯერ მისი სამხედრო ტრიბუნად ყოფნის ეამს.

39. აღნიშნულ ამბავთა შემდეგ ლიცინიუს სტოლონმა რომის ქალაქში დიდი შფოთი ატეხა. აღელვებული ხალხი სენატისაგან მოითხოვდა, ორ კონსულში ერთი უსათუოდ უბრალო ხალხისაგან ყოფილიყო და არა ორივე — პატრიციუსი.

სახალხო ტრიბუნები უკვე აირჩიეს, მაგრამ კონსულთა არჩევნების დამთავრებას ხალხი აბრკოლებდა. უხელისუფლებიანობა სახელმწიფო საქმეებს უფრო დიდი შფოთისა-კენ მიაქანებდა; ამიტომ სენატმა კამილუსი მეოთხედ დანიშნა დიქტატორად⁴³ ხალხის სურვილის წინააღმდეგ და არც თვითონ კამილუსს ჰქონდა საამისოდ დიდი ხალისი. მას როდი სურდა, დაპირისპირებოდა იმათ, რომელთაც მრავალი და დიდი გადახდილი ბრძოლა უფლებას აძლევდა მასთან თავისუფლად ელაპარაკნათ. მის საქმეთა უმრავლესი ნაწილი შესრულებული იყო სწორედ ამ ხალხთან ერთად ბრძოლებში და არა პატრიციუსებთან ერთად სახელმწიფო მოღვაწეობის ასპარეზზე. პატრიციუსებმა იგი ახლა შურის გამო აირჩიეს დიქტატორად, რათა დაეძლიათ ხალხის მღელვარება, ანდა თუ ვერ გაიმარჯვებდა, თვითონ დამხობილიყო. კამილუსი მაინც ცდილობდა, შექმნილი მდგომარეობისათვის ეშველა. გაიგო დღე, როცა სახალხო ტრიბუნებს კანონის გატარება ჰქონდათ მოსაზრებული და ამავე დღისათვის ჯარის შეკრება დანიშნა. საამისოდ ხალხს მოუწოდა, ფორუმიდან ველზე ჩამოსულიყო: ვინც არ დაემორჩილებოდა, დიდი ჯარიმით ემუქრებოდა, თავის მხრივ ფორუმიდან კამილუსს კვლავ აღმხედრდნენ სახალხო ტრიბუნები და ფიცით ემუქრებოდნენ: ორმოცდაათი ათასი ვერცხლის ფლურიით⁴⁴ დაგაჯარიმებთ, თუ კანონისათვის ხმის მიცემისაგან ხალხის განრიდებას არ შეწყვეტო. იმის შიშით, კვლავ არ გამასამართლონ და არ გამდევნონო, რაც ესოდენ დიდ საქმეთა შემსრულებელი მისი ასაკის კაცისათვის შეუფერებელი იქნე-

ბოდა, ანდა სულაც იმიტომ, რომ არ ძალუძდა და არც სურდა ბრბოს დაუძლეველ ძალას შებრძოლებოდა. კამილუსმა თავი სახლს შეაფარა. მომდევნო დღეებში კი ავადმყოფობის მომიზეზებით თანამდებობაზე ხელი აიღო. სენატმა სხვა დიქტატორი დანიშნა. ამან მხედართა წინამძღოლად⁴⁵ თვითონ შფოთის თავი სტოლონი⁴⁶ დააყენა და კანონიც გაატარებინა, რითაც მეტისმეტად დაამწუხრა პატრიციუსები. მანვე ბრძანა, არვის ჰქონდა მფლობელობაში ორმოცდაათ იუგერუმზე მეტი მიწა. სტოლონმა ამ გამარჯვებით ბრწყინვალე სახელი მოიპოვა, მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ, როცა თვითონ შეიძინა იმდენი მიწა, რამდენსაც სხვას უკრძალავდა, თავისივე კანონის საფუძველზე დაისაჯა.

40. სადაო რჩებოდა კონსულების არჩევნების საკითხი — შფოთის ყველაზე მძიმე და პირველი მიზეზი, რომელიც ხალხთან უთანხმოებაში ბევრ ძნელ საქმეს უჩენდა სენატს. სწორედ ამ დროს მოაღწიეს ზუსტმა ცნობებმა: ადრიატიკის ზღვის სანაპიროებიდან კვლავ აღდგა კელტთა მრავალათასიანი ლაშქარი და რომისაკენ მოისწრაფვისო.

მტერი არბევდა ქვეყანას და მოსახლეობა, რომელსაც უჭირდა რომში შეხიზვნა, მთებში იფანტებოდა. ომის შიშმა შინაგანი შფოთი შეწყვიტა და ბრბოცა და წარჩინებული მოქალაქენიც ერთ აზრს დაადგინენ; სენატმა და ხალხმა კამილუსი ერთსულოვნებით აირჩია მეხუთეგზის დიქტატორად⁴⁷. იგი ამ დროს ძალზე მოხუცი გახლდათ, ოთხმოც წელს ცოტალა უკლდა; მაგრამ რაკი დაინახა აუცილებლობა და მოსალოდნელი საფრთხე, წინანდებურად აღარ გამოუყენებია საბაბ-მიზეზნი, მაშინვე შეუდგა მთავარსარდლობას და ჯარის შეკრება დაიწყო. მან იცოდა, რომ ბარბაროსთა უმთავრესი ძალა იყო მახვილი, რომელსაც ყოველგვარი ხელოვნების გარეშე ბარბაროსულად იყენებდნენ და მოწინააღმდეგეს უპირატესად მხრებსა და თავში ურტყამდნენ. სწორედ ამიტომ ბრძანა, ქვეითებისათვის გამოეჭედათ მთლიანი რკინის მუზარადები გლუვი და სწორი ზედაპირით, რათა მახვილი აესხლიტათ, ანდა სულაც გადაეტეხათ. ფარები ირგვლივ სპილენძის ზოლით შემოაჭედინა, რადგან მარტო ხისაგან ნაკეთები ფარი მეომარს დარტყმისაგან ვერ დაიცავდა. კამი-

ლუსმა ჯარისკაცებს ასწავლა ხელჩართულ ბრძოლაში გრძელი შუბების ხმარება და მათი მეშვეობით მტრის მახვილთა ცემის თავიდან აცდენა.

41. როცა კელტები მოახლოვდნენ და მდინარე ანიონთან დასცეს ბანაკი, რომელიც სავსე იყო მძიმე და აურაცხელი ნადავლით, კამილუსმა ჯარი გამოიყვანა და მრავალი ხევით დასერილ ტყიან ბორცვზე დააბანაკა ისე, რომ ძალთა უდიდესი ნაწილი დაფარული იყო, ხოლო ისინი, რომლებიც ჩანდნენ, თითქოს შიშით იყვნენ ჩაკეტილნი მალლობ ადგილებზე. კამილუსი მოწადინებული გახლდათ, მტრებს ასეთი წარმოდგენა ჰქონოდათ. ამიტომ იგი მათ მიერ ველზე გამართულ რბევას ჯერხნობით არ აბრკოლებდა. თავისი ბანაკი მან მიწაყრილით გაამაგრა და ადგილიდან არ იძვროდა, სანამ არ დარწმუნდა, რომ მტრის ნაწილი საკვების მოსაპოვებლად იყო მიმოფანტული, ნაწილი კი ბანაკში იჯდა და მთელ დროს გაუთავებელ ჭამა-სმაში ატარებდა.

და აი მაშინ, ღამით, კამილუსმა წინ გაგზავნა მსუბუქად შეიარაღებული მეომრები, რათა ბარბაროსებისათვის საბრძოლველად დამწკრივებაში ხელი შეეშალათ და უეცარი თავდასხმით მათში არეგ-დარევა გამოეწვიათ. თვითონ კი დილაადრიან ვაკე ადგილზე ჩაიყვანა მძიმედ შეიარაღებული ქვეითი ჯარი, მრავალრიცხოვანი და მამაცური და არა რიცხვმცირე და გაუბედავი, მტერი რომ მოელოდა. ამან იმთავითვე გატეხა კელტთა ზვიადობა, რომელთაც ამოდ ეგონათ რომაელები თავს ვერ დაესხმოდნენ. შემდეგ წინ გამოიჭრნენ მსუბუქად შეიარაღებული მეომრები და განუწყვეტელი იერიშების მიტანით აიძულეს მტერი ბრძოლაში ჩამულიყო, სანამ ჩვეული წესით დალაგდებოდა და რაზმებად დამწკრივდებოდა. ბოლოს კამილუსმა მძიმედ შეიარაღებული მეზრძოლები გამოიყვანა; კელტებმა მახვილი იშვიშლეს და ხელჩართულ ბრძოლაში ჩაებნენ. რომაელები მათ შუბებით და რკინისაგან გამოჭედილი თორ-მუზარადებით შეეგებნენ. რომაელთა იარაღი მტრის დარტყმას უკუისხლეტდა და კელტების არცთუ მტკიცე და სუსტად ნაწრთობი მახვილები სწრაფად ილუნებოდნენ და იბზარებოდნენ, ხოლო მათ ფარებს დაძვრებული შუბები ხერტდნენ და სიმძიმისაგან

ზნექდნენ. ამიტომ კელტებმა საკუთარი იარაღი გადაყარეს, რომაელთა შუბებს ხელებით ეჭიდებოდნენ და ცდილობდნენ მათთვის მიმართულება შეეცვალათ. დაინახეს თუ არა რომაელებმა უიარაღო კელტები, სტაცეს ხელი მახვილებს და წინა რიგებში მებრძოლი მრავალი მოწინააღმდეგე შემუხრეს, გადარჩენილები კი ველზე მიმოიფანტნენ. მათ იცოდნენ, რომ კამილუსს ბორცვები და სხვა მაღლობი ადგილები აღრევე დაეკავებინა და რომ თავიანთი ბანაკი, რომელიც სიმამაცის იმედით გაუმაგრებელი ჰქონდათ, არცთუ ძნელი ასაღები იყო.

ამბობენ, რომ ეს ბრძოლა მოხდა რომის აღების ცამეტი წლის შემდგომ⁴⁸ და რომ ამ ბრძოლამ შეაგონა რომაელებს მტკიცე აზრი თავიანთი უპირატესობისა კელტებზე. მანამდე მათ ძალზე ეშინოდათ ბარბაროსებისა და ფიქრობდნენ, რომ პირველად ისინი ავადმყოფობისა და მოულოდნელი შემთხვევის გამო დამარცხდნენ და არა რომაელთა ძალისა და მამაცობის მიზეზით. ეს შიში ისეთი ძლიერი გახლდათ, რომ კანონიც კი გამოსცეს, რომლის ძალითაც ქურუმები, გალებთან ომის შემთხვევის გარდა, ყოველგვარი ლაშქრობისაგან თავისუფლდებოდნენ.

42. ხსენებული ბრძოლა კამილუსის სამხედრო ლაშქრობათა დასასრული იყო. ამ ბრძოლის უამს კამილუსმა ველიტრელთა ქალაქი გავლით აიღო. ბრძოლის გარეშე დაუთმეს მას იგი. ყველაზე დიდი და მძიმე ბრძოლა დარჩენილი იყო სახელმწიფო მოღვაწეობის ასპარეზზე; ეს გახლდათ მოსალოდნელი ბრძოლა გამარჯვებით დაბრუნებულ და ძალმიცემულ ხალხთან, რომელიც დაჟინებით მოითხოვდა ერთი კონსული მათი ფენიდან აერჩიათ, თუმცა ეს დამკვიდრებულ კანონს არღვევდა და სენატის სურვილის წინააღმდეგ იყო მიმართული. სენატმა კამილუსს ნება არ დაართო, რწმუნება მოეხსნა, რადგან ფიქრობდა, მისი თანამდებობის ძალითა და დიდი უფლებებით უკეთ შეიძლებოდა არისტოკრატიის საქმისათვის ბრძოლა.

ერთხელ კამილუსი ფორუმზე მჯდარი რაღაცა საქმით იყო გართული. ამ დროს მასთან მივიდა სახალხო ტრიბუნების მიერ გამოგზავნილი მსახური, რომელმაც უბრძანა გაჰყო-

ლოდა და წასაყვანად ხელი ჩასჭიდა. ფორუმზე მანამდე გუგონარი ყვირილი და ხმაური ატყდა. კამილუსის ამაღლა ზემოდან იმ მსახურის გადაგდებას ლამობდა, ხოლო ქვემოთ მყოფი ბრბო დიქტატორის ძალით ჩამოთრევას მოითხოვდა. კამილუსი მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდა, მაგრამ რწმუნება მაინც არ მოიხსნა და სენატორებთან ერთად სენატისაკენ გაემართა. სანამ შევიდოდა, კაპიტოლიუმისაკენ მიბრუნდა და ღმერთებს შეევედრა, აწმყო ვითარება კეთილად დაესრულებინათ, თან აღთქმა დასდო, თუ შფოთი დაწყნარდებოდა, თანხმობის ტაძარს ააგებდა.⁴⁹ სენატში დიდი და ცხარე დავა გაიმართა. მოპირისპირე აზრთაგან გაიმარჯვა ყველაზე მშვიდობიანმა, რომელიც ხალხს ნებას რთავდა, ერთი კონსული თავისი ფენიდან აერჩიათ. ეს გადაწყვეტილება დიქტატორმა გამოაცხადა. როგორც მოსალოდნელი იყო, გახარებული ხალხი მყისვე შეურიგდა სენატს, ხოლო კამილუსი ტაშისცემითა და აღფრთოვანებული ყიყინით გააცილეს სახლამდე. მეორე დღეს რომაელები შეიკრიბნენ და დაადგინეს: თანხმობის ტაძარი, კამილუსის აღთქმისამებრ, და მომხდარი ამბის აღსანიშნავად, ფორუმისა და სენატის პირისპირ აეგოთ; ეგრეთ წოდებულ ლათინურ ზეიმთათვის დაემატებინათ კიდევ ერთი საზეიმო თარიღი, რომელიც ოთხ დღეს უნდა გაგრძელებულიყო; ყოველ რომაელს დაუყოვნებლივ შეეწირა მსხვერპლი და გვირგვინებით შემკობილიყო.

კამილუსის წინამძღოლობით გაიმართა არჩევნები, კონსულები გახდნენ: მარკუს ემილიუსი — პატრიციუსებისაგან და ლუციუს სექსტიუსი — პირველად ხალხისაგან.

ამით დამთავრდა კამილუსის საქმიანობა.

43. მომდევნო წელს რომს თავს დაატყდა გადამდები სენი, რომელმაც აურაცხელი უბრალო ხალხი და თანამდებობის მქონეთა დიდი ნაწილი შემუსრა.⁵⁰

გარდაიცვალა კამილუსიც. მან სიცოცხლე დაასრულა ისეთ ასაკში, რომელსაც ადამიანთაგან ზოგიერთი ვინმე თუ მიაღწევს.

კამილუსის აღსასრულმა რომაელები უფრო მეტად შეაწყუბა, ვიდრე იმ დროს ავი სენით შემუსრული ყველა პირის სიკვდილმა.

პერიკლე

1. ერთხელ რომში კეისარს¹ ვილაც მდიდარი უცხოელე-
ბი დაუნახავს, რომლებიც უბეში ჩასმულ ძაღლისა და მაიმუ-
ნის ნაშიერებს ეალერსებოდნენ. გოცებულს უკითხავს: ნუ-
თუ თქვენში ქალები ბავშვებს არ შობენო? ქვეყნის წინამ-
ძღოლის მეტად დამამშვენებელი ამ სიტყვებით მან შეგო-
ნებით მიმართა ყველას, ვინც პირუტყვებზე ხარჯავს ჩვენს
არსებაში ჩაბუდებულ, ადამიანის მოსაფერებლად განკუთ-
ვნილ სიყვარულისა და ალერსის გრძნობას. მართლაც, რაკი
ჩვენს სულსა და გულს შემეცნებისა და ჭკრეტის უნარი ბუ-
ნებით შეუძენია, განა გონივრული არაა, გავკიცხოთ ის, ვინც
ამ უნარს უღირს საგანთა ყურადღებისა და ჭკრეტისთვის
იყენებს და უგულვებელყოფს მშვენიერსა და სასარგებლოს?
ჩვენი შეგრძნება, გარეგანი ბიძგის მიზეზით, იძულებულია,
უჭკრეტოს ყოველ მოვლენას, სასარგებლოსაც და უსარგებ-
ლოსაც; მაგრამ გონების მეშვეობით ყოველ კაცს ძალუძს, თუ
მოისურვებს, მუდამ და სულ ადვილად წარმართოს ან არ წარ-
მართოს საკუთარი უნარი იმისაკენ, რაც საყურადღებოდ მია-
ჩნია. სწორედ ამიტომ, საჭიროა, უკეთესისაკენ მივისწრაფო-
დეთ, რათა არა მხოლოდ კჭკრეტდეთ მას, არამედ მისი ჭკრე-
ტითა და აღქმით საზრდოსაც ვლებულობდეთ. ვით თვალის-
თვისაა საამო ის ფერი, რომლის სიხასხასე და მახალისებელი
ძალა სიცოცხლეს მატებს და ასაზრდოებს ჩვენს მხედველო-
ბას, ჩვენი გონებაც ასევე ისეთ საგანთა ჭკრეტა-აღქმისაკენ
უნდა წარემართოთ, რომლებიც ალაღებენ მას და ჩვეული
სიკეთისაკენ უბზობენ. ეს საგნები კი უზუნაესი სიქველისაგან
წარმომდგარ იმ საქმეებშია, რომლებიც გადმოცემათა წყალო-
ბით მიბაძვის მგზნებარე სურვილსა და ხალისს გვინერგავენ.
სხვა შემთხვევებში კი რაიმე ქმნილებით აღფრთოვანებას მა-
შინვე არ უნდა მოსდევდეს მსგავსის შექმნის დაუოკებელი წა-

დილი. საქმე ის გახლავთ, რომ ხშირად აგლებით ვეკიდებით: ოსტატს, ვისი ნახელავითაც ვხარობთ. ასე მაგალითად, ნელსაცხებელნი და ძოწეულის შესამოსელნი თავისთავად სიამოვნებას გვანიჭებენ, მაგრამ ლებვისა და ნელსაცხებელთა ოსტატებს უგვანო და დაბალი ღირსების ხელოსნებად ვთვლით. სწორედ ამის გამო ჩინებულად უთქვამს ანტისტენეს², როცა მოუსმენია — ისმენია კარგი ავლეთიანო³, — „ჰო, მაგრამ კაცადაა უვარგისი; სხვაგვარად ასე ბეჯითი ავლეთი ვერ იქნებოდაო“. ფილიპემ⁴ თავის ვაჟს, რომელიც ერთ ლხინში საამოდ და ოსტატურად აქლერებდა ჩანგს, ასე უთხრა თურმე: „არა გრცხვენია, აგრე კარგად რომ უკრავ? სრულიად საქმარისია, თუ მეფე დროს პოულობს ჩანგზე დამკვრელთა მოსამენად. იგი ამდაგვარ ხელოვნებაში სხვათა შეჯიბრზე მაყურებლად ყოფნითაც კი დიდ ხარკს უხდის მუხებსო“.

2. მდებალ საქმეთათვის გაწეული პირადი უსარგებლო შრომა თავისთავად მშვენიერებისადმი უსულგულო დამოკიდებულებას მოწმობს. არც ერთი კეთილშობილი ჭაბუკი არ მოისურვებს, გახდეს ფილია ან პოლიკლიტე, რაკი პისაში ზევსი, ხოლო არგოსში ჰერა იხილა. არც იმას მოინდომებს, ანაკრეონტი, ფილეტა, ანდა არქილოქე იყოს, იმის გამო, რომ მათი ქმნილებებით დატკბა. ვისიმე ნახელავი თუ სიამეს გვანიჭებს, როდია აუცილებელი, შემქმნელი მიბაძვის ღირსად ჩაეთვალოთ.⁵ აი ამიტომ მაყურებელთათვის სარგებლობაც ვერ მოაქვთ ისეთ საგნებს, რომელთა მიმართაც ბაძვის მისწრაფება ვერ აღიძვრის და ვერც მიმსგავსებისათვის საჭირო წადილისა და ბიძგის აღმგზნები ძალა. მაგრამ უზენაესი სიქველე თავისი საქმენით მყისვე განგვაწყობს ისე, რომ ერთდროულად გაოცებულნიც ვრჩებით ამ საქმეებით და მათ შემოქმედთა მიბაძვის უნიცი აღგვეძვრის. ბედისაგან მომდინარე სიკეთეში ქონებასა და სიამეს ვეტრფით, უზენაესი სიქველის⁶ მადლში კი — შემოქმედებას. ამასთან გვსურს, ბედის სიკეთე სხვებისაგან მივილოთ, უზენაესი სიქველისა კი — გვიჯობს, ჩვენ თვითონ გავილით სხვათათვის. მშვენიერება საქმით გვიზიდავს თავისკენ და მყისვე გვინერგავს მოქმედების სურვილს: მისი განსახიერება მაყურებელს მიბაძვით

კი არ აღუძრავს მისწრაფებას, არამედ ნამოქმედარის ამბის გადმოცემით. სწორედ ამიტომ განვიზრახე, კვლავ მოვკიდო ხელი ცხოვრებათა აღწერას და კიდევ შევადგინე ეს მეათე წიგნიც, რომელიც პერიკლესა და ჰანიბალის წინააღმდეგ მებრძოლი ფაბიუს მაქსიმუსის ბიოგრაფიებს შეიცავს. მამულისათვის დიდად სასარგებლო ეს ვაჟაკები ყოველი ქველობით ჰვეანან ერთმანეთს, განსაკუთრებით კი — ლმობიერებით, სამართლიანობით და ხალხისა და თანამდგომთა მხრივ მათ მიმართ გამოთქმულ მცდარ მოსაზრებათა მოთმენა-გადატანის უნარით. მართებულად მივალწიეთ თუ არა დასახულ მიზანს, ეს ამ თხზულების საფუძველზე უნდა განისაჯოს.

3. პერიკლე ქოლარგოსელი გახლდათ — აკამანტიისის ფილედან.⁷ მშობლების მხრივ მოწინავე ოჯახსა და გვარს ეკუთვნოდა. მიკალეს კონცხთან სპარსთა მეფის სარდლების მძლეველი ქსანთიაე შეეუღლა აგარისტეს, იმ კლისთენეს ბაღიშს, ვინც პისისტრატიდები განდევნა, ტირანია მამაცურად დაამხო, კანონები დაამკვიდრა და შექმნა სახელმწიფო წყობილება, რომელშიაც საუკეთესოდ იყო ერთმანეთთან შეხამებული თანხმობა და კეთილდღეობა.⁸ აგარისტემ სიზმრად იხილა თურმე, რომ ლომი შვა. რამდენიმე დღის შემდეგ მან პერიკლე დაბადა. ყმაწვილი სხეულით უხალო გახლდათ, მაგრამ თავი ჰქონდა მეტად წაგრძელებული და ტანთან შეუსაბამო. აი, ამის გამო თითქმის ყველა ქანდაკებაში მას თავზე მუზარადი ახურავს: ეტყობა, ხუროთმოძღვართ არ სურდათ, გასაკილავად წარმოედგინათ იგი. მაგრამ ატიკელი პოეტები მას სქინოკეფალოსს „ზღვის ხახვისთავას“ ეძახდნენ. ეს იმიტომ, რომ ზღვის ხახვს ზოგჯერ სქინოოსს უწოდებენ. კომედიათა ერთ-ერთი მთხზველი კრატინე „ქირონებში“ ამბობს: „სტატისი და აღრეშობილი კრონოსი შეუღლდნენ და წარმოშვეს უდიდესი ტირანი, ვისაც ღმერთები კეფალეგერეტესს უხმობენ“.⁹ იგივე კრატინე „ნემესისშიც“ ამბობს: „მობრძანდი, ზევსო, უცხოთ-მფარველო, დიდთავიანო!“ ტელეკლიდე პერიკლეზე ამბობს, რომ იგი „თავდამძიმებული ზოგჯერ ზის ქალაქში მრავალი საქმით გაოგნებული; ზოგჯერ კი, მარტომყოფი, უზარმაზარი თავიდან საშინელ ხმაურს გამოსცემს“.¹⁰ ევპოლისი, „დემოსებში“ ჰადესიდან ამ-

ომავალ ყოველ დემაგოგზე ამბის მკითხველი, როცა ბოლოს პერიკლესაც დაასახელებენ, კითხულობს:

რად აღმოზიდე ქვესკნელიდან მისი თავკაცი?

4. მრავალი გადმოგვცემს, პერიკლეს მასწავლებელი მუსიკის ხელოვნებაში დამონი იყო (სხვათა შორის, გვირჩევენ, ამ სახელის პირველი მარცვალ მოკლედ წარმოვთქვათ); არისტოტელე კი ამბობს, ეს ვაჟკაცი მუსიკაში პითოკლიდესთან იწვრთნებოდაო. დამონი, ეტყობა, დიდი სოფისტი გახლდათ, რომელიც მუსიკის სახელს ეფარებოდა, რათა ხალხისათვის თავისი არაჩვეულებრივი შესაძლებლობა დაემალა. პერიკლეს დროს იგი სახელმწიფოს საქმეებში ათლეტის მწვრთნელის მსგავსი მრჩეველი და მოძღვარი იყო. მაგრამ ვერა და ვერ დამალა დამონმა, ჩანგს რომ საფარველად იყენებდა. იგი, როგორც დიდ საქმეთა ხელმძღვანელი და ტირანიის მოტრფიალე, ოსტრაკისმოსის საფუძველზე გააძევეს და ამით კომედიების მთხზველთაც გასართობი მასალა მისცა. პლატონის თხზულებაში, მაგალითად, ერთ-ერთი პირი ასე ეკითხება დამონს:

გთხოვ, მიპასუხო უწინარეს ასეთ კითხვაზე —
ხარ შენ ქირონი, ვინც გაზარდე თურმე პერიკლე?!

პერიკლე უსმენდა ელევლ ძენონსაც, ვინც პარმენიდე-სავით ბუნებას იკვლევდა და მხილებასა და პაექრობაში მეტოქის ჩიხში მომწყვდევის უნარსაც მიაღწია. ამის თაობაზე ტიმონ ფლიასიელს უთქვამს:

აი უნარი მგზნებარე და მეტად დიადი
ორენოვანი ძენონისა — სხვათა მძლევლის.

მაგრამ პერიკლეს ყველაზე უფრო მახლობელი კაცი, რომელმაც ღირსეული სფამაყე და სახალხო ხელმძღვანელისათვის საჭირო გონიერება შთაუწერგა და ზასიათის ღირსება აღუმაღლა, ანაქსაგორა კლადომენელი იყო, ვისაც თანამედროვენი „გონებას“ ეძახდნენ. ასეთი სახელწოდების მიზეზი ან ის გახლდათ, რომ ბუნებისმცოდნეობაში გამომჟღავნებულ მისი დიდი და არაჩვეულებრივი გონიერება აოცებდათ, ან კიდევ ის, რომ მთელი სამყაროს წესრიგის საფუძველად

პირველმა აღიარა არა ბედი და აუცილებლობა, არამედ წმინდა და შეურეველი გონება, რომელიც სხვადასხვა — ერთმანეთში აღრეული საგნებიდან მსგავს ნაწილაკებს გამოყოფს.¹²

5. ამ კაცით მეტად აღფრთოვანებული პერიკლე ღრმად ჩაწვდა მისეულ მოძღვრებას ციურ მოვლენათა და უმაღლეს საგანთა თაობაზე. იგი, როგორც ჩანს არა მარტო მაღალგონიერებისა და მდაბიო და უგვანო უბედობისაგან დაწმენდილი, ზეაწეული მეტყველების პატრონი გახდა, არამედ სიცილისათვის მიუწვდომელი მისი დინჯი სახე, დარბაისლური სიარული, ზომიერი შესამოსელი, საუბარში ყოველი სახის ვნებისაგან შეუვალობა და ხმის შეუშფოთებელი ტემბრი და სხვა ამდაგვარი თვისებები ყველას აჯადოებდა. აი, მაგალითად, ერთხელ ვილაც ურცხვი და თავხედი მთელი დღის მანძილზე ლანძღავდა და აგინებდა, იგი დუმილით ითმენდა ამას მოედანზე და თან რაღაც საჩქარო საქმეს ასრულებდა. საღამოეთამს მშვიდად გასწია შინისაკენ; ის ვილაც აედევნა და კვლავ უსაზღვრო ლანძღვა-გინებით აიკლო. როცა უკვე დაბნელდა და სახლში უნდა შესულიყო, მსახურთაგანს უბრძანა, სანათური აეღო, იმ აგყიას გაპყოლოდა და სახლამდე გაეცილებინა. პოეტი იონი კი ამბობს, პერიკლეს ურთიერთობა ხალხთან თავშეუკავებელი და ქედმაღლური იყო, ხოლო საკუთარი თავის ქებას ზედ ერთოდა ზღვარდაუღებელი ზეიადობა და სხვათა აბუჩად ავდებოა. იგი ხოტბას ასხამს კიმონის მზრუნველ, ლმობიერ და დასვეწილ დამოკიდებულებას ურთიერთობაში. მაგრამ დავანებოთ თავი იონს, ვინც საჭიროდ მიიჩნევს. რომ უზუნაეს სიქველეს უთუოდ უნდა ახლდეს თან რაღაც სატირული ნაწილიც, როგორც ეს ტრაგედიაზე მოძღვრებაშია გათვალისწინებული.¹³ ყველას, ვინც პერიკლეს სიდიადეს პატივმოყვარეობისა და ქედმაღლობის სახელს არქმევდა, ძენონი მოუწოდებდა, თვითონაც ჰქონოდათ რაღაც ამდაგვარი პატივმოყვარეობა, რადგან თავის კეთილშობილად გამოჩენა, შეუმჩნეველად იწვევს ერთგვარ გულწრფელ წადილს და კეთილშობილების ჩვევად გარდაქცევასო.

6. ანაქსაგორასთან ურთიერთობის შედეგად პერიკლემ მარტო ხსენებულ ნაყოფთ კი არ გაუსინჯა გემო, არამედ ეტყობა, იმ ცრუმორწმუნეობაზეც აღმაღლდა, რომელიც, ციური მოვლენების გამო, საზარელ შიშს უნერგავს მათ, ვინც ამ მოვლენათა მიზეზნი არა უწყიან და ღვთაებრივ საქმეთა წინაშე, გამოუცდელობის წყალობით, გონებას კარგავენ და შეშფოთებულნი არიან. ბუნებისმეტყველება კი ასეთ შიშს თავიდან იცილებს და შემადრწუნებელი და შემაშფოთებელი ცრუმორწმუნეობის ნაცვლად იმედებით აღსავსე მტკიცე ღვთისნიერებას ქმნის.

ამბობენ, ერთხელ პერიკლეს სოფლიდან ცხერის ცალკეიანი თავი ამოუტანეს. მისანმა ლამპონმა, როცა შუბლის შუა ნაწილში ამოსული ძლიერი და უმაგრესი რქა იხილა, განაცხადა: ქალაქში ახლა არსებული თუკიდიდესა და პერიკლეს ორი გამგებლობიდან ძალა-უფლება გადავა ერთ-ერთის ხელში, ვისაც ეს სასწაული ექნებაო. ანაქსაგორამ კი თავის ქალა გააპო თურმე და დამსწრეთ უჩვენა, რომ ტვინი თავის საფუძველს ვერ ავსებდა, კვერციხვით წაწვეტებულიყო და მთელი სათავსიდან იმ ადგილას მოეყარა თავი, სადაც რქის ძირი იწყებოდა. ანაქსაგორამ მაშინ ყოველი იქ მყოფი გააოცა; მცირე ხნის შემდეგ კი, როცა თუკიდიდე დაამხეს და მთელი საზოგადოებრივი საქმიანობა პერიკლეს ხელთ გადავიდა, ლამპონის მისნობას სცეს თაყვანი. ვფიქრობ, არც ერთს, არც ბუნებისმეტყველსა და არც მისანს, არაფერი შეშლია: პირველმა სწორად ამოიცნო მიზეზი, მეორემ კი მიზეზი. პირველს უნდა გაერკვია, რისგან წარმოიქმნა ამოსაცნობი და რა იყო იგი; მეორეს კი უნდა ეწინასწარმეტყველა, თუ რად მოხდა და რას აღნიშნავდა სასწაული. ვინც მიზეზის აღმოჩენას სასწაულის უარყოფად თვლის, მას არ ესმის, ღვთაებრივ ნიშნებთან ერთად როდის იხეთ ხელოვნურ ნიშნებსაც უარყოფს, როგორცაა: რისკოთა ქლერა, ჩირაღდანთა შუქი და მზის საათთაგან დაფიქილი ჩრდილი. თითოეული ამ საგანთაგან გარკვეული მიზეზითა და მოწყობილობით კეთდება, რათა რომელიმე მოვლენის ამხსნელი ნიშანი იყოს. ასეა ეს, მაგრამ ეს საკითხები ჰვაგვარ თხზულებათ განეკუთვნება.

7. ახალგაზრდობის ეამს პერიკლეს მეტისმეტად ეშინოდა ხალხისა. გარეგნობით იგი პისისტრატე ტირანის მსგავსი ჩანდა. ამ მსგავსებასთან ერთად სასიამოვნო ხმა, საუბარში მოქნილი და სწრაფმეტყველი ენა ძლიერ შიშს ჰგვრიდა უხუცესებს. რაკი სიმდიდრისა და ბრწყინვალე გვარის პატრონი იყო და გავლენიანი მეგობრებიც ჰყავდა, ქალაქიდან ოსტრაკისმოსით გაძევების შიშის გამო სახელმწიფოებრივ საქმეთ არ ეკარებოდა, მაგრამ ლაშქრობათა ეამს მამაცი ვაჟკაცი იყო და საფრთხეს არ გაურბოდა. როცა არისტიდე გარდაიცვალა, თემისტოკლე კი განდევნილი იყო და კიმონსაც მრავალი სალაშქრო საქმე ელადის მიღმა აკავებდა, აი მაშინ პერიკლემ უკვე იტვირთა სახელმწიფო საქმე და ხალხს მიეკედლა. მიუხედავად თავისი სრულიად არადემოკრატიული ბუნებისა, მდიდართა და მცირერიცხოვან წარჩინებულთა ნაცვლად, უმრავლესობისა და ღარიბების მხარი დაიჭირა. როგორც ჩანს, შიშობდა ტირანიისაკენ მისწრაფების ექვი არ გამოეწვია და თან იმასაც ხედავდა, კიმონი არისტოკრატიას ემხრობოდა და რჩეულთა სიყვარულით სარგებლობდა. პერიკლე სწორედ იმის გამო დაუახლოვდა ხალხს, თავისთვის უშიშროება, ხოლო კიმონის წინააღმდეგ საჭირო ძალა მოეპოვებინა. ამიერიდან მან მყისვე შეიცვალა ცხოვრების წირი. ახლა მას მხოლოდ ერთი გზით — მოედნისა და საბჭოსაკენ მავალს ხედავდნენ. ლხინში წვეულებებს და სხვა ამდაგვარ მეგობრულ შეხვედრებს და ახლო ნაცნობობის დამყარებას სრულიად განერიდა: თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობის ხანგრძლივი დროის განმავლობაში არც ერთ მეგობართაგანს სადილზე არ სწვევია. მხოლოდ ერთხელ, როცა მისი ნათესავი ევრიპტოლემე ქორწინდებოდა, ზედაშეს წაქცევამდე დარჩა ლხინში, მერმე კი დაუყოვნებლივ წამოდგა სუფრიდან. და მართლაც, მეგობრობა ისეთი ძალაა, ყოველგვარ დიდებას სძლევეს და ახლო ურთიერთობაში მეტად ძნელი დასაცავია სახელის მოსაპოვებლად გამიზნული ზვიადობა. ჭეშმარიტ სიქველესი ყველაზე მშვენიერია ის, რაც ყველაზე აშკარად ჩანს და გამორჩეულ ვაჟკაცებში გარეშე პირთ ისე არაფერი აოცებთ, როგორც ამ ვაჟკაცთა ყოველდღიური ცხოვრება აოცებთ მათთან ერთად მყოფთ. სწორედ ამიტომ პერიკლე ახლა გაურბოდა ზღხთან უწყვეტ კავშირს და, თვა-

ღში საცემი რომ არ ყოფილიყო, მხოლოდ დროდადრო თუ მიუახლოვდებოდა ხოლმე მას. არც ყოველ საქმეზე მართაედა საუბარს და არც ყოველთვის ესწრებოდა თავყრილობებს. კრატოლასის თქმით, „გი სალამანის ტრეირებით“ მხოლოდ უმნიშვნელოვანეს საქმეთ ეძლეოდა, სხვა დანარჩენთ კი მეგობართა და საგანგებო რიტორთა მივლინებით ასრულებდა. ერთი მათგანი, ამბობენ, ეფიალტე იყო, ვინც, პლატონის გადმოცემის თანახმად,¹⁵ მოქალაქეთ თავისუფლების ბევრ შეურეველ ღვინოს უსხამდა და არეოპაგის საბჭოს ძალა დაამხო.¹⁶ თავისუფლების ამ სასმელისაგან რაშივით აქედმალლებული დემოსი,¹⁷ ვით კომედიათა მთხველნი იტყვიან: „მორჩილებაში ყოფნას ველარ იტანდა და ევბეას¹⁸ კბენა და კუნძულებზე თავდასხმა იწყო“.

8. თავის სიტყვას პერიკლე, ვით საკრავ იარაღს, ისე უხმატკბილებდა საკუთარი ცხოვრების ნირსა და მაღალგონიერებას. ძალზე ხშირად მიმართავდა ანაქსაგორას ჰანგებს და მჭევრმეტყველებას ბუნებისმცოდნეობის საღებავით აფერადებდა. „ეს მაღალგონიერება და ყველაფერში დასახული მიზნის საუკეთესოდ აღსრულების უნარი, — როგორც ღეთაებრივი პლატონი ბრძანებს, — ბუნებისმცოდნეობისაგან შეიძინა; აიღო აქედან ის, რაც სასარგებლო იყო სიტყვის წარმოთქმის ხელოვნებისათვის“.¹⁹ ამის წყალობით ყველასგან გამოირჩეოდა კიდევ. ამბობენ, სწორედ აქედან წარმოდგა მისი მეტსახელიო. ზოგიერთი ფიქრობს, მას „ოლიმპიელი“ შეერქვა იმ ნაგებობათა გამო, რომლებითაც ქალაქი მოართო; ზოგიერთების აზრით კი, ამის მიხედსი მისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა და სარღლობის ძალა და უნარი იყო. დაუჯერებელი სრულიადაც არაა, ამ კაცის დიდება მრავალმა წარმატებამ შეაპირობა. მაგრამ მაშინდელ პოეტთა კომედიები, რომლებიც ხშირად მოიხსენიებენ მას სიღინჯითა თუ სიცილით, გვიცხადებენ: მეტსახელი უპირატესად მჭევრმეტყველების გამო მიეცაო. სხენებულ პოეტთა თქმით, როცა იგი ხალხის წინაშე სიტყვას ამბობდა, „ქუზნა“ და „ელავდა“, ხოლო „ენაზე მეზი ეკიდა“, პერიკლეს მჭევრმეტყველების გამო ერთი ვიღაც მოიხსენიებს კიდევ მელესიოსის ძის თუკიდიდეს ხუმრობით ნათქვამ სიტყვას. ეს თუკიდიდე წარჩინე-

ბულთა წრიდან იყო და ხანგრძლივი დროის მანძილზე ებრძოდა პერიკლეს. ერთხელ ლაკედემონელთა მეფე არქიდამემ ჰკითხა მას: ვინ უკეთ იბრძვის — შენ თუ პერიკლეო? „როცა მე მას ბრძოლაში დავცემ, მედავება: — არ დავცემულვარო, — და ამით არწმუნებს მაყურებელთ“. სინამდვილეში კი პერიკლე იმდენად ფრთხილი იყო სიტყვაში, რომ მუდამ. როცა ტრიბუნისაკენ მიემართებოდა, ღმერთებს ევედრებოდა: ჩემდა უნებურად წინამდებარე საქმისათვის შეუფერებელი არაფერი წამომცდესო. არავითარი ჩანაწერი პერიკლეს არ დაუტოვებია, გარდა დადგენილებებისა. მოიხსენიება მისი სულ რამდენიმე გამონათქვამიც. ასე, მაგალითად: უბრძანებია — „ეგინა²⁰ თავიდან მოვიშოროთ, ეთ პირეოსის თვალის ჩირქიო“; უთქვამს — „ვხედავ, ვით მოემართება უკვე ომი პელოპონესიდანო:“ ერთხელ, როცა სოფოკლესთან ერთად ზღვაში ლაშქრის სარდლად გასულა და სოფოკლეს ერთი ლამაზი ბიჭის ქება დაუწყო, უთქვამს --- „სოფოკლეე, სტრატეგოსს მარტო ხელები კი არა, თვალებიც სუფთა უნდა ჰქონდესო“. სტესიმბროტეს გადმოცემით, როცა ტრიბუნიდან სამოსზე დაცემულ მეომართა მოსაგონარ ბოტბას ამბობდა, უთქვამს — „ესენი ღმერთებივით უკვდავნი არიან. ჩვენ ღმერთებს ვერ ვხედავთ. მაგრამ იმ პატივთა მიხედვით, მათ რომ აქვთ და იმ სიკეთეთა მიხედვით, ჩვენ რომ გვანიჭებენ, მათ უკვდავებად ვალიარებთ. სწორედ ასეთი თვითებები აქვთ მამულისათვის თავდადებულებსაც“.

9. პერიკლესეულ სახელმწიფო წყობილებას თუკიდიდე უწოდებს არისტოკრატიულს. რომელიც სიტყვით იყო დემოკრატიული, სინამდვილეში კი ერთი კაცის გამგებლობას წარმოადგენდაო.²¹ მაგრამ სხვები, რომლებიც საკმაოდ მრავლად არიან. ამბობენ, პერიკლე იყო პირველი, ვინც დემოსს უბოძა კლერუხია, თეორიკონი და საგანგებო ქირა, რითაც იგი ცუდ ჩვევაძღვე მიიყვანა.²² ძველ სახელმწიფოებრივ ღონისძიებათა გავლენათ მოკრძალებული და მშრომელი ხალხი მფლანგველ და თავაშვებულ ბრბოდ გარდააქციაო. მოდიოთ და თვით საქმეთა მიხედვით განვიხილოთ ასეთი გარდაქმნის მიზეზი.

თავდაპირველად, როგორც ითქვა, კიმონის დიდების წი-

ნააღმდეგ მებრძოლი პერიკლე ხალხის გადაბირებას ცდილობდა; მაგრამ ბევრად ჩამორჩებოდა კიმონს სიმდიდრითა და ფულით, რომელთა წყალობითაც კიმონი ღარიბთა გულს იგებდა: ხელმოკლე ათენელებს ყოველდღიურად სადილზე იწვევდა, მოხუცებულებს ტანთ აცმევდა, თავის ადგილ-მამულებს ღობეები დახსნა, რათა იქაური ნაყოფი ყოველ მსურველს მოეწია. ასეთი დემაგოგიით ძლეულმა პერიკლემ, ოაელი დამონიდეს რჩევით, სახელმწიფო სახსრების დანაწილებას მიმართა, როგორც არისტოტელე გადმოგვცემს²³. სანახაობებზე დასასწრები ფულის გაცემით, სამჯავრო საქმეებში მონაწილეობისათვის გასამრჯელოს გაღებით, სხვადასხვაგვარი ქირითა და დახმარებებით პერიკლემ მალე მოისყიდა ხალხი და დაიწყო მისი გამოყენება არეოპაგის საბჭოს წინააღმდეგ, რომლის წევრიც თვითონ არ იყო იმის გამო, რომ წილად არ ხვდა, ყოფილიყო არქონტი, თესმოთეტი, მეფე ან პოლემარქოსი.²⁴ ეს თანამდებობები ძველთაგანვე არჩევითი იყო და ისინი, ვინც ამ თანამდებობებზე შემოწმდებოდნენ, არეოპაგის წევრობას აღწევდნენ. მოიპოვა თუ არა დიდი ძალა ხალხში, პერიკლემ არეოპაგის საბჭო დააყენა: ეფიალტეს შემწეობით აღუკვეთა სასამართლო საქმეთა დიდი ნაწილი, ხოლო კიმონი, ვითარცა ლაკედემონელების მომხრე და დემოსის მოძულე, ოსტრაკისმოსით გაძევებულ იქმნა, თუმცა სიმდიდრითა და წარმომავლობით არავის ჩამოუვარდებოდა, ზარბაროსებზეც ბრწყინვალე გამარჯვებანი მოიპოვა და ქალაქიც დიდძალი ფულით და ნადავლით აავსო, რაც მის ცხოვრებაშია აღწერილი. აი ასე დიდი იყო პერიკლეს ძალა ხალხში.

10. ოსტრაკისმოსის საფუძველზე ბრალდებულთა გაძევება კანონით განსაზღვრული იყო ათი წლის ვადით.²⁵ სწორედ ამ ხანებში ლაკედემონელები შეიჭრნენ ტანაგრას მხარეში.²⁶ ათენელები მყისვე გაემართნენ მათ წინააღმდეგ. გაძევებიდან დაბრუნებულმა კიმონმა თავისი ფილეს რაზმთან ერთად იარაღი აისხა და თანამოქალაქეთა საფრთხის გაზიარებით ლაკედემონელთა მხარდაჭერის ბრალდების თავიდან მოცილება ისურვა. მაგრამ პერიკლეს მეგობრები აუმხედრდნენ და გააგდეს ვითარცა განძევებული. ჩანს, სწორედ ამის გამო იბრძოდა პერიკლე ძალზე მამაცურად, თავდაუზოგავად

და ყველაში გამოირჩა კიდევ. ბრძოლაში ერთიანად დაიღუპა კომონის ყველა მეგობარი, რომელთაც პერიკლე ლაკედემონელების მომხრეობას აბრალებდა ისევე, როგორც თვითონ კომონს. ათენელები საშინელმა სინანულმა და სევდამ შეიპყრო კომონის გამო. ისინი ატიკის საზღვრებთან დამარცხდნენ და მომავალ გაზაფხულზე მძიმე ომს მოელოდნენ. როგორც კი იგრძნო ეს ყველაფერი პერიკლემ, ხალხის სურვილის აღსრულება არ დაუყოვნებია. თვითონვე გამოატანინა სახალხო საბჭოს გადაწყვეტილება და კომონი განძევებიდან დააბრუნა. დაბრუნდა თუ არა კომონი, ორივე სახელმწიფოს შორის მშვიდობა დაამყარა.²⁷ ლაკედემონელები კომონს იმდენად შინაურულად ეკიდებოდნენ, რამდენადაც პერიკლესა და ხალხის სხვა წინამძღოლებს მტრობდნენ. ზოგიერთი ამბობს, პერიკლემ მანამდე არ შეიტანა წინადადება კომონის დაბრუნების თაობაზე, სანამ მათ შორის არ დაიდო საიდუმლო ხელშეკრულება კომონის დის ელპინიკეს შუამავლობით. კომონი ორასი ხომალდით ათენიდან უნდა გასულიყო და საზღვრებს მიღმა სტრატეგოსად მყოფს სპარსთა მეფის საგამგებლონი უნდა დაემორჩილებინა, ქალაქში ძალაუფლება კი პერიკლეს ხელთ რჩებოდა. ჩანდა, ელპინიკე მაშინაც ლმობიერად განაწყობდა პერიკლეს კომონისადმი, როცა ის სამართალში მისცეს.²⁸ დემოსის მიერ ერთ-ერთ ბრალმდებლად დანიშნულმა პერიკლემ პასთან თხოვნით მისულ ელპინიკეს ღიმილით უთხრა: „საამისო საქმეთა გასაკეთებლად მეტად გადაბერებული ხარ, ჩემო ელპინიკევ, მეტად გადაბერებული!“ მიუხედავად ამისა პერიკლე მხოლოდ ერთხელ წამოდგა სიტყვის სათქმელად და ისიც მოვალეობის მოსახდელად. მან ყველა სხვა ბრალმდებელზე ნაკლები ვნება მიაყენა კომონს და იქაურობას გაეცალა. როგორღა უნდა ერწმუნოს ვინმე იდომენევს.²⁹ რომელიც პერიკლეს აბრალებს, თითქოს დემოსის წინამძღოლთაგანი, თავისი მეგობარი და სახელმწიფო მოღვაწეობაში თანამზრახველი ეფიალტე მისი სახელოვნების ნიადაგზე აღძრული ეჭვითა და შურით მოკლა? არ ვიცი, საიდან მოიტანა მან ეს და ვითარცა გესლი შეანთხია კაცს, ვინც შესაძლოა ყოველმხრივ უმწიკვლო არ იყო, მაგრამ კეთილგონიერებით და დიდსულოვნებით იმართრიგს ეკუთვნოდა, რომელთაც ამგვარი ველური და მხეცური

ჯინი არ დაჰყვებათ. ოლიგარქიული დაჯგუფებისათვის შიშის მომგვრელი, ანგარიშის წარდგენისა და დემოსის მავნებელთა დევნის ეამს შეუბრალებელი ეფიალტე, როგორც არისტოტელე გადმოგვცემს, ფარულად მოკლეს მის წინააღმდეგ შეთქმულმა მტრებმა ტანაგრელი არისტოდიკეს ხელით. რაც შეეხება კიმონს, იგი სტრატეგოსობაში გარდაიკვალა კვიპროსზე.

11. არისტოკრატიული დაჯგუფების წარმომადგენელნი აღრევე ხედავდნენ, პერიკლე მოქალაქეთაგან ყველაზე გავლენიანი კაცი იყო, მაგრამ მაინც სურდათ, მისთვის ვინმე დაეპირისპირებინათ, ვინც მის ძლიერებას შეასუსტებდა, რათა მთლიანად მონარქია არ დამყარებულყო. და აი, მის წინააღმდეგ გამოიყვანეს კეთილგონიერი და კიმონის მახლობელი კაცი თუკიდიდე ალოპოკელი. იგი კიმონით ომის მოყვარული არ იყო; უპირატესად თავყრილობასა და პოლიტიკურ საქმიანობას ეტანებოდა; ქალაქიდან ფეხს არ იცვლიდა და სარიტორო კათედრიდან პერიკლესთან მეტოქეობით სულ მალე დაამკვიდრა მოწინააღმდეგე მხარეთა წონასწორობა სახელმწიფო წყობაში. მან ნება არ მისცა „მშვენებით შემოსილთა და საუკეთესოთა“ სახელით წოდებულ პირთ,³⁰ დემოსში გაფანტულიყვნენ და მას შერეოდნენ უწინდებურად, როცა ბრბომ მათი ღირსების დაკნინება დაიწყო. თუკიდიდემ ისინი გამოაცალკევა. თავი ერთ ადგილზე მოუყარა და რაკი თავმოყრილთა ძალამ იმატა, საპირწონეც მათკენ გადასწია. ფარული ბზარი, ისე ვით რკინაში, თავიდანვე არსებობდა და დემოკრატიულსა და არისტოკრატიულ მიმართულებებზე მიანიშნებდა. ახლა კი პერიკლესა და კიმონის მეტოქეობამ და პატივმოყვარეობამ სახელმწიფოში ღრმა ნაპრალი გაავლო და ერთი მხარე „დემოსად“, ხოლო მეორე „უშეცირესობად“ იწოდა.³¹ სწორედ ამის გამო პერიკლემ განსაკუთრებით დემოსისათვის მოუშვა სადავენი და მისი გულის მოგების პოლიტიკას ეწეოდა: გამუდმებით მართავდა ქალაქში რაიმე საყოველთაო სანახაობას ან ღვინს, ანდა საზეიმო სვლას და მოქალაქეებს საამო ზელოვნებათ აჩვევდა. ყოველწლიურად გზავნიდა სამოც — ტრიერს,³² რომლითაც მრავალი მოქალაქე რვა თვის მანძილზე სერავდა ზღვას და

სათანადო გასამრჯელოსაც იღებდა, თანაც საზღვაოსნო საქმეს სწავლობდა და იწაფებოდა. ამ საქმეთა გარდა ათასი კლერუხოსი³³ ქერონესზე გაგზავნა, ხუთასი — ნაქსოსზე, ამის ნახევარი — ანდროსზე, კიდევ ათასი — თრაკიაში ბისალტებთან³⁴ დასამკვიდრებლად, ხოლო სხვები იტალიაში, როცა იქ კვლავ დასახლდა სიბარისი, რომელსაც თურები ეწოდა.³⁵ ამას იმ მიზნით აკეთებდა, რომ ქალაქი უქნარა და მოკლილობის გამო მრავალნაირად მოჩალიჩე ბრბოსაგან გაეწმინდა, თან დემოსის სიღარიბეს შეშველებოდა და თანაც თავისი ხალხის ჩასახლებით მოკავშირენი შიშსა და თვალთვალში ჰყოლოდა, რათა რაიმე ამბოხება არ მოეწყოთ.

12. ყველაზე უფრო მეტად ხალისი და შნო ათენს მაინც საგანგებო ძეგლთა მშენებლობამ მოუტანა და ყოველი კაციც გააოცა. სწორედ ეს და მხოლოდ ეს მოწმობს ახლა, ელადის აღიარებული ძლიერება და გარდასული სვეკეთილობა სატყუარად დაგდებული ხმა რომ არაა. მაგრამ მტრები პერიკლეს სახელმწიფო საქმიანობათაგან ჩსენებულ საქმეს განსაკუთრებით კიცხვდნენ და მის წამომწყებს თავყრილობებში ლანძღვა-გინებით იკლებდნენ: „ხალხი შერცხვენილი და სახელგატეხილია იმის გამო, რომ პერიკლემ ელინთა საერთო ქონება დელოსიდან აქ გადმოიტანა. მართალია, ხალხს შეეძლო ბრალმდებელთათვის ყველაზე შესაფერ საბაბად ის წამოეყენებინა, რომ საზოგადო განძი იქიდან ბარბაროსთა შიშით წამოიღო და შეუვალ ადგილზე იცავს; მაგრამ ეს საბაბი მას პერიკლემ აღუკვეთა.³⁶ ჩანს, საშინელ ძალმომრეობასა და აშკარა ტირანიას განიცდის ელადა: იგი ხედავს, ომის საწარმოებლად თავის მიერ იძულებით შემოტანილი სახსრებით ჩვენ რომ ქალაქს ოქროთი ვავარაყებთ და ქარაფშუტა დიაცივით ვრთავთ, რაკილა ძვირფასი ქვებით, ქანდაკებებით და ათასობით ტალანტად ღირებული ტაძრებით ვამკობთ!“

პერიკლე თავის მხრივ ხალხს უმოძღვრებდა: „მოქალაქენი არ არიან ვალდებულნი, სახსართა ხარჯვის ანგარიში ჩააბარონ მოკავშირეებს, რომელთა დასაცავად ომობენ და ბარბაროსებს იგერიებენ. მოკავშირენი ჩვენ არც ცხენს გვაძლევენ, არც ხომალდსა და არც მეომარ ჰოპლიტს; მხოლოდ და მხოლოდ ფულს იხდიან; ფული კი ეკუთვნის არა იმას,

ვინც იძლევა, არამედ მიმღებს, თუ იგი სამაგიეროს იხდის იმ საქმით, რისთვისაც ამ ფულს იღებს. როცა სახელმწიფო საკმაოდაა აღჭურვილი ომისათვის საჭირო აუცილებელი სახსრებით, მისი ქონება იმ საქმეთაც უნდა მოხმარდეს, რომელთა აღსრულება საუკუნო სახელს მოუხვეჭს და რომელთა კეთებაც მაშინვე ქმნის კეთილდღეობას. თავს იჩენს მრავალგვარი სამუშაო და ნაირნაირი საჭიროება, რომელიც ხელოსნობის ყოველ დარგს აღვიძებს, ყოველ ხელს ამოძრავებს, თითქმის მთელ სახელმწიფოს შემოსავალს უქმნის და ამის წყალობით იგი კიდევ ირთვება და კიდევ იკვებება“. მართლაც, ვისაც ასაკი და ძალ-ღონე ერჩოდა, მას გასამრჯელოს ლაშქრობები აძლევდა საზოგადო ქონებიდან. რაც შეეხება სალაშქრო სამსახურიდან თავისუფალ მუშახელს, პერიკლეს სურდა, იგი არც სახსართა უწილოდ ყოფილიყო და არც უშუშევრად და უქმად მყოფს მიეღო რაიმე. ამიტომ მან ხალხს შესთავაზა დიად მშენებლობათა გეგმა, რომლის ხორცშესასხმელი პირობა მრავალგვარი ხელობის ხანგრძლივი გამოყენება იყო. ამით შინ დარჩენილთ მეზღვაურებზე, მეციხოვნეებსა და მოლაშქრეებზე ნაკლები საბაბი როდი ექნებოდათ, საზოგადო სახსრებიდან თავისი წილი მიეღოთ. და მართლაც, აქ ყოველი მასალა იყო: ქვაცა და სპილენძიც, სპილოს ძვალიცა და ოქროც, აბანოზის ხეცა და კვიპაროსიც. ამ მასალის გამოსაყენებლად და დასამუშავებლად საჭირო ყველა ხელობაც არსებობდა. აქ იყვნენ: მშენებლებიც და მოქანდაკენიც, თოქმაჩებიცა და ქვის მთელელებიც, მღებარები. ოქრომჭედლები და სპილოს ძვლის ოსტატები, მხატვრები, მემინანქრენი და მკვერავები. აქ იღვწოდნენ ხსენებული მასალის მომტან-მომწოდებელნი: ზღვის გზით — ვაჭარნი, მეზღვაურნი და მესაჭენი; ხმელეთის გზით — ფორან-ურემთა გამგებელნი და მეეტლენი. აქ იყვნენ: მებაგირე-მეთოკენი, სირაჯები, გზის ოსტატი და მემთამადნენი. ვით სარდალს საკუთარი ჯარი, ისე ჰყავდა აქ ყოველ ხელობას თავისი ქვეშევრდომი. უბრალო, მაგრამ მოწესრიგებული შავი მუშაძალა — იარაღი და სხეული სამსახურისა. საჭირო სამუშაონი ყოველი ასაკისა და ბუნება-უნარის მიხედვით ანაწილებდა და თესავდა კეთილდღეობას.

13. წამოწყებული მშენებლობანი, რომლებიც არაჩვეულებრივი სიდიადით, შეუდარებელი სილამაზითა და მშვენიერებით გამოირჩეოდნენ, აღმა-დაღმა მიიწვედა. ყოველი მშენებელი ცდილობდა, თავისი დახვეწილი ოსტატობით გასჯობებოდა მეორეს. ყველაზე საოცარი მაინც საქმის შესრულების სისწრაფე გახლდათ. ყველა შენობა, რომელთაგან თითოეულზე ფიქრობდნენ: ამის დასრულებას მრავალი თაობისა და კაცის სიცოცხლე დასჭირდებოდა, სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის აღზევების მხოლოდ ერთ მონაკვეთში აიგო. თუმცა იმასაც ამბობენ, როცა მხატვარმა ავთარქემ დაიქანა: სწრაფად და ადვილად ვხატავ სულდგმულთა სურათებსო, ძვექსისს³⁷ ამის გაგონებისთანავე უთქვამს: „მე კი ძალზე დიდ ხანს ვუნდები მაგ საქმესო!“ ხელის ერთი მოსმა და სისწრაფე მართლაც ვერ აძლევს ნახელავს მყარ სიმტკიცეს და ხელოვნებით სრულქმნილობას, საქმისათვის დახარჯული დრო კი ნაწარმოებს დღეგრძელობის ძალას ანიჭებს. სწორედ ამიტომაც, მეტად რომ გვაოცებს მცირე დროში, მაგრამ ხანგრძლივი არსებობისათვის შექმნილი პერიკლეს ნაგებობანი. ყოველი ნაგებობა იმთავითვე ძველებური სილამაზისა გახლდათ, მაგრამ მშვენიერებით და სიდიადით ისინი დღემდე ინარჩუნებენ სინორჩეს, თითქოს ახლახან აუშენებიათო, დროისაგან ხელშეუხებელი ისეთი იერი აქვთ და მუდამ რაღაც ისეთი სიახლით ხასხასებენ, თითქოს ძალუმი სუნთქვა და უბერებელი სული იყოს შერწყმული მათში.

ყველაფერს განაგებდა და მეთვალყურეობდა პერიკლეს მარჯვენა ხელი ფიდიი. ამასთანავე ყოველ ნაგებობას თავისი ხუროთმოძღვარი და დილოსტატი ჰყავდა მიჩენილი. „ჰეკატომპედონად“ წოდებულ პართენონს კალიკრატე და იქტინე აშენებდნენ;³⁸ ხოლო წმინდა საიდუმლოებათა ტაძრის აგება ელევსინში კორიბემ წამოიწყო. მანვე დადგა სვეტები საფუძველზე და მათი თავები მთავარ კოქს შეუერთა. მისი სიკვდილის შემდეგ კი მეტაგენე ქსიპეტიოსმა დააყენა მათზე არშია და ზედა სვეტები. რაც შეეხება ტაძრის სახურავს, იგი სანათობელით ქსენოკლე ქოლარგოსელმა დაავგირგვინა. კალიკრატემ ხელი მოჰკიდა გრძელი კედლის მშენებლობას, რომლის გამოც სოკრატე ამბობს: მისი აგების აზრი მე თვითონ მომისმენია პერიკლესაგანო.³⁹ კრატინე თა-

ვის კომედიაში დასცინის ამ წამოწყებას გაქიანურებული მსვლელობის გამო: „კაი ხანია, სიტყვით აშენებს ამ კედელს პერიკლე, საქმით კი თითსაც არ ანძრევსო“.

ოდენი შიგნით მრავალი მერხითა და სვეტით იყო მორთული. მისი სახურავი კი ერთი წვეროდან ყოველმხრივ ისე დაქანებულად იყო ნაგები, რომ ამბობენ, ეს შენობა სპარსთა მეფის კარვის მიბაძვით აშენდა და ამასაც პერიკლე მეთაურობდაო. ამიტომაც კვლავ დასცინის კრატინე მას „თრაკიელ ქალებში“:

აი, ხაზისთავა გვიასლოვდება ზევსი —

— პერიკლე; კორტობზე ოდენი წამოუდგამს,

რაკი განძეგვის შიშმა გაუარა.

პატივმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად პერიკლემ მაშინ ხმის მიცემით შემოიღო პირველად მუსიკალური შეჯიბრების გამართვა პანათენურ დღეობებზე. მსაჯად არჩეულმა თვითონვე დაადგინა, როგორი წესით ემღერათ და დაეკრათ ავლოსსა და კითარაზე შეჯიბრში მონაწილეებს.⁴⁰ მაშინ და მომდევნო ხანებშიც ოდენში განუწყვეტლივ იმართებოდა მუსიკალური შეჯიბრებები.

აკროპოლისის პროპილევები ხუთ წელიწადში აიგო მნესიკლეს ხუროთმოძღვრებით. ერთმა საოცარმა შემთხვევამ მაშინ ცხადყო, რომ ღმერთქალი⁴¹ მშენებლობას მფარველობას არ აკლებდა და მის დასრულებას შემწეობას უჩენდა. მოხდა ისე, რომ ყველაზე თავგამოდებულსა და ბეჯით ოსტატთაგანს ფეხი დაუცდა და სიმალიდან ჩამოვარდა. იგი ისეთ მძიმე ვითარებაში იმყოფებოდა, ექიმებმა მის გადარჩენაზე ხელი ჩაიქნიეს. შეწუხებულ პერიკლეს სიზმრად ღმერთქალი გამოეცხადა და მკურნალობის ხერხი შეაგონა. მისი წყალობით პერიკლემ სწრაფად და ადვილად მოარჩინა თურმე ოსტატი. ამის აღსანიშნავად მანვე დადგა აკროპოლისზე საკურთხევლის ახლოს ათენა-მხსნელის⁴² ბრინჯაოს ქანდაკება, რომელიც, როგორც ამბობენ, ძველადაც მდგარა თურმე იქ.

იმ ხანებში ფიდია ღმერთქალის ოქროს გამოსახულებაზე მუშაობდა და სამახსოვრო სვეტზე წარწერილიცაა, რომ იგია მისი შექმნილი. თითქმის ყველაფერი მას აწვა მხრებზე და,

როგორც ვთქვით, პერიკლესთან მეგობრობის გამო ყველა ოსტატის თავკაციც იყო. ამ ვითარებამ ერთს შური, ხოლო მეორეს ლანძღვა-გინება მოუტანა; — თითქოსდა ფილიამშენებლობათა დასათვალისწინებლად მომსვლელ მსუბუქი ყოფაქცევის ქალებს პერიკლესათვის ღებულობდა. კომიკოსები ჩაეჭიდნენ ამ ჭორს და ხმა დაყარეს პერიკლეს უსაზღვრო თავაწყვეტილობაზე. მას აბრალებდნენ თავისი მეგობრისა და სტრატეგოსობაში თანაშემწის მენიპეს ცოლთან კავშირს; კიცხავდნენ სირთა გამო პირილამპესთან ჟრთიერთობისათვის, ვითომც ეს მეგობარი იმ ქალებს, რომლებთანაც პერიკლე ახლოს იყო, ფარშევანგებს უგზავნიდა:

კაცმა რომ თქვას, განა ვის გაუკვირდება იმ პირთა აყვირობა, რომლებიც ყველაფერს ამჯობინებენ, თავიანთი ქილიკაობით მუდამ და მუდამ მსხვერპლად მიუტანონ ბოროტ შურს კეთილ კაცთა სახელი, როცა თვით სტესიმბროტე თასოსელმაც კი იკადრა, პერიკლესათვის საზარელი და მითიური სიბილწე დაებრალებინა, თითქოსდა საკუთარი ვაჟის ცოლთან ჰქონდა კავშირი? ეტყობა ყოველმხრივ ძნელი და მიუწვდომელია გამოძიებით ქვეშარიტების დადგენა, როცა ღროით წარმოქმნილი ბუნდოვანება მომდევნო თაობებს ხელს უშლის ამბავთა შეცნობაში, ხოლო გარდასულ საქმეთა და პირთა თანამედროვე ისტორია, ერთი მხრივ, შურითა და მტრობით, მეორე მხრივ კი — მამებლობითა და მლიქვნელობით ამახინჯებს და ამრუდებს სინამდვილეს.

14. თუკიდიდეს: გარშემო დარაზმულმა რიტორებმა ყვირილი ატეხეს: პერიკლე ფულემს ვლანგავს და სახალხო შემოსაველს ანადგურებსო. მაშინ პერიკლემ თავყრილობის ქამს ხალხს ჰკითხა: როგორ გგონიათ, მართლა ბევრია დახარჯულიო? უპასუხეს:

— დიახ, მეტისმეტად ბევრი!

— ასეთ შემთხვევაში დანახარჯი თქვენზე კი არა, ჩემზე იყოს. ოღონდ, იცოდეთ, ნაგებობებზე ჩემს საკუთარ სახელს წავაწერ!

თქვა თუ არა ეს პერიკლემ, მისი დიდსულოვნებით გაოცებულმა თუ მშენებლობათა სახელისათვის თავისი საპირისპირო პატივმოყვარეობით აღგზნებულმა ხალხმა შესძახა:

ყველაფერი საზოგადო ანგარიშზე იყოს და ამიერიდან, რამდენიც გენებოს, დაუზოგავად ხარჯეთ!

ბოლოს პერიკლე თუკიდიდესთან ბრძოლაში ჩაება და თავი განტყეების საფრთხეში ჩაიყენა, მაგრამ მოწინააღმდეგე ჯგუფის განადგურება მოახერხა და თუკიდიდე გააძევა.

15. როცა შუილი მთლიანად აღიკვეთა და სახელმწიფოში თანხმობა და ერთიანობა დამკვიდრდა, პერიკლემ თავის ხელში მოიქცია ათენიც და ათენელებზე დამოკიდებული საქმენიც: ბეგარა და ჯარები, ტრიერები, კუნძულები და ზღვა, ელინთაგან თუ ბარბაროსთაგან წარმომავალი ყოველი ძალა, ასევე უზენაესი გამგებლობა, შემტკიცული მორჩილი ტომების, მეფეებთან მეგობრობისა და სხვადასხვა გამგებლებთან მოკავშირეობის შემწეობით. თვითონ პერიკლეს გამოიცვალა. იგი უკვე აღარ გახლდათ ხალხის ნების მორჩილი კაცი, ადვილად აღარ უთმობდა და აღარ ექვემდებარებოდა ბრბოს ვნებებს, ვითარცა ქართა ქროლას. ის სუსტი და ზოგჯერ დამთმობი ხალხგამგებლობა, რომელიც მხიარულსა და ნაზ გალობას ემსგავსებოდა, თავის სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაში მან არისტოკრატიული და მეფური ჰანგით დაძაბა და ამის წყალობით სწორად და შეურყენელად უკეთესობისაკენ წარმართა. ხალხს, უმრავლეს შემთხვევაში ხალხისავე სურვილით, დარწმუნებით და დამოდვრებით წინამძღვრობდა. მაგრამ იყო ხოლმე ისეთი შემთხვევები, როცა ხალხი უკმაყოფილებას ამქლავებდა. მაშინ პერიკლე სადავეებს მოუჭერდა, უკმაყოფილოდ მოათვინიერებდა და მათივე სიკეთეს მიუახლოვებდა. იგი პირდაპირ ჰბაძავდა იმ მკურნალს, ვინც ცვალებადი და ხანგრძლივი ავადმყოფობის ჟამს ხან უვნებელი სიამოვნების ნებას იძლევა, ხან კი მშუშხავსა და მხსნელ წამლებს მიმართავს.

იმ საზოგადოებაში, რომელიც ესოდენ დიდი ძალა-უფლების პატრონია, ეტყობა, მრავალგვარი ვნება წამოჰყოფს ხოლმე თავს. ჰოდა, პერიკლეს ერთადერთს ძალუძდა თითოეული მათგანის ოსტატურად მოთოკვა. ვითარცა საჭეს, ისე იყენებდა იგი იმედის მიცემისა თუ დაშინების ხერხს. ყველაზე თავაწყვეტილ ვნებას ლაგამს ამოსდებდა, სასოწარკვეთილებამდე მისულს ნუგეშსა და გამხნელებას შეაშველებდა.

ამით პლატონისებურად ადასტურებდა,⁴³ რომ მჭევრმეტყველებმა სულის წარმმართველი ძალაა, რომლის ყველაზე დიდი საქმეა, ყოველ ხასიათსა და ვნებას, როგორც სულის გამომხატველ იერსახეთ და ქლერადობათ, საგანგებო ხერხით მიუდგეს და მათ, საჭიროებისამებრ, ნაზად შეეხოს ან მძლავრად დაჰკრას. ამის მიზეზი უბრალოდ სიტყვის ძალა კი არ გახლდათ, არამედ, ვით თუკიდიდე ამბობს,⁴⁴ პერიკლეს ცხოვრების სიდიადე და ამ კაცისადმი გამოჩენილი ნდობა. ყველასათვის ცხადზე ცხადი იყო მისი უანგარობა და მოუსყიდაობა: მართალია, ისედაც დიადი ქალაქი, მან უდიადეს და უმდიდრეს ქალაქად აქცია და ძალით აჯობა ბევრ მეფესა და მბრძანებელს, რომელთაგან ზოგიერთებმა მასთან ურთიერთობა შეილებსაც უანდერძეს, მაგრამ თავისი ქონება, რომელიც მამამისმა დაუტოვა, ერთი დრაქმითაც არ გაუზრდია.

16. პერიკლეს ძლიერების თაობაზე თუკიდიდე გულახდილად გვიამბობს, კომიკოსები კი ღვარძლიანად და გაკვრით ლაპარაკობენ ამაზე. ისინი პერიკლეს მეგობრებს ახლად მოვლენილ პისისტრატიდებს ⁴⁵ ეძახიან, მისგან კი მოითხოვენ, ფიცი დადოს, რომ ტირანად არ იქცევა, რადგან მისი ახლანდელი აღზევებული მდგომარეობა დემოკრატიასთან შეუსაბამოა და აუტანელზე აუტანელი. ტელეკლიდე ამბობს, რომ ათენელებმა პერიკლეს მიანდეს:

ქალაქთა ხარკი, ქალაქებზე სრული უფლება;

კედლებით მათი შემორკალვა, თუ კედელი დახსნა;

ზავ-კავშირთ შეკვრა, სიმდიდრე და ღვთით გამგებლობა.

ასეთი სვედრი სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაში რაღაც ერთდროული აღმავლობისა და აყვავების წყალობით კი არ მოუპოვებია პერიკლეს, არამედ მთელი ორმოცი წლის მანძილზე ეჭირა პირველი ადგილი ეფიალტიდების, ლეოკრატიდებისა და მირონიდების, კომონიდების, ტოლმიდებისა და თუკიდიდთა არსებობის პირობებში.⁴⁶ თუკიდიდეს დამხობისა და მისი განჭყვების შემდეგ კი თითქმის თხუთმეტი წლის განმავლობაში გამგებლობდა, თუმცა სტრატეგოსის ძალა-უფლება მხოლოდ ერთი წლით შეიძლებოდა ჰქონოდა კაცს.⁴⁷ ასეთი ძალა-უფლების პატრონმა უანგარობა ბოლომდე შეი-

ნარჩუნა; ოღონდ ეს იყო, ფულად სახსრებს მთლად გულ-გრილად არ ეკიდებოდა. მაშისეული და კანონიერი ქონების მოსაველეად ისეთი ანგარიშიანობა დაიწესა, რომელიც ყველაზე მოხერხებულ და ზუსტ გზად მიიჩნია, რათა ეს ქონება დაუდევრობით არ შემოხარჯოდა და მრავალი საქმით დატვირთულს მასზე ზრუნვით ბევრი დროც არ დაჰკარგოდა. წლის მთელ მოსავალს ერთდროულად ჰყიდდა, ხოლო შემდეგ, ყოველივეს, რაც სჭირდებოდა, ბაზარზე ყიდულობდა. ამ წესს ყოველდღიურ ცხოვრებაში იცავდა. მის მოწიფულ ვაჭებს არ უყვარდათ იგი და არც მათი ცოლები თვლიდნენ მას ოჯახის გულუხვ მეთაურად. ლანძღავდნენ კიდევ ხარჯვის ასეთი ყოველდღიური და უკიდურეს სიზუსტემდე თავმოყრილი ანგარიშიანობის გამო. მის ოჯახში არაფერი ზედმეტი არ იხარჯებოდა. აქ არ ხდებოდა ის, რაც დიდსა და დოვლათით უხვ სახლს ახასიათებს. ყოველი ხარჯი და შემოსავალი დათვლილ-გამოწომილი გახლდათ. მთელ ამ წესრიგს ზუსტად იცავდა ერთი მსახური — ევანგელე, რომელსაც ამ საქმეში ბაღალი არ ჰყავდა და, ან ბუნებით ჰქონდა მინიჭებული, ანდა სულაც პერიკლესგან შეეფთვისებინა მეურნეობის გაძღოლის უნარი.

ცხოვრების ასეთი ნირი, რა თქმა უნდა, არ ეხმატკბილება ანაქსაგორას სიბრძნეს, ვინც ზეშთაგონებით და აღზევებული ხულით მიატოვა თავისი სახლი და დაუმუშავებელი მამული ცხვრის ფარას დაუტოვა საძოვრად. ჩემი ფიქრით, მართლაც, როდია ერთი და იგივე გონით მჭვრეტელი ფილოსოფოსისა და სახელმწიფო მოღვაწის ცხოვრება: პირველი იარაღისა და გარეშე ნივთის საჭიროებისაგან თავისუფალ გონებას მშვენიერებისაკენ მიმართავს, მეორეს კი, ვინც სიქველეს ადამიანის სარგებლობას უკავშირებს, სიმდიდრე აუცილებლობისათვის კი არა, სიკეთის საქმნელად სჭირდება, ვით სჭირდებოდა ის პერიკლეს, რომელიც მრავალ ღარიბ კაცს შემწეობას უჩინდა.

თვითონ ანაქსაგორაზეც გადმოგვეცემენ: უკვე სიბერეს მიტანებული უპატრონოდ იწვა თურმე თავწაბურვილი და შიმშილით სიკვდილს ლამობდა. პერიკლე ამ დროს მეტისმეტად დაკავებული იყო საქმეებით, მაგრამ, როგორც კი შეიტყო ეს ამბავი, შიშით შეძრულმა მყისვე მიაშურა კაცურ

კაცს და ყოველი ვედრებით ემუდარებოდა, ხელი აელო განზრახულზე. იგი საკუთარ თავზე უფრო წუხდა, ვიდრე მოხუცზე: ვაითუ გამომეცალა ხელიდან სახელმწიფო საქმეებში მრჩეველ-დამრიგებელიო. ანაქსაგორას თავიდან საბურველი მოუხდია და უთქვამს: „პერიკლევ, ლამპარი ვისაც სჭირდება, ზეთს თვითონ ასხამს შიგო!“

17. როცა ლაკედემონელებმა ათენელთა აღზევების გამო შფოთვა დაიწყეს, პერიკლემ კიდევ უფრო მეტად აღამაღლა დემოსის პატივმოყვარეობა და ხალხს დიადი საქმეების შესასრულებლად მოუხმო. მას სახალხო კრებაში ხმის მისაცემად შეაქვს წინადადება, რათა ელინებმა, სულერთია, სადაც მოსახლეობენ, ეეროპასა თუ აზიაში, ასევე დიდმა თუ მცირე ქალაქმა, ყველამ შეერთებულად, ათენს წარმოგზავნონ თავყრილობაზე თავთავიანთი წარმომადგენლები. მათ უნდა მოითათბირონ ბარბაროსთაგან გადაბუგული ელინური ტაძრების გამო; იმ მსხვერპლშეწირვათა გამო, ბარბაროსებთან ბრძოლის ეამს რომ ღმერთებს აღუთქვეს და ელადის ხსნისათვის რომ უნდა აღესრულებინათ; აგრეთვე მშვიდობისა და ზღვაზე ყველასთვის უშიშრად მოგზაურობის გამო. სწორედ ამ მიზნით ათენიდან გაგზავნეს ორმოცდაათი წლის ასაკს გადაცილებული ოცი კაცი. ამათაგან: ხუთი მოუხმობდა აზიაში მოსახლე იონიელებსა და დორიელებს, აგრეთვე კუნძულებს ლესბოსისა და როდოსამდე; ხუთი კაცი გაემართა პელესპონტთან მდებარე ადგილებსა და თრაკიაში ბიზანტიონამდე;⁴⁸ კიდევ ხუთი მიავლინეს ბეოტიაში, ფოკისსა და პელოპონესზე, ხოლო აქედან, ლოკრებზე გავლით, მეზობლად მდებარე ხმელეთზე, ვიდრე აკარნანიასა და ამბრაკიამდე; დანარჩენები კი ევბეაზე გავლით გაემგზავრნენ ეტელებთან, მალიევსის უბესთან, ფთიელ აქაველებსა და თესალიელებთან. წარგზავნილები ელინებს შეაგონებდნენ, დათქმულ ადგილზე წასულიყვნენ და მონაწილეობა მიეღოთ ზავისა და ელადის გაერთიანებული მოქმედების თაობაზე განზრახულ თათბირში, მაგრამ ეს საქმე ვერ შესრულდა. ქალაქებმა თავი ვერ მოიყარეს, როგორც ამბობენ, იმის გამო, რომ ამ საქმეს დაუპირისპირდნენ ლაკედემონელები და, საერთოდ, ეს ცდა პელოპონესში ჩაიფუშა.

ეს ამბავი თხრობაში პერიკლეს ჰქუისა და გონშემართების საჩვენებლად ჩავსვი.

18. სამხედართმთავრო მოღვაწეობაში სახელი პერიკლეს ყოვლის უწინარეს თავისი სიფრთხილით ჰქონდა მოხვეჭილი. საკუთარი ნებით არამც და არამც არ ჩაებმებოდა ბრძოლაში, თუ ის საშიში და საექვო შედეგიანი ჩანდა. იგი არ ეჭიბრებოდა და არც ჰბაძავდა იმ მხედართმთავრებს, რომლებიც ალაღბედზე მოქმედებით აღწევდნენ ბრწყინვალე წარმატებასა და გაოცებას იწვევდნენ ვითარცა დიდი სტრატეგოსები. თანამოქალაქეთ პერიკლე ყოველთვის ეუბნებოდა: მთელი იმ დროის მანძილზე, რამდენ ხანსაც ჩემს გვერდით იქნებით, სიკვდილი ვერ მოგეკარებათო.

პერიკლემ დაინახა, რომ ტოლმიდე ტოლმეოსის ძე, უწინდელი წარმატებებისა და იმის საფუძველზე, საომარ საქმეთა გამო რომ გამორჩევით იყო პატივდებული, სრულიად შეუფერებელ დროს ამზადებდა ბეოტიაში შექრას. მას უკვე თავის ნებაზე დაეყოლიებინა ყველაზე მამაცი და ყველაზე პატივმოყვარე ახალგაზრდები. მათი რიცხვი ათასს აღწევდა, რაც სხვა ძალას ემატებოდა. პერიკლე ცდილობდა ტოლმიდეს შეკავებას და სახალხო კრებაზეც მოუწოდა. დაეჭვრებინა მისთვის და თან ღირსსახსოვარი სიტყვაც უთხრა: მე თუ არ დამიჭვრებ, იმით მაინც არ შეცდები, თუ ყველაზე ბრძენ მრჩეველს — დროს დაელოდებითო. ამის მოქმედმა მაშინ მაინცდამაინც დიდი მოწონება ვერ გამოიწვია. მაგრამ, როცა სულ რამდენიმე დღის შემდეგ კორონეასთან ტოლმიდეს სიკვდილისა და მრავალი საუკეთესო მოქალაქის დაღუპვის ამბავი მოვიდა, ხსენებულმა გაფრთხილებამ პერიკლეს სრული მხარდაჭერა, გონიერი და მამულის მოყვარული კაცის სახელი მოუტანა.⁴⁹

19. პერიკლეს წინამძღოლობით გამართულ ლაშქრობათაგან განსაკუთრებული პატივი დაიმსახურა ქერსონესის ლაშქრობამ, რომლის შედეგადაც პერიკლე მხსნელად მოველინა იქ მოსახლე ელინებს. მან არა მარტო ათასამდე ახალმოშენე ათენელი წაიყვანა თან და იქაურ ქალაქთა მოსახლეობა გააძლიერა, არამედ ზღვიდან ზღვამდე არსებული ყელის⁵⁰ გააწვრივ სიმაგრენი და სხვა დამცველი ნაგებობები ააგო. ამით

პერიკლემ გზა გადაუღობა ქერსონესთან მრავლად თავმოყრილ თრაკიელთა თავდასხმებსა და განუწყვეტელ, მძიმე ომს, რომელიც გამუდმებით აჩანაგებდა ბარბაროს მეზობლებთან უშუალოდ მდებარე და გარეული თუ შინაური ავაზაკებით გაესებულ იმ მხარეს.

სხვა ხალხში პერიკლემ დიდი სახელი გაითქვა პელოპონესის გარშემოცურვით, როცა მეგარისის პეგედან ასი ტრიერიით ზღვაში გავიდა. მან არა მარტო სანაპიროს დიდი ნაწილი დაარბია, როგორც ეს ტოლმიდემ შეასრულა უფრო ადრე, არამედ ხომალდზე მყოფი პოპლიტებით ზღვიდან მოშორებით ხმელეთის სიღრმეშიც შეიჭრა და მისი თავდასხმის შიშით შეძრწუნებული მტრები სიმაგრეებში შერეკა: მხოლოდ ნემეაში აღდგნენ მის წინააღმდეგ სიკიონელები და ბრძოლაც გაუმატეს, მაგრამ ძალით უკუაქცია ისინი და იქ ძღვევის ნიშანიც⁵¹ დადგა. აქეის თემიდან ტრიერებზე ჯარისკაცები აიყვანა და ხომალდთკრებულთა მოპირდაპირე ხმელეთზე გადავიდა. მერმე აქელოოსს ჩაუტურა და აქარნანია დაარბია, ხოლო ენიადელები ალყაში მოაქცია და მამული აუობრა და გაუპარტახა. ამით პერიკლემ მტრებს საშიშ, ხოლო თანამოქალაქეთ ფრთხილ და ბეჯით კაცად აჩვენა თავი და, მართლაც, მასთან ერთად მოლაშქრეთ შემთხვევითაც კი არ მიჰყენებიათ რაიმე ზიანი.

20. შევიდა თუ არა ბრწყინვალედ აღტურვილი ფლოტით პონტოში, პერიკლემ ელინურ ქალაქებს აუსრულა ყველაფერი, რასაც კი მოითხოვდნენ და, საერთოდ, კაცთმოყვარეობით მოექცა მათ. გარშემო მოსახლე ბარბაროსულ ტომებს, მათ შეფეებსა და მთავრებს კი აჩვენა დიდი ძლიერება, უშიშროება და მამაცობა, რის წყალობითაც ათენელებს ძალუძდათ ეცურათ, სადაც მოისურვებდნენ და მთელი ზღვა საკუთარ ნებაში მოექციათ. სინოპელებს პერიკლემ ტირან ტიმესილეოსის წინააღმდეგ საბრძოლველად ცამეტი ხომალდი და ჯარისკაცები დაუტოვა ლამაქეს მეთაურობით. ხსენებული ტირანისა და მის თანამოსაგრეთა განდევნის შემდეგ პერიკლემ, კენჭისყრის საფუძველზე, მიიღო გადაწყვეტილება, სინოპში საკუთარი სურვილით გამგზავრებულიყო ექვსასი ათენელი, მათ სინოპელებთან ერთად უნდა ეცხოვრათ და გაენაწილებინათ

სახლები და მიწა, რაც უწინ ტირანებს ეკავათ. სხვა შემთხვევებში პერიკლე არ აპყვა თანამოქალაქეთა სწრაფვას. იგი, მაგალითად, არ დაეთანხმა ძალითა და ესოდენ დიდი წარმატებებით გაამაყებულ ათენელებს, როცა მათ ეგვიპტეზე კვლავ გალაშქრება და სპარსთა მეფის გამგებლობაში მყოფი, ზღვასთან მდებარე მხარის, ამხედრება მოინდომეს⁵². ბევრი ათენელი უკვე მაშინ შეეპყრო სიცილიისადმი ავბედით და წყევულ ვნებას, რომელსაც შემდეგ ალკიბიადემ და მის გარშემო დარაზმულმა რიტორებმა შეუწინაეს ცეცხლი. ზოგიერთებს ტირენია და კართაგენიც კი ეზმანებოდა. კაცმა რომ თქვას, ეს არცთუ უიმედო იყო ათენის ფართოდ მომცველი ჰეგემონიისთვის საქმეთა კეთილად მიმდინარეობის ვითარებაში.

21. პერიკლე ათენელთა ასეთ მისწრაფებას გასაქანს არ აძლევდა და მათ უსახლგრო გატაცებებს ფრთებს კვეცდა. მთელ ძალას იგი არსებული საგამგებლოს დაცვასა და განმტკიცებას ახმარდა. ამასთან დიდ და უმთავრეს საქმედ ლაქედემონელთა ალაგმვას თვლიდა და ყოველნაირად უპირისპირდებოდა მათ. ეს ყველაზე მეტად გამოამჟღავნა თავისი მოქმედებით „საღეთო ომის“ დროს⁵³. როცა ლაქედემონელებმა დელფოში გაილაშქრეს და ფოკეელთა მიერ აღებული ტაძარი დელფოელებს დაუბრუნეს, პერიკლე მყისვე ამხედრდა მათ წინააღმდეგ, გარეკა ისინი, და კვლავ შემოიყვანა ფოკეელები. როცა დელფოელებმა ლაქედემონელებს მისნობის პირველად მიღების უფლება მისცეს და ლაქედემონელებმა ეს გადაწყვეტილება ბრინჯაოს მგელს შუბლზე წააწერეს, პერიკლემ მისნობის პირველად მიღების იგივე უფლება ათენელებს მოუპოვა და იმავე მგლის მარჯვენა ფერდზე ამოკვეთილი წარწერით განამტკიცა⁵⁴.

22. პერიკლე რომ ათენელთა ძალას მართებულად აკავებდა ელადაში, ეს მერმინდელმა გარდამხდარმა ამბებმა დაადასტურეს. უწინარეს ყოვლისა ევბეელები აჯანყდნენ და პერიკლე თავისი ძალებით გაემართა მათ წინააღმდეგ. ამის შემდეგ, სულ მალე, შეატყობინეს: მეგარელები აგვიმხედრდნენ და ატიკის საზღვრებზე მტრის ჯარია დარაზმული ლაქედემონელთა მეფის პლისტონაქსის წინამძღოლობითო. პერიკ-

ლე სასწრაფოდ გამობრუნდა ევბეიდან ატიკაში საომრად, მაგრამ გამოწვევის მიუხედავად, მრავალრიცხოვან და მამაც ჰოპლიტებთან ბრძოლაში ჩაბმა ვერ გაბედა; ოღონდ დაინახა, პლისტონაქსი, ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა კაცი, უპირატესად იმ კლევანდრიდეს დარიგებებით სარგებლობდა, რომელიც მას, უმწიფარი ასაკის გამო, მცველად და მრჩეველად მიუჩინეს ევზორებმა⁵⁵. პერიკლემ სწორედ მასთან საიდუმლო კავშირი გააბა. ჩქარა მოისყიდა იგი ფულით და ატიკიდან პელოპონესელთა გაყვანაზე დაიყოლია. როცა ჯარმა უკან დაიხია და ქალაქებში დაიქსაქსა, განრისხებულმა ლაკედემონელებმა მეფე ფულით დააჯარიმეს, მაგრამ რაკი დიდი რაოდენობის გამო მისი გადახდის თავი არ ჰქონდა, თავისივე ნებით გამორდა ლაკედემონს. რაც შეეხება კლევანდრიდეს, იგი გაიქცა და დაუსწრებლად სიკვდილი მიუსაჯეს. ეს კლევანდრიდე იყო მამა გილიპესი, რომელმაც ათენელები დაამარცხა სიცილიაში. ეტყობა, გილიპეს ბუნებამ მემკვიდრეობით შეჰყარა ანგარების სენი, რის გამოც სახელოვან წარმატებათა შემდეგ გამოჰკერილი, ისიც სამარცხვინოდ გაიქცა სპარტიდან. ეს ამბავი ლისანდრეს ცხოვრების აღწერაში გვაქვს მოთხრობილი⁵⁶.

23. როცა პერიკლემ სამხედრო საქმიანობისათვის საჭირო ათი ტალანტის დანახარჯის ანგარიში წარადგინა, ხალხმა ეს ანგარიში მისი საიდუმლოების გამოძიებისა და ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე მიიღო. ზოგიერთები, რომელთა შორის თეოფრასტე ფილოსოფოსიცაა, გადმოგვცემენ, რომ პერიკლესაგან ყოველწლიურად შედიოდა სპარტაში ათი ტალანტი, რომელთა წყალობითაც ყველას იმადლიერებდა და ომზე ხელს აღებინებდა. ამით იგი ყიდულობდა არა მშვიდობას, არამედ დროს, რათა დინჯად მომზადებულიყო და მერმე უფრო წარმატებით ეომნა.

პერიკლე დაუყოვნებლივ გაემართა გადამდგართა წინააღმდეგ. იგი ორმოცდაათი ხომალდით და ხუთი ათასი ჰოპლიტით ევბეაზე გადავიდა და იქაური ქალაქები დაიმორჩილა⁵⁷. სიმდიდრითა და სახელოვნებით გამორჩეული ქალკიდელები, რომელთაც „ჰიპობოტებს“⁵⁸ ეძახდნენ, ქალაქიდან განდევნა, ხოლო ჰესტიელები მთლიანად აჰყარა თავიანთი სამკვიდრებ-

ლიდან და იქ ათენელები ჩაასახლა. პერიკლე მხოლოდ პესტიელებს მოექცა ასე შეუბრალებლად იმიტომ, რომ როცა იმათ ატიკური ზომალდი იგდეს ხელთ, მასზე მყოფნი ყველა უკლებლივ დახოცეს.

24. ამის შემდეგ ათენელთა და ლაკედემონელთა შორის დაიდო ოცდაათწლიანი ზავი⁵⁹. პერიკლემ მაშინვე მიაღებინა გადაწყვეტილება სამოსზე გასალაშქრებლად. სამოსელებს ბრალად ის დასდო, რომ არ დაემორჩილნენ ბრძანებას და არ შეწყვიტეს ომი მილეტელებთან.

რადგან ჰგონიათ, სამოსელებზე გალაშქრება პერიკლემ ასპასიას გულის მოსაგებად მოაწყო, სავსებით დროული იქნებოდა, ამ ქალის თაობაზე დაგვეჭირა სიტყვა, თუ რა ხელოვნება, ან ისეთი რა დიდი ძალა გააჩნდა, რომ სახელმწიფო მოღვაწეთაგან თავკაცებს ითვინიერებდა და ფილოსოფოსებსაც კი უხვად აქებინებდა თავს.

ყველა ერთხმად გადმოგვეცემს, რომ ასპასია წარმოშობით იყო მილეტელი, აქსიოხეს ასული. ამბობენ, იგი ერთ ძველ იონიელ დიაცს, ვინმე თარგელიას ჰბაძავდა და ყველაზე დიდი ძალის პატრონ მამაკაცებს ეძლეოდაო. თარგელია, გარეგნული მშვენივრით აღსავსე და მიმზიდველობასთან ერთად დიდი გაქანების პატრონი ქალი, ბევრზე ბევრ ელინ ვაჟკაცთან ცხოვრობდა თურმე და ყველას, ვისაც კი ახლო ურთიერთობა ჰქონდა მასთან, სპარსთა მეფის მხარეზე იბირებდა და მათი მეშვეობით, რადგან ისინი მეტად დიდი ძალისა და გავლენის მქონე პირები იყვნენ, ქალაქებში მედიზმს ავრცელებდა⁶⁰. რაც შეეხება ასპასიას, ზოგიერთები ამბობენ, მან პერიკლე თავისი სიბრძნით და სახელმწიფოებრივი ჭკუით მოხიბლაო. ხანდახან მასთან სოკრატეც დადიოდა თურმე ნაცნობებითურთ და ამის მოწაფეებსაც მიჰყავდათ თავისი ცოლები ამ ქალის მოსასმენად, მიუხედავად იმისა, რომ იგი არცთუ წესიერ და საპატიო საქმიანობას ეწეოდა: მსუბუქი ყოფაქცევის გოგობის ჯგუფს ინახავდა. ესქინე⁶¹ ამბობს: პირუტყვთა დალალი, მდაბიო წარმოშობისა და უგვანო ბუნების ლისიკლეც კი პირველი კაცი გახდა ათენში იმის წყალობით, რომ პერიკლეს სიკვდილის შემდეგ ასპასიასთან ცხოვრობდაო. პლატონის „მენექსენეში“, რომლის შესავალიც, მართალია, სახუ-

მარო კილოთია დაწერილი, ის ისტორიული სიმართლეა გად-
მოცემული, რომ მჭევრმეტყველებით სახელმძღვანელო ამ ქალ-
თან ურთიერთობის დამყარებას ათენში მრავალი კაცი ცდი-
ლობდა⁶². პერიკლეს მისწრაფება ასპასიასადმი, ჩანს, მაინც
რაღაც განსაკუთრებულად ვნებიანი სიყვარულით იყო გამოწ-
ვეული. კანონიერ ცოლად მას ესვა ნათესავი ქალი, რომელიც
ადრე შეუღლებული იყო ჰიპონიკესთან, ვისგანაც „მდილ-
რად“ ხმობილი კალია შვა, ხოლო პერიკლესაგან ქსანთიპე
და პარალე ეყოლა. მერმე, როცა ერთად ცხოვრება აღარ
მოეწონათ, პერიკლემ იგი, მისივე სურვილით, სხვას მიათ-
ხოვა, თვითონ კი დაისვა ასპასია და გამორჩევივითა უყვარდა.
ამბობენ, ყოველდღე — შინიდან გასვლისა თუ მოედნიდან
დაბრუნების შემს, ესალმებოდა და ჰკოცნიდაო. კომედიებში
ასპასიას მეტსახელად ახალ ომფალეს, დეიანირასა და ჰერას
უწოდებენ⁶³. კრატინე კი პირდაპირ ეძახის მას ხარჭას აი ამ
სალექსო კარედებში:

პერიკლეს უშობს გარყვნილება ურცხვ ასპასიას,
ვისაც უხმობენ სხვაგვარად ჰერას.

სავარაუდოა, მისგან შეეძინა პერიკლეს უკანონო ვაჟი,
რომელიც ევპოლისს ჰყავს გამოყვანილი თავის „დემოსებში“,
სადაც პერაკლე ასეთ კითხვას სვამს:

ხომ ცოცხალია ჩემი ნაგრაჟი?

მირონიდე უპასუხებს:

კარგა ხნის წინათ გახდებოდა ის კაცურ კაცად,
მრუშობისაგან წარმოშობას რომ არ დაეფრთხო!

ამბობენ, ასპასია ისეთი სახელოვანი და ცნობილი გახდა,
რომ კიროსმაც კი, ვინც მეფეს სპარსთა წინამძღოლობის გამო
ეომებოდა⁶⁴, თავის ყველაზე უფრო საყვარელ ხასას, უწინ
რომ მილტოს ეძახდნენ, ასპასია შეარქვა. იგი წარმოშობით
ფოკიელი იყო, ჰერმოტიმეს ასული; როცა კიროსი ბრძოლაში
დაეცა, ეს ქალი მიჰგვარეს მეფეს, რომლის კარზედაც დიდი
ძალა და პატივი მოიპოვა.

25. პერიკლეს ბრალად სდებენ, რომ მან სწორედ ასპასიას თხოვნით და ძირითადად მილეტელების მხარდასაქვერად გამოატანინა სახალხო კრებას დადგენილება, სამოსელების წინააღმდეგ ომი გაემართათ. ქალაქები — მილეთი და სამოსი ერთმანეთს პრიენესათვის⁶⁵ ეომებოდნენ. სამოსელები ზედიზედ იმარჯვებდნენ და არ ემორჩილებოდნენ ათენელთა ბრძანებას, ომი შეეწყვიტათ და საქმე მათთვის გადაეცათ სასამართლოში განსახილველად. მაშინ პერიკლე ზღვაში გავიდა, სამოსზე არსებული ოლიგარქია დაამხო იქაურ წარჩინებულთაგან ორმოცდაათი კაცი და ამდენივე ბავშვი მძევლებად აიყვანა და ლემნოსზე გაგზავნა.⁶⁶ ამბობენ, ყოველი მძევალი მას საკუთარი თავისთვის თითო ტალანტს სთავაზობდა და კიდევ სხვებიც, რომელთაც არ სურდათ, ქალაქში დემოკრატია დამყარებულიყო, დიდძალ თანხას ჰპირდებოდნენ. გარდა ამისა, სამოსელებისადმი კეთილგანწყობილმა პისუთნე სპარსმა ქალაქის გამოსასყიდად ათასობით ოქრო გაუგზავნა. პერიკლემ შემოთავაზებულთაგან არაფერი არ აიღო; სამოსელებს უყო ის, რაც გადაწყვიტა; დაამყარა იქ დემოკრატია და ათენისაკენ გაბრუნდა. სამოსელები დაუყოვნებლივ აჯანყდნენ, როცა კი მძევლები გამოიტაცა მათთვის პისუთნემ და ომისათვის ყველაფერი საჭირო მოამზადა. მაშინ პერიკლე კვლავ გავიდა ზღვაში სალაშქროდ, მაგრამ ისინი ამას არ შეუშინდნენ და არ დაწყნარდნენ. პირიქით, გადაწყვიტეს, მთელი ძალით აღმდგარიყვნენ ზღვაზე მბრძანებლობისათვის. იმ კუნძულთან გამართულ ცხარე საზღვაო ბრძოლაში, რომელსაც ტრაგიებს ეძახიან, პერიკლემ ბრწყინვალედ გაიმარჯვა: მან თავისი ორმოცდაათი ხომალდით გაანადგურა სამოცდაათი გემი, რომელთაგან ოცი ჯარების გადასაყვანი იყო.

26. გამარჯვებასა და მტრის დევნასთან ერთად პერიკლემ ხელთ იგდო ნავსაყუდელი და სამოსელების ალყის შემორტყმა დაიწყო. ესენი კი ყოველი ღონით ესწრაფოდნენ, ალყა გაერღვიათ და კედლებთან ებრძოლათ. როცა ათენიდან სხვა, უფრო დიდი ფლოტი მოვიდა და სამოსელები მთლიანად იქნენ ჩაკეტილნი, პერიკლე სამოცი ტრიერით ღია ზღვაში გავიდა. უმრავლესობა ამბობს, სურდა, შეხვედროდა სამოსელთა დასახმარებლად წამოსულ ფინიკიელთა ხომალდებს და. სა-

ნაპიროდან რაც შეიძლება დაშორებით, მათთან ბრძოლა გაემართა. სტესიმბროტეს გადმოცემით კი, კვიპროსზე უნდოდა გალაშქრება, რაც სარწმუნოდ არ ჩანს. ერთი მოსაზრებით სარგებლობდა თუ მეორეთი, სულერთია, შეცდა. როგორც კი გავიდა ზღვაში, ფილოსოფოსმა მელისემ, ითაგენეს ძემ, ვინც მაშინ სამოსს სარდლობდა, რაკი მტრის ზომალდთა სიმცირე და მათი სტრატეგოსების გამოუცდლობა შენიშნა, თანამოქალაქენი დაარწმუნა, ათენელებს თავს დასხმოდნენ. ბრძოლა მართლაც გაჩაღდა. ახლა სამოსელებმა გაიმარჯვეს, მრავალი ათენელი დაატყვევეს, მრავალი ზომალდიც გაანადგურეს, ზღვას დაეპატრონენ და თანაც მოიმარაგეს ყველაფერი, რაც ომისათვის იყო აუცილებელი და, რაც უწინ არ ჰქონდათ. არისტოტელეს თქმით, მელისემ უფრო ადრე თვითონ პერიკლეს დაამარცხა თურმე საზღვაო ბრძოლაში.

სამაგიეროს გადახდის მიზნით სამოსელები ათენელ ტყვეებს შუბლზე დაღად ბუს გამოსახულებას ასვამდნენ. ეს იმიტომ, რომ ათენელები სამოსელ ტყვეებს „სამენას“ გამოსახულებით დაღავდნენ. სამენა ის ზომალდია, რომელსაც ღორის დინგის მსგავსი ცხვირი აქვს, მუცელივით გაბერილ-ამოღარულია და ტვირთის ტარება და სწრაფი სვლა ძალუძს. ასეთი სახელი შეერქვა იმის გამო, რომ თავდაპირველად სამოსზე გაჩნდა და პოლიკრატე ტირანის ბრძანებით აიგო. ამბობენ, ჩხენებულ დამლებს გულისხმობს აი ეს არისტოფანესეული ქარაგმულად ნათქვამი:

მრავალდამღიანია სამოსელი დემოსი⁶⁷.

27. როგორც კი შეიტყო პერიკლემ ბანაკის თავზე დამტყდარი უბედურება, სწრაფად გაემართა დასახმარებლად. მან დაამარცხა მის წინააღმდეგ აღმდგარი მელისე, უკუაქცია მტერი და მაშინვე ქალაქს საალყო კედელი შემოავლო. მან ირჩია, გამარჯვების მოსაპოვებლად და ქალაქის ასაღებად ფული და დრო დაეხარჯა და თანამოქალაქენი ჭრილობათა და საფრთხეთაგან განერიდებინა. ასეთმა დაყოვნებულმა მოქმედებამ ათენელებს თავი მოაბეზრა; ისინი ბრძოლას ესწრაფოდნენ და რაკი მათი შეკავება საძნელო საქმე გახდა, პერიკლემ მთელი თავისი ჯარი რვა ნაწილად გაყო და მათ შორის

კენჭისყრა მოაწყო: იმ ნაწილს, რომელიც თეთრი ცერცვის მარცვალს ამოიღებდა, ნებას აძლევდა, დრო ღზინსა და უქ-
მოებაში გაეტარებინა, სანამ სხვები ბრძოლით იქნებოდნენ
გართულნი. ამბობენ, სწორედ ამ თეთრი ცერცვის მარც-
ვლის გამო უწოდებს ხალხი „თეთრ ღღეს“ იმ ღღეს, როცა
განცხრომაში იმყოფებაო.

ეფორეს გადმოცემით, პერიკლე მაშინ სააღყო მანქანებს
იყენებდა და ეს სიახლე გაცეხას იწვევდაო. მასთან იმყოფე-
ბოდა თურმე მექანიკოსი არტემონი, რომელიც კოჭლი გახ-
ლდათ და, როცა საქმე მოითხოვდა, საკაცით მოჰყავდათ. ამის
გამო მას „პერიფორეტოსი“ დაერქვა⁶⁸. პერაკლიდე პონტო-
ელი უარყოფს ამას ანაკრეონტის ლექსების საფუძველზე,
რომლებშიაც არტემონ პერიფორეტოსი სამოსის ომსა და
ამ ამბავთა ბევრად უწინარეს ხანებში მოიხსენიება. პერაკლი-
დე ამბობს, ეს არტემონი სიცოცხლეში მეტად აზიზი, შშიშარა
და სულმოკლე ვინმე იყო; სულ ერთთავად შინ იჯდა და ორ
მსახურს მის თავს ზემოთ სპილენძის ფარი ეჭირა, რათა ზე-
მოდან არაფერი დასცემოდაო; თუ შინიდან გამოსვლა სჭირ-
დებოდა, მიწას ოდნავ აცილებული პატარა საწოლით გამრჰ-
ყავდათ და დაატარებდნენ, რის გამოც პერიფორეტოსი უწო-
დესო.

28. მეცხრე თვეზე სამოსელებმა წინააღმდეგობა შეწყვი-
ტეს. პერიკლემ ქალაქის კედლები დაანგრია, ხომალდებიც ჩა-
იბარა და სამოსის დიდი ფულადი ზარკიც დაადო. ზარკის ნა-
წილი სამოსელებმა მაშინვე შეიტანეს, დანარჩენი ნაწილის
შეტანა კი დათქმული დროისათვის იკისრეს და საამისოდ
მძევლები გადასცეს. ღურის სამოსელი ყველაფერ ამას ტრა-
გიკულად ურთავს ბრალდებას ათენელთა და პერიკლეს მიერ
ჩადენილი მრავალი სიმკაცრის თაობაზე. რაზეც არც თუკი-
დიდე, არც ეფორე და არც არისტოტელე არაფერს არ მოგ-
ვითხრობენ და რაც, ეტყობა, მართალი არ არის. პერიკლემ
თითქოს სამოსელი ტრიერარქოსები და მეზღვაურები მილე-
ტელების მოედანზე ჩაიყვანა, იქ ფიცრებზე მიაკრა და ათი
ღღის განმავლობაში სულის ამოხდომამდე მისულნი ბრძანე-
ბით დაახოცინა თავებზე არგანთა ცემით, ხოლო მათი გვა-
მები დაუკრძალავად გადააყრევინა. ღურისს საერთოდ არა

სწევია, თხრობაში ჰემმარიტება დაიცვას, იქაც კი, სადაც ამას პირადად მისთვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. მით უმეტეს ხსენებულ შემთხვევაში, სადაც, ათენელთათვის ბრალის დასაღებად, მეტისმეტად ამძიებებს თავისი სამშობლოს უბედურებებს.

სამოსის დამორჩილების შემდეგ, როგორც კი დაბრუნდა ათენში, პერიკლემ ომში დაღუპულთა სახელოვანი დაკრძალვა მოაწყო და მათ საფლავებზე, დამკვიდრებულ წესისამებრ, წარმოთქვა სიტყვა, რომლითაც საერთო აღფრთოვანება გამოიწვია. როცა სარიტორო ტრიბუნიდან ჩამოვიდა, დამსწრე ქალები შეეგებნენ და გვირგვინებითა და ბაფთებით შეამკეს, ვით შეჭიბრში გამარჯვებული ათლეტი. მივიდა მასთან ელპინიკეც, მაგრამ უთხრა: „მართლაც გოცებისა და გვირგვინის ღირსია საქმენი შენნი: შენ ხომ ჩვენ მრავალი და საუკეთესო მოქალაქე დაგვიღუპე არა ფინიკიელებსა და მიდიელებთან ომში, ჩემი ძმის კომონის მსგავსად, არამედ ჩვენი მოკავშირე და ჩვენი მოდგმის ქალაქის დაპყრობის ქამს!“ ამბობენ, პერიკლემ დინჯად გაიღიმა და არქილოქეს სიტყვებით უპასუხაო:

არა, არა ხამს ბებრუცუნას ნელსაცხებელი⁶⁹.

იონ ქიოსელის გადმოცემით, სამოსელთა დაძლევის შემდეგ პერიკლე მეტისმეტად გაყოყოჩდა. იგი იმით ამყობდა, რომ ცხრა თვეში დაიმორჩილა იონიელთა უპირველესი და უძლიერესი მოადგმა, აგამემნონს კი მთელი ათი წელიწადი დასჭირდა ბარბაროსთა ქალაქის ასაღებად.

კაცმა რომ თქვას, ასეთი გაამაყება უსამართლო როდი იყო. პერიკლეს მიერ გადახდილი ომი მეტად საშიში გახლდათ და მისი შედეგიც საეჭვო; აკი ამბობს თუკიდიდეც: სამოსელთა ქალაქმა კინადამ გამოსტაცა ათენელებს ზღვაზე მბრძანებლობა⁷⁰.

29. ამის შემდეგ უკვე პელოპონესის ომის ტალღაც აგორდა⁷¹. პერიკლემ ხალხი დაითანხმა, დახმარება გაეგზავნათ კერკირელებისათვის, რომელთაც ბრძოლა აუტეხეს კორინთელებმა, და შემოეერთებინათ ხომალდთკრებულოთ ღონიერი კუნძული კერკირა. როცა ხალხმა დახმარების გადაწყვეტილება

გამოიტანა, პერიკლემ აბუხად აგდებით მხოლოდ და მხოლოდ ათი ხომალდი გაგზავნა კიმონის ძის ლაკედემონიოსის წინამძღოლობით. საქმე ის გახლდათ, რომ კიმონის ოჯახსა და სპარტელთა შორის დიდი კეთილგანწყობილება და მეგობრობა სუფევდა. პერიკლეს ვარაუდით, თუ ლაკედემონიოსი თავისი წინამძღოლობით ვერავეითარ მნიშვნელოვანსა და საჭირო წარმატებას ვერ მიიღწევდა, კიდევ უფრო მეტად დაედებოდა ბრალი სპარტისათვის მხარდაჭერაში — ლაკონიზმში. აი, სწორედ ამიტომ მისცა მას ეგზეომ მცირე ხომალდები და მისი სურვილის წინააღმდეგ გაგზავნა სალაშქროდ. პერიკლე საერთოდ აკნინებდა კიმონის ოჯახს: კიმონის შვილები გარეშენი და უცხონი არიან; სახელებიც კი არა აქვთ ჩვენეული — ათენურიო; ერთს ლაკედემონიოსი ჰქვია, მეორეს თესალოსი, მესამეს — ელიოსიო. და მართლაც, ყველანი ერთი არკადიელი ქალის ნაშვირებად იყვნენ მიჩნეულნი. პერიკლეს უსაყვედურებდნენ იმ ათი ხომალდის გამო: დახმარების მჭირველთ მცირედ შეეწია და მოწინააღმდეგეებს დიდი საბაბი მისცა ბრალდებებისათვისო. მაშინ მან კერკირაზე გაგზავნა სხვა, უფრო მოზრდილი ფლოტი, მაგრამ იგი იქ ბრძოლის შემდეგ მივიდა.

გაჯავრებული კორინთელები ათენელებს უჩიოდნენ ლაკედემონში. მათ მიემხრნენ მეგარელებიც, რომლებიც ათენელებს ბრალს სდებდნენ: ყველა იმ ბაზრიდან და ნავსაყუდელიდან, რომლებიც მათ უკავიათ გამოდევნილი ვართ და ყველა გზა გადაგვიღობეს საერთო სამართალისა და ელინთა შორის დადებული ფიცისა და ხელშეკრულებათა საწინააღმდეგოდო.

ეგინელებიც თვლიდნენ, რომ ძალმომრეობის მსხვერპლი იყვნენ, მაგრამ ამის თაობაზე ფარულად ჩიოდნენ ლაკედემონელებთან, რადგან ათენელებისათვის აშკარად ბრალის დადებას ვერ ბედავდნენ. ამასობაში ათენელთა მორჩილი ქალაქი, მაგრამ კორინთელთა ახალშენი პოტიდეაც აჯანყდა და ამის გამო ათენელებმა ალყა შემოარტყეს, რამაც ომი დააჩქარა.

რაკი ათენში ელჩებს გზავნიდნენ და ლაკედემონელთა მეფე არქიდამე ბრალდებათა დიდი ნაწილის გაუქმებასა და მოკავშირეთა დამოშმინებას ცდილობდა, ზემოხსენებული მიზე-

ზები, ეტყობა, ომს აღარ გამოიწვევდა ათენელებთან, თუ ესენი მეგარელთა საწინააღმდეგო გადაწყვეტილების მოსპობასა და მათთან შერიგებას დათანხმდებოდნენ⁷². მაგრამ პერიკლე ყველაზე მეტად უშლიდა ხელს ამ საქმეს და ხალხს აქეზებდა, მეგარელებთან დაეა არ შეეწყვიტა. სწორედ ამიტომ ითვლებოდა იგი ომის ერთადერთ, უმთავრეს სულისჩამდგმელად.

30. როცა ლაკედემონიდან ანუ სპარტიდან ხსენებული საქმის განსახილველად ათენში ელჩები მოვიდნენ, ამბობენ, პერიკლე ჩაეჭიდა ერთ კანონს, რომელიც კრძალავდა იმ დაფის მოსპობას, რომელზედაც მეგარის ფსემისმა იყო აღნუსხულიო. მაშინ ერთ ელჩთაგანს, პოლიალკეს, პერიკლესთვის უთქვამს: „შენც აიღე და ნუკი დაამსხვრევ დაფას, არამედ გადააბრუნე იგი: ზომ არ არსებობს კანონი, ამას რომ კრძალავდესო“. მიუხედავად იმისა, რომ ეს მარჯვედ ნათქვამი ჩანდა, პერიკლემ მაინც არ დათმო თავისი. ეტყობა, მას რაღაც ფარული, პირადი მტრობა ჰქონდა მეგარელებთან, მაგრამ წამოაყენა საერთო და აშკარა მიზეზი მათ წინააღმდეგ: წმიდა მიწის მონაკვეთი მიითვისესო⁷³. პერიკლემ ხალხს მიმართა, მიეღო დადგენილება, რათა საგანგებო ელჩი წარეგზავნათ მეგარელებთან და იგივე ელჩი გაეგზავნათ ლაკედემონელებთანაც მეგარელებზე საჩივრელად. ეს დადგენილება შედგენილია თვით პერიკლეს მიერ კეთილშობილური და კაცთმოყვარული სამართლიანობის ზრახვით. მაგრამ როცა წარგზავნილი ელჩი, ანთემოკრიტე, მოკლეს, — ეტყობა. მეგარელების მიზეზით, — მათ წინააღმდეგ ქარინემ გამოატანინა სხვა გადაწყვეტილება: მტრობა უნდა დარჩენილიყო შეურიგებელი და დაუთმობელი; ყოველი მეგარელი, ვინც კი ატიკის მიწაზე ფეხს დადგამდა, სიკვდილით დაისჯებოდა; ამასთან, წინაპართასეული ფიცის დადების უამს სტრატეგოსებს ამ ფიცისათვის უნდა დაემატებინათ აღთქმა, რომ ყოველწლიურად ორგზის მეგარის მიწაზე შეიჭრებოდნენ; ანთემოკრიტე კი უნდა დაკრძალულიყო თრიასიონის კიშკრებთან, რომელთაც ახლა დიპილონი ეწოდება⁷⁴. მეგარელები უარყოფენ ანთემოკრიტეს მკვლელობაში მონაწილეობას და ბრალი ასპასიასა და პერიკლეზე გადააქვთ, რა-

საც ადასტურებენ საყოველთაოდ ცნობილი, ხალხში გავრცელებული სალექსო სტრიქონებით „აქარნელებიდან“:

როს წარემართენ მეგარისკენ მთერალი კაბუჯნი,
სიძვის დიაცი მოიტაცეს ვინმე სიმეთე.
განრისხებულმა ამის გამო მეგარელებმა
ორი მეძვიი ასპასიას მოსტაცეს გოგო.⁷⁵

31. ასე იყო, თუ ისე, არცთუ ადვილი საქმეა, შევიცნოთ, რა საწყისი ჰქონდა ომს. ეს კია, მეგარელთა წინააღმდეგ გამოტანილი დადგენილების ხელუხლებლობას ყველა ერთხმად პერიკლეს აბრალებს. ოღონდ, ერთნი ამბობენ: ზვიადი პატივმოყვარეობისა და სიკეთისადმი მიდრეკილი ზირახვით ჭიუტობდა და დადგენილების შერბილების ცდას უძღურების აღიარებად მიიჩნევდაო. მეორენი კი თვლიან: თვითდაჭრებულობითა და პატივმოყვარეობით ლაკედემონელთა უგულვებლყოფას საკუთარი ძალის გამოსაჩენად მიმართავდაო. ყველაზე უარესი ბრალდება, რომელსაც მრავალზე მრავალი მოწმე ჰყავს, შემდეგნაირადაა გადმოცემული. მოქანდაკე ფიდიამ, როგორც ზემოთ ითქვა, ხელი მოჰკიდა ქანდაკების შექმნას. რაკილა იგი პერიკლეს მეგობარი იყო და მასთან დიდი გავლენით სარგებლობდა, ამის გამო ბევრი მტერი და მოშურნე ჰყავდა. ზოგიერთი მისი მეშვეობით ხალხის განწყობილების გამოცდას ლამობდა: ვინ და როგორ გამოვიდოდა პერიკლეს განსასჯელად. სწორედ ამ მიზნით ფიდიას ერთ-ერთი თანაშემწე, ვინმე მენონი, დაითანხმეს, მოედანზე მავედრებლად დამჯდარიყო და ეთხოვა უფლება, უშიშრად დაებეზლებინა ფიდია და ბრალი დაედო მისთვის. ხალხმა მისი თხოვნა შეიწყინარა და სახალხო კრებაში ბრალდებაც განიხილა, მაგრამ შეწამებული ქურდობის სამხილებელი ვერ აღმოაჩინა. საქმე ის გახლდათ, რომ ფიდიამ, პერიკლეს რჩევით ოქრო იმთავითვე ისე მიუსადაგა და შემოავლო ქანდაკებას, მისი მთლიანად მოხსნა და წონის შემოწმება შეიძლებოდა: პერიკლემ სწორედ ამის გაკეთება შესთავაზა მაშინ ბრალმდებლებს. მთავარი აქ იყო შური, რომელიც თან სდევდა ფიდიას თავის ნახელაეთა სახელის გამო. მეტადრე დიდი შურის აღმძვრელი გახდა მის მიერ ფარზე გამოსახული ამადონებთან ბრძოლის

სურათი, სადაც მან საკუთარი თავიც გამოხატა მელოტი მოხუცის სახით, რომელსაც ორივე ხელით ზეაწეული ქვა ეჭირა. აქვე მოათავსა მან ამძონებთან მებრძოლი პერიკლეს უმშვენიერესი ზატი: ოსტატურად გამოსახული პერიკლეს ხელს სახის წინ აწეული შუბით თითქოს სურს დაფაროს მსგავსება, მაგრამ ეს მსგავსება ორივე მხრიდან თვალსაჩინოა. ფილია საპყრობილეში წაიყვანეს, სადაც ავად გახდა და გარდაიცვალა. ზოგიერთები ამბობენ, იგი მოკვდა საწამლავით, რომელიც მოუმზადეს პერიკლეს მტრებმა მისთვის ცილის დასაწამებლად⁷⁶. რაც შეეხება დამბეზლებელ მენონს, გლიკონის წინადადებით, ხალხმა ყოველგვარი ბეგარისაგან გათავისუფლება დაუდგინა და სტრატეგოსებს დაავალა, ამ კაცის უსაფრთხოებაზე ეზრუნათ.

32. სწორედ ამ ხანებში ბიწიერებისათვის სამართალში მისცეს ასპასია. მის წინააღმდეგ საქმე აღძრა კომედიების მთხვევლმა პერმიანემ, რომელიც ბრალდებას ამასაც ურთავდა: მასთან დადიან თავისუფალი ყოფაქცევის ქალები, რომელთაც პერიკლესათვის იწვევსო. დიოპითემ, თავის მხრივ, გაატარა ფსეფისმა, რათა სამართალში მიეცათ ისინი, ვისაც ღმერთები არ სწამდათ და ისინიც, ციურ მოვლენებზე მოძღვრებას ვინც ქადაგებდნენ. აქ მას ანაქსაგორას მეშვეობით პერიკლეზე გადააქონდა ექვი. რაკი ხალხი ამ ცილისწამებას გასათვალისწინებლად თვლიდა, დრაკონტიდეს წინადადებით მიიღეს ფსეფისმა, რათა პერიკლეს პრიტანებისათვის დახარჯული ფულის ანგარიშებზე წარედგინა, მოსამართლეებს კი საქმე ქალაქში განესაჯათ და ხმის მისაცემი კენჭი საკურთხევლიდან აეღოთ. პაგნონმა მოითხოვა ფსეფისმის ეს ბოლო ნაწილი გაეუქმებინათ და საქმე გაერჩიათ ათასხუთასი მოსამართლისაგან შემდგარ საბჭოში, მიუხედავად იმისა, თუ რას დაარქმევდნენ ბრალდებას: ქურდობას, მექრთამეობას, თუ საერთოდ — უსამართლობის ჩადენას. რაც შეეხება ასპასიას, პერიკლემ თხოვნით დაიხსნა იგი. მან, როგორც ესქინე ამბობს, სამსჯავროში ბევრი ცრემლი დაღვარა მისი გულისათვის და მოსამართლენი მუდარით შეძრა. ანაქსაგორა კი, ვის გამოც მეტად დაშინდა, ქალაქიდან გააპარა. მერმე, რაკი ფილიას გამო ხალხმა აითვალწუნა და სასამართლოს შიშმაც შეიპყრო,

მთელი ყურადღება ომზე გადაიტანა და მისი მიმქრალი ალი გააღვივა. იმედოვნებდა მის წინააღმდეგ მიმართული ყველა ბრალდება გაქარწყლდებოდა და შურიც უკან დაიხევდა, როცა დიდ ამბავთა და მოსალოდნელ საშიშროებათა ჟამს სახელმწიფო თავს მიანდობდა მხოლოდ და მხოლოდ მას, როგორც საჭირო პატივისა და ძალის მქონე კაცს. ასეთი გახლდათ მიზეზები, რომელთაც ასახელებენ და რომელთა გამოც თითქოს პერიკლემ დემოსს არ მისცა ნება, ლაკედემონელებისათვის რამე დაეთმო. რაც შეეხება ჰემმარიტებას, იგი ბურუსითაა მოცული.

33. ლაკედემონელებმა იცოდნენ, თუ პერიკლე დაემხო-ბოდა, ათენელებს ყველაფერზე დაითანხმებდნენ. მათ მოითხოვეს, მკრეხელობის საქმესთან დაკავშირებულ პირთა განდევნა; ამ საქმეში კი გარეული იყო პერიკლეს გვარეულობა დედის მხრივ, როგორც ამბობს თუკიდიდე.⁷⁷ ეს ცდა საწინააღმდეგოდ შეუტრიალდათ საგანგებოდ წარმოგზავნილებს. ექვისა და ცილისწამების სანაცვლოდ თანამოქალაქეებმა პერიკლე კიდევ უფრო მეტი ნდობითა და პატივით აღჭურვეს, ვითარცა მტრებისათვის ყველაზე უფრო საძულველი და საშიში კაცი. ამის გამო, სანამ არქიდამე თავისი პელოპონესელებით ატიკაში შემოიჭრებოდა, პერიკლემ ათენელებს უთხრა: თუ არქიდამე სხვას ყველაფერს დაარბევს და ჩემ პირად საკუთრებას გვერდს აუვლის ჩვენს შორის არსებული სტუმართმოყვარეობის მიზეზით, ანდა იმიტომ, რომ ჩემს მტრებს ცილისწამების საბაბი მისცეს, ხელს ვიღებ სახელმწიფოზეც, მიწა-წყალზეც და მამულებზეცო. მალე ლაკედემონელები და მათი მოკავშირენი ატიკაში შეიჭრნენ დიდძალი ჯარით, რომელსაც მეფე არქიდამე ხელმძღვანელობდა. ამ მხარის რბევა-რბევით ისინი აქარნემდე მივიდნენ და აქ დაბანაკდნენ იმის იმედით, ათენელები თავს ვერ შეიკავებენ და ბრახითა და პატივმოყვარეობით აღგზნებულნი შეგვებრძოლებიანო. მაგრამ პერიკლეს საშიშ საქმედ მიაჩნდა და, უწინარეს ყოვლისა — ქალაქისათვის დიდ საფრთხედ, ბრძოლა გაემართა სამოცი ათასი პელოპონესელი და ბეოტიელი ჰოპლიტის (ასეთი იყო მტრის რიცხვი პირველი შემოჭრის ჟამს) წინააღმდეგ. იმ მოქალაქეთ, რომელთაც ბრძოლა სურდათ და მეტისმეტად

განიცდიდნენ მომხდარს, პერიკლე ამშვიდებდა: გადაბელილი თუ მოჭრილი სხე მალე კვლავ აღმოცენდება, დახოცილ ვაჟ-კაცებს კი უკან ველარ დავიბრუნებთო.

სახალხო კრებას პერიკლე არ იწვევდა იმის შიშით, ძალა არ დაეტანებინათ, საკუთარი რწმენის წინააღმდეგ წასულიყო. როცა ზღვაზე ქარიშხალი ამოვარდება, მესაჭე გემზე ყველაფერს აწესრიგებს, ბაგირებს ჰიშავს და ამაგრებს ჩვეული ოსტატობით და არავითარ ყურადღებას არ აქცევს ზღვის ავადმყოფობით შეპყრობილ და შიშით ატანილ მგზავრთა ცრემლებსა და თხოვნა-მუდარას; სწორედ ასევე, პერიკლეს ნაკლებად მიჰქონდა გულთან თანამოქალაქეთა ყაყანი და უკმაყოფილება და საკუთარი მოსაზრებებით მოქმედებდა: მან ქალაქის ჰიშკარი ჩაკეტა და უშიშროებისათვის ყველგან მცველები ჩააყენა. ამოდ ემუდარებოდა მას მრავალი მეგობარი, ამოდ ემუქრებოდა და ბრალს სდებდა მრავალი მტერი, ამოდ მღეროდნენ კომედიათა გუნდები მის შესარცხვენად დამცინავ სიმღერებს, რომლებშიც აბუჩად იგდებდნენ მის წინამძღოლობას და ეძახდნენ ლაჩარს, ვინც სახელმწიფოს მტერს უთმობდა.

თანამოქალაქეებში მის მიმართ არსებულ წყრომას უკვე კლეონიც ჩაეჭიდა და ხალხის გამგებლობის ხელში ჩაგდებას ცდილობდა, რასაც გვიმოწმებს ჰერმიპეს შეთხზული ანაპესტები⁷⁸:

სატირთა მეფე, რატომ არა გსურს,
აღმართო შუბი? ომზე ნათქვამი
ცხარე სიტყვები გიშველის განა,
ტელეტის სულის პატრონი როს ხარ?
მტკიცე სალესზე მახვილს ლესავენ,
შენ კი ხმალს კბილით ჩასჭიდებიხარ
კლეონისაგან მძლელ დაკბენილი!

34. ვერც ერთმა ხსენებულმა წინააღმდეგობამ ვერ შეარყია პერიკლე: იგი მშვიდად და მღუმარებით იტანდა ლანძღვა-გინებასა და მტრობას. პელოპონესელთა წინააღმდეგ მან ასი ხომალდი გაგზავნა; თვითონ არ გაჰყოლია. მას შეუცვლელად ეპყრა ხელთ გამგებლობა, შინიდან ფეხს არ იცვლიდა და ქა-

ლაქს იცავდა. სანამ პელოპონესელები არ გაეცალნენ. ხალხის გულის მოსაგებად, რომელიც ომის დუნედ წარმოების გამო დრტვინავდა, პერიკლემ ფულის დარიგების ხერხს მიმართა და ახორციელებდა გადაწყვეტილებას ახალმოშენეთა თაობაზე: მან დედაბუდიანად აპყარა ეგინელები და მათი კუნძული წილისყრით ათენელებს დაუწაწილა. ერთგვარი ნუგეში იყო ის წარუმატებლობანიც, რომელთაც მტრები განიცდიდნენ: წარგზავნილმა ფლოტმა, პელოპონესის გარშემოვლის ქაშს, ქვეყნის დიდი ნაწილი, მისი სოფლები და მცირე ქალაქები, გვარიანად დაარბია. ხმელეთით თვითონ პერიკლე შეიჭრა მეგარის მხარეში და მთლიანად ააოხრა იგი. მართალია, ცხადად ჩანდა, რომ მტერი, რომელიც დიდ ზიანს აყენებდა ათენელებს ხმელეთზე და თვითონაც მრავალ მარცხს განიცდიდა ზღვაზე, ჩანგრძლივ ომს ვეღარ შეძლებდა და მალე დასუსტდებოდა, როგორც ამას იმთავითვე ვარაუდობდა პერიკლე, ადამიანის განსჯას რომ რალაც ღვთაებრივი ძალა წინ არ აღსდგომოდა. უწინარეს ყოვლისა გავრცელდა უღმობელი სენი და აყვავებული ასაკისა და ძალის ახალგაზრდობა შემუსრა. ამ სენის გამო სხეულითა და სულით დაზაფრული მოქალაქენი უსაზღვრო წყრომით აღივსნენ პერიკლეს მიმართ. ვით ავადმყოფობისაგან გონდაკარგულნი უსამართლოდ შეურაცხყოფენ ხოლმე მკურნალ ექიმსა და მშობელ მამას, ისე დაიწყეს პერიკლეზე იერიშის მიტანა ათენელებმა. რომელთაც მტრები აქეზებდნენ შეგონებებით: სენის წარმომქმნელი მიზეზია სოფლის მოსახლეობის თავმოყრა ქალაქში, როცა ამ ზაფხულის ქაშს დიდძალი ხალხი იძულებულია, შეგუფებულად ცხოვრობდეს ვიწრო ქოხმანებსა და სულისშემხუთავ კარვებში და სუფთა და გაშლილ სივრცეში წინანდელი ლალი ცხოვრების ნაცვლად უქმსა და ჩაკეტილ სიცოცხლეს მიაჩანჩალებდეს. ამაში ბრალი მიუძღვის იმას, ვინც ომის გამო სოფლიდან აყრილი ხალხი ქალაქის კედლებში შემორეკა, ვინც ადამიანთა ასეთ დიდ რაოდენობას არაფერში იყენებს და პირუტყვებით ჰყავს მიშვებული, ერთმანეთი დაავადონ და არავითარ საშუალებას არ აძლევს, ვითარება შეიცვალოს და სული მოიბრუნონ.

35. ამ ვარამის განკურნებისა და მტრისათვის ერთგვარი ვნების მიყენების სურვილით ამოქმედებულმა პერიკლემ თავი მოუყარა ასორმოცდაათ ზომალდს, მრავალი მამაცი ჰოპლიტით და მხედრით ზღვაში გასვლაც დააპირა. ასეთი ძალადიდ იმედს აძლევდა მოქალაქეთ და არანაკლებ შიშს ჰგვრიდა მტერს. ხომალდები უკვე გავსებული იყო და თავის ტრიერზე პერიკლეს ავიდა, რომ უცებ, მზის დაბნელება მოხდა. ჩამოწვა წყვლიადი. ამ მოვლენამ ყველა დააშინა და იგი დიდი ამბის მომასწავებელ ნიშნად ჩათვალეს. როცა პერიკლემ შეშინებული და გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდნილი მესაქე დაინახა, სახესთან თავისი წამოსასხამი მიუტანა, მერმე წამოახურა და ჰკითხა: „არის განა ეს რაიმე საშინელება? ანდა ხომ არ ფიქრობ, რომ ეს რალაც საშინელების მომასწავებელი ნიშანი იყოს?“. მესაქემ უარყოფითად უპასუხა. „მაშინ, — უთხრა პერიკლემ, — განა რით განსხვავდება ის მოვლენა ამისაგან, თუ არა იმით, რომ წყვლიადის შემქმნელი მიზეზი წამოსასხამზე უფრო დიდია?“ აი ასეა გადმოცემული ეს ამბავი ფილოსოფოსთა საუბრებში.

ასე იყო თუ ისე, პერიკლე ზღვაში გავიდა, მაგრამ, როგორც ჩანს, ისეთი არაფერი მოუმოქმედებია, გაწეული სამზადისის ღირსი რომ ყოფილიყო. ერთადერთი ის იყო, რომ ალყა შემოარტყა წმიდა ებლდავროსს მისი ალების იმედით, მაგრამ ვერ შეძლო გავრცელებული ავადმყოფობის გამო, რომელიც მუსრს ავლებდა არა მარტო მეომრებს, არამედ ყველას, ვინც ჯარს შეერეოდა.

ამიერიდან ათენელები მთლად გადაეკიდნენ პერიკლეს. იგი ცდილობდა, დაემშვიდებინა და გაემხნეებინა განრისხებულნი, მაგრამ ვერც მათი რისხვა შეწყვიტა და ვერც გადაარწმუნა ისინი, სანამ მის წინააღმდეგ კენჭისყრა არ დაიწყეს და მთელი ძალაუფლება არ აიღეს. პერიკლეს წინამძღოლობა აღუქვევთეს და ფულადი ჯარიმაც დაადეს, რომლის უმცირეს ოდენობად გადმოცემებში თხუთმეტ, ხოლო უდიდეს ოდენობად ორმოცდაათ ტალანტს ასახელებენ. ბრალმდებლად, როგორც ილაშქრესი ამბობს, წარადგინეს კლეონი, თეოფრასტეს თქმით — სიმია; ჰერაკლიდე პონტოელი კი ბრალმდებლად ლაკრატიდას ასახელებს.

36. სახალხო მღელვარება მალე ჩაცხრა. ხალხმა ჩასობილი ნესტარივით მიატოვა თავისი რისხვა, რომელიც პერიკლეს დაატეხა თავს. მაგრამ პერიკლეს თავის ოჯახში ჰქონდა მძიმე ვითარება. შავმა ჭირმა ბევრი ახლობელი შეუმუსრა და შინაური შფოთიც იმთავითვე მუწუხად ედგა. ღვიძლ შვილთაგან ყველაზე უფროსი ქსანთიპე ბუნებით მფლანგველი იყო და მისი ახალგაზრდა ცოლიც, ეპილიკეს ვაჟის ტისანდრეს ასული, ფუფუნების მოყვარული ქალი გახლდათ. ქსანთიპე ვერ იტანდა მამის ზუსტ ანგარიშიანობას: იგი მას სახარჯო თანხას ძუნწად და მცირე რაოდენობით აძლევდა. ერთხელ ქსანთიპემ მამის მეგობართაგანი, ვითომც პერიკლეს დავალებით, ფულის სასესხებლად გაგზავნა. როცა დრო გავიდა და სესხის მომტანმა ვალის გადახდა მოითხოვა, პერიკლემ მას სასამართლო დავა გაუმართა. ჭაბუკი ქსანთიპე ამაზე გაწყრა და მამას განუწყვეტლივ ლანძღავდა. ჭერ დაცინვა დაუწყო მის შინაურ ურთიერთობებსა და მსჯელობებს სოფისტებთან. ასე, მაგალითად, როცა ერთმა პენტათლოსმა⁹ შემთხვევით ნატყორცნი ხელშუბით ფარსალიელი ეპიტიმოსი მოკლა, აერხკლემ ქსანთიპეს სიტყვით, მთელი დღე დახარჯა პროტაგორასთან გამართულ მსჯელობაში ყველაზე სწორი დასკვნისათვის, ვინ ან რა ჩაეთვალათ მომხდარი უბედურების მიზეზად: ხელშუბი, მისი მტყორცნელი, თუ შეჯიბრის მომწყობი? სტესიმბროტეს გადმოცემით, ქსანთიპემ ამას ისიც დაუმატა, რომ ხალხში გაავრცელა საშინელი ცილისწამება თავის ცოლთან დაკავშირებით. ამ ახალგაზრდა კაცს საერთოდ სიცოცხლის ბოლომდე შეურიგებელი მტრობა ჰქონდა მამასთან. ქსანთიპე მალე შავი ჭირით დასნეულდა და გარდაიცვალა.

იმ ხანებში პერიკლემ დაკარგა და, მოყვრები და სახელმწიფო საქმიანობაში დამხმარე და მეტად სასარგებლო ბევრი მეგობარი. თავს დატეხილმა მრავალმა უბედურებამ იგი შაინც ვერ მოადრიკა და სულის მხნეობა ვერ დააკარგვინა. პერიკლე არავის უხილავს მგლოვიარე და მტირალი საფლავთან ყველაზე ახლობელი პირის დაკრძალვის ჟამსაც, სანამ ერთადერთი დარჩენილი ღვიძლი შვილი პარალე არ დაკარგა. მართალია, იგი ამ უბედურებამ გატეხა, მაინც ცდილობდა, შე-

ენარჩუნებინა ხასიათის სიმტკიცე და სულის მხნეობა; მაგრამ როცა გვამს გვირგვინს ადებდა, მის დანახვაზე თავი ველარ შეიმაგრა მწუხარებისაგან, ჭვითინი მორთო და ბევრი ცრემლი დაღვარა, რაც თავის სიცოცხლეში არ დამართნია.

37. ათენის პოლისი სწორედ ამ ხანებში სხვა სტრატეგოსებისა და რიტორების შემოწმებას ახდენდა, რაოდენ ძალუძდათ ომის წარმოება. მაგრამ ვერც ერთი ვერ აღმოჩნდა ესოდენ დიდი მნიშვნელობის წინამძღოლობისათვის შესაბამისი ძალისა და ღირსების მქონე. ახლა კი დაუწყეს პერიკლეს მონატრებულმა ათენელებმა თხოვნა, დაბრუნებოდა სარიტორო კათედრასა და სტრატეგოსის სამყოფელს. მწუხარებისაგან სასოწარკვეთილი პერიკლე შინ იწვა, გარეთ არ გამოდიოდა. მხოლოდ ალკიბიადესა და სხვა მეგობრების შეგონებებს დაჰყვა და საქმეს დაუბრუნდა: ხალხმა მის მიმართ ჩადენილი უსამართლო საქციელის პატიება სთხოვა. პერიკლემ კვლავ აიღო ხელთ სახელმწიფოს გამგებლობა და სტრატეგოსადაც აირჩიეს. უწინარეს ყოვლისა მან მოითხოვა, გაეუქმებინათ უწინ თავის მიერვე შემოღებული კანონი უკანონოდ შობილთა თაობაზე, რათა პირდაპირი მემკვიდრის უყოლობით მთლად არ აღმოფხვრილიყო მისი მოდგმა და სახელი⁸⁰. ამ კანონის ამბავი ასეთი გახლდათ: ადრე, როცა სახელმწიფო მოღვაწეობის უმაღლეს საფეხურზე იმყოფებოდა და, როგორც ითქვა, კანონიერი შვილები ჰყავდა, პერიკლემ წარმოადგინა კანონი, რომლის ძალითაც ათენელებად მხოლოდ ისინი უნდა მიეჩნიათ, რომელთა მშობლებიც წარმოშობით ათენელები იყვნენ. როცა ეგვიპტელთა მეფემ ათენის დემოსს საჩუქრად ორმოცი ათასი მედიმნი ხორბალი⁸¹ გამოუგზავნა და საჭირო იყო, მოქალაქეებს ერთმანეთში გაენაწილებინათ, ხსენებული კანონის საფუძველზე ნაბუშართა წინააღმდეგ, რომელთა წარმოშობის საიდუმლოება მანამდე დაფარული იყო და ყურადღებასაც არ იბყრობდა, მრავალი სასამართლო საქმე აღიძრა; ბევრსაც ცილი დასწამეს. უკანონო მოქალაქეობაში გამოქვადუნებულნი, თითქმის ხუთი ათასი კაცი, მონებად გაჰყიდეს; მოქალაქეობაში დარჩენილი და ათენელად მიჩნეული აღმოჩნდა თოთხმეტი ათას ორმოცი კაცი. თუმცა საოცარი იყო, რომ ამდენი კაცის მიმართ ძალმიტანებული კა-

ნონი მისი შემომღებლის მიერვე ირღვეოდა, ათენელები მო-
ალმობიერა სწორედ ამ დროს პერიკლეს თავზე დამტყდარმა
შინაურმა უბედურებამ: ისინი ვარაუდობდნენ, პერიკლეს სა-
მაგიერო ეზღვებოდა წინანდელი ქედმაღლობისა და ზვიადო-
ბისათვის და ღირსეულად ისჯებოდა. ათენელებმა შესაწყნა-
რებლად მიიჩნიეს მისი ადამიანური თხოვნა და ნება დართეს,
უკანონო ვაჟი ფრატრიისათვის მიეწერა და თავისი სახელი
მიეცა⁸².

პერიკლეს ამ ვაჟმა შემდეგ ხანებში პელოპონესელები
დაამარცხა არგინუსის კუნძულებთან გამართულ საზღვაო
ბრძოლაში, მაგრამ მერმე თანასტრატეგოსებთან ერთად დე-
მოსმა იგი სიკვდილით დასაჯა⁸³.

38. როგორც ჩანს, სწორედ მაშინ ავმა სენმა პერიკლე-
საც დარია ხელი, მაგრამ არც თუ ისე მწვავედ, როგორც
სხვებს. ავადმყოფობა ძლიერი შეტევის გარეშე, სუსტად და
გახანგრძლივებულად მიედინებოდა მრავალგვარი ცვლილე-
ბებით: იგი თანდათანობით აკნინებდა სხეულს და ფიტავდა
სულიერ ძალებს. თეოფრასტე თავის „ეთიკაში“ სვამს კით-
ხვას: ხომ არ იცვლება ადამიანის შინაგანი სულიერი სამყარო
გარე შემთხვევების გამო და სხეულისმიერი ტანჯვით ხომ არ
ქრება მისი მამაცობა? ამასთან დაკავშირებით თეოფრასტე
იქვე გადმოგვცემს: ავადმყოფმა პერიკლემ მის მოსანახუ-
ლებლად მოსულ ერთ მეგობართაგანს უჩვენა ავგაროზი, რო-
მელიც ქალებმა ყელზე ჩამოჰკიდეს: ეტყობა, ძალზე ცუდად
არის ჩემი საქმე, რაკი ასეთ სისულელეს ვითმენო.

როცა პერიკლე უკვე სიკვდილის პირზე იყო, მის გარშე-
მო ისხდნენ საუკეთესო მოქალაქენი და შემორჩენილი მეგობ-
რები. ისინი მსჯელობდნენ მისი უმაღლესი სრულყოფილები-
სა და ძლიერების თაობაზე; ითვლიდნენ მისეულ წარმატებულ
საქმიანობათ და ალაფის რაოდენობას; აღნიშნავდნენ, რომ
მან თავისი წინამძღოლობით მოპოვებულ გამარჯვებათა სახ-
სოვრად ათენის სახელმწიფოს ცხრა საალაფო ძეგლი დაუდგა.
ასე საუბრობდნენ ისინი ერთმანეთში და ეგონათ, ავადმყოფს
უკვე დაკარგული ჰქონდა შეგრძნება და მათი აღარ ესმოდა.
მაგრამ პერიკლე ყველაფერს ყურს უგდებდა თურმე; მერმე
შუაგულ საუბარში ჩარეულა და უთქვამს: „მიკვირს, ამდენს

რომ მაქვებთ და მოიხსენიებთ ჩემს ისეთ დამსახურებათ, რომ-
ლებიც უბრალოდ ბედთანაა წილნაყარი და უკვე მრავალ სხვა
სტრატეგოსსაც მიკუთვნებია, მაგრამ არაფერს ამბობთ იმ უმ-
შვენიერესსა და უდიდეს დამსახურებაზე, რომ ჩემის მიზეზით
არც ერთი ათენელი შავ წამოსასხამში არ გახვეულა⁶⁴!

39. ერთი სიტყვით, საოცარი იყო ეს ვაჟკაცი არა მარ-
ტო თავისი მშვიდი და ღმობიერი ხასიათით, რომელსაც მრავალ-
ფეროვან სახელმწიფო მოღვაწეობასა და გამწვავებულ
მტრობაშიც ინარჩუნებდა, არამედ საღი აზროვნებითაც. თავის
ყველაზე საჩინო თვისებად იგი თვლიდა იმას, რომ ესოდენ
დიდი ძალა-უფლების მქონე არასდროს არ ალაღებდა
შურსა და რისხვას და მტერთაგან არც ერთს შეურიგებელ
მტრად არ მიიჩნევდა. მე მგონია, მის გულუბრყვილოდ ამპარ-
ტანულ მეტსახელს უშურველსა და შესაფერს ხდიდა ერთი
რამ, სახელდობრ ის, რომ ოლიმპიელს ეძახდნენ ესოდენ სათ-
ნო ხასიათის კაცს, რომლის ცხოვრება სახელისუფლო ძლიე-
რებაშიც წმიდა და შეუბღალავი დარჩა. მსგავსადვე ვაღიარებ-
რებთ, რომ ღმერთების მოდგმა სიკეთეთა მიზეზია და არა
ბოროტებათა წყარო და ამიტომაც საიმისოდ გაჩენილი, რომ
სამყაროზე იგამგებლოს და იმეფოს. საქმე ისე როდია, პო-
ეტები რომ გვატუნებენ უმწიფარზე უმწიფარი მოძღვრება-
შეგონებებით და თავიანთი თავი თვითონვე ჰყავთ გამოქე-
რილი საკუთარ თხზულებებში. იმ ადგილს, სადაც მათი სიტყ-
ვებით ღმერთები სახლობენ, ისინი უწოდებენ უშიშარსა და
ურყევ სავანეს, რომელმაც არ იცის ქარიშხალი და ღრუბელი
და რომელიც მოკრიალებული, წყნარი ზეცის ქვეშ სამარად-
ქამო წმინდა ნათელითაა გასხივოსნებული. ასეთი სუფევა უწი-
ნარეს ყოვლისა ნეტარსა და უკვდავ არსებას შეჰფერისო.
ამავე დროს. თვითონ ღმერთები გამოსახული ჰყავთ ისეთი
შფოთით, მტრობითა და რისხვით, ასევე,— სხვაგვარი ვნე-
ბებით აღსავსე არსებებად, რაც გონიერ ადამიანსაც არ
ეკადრება. მაგრამ ეს, ეტყობა, სხვა რიგის ნაშრომის საგანია
და აღარაფერს ვიტყვი.

დატრიალებულმა ამბებმა სულ მალე შეაღწიეს ათენელთა
შეგრძნებაში და პერიკლე სანატრელი გაუხდათ. ისინი, რომელთაც პერიკლეს სიცოცხლეში აღიზიანებდა ამ კაცის ძლიე-

რება, რაც მათ ჩრდილავდა, ახლა, როცა ეს კაცი ხელიდან გამოეცალათ და სხვა რიტორთა და წინამძღოლთა ძალა-უფლებაში აღმოჩნდნენ, იმ აზრს დაადგნენ, რომ არასდროს არსებობდა პერიკლეს ხასიათის მსგავსი ზნე, გამორჩეული ზომიერებით სიამაყეში და დიდსულოვნებით ღმობიერებაში. რაც შეეხებოდა პერიკლეს ძალას, რაც შურს იწვევდა, და რასაც აქამდე მონარქიასა და ტირანიას ეძახდნენ, ახლა ამ ძალაზე ამბობდნენ: იგი სახელმწიფო წყობის მხსნელი ბურჯი იყო. სახელმწიფოს მაშინ მართლაც დამანგრეველი უბედურება და დიდი ბოროტება დაატყდა თავს. პერიკლე ასეთ სიივეს მუდამ ძალას აკლიდა და თრგუნავდა. არ აძლევდა გასაქანს, თავი გამოეყო და ყოველნაირად უღობავდა გზას, არსებულ ვითარებას შეურიგებლად დაპირისპირებოდა.

ფაზიუს მაქსიმუსი

1. აი, ასეთი გახლდათ პერიკლე ღირსსახსოვარ საქმიანობებში. დაეკმაყოფილდეთ მასზე ნათქვამით და ახლა გადავიდეთ ფაბიუსის ცხოვრების თხრობაზე. ამბობენ, ერთი ნიშნათაგანი, სხვათა სიტყვით კი, — რომელიღაც იქაური მოკვდავი ქალი, — მდინარე ტიბრის სანაპიროზე შეეუღლა ჰერაკლეს და შვა ვაჟი ფაბიუსი, ვისგანაც დასაბამი მიეცა მრავალრიცხოვანსა და რომში სახელგანთქმულ ფაბიუსების გვარსო. ზოგიერთები გადმოგვცემენ, თითქოს ამ გვარის პირველი წარმომადგენლები ორმოების მეშვეობით იჭერდნენ გარეულ ცხოველებს და ამიტომ უწინ მათ ფოდისებს ეძახდნენ. დღემდე რომაელები „ორმოებს“ ფოდისებს. ხოლო „თხრას“ — ფოდერეს უწოდებენ¹. დროთა მანძილზე სიტყვაში ორი ბგერა შეიცვალა და ფოდისების ნაცვლად ფაბიუსებს წარმოთქვამდნენ.

ფაბიუსების სახლმა მრავალი დიდი კაცი მისცა ქვეყანას, მათგან უდიდესი იყო რულუსი, რომელსაც ამის გამო რომაელებმა მეტსახელად მაქსიმუსი შეარქვეს². მისგან წარმოშობილ მეოთხე თაობას მიეკუთვნება ფაბიუს მაქსიმუსი, ვისზეც ამ თხრობას ვწერთ. მას ჰქონდა სხეულისმიერი მეტსახელი ვერუკოზუსი — ბაგეთა ზემოთ ამოსული პატარა მეჭექის გამო³. სხვა მეტსახელად ჰქონდა ოვიკულუსი, რაც „ცხვარს“ აღნიშნავს. ასე შეერქვა ჯერ კიდევ ბავშვობაში მშვიდი და აუჩქარებელი ხასიათის გამო. მისი მშვიდობიანობა და სიტყვაძნწობა, ამასთან ერთად ბავშვურ სიამოვნებათაგან თავშეკავების დიდი უნარი, ის, რომ ზანტად და გაჭირვებით ითვისებდა რასაც ასწავლიდნენ, ისიც — ამხანაგებს რომ ყველაფერს უთმობდა და ემორჩილებოდა, გარეშე პირთ ეჭვის საბაბს აძლევდა, მისთვის სიზანტე და

გონებაჩლუნგობა დაეწამებინათ. მცირე რაოდენობით. მაგრამ მაინც იყვნენ ისეთები, რომლებიც მის ბუნებაში ხელაღდნენ სიღრმისეულ შეუღრეკლობასა და დიდსულოვნებას, და კიდევ რაღაც ლომისებურს. გავიდა დრო და სულ მალე, შექმნილი ვითარებით წაქეზებულმა, ყველას დაუმტკიცა, რომ მის მოჩვენებით უმოქმედობაში — აუღელვებლობა, გადაჭერებულ სიფრთხილეში — კეთილგონიერება, ხოლო მუდმივ აუჩქარებლობაში — საიმედო სიღინჯე და ურყევი ბუნება იყო ჩაბუდეული.

იგი ხელაღდა, სახელმწიფოში დიდი ამბები და მრავალი ომი იყო მოსალოდნელი, ამიტომ საკუთარ სხეულს, ვითარცა ბუნებით თანდაყოლილ აბჯარს, მიწყივ ვარჯიშით აწრთობდა, ხოლო სიტყვას გამუდმებით ხეწდა, რათა ცხოვრებაში შესაფერისად გამოეყენებინა და ხალხის დამარწმუნებელ იარაღად გამოსდგომოდა. მისი სიტყვა კეკლუტობისათვის და მოედანზე რიხით წარმოსათქმელად როდი იყო გამიზნული. ეს იყო საგანგებოდ გონიერი, შეგონებებით დამშვენებული და ღრმა აზრების შემცველი სიტყვა, რომელიც, ამბობენ, ყველაზე უფრო მეტად თუკიდიდესეულ სიტყვას ჰგავდაო. შემორჩენილია ფაბიუსის ერთ-ერთი სიტყვა, რომელიც ხალხის წინაშე წარმოუთქვამს თავისი ვაჟიშვილის ხობის შესასხმელად, რომელიც კონსული იყო და მერე მალე გარდაიცვალა.

2. ფაბიუსი ხუთგზის იყო კონსულად არჩეული. მისი პირველი კონსულობა ლიგურიელებზე გამარჯვების ტრიუმფით აღინიშნა⁴. ფაბიუსის მიერ ბრძოლაში დამარცხებულმა ლიგურიელებმა, რომლებიც დიდად დაზარალდნენ და ალპების სიღრმეში შერეკეს, ხელი აიღეს იტალიის მიმდებარე მხარის ძარცვა-რბევასა და აწიოკებაზე.

ამის შემდეგ იტალიაში ჰანიბალი შეიჭრა და მდინარე ტრებიასთან გამართულ ბრძოლაში პირველი გამარჯვება მოიპოვა⁵. მერმე ეტრურიაზე⁶ გავლით ამ მხარის დარბევა დაიწყო და რომს საშინელზე საშინელი თავზარი დასცა. ამასთან გავრცელდა ხმები სასწაულებრივი ნიშნების თაობაზე: ჰყვებოდნენ არა მარტო რომაელთათვის ჩვეულ ისეთ წინამოსწავების ნიშანზე, როგორიც მეხის დაცემაა, არამედ მანამდე

გაუგონარ და მრავალი საოცრების შემცველ მოვლენებზე: თითქოს თორ-აბჯარნი თავისდათავად შეიღებნენ სისხლით; თითქოს ანტიუმთან სისხლიან თავთავებს იმკიდნენ; თითქოს ზემოდან ცუცხლმოდებული, გავარვარებული ქვები ცვიოდა, ზოლო ფალერეს თავზე ზეცა გასკდა და იქიდან ჩამოცვივდა და მიმოიფანტა მრავალი ფირფიტა, რომელთაგან ერთზე სიტყვა-სიტყვით ეწერა: „მარსი თავის იარაღს არხვეს!“

ამ მითქმა-მოთქმამ სრულიადაც ვერ შესძრა კონსული გაიუს ფლამინიუსი, ბუნებით ფიცხი და პატივმოყვარე ვაჟ-კაცი, რომელიც თავისი წარმატებებით ამაყობდა. ამ წარმატებებს მან ჯერ კიდევ ადრე მიაღწია იმის წყალობით, რომ, სენატის უარისა და თანაკონსულის თავგამოდებული წინააღმდეგობის მიუხედავად, გალებთან ბრძოლაში ჩაება და გაიმარჯვა:

მრავალთა შემძვრელმა წინამოსწავების ნიშნებმა, თავისი უაზრობის გამო, მაინცდამაინც ვერც ფაბიუსი შეაშფოთა. როგორც კი შეიტყო მტრის სიმცირე და მისი უსახსრობა, რომაელებს მოუწოდა: თავი შეეკავებინათ იმ კაცთან ბრძოლაში, ვისაც მრავალ ომში გამოწრთობილი ჯარი ჰყავდა, მოკავშირეებისათვის დახმარება გაეგზავნათ და ქალაქები ხელში ჰყოლოდათ, ჰანიბალის ძალა კი ნებაზე მიეშვათ, რათა ოდნე მზუუტავი ალივით თავისდათავად ჩამქრალიყო.

3. ფლამინიუსის გადარწმუნება ფაბიუსმა ვერ შეძლო. ფლამინიუსმა დაიკვება, ომს რომის კარიბჭესთან არ მოუშვებდა და ძველი კამილუსივით ქალაქისათვის ბრძოლას ქალაქში არ გაშართავდა. მან ათასისთავებს უბრძანა, ჯარი გაეყვანათ, თვითონ კი ცხენს მოახტა, მაგრამ ცხენი სრულიად მოულოდნელად, რამე საჩინო მიზეზის გარეშე დაფრთხა; ფლამინიუსი ცხენიდან გადმოვარდა და თავი მიწას დაახეთქა. მან აზრი მაინც არ შეიცვალა, გადაწყვეტილებისამებრ დაიძრა ჰანიბალთან შესახვედრად და ჯარი ეტრურიაში ტრაზიმენუსის ტბასთან საბრძოლველად დარაზმა. როცა მეომრები სელჩართულ ბრძოლაში ჩაებნენ, გაჩაღებული შერკინების უაჰს მიწა იძრა, რისგანაც ქალაქები დაინგრა, მდინარეებმა გეზი იცვალეს და მათათა ძირები ირგვლივ დაიბზარნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ეს მოვლენა ძლიერი იყო, იგი

—**ე** ერთმა მებრძოლმა ვერ იგრძნო. ფლამინიუსმა დიდი
—**ა**ცობა და ძალა გამოიჩინა და ბრძოლაში ისე დაეცა; მას-
—**ი**; ერთად დაილუპნენ საუკეთესო მეომრები; ნაწილი უკუ-
—**ე**; დიდი ზოცვა-ქლელა გაიმართა; მოკლულ იქნა თხუთ-
—**ე** ათასი კაცი, ამდენივე კიდევ ტყვედ წაიყვანეს.

პანიბალმა მოინდომა მამაცობისათვის პატივი მიეზლო და
—**ა**მინიუსის გვამი საკადრისად დაეკრძალა, მაგრამ ის გვამ-
—**ა** შორის ვერაფრით ვერ მოიძიეს და საერთოდ უცნობი
—**ა**არჩა, სად გაქრა.

ტრებიასთან განცდილი მარცხის თაობაზე არც სტრატე-
—**ა**ოსს მოხსენებითი ბარათით და არც გაგზავნილ მაცნეს პირ-
—**ა**დაპირ სიმართლე არ უთქვამთ. ტყუოდნენ; მართალია, საეკ-
—**ე**რა და საყოყმანო, მაგრამ მაინც გამარჯვებაა მოპოვებულიო.
მხოლოდ პრეტორმა პომპინიუსმა, როგორც კი შეიტყო მომ-
—**ე**ხდარი, ხალხს თავი მოუყარა და ყოველგვარი მიკიბვ-მოკიბ-
—**ე**ვის და წილადობილას გარეშე განაცხადა: „რომელებო, და-
—**ე**მარცხებული ვართ მეტად დიდ და მნიშვნელოვან ბრძოლაში;
ჩვენი ლაშქარი განადგურებულია, ხოლო კონსული ფლამინი-
—**ე**უსი დაიღუპა. ახლა გმართებთ, თავის გადარჩენასა და უშიშ-
—**ე**როებაზე იფიქროთ!“ ვით ქარის ქროლა დაეძგერება და
—**ა**ამოძრავებს ზღვას, ისე პრეტორის სიტყვამ ააღელვ-აამოძ-
—**ე**რავა ხალხი, მთელი ქალაქი. ჯერ აზრი ვერ დაუდეს იმას, რაც
—**ე**უწყაჲ და ვერც სიმშვიდე პოვეს. მერმე კი ყველა იმ ერთ
—**ე**აზრამდე მივიდა, რომ შექმნილი ვითარება საჭიროებდა შე-
—**ე**უზღუდავ მონარქიას, რასაც რომელები დიქტატორიას ეძა-
—**ე**ხიან და ისეთ კაცს, რომელიც ამ ძალაუფლებას მტკიცედ და
—**ე**უშიშრად აიღებდა ხელთ. ასეთი კაცი კი იყო ფაბიუს მაქსი-
—**ე**მუსი, რომლის კეთილგონიერება და ჩასიათის ღირსება თა-
—**ე**ნაბრად შეესაბამებოდა ხსენებული ძალა-უფლების სიდიადეს.
—**ე**თანაც ისეთ ასაკში იმყოფებოდა, როცა სხეული თავისი ძა-
—**ე**ლით სულსა და გულში გამჭდარ ზრახვათა აღსრულების საი-
—**ე**მედო საყრდენია და სიმამაცე კეთილგონიერებასთან არის
—**ე**შეერთებული.

4. როცა გადაწყვეტილება მიიღეს და ფაბიუსი დიქტატო-
—**ე**რად დაინიშნა, ხოლო ამან, თავის მხრივ მხედართა წინამძღო-
—**ე**ლად მარკუს მინიციუსი დანიშნა, უწინარეს ყოვლისა სენატს

სთხოვა ლაშქრობათა უამს ცხენზე ჯდომის ნება მომეცითო. რომელიდაც ძველი კანონით ეს აკრძალული იყო ალბათ იმის გამო, რომ რომაელები თავიანთ ძალად უპირატესად ქვეით ჯარს მიიჩნევდნენ და ამიტომ ფიქრობდნენ, სტრატეგოსი ფეხოსანთა მწკრივში უნდა დარჩენილიყო და არ მიეტოვებინა იგი; ანდა სურდათ, ამით მაინც გამოჩენილიყო ხალხისადმი მორჩილება დიქტატორისა, რომლის ძალა-უფლებაც სხვა დანარჩენ შემთხვევაში ეგზომ დიდია და ტირანული ხასიათისა.

ასე იყო, თუ ისე, ფაბიუსმა განიზრახა, მაშინვე ეჩვენებინა ხალხისათვის თავისი ძალა-უფლების სიდიდე და ღირსება, რათა მოქალაქენი სრულ მორჩილებაში ჰყოლოდა. სწორედ ამიტომ დანიშნვისთანავე ოცდაოთხი ლიქტორის თანხლებით გამოვიდა; გადარჩენილ, მეორე კონსულს, რომელიც მის შესაგებებლად გამოეშურა, მსახურის პირით უბრძანა, თავის ლიქტორები დაეთხოვა, საკონსულო ნიშნები ჩამოეხსნა და კერძო პირის სახით შეგებებოდა.

ამის შემდეგ ღმერთების შემწეობით შეუდგა გამგებლობის აღსრულებას. იგი ხალხს უხსნიდა, რომ მარკუსის მიზეზია არა მეომართა სიგლახე, არამედ სტრატეგოსის დაუღვევარი და აგდებული დამოკიდებულება ღვთაებისადმი. ამიტომ მოუწოდებდა, მტრების შიში კი არ ჰქონოდათ, არამედ ღმერთები მოელმობიერებინათ და მათთვის პატივი ეცათ. ამასთან ცრუმორწმუნეობას კი არა, არამედ ღვთისმოსაობით სიმამაცეს ნერგავდა, ღმერთების იმედზე დაყრდნობით მტრის წინაშე შიშს აქარწყლებდა და სიმხნევეს ქადაგებდა. რომაელებში მაშინ ძალზე გავრცელდა საიდუმლო მისნობათა შემცველი ეგრეთწოდებული სიბილასეული მრავალი წიგნი. ამბობენ, ამ წიგნებში გადმოცემული ზოგიერთი წინასწარმეტყველება მაშინდელ ამბებსა და აღსრულებულ საქმეებს დაემთხვაო. ამ წიგნებში ამოკითხული საიდუმლოების სხვისათვის შეტყობინება არ შეიძლებოდა; მაგრამ დიქტატორი გამოვიდა ხალხთან და ღმერთებს აღთქმა დაუდო, რომ მათ წელს უკლებლივ შესწირავს თხათა და ღორთა, ცხვართა და ძროხათა იმ ნამატს, რომელსაც გაზაფხულზე გამოზრდის იტალიის მთაბარი, მდინარეები და მდელოები; რომ მოაწ-

ყოფს მუსიკალურ და სასცენო შეჯიბრ-სანახაობებს, რისთვისაც გაიღებს სამასოცდაცამეტ ათას ხესტერცსა და სამას ოცდაცამეტ და კიდევ მესამედ დინარს, რის საერთო ჯამი იქნება ოთხმოცდასამიათას ხუთასოთხმოცდასამი დრაქმა და ორი ობოლოსი. თუ რა აზრი ედო საფუძველად რიცხვის ზუსტად ასეთ განსაზღვრას, ძნელი სათქმელია. შეიძლება აქ გამოიხატა სურვილი ტრიადის ანუ სამეულის განდიდებისა, რამეთუ სამი თავისი ბუნებით სრულყოფილი რიცხვია: იგი პირველი კენტია კენტთა შორის და თავისში შეიცავს სიმრავლის საწყისსა და ერთმანეთთან შეთანხმებული ყოველი რიცხვის პირველ სხვაობათა და საფუძველთა ნაზავს.

5. როცა ფაბიუსი ხალხის ფიქრსა და ზრახვას ზენაართა განგებას მიაპყრობდა, ამით მომავლის რწმენას ნერგავდა, თვითონ კი გამარჯვების ყველა იმედს იმ აზრს აყრდნობდა, რომ ღმერთი მხოლოდ მამაცობისა და კეთილგონიერების მეშვეობით ანიჭებდა ადამიანს წარმატებებს.

ფაბიუსი ჰანიბალის წინააღმდეგ წარემართა, მაგრამ იმიტომ კი არა, მასთან ხელჩართულ ბრძოლაში ჩაბმულიყო, არამედ განზრახული ჰქონდა, დაეპირისპირებინა — მისი ძლიერებისათვის გაჯანჯლებული დრო, მისი უსახსრობისათვის — ნივთიერი სიუხვე, რიცხობრივი სიმცირისათვის — ლაშქრის სიმრავლე და ამით ნელ-ნელა დაესუსტებინა და გაეტეხა იგი. სწორედ ამიტომ გამუდმებით მტრის მხედრობისათვის მიუზღვედომელ მთიან ადგილებში სცემდა ბანაკს; იქიდან არ იძროდა, თუ მტერი ადგილზე რჩებოდა, მაგრამ თუ ის აიყრებოდა, მთებიდან გარს შემოუვლიდა და ისეთ მოშორებულ მანძილზე გამოჩნდებოდა, უნებლიედ ბრძოლაში ჩაბმა არ მოსწეოდა და ამ დაყოვნების ხერხით მტერი მოსალოდნელი ბრძოლის შიშში ჰყოლოდა. დროის ასე გაჯანჯლების გამო ბევრმა შეიზიზღა და არა მარტო თავის ბანაკში ლანძლავდნენ, არამედ მტერსაც კი ლაჩრად მიაჩნდა. მხოლოდ ერთ კაცს ესმოდა, საქმე რომ აგრე არ იყო. ეს კაცი ჰანიბალი გახლდათ. მხოლოდ ის ჩაწვდა ფაბიუსის მარჯვე განზრახვას და ომის წარმოების მისეულ ხერხს. ჰანიბალმა დაინახა, რომ საჭირო იყო ყოველი ღონისძიებითა და ძალით აემოქმედებინა ფაბიუსი მასთან შესაბრძოლებლად. მან გაითვალისწინა და მო-

სინჯა სამხედართმთავრო ფანდებისა და ილეთების ყოველი სახე ისე, ვით გამოცდილი ათლეთი ეძებს მეტოქის სუსტ ადგილს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ჰანიბალის აზრით, კართაგენის სახელმწიფო დაიღუპებოდა, ვინაიდან იარაღი, რითაც კართაგენელები უფრო ძლიერი იყვნენ, გამოუყენებელი რჩებოდა, ხოლო ჯარის რაოდენობა და ნივთიერი სახსარი, რითაც მტერს ჩამორჩებოდნენ, კლებულობდა და დანახარჯით არარაობამდე დადიოდა. ჰანიბალმა ფაბიუსზე შეტევა დაიწყო, აფორიაქებდა და ხშირად ადგილს აცვლევინებდა; ცდილობდა, სიფრთხილის დაცვის აზრიდან გადაეცდინა. ფაბიუსი მტკიცედ და შეუცვლელად იდგა თავის მოქმედების აზრზე, რომელიც წარმატების საიმედო საყრდენად მიაჩნდა. მაგრამ მას ხელს უშლიდა მხედართა წინამძღოლი მინიციუსი: უდროოდ დროს ბრძოლისაკენ ილტვოდა, თავი თავხედურად ეპირა, ხალხის გულის მოგებას ცდილობდა და ჯარისკაცებს უგუნურ სიფიცხეს უნერგავდა და ფუჭი იმედებით ავსებდა. მისი დამქაშები ფაბიუსს დასცინოდნენ, აბუჩად იგდებდნენ და „ჰანიბალის ლალას“ ეძახდნენ, ხოლო მინიციუსს დიდ ვაჟაკად და რომის ღირსეულ სარდლად თვლიდნენ, მინიციუსი კიდევ უფრო მეტად გაყოყოჩდა და სიამაყით გულზე მოსული დასცინოდა მადლობებზე განლაგებულ ბანაკებს: ჩვენი დიქტატორი განუწყვეტლივ ქმნის მშვენიერ სახილვებელთ, რათა კარგად დააცქერდნენ, როგორ არბევენ და წვავენ იტალიის მიწა-წყალსო. იგი ფაბიუსის მეგობრებს ეკითხებოდა: „იმიტომ ხომ არა ჰყავს ფაბიუსს ჯარი ზეცაში, რომ მიწის იმედი დაკარგა? იქნებ ღრუბლებითა და ნისლით დაფარულს სურს დაუსხლტეს მტერს ხელიდან?“ როცა მეგობრებმა ფაბიუსს ეს აუწყეს და ურჩიეს, მისი ღირსების შესალახავად დარხეული ხმა საფრთხის პირდაპირი შეგებებით გაექარწყლებინა, ფაბიუსმა განაცხადა: „ვეგონებ, უფრო მეტად მხდალი აღმოვიჩნდებოდი, ვიდრე ახლა მივაჩნივართ, დაცინვისა და გაკიცხვისა რომ შემშინებოდა და ჩემს გადაწყვეტილებასზე ხელი ამელო. სამშობლოს გამო შიში სამარცხვინო როდია. ხალხის აზრის, ცილისწამებისა და ლანძღვა-გინების წინაშე შიში კი ნამდვილად არ შეჰფერის ესოდენ დიდი ძალაუფლების პატრონ კაცს, თორემ იმათ მონად იქცევა, ვინც მი-

სი გამგებლობისა და მბრძანებლობის ქვეშ უნდა იმყოფებოდნენ. მიუხედავად კეთილგონიერებიდან მათი გადაცდომისა“.

6. ამის შემდეგ ჰანიბალს დიდი შეცდომა მოუვიდა. მან მოინდომა, ფაბიუსისაგან მოშორებით გაეყვანა ჯარი და დაეკავებინა პირუტყვის საკვებით მდიდარი ვაკე ადგილები. ამიტომ გამყოლებს უბრძანა, სადილის შემდეგ დაუყოვნებლივ წაეყვანათ მხედრობა კაზინუმისაკენ. გამყოლებმა ბარბაროსული გამოთქმის გამო სიტყვა კარგად ვერ გაიგონეს და ჰანიბალის ჯარი წაიყვანეს კამპანიის საზღვრებისაკენ, ქალაქ კაზილინუმთან. ამ ქალაქზე მიედინება და მას შუაზე სერავს მდინარე ლოთრონოსი, რომელსაც რომაელები ვულტურნუსს ეძახიან. ეს მხარე მთლიანად მთებითაა შემოჭარული. ზღვისკენ ჩადის ველი, რომელზეც, მდინარის ადიდების შემდეგ, ქაობები რჩება მაღალი ქვიშოვანი სანაპიროებით მარად მღელვარე და მიუდგომელ შესართავამდე. როცა ჰანიბალმა ამ ველზე ჩასვლა დაიწყო, იქაური გზების მცოდნე ფაბიუსმა მტერს გარს შემოუარა, ოთხი ათასი მძიმედ შეიარაღებული მეომარი ზემოთ დატოვა და ველის ყელი ჩაკეტა. დანარჩენი ჯარი სხვა მაღლობებზე მარჯვედ განალაგა და თვითონ მსუბუქად აღჭურვილი და მოქნილი მებრძოლებით მტერს ზურგიდან თავს დაესხა, მისი ლაშქარი მთლიანად არივდარია და რვაასამდე კაცი მოუკლა.

ჰანიბალი მიხვდა, ადგილმდებარეობის არჩევაში რომ შეცდა და საფრთხეში აღმოჩნდა. მან გამყოლები ჯვარზე გააკრა. მაღლობებზე გამაგრებული მტრის ძალით შევიწროებასა და მასთან ბრძოლის გამართვაზე უარი თქვა და ცდილობდა, თავისი ჯარი როგორმე გაეყვანა აქედან. სულით დაცემული და დამფრთხალი ჯარისკაცები, რომლებიც მეტად ვიწრო ალყაში მოექცნენ, გაჭირვებიდან თავის დაღწევას უკვე შეუძლებლად თვლიდნენ. მაშინ ჰანიბალმა მტრის მარჯვე ხერხით მოტყუება გადაწყვიტა: ასეთ ხერხად კი, აი, რა მოიგონა: მან ბრძანა, ნადავლიდან შეერჩიათ ორი ათასამდე ძროხა და მათ ყოველ რქაზე მიეკრათ გამხმარი წკნელისა ან ფიჩხის კონები ჩირაღდნებისათვის; დაღამდებოდა თუ არა, ნიშნის მიცემისთანავე, ჩირაღდნები უნდა აენთათ და საქო-

ნელი მტრის მიერ ჩაყენებულ დარაჯთაგან დაკავებული უღელტეხილის ვიწროებისაკენ გაერეკათ. სანამ ისინი, ვისაც უბრძანეს, დავალებას ასრულებდნენ, ჰანიბალმა ყველა დანარჩენი მებრძოლი ფეხზე დააყენა და როგორც კი დაბინდდა, ადგილიდან დაიძრა. ვიდრე რქებზე მიკრული ჩირალდნების ცეცხლის ალი ჯერ კიდევ ნელი იყო და მხოლოდ კონები იწვოდა, მთის ძირისაკენ გადენილი ძროხები მშვიდად მიემართებოდნენ. მარეკნი და მწყემსნი გაოცებით დასცქეროდნენ მაღლობებიდან რქების წვეტებზე გაჩაღებულ ალს; ასე ჩანდა, თითქოს მრავალზე მრავალი ლამპარით განათებული, ერთ მწყრივად შეკრული ლაშქარი მიდიოდა. როცა ცეცხლი რქებამდე დავიდა და ისინი ძირამდე დაწვა; მწვავე შეგრძნება უკვე ხორცს გადასცა: ძროხები ტკივილისაგან აირდაირივნენ, თავების ქნევა დაიწყეს, ერთმანეთს ცეცხლი მოსდეს და რაკი მწყრივად სვლა ველარ შეძლეს, შიშისა და ტანჯვისაგან გამწარებულნი მთის ფერდობებისაკენ გავარდნენ: შუბლებსა და კუდის წვეროებზე აელვარებული ცეცხლით მსრბოლნი გზად შემხვედრ ხესა თუ ბუჩქს ალში ახვევდნენ. უღელტეხილის მცველ რომაელთათვის ეს სანახაობა თავზარდამცემი გამოდგა. აუტანელი შიშით შეპყრობილ დარაჯებს მოეჩვენათ, ადამიანები მორბოდნენ ანთებული ჩირალდნებით: ხელში და ეგონათ, მტერი ყოველი მხრიდან მოიწევდა მათკენ და უკვე მთლიანად ალყაში იყვნენ მოქცეულნი. ამის გამო ადგილზე დარჩენა ველარ გაბედეს, გასასვლელი ყელი მიატოვეს და მთავარი ბანაკისაკენ მოკურცხლეს. ამასობაში ჰანიბალის მსუბუქი რაზმებიც მოიჭრნენ და უღელტეხილი დაიკავეს. დანარჩენი მხედრობა კი, დიდი და მძიმე ალაფით დატვირთული, სრულიად უშიშრად მოადგა იჭაურობას.

7. ფაბიუსი ღამითვე მიხვდა მზაკვრობას (ნახირიდან გამოქცეული რამდენიმე ძროხა ცალ-ცალკე ჩაუვარდა ხელთ რომაელებს), მაგრამ ჩასაფრებისა და ბინდის შიშით ბანაკიდან არ დაძრულა, ოღონდ თავისი ძალები საბრძოლოდ გაამზადა. როგორც კი გათენდა, მტერს დაედევნა და უკანა რაზმებს დაესხა თავს. გაიმართა ხელჩართული ბრძოლა მეტად მოუხერხებელ ადგილებში, რამაც გამოიწვია დიდი და გაუთავებელი

არევ-დარევა, სანამ ჰანიბალის მიერ სანაპიროდან გამოგზავნილი, გამოცდილი მთამსვლელი, მოქნილი და სხარტი იბერები⁹ მძიმედ შეიარაღებულ რომაელ მეომრებს არ დაეძგერნენ. მათ არცთუ მცირე რაოდენობის მოწინააღმდეგე შემუსრეს და ფაბიუსი უკუაქციეს. მაშინ კიდევ უფრო იმატა ლანძღვა-გინებას, ფაბიუსისადმი მიმართულმა სიძულვილმა. ფაბიუსი იმედოვნებდა, იარაღის ძალით უფრო ღონიერ ჰანიბალს გონების გამჭრიახობით აჯობებდა, მაგრამ აღმოჩნდა, მტერმა აქაც აჯობა და მოხერხებით დაამარცხა. კიდევ უფრო მეტად რომ გაელვივებინა რომაელთა რისხვა ფაბიუსისადმი, ჰანიბალმა, როცა მის ადგილსამყოფელში შეიჭრა, თავისიანებს უბრძანა, აქ ყველაფერი დაერბიათ და გადაეხუთათ; მაგრამ აუკრძალა, ხელი ეხლოთ ფაბიუსის პირადი საკუთრებისათვის, რასაც საგანგებო მცველები დაუყენა, რათა არაფერი დაეზიანებინათ და იქიდან არაფერი აეღოთ.

რომში ჩაღწეულმა ამ ამბავმა ფაბიუსის მიმართ ცილისწამება გაამრავლა. ტრიბუნები ხალხის წინაშე ხმამაღლა სდებდნენ ბრალს ფაბიუსს. ხალხის გასაღიზიანებლად ყველაზე უფრო გამოიღო თავი მეტილიუსმა; მაგრამ არა იმდენად ფაბიუსთან მტრობის გამო, რამდენადაც იმის მიზეზით, რომ ცხენოსანთა წინამძღოლის, მინუციუსის, ნათესავი იყო და ფიქრობდა, ფაბიუსისათვის გაუთავებელი ცილისწამება იმას პატივსა და სახელს მოუტანდა.

ცალკე სენატიც მრისხანებდა. განსაკუთრებული სიმძაფრით კიცხავდა იგი ფაბიუსს ტყვეების თაობაზე ჰანიბალთან დადებული შეთანხმების გამო. ფაბიუსი და ჰანიბალი შეთანხმდნენ: კაცი კაცში გაეცვალათ და თუ ერთ-ერთ მხარეს მეტი ტყვე აღმოაჩნდებოდა, ყოველი მათგანის გამოსასყიდად მეორე მხარეს ორასორმოცდაათი დრაქმა გადაეხადა. როცა კაცის კაცში გაცვლა დამთავრდა, აღმოჩნდა, რომ ჰანიბალთან მეტი დარჩა ორას-ორმოცი ტყვე რომაელი. სენატმა გადაწყვიტა, მათი გამოსასყიდი არ გაეგზავნა, ხოლო ფაბიუსს ბრალად დასდო, სიმხდალის გამო მტრის ხელთ ჩაეარდნილ ტყვეთა უკან დასაბრუნებლად ჩადენილი შეუფერებელი და მიზანშეუწონელი საქციელი. თანამოქალაქეთა წყრომას ფაბიუსი მოთმინებით იტანდა; მაგრამ რაკი სახსრები აღარ ჰქონდა და

ჰანიბალის მოტყუება და ტყვედ დარჩენილ თავისიანთა ბედის ანაბარად მიტოვება არამც და არამც არ უნდოდა, თავის ვაჟი რომში გაგზავნა დავალებით, გაეყიდა მისი კუთვნილი ადგილ-მამული და აღებული ფული დაუყოვნებლივ მიეტანა მისთვის ბანაკში. გაყიდა თუ არა ჭაბუკმა მამული, სასწრაფოდ უკან დაბრუნდა. ფაბიუსმა გამოსასყიდი ჰანიბალს გაუგზავნა და ტყვეები დაიბრუნა. შემდგომ ზანებში ბევრმა მოიწადინა, ფაბიუსისათვის ზარალი აენაზღაურებინა, მაგრამ მან არავისგან არაფერი არ აიღო და ვალი ყველას მიუტევა.

8. ამის შემდეგ ფაბიუსი ქურუმებმა რომში გამოიძახეს რომელიღაც მსხვერპლშეწირვებში სამონაწილეოდ... მან ძალაუფლება მინუციუსს გადასცა, ოლონდ, ვითარცა დიქტატორმა, აუკრძალა მისგან დამოუკიდებლად მტერთან ბრძოლაში ჩაბმა ან ცალკეული შეტაკებანი; ამასთან ბევრი სხვა შეგონება და თხოვნაც დაურთო თავის ბრძანებას. მინუციუსმა ეს ყველაფერი ფეხებზე დაიკიდა და დაუყოვნებლივ დაიწყო მტერთან შებმა. ის დაუდარაჯდა მტერს და როცა ჰანიბალმა ჯარის დიდი ნაწილი საკვების მოსაძიებლად გაგზავნა, დარჩენილ ნაწილს თავს დაესხა, ბანაკში შერეკა, კაი გვარიანად შემუსრა და ყველას იმის შიში მოჰგვარა, რომ მის ალყაში მოხვდებოდნენ. როცა ჰანიბალს ძალები კვლავ თავმოყრილად დაუბრუნდა ბანაკში, მინუციუსმა უსაფრთხოდ დაიხია უკან. იგი ზომადაუდებლად ტრაბახობდა და მეომრებიც გულზვიადობით აავსო.

მინუციუსის წარმატების ამბავი სულ მალე გაზვიადებით მოედო რომს. ცხადია, ფაბიუსმაც გაიგო ეს და ასე თქვა: მინუციუსის წარმატებისა უფრო მეშინია, ვიდრე მისი წარუმატებლობისა. რაც შეეხება ხალხს, იგი ფეხზე დადგა და სიხარულით მოიყარა თავი ფორუმზე. სახალხო ტრიბუნი მეტილიუსი საქადაგოზე შედგა და მინუციუსის სადიდებელი სიტყვა წარმოთქვა, ფაბიუსს კი ბრალად დასდო არა მარტო სიმბდალე და სულმოკლეობა, არამედ ღალატიც კი. ასევე დაადანაშაულა მასთან ერთად სხვა გამოჩენილი თავკაცებიც; ვითომ ამათ იმთავითვე იმიტომ წამოიწყეს ომი, რომ ხალხი დაეთრგუნათ, და სახელმწიფო შეუზღუდავი ერთმმართველობის ქვეშ მოექციათ: ეს ერთმმართველობა თავისი გაჯანჯლე-

ბული მოქმედებით ჰანიბალს საშუალებას აძლევს ფეხი მოიკიდოს, მერე კი ლიბიიდან¹⁰ სხვა ძალებიც შეიმატოს და იტალია დაიმორჩილოს.

9. ამის შემდეგ ფაბიუსი გამოვიდა სიტყვით. მაგრამ თავის მართლება და სახალხო ტრიბუნთან პაექრობა არც უცდია. მან მხოლოდ ის თქვა, რომ ეცდება, მალე დაასრულოს მსჯელობა და სხვა წმიდა სამსახური, რათა ბანაკში დაბრუნდეს და მინიციუსს პასუხი აგებინოს მისი ბრძანების შეუსრულებლობისა და მეტრთან ბრძოლის გამართვისათვის. როცა ხალხმა დაინახა, მინიციუსს საფრთხე მოელოდა, მეტად შეშფოთდა: დიქტატორს ხომ ძალუძს, ყოველი მოქალაქე შებორკოს და გაუსამართლებლად სიკვდილით დასაჯოს! ყველა ფიქრობდა: ფაბიუსმა ლმობიერებაზე ხელი აიღო და ახლა მისი რისხვა მკაცრი და უღმობელი იქნებაო. აი, ამიტომ შიშით ხმა ვერაფერ ამოიღო, მხოლოდ მეტილიუსმა გაბედა შეპაექრება, რაკი სახალხო ტრიბუნის ხელშეუხებლობის უფლებით სარგებლობდა (დიქტატორის არჩევის შემდეგ მხოლოდ და მხოლოდ ტრიბუნის ძალა არ კნინდებოდა და ურყევი რჩებოდა, მაშინ როცა ყველა სხვა თანამდებობის პირის უფლებამოსილება მთლიანად უქმდებოდა). და აი, მეტელიუსი დაჟინებით მოწოდებით და თხოვნით მიმართაედა ხალხს, არ დაენებებინათ ფაბიუსისათვის მინუციუსი და არ დაეშვათ, მას ისეთი მწარე ხვედრი რგებოდა, რაც მანლიუს ტორკვატუსმა არგუნა თავის ვაჟს, რომელსაც სწორედ მოპოვებული წარმატებისა და გვირგვინისათვის მოჰკვეთა თავი.¹¹ გარდა ამისა, მეტელიუსმა მოითხოვა, ჩამორთმეოდა ერთმმართველობა ფაბიუსს და იგი გადასცემოდა ისეთ პირს, ვისაც ძალუძდა და სურვილიც ჰქონდა, სახელმწიფო გადაერჩინა.

ხალხმა მეტელიუსის სიტყვები გულთან ახლოს მიიტანა, მაგრამ ვერ გაბედეს, შერისხული ფაბიუსი აქძულებინათ, ერთმმართველობაზე ხელი აეღო. ეს კი დაადგინეს: მინუციუსს წინამძღოლობაში ფაბიუსის თანაბარი ღირსება ჰქონოდა და ომი დიქტატორის ბადალი უფლებით წარემართა. ასეთი რამ რომში მანამდე არ მომხდარა, მაგრამ კვლავ განმეორდა კანწესთან განცდილი მარცხის შემდეგ.¹² მაშინ დიქტატორი მარკუს იუნიუსი ჭართან ერთად ბანაკში იმყოფებოდა.

რაკი მრავალი სენატორი ბრძოლაში დაიღუპა და სენატს შევსება სჭირდებოდა, სახელმწიფოს შიგნით მეორე დიქტატორად ფაბიუს ბუტეონი აირჩიეს. როგორც კი გამოვიდა ხალხის წინაშე, შეარჩია საჭირო პირები და სენატი შეავსო, ბუტეონმა იმ დღესვე დაითხოვა ლიქტორები, დაუსხლტა ამაღას, შეერია ხალხს და, ვითარცა კერძო პირი, თავის ჩვეულებრივ საქმეთა შესრულებას დაუბრუნდა ფორუმზე.

10. მინუციუსისათვის დიქტატორისეულ საქმეთა გამგებლობის უფლების მიცემით მოწინააღმდეგენი ფიქრობდნენ, ხელს შეუშლიდნენ და სავსებით დააკნინებდნენ ფაბიუსს, მაგრამ ისინი მართებულად ვერ აფასებდნენ ამ კაცს. იგი თავის უბედურებად რადი თვლიდა მათ მიუხვედრელობას. ერთხელ ვილაცამ დიოგენე ბრძენს უთხრა: „შენ დაგცინიანო!“ „მე ვერ ვგრძნობ ვერავითარ დაცინვასო“, — უპასუხა დიოგენემ, ვინაიდან ფიქრობდა, რომ მხოლოდ იმათი დაცინვაა შესაძლებელი, ვინც ამას განიცდიან და ამის გამო შეშფოთდებიან. ფაბიუსი სწორედ დიოგენისებურად უმტკივნეულოდ და ადვილად იტანდა თავსდატეხილს და იზიარებდა იმ ფილოსოფოსთა დებულებას, რომლებიც თვლიან, რომ არ შეიძლება წესიერი და პატიოსანი კაცის არც განქიქება და არც სახელის გატეხა. მრავალთა განუსჯელობა ფაბიუსს საერთო საქმის გამო აწუხებდა: მინუციუსის წრეგადასული პატივმოყვარეობა ომს არ წაადგებოდა. რაკი ეშინოდა, ფუჭი პატივმოყვარეობით და ქედმაღლობით მთლად თავდაკარგულ მხედართა წინამძღოლს ურიგო საქმის აღსრულება არ მოესწრო, ფაბიუსი ყველასაგან შეუმჩნეველად გავიდა ქალაქიდან.

ბანაკში დაბრუნებულს მინუციუსი დადინჯებული როდი დახვდა. პირიქით, აუტანლად გაყოყოჩებულმა და წინდაუხედავმა ფაბიუსს მოსთხოვა: რიგრიგობით გაეწიოთ მთავარსარდლობაო. ფაბიუსი არ დათანხმდა და ჯარი შუაზე გაჰყო: მთელი მხედრობის შენაცვლებით მეთაურობას ერთის მიერ მისი ნაწილის გამგებლობა ამჯობინა. პირველი და მეოთხე ლეგიონი თავისთვის დაიტოვა, მეორე და მესამე მინუციუსს გადასცა. ასევე თანაბრად განაწილდა მოკავშირეთა რაზმები. მინუციუსი ნიშნის მოგებით ხარობდა, რომ მისი მიზეზით უზენაესი და უძლიერესი ძალა-უფლების მშვენიება დაჩიავე-

ბულ და დაკნინებულ იქნა. ფაბიუსი მოაგონებდა: „თუ ჰქუას მოუხმობ, ბრძოლაში შენი მეტოქე ფაბიუსი კი არა, ჰანიბალია. თუ მაინცდამაინც თანაგამგებელს ერკინები, იცოდე, მოქალაქეთა აზრით, პატივმოპოვებული და გამარჯვებული გაცილებით ნაკლებ ფიქრობს მათ ხსნასა და უსაფრთხოებაზე, ვიდრე დაძლეული და პატივაყრილი!“

11. მინუციუსმა ეს სიტყვები მხოლოდ ზერიკაცულ დაცინვად ჩათვალა. მან წაიყვანა წილხვედრი ნაწილი ჯარისა და ფაბიუსისაგან განცალკევებით დაბანაკდა. მომხდარ ამბავთაგან ჰანიბალს არაფერი გამოჰარვია. იგი დადარაჯებული იყო და ყველაფერს თვალყურს ადევნებდა. მოწინააღმდეგეთა ბანაკებს შორის ერთი გორაკი იყო აღმართული, დასაკავებლად არცთუ ძნელი, მაგრამ ჯარის დასაყენებლად და სხვა მხრივაც მეტად მოხერხებული და ხელსაყრელი. მის ქვემოთ ირგვლივ მდებარე ველი შორიდან სრულიად მოტიტვლებული და გლუვზედაპირიანი ჩანდა, მაგრამ სინამდვილეში მომცრო ორმოებსა და სხვაგვარ ჩაღრმავებულ ადგილებს შეიცავდა. მათი მეშვეობით გორაკის ფარულად ხელში ჩაგდება მეტად ადვილი საქმე იყო, მაგრამ ჰანიბალმა მაშინვე კი არ მოინდომა ამის შესრულება, არამედ ბრძოლის ატეხის საბაზად შემოინახა. და აი, ახლა, როცა დაინახა, მინუციუსი ფაბიუსს გამოეყო, ღამით ჯარისკაცთა ნაწილი ორმოებსა და თხრილებში ჩასხა, დილით კი სრულიად აშკარად გაგზავნა მეომართა მცირე რაოდენობა გორაკის დასაკავებლად, რათა ამ ხერხით მინუციუსი სწორედ ამ ადგილზე ბრძოლაში გამოეწვია. ასეც მოხდა: მინუციუსმა ჯერ ქვეითთა მსუბუქი რაზმი გამოგზავნა, მერმე — ცხენოსნები, ბოლოს კი, როცა დაინახა, ჰანიბალი გორაკთან მყოფ თავისიანების დასახმარებლად მოდიოდა, საბრძოლოდ დარაზმული მთელი თავისი ძალებით იქითკენ დაიძრა. მან სასტიკი ბრძოლა გააჩაღა; განსაკუთრებით გორაკიდან ისართა მსროლელთ შეუტია და მტერს თანაბარი ძალით ერკინებოდა. მაგრამ, როცა ჰანიბალმა დაინახა, მინუციუსი მის ანკესზე კარგად წამოეგო და რომაელთა ზურგი ჩასაფრებულთათვის სრულიად გაშიშვლდა, დათქმული ნიშანი აღმართა. ჩასაფრებულნი ნიშნის მიცემისთანავე წამომართნენ, საშინელი ყიჟინით ყოველი მხრიდან ეკვეთნენ მტერს და უკანა

რაზმები ამოუყუეს. რომაელები აუწერელმა შფოთმა და შიშმა შეიპყრო. მინუციუსის მამაცობაც გატყდა. იგი ხან ერთ მეთაურს შეავლებდა თვალს, ხან — მეორეს, მაგრამ ვერც ერთმა მათგანმა ადგილზე დარჩენა ვერ გაბედა და ყველა უწესრიგოდ უკუიქცა; მაგრამ ამაში შველა როდი იყო. უკვე გამარჯვებული ნუმიდიელების³ ველის ირგვლივ დაჯირითობდნენ და მასზე მიმოფანტულ რომაელებს სოცავდნენ.

12. აი, ასეთ დიდ უბედურებაში აღმოჩნდნენ რომაელები. მათ თავზე დამტყდარი საფრთხე შეუმჩნეველი როდი იყო ფაბიუსისათვის. იგი, ეტყობა, წინასწარ გრძნობდა მოსალოდნელს. ამიტომ ჯარის ნაწილი იბრალშემართული ჰყავდა და რაც ხდებოდა, მაცნეთაგან კი არ გებულობდა, არამედ თვითონვე უთვალთვალელებდა ბანაკის წინ გამართული სადარაჯოდან. როცა დაინახა, ალყაში მოქცეული და შეშფოთებული რომაელები მტერს ველარ უმკლავდებოდნენ და მათი საბრძოლო ყიფინი დამფრთხალთა და უკუქცეულთა ღრიალით შეიცვალა, ფაბიუსმა თეძოზე ხელი შემოიკრა, მძიმედ ამოიხრა და გარშემო მყოფთ უთხრა: „მინუციუსმა, ვფიცავ ჰერკულესს, საკუთარ თავს დაღუპვა მოუმზადა უფრო ადრე, ვიდრე მე მოველოდი და უფრო გვიან, ვიდრე თვითონვე მისწრაფოდა ამისაკენ!“ ფაბიუსმა განკარგულება გასცა, და უყოვნებლივ გამოეტანათ საბრძოლო ნიშნები, ხოლო მხედრობას უკან გაყოლა უბრძანა, და რაც შეიძლება ხმამაღლა შესძახა: „აბა, მეომრებო, დადგა უამი, ყველა, ვისაც კი ახსოვს მინუციუსი, მისაშველებლად გამოემართოს! იგი ბრწყინვალე და მამულის მოყვარული ვაჟკაცია. თუ მტრის განდევნის სურვილით აჩქარდა და შეცდომა დაუშვა, ამისათვის მერმე განვსაჯოთ!“ გამოჩნდა თუ არა ველზე, ფაბიუსმა უწინარეს ყოვლისა იქ მოჯირითე ნუმიდიელები მიმოფანტა; მერმე იმათ შეუტია, რომლებიც ზურგში მოიქცნენ რომაელებს და ჯერ კიდევ იბრძოდნენ. ამათგან, ყველა, ვინც წინ აღუდგა, ფაბიუსმა უკლებლივ შემუსრა. დანარჩენები, სანამ ალყაში მოექცეოდნენ და ისეთ მახეში გაებმებოდნენ, რომელსაც თვითონ უგებდნენ რომაელებს, ბრძოლას განუდგნენ და უკუიქცნენ.

როცა ბრძოლაში მომხდარი გარდატეხა დაინახა და ის,

რომ ფაბიუსი, მიუხედავად თავისი ასაკისა, მებრძოლთა შორის მძლავრად მიიკვლევდა გზას ზემოთ — გორაკზე მყოფ მინუციუსისაკენ, ჰანიბალმა ბრძოლა შეწყვიტა, საყვირით უკან დახევის ნიშანი მიაცემინა და კართაგენელები ბანაკში დააბრუნა. ამის შემდეგ რომაელებიც ხალისით გამობრუნდნენ. ამბობენ, უკუსვლის უამს ჰანიბალმა თავის მეგობრებს ხუმრობით ასე უთხრა ფაბიუსზეო: „განა მე წინასწარ არ გეუბნებოდით ხოლმე, მწვერვალებზე დაფენილი ეს ღრუბელი, ქარიშხლის თანმხლებ მძლავრზე მძლავრ წარღვნად გარდაიქცევა-მეთქი?“

13. ბრძოლის შემდეგ ფაბიუსმა დახოცილ მტრის ჯარისკაცებს იარაღი აპყარა და უკან დაიხია ისე, რომ მინუციუსზე არც ერთი ქედმაღლური და ძვირი სიტყვა არ დაუძრავს. მინუციუსმა კი შეკრიბა თავისი მხედრობა და უთხრა: „ჩემო თანამოსაგრენო! შეუძლებელია დიდ საქმეებში ადამიანმა რაიმე შეცდომა არ დაუშვას; მაგრამ კეთილშობილსა და გონიერ კაცს მართებს, შეცდომები მომავლის გაკვეთილად გამოიყენოს. მე ვაღიარებ, რომ ბედზე სამღურავი არ მეთქმის; პირიქით — მადლობელი უნდა ვიყო მისი. ის, რაც ღროის ასეთ დიდ მანძილზე არ მესმოდა, დღის მცირე მონაკვეთის წყალობით ვისწავლე: მე შევიგნე, რომ არათუ სხვების გამგებლობა არ ძალმიძს, არამედ თვითონ ვსაჭიროებ სხვის მბრძანებლობას და არ უნდა ვცდილობდე იმ კაცზე გამარჯვებას, ვის მორჩილებაში ყოფნაც უფრო უპრიანია. თქვენი გამგებელი მხოლოდ და მხოლოდ დიქტატორია. მე თქვენ გიწინამძღოლებთ მხოლოდ მისი მადლიერებით და მე ვიქნები პირველი მორჩილი და აღმსრულებელი მისგან მიღებული ყოველი ბრძანებისა!“

თქვა თუ არა ეს, ბრძანა არწივებიანი ალმები აღემართათ და ჯარი ფაბიუსის ბანაკისაკენ გაიყოლია. ბანაკში შესულსა და პირდაპირ სარდლის კარვისაკენ მიმავალს ყველა გაცხუნებული და გაოცებული მზერით შესცქეროდა. როცა ფაბიუსი კარვიდან გამოვიდა, მინუციუსმა მის ფერხთა წინ ალმები დააწყობინა და სარდალს ჩამამალლა მიესალმა: მან „მამა“ უწოდა მას, ხოლო მისმა მეომრებმა ფაბიუსის ჯარისკაცებს — „ჩვენო პატრონებო“, — შესძახეს („პატრონის“

სახელით გააზატებული მიმართავს მას, ვინც თავისუფლება მიანიჭა¹⁴). ბოლოს სიჩუმე ჩამოვარდა და მინუციუსმა ფაბიუსს მიმართა: „ღღევანდელ ღღეს ორი გამარჯვება მოიპოვე, შენ, დიქტატორო: მამაცობით ჰანიბალი დაამარცხე, ხოლო კეთილგონიერებითა და სიკეთით — თანაწინამძღოლი. პირველი გამარჯვებით გადაგვარჩინე, მეორეთი კი ქვეა გვასწავლე ჰანიბალისაგან სამარცხვინო, შენგან კი მშვენიერი და მხსნელი დამარცხებით ძლეულებს. მე შენ „კეთილ მამას“ გიწოდებ, რამეთუ არ ვუწყვი, რომელი შეიძლება იყოს ამაზე საპატიო სახელი. შენგან მონიჭებული წყალობა გაცილებით უფრო დიდია, ვიდრე მამისეული მადლი. მამაჩემმა მხოლოდ მე მიბოძა სიცოცხლე ქვეყნად გაჩენით, შენ კი ხსნა მოგვანიჭე მეცა და ჩემთან ერთად ყველა ამათაც!“

ასე თქვა მინუციუსმა. იგი ფაბიუსს გადაეხვია და აკოცა მას. ასევე ეხვეოდნენ და ჰკოცნიდნენ ერთმანეთს ჯარისკაცებიც. მთელი ბანაკი სიხარულითა და ტკბილზე ტკბილი ცრემლებით აივსო.

14. ამ ამბავთა შემდეგ ფაბიუსმა ძალა-უფლების რწმუნება მოიხსნა. ხელახლა აირჩიეს კონსულები. ამათგან პირველნი იცავდნენ მტერთან ომის წარმოების იმ სახესა და ხერხს, რომელიც ფაბიუსმა დაადგინა. სახელდობრ: გაურბოდნენ ჰანიბალთან პირდაპირ ბრძოლას, ეხმარებოდნენ მოკავშირეებს და წინ ელობებოდნენ მათ განდგომას. მაგრამ როცა კონსულობას მიაღწია არცთუ საჩინო წარმომავლობის კაცმა, ტერენციუს ვარონმა, ვინც ცხოვრებაში მნიშვნელობა ხალხთან ლაქუცითა და მატაოცობით მოიძია, მყისვე ცხადი გახდა, იგი თავისი გამოუცდლობით და თავხედობით სახელმწიფოს მთელ საქმიანობას ბედის სასწორზე აგდებდა. ტერენციუსი თავყრილობებზე გაჰყვიროდა: ომს ბოლო არ მოეღება, სანამ სახელმწიფო სტრატეგოსებად ფაბიუსებს აყენებსო, რომ თვითონ, როგორც კი დაინახავს, მაშინვე შემუსრავს მტერს. ამ ბაქიაობასთან ერთად იგი ჰკრებდა და თავს უყრიდა ისეთ რიცხვმრავალ ლაშქარს, რომლის ტოლი რომაელებს არასოდეს მტრისთვის არ დაუპირისპირებიათ. საბრძოლველად დარაზმულ იქნა ოთხმოცდარვა ათასი კაცი. ამან მეტისმეტად შეაშფოთა ფაბიუსი და ყველა გონიერი

რომელი. მათ არავითარი იმედი არ ჰქონდათ იმისა, რომ სახელმწიფო წელში გაიმართებოდა, თუ ასეთი რაოდენობის ჯარს ერთდროულად დაკარგავდა. ამიტომ ფაბიუსმა მიმართა ტერენციუსის თანაკონსულს—ემილიუს პავლუსს,¹⁵ მრავალ ომში გამობრძმედილ, მაგრამ ხალხისათვის არცთუ მაინცდამაინც მოსაწონ და რომელიღაც საქმის გამო სასამართლოს განაჩენით დაშინებულ კაცს. ფაბიუსმა მას დაჟინებით მოუწოდა, აელაგმა ტერენციუსის უგუნურება და შეაგონა, რომ სამშობლოსათვის ბრძოლა მოუწევს არა იმდენად ჰანიბალთან, რამდენადაც ტერენციუსთან: ორივე ბრძოლის გამართვას ჩქარობს მაშინ, როცა ერთმა არ იცის მტრის ძალა, მეორემ კი კარგად უწყის თავისი სისუსტეო. „მე, ჩემო პავლუს, — თქვა ბოლოს ფაბიუსმა, — ტერენციუსზე ბევრად უფრო სანდო ვარ ჰანიბალთან დაკავშირებულ საქმეებში და გადაწყვეტით ვამტკიცებ, თუ მას ამ წელიწადში არავინ არ შეებრძოლება და იგი 'აქ, იტალიაში, დარჩება, ან დაიღუპება, ანდა უკანმოუხედავად გაიქცევა. აი, ახლაც, როცა თითქოს გამარჯვებული და ძალაუფლების პატრონი ჩანდა, არავინ მიემხრო მას ჩვენ მტერთაგან, ხოლო იმ ძალებიდან, თან რომ მოიყვანა, მესამედი ნაწილიც კი აღარ შერჩა“. ამაზე პავლუსმა, როგორც გადმოგვცემენ, უპასუხა: „როცა საკუთარი თავის ვითარებას ვუკვირდები, ჩემთვის ბევრად უმჯობესია მტრის შუბთა წერა გავხდე, ვიდრე თანამოქალაქეთაგან კვლავ გასამართლების მსხვერპლი. მაგრამ რაკილა სახელმწიფო საქმე მოითხოვს, მირჩევნია კარგი სარდალი ვიყოსწორედ შენს თვალში, ვიდრე სხვებისა, რომლებიც მაიძულებენ, შენგან მიღებულ გადაწყვეტილებას დავუპირისპირდე“.

ასეთი არჩევანის მიღების შემდეგ პავლუსი ქალაქიდან ბანაკისაკენ გაემართა.

15. ტერენციუსი დაჟინებით მოითხოვდა, მასა და თანაკონსულ ემილიუს პავლუსს რიგ-რიგობით ყოველდღიურად გაეწიათ წინამძღოლობა. იგი ჰანიბალის გვერდით, მდინარე ავფიდუსთან, ეგრეთწოდებულ კანეს მიდამოებში დაბანაკდა. გარიყრაჟზე მან საბრძოლო ნიშანი აღმართა (ეს იყო მეწამული ქიტონი, რომელსაც მხედართმთავრის კარავზე გაშლიან

ხოლმე). რომაელთა სარდლის გამბედაობისა და ლაშქრის სიდიდის დამნახველი კართაგენელები დასაწყისში მეტად შეშფოთდნენ, ვინაიდან თვითონ ამის ნახვეარიც კი არ იყვნენ. ჰანიბალმა თავის ჯარს უბრძანა, შეიარაღებულიყო, თვითონ კი რამდენიმე ცხენოსნის თანხლებით ავიდა ერთ მცირე გორაკზე და იქიდან მტრის საბრძოლო რაზმებად დამწკრივებას შესცქეროდა. ერთ-ერთმა თანმხლებმა, მისი ღირსების ტოლმა პიროვნებამ, სახელად გისკონმა, უთხრა: მტრის რაოდენობა გასაოცრად მეჩვენებაო. ჰანიბალმა თვალი მოჭუტა და უპასუხა: „ამაზე ბევრად უფრო გასაოცარი რამ გამოგჩა შენ მხედველობიდან, ჩემო გისკონო!“ გისკონმა ჰკითხა: „სახელდობრ, მაინც რა გამოგჩა?“ — „რა და ის, რომ ასეთი დიდი რაოდენობის ხალხში ერთი კაციც კი არაა ისეთი, რომელსაც სახელად გისკონი ერქვას!“ ეს ხუმრობა ყველასთვის მოულოდნელი იყო და ერთი სიცილი ატყდა. გორაკიდან ჩამოსვლის უამს მემორები ხუმრობით ნათქვამს ყოველ შემხვედრს ამცნობდნენ და სიცილიც თანდათან მატულობდა. მერმე კი მისგან თავი ჰანიბალმაც ველარ შეიკავა. ამის დამნახველ კართაგენელებს გამბედაობა შეემატათ და თვლიდნენ: საფრთხის პირისპირ მდგომ მთავარსარდალს ასე მშვიდად გაცივნებისა და ხუმრობის გუნებაზე მტრის უსაზღვრო და ძლიერი ზიზღი აყენებსო.

16. ბრძოლის დროს ჰანიბალმა რამდენიმე სტრატეგიულ ხერხს მიმართა: უწინარეს ყოვლისა მემორები ისე განალაგა, რომ ქარი მათ ზურგიდან უბერავდა. იგი, ცეცხლოვანი გრიგალივით მოვარდნილი, ქვიშოვან ველზე მტერის საშინელ კორიანტელს აყენებდა, სქელი მტერის ბუღს კართაგენელთა რაზმებზე გადაქროლვით წინ ერეკებოდა და პირდაპირ სახეში სცემდა რომაელებს; რომლებიც იძულებული ხდებოდნენ, შეტრიალებულიყვნენ და არეგდარეულიყვნენ.

მეორე ხერხი ის იყო, რომ ჰანიბალმა საბრძოლოდ დარაზმული მხედრობის ორივე ფრთაზე ყველაზე ძლიერი და ომში გამოწრთობილი მემორები დააყენა, ხოლო შუა ნაწილი ნაკლებ საიმედო ჯარისკაცებით ამოავსო და ფრთათა შორისი, მეტად წინ გამოწეული სოლის სახე მისცა. რჩეულ მემორებს ებრძანათ: როცა რომაელები შუა ნაწილზე დაყე-

ნებულ ჯარისკაცთა რაზმს გაჰყვებოდნენ, მისი უკანდახევით შექმნილი სიღრმის შუაგულში შეიქრებოდნენ და ფრთათა შორის მოექცეოდნენ, ამ ფრთებიდან დაძრულებს მძლავრად დაეცხოთ მტრისათვის და რკალში მოემწყვდიათ იგი. ეტყობა, სწორედ ამან გამოიწვია უპირატესად საზარელი ხოცვა-ჟლეტა. და მართლაც, როცა კართაგენელთა ლაშქრის შუა ნაწილმა უკან დაიხია და რომაელები სიღრმეში აღმოჩნდნენ, ჰანიბალის საბრძოლო წყობამ სახე შეიცვალა და მთვარისებრ მოირკალა. რჩეულ რაზმთა მეთაურებმა თავთავიანთი რაზმები ზოგმა მარცხენა ფრთიდან, ზოგმაც მარჯვენა ფრთიდან შემოაბრუნეს, რკალის შუაგულში შექრილ ზურგდაუცველ მტერს თავს დაესხნენ და შეერთებულებმა ყველა, ვინც ალყას თავი ვერ დააღწია, უკლებლივ შემუსრეს.

ამბობენ, რომაელთა ცხენოსნებსაც მოულოდნელი ფათერაკი შეემთხვათო. ეტყობა, დაჭრილმა ცხენმა პავლუსი ძირს ჩამოაგდო. მისი თანამოსაგრენი ერთი მეორეზე მიყოლებით ჩამოქვეითდნენ და ფეხით გაეშურნენ კონსულის დასახმარებლად. სხვა მხედრებმა რომ ეს დაინახეს, იფიქრეს, საერთო ბრძანებაა გაცემულიო და ყველანი ჩამოხდნენ ცხენებიდან და ქვეითად გამართეს მტერთან ხელჩართული ბრძოლა.

ამის დანახვაზე ჰანიბალს უთქვამს: „ეს ბევრად უფრო ხელსაყრელია ჩემთვის, ვიდრე ის, ტყვედ რომ ჩამბარებოდნენო“.

ყოველივე ამას მოგვითხრობენ დაწვრილებითი ისტორიების შემთხვევლი მწერლები.

კონსული ვარონი, რამდენიმე ცხენოსნის თანხლებით ქალაქ ვენუსიაში გაიქცა. პავლუსი კი უკუქცევის ორომტრიალსა და აურზაურში შუბებით მთლად დაცხრილული და უსაზღვრო მწუხარებით აღვისილი ერთ ქვაზე ჩამოჯდა და მტრის ხელით სიკვდილს ელოდებოდა. თავპირი ისე ჰქონდა სისხლით მოთხვრილი, რომ ვერავინ იცნო: მეგობრები და მსახურებიც კი გვერდს უქცევდნენ შეუცნობლობის გამო. მხოლოდდამხოლოდ ერთმა ახალგაზრდა პატრიციუსმა — კორნელიუს ლენტულუსმა შენიშნა და შეიცნო იგი. ჰაბუკი მყისვე ჩამოქვეითდა, ცხენი მიუყვანა და სთხოვა, თავი გადაერჩინა თანამოქალაქეთა გულისთვის: კარგი წინამძღოლი სწორედ ახლა და აუცილებლად სჭირდებათ მათო. პავლუსმა

თხოვნა-ვედრება უკუაგდო და ცრემლმორეული ჭაბუკი აიძულა, კვლავ ამხედრებულ იყო ცხენზე. მერმე წამოდგა, მხედარს ხელი გაუწოდა და უთხრა: „ჩემო ლენტულუს, აუწყე ფაბიუსს მაქსიმუსს და შენც დამემოწმე, რომ პავლუს ემილიუსი ბოლომდე მისი ერთგული დარჩა და არც ერთი მისი შეგონება არ დაურღვევია და ძლეულ იქმნა ჯერ ვარონისა და მერმე ჰანიბალისაგან-თქო!“

ასეთი დავალებით გაგზავნა პავლუსმა ლენტულუსი, თვითონ კი შეიჭრა იქ, სადაც ხოცვა-ჟლეტა იყო გაჩაღებული და მალე სიკვდილი ჰპოვა. ამბობენ, ამ ბრძოლაში დაეცა რომოცდაათი ათასი რომაელი, ორმოცი ათასი ტყვედ ჩაეარდა და არანაკლებ ათი ათასი კაცისა ბრძოლის შემდეგ შეიპყრეს ორივე ბანაკიდან.

17. ასეთი დიდი წარმატების შემდეგ ახლო მეგობრები ჰანიბალს აქეზებდნენ ბედი ხელიდან არ გაეშვა, უძუქცეულ მტერს მიჰყოლოდა და ქალაქში შეჭრილიყო: ამ გამარჯვებიდან მეხუთე დღეზე შენ კაპიტოლიუმში ისაღილებო. არაა ადვილად სათქმელი, რა მოსაზრებამ ააღებინა ამაზე ხელი ჰანიბალს. ყველაზე უფრო, ეტყობა, ამ საქმეს წინ აღუდგა რომელიღაც დემონის ან ღვთის განგება და მას სიზანტე და სიმხდალე შთააგონა. სწორედ ამიტომო, ამბობენ, კართაგენელმა ბარკამ წყენით უთხრა ჰანიბალს: „შენ გამარჯვება იცი, მაგრამ გამარჯვების გამოყენება არ იციო!“¹⁶

ასე იყო თუ ისე, გამარჯვებამ ჰანიბალის მდგომარეობა დიდად შეცვალა: ამ ბრძოლამდე მას იტალიაში არ გააჩნდა არც ერთი ქალაქი, არც ერთი ნავსადგური ან უბრალო ნავსაყუდელი. ძლივძლივობით და ძარცვა-გლეჯით შოულობდა საქმელ-სასმელს ჯარისათვის; სალაშქროდ დაძრული ომი-სათვის საჭირო საიმედო საყრდენს უკან ვერ იტოვებდა და თავისი ჯარით, ვით უზარმაზარი ყაჩაღური დასით, აღმადიდლმა დაძრწოდა. ახლა კი თითქმის მთელი იტალია მის გამგებლობაში აღმოჩნდა. დიდ-დიდ ტომთა უმეტესი ნაწილი ნებაყოფლობით დაემორჩილა მას. მის ხელთ იყო კაპუა, რომელსაც ქალაქთა შორის, რომის შემდეგ, ყველაზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ევრიპიდე ამბობს: არცთუ შიკრი უბედურების გადატანაა საჭირო მეგობრების ერთგულების გა-

მოსაცდელადო. მაგრამ ეს მარტო ამაზე არ ითქმის. იგივე შეიძლება ვთქვათ სარდალთა გონიერებაზე. და მართლაც, ამ ბრძოლამდე ყბად აღებული სიმხდალე და გულგრილობა ფაბიუსისა, ბრძოლის დამთავრებისთანავე მიიჩნიეს არა ადამიანის გონიერების შედეგად, არამედ რაღაც ღვთაებრივი თუ დემონური ძალის შეგონებად, რომელმაც ადრევე წინასწარ განჭვრიტა მოსალოდნელი ამბები, რის დაჭერებაც მათი გადამტანთათვისაც კარგა ძნელი იყო. სწორედ ამიტომ რომმა თავისი უკანასკნელი იმედები მაშინვე ფაბიუსზე გადაიტანა და ამ ვაჟკაცის ქკუა-გონებას მიაშურა, ვით ტაძარსა წმიდას და საკურთხეველს. სწორედ მისი გონებაგამჭრიახობა იყო პირველი და უდიდესი მიზეზი იმისა, რომ ქალაქი ხელუხლებელი დარჩა და მოსახლეობა არ მიმოიფანტა, ვითარცა კელტების თავდასხმის დროს. ეს კაცი, მაშინ როცა საყოველთაო აზრით თითქოს არავეითარი სატრთხე არ არსებობდა, მეტისმეტ სიფრთხილესა და უიმედობას ამჟღავნებდა; ახლაკი, როცა ყველანი უსახლერო მწუხარებასა და დაუძლეველ შფოთში ჩაიძირნენ, ერთადერთიდა დადიოდა ქალაქში დინჯი ნაბიჯით, დაწყნარებული სახით, ხალერსიანი ღიმილ-სალამით; ქალთა მოთქმა-ვაებას საზღვარს უდებდა და სახალხო ზარისა და გლოვისათვის საგანგებო თავყრილობებს კრძალავდა. იგი მოითხოვდა სენატის შეკრებას, თანამდებობის პირთ ამხნევებდა და სამაგალითო სიმტკიცისა და ძალის პატრონი ყოველგვარი ძალაუფლების მქონეთა ყურადღებასა და მზერას იპყრობდა.

18. კიშკრებში მან მცველები ჩააყენა, რათა მდაბიო ხალხი არ გაქცეულიყო და ქალაქი არ მიეტოვებინათ. საგანგებოდ განისაზღვრა გლოვის ადგილი და დრო. ბრძანა. ყოველ მსურველს ომში დაღუპული ახლობელი დაეტირებინა შინ ოცდაათი დღის მანძილზე. ამის შემდეგ ყოველი გლოვა უნდა შეწყვეტილიყო და ქალაქი ცრემლთა ღვრისაგან გათავისუფლებულიყო. რაკი გლოვისათვის დანიშნულ დღეებს კერესისადმი მიძღვნილი დღესასწაული დაემთხვა, უმჯობესად ჩათვალეს, მსხვერპლშეწირვისა და საზეიმო მსვლელობის მოწყობაზე საერთოდ ხელის აღება, ვიდრე დამსწრეთა მცირე რაოდენობით და სასოწარკვეთილებით უდიდესი უბედურების გამომჟღავნება. ასეთი გადაწყვეტილება სწორი იყო, რადგან

ლეთებაც მაშინაა კმაყოფილი და გახარებულნი, როცა მას პატივ-დიდებას ბედნიერები მიაგებენ ხოლმე, რაც შეეხება წინასწარმეტყველთა რჩევა-დარიგებას ღმერთების მოღმობიერებისა და ავის მოსწავებათა განრიღების თაობაზე, იგი აღსრულებულ იქნა. ფაბიუსის ნათესავი მკითხავი პიქტორი დელფოს სამისნოში გაგზავნეს; ხოლო როცა გამოარკვეეს, ვესტას¹⁷ მსახურ ორ ასულს უბიწოება დაჰკარგოდათ, ერთი მათგანი, ჩვეულებისამებრ, ცოცხლად დამარხეს, მეორემ — თვითონ მოიკლა თავი.

მეტად სასიამოვნო განცდას იწვევს რომის მოსახლეობის მიერ გონიერებისა და გულმოწყალების გამოჩენა ბრძოლის ველიდან უკუქცეული და ახლა ქალაქში დაბრუნებული კონსულის — ვარონის მიმართ. იგი ბრუნდებოდა სასოწარკვეთილი და დამდაბლებული, რაც მოსალოდნელიც იყო ასეთი შერცხვენისა და ბედკრულობის შემდეგ. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ქალაქის კიშკრებთან მას მისალმებით შეეგება სენატი და მთელი მოსახლეობა. ხელისუფლების წარმომადგენლებმა და პირველმა სენატორებმა, რომელთა შორის ფაბიუსიც იყო, როცა სიმშვიდე ჩამოვარდა, ვარონი შეაქეს იმის გამო, რომ ასეთი უბედურების შემდეგ სულით არ დაეცა, ქალაქს ზურგი არ შეაქცია და დაბრუნდა, რათა ხელი მოჰკიდოს საგამგებლო საქმეთ კანონებისა და თანამოქალაქეების გადასარჩენად.

19. მალე ცნობილი გახდა, რომ ამ ბრძოლის შემდეგ პანიბალმა იტალიის სხვა ნაწილისაკენ იბრუნა პირი. რომაელები გამხნევდნენ და წინამძღოლები და ჯარი იქით გაგზავნეს. წინამძღოლებში ყველაზე გამოჩენილი იყვნენ ფაბიუს მაქსიმუსი და კლავდიუს მარცელუსი, რომლებიც, მართალია, თითქმის საპირისპირო თვალსაზრისებზე იდგნენ, მაგრამ ხალხში თანაბარ აღფრთოვანებას იწვევდნენ. კლავდიუს მარცელუსი, როგორც ეს მისი ცხოვრების აღწერაშია ნათქვამი, დიდი ჭიუტობითა და ზვიადობით გამოირჩეოდა. ბუნებით იგი მამაცი და ერთი იმათგანი იყო, ვისაც ჰომეროსი უპირატესად „ფილოპტოლემოსსა“ და „აგეროზოსს“ ანუ „ომის მოყვარულსა“ და „დაუცხრომელ ვაჟაკს“ ეძახის. პირველივე ბრძოლები მან მთელი მგზნებარებით, შეუპოვრად წარმართა და ჭიუტსა და მამაც პანიბალს ომში თავისი სი-

ჯიუტე და მამაცობა დაუპირისპირა. ფაბიუსი კი თავისი თავ-
დაპირველი მოსაზრებების ერთგული რჩებოდა და იმედოვ-
ნებდა, ჰანიბალი ყოველგვარი ბრძოლისა და შეტაკების გა-
რეშე თვითონვე მოუტანდა თავისთავს ზიანს და გამოფიტავდა
ომში საკუთარ ძალებს ისე, ვით ათლეტს გაუწყდება ხოლმე
ქანცი ძალ-ღონის უკიდურესი დაძაბვის შემდეგ. აი, ამი-
ტომო, — ამბობს პოსიდონიოსი,¹⁸ — რომაელები ფაბიუსს
„ფარს“, ხოლო მარცელუსს „ხმალს“ ეძახდნენო.: ფაბიუსის
სიმტკიცე და სიფრთხილე, მარცელუსის ჩვეულ მგზნებარე-
ბასთან შეერთებული რომაელებისათვის, ნამდვილი ხსნა
იყო. მარცელუსი ჰანიბალისათვის იყო მძლავრად მოვარდ-
ნილი ნაკადი, რომელიც ხშირად ჯარს უფორიაქებდა და მის
ძალას მოულოდნელ ვნებას აყენებდა. ფაბიუსი კი შეუმჩნევ-
ლად, ნელ-ნელა აცლიდა ძალ-ღონეს, და ისე ფიტავდა, ვით
მდორე მდინარე ფიტავს სანაპიროს უხმაურო და გამუდმებუ-
ლი შეხლა-ჩამორეცხვით. ბოლოსდაბოლოს, მარცელუსთან
ბრძოლით გადაღლილი და დაშინებული ფაბიუსისაგან, რო-
მელიც შეტაკებას თავს არიდებდა, ჰანიბალი მეტად შიშვე
და გამოუვალ ვითარებაში აღმოჩნდა. ომის მთელი ხნის მან-
ძილზე, შეიძლება ითქვას, უპირატესად ეს ორი კაცი უპი-
რისპირდებოდა, რომლებიც ხალხის მიერ არჩეული იყვნენ
ხან პრეტორებად, ხან პროკონსულებად და ხანაც კონსულე-
ბად. ერთიცა და მეორეც ხუთგზის იყო კონსულად. მართა-
ლია, მეხუთე კონსულობის ქაშს ჰანიბალმა მარცელუსი სა-
ფარში შეტყუებით მოკლა,¹⁹ ფაბიუსს კი, მიუხედავად მრავა-
ლი ფანდის დაგებისა და ათასგვარი ცდისა, ვერაფერი მო-
უხერხა. ოღონდ, ეს იყო, ერთხელ კინალამ არ მოიმწყვდია
ხათანგში და კინალამ არ შემუსრა: მეტაპონტუმის²⁰ გავლენ-
იან და პირველ მოქალაქეთა სახელით ჰანიბალმა შეადგინა
და ფაბიუსს გაუგზავნა წერილი, რომ ჩააბარებენ ქალაქს,
თუ იგი მას მოადგება და რომ ამ საქმის მოთავენი რომაელ-
თა წინამძღოლის გამოჩენასა და მოახლოებას ელოდებიან.
წერილმა ფაბიუსზე იმოქმედა. იგი უკვე მზად იყო, ჯარის ერთი
ნაწილით დაღამებისთანავე „გზას დადგმოდა, მაგრამ რაკი
ფრინველთმკითხაობამ სიკეთის მომასწავებელი კერაფერი
აუწყა, განზრახულზე ხელი აიღო. მცირე ხნის შემდეგ კი
შეიტყო, წერილი მის მისატყუებლად იყო შედგენილი, ჰა-

ნიბალის მიერ და იგი ქალაქთან ჩასაფრებული ელოდებოდა. სრულიად შესაძლებელია, ასეთი გამოსავალი, ღვთის კეთილ-მოწყალეობას მიეწეროს.

20. ქალაქთა განდგომასა და მოკავშირეთა შეთქმულებებს ფაბიუსი ადრევე მიღებულ მოსაზრებაზე დაყრდნობით ლოიალურად ეკიდებოდა. ცდილობდა, მშვიდად გადაერწმუნებინა და შეერცხვინა დამნაშავენი; არ წამოეწყო ყოველი ეჭვის გამო კვლევა-ძიება და ეჭვიმითანილთ საერთოდ არ მოქცეოდა მკაცრად. ასე, მაგალითად, ამბობენ, როცა გაიგო, მარსების ტომის ერთ-ერთი ჯარისკაცი, მოკავშირეებში მამაცობითა და წარმომავლობით გამორჩეული, ბანაკში ზოგიერთ შემომარს განდგომაზე ესაუბრებო, გული კი არ მოსვლია, არამედ აღიარა, რომ ამ ჯარისკაცს უსამართლოდ აწყენინეს: იგი ახლა მეთაურებს მართებულად ადანაშაულებს იმაში, რომ ჯილდო-პატივებს ანაწილებენ არა დამსახურების მიხედვით, არამედ მიკერძობით; ამიერიდან კი თვითონ იქნება დამნაშავე, თუ რამე დასჭირდება და მე, ფაბიუსს, თხოვნით არ მომმართავსო. ამ ჯარისკაცს ფაბიუსმა საბრძოლო ცხენი აჩუქა და სხვა პატივითაც შეამკო. ამის შემდეგ ეს ვაჟკაცი ყველაზე ერთგული და უბეჭითესი მეომარი გახდა. იმ დროს, როცა მხედრები და მონადირენი ცხოველთა მძიმე, ჯიუტი და უტეხი ბუნების მოთვინიერებას უფრო მეტად ზრუნვით, ალერსით და საკვებით ცდილობენ და არა მათრახითა და ჯაჭვ-საბმელებით, ფაბიუსი მიუტევებელ უხეშობად მიიჩნევდა, ადამიანთა ხელისუფალი რომ მათ გამოსასწორებლად ლმობიერებასა და შემწყნარებლობას კი არ მიმართავს ხოლმე უპირატესად, არამედ ამჯობინებს, გაცილებით მკაცრად და უღმობელად მოექცეს მათ, ვიდრე მიწის მუშაკნი ექვევნიან ველურ ლეღვს, პანტასა და ზეთისხილს, რომელთაც, გაკეთილშობილების გზით, ლეღვის, მსხლისა და ზეთის ხის ჯიშთან ხეხილებად გარდაქმნიან.

ერთხელ ცენტურიონებმა ფაბიუსს აუწყეს, რომ ჯარისკაცი ვინმე ლუკანიელი ხშირად ტოვებდა თავის რაზმს და ბანაკიდან სადღაც იპარებოდა. ფაბიუსმა გამოიკითხა, საერთოდ როგორი კაცი იყო ეს ჯარისკაცი. ყველამ ერთხმად აღიარა: მეორე ასეთი მეომარი ძნელად თუ იქნება ვინმეო, და მისი შესანიშნავი მამაცობისა და წარმატებული საქმიანო-

ბის რამდენიმე მაგალითი დაიმოწმეს. მაშინ ფაბიუსმა მის მიერ წესრიგის დარღვევის მიზეზი გამოიძია და გამოარკვია, რომ ლუკანიელი ერთი ასულის სიყვარულით იყო შეპყრობილი და მასთან შესახვედრად ბანაკიდან გაპარული ყოველთვის საშიშ და გრძელ გზას გადიოდა. ფაბიუსმა მისდა უჩუმრად საგანგებოდ გაგზავნილებს ეს ასული მოაყვანიდა, თავის კარავში დამალა, ლუკანიელი გამოიძახა და უთხრა: „ჩემთვის ცნობილი გახდა, რომ შენ რომაელთა ადათებსა და კანონებს არღვევ და ხშირად ბანაკის გარეთ ათევ ღამეს. შენ მიერ მრავალგზის გამოჩენილი მამაცობისათვის ამ შეცოდებას გაპატიებ, ოღონდ, ამიერიდან, სხვა მცველს დაგიყენებ!“ გოცებულ ჭარისკაცს ფაბიუსმა სატრფო გამოუყვანა, ჩააბარა და უთხრა: „ეს იმის თავდებად გეყოლება, რომ ჩვენთან ერთად ყოველთვის ბანაკში დარჩები და საქმით გვიჩვენებ, სხვა რამ უგვანო საქციელისათვის ხომ არ იპარებოდი და ხომ არ იყო სიყვარული მოგონილი საბაბი“.

აი, ასე გადმოგვცემენ ამ ამბავს.

21. ღალატით აღებული ტარენტელების ქალაქი ფაბიუსმა შემდეგი ხერხით დაიბრუნა.²¹ მის მხედრობაში მსახურობდა ერთი ტარენტელი ყმაწვილი, რომელსაც ქალაქში ჰყავდა მეტად ერთგული და ნაზად მოყვარული დაი. იგი უყვარდა ერთ ბრუტიელს, ვინც ჰანიბალის მიერ ქალაქის დასაცავად ჩაყენებულ რაზმს შეთაურობდა. ამ საქმისაგან გამომდინარე წარმატების იმედით და ფაბიუსის თანხმობით ტარენტელი ქალაქში შეგზავნეს, ხმა კი დაარხიეს: დასთან გაიქცა ტარენტშიო. პირველ დღეებში ის ბრუტიელი არ გამოჩენილა; ქალი ფიქრობდა: ჩემმა ძმამ არაფერი იცისო. ბოლოს და ბოლოს ყმაწვილმა უთხრა: „იქ — ჩვენთან, ბანაკში, ხმა დადის, თითქოს შენ ვილაც წარჩინებულ, დიდ კაცთან ცხოვრობ. ვინაა იგი? თუ ის, როგორც ამბობენ, მართლა სახელოვანი და ქველობით გამოჩენილი კაცია, არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს მის სადაურობას; ომი ხომ ყველაფერს ურევს! იძულებისადმი დამორჩილება სამარცხვინო როდია; ის კი არადა, ბედნიერი შემთხვევაა, სამართლიანობის საერთო დაკნინების უკმს, თუ აუღლებელია, არცთუ მაინცდამაინც ტლანქ ძალდატანებას ექვემდებარო!“ ამის შემდეგ ქალმა დაიბარა ის ბრუტიელი და ძმა გააცნო. ამან დის

ტრფიას მხარი დაუჭირა და ახლა იგი წინანდელზე უფრო კეთილგანწყობილი და მორჩილი გახდა ტარენტელის და თავისი სატრფოსი. ტარენტელმა ამ გზით ბარბაროსის ნდობა მაშინვე მოიპოვა და შეეყარებულ ვაეკაცს და თანაც დაჭირავებულ მეომარს სულ ადვილად შეაცვლევინა გუნება, გადაიბირა და ფაბიუსის სახელით დიდძალი საჩუქრების იმედი მისცა. აი, ასე გადმოგვეცემს ამ ამბებს მწერალთა უმრავლესობა. ზოგიერთები ამბობენ: ქალი, ვისი მიზეზითაც ბრუტიელი კართაგენელებს განუდგა, ასევე ბრუტიიდან იყო და ფაბიუსს ხასად ჰყავდაო. როცა შეიტყო, ბრუტიელთა რაზმის უფროსი მისი თანამემამულე და ნაცნობი იყო, ეს ფაბიუსს აუწყა: მერმე ქალაქის კედელთან მივიდა, ბრუტიელს საუბარი გაუმართა, დაარწმუნა და რომაელთა მხარეზე გადაიყვანა.

22. ამ საქმეთა აღსრულების უამს ფაბიუსმა ჰანიბალის ყურადღების მოსაღუნებლად ასეთ ხერხს მიმართა. რეგიუმში ჩაყენებულ ჯარის ნაწილს უბრძანა, თავს დასხმოდან ბრუტიას და იერიშით აეღო კავლონია. რეგიუმში რვა ათასი მეომარი იდგა. უმრავლესობა ამათგან მტრის მხრიდან ნებაყოფლობით გადმოსული და მარცელუსის მიერ სიცილიიდან წამოყვანილი ყოვლად უგვანო, გამოუსადეგარი ბრბო იყო, რომლის დაღუპვაც სახელმწიფოს დიდ სევდასა და ზიანს ვერ მოუტანდა. ამ ჯარისკაცთა საიერიშოდ გაგზავნა ჰანიბალის მისატყუებელი ფანდი იყო, რაც ფაბიუსს იმედს აძლევდა, მტერს ტარენტიდან მოიცილებდა. ასეც მოხდა. ჰანიბალი თავისი მხედრობით მყისვე დაიძრა ბრუტიისაკენ მის ასაღებად გაგზავნილთა დასათრგუნავად. ფაბიუსმა ტარენტს ალყა შემოარტყა. მეექვსე ღამეს მასთან გამოცხადდა ჰაბუკი, ვინც დასთან ერთად ზემოხსენებულ ბრუტიელს შეუთანხმდა. ჰაბუკს წინასწარ დათვალეირებული და დამახსოვრებული ჰქონდა ის ადგილი, სადაც ბრუტიელი მცველად იდგა და საიდანაც იგი მომხდურ რომაელებს ქალაქში შეუშვებდა. ფაბიუსი მთლად და ებრალოდ მაინც არ დაენდო გამცემს. იგი ქალაქის კედელთა მივიდა და იქ მშვიდად იდგა. მისი ჯარის ნაწილი კი ერთდრ უულად ხშლეუთიდან და ზღვიდან ზარდამცემი ყიყინითა და ხე ურით ეკვეთა ქალაქის კედლებს. ტარენტელთა უმრავლესობა კედელთა მცველების დასახ-

ბარებლად გამოეშურა. სწორედ ამ დროს ბრუტიელმა ფაბიუსს დათქმული ნიშანი მისცა. რომაელები კიბეებით კედლებზე ავიდნენ და მალე ქალაქი აიღეს. ეტყობა, ფაბიუსმა მაშინ პატიემოყვარეობა ვერ დაიოკა და ბრძანა, ბრუტიელი თავკაცები დაეხოცათ, რათა არ გამელაგნებულყო, რომ მან ქალაქი ლალატის წყალობით აიღო. მაგრამ აქ შეეცდა, იმედმა არ გაუშართლა და ვერაგობისა და უღმობელი სისასტიკის ბრალდება დაიტეხა თავს.

ქალაქის აღების დროს კიდევ მრავალი ტარენტელი დაიღუპა. ოცდაათი ათასი მოქალაქე მონებად გაიყიდა, ხოლო ქალაქი გამარჯვებულმა ჯარმა მთლიანად გაძარცვა. სახელმწიფო ხაზინაში სამი ათასი ტალანტი თანხა შევიდა. ქალაქის საყოველთაო ძარცვის უამს, ამბობენ, მდივანმწიგნობარს ფაბიუსისათვის უკითხავს: ღმერთების თაობაზე რას გვიბრძანებ, რა ვუყოთ მათო? — იგი ნახატებსა და ქანდაკებებს გულისხმობდა, ფაბიუსს უპასუხნია: „დავუტოვოთ ტარენტელებს მათი ჭანრისებული ღმერთებიო!“ მიუხედავად ამისა, ჰერაკლეს უზარმაზარი ქანდაკება ფაბიუსმა მაინც წამოიღო ტარენტიდან და კაპიტოლიუმზე დადგა, ხოლო გვერდით ბრინჯაოსაგან ნაკეთები ცხენზე ამხედრებული საკუთარი გამოსახულება დაადგმევინა. ამ შემთხვევაში გამოამჟღავნა ის, რომ მარცელუსზე უფრო წინდაუხედავად მოიქცა და ხალხის თვალში მარცელუსი თავისი ღმობიერებითა და კაცთმოყვარეობით აღტაცების ღირსად გამოაჩინა, რაც ამ ვაჟკაცის ცხოვრების აღწერაშია აღნიშნული.

23. გაღმოგვეყმენ, პანიბალი უკან ბრუნდებოდა და უკვე ორმოცი სტადიონი მანძილია დარჩა ქალაქამდე, როცა პირდაპირ ღანაცხადა: „ეტყობა, რომაელებსაც ჰყავთ თავისი პანიბალი: ტარენტელთა ქალაქი სწორედ ასე დაეკარგეთ, როგორც უწინ ავიღეთ“. მან მაშინ პირველად და პირადად აღიარა მეგობრების წინაშე, რომ თავიდანვე ხედავდა სიძნელეს, ხოლო ახლა მთლად შეუძლებლად მიაჩნია იტალიის დაუფლება მის ხელთ არსებული ძალებით.

მეორე ტრიუმფი ფაბიუსმა პირველზე უფრო ბრწყინვალედ გადაიხადა, რადგან ახლახან გარდახდილ ბრძოლაში ათლეტისებურად შეება პანიბალს, სულ ადვილად ჩაფუშა მისი ზრახვები და ასევე იოლად დაუსხლტა მის ძალაგამოცლილ

ფანდებსა და ხერხებს. პანიბალის ლაშქრის ნაწილი ფუფუნებად და სიმდიდრემ გარყვნა და დააქინა, მეორე ნაწილი კი გაუთავებელი ბრძოლებით დაიქანცა და დაუძღურდა.

იყო ერთი მარკუს ლივიუსი. იგი ტარენტის მცველ რაზმს მეთაურობდა, როცა პანიბალმა ქალაქი რომაელთაგან განდგომაზე დაითანხმა. მარკუსს ციხესიმაგრე ეკავა და ფეხმოუცვლელად იცავდა მას, ვიდრე რომაელებმა კვლავ არ დაიბრუნეს ქალაქი. ციხის მცველს მოსვენებას არ აძლევდა ფაბიუსის პატივ-დიდება და ერთხელ შურითა და პატივმოყვარეობით აღგზნებულმა სენატს განუცხადა: ტარენტის ხელთგდების მიზეზი ფაბიუსი კი არა, მე გახლავართო. ფაბიუსს ამაზე გასცინებია და უთქვამს: „მართალს ბრძანებ; შენ რომ არ დაგეკარგა ქალაქი, მე მას, ცხადია, ვერ ავიღებდი!“.

24. რომაელები ყველაფერში ღირსეულად უხდიდნენ, მადლს ფაბიუსს; მისი ვაჟიშვილი, სახელად ასევე ფაბიუსი, კონსულადაც კი აირჩიეს. ერთხელ, როცა ფაბიუსი თავის თანამდებობას უკვე ასრულებდა და ომთან დაკავშირებული რომელიღაც საქმით იყო გართული, მამამისი, სიბერისა თუ უძღურების, ანდა სულაც იმის მიზეზით, რომ შვილის გამოცდა სურდა, ცხენზე ამხედრდა და კონსულის გარშემო დაჯარული ამაღის გარღვევით მისკენ გაემართა. დაინახა თუ არა შორიდან იგი, ახალგაზრდა კონსულმა თავი ვერ შეიკავა, მსახური გაგზავნა და მამას უბრძანა, ჩამოქვეითებულიყო და ისე მისულიყო მასთან, თუკი ხელისუფლებისაგან რაიმე სჭირდებოდა. ასეთმა ბრძანებამ ყველა შეაწუხა და უსიტყვოდ შეტრიალდნენ ფაბიუსისაკენ, ვისი ღირსებაც დაუმსახურებლად შელახულად ჩათვალეს. მაგრამ ფაბიუსი სწრაფად ჩამოქვეითდა, სწრაფადვე გაეშურა ფეხით შვილისაკენ, ჩაეხვია, აკოცა და უთხრა: „ყველაფერი კარგად გესმის და კარგადაც იქცევი, შვილო ჩემო; კარგად გაქვს შეგნებული ვის გამგებლობ და რა სიდიადის ძალაუფლება გიპყრია ხელთ! სწორედ ასე განვადიდეთ რომი ჩვენცა და ჩვენმა წინაპრებმაც. ჩვენ მუდამ მამულის სიკეთეს ვამჯობინებდით მშობლებსაც და შვილებსაც!“ და მართლაც, როგორც გადმოგვცემენ, ფაბიუსის პაპის პაპა²², ვინც რომაელებში სახელოვნებითა და დიდი გავლენით გამოირჩეოდა, ვინც ხუთგზის იყო კონსულად და დიდი ომების გადახდით უსაჩინოესი ტრიუმფები

იზეიმა, შვილის კონსულობაში მასთან ერთად საომრად გაემართა ვითარცა თანაშემწე-ლეგატი. ტრიუმფშიც შვილი ოთხცხენიან ეტლით მოემართებოდა მაშინ, როცა მამამისი სხვებთან ერთად ცხენზე იყო ამხედრებული და ისე მიაცილებდა მას; თანაც გახარებული იყო იმით, რომ შვილის უფალი და თავისი არსებობითაც და ზედწოდებითაც მოქალაქეთა შორის უდიადესი თავის თავს კანონსა და ხელისუფლების მეთაურს უმორჩილებდა. სხვათა შორის, იგი მარტო ამით როდი იწვევდა აღფრთოვანებას.

ფაბიუსს წილად ხედა, ვაჟიშვილის სიკვდილს მოსწრებოდა.²³ ეს უბედურება მან საგანგებო თავშეკავებით გადაიტანა ვითარცა გონიერმა კაცმა და კარგმა მამამ. ფორუმზე მდგარმა თვითონვე წარმოთქვა სახობო სიტყვაც, რომელსაც, ჩვეულებრივ, გამოჩენილი გარდაცვლილი პირის ახლობლები წარმოთქვამენ ხოლმე დაკრძალვის უამს. ეს სიტყვა მერმე ჩაწერა მან და გააერცულა კიდეც.

25. მალე ესპანეთში მივლინებულმა კორნელიუს სციპიონმა მრავალ ბრძოლაში გაიმარჯვა და ესპანეთიდან კართაგენელები გარეკა. მან რომაელებს ბევრი ტომი და დიდი ქალაქი დაუმორჩილა და დიდი სიმდიდრეც შესძინა. ამის წყალობით ხალხის ისეთი კეთილგანწყობა და ისეთი სახელი მოიპოვა, როგორიც მანამდე არავის ღირსებია. ხოლო როცა კონსულად აირჩიეს, მიხვდა, ხალხი მისგან დიად საქმეთა აღსრულებას მოელოდა და მოითხოვდა კიდეც. მან ჰანიბალთან იტალიაში ბრძოლა მეტად მოძველებულ და დრომოკმულ საქმედ ჩათვალა და გადაწყვიტა: ომი აქედან მტრის ქვეყანაში გადაეტანა, კართაგენი და საერთოდ მთელი ლიბია²⁴ იარაღითა და ჯარით აევსო და კართაგენი პირისაგან მიწისა აღეგავა. იგი მთელი მგზნებარებით ცდილობდა რომაელი ხალხის წაქეზებას მისთვის მხარდასაჭერად. მაშინ ფაბიუსმა ქალაქის დაშინება დაიწყო, რომელიც, მისი აზრით, უგუხური ახალგაზრდა კაცის მხარის დაჭერით უკიდურესი საფრთხისაკენ მიექანებოდა. ფაბიუსი არც სიტყვასა და არც არაფერს იშურებდა იმისათვის, რომ თანამოქალაქენი სციპიონის გზიდან აეცდინა. სენატის დარწმუნება მან შეძლო, მაგრამ ხალხი ფიქრობდა: ფაბიუსს სციპიონის წარმატების შური ამოძრავებს ღჭ შიშობს, ახალგაზრდა კაცმა რამე დიადი

და უსაჩინოესი საქმე არ შეასრულოს — არ დაუდოს ომს საერთოდ საზღვარი, ანდა იტალიაში არ აღკვეთოს იგი; ასეთ შემთხვევაში ზომ ყოველი კაცისათვის ცხადი გახდება, რომ თვითონ ფაბიუსმა დიდი ხნის მანძილზე გაჭიანურებულ ომში თავისი უმოქმედობითა და სიზნანტით ვერაფერს მიაღწიაო^ჲ.

ეტყობა, პირველ ხანებში ფაბიუსი საწინააღმდეგო თვალსაზრისზე მართლაც დიდი სიფრთხილისა და წინდახედულობის გამო იღგა და მეტისმეტად დიდი საფრთხის შიში ჰქონდა. მაგრამ მერმე და მერმე, რაც უფრო ძაბავდა თავის ძალებსა და თავისი გადაწყვეტილებებით შორს შეტოპა, უკვე პატივმოყვარეობა და შეტოქეობა ამოქმედებდა. იგი ცდილობდა, სციპიონის აღზევება დაებრკოლებინა. ამიტომ კრასუსს, სციპიონის თანაკონსულს, არწმუნებდა, არ დაეთმო წინამძღოლობა სციპიონისათვის, არ დამორჩილებოდა მას და, თუ საჭიროდ ჩათვლიდა, თვითონვე გადასულიყო ზღვით კართაგენელებთან საომრად. მეტიც, ფაბიუსმა ომის საწარმოებლად სციპიონისათვის ფული სენატს არ მიაცემინა. სციპიონი იძულებული გახდა, საჭირო თანხები როგორმე თვითონ ეშოვნა. მან თხოვნით მიმართა მისადმი ძალზე კეთილად განწყობილ ტირენიის ქალაქებს. რაც შეეხება კრასუსს, იგი შინ დააკავა ჯერ ერთი იმან, რომ ბუნებით არ იყო მეტოქეობის მოყვარული კაცი და ლმობიერებით გამოირჩეოდა და მერმე იმანაც, რომ უზენაესი ქურუმში იყო და ღვთაებრივი კანონი უნდა დაეცვა.

26. ახლა სხვა გზით დაუწყო ფაბიუსმა სციპიონს ზელის შეშლა.: იგი არწმუნებდა და აკავებდა იმ ახალგაზრდებს, რომელთაც სციპიონთან ერთად სურდათ სალაშქროდ წასვლა. სენატსა და სახალხო კრებას ფაბიუსი ყვირილით იკლებდა: სციპიონი არათუ უბრალოდ გაურბისო ჰანიბალს, არამედ იტალიიდან თან გააქვსო რომაელთა შემორჩენილი მთელი ძალა; იგი ფუქი იმედებით აცთუნებს ახალგაზრდებს და აქეზებს, მიატოვონო მშობლები, ცოლები და ქალაქი, რომლის ჭიშკრებთან გამარჯვებული და დაუძლეველი მტერი ჩამქდარაო. ამ სიტყვებით ფაბიუსმა ისე დააფრთხო რომაელები, რომ დაადგინეს, სციპიონს გამგებლობაში ჰყოლოდა მხოლოდ და მხოლოდ სიცილიაში მყოფი ჯარი და, ამას გარდა, ნება დართეს, თან წაეყვანა ესპანეთში დაბანაკებული მხედ-

რობიდან ის სამასი მეომარი, რომლებმაც მისი ერთგულება დაიმსახურეს.

ფაბიუსის მოქმედება, ეტყობა, მისი საკუთარი ბუნებიდან მომდინარეობდა.

როგორც კი გადავიდა სციპიონი ლიბიაში, მყისვე მოვიდა რომში ცნობები მისი საოცარი საქმეებისა და სიდიადითა და ბრწყინვალეობით გამორჩეული გამარჯვებების თაობაზე. ზამ უწყებებს დამადასტურებლად მოჰყვა დიდძალი ნადავლი და დატყვევებული მეფე ნუმიდეელთა. სციპიონმა ერთდროულად გადაწვა მტრის ორი ბანაკი, სადაც ცეცხლმა შთანთქა მრავალი მეომარი, დიდძალი იარაღი და ბევრზე ბევრი ცხენი. კართაგენლებმა ჰანიბალს ელჩები გამოუგზავნეს მოწოდებითა და თხოვნით, ხელი აეღო აუსრულებელ იმედებზე და სამშობლოს დახმარებოდა. რომში კი ყველას სციპიონის სახელი ეკერა პირზე. მიუხედავად ასეთი წარმატებებისა, ფაბიუსმა დაჟინებით მოითხოვა, ლიბიაში სციპიონის შემცვლელი გაეგზავნათ; თუმცა საამისო საბაბი სხვა არაფერი ჰქონდა და მხოლოდ იმ დამკვიდრებულ აზრს ეყრდნობოდა, რომ დიდი მნიშვნელობის საქმეში მხოლოდ ერთი კაცის იღბალზე დანდობა მუდამ სახიფათოა: შეუძლებელია ერთსა და იმავე კაცს ყოველთვის გაუღიმოს ბედმაო. ამჯერად ხალხი უკვე აღაშფოთა ფაბიუსმა: მეტისმეტად ყბედი და შურიანია ეს კაცი, ანდა სიბერისაგან მთლად დაკარგა მამაცობა, ყოველი იმედი გამოეცალა და ზომაზე მეტად უძრწის ჰანიბალსო. და მართლაც, ჰანიბალმა როცა თავის ლაშქრით უკვე დატოვა იტალია, ფაბიუსი მაინც ცდილობდა, გასაქანნი არ მიეცა თანამოქალაქეთა სიხარულისა და მხნეობის სიმტკიცისათვის; იგი განუწყვეტლივ ამტკიცებდა: სწორედ ახლა მიექანება სახელმწიფო უკიდურესი საფრთხისაკენ და მისი ბედი ყველაზე მეტად სწორედ ახლაა სასწორზე შეგდებულიო. ჰანიბალი ახლა ლიბიაში, კართაგენის კედლებთან, კიდევ უფრო გააფრთხილებით შეგვებრძოლება და სციპიონს მოუწევს, შეხედეს ჯარს, რომელიც მრავალი ჩვენი სარდლის, დიქტატორისა და კონსულის ცხელი სისხლითაა შეღებილიო.

ბოლოს და ბოლოს ფაბიუსმა თავისი ასეთი სიტყვებით კვლავ შეაშფოთა ქალაქი და ირწმუნეს: მართალია, ომმა

ლობიაში გადაინაცვლა, მაგრამ საფრთხე კიდევ უფრო მეტად მოუახლოვდა რომსო.

27. მაგრამ სულ მცირე ხნის შემდეგ სციპიონმა მძლავრი იერიშით დაამარცხა ჰანიბალი, ძირს დასცა და შემუსრა დაძლეულ კართაგენის ზვიადობა და რომაელებს ყოველგვარ მოლოდინზე აღმატებული უდიდესი სიხარული მიანიჭა და რომის მბრძანებლობა ქეშმარიტად „ქველავ ფეხზე დადგა შერყეული ქარიშხლის აგან“.

ფაბიუსი ომის დასასრულს ვერ მოესწრო. მან ჰანიბალის საბოლოო დამარცხების ამბავი ვერ მოისმინა და თავისი სამშობლოს დიდი და ურყევი ბედნიერებაც ვერ იხილა; სწორედ იმ დროს, ჰანიბალი რომ იტალიას გაეცალა, ავად გახდა და გარდაიცვალა.

როგორც ცნობილია, ეპამინონდა²⁶ ისეთ სიღარიბეში მოკვდა, რომ თებულებმა საზოგადო ხარჯით დაკრძალეს. ამბობენ, გარდაცვლილის სახლში ერთი რკინის შამფურის მეტი ვერაფერი იპოვესო. ფაბიუსი, რა თქმა უნდა, რომაელებს საზოგადო ხარჯით არ დაუკრძალავთ. მხოლოდ ეს იყო, რომ თითოეულმა მოქალაქემ შესწირა ლითონის წერილი ფული, მაგრამ არა როგორც დახმარება გაჭირვებულისა, არამედ როგორც უკანასკნელი აახსოვარი ხალხის მამისა. ასე რომ, ფაბიუსს სიკვდილის შემდეგაც თავისი სიცოცხლის შესაბამისი პატივი და სახელი ერგო.

პერიკლესა და ფაბიუს მაქსიმუსის შეთანასწორება

1. აი, ასეთი გახლავთ ამ ორი მოღვაწე კაცის ცხოვრების ამბავი. ორივემ მრავალი და მშვენიერი მაგალითი დატოვა მოქალაქეობრივი თუ სამხედრო მოღვაწეობისა. სამხედრო დამსახურებათა გახსენებისას, უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს ის, რომ პერიკლე სახელმწიფოს განაგებდა, მაშინ, როცა მისი ხალხი დიდ სიკეთესა და აღზევებულ ვითარებაში იმყოფებოდა და ძლიერების აყვავების ხანა ჰქონდა დამდგარი. პერიკლეს მტკიცე წარმატებანი, მისი წაუბოროტიკებელი მოღვაწეობა, ეტყობა. სახელმწიფოს საერთო კეთილდღეობისა და ძლიერების შედეგი იყო. ფაბიუსმა კი

წინამძღოლობა რომის მეტად მძიმე და უკიდურესი ძნელბედობის ხანაში მიიღო და ამიტომ ქვეყნის უსაფრთხოების სრული უზრუნველყოფა ვერ შეძლო და მხოლოდ სიკეთისაკენ მიმავალ გზაზე დააყენა იგი. კიმონის მიერ მოპოვებულ წარმატებათა, მირონიდესა და ლეოკრატეს მიერ აღმართულ ძლევის ძეგლთა და ტოლმიდეს მრავალ დიდ გამარჯვებათა შემდეგ პერიკლეს გამგებლობაში გადასულ ქალაქს ზეიმების მომწყობი უფრო მეტად სჭირდებოდა, ვიდრე დამპყრობელი ან მტრისაგან დამცველი მთავარსარდალი.

ფაბიუსს თვალწინ ედგა: განუწყვეტელი მრავალი ლტოლვა და მარცხი, მრავალი მთავარსარდალისა და მეთაურის სიკვდილი, მათი მკვლელობა, მეომართა გვაემებით აღსავსე ტბები, მინდორ-ველები და ტყე-ქალაქები, სისხლით შეღებილი მდინარეები, რომელთაც გვაემები ზღვაში ჩაჰქონდათ. მიუხედავად ასეთი ვითარებისა, ფაბიუსს თავი მტკიცედ ეჭირა, სახელმწიფოს დედაბოძად შეუდგა და არ მიიყვანა იქამდე, ხსენებულ სიავეთა მიზეზით უფსკრულში გადაიხეხილიყო. შეიძლება ვინმეს ეგონოს, რომ არცთუ ისე ძნელი საქმეა უბედურებებით დაკნინებული სახელმწიფოს მართვა, რომელიც იძულების გამო გონიერი მრჩეველის მორჩილი ხდება და რომ გაცილებით რთულია ბედნიერებით აღზევებული ხალხის ქედმაღლობისა და თავხედობისათვის ლაგამის ამოღება. პერიკლე სწორედ ალაგმვის ხერხით მართავდა ათენელებს. რომელთა თავზე დამტყდარმა დიდმა და მრავალმა უბედურებამ კი წარმოაჩინა ფაბიუს მაქსიმუსის დიდი და ძლიერი გონიერება, შემართება კაცისა, რომელიც არ შედრკა და თავის ზრახვებს არ უღალატა.

2. პერიკლეს მიერ სამოსის აღებას შეიძლება დავუპირისპიროთ ტარენტის დაკავება, ხოლო ევბეის დაძლევას, ვფიცავ ზევსს, კამპანიის ქალაქთა დამორჩილება შეედრება — გამონაკლისი იქნება თვითონ კაპუა,²⁷ რომელიც კონსულებმა ფულვიუსმა და აპიუსმა ჩამიგდეს ხელთ. არაფრით არ ჩანს, პირდაპირ ბრძოლაში ფაბიუსს მოეპოვებინოს ერთზე მეტი გამარჯვება, რომელიც მან პირველი ტრიუმფის გამართვით აღნიშნა. პერიკლემ კი, ხმელეთსა და ზღვაზე მტერთა დაძლევით, ცხრაგზის აღმართა ძლევის ძეგლი. მაგრამ, ამბობენ, პერიკლეს საგმირო საქმეებში არ მოიპრევა იმის ბადალი,

რაც აღასრულა ფაბიუსმა, როცა ჰანიბალს მინუციუსი გამოსტაცა ხელიდან და რომაელთა მთელი ლაშქარი გადაარჩინა. ეს იყო დიდებული საგმირო საქმე, რომელშიაც ერთდროულად გამოძვლავნდა მამაცობა, სიბრძნე და სიკეთე. სამაგიეროდ პერიკლეს არ დაუშვია ისეთი შეცდომა, როგორც ფაბიუსს მოუვიდა, როცა ჰანიბალმა ძროხების მეშვეობით მოატყუა. მაშინ რომაელების ბედზე მტერმა თვითონ მოიმწყვდია თავი ხეობაში და ფაბიუსის ხელში აღმოჩნდა, მაგრამ ღამით შეუძმნევლად დაუსხლტა, ღლისით კი დაასწრო მოწინააღმდეგეს, მოხერხებულად დაესხა თავს და გაანადგურა კიდეც, თუმცა ფაბიუსს ეგონა: გამარჯვება მე დამრჩებაო.

კარგ სტრატეგოსს მართებს, არა მარტო აწმყო ვითარების გამოყენება, არამედ მომავლის სწორად განჭვრეტაც და ათენელებისათვის ომი მართლაც ისე დასრულდა, როგორც პერიკლე ჰეროდოტე წინასწარ და ვარაუდობდა: სხვათა მრავალ საქმეში ცხვირის ჩაყოფით მათ სრულთარი ძალები დაღუპეს. რომაელებმა კი არ დაუჭერეს ფაბიუსს, კართაგენელების წინააღმდეგ სციპიონი გაგზავნეს და სრული გამარჯვებაც მოიპოვეს არა ბედის წყალობით, არამედ წინაშეძლოლის სიბრძნითა და მამაცობით, რამაც მტრის წინააღმდეგობა დასძლია. პირველ შემთხვევაში სამშობლოს ბედუკუღმართობამ პერიკლეს სწორი განსჯა დაადასტურა, მეორე შემთხვევაში კი უმრავლესობის წარმატებებით ფაბიუსის სრული მცდარობა გამოძვლავნდა. ისე კი, ერთნაირი შეცდომაა: მოულოდნელად ჩავარდება სტრატეგოსი განსაცდელში, თუ თავისი უნდობლობით ხელიდან გაუშვებს ბედნიერ შემთხვევას. როგორც ჩანს, ერთი რამ — გამოუცდელია წარმოქმნის მამაცობასაც და სიმბდალესაც.

აი, რაც უნდა გვეთქვა საომარი ხელოვნების თაობაზე.

3. სახელმწიფო მოღვაწეობაში პერიკლეს ყველაზე დიდი ბრალდება — ომია. ამბობენ, იგი მისგან იქნა წამოწყებული, რადგან არაფერი არ დაუთმო ლაკედემონელებსო. მე მგონი, ფაბიუს მაქსიმუსიც არაფერს დაუთმობდა კართაგენელებს, მაგრამ პირველობისათვის კი მამაცურად ეგებებოდა საფრთხეს. ფაბიუსის კეთილგანწყობილება და ლობიერება მინუციუსისადმი ამჟღავნებს პერიკლეს სიმკაცრეს კომონისა და თუკიდიდეს წინააღმდეგ ბრძოლაში: ეს კი-

თაღშობილი და არისტოკრატიის ფენის ვაჟკაცები პერიკლემ ოსტრაციზმოსის წესით გააძევა. ძალა და ხელისუფლება პერიკლეს მეტი ჰქონდა, ვიდრე ფაბიუსს. ამის წყალობით იგი საშუალებას არ აძლევდა ვინმე სტრატეგოსს, თავისი ავი ზრახვით ვნება მიეყენებინა სახელმწიფოსათვის. ერთადერთი ტოლმიდე დაუსხლტა ზედაშხედველობიდან და კიდევ დამარცხდა ბეოტიელთაგან; სხვები კი. მისი ძალის სიდიადის წყალობით, უკლებლივ იზიარებდნენ და ეთანხმებოდნენ, რასაც განიზრახავდა. ფაბიუსი, მართალია, ფრთხილი იყო და შეცდომებს გაუბრბოდა, მაგრამ პერიკლეს ჩამორჩებოდა იმით, რომ ვერ ახერხებდა სხვათა განრიდებას შეცდომებისაგან. რომაელებს არასდროს არ დაადგებოდათ იმდენი განსაცდელი, ფაბიუსს რომ ისეთივე ძალაუფლება ჰქონოდა მათთან, როგორც პერიკლეს ჰქონდა ათენელებში. კეთილშობილური უანგარობა იყო პერიკლეს მხრივ ის, რომ არ იღებდა შეთავაზებულ ფულს. ფაბიუსიც უანგარო გახლდათ. მან თავი გამოიჩინა იმ დიდი დახმარებით, გაჭირვებულთ რომ გაუწია: მან ხომ საკუთარი ფულით გამოისყიდა ტყვეები. ამ ფულის რაოდენობა მაინც და მაინც დიდი არ ყოფილა — გაღებულმა თანხამ სულ ექვსი ტალანტი შეადგინა. პერიკლეს თავისი ძალის წყალობით შეეძლო იმდენი სარგებლობა ენახა მოკავშირეთა და მეფეთაგან, რომ კაცი ვერ დათვლიდა, მაგრამ იგი ბოლომდე მოუსყიდავი და წმიდათაწმიდა დარჩა.

რაც შეეხება მშენებლობათა მოცულობას, ტაძრებსა და სხვა ნაგებობებს, რომლებითაც პერიკლემ ათენი დაამშენა, მათთან შედარების ღირსიც კი არაა ყველაფერი ის, რაც კეისრებამდე აიგო რომში. პერიკლეს დროს აღმართულ ნაგებობათა გამორჩეული და შეუდარებელი სიდიადე მათი პირველ ადგილზე დაყენების საწინდარია

ა ლ კ ი ბ ი ა დ ე

1. ალკიბიადეს გვარი ძველთაგანია და, ფიქრობენ, ამ გვარის დამწყებია აიანტის ძე ევრისაკე; დედის — მეგაკლეს ასულის დინომაქეს მხრივ კი ალკიბიადე ალკმეონიდების მოდგმას ეკუთვნოდა. მამამისმა კლინიამ თავი გამოიჩინა არტემისიონთან გამართულ საზღვაო ბრძოლაში, რომელშიც საკუთარი სახსარით აგებული ტრიერი გამოიყვანა¹. იგი დაიღუპა კორონეასთან, როცა ბეოტიელებს ებრძოდა. ალკიბიადეზე მეურვეობა მისმა ნათესაებმა, ქსანთიბეს ვაჟიშვილებმა, პერიკლემ და არიფრონმა იკისრეს. არცთუ უსაფუძვლოდ ამბობენ: სახელის მოხვეჭაში ალკიბიადეს საკმაოდ შეეშველა სოკრატეს მხრივ გამოჩენილი კეთილგანწყობა და სიყვარული. მისი თანამედროვენი იყვნენ გამოჩენილი პირები: ნიკია, დემოსტენე, ლამაქე, ფორმიონი, თრასიბულე, თერამენე. ამათგან არც ერთის დედის სახელიც კი არ გვხვდება სადმე. ეს კი ვიცით, რომ ალკიბიადეს ძიძა იყო ლაკედემონელი ქალი სახელად ამიკლე, ხოლო მოძღვარი — ძოპირე. პირველს ანტისტენე² გვაუწყებს, მეორეს — პლატონი.³

ალკიბიადეს სილამაზის თაობაზე არა მგონია, ბევრი ლაპარაკი იყოს საჭირო. აქ მხოლოდ ის უნდა ითქვას, რომ მისი ცხოვრების ყოველ ასაკში, დროის ყოველ მონაკვეთში — ბავშვობაშიც, ჭაბუკობაშიც და მოწიფულობაშიც ეს სილამაზე ალკიბიადეს სხეულს მშვენიებასა და მომხიბლაობას ანიჭებდა. ევრიპიდეც ნათქვამი, რომ ყოველი მშვენიერი შემოდგომაზეც მშვენიერია, თუ ყოველთვის არა, ალკიბიადესა და მასთან ერთად კიდევ რამდენიმე პიროვნების მიმართ, მათი სხეულის მოხდენილი და მომხიბლავი აღნაგობის გამო, მისასადაგებელ ნათქვამად უნდა ჩაითვალოს. ამბობენ, ალკიბიადე ენას უბორძიკებდაო და ეს ენაბორძიკობა უხდებოდა კიდევ და მის ლალ მეტყველებას დამაჯერებელსა და მად-

ლიან ძალას აძლევდაო. ამ ენაბორძიკობას მოიხსენიებს არისტოფანეც თავის სალექსო კარედებში, სადაც თეორეს დასაცინის:

ალკიბიადემ ასე მითხრა ენაბორძიკით:

„ხხედავ თ-თეორეს? ყვავის თავი გამოუბია!“

სწორადაც უთქვამს ეგ ენაჩლიქ ალკიბიადეს.⁴

არქიპეც ასე დასაცინის ალკიბიადეს ვაჟიშვილს: აი, მოდისო ეს აზიზი წამოსასხამის თრევით და მამას რომ დაეძს-გავსოს,

უბორძიკებსო იცი ენას ყელმოღერებით!

2. სრულიად ბუნებრივია, დიდი საქმიანობისა და ბედის ტრიალის გამო რომ ალკიბიადეს ხასიათში გზადაგზა მერყეობა და ცვალებადობა გამოძეულაენდა. ბუნებით თანდაყოლილ მრავალ და დიდ უნიანობაში განსაკუთრებული მგზნებარებით გამოირჩეოდა ალკიბიადეს პატივმოყვარეობა და პირველობისაკენ მისწრაფება, რაც ცხადად ჩანს მისი ბავშვობის ხანის ამსახველ მოგონებებში. ერთხელ, ჭიდაობაში, მოწინააღმდეგისაგან ტანშებოკილმა, რომ არ წაქცეულიყო, მეტოქის შემომსალტველი ხელები პირთან მიიტანა და პირდაპირ დაჭმა დაუწყო. გამწარებულმა მეტოქემ ხელი შეუშვა და შესძახა: „ქეი, ალკიბიადე, ქალივით იკბინები!“ — „ქალივით კი არა — ლომივითო!“ — უპასუხა ამან. ერთხელაც, პატარაობაში, ვიწრო შუკაში კოჭაობას თამაშობდა. ის-ის იყო, კოჭების სროლის რიგი დაუდგა, რომ ამ დროს მძიმედ დატვირთული ურემი გამოჩნდა, რომელიც მისკენ მოემართებოდა. ყმაწვილმა მეურმეს უყვირა: დააყენე ცოტა ხანს ურემიო! — და კოჭები ურმის სავალ გზაზე წაყარა. გლეხუჭამ არ შეისმინა და არ შეჩერდა. მაშინ სხვა ბალლები იქითაქეთ მიმოიფანტნენ, ალკიბიადე კი მიწას პირქვე დაემხო და მომავალი ურმის წინ გაშლართულმა მეურმეს შესძახა: აბა, გადამიარე, თუ გინდაო! შეშინებულმა მეურმემ ურემი უკან დახია. ამის დამნახველი ბალლები ჯერ გაშეშდნენ, მერმე კი ყიჟინით გაქანდნენ ალკიბიადესაკენ.

როცა სწავლას შეუდგა, ყველა მასწავლებელს ემორჩილებოდა და ბეჯითად უსმენდა, მაგრამ ავლოსზე⁵ დაკვრის შესწავლას თავს არიდებდა: უგვანო, მდაბიური საქმეაო! აი,

სულ სხვაა პლექტრონი და ჩანგი; ისინი წესიერი კაცის შესაფერ სახეს არ ამახინჯებენ; ავლოსის ჩამბერავს კი პირ-სახე ისე ებერება, ახლობლებიც კი ველარ ცნობენო. ჩანგზე დამკვრელს შეუძლია, ზედ ხმა დააყოლოს, დაამლეროს, ავლოსი კი კაცს პირს უბამს, ხმასა და სიტყვას გზას უღობავსო. „დაე, — ამბობდა ალკიბიადე, — ავლოსზე ჩაბერვით თებელბის ბალები გაერთონ: ლაპარაკი მათ მაინც არ იციან. ჩვენ, ათენელებს, ვითარცა ჩვენი მამები იტყვიან, ათენა გვწინამძღოლობს და აპოლონი გვმფარველობს: ათენამ ავლოსი შორს მოისროლა, აპოლონმა კი ავლეთს ტყავი გააძრო!“⁶ ასეთი ხუმრობა-შეგონებებით თვითონაც განუდგა ავლოსზე დაკვირის შესწავლას და სხვებსაც აალებინა ამაზე ხელი. ბავშვებში სწრაფად დაირბა ხმა, რომ ალკიბიადე სრულიად მართებულად ეკიდება სიძულვილით ავლეთიკას⁷ და დასციინის მათ, ვინც მას სწავლობსო. იმ დროიდან მოკიდებული თავისუფალ მოქალაქეთა შესასწავლ საქმეთაგან სრულიად გააძევეს და სამარცხვინო ხელობად აღიარეს ავლოსზე დაკვირა.

3. ანტიფონტი განმაქიქებელ სიტყვებში წერს: ჭერ კიდევ ბიჭობაში ალკიბიადე შინიდან გაიქცა თავის ერთ-ერთ სატრფო დემოკრატესთანო. ამის გამო არიფრონმა განიზრახა, რომ საჯაროდ ეთქვა უარი ალკიბიადეს წვრთნაზე, მაგრამ პერიკლემ შეაჩერა თურმე: თუ ბიჭი მკვდარია, შენი უწყებით ეს გამელავნდება მხოლოდ ერთი დღით ადრე, თუ სალადაა, მთელი მისი ცხოვრება განადგურდებაო. ანტიფონტივე ამბობს. ალკიბიადემ სიბირტიოსის პალესტრაში⁸ ჯოხის დაკვირით ერთი მხლებელთაგანი მოკლაო. ასეთი კიცხვა-ძაგება არაა დამაჭერბლი, ვინაიდან ყველა სისაძაგლე, რაც კი ვინმემ თქვა, ალკიბიადეს ზიზლითაა ნათქვამი.

4. ალკიბიადეს გარს ეხვია და თან დასდევდა მთელი ამაღლა წარჩინებული ათენელებისა. მას მეტისმეტად ელოლიავებოდნენ და ყველასათვის ცხადად ჩანდა, ალტაცებულნი იყვნენ მისი გარეგანი მოხდენილობით, მაგრამ სოკრატეს სიყვარული ყველაზე დიდი მოწმობა იყო ყმაწვილი კაცის შინაგანი, თანდაყოლილი სიქველისა და კეთილშობილებისა, რაც სოკრატეს თვალთახედვით გარეგანი მშვენებით იყო გამობრწყინებული. სოკრატეს აშინებდა ალკიბიადეს სიმდიდ-

რე და აღზევებული მდგომარეობა, მის გარშემო დაჯარული თანამოქალაქეთა, უცხოელთა და მოკავშირეთა ბრბო, რომელიც ყმაწვილ კაცს მლიქვნელობითა და განსაკუთრებული ყურადღებით ექცეოდა. სოკრატე ცდილობდა, დაეცვა იგი საფრთხისაგან ისე, ვითარცა მცენარეს იცავენ ყვავილობის ჟამს, რათა თავისი ნაყოფი არ დაკარგოს და არ დაჰკნეს. ბედი, როგორც ცნობილია, არავის არ ავლებს ეგრეთ წოდებულ კეთილდღეობათა ისეთ ზღუდეს, რომ შეუვალი იყოს ფილოსოფიისათვის და მიუწვდომელი გულახდილი და მწარედ მსუსხავი სიტყვებისათვის. თავიდანვე განებივრებულმა ალკიბიადემ, იმათ გარემოცვაში მომწყვდეულმა, ვინც მისი მაღლიერების მოპოვებას ესწრაფოდნენ და მოძღვარ-აღმზრდელის მიმართ უყურადღებობას შეაგონებდნენ, თანდაყოლილი კეთილი ბუნების წყალობით მაინც შეიცნო სოკრატე, დაუახლოვდა მას და ზურგი აქცია მდიდარსა და წარჩინებულ მეტრეფებს. იგი მალე სოკრატეს მეგობარი გახდა და მისგან ისმენდა არა ვაჟკაცისათვის შეუფერებელი ტყბობის მადევარი მეტრფის სიტყვებსა და კოცნისა და ხვევნა-აღერისათვის დაჟინებულ თხოვნას, არამედ მისი სულის საზიანო მანკიერების მხილებასა და ფუჭი და სულელური მედიდურობის, ასალაგმავ შეგონებას. კარგადაა ნათქვამი:

ყინჩა მამალო, ფრთა დაკეცი, ვით მხალმა მონამ.⁹

სოკრატეს მოღვაწეობაში ალკიბიადე ხედავდა ახალგაზრდებზე მზრუნველობისა და მათი ხსნისათვის საჭირო ღმერთების სამსახურს. ალკიბიადე საკუთარ თავს ზიზლით ეკიდებოდა, მოძღვრით კი აღტაცებული იყო, მაღლიერი იყო მისი კეთილგანწყობილებისა და მისი სიქველის წინაშე კრძალვით იხრიდა თავს. ასე თანდათანობით და ქვეცნობიერად ჩამოიყალიბა თავისთვის ხატი ტრფობისა ანუ ვითარცა პლატონი იტყვის „გაზიარებული ტრფობა“.¹⁰ ყველაჯ გაოცებით შესცქეროდა, ვით სადილობდა იგი სოკრატესთან ერთად, როგორ ვარჯიშობდა ჰიდილში მასთან ერთად, როგორ ცხოვრობდა მასთან ერთ კარავში და როგორ პირქუშად და აგდებით ეკიდებოდა სხვა მეტრეფებს, ზოლო ყველა დანარჩენს როგორი ზვიადობით ექცეოდა. აი, მაგალითად, ანიტეს — ანთემიონის ძეს. რაკილა უყვარდა, ამან ერთხელ, რო-

ცა ვილაც უცხოელებს უმასპინძლდებოდა, ალკიბიადეც მიიწვია ლხინზე. ალკიბიადემ შიპატიუებაზე უარი თქვა და მეგობრებთან ერთად შინ შეექცეოდა სასმელს. როცა შეზარხოშდნენ, ყველანი ანიტესთან გაემართნენ. ალკიბიადე მამაკაცთა დარბაზის კართან გაჩერდა და როცა ვერცხლისა და ოქროს თანებით სავსე მაგიდას შეაელო თვალი, ბიჭებს უბრძანა, ნახევარი აეკრიფათ და მასთან შინ წაელოთ; თვითონ შიგ შესვლა არ იკადრა, ნაბრძანები აღასრულებინა და იქაურობას გაეცალა. უცხოელები აღშფოთდნენ და განაცხადეს: ალკიბიადე ამპარტავნული თავხედობით მოექცა ანიტესო. „პირიქით, — შენიშნა ანიტემ, — ლმობიერად და კაცთმოყვრულად მოიქცა, რამეთუ ძალუძდა, ყველაფერი წაელო, მან კი ნახევარი დაგვიტოვა“.

5. ასევე ექცეოდა ალკიბიადე სხვა მეტრეფეებსაც. გამოწკლისი დაუშვა ერთი მეტროიკოსის¹¹ მიმართ. იგი, როგორც ამბობენ, მდიდარი კაცი არ იყო, მაგრამ ყველაფერი გაყიდა, თავი მოუყარა ას სტატერს,¹² მიუტანა ალკიბიადეს და სთხოვა, ძღვნად მიეღო. ალკიბიადეს ეს ესიამოვნა, გაიცინა და პატივისმცემელი სადილზე მიიწვია. გულთბილად გამასპინძლების შემდეგ ის ოქროს ფული დაუბრუნა და უბრძანა, ხვალვე მიეღო მონაწილეობა საჯარო ვაჭრობაში და საზოგადო გადასახადთა იჯარის აღებით სხვა მოიჯარადენი დაემარცხებინა. ამან დაბეჯითებით სთხოვა: ეგ მრავალი ტალანტი ჯდება და მაგ საქმისაგან გამათავისუფლეო. ალკიბიადე, რომელსაც მოიჯარადრეებთან რალაც პირადი ანგარიშები ჰქონდა, გაროზგვით დაემუქრა მას, თუ ნაბრძანებს არ შეასრულებდა. მეტროიკოსი ადრე დილითვე გამოცხადდა მოედანზე, გამოსასყიდ თანხას ერთი ტალანტი დაუმატა. შეშფოთებული მოიჯარადრენი ამაზე გაწყურნენ და უბრძანეს, თავდები დაესახელებინა. დარწმუნებული იყვნენ, ასეთს ვერ იპოვიდა. მეტროიკოსი შეშინდა და უკან დახვევა მოინდომა. ამ დროს ალკიბიადე წამოხტა ფეხზე და არქონტებს შესძახა: „მე ჩამწერეთ! ეგ კაცი ჩემი მეგობარია და თავდებად მე დავეუდგებო“. მოიჯარადრენი ამის გაგონებაზე შიძიმე და გამოუვალ ვითარებაში აღმოჩნდნენ. ისინი დაჩვეული იყვნენ, წინა საიჯარო ვალი ყოველთვის მომდევნო იჯარის შემოსავლით

დაეფარათ და ახლა შექმნილი მდგომარეობიდან გამოსავალს ვერ ხედავდნენ. ბოლოს მეტოიკოსს სთხოვეს: გვიხსენიო, — და ფული შესთავაზეს. ალკიბიადემ ნება არ მისცა, ერთ ტალანტზე ნაკლები აეღო. როცა ეს ტალანტი შემოიტანეს, მეტოიკოსს უბრძანა, იჯარაზე ხელი აეღო. აი როგორ დაეხმარა მას ალკიბიადე.

6. სოკრატეს სიყვარულს ალკიბიადესადმი მრავალი ძლიერი მეტოქე ჰყავდა. ამიტომ სოკრატეს უწევდა, დროდადრო დაემორჩილებინა ალკიბიადე ბუნებით თანდაყოლილ მის კეთილ თვისებებზე დაყრდნობით: ხიბლავდა სიტყვებით, უჩუყებდა გულს და ცრემლსაც აღვრევინებდა. მაგრამ ზოგჯერ ყმაწვილი მლიქვნელთაგან შეპირებულ ნაირ-ნაირ სიამეთა მოლოდინს აძლევდა თავს და სოკრატეს გაურბოდა. მაშინ სოკრატე გაქცეულ მონასავით დასდევდა უკან ბიჭს, რომელსაც მხოლოდ და მხოლოდ მისი რიდი და შიში ჰქონდა და სხვებს არაფრად აგდებდა. კლეანთე¹³ ამბობს: სოკრატეს თავისი საყვარელი ყმაწვილი ყურებით ეჭირა, ხოლო სხეულის მისგან შეუხებელი სხვა მრავალი ხელწასავლები ნაწილი — მუცელი, სარცხვინელი, კისერი და მისთანა — მეტოქე მეტრფეებს დაუტოვავ. ალკიბიადეს წრეგადასული ცხოვრების ნირისა და ხორციელი მრუშობის თაობაზე ეჭვის საფუძველს თუკიდიდეს ნათქვამიც გვაძლევს.¹⁴ მაცდუნებელნი კიდევ უფრო მეტად აღვივებდნენ ალკიბიადეს პატივმოყვარეობასა და დიდებისაკენ მისწრაფებას. ცდილობდნენ, ნაადრევად აღეძრათ მასში დიდ საქმეთა ხელშიმყოფლობის სურვილი და არწმუნებდნენ: როგორც კი მოჰკიდებ ხელს სახელმწიფო საქმიანობას, არა მარტო სხვა სტრატეგოსებსა და ხალხის რჩეულებს დაადგამ ჩრდილს, არამედ ელინებში თვით პერიკლეს ძალასა და სახელს გადააჰარბებო. როგორც ცნობილია, ცეცხლში დარბილებული რკინა, სიცივეში კვლავ მაგრდება და ყოველი მისი ნაწილაკი მტკიცედ ერთიანდება. სწორედ ასევე, როგორც კი ჩაეჭიდებოდა სოკრატე ამათ ოცნებებით აღსავსე და გაზულუქებულ ალკიბიადეს, მყისვე აკავებდა და მარწუხებში ამწყვდევდა თავისი სიტყვით, მორჩილსა და მორიდებულს ხდიდა და შეაგონებდა, რომ ჯერ კიდევ უმწიფარს ბევრი რამ სჭირდება სიქველის მისაღწევად.

7. ბალობის ასაკიდან უკვე გამოსული გახლდათ ალკიბიადე. როცა ერთხელ გრამატიკის მასწავლებელთან მივიდა და ჰომეროსისეული თხზულება სთხოვა. მასწავლებელმა უპასუხა: არ მაქვს ჰომეროსიო. მაშინ ალკიბიადემ მუშტი ჩასცხო მას და გაეცალა. მეორე მასწავლებელმა უთხრა: ჩემს მიერ გასწორებული ჰომეროსი მაქვსო. „ჰომეროსის გასწორება თუ ძალგდის, მარტო ანბანს რაღაზე ასწავლი? რატომ არ ზრდი ახალგაზრდებს?“ — უსაყვედურა ალკიბიადემ. -

ერთხელ პერიკლესთან შეხვედრა მოიწადინა და მისი სახლის კარს მიადგა. უთხრეს: პერიკლეს არ სცალია, ათენელებისათვის წარსადგენ ანგარიშზე ფიქრობსო. გამობრუნებისას ალკიბიადეს უთქვამს: „განა არ აჯობებდა, ის მოიფიქროს, როგორ არ ჩააბაროს ანგარიში ათენელებს?“.

ჯერ კიდევ ყრმობის ასაკში იგი პოტიდეას წინააღმდეგ გამართულ ლაშქრობაში მონაწილეობდა.¹⁵ მისი თანამოკარვე და ბრძოლებში თანამოსაგრე სოკრატე გახლდათ. ერთ-ერთ გაცხარებულ ბრძოლაში ორივემ ჩინებულად გამოიჩინა თავი, მაგრამ ალკიბიადე დაჭრეს; სოკრატე მას გადაეფარა, განსაკუთრებული თავგამოდებით დაიცვა და გადაარჩინა თვითონაც და მისი იარაღიც. სოკრატეს მამაცობა უაღრესად სამართლიანი სიტყვით გამოითქვა, მაგრამ რაკილა სტრატეგოსებმა განიზრახეს, სპატიო ჯილდო და სახელი ღირსების გამო ალკიბიადესათვის მიენიჭებინათ, სოკრატემ, რომელიც მუდამ ცდილობდა ახალგაზრდა კაცში კეთილი სახელის მოხვეჭის წადილის გაზრდა-გაღვივებას, ახლაც პირველმა აღნიშნა მისი წარმატება და მოითხოვა, გვირგვინით შეემკოთ იგი და პანოპლიით¹⁶ დაეჯილდოებინათ.

დელიონთან გამართული ბრძოლის შემდეგ, რომელშიც ათენელები დამარცხდნენ და უკუიქცნენ, ცხენზე ამხედრებულმა ალკიბიადემ დაინახა, სოკრატე რამდენიმე კაცთან ერთად ქვეითად იხევდა უკან. ალკიბიადემ იგი კი არ ჩამოიტოვა, არამედ გვერდით მიჰყვა და თავგამოდებით იცავდა მტრის განუწყვეტელი თავდასხმისა და გაუთავებელი ხოცვა-ჟლეტის ვითარებაში.¹⁷

11. მ. ერთხელ ალკიბიადემ მუშტი ჰკრა კალიასის მამაკე ჰიპონიკეს—თავისი სიმდიდრისა და გვარის წყალობით დიდი

სახელისა და გავლენის მქონე კაცს. ალკიბიადემ ეს მოიძოქმედა არა ორისხვისა ან მასთან წაკინკლავების მიზეზით, არამედ ისე, თავის შესაქცევად, მეგობრებთან დადებული სანაძლესათვის. ხმა ამ თავხედური საქციელის თაობაზე ქალაქში გავრცელდა და, რასაკვირველია, საყოველთაო აღშფოთება გამოიწვია. დილით ადრე ალკიბიადე ჰიპონიკეს სახლს მიაღვა, კარზე დააკაკუნა და ჰიპონიკეს წარუდგა. მერმე წამოსასხამი ძირს დააგდო, ჰიპონიკეს სხეული მიუშვირა და მორჩილად სთხოვა: აჰა, მცემე და დამსაჯეო. ჰიპონიკემ მიუტევა და წყენა დავიწყებას მისცა; მომდევნო ხანებში კი თავისი ასული ჰიპარეტეც მიათხოვა. სხვები ამბობენ, ჰიპონიკემ კი არა, კალიასმა, მისმა ვაჟიშვილმა, გააყოლა ალკიბიადეს ჰიპარეტე ათი ტალანტის შემცველი მზითვეითო. შემდეგ როცა ჰიპარეტემ მოიშობიარა, ალკიბიადემ თითქოს დამატებით მოითხოვა კიდევ ათი ტალანტი: ასეთი იყო პირობა, შვილები თუ გაგვიჩნდებოდაო. კალიასს მოსალოდნელი ვერაგული ზრახვისა შეეშინდა და განაცხადა: თუ უშვილოდ გადავშენდი, ჩემს ქონებასა და სახლს ხალხს ეუტოვებო. კეთილი ხასიათისა და ქმრის მოყვარული ჰიპარეტე მეტად იტანჯებოდა იმის გამო, რომ ქმარი უცხოელ თუ ქალაქელ პეტერებთან¹⁸ სატრფიალო ურთიერთობით ქორწინებას ბილწავდა. ამ მიზეზით ჰიპარეტემ ქმრის სახლი დატოვა და ძმასთან გადავიდა. ალკიბიადე ამით არ შეწუხებულა და ცხოვრებით გართობა-ტკბობას აგრძელებდა. გაყრისათვის საჭირო წერილი არქონტისათვის უნდა წარედგინა ჯრა მეორე პირს, არამედ თვითონ მეუღლეს. და აი, როცა ჰიპარეტე კანონის დაცვით არქონტთან მივიდა, იმ დროს იქ ალკიბიადე შეგარდა, სტაცა ხელი ქალს და ატატებული, მოედანზე გავლით, შინ წაიყვანა. ვერავინ გაბედა, წინ აღდგომოდა და ქალი ხელიდან გამოეტაცებინა. ამის შემდეგ ჰიპარეტე სიკოცხლის ბოლომდე ქმართან დარჩა. გარდაიცვალა იგი ალკიბიადეს ეფესოზე გამგზავრების მცირე ხნის შემდგომ. ის ძალდატანება არავის ჩაუთვლია უკანონო და არაადამიანურ საქციელად: კანონს, როგორც ჩანს, იმიტომ მიჰყავს ხალხის თავშეყრის ადგილას ოჯახის მიმტოვებელი ქალი, რომ ქმარს შესაძლებლობა მიეცეს, ცოლს იქ შეხვდეს და განზრახულზე ხელი ააღებინოს.

9. ალკიბიადეს ერთი საოცარი სიდიდისა და შესახედობის ძალის ჰყავდა. იგი მას სამოცდაათი მნა¹⁹ დაუჭდა. ალკიბიადემ ძალს შეტად ლამაზი კული მოაქრა. მეგობრებმა უსაყვედურეს და აუწყეს: ყველა წუხს ძაღლის გამო და გიცხავენო: ალკიბიადეს გაეცინა და ასე თქვა თურმე: „სწორედ ის ხდება, რაც მსურს; მსურს კი ის, რომ ათენელებმა ამაზე იყბდონ და რამე უარესი არ ილაპარაკონ ჩემზე!“.

10. პირველი მისი გამოსვლა ხალხის წინაშე, ამბობენ, ფულად შეწირულებებს ეხებოდაო. ლაპარაკობდა თურმე წინასწარი მომზადების გარეშე. მერმე თავის გზას გაუდგა და ათენელების მიერ ატეხილი ხმაური შემოესმაო. ხმაურის მიზეზი როცა იკითხა და შეიტყო, შესაწირი შეაქვთო, თვითონაც მივიდა იქ და თავისი წვლილი გაიღო. ხალხის ტაშის ცემითა და შეძახილით ნასიამოვნებს სულ დააეიწყდა წამოსასხამის ქვეშ რომ მწყერი ჰყავდა. როცა ათენელებმა წამოსასხამიდან გამოფრენილი დამფრთხალი ჩიტი იხილეს, კიდევ უფრო მეტი ყრიამული ატეხეს; ბევრი მათგანი წამოხტა და მწყერს გამოედევნა. დაიჭირა იგი ანტიოქე მესაქემ და პატრონს დაუბრუნა. ამიერიდან იგი უსაყვარლესი კაცი გახდა ალკიბიადესათვის.

მართალია, წარმომავლობა, სიმდიდრე, ბრძოლებში გამომჩენილი მამაცობა, მრავალი მეგობრისა და ნათესავის მხრივ მხარდაჭერა ფართოდ უღებდნენ კარს ალკიბიადეს სახელმწიფო მოღვაწეობაში, მაგრამ მას მაინც ყველაფერს ერჩია, თავისი სიტყვის მაღლით ჰქონოდა ხალხზე გავლენა. ის რომ სიტყვის წარმოთქმის ოსტატი იყო, ამას კომიკოსებიც გვიმოწმებენ და რიტორთა შორის ყველაზე ძლიერი რიტორიც, რომელიც მიდიელთა წინააღმდეგ მიმართულ სიტყვაში ამბობს: სხვა ღირსებებთან ერთად ალკიბიადე საუკეთესო მქვერმეტყველიც იყო.²⁰ თუ დაუუჭერებთ თეოფრასტეს, ფილოსოფოსთა შორის ღრმად ჩახედულ და ისტორიის ჩინებულად მცოდნე კაცს, ალკიბიადე ყველაზე ძლიერი იყო საჭირო სიტყვის მოძიებასა და მოთქერებაში: როცა იგი ეძიებდა არა მარტო იმას, რა ეთქვა, არამედ იმასაც, თუ როგორ გამოეხატა აზრი ცალკე სიტყვებით თუ წინადადებით, ხშირად აწყდებოდა სიძნელეს, წაიბორძიკებდა კიდევ, ლა-

პარაკს შეწყვეტდა, დადუმდებოდა და დასხლეთილ სიტყვას ბეჭითი დაკვირვებით კვლავ დაეუფლებოდაო.

11. მეტად სახელგანთქმული გახლდათ და განსაკუთრებით ეტლთა სიმრავლით გამოირჩეოდა ალკიბიადეს საჯინბოები. მის გარდა არავის, არც ვინმე კერძო პირს, არც რომელიმე მეფეს, არ გამოუყვანია ოლიმპიურ შეჯიბრებებზე შვიდი ეტლი. მან შეჯიბრებებში გაიძარჯვა და, როგორც თუქიდიდე ამბობს,²¹ მეორე და მეოთხე ადგილები დაიკავა, ევრიპიდეს სიტყვით კი — მესამე ადგილი მოუპოვებია. ამ შეჯიბრებებში ალკიბიადემ თავისი ბრწყინვალე და სახელოვანი აპარებობით ყველა ღირსებას გადააქარბა. თავის სახოტბო საგალობელში ევრიპიდე შემდეგს ამბობს: „კლინიას ძეო, მსურს შენ გიმღერო! მშვენიერია გამარჯვება, მაგრამ უმშვენიერესია ის, რომ ელინთა შორის არვის რგებია წილად შენს გარდა, მობრძანებულები ეტლით ვითარცა პირველი, ვითარცა მეორე და მესამეც და დაუშრომლად ორგზის ზეთისხილის გვირგვინდადგმულს მაცნეს პირით ხმამაღლა გამოეცხადებინა თავისი „სახელი!“.

12. ალკიბიადეს ასეთმა პეწმა და ელვარე სახელმა კიდევ უფრო მეტად გამოაჩინა ქალაქთა მხრივ მისადმი მიმართული პატივი. ეფესოელებმა მას დიდებულად მორთული კარავი დაუდგეს, ქიოსელთა ქალაქმა ცხენებისათვის საკვები და მრავალი სამსხვერპლო ცხოველი მიართვა, ხოლო ლესბოსელებმა უხვ ღვინთათვის საჭირო დიდძალი ღვინო და სხვა სურსათ-სანოვაგე მიუტანეს. მაგრამ ცილისწამება თუ მისი აუზნიანობა მიზეზი გახდა ამ პატივისცემის გამო ატეხილი მითქმა-მოთქმისა. ასე, მაგალითად, გადმოგვცემენ შემდეგს: იყო თურმე ერთი წესიერი ათენელი კაცი, სახელად დიომედე — ალკიბიადეს მეგობარი, რომელსაც დიდი სურვილი ჰქონდა, ოლიმპიურ შეჯიბრში გამარჯვება მოეპოვებინა. მან შეიტყო, რომ არგოსელებს შეჯიბრებისათვის კარგი ეტლი ჰყავდათ და, რაკი იცოდა, ალკიბიადე არგოსში დიდი ძალისა და მრავალი მეგობრის პატრონი იყო, სთხოვა ეს ეტლი ეყიდა. ალკიბიადემ ეტლი იყიდა, მაგრამ თავისთვის მიიწერა, დიომედეს კი, მისი წყალობით, ისლა დარჩა, აღშფოთებულყო და მოწმედ ღმერთნი და მოკვდავი კაცნი მოეხმო. ეს

საქმე სასამართლომდე მისულა. ყოველ შემთხვევაში, ისოკრატეს თხზულებებში არის სიტყვა ცხენებშებმული ეტლის თაობაზე ალკიბიადეს ვაჟიშვილის დასაცავად. მაგრამ აქ მოსარჩელად ტისიაა დასახელებული და არა დიომიდე.

13. ერთი სიტყვით ალკიბიადე ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა ასაკში გამოვიდა სახელმწიფოებრივი საქმიანობის ასპარეზზე. მან მალე დაამარცხა ხალხში გავლენის ყველა სხვა მაძიებელი. მხოლოდ ორი მეტოქელა ჰყავდა: ფეაკე ერასისტრატეს ძე და ნიკიან ნიკერატეს ვაჟიშვილი. საუკეთესო სტრატეგოსად აღიარებული ნიკია უკვე ასაკში იყო შესული. რაც შეეხება ფეაკეს, ისიც ალკიბიადესავით ახლახან იწყებდა ძალისა და გავლენის მოპოვებას. მამა-პაპით იგი სახელოვანი კაცი გახლდათ, მაგრამ სხვა მხრივ, განსაკუთრებით მკვერშეტყველებაში, ბევრად ჩამორჩებოდა თავის მეტოქეს. იგი, ეტყობა, პირად ურთიერთობაში თავაზიანობით და მომხიბლაობით უფრო გამოირჩეოდა, ვიდრე თავყრილობაში დავაკამათის უნარით. კარგად აქვს მასზე ნათქვამი ევპოლისის:²²

ლაცობა ძალუძს, საუბარი არ შეუძლია

ცნობილია ფეაკეს ერთი სიტყვა ალკიბიადეს წინააღმდეგ, რომელშიც, სხვათა შორის, წერია, რომ ალკიბიადე ყოველდღიურ ცხოვრებაში ვით პირად საკუთრებას ისე ხმარობდა სახელმწიფოს კუთვნილ ოქროსა და ვერცხლის ნივთებს, რომლებსაც საზეიმო დანიშნულება ჰქონდათ.

ათენელთა შორის იყო ერთი ჰიპერბოლე პერითედელი, რომელსაც ავი კაცის სახელით მოიხსენიებს თუკიდიდე²³ და ვინც კომედიების ყველა მწერალს სათეატროდ დაცინების საბაბს აძლევდა. ლანძღვა-გინებას სრული გულგრილობითა და უგრძნობლობით ისმენდა, ვინაიდან კეთილ სახელს უგულვებელყოფდა. სხვათა შორის, ასეთ ურცხვობასა და უგუნურებას ზოგიერთები შემართებასა და მამაცობას ეძახიან! გულზე იგი არავის ეხატებოდა, მაგრამ ხალხი ხშირად მიმართავდა ხოლმე დასახმარებლად, როცა წარჩინებულ პირთა განქიქებასა და ცილისწამებას დააპირებდა. და აი, მაშინ, მისი შეგონებით, ათენელმა ხალხმა განიზრახა, განეხორციელებინა ოსტრაკისმოსი, რომლის მეშვეობითაც — უფრო მეტად შურის, ვიდრე შიშის საფუძველზე — ყველაზე სა-

ხელოვან და გავლენიან თანამოქალაქეებს უსწორდებოდნენ ხოლმე და ქალაქიდან აძევებდნენ. ცხადი იყო, გაძევება ხსენებული სამეულიდან ერთს მოუწევდა. ალკიბიადე ნიკიას შეუთანხმდა, მომხრე ჯგუფს თავი მოუყარა და გაძევების გადაწყვეტილება თვითონ ჰიპერბოლეს წინააღმდეგ მიმართა. როგორც ზოგიერთები ამბობენ, ალკიბიადე ნიკიას კი არა, ფეაკეს შეუთანხმდა, მისი დაჯგუფება მიიმხრო და გააძევა კიდევ ჰიპერბოლე, რომელიც ამას სრულიად არ მოელოდა; არ მოელოდა კი იმიტომ, რომ მანკიერი და უგვანო კაცი ასეთ სასჯელში არ ვარდებოდა. კომედიების მწერალ პლატონს მართებულად აქვს ნათქვამი ჰიპერბოლეზე:

დაიმსახურა მან სასჯელი სამართლიანად;

მაგრამ ასეთი დამლის ღირსი როდია იგი;

ასეთ კაცთათვის არ შექმნილა ოსტრაციისმოსი!

სხვათა შორის ცნობები ამ ამბავთა თაობაზე სხვაგანაა უფრო შეტად გადმოცემული.²⁴

14. ალკიბიადეს მოსვენებას არ აძლევდა თანამოქალაქეთაგან ნიკიას პატივისცემა და ის შორიდება, რასაც მტრები იჩენდნენ მისადმი. ლაკედემონელების პროქსენოსი²⁵ სინამდვილეში ალკიბიადე იყო და პილოსთან ტყვედ წამოყვანილებსაც იგი მზრუნველობდა;²⁶ მაგრამ რაკი უპირატესად ნიკიას წყალობით მიაღწიეს ზავს და ტყვეებიც უკან დაიბრუნეს, ლაკედემონელები განსაკუთრებულ სიყვარულს სწორედ მისადმი ამჟღავნებდნენ, ხოლო ბერძნებში ხმა იყო დარხეული: სპარტელებთან ომი პერიკლემ წამოიწყო, საზღვარი კი ნიკიამ დაუდოო. უმრავლესობა დადებულ ზავს სწორედ „ნიკიას ზავს“ ეძახდა.²⁷ ამის გამო ზომამე მეტად შეწუხებული ჯდა შურით აღესილი ალკიბიადე დადებული ხელშეკრულების დარღვევას ცდილობდა. და აი, როგორც კი გაიგო, სპარტელთა ზიზღითა და შიშით ამოძრავებული არგოსელები მათგან განდგომას აპირებენო, უწინარეს ყოვლისა მათ ფარულად შთაუწერგა ათენელებთან კავშირის იმედი. მერმე მაცნეთა მეშვეობით არგოსელთა წინამძღოლებთან მოლაპარაკება გაშართა და მოუწოდებდა, გახსნეებულეყვნენ, არ შეშინებოდათ და ლაკედემონელებს არ დამორჩილებ ადნენ: მთელი გულისყური ათენელებს მიაპყარით და დე-

ლოდეთ, სანამ აზრს შეიცვლიან და დადებულ ზავს გაწყვეტენო. როცა ლაკედემონელებმა ბეოტიელებთან კავშირი შეკრეს და ათენელებს გადასცეს პანაკტონი²⁸, რომელიც, როგორც ვალდებულებით იყო გათვალისწინებული, ხელუხლებელი სახით კი არ ჩააბარეს, არამედ წინასწარ დაანგრიეს და მიწასთან გაასწორეს, ალკიბიადემ მაშინ ისედაც განრისხებულ ათენელებს კიდევ უფრო მეტად შეუნთო ცეცხლი. იგი საყვედურით იკლებდა ნიკიას და სამართლიანად სდებდა ბრალს იმაში, რომ სტრატეგოსად ყოფნისას არ ინება, დაეტყვევებინა სფაქტერიაში ჩარჩენილი მტრები და როცა ისინი სხვებმა მაინც დაატყვევეს, გაათავისუფლა და გადასცა ლაკედემონელებს მათი გულის მოსაგებად²⁹. ბრალად სდებდა იმასაც, რომ იყო რა ლაკედემონელების მეგობარი, მათ არ შეაგონა, კავშირი არ შეეკრათ არც ბეოტიელებთან და არც კორინთელებთან, ხოლო თუ ელინთა რომელიმე ქალაქი ლაკედემონელებთან შეუთანხმებლად ათენელების მეგობრობასა და მოკავშირეობას განიზრახავდა, მას ყოველნაირად ხელს უშლიდა.

ამ ბრალდებათა შემდეგ ნიკიას საქმე ცუდად მიდიოდა, მაგრამ, თითქოს ბედზეო, ლაკედემონიიდან კეთილსახიერი წინადადებებით ჩამოვიდნენ ელჩები, რომლებმაც განაცხადეს: შეუვალი რწმუნებით ვართ აღკუთრული სამართლიანი პირობების საფუძველზე სრული მორიგების მისაღწევადო. ელჩები საბჭომ მიიღო, მეორე დღეს კი სახალხო კრებას მოიწვევდნენ. შეშინებულმა ალკიბიადემ მოახერხა ელჩები სალაპარაკოდ თავისთან მიეხმო და როცა თავი მოიყარეს უთხრა: „რა დაგემართათ სპარტელო ვაჟაკნო? ნუთუ არ იცი, საბჭო რომ ყოველთვის ლმობიერად და კაცთმოყვრულად დებულობს მასთან მიმსვლელებს, მაშინ როცა ხალხი მეტად ქედმაღლობს და მისწრაფებაც განუზომლად დიდი აქვს? თუ თქვენ განაცხადებთ, რა ძალა-უფლებით აღკუთრილნი მობრძანდით, ათენელები ეცდებიან, თავისი წრესგადასული მოთხოვნები წამოგიყენონ. მოდით და მოეშვით მაგ გულწრფელობას, თუ გსურთ, ათენელები დაიყოლიოთ და თქვენი ნების წინააღმდეგ არაფერი გაიძულონ. მოლაპარაკება ისე წარმართეთ, თითქოს დამოუკიდებელი ძალა და რწმუნება არ გქონდეთ. მე კი, ლაკედემონელებისათვის კეთილის მსურველი, თქვენ დაგეხმარებით“. ასე თქვა ალ-

კიბიადემ და ნათქვამი ფიცით დაუდასტურა ელჩებს, რომლებიც ამ გზით სავსებით ჩამოაშორა ნიკიას. ისინი ახლა ალკიბიადეს მიენდნენ და გაოცებულნი იყვნენ მისი მკვევრ-მეტყველებით და კეთილგონიერებით ისე, რომ უბაღლო კაცად მიიჩნიეს. მეორე დღეს ხალხი შეიკრიბა; მოვიდნენ ელჩებიც. ალკიბიადემ მათ სრული კაცთმოყვრული იერიით ჰკითხა: რა რწმუნებებით და ძალა-უფლებით მოსილნი ხართ ჩამობრძანებულები? ამათ უპასუხეს: ყოველგვარი რწმუნებისა და ძალა-უფლების გარეშე ჩამოვედითო! ალკიბიადემ მყისვე ყვირილით და ბრაზით დაიწყო თავდასხმა, თითქოს მას კი არ გაეცურებინოს სხვები, არამედ თვითონ ყოფილიყო მოტყუებული. მან ელჩებს მუხანათები და ვერაგები უწოდა: თქვენ კეთილი საქმისა და სიტყვისათვის არა ხართ ჩამოსულიო! საბჭო აღშფოთდა და ხალხიც მრისხანებდა. რაკი ტყუილსა და მუხანათობას ვერ მიუხვდა, ნიკია გაოცებამ და სირცხვილმა შეიპყრო ელჩთა ასეთი ცვალებადობისა და მერყეობის გამო.

15. ლაკედემონელები კუდამოძუებულნი დაბრუნდნენ, ალკიბიადე კი სტრატეგოსად აირჩიეს. მან დაუყოვნებლივ გახადა ათენელთა მოკავშირეებად არგოსელები, მანტინელები და ელეელები. მართალია, მისი მოქმედების ხასიათს ქებით არავინ მოიხსენიებდა, მაგრამ მის მიერ მოპოვებული წარმატებები უთუოდ დიდი იყო: მან გათიშა და შეაზანზარა თითქმის მთელი პელოპონესი; მხოლოდ ერთი დღის მანძილზე ისე დიდძალი ჯარი დაუპირისპირა ლაკედემონებს მანტინეასთან და ისეთი ბრძოლა გაუმართა მათ ათენიდან ასე მოშორებით და ისეთი საფრთხე შეუქმნა, რომ გამარჯვებამ დიდი ვერაფერი სიკეთე მოუტანა მტერს, მაგრამ რომ დამარცხებულიყო, ავად წაუვიდოდა საქმე თვით ლაკედემონს ანუ სპარტას.

სულ მალე ამ ბრძოლის შემდეგ „ათასეულმა“³⁰ გადაწყვიტა არგოსში დემოსის დამხობა და ქალაქის დაქვემდებარება ლაკედემონელთათვის. ლაკედემონელებმაც მოსვლა აღარ დააყოვნეს და დემოკრატია დაამხეს. მაგრამ არგოსელებმა იარაღს მოჰკიდეს ხელი და კვლავ გაიმარჯვეს. ალკიბიადეც მალე მოვიდა, დემოსის გამარჯვება განამტკიცა და არგოსის მოსახლეობას შეაგონა, გრძელი კედელი აეგოთ და ქალაქი ზღვასთან დაეკავშირებინათ, რათა ამ გზით მთლიანად

შეერთებოდა იგი ათენელთა ძალა-უფლებას.³¹ მან ათენიდან ჩამოიყვანა [ოსტატები, ქვისმთლელები და მთელ თავის სიბეჭითეს იჩენდა, საკუთარი თავისთვის უფრო მეტად მოეპოვებინა მადლი და გავლენის ძალა, ვიდრე ათენისათვის. ასევე დაარწმუნა პატრელები, თავიანთი ქალაქი³² გრძელი კედლებით შეეერთებინათ ზღვასთან. ვილაცამ მაშინ პატრელებს უთხრა: „გადავალაპავენ ათენელებიო!“ ალკიბიადემ ამაზე შენიშნა: „შესაძლოა, ასეც მოხდეს; მაგრამ ათენელები ნელ-ნელა დაიწყებენ გადავალაპავას და თანაც ფეხებიდან შეუდგებიან ამ საქმეს; ლაკედემონელები კი ერთბაშად აღასრულებენ ამას, ოღონდ, ჯერ თავს მოიგდებენ პირშიო!“ იგი ათენელებს იმასაც ურჩევდა, ხმელეთიც მათი ყურადღების არეში ყოფილიყო და ეფებოსებს³³ მოუწოდებდა, ყოველთვის საქმით განემტკიცებინათ აგლავრეს ტაძარში დადებული ფიცი.³⁴ ეფებოსები ფიცს სდებდნენ ხოლმე: ესწავლათ დამუშავებული და ნაყოფის მომცემი მიწის გაშინაურება და ატიკის საზღვრების გაშენება პურითა და ქვით, ვაზითა და ზეთისხილის ხეხილით.

16. ალკიბიადეს სახელმწიფოებრივ შოღვაწეობასა და სიტყვებს, მის სიბრძნესა და მჭევრმეტყველების ძალას თან ახლდა უსაზღვრო ფუფუნება ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ეს გახლდათ: წრესგადასული ღრეობა და ტრფობით ტკობა; დიაცურ ქარგზე შეკერილი მეწამული შესამოსელნი, რომელთა კუდები მოედანს ხვეტავდნენ; ყოველ ზომას გადაცილებული მფლანგველობა; ტრიერებზე საგანგებოდ გამოჭრილი დასაგებელნი, რომელნიც ფიცრებზე კი არა, ღვედებზე იყო დაფენილი, რაც შეიძლება რბილ საწოლში დასაძინებლად; მოოქროვილი ფარი, რაზეც მამაპაპისეული ნიშანი კი არ იყო აღბეჭდილი,³⁵ არამედ ხელთ მეხის მპყრობელი ეროსი ეხატა. ზიზღითა და წყრომით შესტკეროდნენ ყველაფერ ამას საპატიო მოქალაქენი და თან შიშობდნენ ალკიბიადეს ასეთი თავხედობისა და უკანონობის წინაშე, რაც, მათი აზრით, ტირანიული და შემადრწუნებელი უცნაურობის სულისკვეთებას ამჟღავნებდა. ხალხის განწყობა ალკიბიადესადმი ცუდად როდი აქვს გამოთქმული არისტოფანეს, როცა ამბობს:

უნდა, არც უნდა, ურჩევნია — მაინც რომ ჰქოხდეს!

და კიდევ უკეთ აქვს ნართაულად ნათქვამი:

ღელაქალაქში ლომის ლეკვი არ უნდა ზარდო;
თუ გაიზარდა, მაშინ უნდა დაემორჩილო.³⁶

ალკიბიადეს ძიერ გაღებულნი შეწირულებანი, გულუბვი ქორეგია,³⁷ ქალაქისათვის მირთმეული უბადლო საჩუქრები, წინაპართა პატივისცემა, მკვერმეტყველება, სხეულის მშვენება და ძალა, სამხედრო გამოცდილებასა და მამაცობასთან ერთად, ათენელებს აიძულებდა, ყველაფერი მიეტყვებინათ მისთვის, მოთმინებით მოჰკიდებოდნენ და მისი გადაცდომებისათვის მუდამ უღმობიერესი სახელები დაედოთ და ხან ზუმრობად, ხანაც კეთილ საქმეებად მოეხსენებინათ ისინი. აი, ალკიბიადეს შეცოდებათა მაგალითები: ერთხელ მან ჩაჰკეტა შინ მიწვეული მხატვარი აგათარქე, მოახატვინა მთელი სახლი და დასაჩუქრებული გაისტუმრა; ერთხელაც ქორეგიაში თავისი მეტოქე ტავრეა გალახა, რადგან გამარჯვების მისაკუთრებას ცდილობდა; ბრძოლის შედეგად მოპოვებულ ტყვეებში მან ერთი მელოსელი ქალი შეარჩია და მასთან თანაცხოვრებით შექმნილი ბავშვი გაზარდა. მის ამ საქციელს, სხვათა შორის, კაცთმოყვარულ საქციელს ეძახდნენ, მაგრამ აქვე უნდა ითქვას, რომ სწორედ თვითონ იყო მთავარი მიზეზი ყველა მოწიფული მელოსელი ვაჟაკის დახოცვისა, რასაც კენჭისყრითაც დაუჭირა მხარი. არისტოფონტმა დახატა თურმე ნემეა³⁸, რომელსაც ჩახუტებული ესეა მუხლებზე ალკიბიადე: ათენელები ჯგუფ-ჯგუფად მოისწრაფოდნენ ამ სურათის სანახავად და თავის სიხარულს ხმამაღლა ამჟღავნებდნენ. უხუცესებს კი ასეთი რამეებიც არ მოსწონდათ, რადგან მათში ტირანიისა და უკანონობის გამოვლინებას ხედავდნენ. ეტყობა, უსაფუძვლოდ არ უთქვამს არქესტრატეს:³⁹ ორ ალკიბიადეს ელადა ნამდვილად ვერ აიტანდაო. ერთხელ, როცა წარმატებას მიღწეული ალკიბიადე სახალხო კრებიდან ამალის თანხლებით ზარზეიმით ბრუნდებოდა, ავყია ტიმონმა მას გვერდი კი არ აუარა და განზე კი არ გადადგა, რაც ჩვევად ჰქონდა სხვებთან შეხვედრის დროს, არამედ შეეგება, მიესალმა და უთხრა: „კარგად იქცევი, აგრე რომ იზრდები, შვილო... ბოლოს და ბოლოს უდიდეს ბოროტებად გაეზრდები ყველა ამათ!“ ზოგმა გაიციინა, ზოგმაც გალანძღა ტიმონი; მაგრამ ზოგიერთი მეტად შეაშფოთა ნათქ-

ვამბა. აი, ასეთი მერყევი გახლდათ აზრი ალკიბიადზე მისი ბუნების არამდგრადი ხასიათის გამო.

17. სიცილიის დამორჩილებას ჯერ კიდევ პერიკლეს სიცოცხლეში იზრახავდნენ ათენელები, მაგრამ ამ საქმეს მისი გარდაცვალების შემდეგ მოჰკიდეს ბეჯითად ხელი იმ მოკავშირეთა დახმარების საბაბით, რომელთაც სირაკუზელები ავიწროებდნენ. ათენელები ყოველ ცალკე შემთხვევის დროს გზავნიდნენ დამხმარე ძალას იქ და ამით მოსალოდნელ უფრო დიდ ლაშქარს უკაფავდნენ გზას. ნამდვილი საამისოვნების ცეცხლი მათ ალკიბიადემ შეუთო. მან ათენელები დაარწმუნა, ამიერიდან ნაწილ-ნაწილ და ნელ-ნელა კი არ ემოქმედათ, არამედ დიდი საზღვაო ძალით დაძრულიყვნენ სიცილიისაკენ და ცდილიყვნენ, ერთბაშად დაეპყროთ კუნძული. ალკიბიადემ ხალხს დიდი იმედები შთაუწერა, მაგრამ თვითონ კიდევ უფრო დიდი მიზნებისაკენ მიისწრაფოდა: აიცილია, მისი აზრით, განზრახული ლაშქრობის დასაწყისი იყო და არა დასასრული, როგორც სხვები ფიქრობდნენ. სირაკუზეს აღებას ნიკია უძნელეს საქმედ თვლიდა და ხალხს მისგან განარიდებდა; ალკიბიადე კი უკვე კართაგენსა და ლიბიაზე ოცნებობდა, მერმე ამათ იტალიასა და პელოპონესს ამატებდა, ხოლო სიცილიას ომის მხოლოდ საწყის გზად თვლიდა. ახალგაზრდები მან მყისვე მოხიბლა იმედებით; უხუცესები კი მათ უამბობდნენ იმ სასწაულებრივ სანახაობებზე, რომელთაც ლაშქრობის უამს იხილავდნენ. გარდა ამისა, ბევრი ხალხი იყრიდა თავს პალესტრებსა თუ სხვა ადგილებში და ნახევარ რკალად დადგმულ მერხებზე ჩამომსხდარნი მიწაზე ხატავდნენ კუნძულის სქემას, ლიბიისა და კართაგენის მდებარეობას. ამბობენ, ფილოსოფოსი სოკრატე და ასტროლოგოსი მეტონი ამ ლაშქრობისაგან კარგს არაფერს მოელოდნენ ათენის სახელმწიფოსათვის. ეტყობა, სოკრატე მისთვის ჩვეული შინაგანი დემონისაგან იყო შეგონებულგაფრთხილებული,⁴⁰ რაც შეეხება მეტონს, იგი მომავლის გონებით განსჯამ, თუ რომელიღაც მისნობაზე დაკვირვებამ შეაშინა, თითქოს ჰკუაყ დაკარგა, წაავლო ხელი ანთებულ ჩირადდანს და თავის სახლს ცეცხლი წაუკიდაო. ზოგიერთები კი გადმოგვეცემენ: არაფერი ჰკუა არ დაუკარგავს, უბრალოდ ღამით სახლი გადაწვა, ხოლო დილით თავყრილობაში გა-

მოცხადდა და ითხოვა, უბედურებაში შეშველებოდნენ და მისი ვაჟი ლაშქრად არ წაეყვანათ. ამ ხერხით თანამოქალაქენი გააცურა (და რაც ითხოვა, შეუსრულეს).

18. ნიკია მაშინ სტრატეგოსად აირჩიეს, თუმცა მას ამის სურვილი არ ჰქონდა: ამ თანამდებობისაგან განრიდების არცთუ მცირე მიზეზი მისი თანაამხანაგი გახლდათ. მაგრამ ათენელებს მიაჩნდათ, ომის საქმე უკეთ წარიმართებოდა, თუ სიცილიაში გაგზავნიდნენ არა მარტო ალკიბიადეს, არამედ თუ მის მამაცობას ნიკიას წინდახედულებასაც შეუზავებდნენ. მესამე სტრატეგოსი — ლამაქე, მიუხედავად ხანდაზმული ასაკისა, ბრძოლაში ალკიბიადეზე ნაკლებ მგზნებარებასა და საფრთხისმოყვარეობას როდი იჩენდა.

ჯარის რაოდენობასა და საჭირო სამზადისზე მსჯელობის დროს ნიკიამ კვლავ სცადა, წინაღობოდა ომს და თავიდან აეცდინა იგი. მას დაუპირისპირდა ალკიბიადე და დასძლია კიდევ: ხოლო რიტორმა დემოსტრატემ წინადადება შეიტანა, სტრატეგოსებისათვის (დამოუკიდებელი ძალა-უფლება მიეცათ ომის მომზადებისა, თუ მსკლევლობის მთელი ხნის მანძილზე. ხალხმა მხარი დაუჭირა გალაშქრებას და უკვე ყველა და ყველაფერი მზად იყო ზღვაში გასასვლელად, ავის მომასწავლებელი ნიშნები რომ არ გამოჩენილიყო და ერთი დღესასწაულიც არ დამთხვეოდა. სწორედ იმ დღეებში დადგა ადონისის დღეობა: ქალებმა ყველგან გამოდგეს მიცვალებულთა გვამების გამოსახულებანი; მერმე, დაკრძალვის წესთა მიბაძვით, გულ-მკერდში ხელების ცემა დაიწყეს და გლოვის სიმღერები გააბეს. ამის შემდეგ ერთ ღამეში ვილაციებმა დაამახინჯეს ჰერმესის თითქმის ყველა გამოსახულებათა სახეები⁴¹. ამ ამბავმა ისინიც კი ააფორიაქა, ვინც ასეთ რამეს უწინ ყურადღებას არ აქცევდა, ჯერ ითქვა, თითქოს ეს საქმე ჩაიდინეს კორინთელებმა, რომლებმაც სირაკუზზე დააფუძნეს და დაასახლეს და ახლა წინამოსწავეების ნიშნების საბაბით, ომის შეყოვნებას, ანდა სულაც იმას ცდილობენ, ათენელებს მასზე ხელი ააღებინონო. ხალხმა არც ეს ხმა იწამა და არც იმათ დაუჯერა. რომელთა აზრითაც, მომხდარი ამბავი ავის მომასწავებელი ნიშანი კი არ იყო, არამედ იმ თავაშვებული ახალგაზრდების მიერ ჩადენილი საქმე, რომელთაც ჩვევად აქვთ, ხუმრობიდან თავხედობაზე გადავიდნენ. წყრომითა და ში-

შით იუწყა მომხდარი საბჭომ და ხალხმა; ჩათვალა იგი შეთქმულთა მიერ დიდ ზრახვათა აღსასრულებლად მოწყობილ საქმედ, შეუდგა მის მკაცრ გამოძიებას და რამდენიმე დღის განმავლობაში საამისოდ ბევრჯერ შეიკრიბა.

19. სწორედ მაშინ ხალხის ერთმა წინამძღოლმა ანდროკლემ მოიყვანა რამდენიმე მონა და მეტოიკოსი, რომლებმაც განაცხადეს: ალკიბიადე და მისი მეგობრები ღვთაებათა სხვა ქანდაკებებს ამახინჯებდნენ და ღვინით შეზარხოშებულნი წმიდა საიდუმლოებათა აღსრულებას ბაძავდნენო. გარდა ამისა, მაუწყებლებმა თქვეს: ვინმე თეოდორე მაცნე — შიკრიკს ასახიერებდა, პულიტიონი — დაღუქოსს, ხოლო თვითონ ალკიბიადე — ჰიეროფანტეს, მათი დანარჩენი მეგობრები კი იქვე იყვნენ და წმიდა საიდუმლოებათა აღმასრულებელ მისტებს ეძახდნენ ერთიმეორესო⁴². ყველაფერი ეს წერილობით იყო გადმოცემული კიმონის ძის თესალეს წერილობით პატაკში. თესალე ბრალს სდებდა ალკიბიადეს ორივე ღმერთქალის⁴³ მიმართ გამოჩენილ მკრეხელობაში. ხალხი მეტისმეტად აღელდა და სასტიკად კიცხავდა ალკიბიადეს. ამის ყველაზე დიდი მტერი ანდროკლე კიდევ უფრო მეტად აღვივებდა საყოველთაო მრისხანებას. ალკიბიადე და მისი მეგობრები დასაწყისში შეშფოთდნენ, მაგრამ მერმე, როცა გაიგეს, ის მეზღვაურები, რომლებიც სიცილიაში უნდა გამგზავრებულიყვნენ, მათი ერთგულნი რჩებოდნენ და სახმელეთო ჯარიც კეთილგანწყობილი იყო მათ მიმართ; აგრეთვე, როცა შეიტყვეს, რომ რიცხვით ათასამდე არგოსელი და მანტინელი ჰოპლიტი აშკარად აცხადებდა: ჩვენ ალკიბიადეს ხათრით დავთანხმდით ასეთ შორეულ, ზღვის გადაღმა გალაშქრებაზე და თუ ვინმე მას აწყენინებს, მყისვე დავბრუნდებით უკანო; — აი, მაშინ ალკიბიადეც და მისი მახლობლებიც გამხნევდნენ და დანიშნული ჟამისათვის თავდასაცავი სიტყვის წარმოსათქმელად განემზადნენ. ალკიბიადეს მტრებს კვლავ წარეკვეთათ სასო და შეშინდნენ: ვაითუ ხალხმა მეტად ღმობიერი განაჩენი გამოუტანა ალკიბიადეს იმის გამო, რომ მისი სამსახური სჭირდებო. მაშინ მათ ასეთ ხერხს მიმართეს: შეაგონეს პრიტორებს, რომლებიც ალკიბიადეს აშკარა მტრებად არ ჩანდნენ, მაგრამ იგი მის წინააღმდეგ შეთქმულთა ნაკლებ არ ეზიზღებოდათ, გამოსულიყ-

ვნენ თავყრილობაზე და ეთქვათ, რომ — უაზრობაა, შეუზღუდავი ძალა-უფლებით აღჭურვილმა და ასეთი დიდი მხედრობის მეთაურად დაყენებულმა სტრატეგოსმა ახლა, როცა ჯარიც თავმოყრილია და მოკავშირენიც, ფუჟად დაკარგოს დრო, სანამ აქ მსაჯულებს ირჩევენ და წყლის საათებს უკვირდებიან: „დაე, მშვიდობით გავიდეს ახლავე ზღვაში და მერმე, როცა ომი დამთავრდება, დაბრუნდეს და ამავე კანონების წინაშე გამოვიდეს თავდასაცავი სიტყვით!“ თავის დასაცავად გამოსვლის ამ მზაკერული გადადების აზრს ალკიბიადე მაშინვე ჩაწვდა, წინ წამოდგა და განაცხადა: „საზარელი საქმეა, ამ უზარამაზრი ლაშქრის სათავეში მყოფი კაცი საომრად გამგზავნოთ ისე, რომ ჩემს წინააღმდეგ აღძრული ბრალდებანი და ცილისმწამებანი მოუხსნელად დავიტოვო; სჯობს, მოგვედღე, თუ ბრალდებებს თავიდან არ მოვიცილებ; და თუ ამ ბრალდებებისაგან თავს დავიხსნი და გავმართლდები, მაშინ ცილისმწამებელთა შიში აღარ მექნება და ხალისით გავემართები ჩვენი მტრების წინააღმდეგ!“.

20. ალკიბიადემ თავისი ვერ გაიტანა: უბრძანეს, ზღვაში გასულიყო და მან თანასტრატეგოსებთან ერთად ლუზები აუშვა.⁴⁴ ალკიბიადეს ჰყავდა ასორმოცამდე ტრიერი, ხუთი ათას ასი ჰოპლიტი, ათასსამასამდე მშვილდოსანი, მეშურღულე და მსუბუქად შეიარაღებული მეომარი; ჰქონდა აგრეთვე ყველა საჭირო აღჭურვილობა. როცა ოტალიას მიაღდა და ქალაქი რეგიუმში აიღო, ალკიბიადემ წამოაყენა თავისი აზრი, რა ხერხით ეწარმოებინათ ომი. ნიკიამ დაიწუნა მისი გეგმა, ლამაქემ კი მზარი დაუქირა. მაშინ ალკიბიადემ სიცილიისაკენ გასცურა და დაიკავა ქალაქი კატანე. სხვა ვერაფრის გაკეთება ველარ შეძლო, ვინაიდან ათენელებმა გამოუძახეს, რათა დაუყოვნებლივ წარმდგარიყო სამსჯავროს წინაშე. თავდაპირველად, როგორც ითქვა, ალკიბიადეს წაუყენეს მონებისა და მეტოიკოსების ჩვენებებზე დამყარებული საკმაოდ უღიმღამო და საეჭვო, ცილისმწამებლური ბრალდებები. შემდეგ კი, როცა იგი სალაშქროდ გავიდა, მტრებმა გააძლიერეს მასზე თავდასხმა; შეაწნეს ერთმანეთს ჰერმებზე მიტანილი ძალადობა და მისტერიათა გამართვა, ვითარცა შედეგი ერთი შეთქმულებისა ამბოხებისა და სახელმწიფო გადატრიალების მოსახდენად. ყველა, ვისაც კი რაღაცნაირად

ედებოდა ბრალი ამ საქმეში, გაუსამართლებლად ჩაყარეს საპყრობილეში. ნანობდნენ, დადგენილების ძალით რომ თავის დროზე არ შეიპყრეს ალკიბიადე და არ დასაჯეს ასეთ მძიმე დანაშაულობათა ჩადენისათვის. მის წინააღმდეგ აღძრული წყრომა და რისხვა თავს დაატყდა მის ყოველ ნათესავს, მეგობარსა და ახლობელს. თუკიდიდე გვერდს უვლის დამბეზლებელთა და ბრალდებათა აღმძვრელების დასახელებას, სხვები კი ასახელებენ დიოკლიდასა და ტევკრეს. მათ შორისაა აი ამ სტრიქონების შემთხვეული კომიკოსი ფრინბქე:

ძვირფასო ჰერმეს, ფრთხილად იყავ ძირს არ დაეცე.
არა იტყვიო და არ მისცე სხვა დიოკლიდას,
ავის მომქმედსა, საშუალება, ცილი დაგწამოს!

ჰერმესი: ფრთხილად ვიქნები, არ ვისურვებ ჩილოდ მიიღოს ჩემი დაღუპვით ვინმე ტევკრე გადაშთივლა!

მიუხედავად ასეთი ვითარებისა, დამბეზლებლებმა ეერაფერი უჩვენეს მტკიცე და ხელჩასაჭიდი. ერთმა მათგანმა კითხვაზე, თუ ვით შეიცნო სახე ჰერმეების შემბილწველისა, უპასუხა: „მთვარის შუქზე შევიცანიო“. იგი მწარედ მოტყუედა: სინამდვილეში ყველაფერი მოხდა ძველი და ახალი მთვარის გასაყარზე. ამან შეაშფოთა ყველა, ვისაც კი გონება ერჩოდა, მაგრამ ხალხის ყურადღება მაინც ვერ შეანელა ცილისწამებათა მიმართ. ათენელებმა თავიდანვე დაწყებული მგზნებარებით და შეუწყვეტლივ განაგრძეს ყოველი დაბეზლებულის შეპყრობა და საპყრობილეში ჩაგდება.

21 ბორკილდადებულთა და პატიმრობაში მყოფთა შორის სამსჯავროს მოლოდინში იყო რიტორი ანდოკიდეც, რომელსაც ჰელანიკე ოდისევსის შთამომავლობას მიაკუთვნებს. ეს ანდოკიდე დემოსის მოძულე და ოლიგარქიის მომხრე კაცად ითვლებოდა, მაგრამ უმთავრესი ეჭვი მის მიმართ ჰერმეების შემბილწვის საქმესთან დაკავშირებით აღძრა, ეგვიდის ფილეს მიერ მის სახლთან დადგმულმა ჰერმესის დიდმა ქანდაკებამ. ათენის ყველაზე თვალსაჩინო და მცირერიცხოვან ჰერმეებში მხოლოდ ის აღმოჩნდა ხელუხლებლად გადარჩენილი. სწორედ ამის გამო იგი ახლაც „ანდოკიდეს ქანდაკებად“ იწოდება და ყველა აგრე ეძახის მიუხედავად ზედ ამოკვეთილი წარწერისა. იმავე საქმის გამო საპყრობილეში მყოფთაგან ან-

დოკიდე დაუახლოვდა და დაუშვებობრდა ერთ ნაკლებად ცნობილ, მაგრამ ჰკუთხა და გამბედაობით გამოჩნეულ კაცს, სახელად ტიმეოსს. აი რა ურჩია მან ანდოკიდეს: „შენ და რამდენიმე კაცმა, და არა ყველამ, საკუთარ თავზე აიღეთ ბრალდება: ხალხის დადგენილებით, ვინც დანაშაულს აღიარებს, შეწყნარებული იქნება; სამსჯავროს შედეგი კი ყველა ბრალდებულისათვის უკლებლივ ბურუსითაა მოცული და განსაკუთრებულად საშიშია წარჩინებულ პირთათვის. უმჯობესია თავის გადარჩენა ტყუილის აღიარებით, ვიდრე უსახელო სიკვდილი საზარელი ბრალდებით. საერთო სიკეთის თვალსაზრისი ამას მოითხოვს. რამდენიმე და ისიც საექვო პირთა განწირვა რისხვისაგან დაიხსნის მრავალსა და საუკეთესო ადამიანს“. ტიმეოსის ამ რჩევასა და შეგონებას ანდოკიდემ დაუჭერა და, გახდა რა საკუთარი თავისა და სხვათა დამბეზლებელი, გადაწყვეტილების თანახმად, თვითონ შეწყნარებულ იქნა, მაგრამ სხვები, ვინც კი დაასახელა, ყველა სიკვდილით დასაჯეს, გარდა იმ პირებისა, რომლებმაც გაქცევით უშველეს თავს. ნდობის მოსაპოვებლად ანდოკიდემ დაბეზლებულებს საკუთარი მონები დაუმატა. ხალხმა თავისი მრისხანება მაინც არ შეწყვიტა; ის კი არა და, პერშეების შემბილწველთა თავიდან მოშორების შემდეგ თითქოს ზრუნვისაგან შესვენებულმა მთელი თავისი რისხვის ძალა ალკიბიადეს დაატეხა თავს. ბოლოს, ალკიბიადეს წამოსაყვანად გაგზავნეს „სალამინია“,⁴⁵ ოღონდ მივლინებულთა მკაცრი გაფრთხილებით — ძალა არ ეხმარათ და თითიც არ დაეკარებინათ; თავაზიანად უნდა მიეცათ წინადადება ალკიბიადესათვის, მათ გამოჰყოლოდა, რათა სამსჯავროს წარდგომოდა და თავი გაემართლებინა ხალხის წინაშე. ათენელები შიშობდნენ, მტრის მიწაზე მყოფ მხედრობაში მღელვარება და ამბოხება არ დაწყებულყო, რაც, ალკიბიადეს სურვილით, სულ ადვილად მოხდებოდა. ალკიბიადეს წასვლისთანავე მეომრებს გული გაუტყდათ, რადგან წინასწარ გრძნობდნენ, ნიკიას მეთაურობაში ომი დაყოვნდებოდა და ფუჰად გაგრძელდებოდა. ალკიბიადეს განშორებით საქმეს თითქოს წამაქეზებელი ნესტარი წაერთვა. მართალია, რჩებოდა ლამაქე, კაცი მეომარი და მამაცი, მაგრამ სიღარიბის გამო მას საჭირო ღირსება და წონა აკლდა.

22. სანამ ზღვაში გავიდოდა, ალკიბიადემ მოასწრო და ათენელებს წაართვა ძესენე. მესენელებში იყვნენ ისეთები, რომლებიც ქალაქის ჩაბარებას იზრახავდნენ. ალკიბიადე მათ ცხადზე ცხადად იცნობდა; ისინი მან სირაკუზელთა მეგობრებს გადასცა და ამით ათენელებს საქმე ჩაუფლავა. თურქიეში ალკიბიადე ტრიერიდან ჩამოვიდა და ისე გაქრა, მაძიებელ მღევრებს კვალი დაუკარგა. ვილაყამ იცნო იგი და ჰკითხა: „ალკიბიადე, ნუთუ არ ენდობი საქშობლოს?“ „როგორ არა, — უპასუხა ალკიბიადემ, — ყველაფერში ვენდობი, მაგრამ, თუ საქმე ჩემ სიცოცხლეს ეხება, საკუთარ დედასაც ვერ ვერწმუნები, ვაითუ შეეშალოს და შავი კენჭი ჩამიგდოს თეთრის ნაცვლად!“ შემდგომ ხანებში, როცა გაიგო, ათენის პოლისმა მას სიკვდილი გადაუწყვიტა, ასე თქვა: „ჰო, მაგრამ მე ათენელებს დავუშტყიციებ, რომ ცოცხალი ვარ!“

წერილობით შედგენილი საჩივარი ალკიბიადეზე შემდეგს შეიცავდა: „თესალე, კიმონის ძე, ლაკიადელი, კლინიას შვილს ალკიბიადე სკამბონიდელს ბრალად სდებს იმას, რომ — შეურაცხჰყო ორი ღმერთქალი, დემეტრე და კორე,⁴⁶ თავის საკუთარ სახლში საიდუმლო ღვთისმსახურებას ჰბაძავდა და ამას მეგობრებს ახილევბდა იმ წამოსასხამში გახვეული, რომელსაც უზენაესი ქურუმის ატარებს ხოლმე, როცა წშიდათაწმიდა სამსახურს ეწევა; ამასთანავე თავისთავს ალკიბიადე უწოდებდა ჰიეროფანტეს, პოლიტიონს — დადუქოსს, ფეგელ თეოდორეს — მაცნე-შიკრიკს, ხოლო სხვა მეგობრებს — მისტებსა და ეპოპტებს;⁴⁷ და ამას სჩადიოდა ევმოლოპიდების, კერიკებისა და ელევსინელი ქურუმების მიერ შემოღებული კანონებისა და გადაწყვეტილებების საწინააღმდეგოდ“.⁴⁸ ალკიბიადე დაუსწრებლად გაასამართლეს, მისი ქონება სწავლაგადობას გადასცეს და ამასთან ერთად გადაწყვიტეს, ყველა ქურუმისა და ქურუმისხეს დაეწყველა იგი. ამბობენ, ქურუმ ქალთაგან მხოლოდ მენონის ასული აგრაველი თიანო წავიდა ამ გადაწყვეტილების წინააღმდეგ და განაცხადა, რომ იგი ქურუმისხედ მოვლენილია ლოცვა-ვედრებისათვის და არა წყევლისათვის.

23. სანამ ხსენებულ გადაწყვეტილებებს იღებდნენ და განაჩენს ამზადებდნენ, თურიედან პელოპონესში გადახვე-

წალი ალკიბიადე ჯერ არგოსში შეჩერდა. მერჲე, რაკი მტრების ეშინოდა და სამშობლოზე მთლიანად აღო ხელი, სპარტაში კაცი გაგზავნა ხელშეუვალობის თხოვნით და იმის რწმუნებით, რომ იგი სპარტელებს ამიერიდან გაცილებით მეტ სიკეთესა და სარგებლობას მოუტანდა, ვიდრე ის ენება იყო, რომელიც მათ მტრობის უამს მიაყენა. სპარტელებმა ალკიბიადე შეიფარეს და აღთქმაც დაუდეს. ალკიბიადემ კვლავ მოიკრიბა მხნეობა და ერთი, რაც მაშინვე გააკეთა ის იყო, რომ სპარტელები, რომლებიც სირაკუზელთა დახმარებას აყოვნებდნენ, წაქეზებით აიძულა, სიცილიაში გაეგზავნათ რაზმი გილიპეს წინამძღოლობით და იქ ათენელთა ხალხს შეემუსრათ. მეორე ის გახლდათ, რომ ომი აქედან ათენელთა მხარეში გადაატანინა. მესამე და უდიდესი საქმე კი ის იყო, რომ დეკელია⁴⁹ კედლების შემოვლებით გაამაგრებინა და ამით ათენის პოლისს შავზე შავი ღლე დაუყენა, რადგან ამაზე უარესს ვერაფერს უზამდა.

სახელმწიფოებრივი საქმიანობით ალკიბიადემ კეალილი სახელი და მოწიწება დაიმსახურა, მაგრამ არანაკლებ აღაფრთოვანა და მოხიბლა ხალხი თავისი პირადი ცხოვრების ნირით, რაკი ლაკონების ჩვევებს იცავდა.⁵⁰ ყველა ხელდავდა, როგორ მოკლედ იკრეკდა თმას, ვით ბანაობდა ცივ წყალში და როგორ შეეწყო ქერის კვერსა და შავ შეკამაღს.⁵¹ ძალზე უჭირდათ, დაეკერებინათ, რომ ამ კაცს თავის დროზე შინ მზარეული ჰყავდა, რომ იგი ნელსაცხებელთა ოსტატთან დადიოდა, ანდა — თითს რომ არ აკარებდა ასაკრეფად მილეტური მოსასხამის კალთას. როგორც ამბობენ, სხვა მრავალ უნართან ერთად, მას ჰქონდა ადამიანთა ოსტატური მონადირების დიდი ნიჭი და ამას ასერხებდა უცხო ჩვევებისა და ცხოვრების ნირის მიბაძვა-შეგუების გზით; მას ძალუძდა, ზნე-ხასიათი ქამელეონზე მეტი სისწრაფით გამოეცვალა. ქამელეონს, ამბობენ, ყველა ფერის მიღება შეუძლია, გარდა ერთი — თეთრი ფერისაო. ალკიბიადესათვის კი არ არსებობდა არაფერი, არც კარგი და არც ავი, რის ბუნებრივად მიბაძვაც არ შესძლებოდა: სპარტაში იგი იყო თავგამოდებული მოვარჯიშე, უბრალო და პირქუში კაცი; იონიაში — ნებიერი, ავზორცი და უდარდელი; თრაკიაში — თრობის მოტრფიალე; თესალიაში — ცხენოსნობის მოყვარული; ტი-

საფერნე სატრაპის კარზე მყოფი ზვიადობითა და ნებივრობით სპარსულ ფუფუნებას აქარებებდა. ოლონდ ეს იყო, რომ მთლად ადვილად კი არ იცვლიდა სახესა და ხასიათს, არამედ, როცა თავისი ნამდვილი ბუნებით ვინმეს შეაწუხებდა, აი მაშინ იფარებდა ყოველ ხელსაყრელ ნიღაბს.

ასე იყო თუ ისე, ლაკედემონში მისი გარეგნობის დანახვაზე ასე იტყოდნენ: „ეს აქილევის ძე კი არა, თვითონ აქილევისი უნდა იყოს, ოლონდ — ისეთი, ლიკურგემ რომ გამოზარდა“. ვინც მის ნამდვილ მისწრაფებებს და ქცევებს დაუყვირდებოდა, ალბათ შესძახებდა: „ეს ხომ იგივე ქალია“¹⁵² ალკიბიადემ შეაცდინა ცოლი მეფე აგისისა იმ ხანებში, როცა აგისი სამშობლოდან სალაშქროდ იყო გასული. ქალი ფემშიძემდ შეიქნა და ამას არც მალავდა. როცა ბიჭი შვა, სააშკარაო სახელად ლეოტიქიდე დაარქვა, ხოლო შინ, მეგობრებსა და მსახურებთან, ბიჭს ჩურჩულით ალკიბიადეს ეძახდა. აი, ასე იყო სიყვარულით შეპყრობილი ეს ქალი! ალკიბიადე სიცილით ამბობდა: ეს საქმე თავხედობით და საკუთარი სიამოვნებისათვის კი არ ჩავიდინე, არამედ იმისათვის, რომ ლაკედემონელებზე ჩემმა მშთამომავლობამ იმეფოსო. ამ უხამსობის ამბავი ბევრს მიჰქონდა აგისთან; მაგრამ ყველაზე სანდო მოწმე მისთვის დრო გამოდგა. ერთხელ მიწა იძრა თურმე; შეშინებული აგისი ცოლის საწოლი ოთახიდან გამოვარდა და მთელი ათი თვის განმავლობაში მეუღლეს არ მიჰკარებია. ლეოტიქიდე სწორედ ამ ვადის შემდეგ გაჩნდა და აგისმა, ცხადია, უარყო მისი მამობა. ამის გამო ლეოტიქიდეს გამეფების უფლება აღუკვეთა.

24. სიცილიაში ათენელთა დამარცხების შემდეგ ქიოსელებმა, ლესბოსელებმა და კიზიკოსელებმა სპარტაში ელჩები გაგზავნეს მის მხარეზე გადასვლისათვის. ლესბოსელებს ბეოტიელები შუადგომლობდნენ, კიზიკოსელებს ფარნაბაზე¹⁵³ უჭერდა მხარს, მაგრამ ლაკედემონელებმა ალკიბიადეს რჩევით, ამჯობინეს, უწინარეს ყოვლისა ქიოსელებს დახმარებოდნენ. ალკიბიადე თვითონაც გავიდა ზღვაში, გადაიბირა თითქმის მთელი იონია და ლაკედემონელ სარდლებთან თანადგომით დიდი ზიანი მიაყენა ათენელებს. ცოლის შეურაცხყოფის გამო ისედაც მტრად გადაკიდებულმა აგისმა ახლა უკვე შურის თვალითაც დაუწყა ცქერა ალკიბიადეს სა-

ხელს, ვინაიდან თითქმის ყოველ წამოწყებასა და წარმატებას დარბეული ხმა ალკიბიადეს მიაწერდა. შურის გამო ალკიბიადეს უკვე ველარც სხვა წარჩინებული და პატივმოყვარე სპარტელები იტანდნენ. მათ აიძულეს შინაური მშართველ-გამგებლები, იონიაში ალკიბიადეს მოკვლის ბრძანება გაეგზავნათ. ალკიბიადემ საიდუმლოდ შეიტყო ეს და, მართალია, ყოველ საქმეს კვლავინდებურად ლაკედემონელებთან ერთსულოვნებით ასრულებდა, მაგრამ შეშინებული ყოველნაირად ცდილობდა, ხელიდან დასხლტომოდა მათ. ბოლოს და ბოლოს თავის გადასარჩენად იგი სპარსთა მეფის სატრაპს ტისაფერნეს ჩაბარდა და მის კარზე სულ მალე პირველი და დიდი გავლენის მქონე კაცი გახდა. მისი ხერხიანობის გასაოცარი მრავალმხრივობა აღფრთოვანებას იწვევდა ბარბაროსისას, რომელიც თვითონაც არ იყო უბრალო კაცი, მაგრამ უზნეობითა და მანკიერებით გამოირჩეოდა. ალკიბიადესთან ყოველდღიური ურთიერთობის შედეგად გამოწვეულ ხიბლს წინ ვერ აღუდგებოდა ვერავითარი ბუნებისა და ნებისყოფის პატრონი. მასთან ერთად ყოფნა და მისი ცქერა იმათაც კი სიამესა და ხალისს ჰკვირიდა, რომელთაც მისი შიში და შური ჰქონდათ. სპარსებში ელინების ყველაზე მეტად მოძულე და, საერთოდ, მძვინვარე ხასიათის ტისაფერნეც კი ისე მოღრიკა ალკიბიადეს ქათინაურმა და თავაზიანმა საქციელმა, რომ სამაგიერო ლოიალობითა და ქლესაობით კიდევ აჯობა მას. თავის უმშვენიერეს ბალთაგანს, რომელიც ჭანმრთელობისათვის სასარგებლო წყლებითა და მდელოებით გამოირჩეოდა და ამის გამო მოსალხენი ადგილებით და თავშესაფრებით მეფური სიდიადით იყო მორთული, ტისაფერნემ ალკიბიადეს სახელი დაარქვა. ამ ბაღს მრავალი ხნის მანძილზე ყველა „ალკიბიადეს ბაღს“ ეძახდა.

25. ამგვარად ალკიბიადემ ხელი აიღო ვერაგ სპარტელებთან თანადგომაზე და აგისის შიშით მათ დიდ ზიანს აყენებდა. მან ტისაფერნეს გადააფიქრებინა, ძველებური ხალისით დახმარებოდა სპარტელებს და საბოლოოდ დაერბია ათენელები. ურჩია, მოზომილად გაეღო სახსრები და ნელ-ნელა დაეკნინებინა ორივე ხალხი, რომლებიც, ერთმანეთის დასუსტებით, სპარსთა მეფის მორჩილი გახდებოდნენ. ტისაფერნე ადვილად დაჰყვა მის რჩევას და ისე აშკარად ამყ-

ღვენება მისადმი სიყვარულსა და აღრფთოვანებას, რომ ელინთა ორივე მოწინააღმდეგე ბანაკი იმედის თვალს აღკიბიადესლა აპყრობდა. ათენელები, რომლებიც დიდ გასაჰკირში აღმოჩნდნენ, ახლა ნანობდნენ მისთვის გამოტანილი განაჩენის გამო და, თავის მხრივ, ალკიბიადეც წუხდა და შიშობდა, ათენის პოლისი არ დაქცეულიყო და თვითონაც საძულველ ლაკედემონელთა ხელში არ ჩავარდნილიყო.

იმ ხანებში ათენელების თითქმის მთელი საქმიანობის ბედნი სამოსზე წყდებოდა. აქედან საზღვაო ძალებით დაძრული ათენელები კვლავ იმორჩილებდნენ გადამდგარ ქალაქებს და თავიანთ სამფლობელოებსაც იცავდნენ. მათ ჯერ კიდევ ძალუძდათ, ასე თუ ისე, ზღვაზე გამკლავებოდნენ მტერს, მაგრამ ეშინოდათ ტისაფერნესი და იმ ასორმოცდაათი ფინიკიური ტრიერისა, რომლებიც, გავრცელებული ხმების მიხედვით, მალე უნდა გამოჩენილიყვნენ. მათი მოსვლა კი ათენის პოლისს ხსნის არავითარ იმედს აღარ უტოვებდა. ალკიბიადემ რომ ეს ამბავი შეიტყო, სამოსზე მყოფ ათენელ თავკაცებთან ფარულად გაგზავნა მაცნე და მისი პირით იმედი შეუთვალა: ტისაფერნეს მოწყალედ გაგიხდით, მაგრამ არა ბრბოს გულის მოსაგებად, რომელსაც არ ვენდობი, არამედ საუკეთესოთა ფენის ხათრით, თუ მამაცობით აღვსილნი ბრბოს ზვიადობას დათრგუნავთ და ათენის სახელმწიფოს ხსნის საქმეს თვითონ ააღებთ ხელთო. ალკიბიადეს შემონათვალს დიდი მოწონებით შეხედნენ. მხოლოდ ერთმა სტრატეგოსმა, დირადეელმა ფრინიქემ, სრულიად საფუძვლიანი ეჭვი გამოთქვა: ალკიბიადეს არც ოლიგარქია სჭირდება და არც დემოკრატია, იგი ყოველნაირად ცდილობს. უკან დაბრუნდეს და ამიტომ ხალხის ცილისწამებით ძლიერაა წინაშე მლიქვნელობასა და მათი გულის მოსაგებ ხერხს მიმართავსო. ფრინიქეს მოსაზრება უარყვეს და ისიც ცხადი გახდა; ეს კაცი ალკიბიადეს მტერი იყო. მაშინ ფრინიქემ მალულად აუწყა მტრის ნავარქოსს⁵⁴ ასტიოქეს ყველაფერი და ურჩია, განრიდებოდა ალკიბიადეს და სულაც შეეპყრო ეს ორპირი და თვალთმაქცი. მოხდა ის, რომ ერთმა მოლაღატემ მეორე მოლაღატესთან გამართა მოლაპარაკება: ასტიოქემ, რომელსაც ტისაფერნეს შიში ჰქონდა და იმასაც ხედავდა, ალკიბიადე ტისაფერნეს დიდ პატივში ჰყავდა, ფრინიქე ორივესთან და-

აბეზლა. ალკიბიადემ მყისვე აფრინა კაცები სამოსზე ფრინიქეს მოლალატობის საუწყებლად. ყველა აღშფოთდა და შეერთებული ძალით ფრინიქეს ეკვეთნენ. შექმნილი ვითარებიდან სხვა გამოსავალი რომ ველარ ნახა, ფრინიქემ სცადა ერთი ბოროტება მეორე ბოროტებით განეკურნა. მან კვლავ გაუგზავნა ასტიოქეს წერილი, რომელშიც კიცხავდა მას დაბეზლებისათვის, მაგრამ მაინც ჰპირდებოდა: ათენელთა ხომალდებსა და მხედრობას ხელში ჩაგაგდებინებო. ფრინიქეს გამცემლობამ ვერავითარი ვნება ვერ მიაყენა ათენელებს ასტიოქეს სამაგიერო გამცემლობის წყალობით. ამან ამჯერადაც აუწყა ალკიბიადეს და მის გარშემო მყოფთ ფრინიქეს ზრახვები. ფრინიქემ რაკი წინასწარ იგრძნო: ალკიბიადე მეორე გზისაც დამდებს ბრალსო, დაასწრო მას და ათენელებს განუცხადა: მტერს განზრახული აქვს ზღვიდან შემოგვეტიოს; ამიტომ ხომალდებთან იყავით და ბანაკიც შემოგარენით გავამაგროთო. ათენელები ასეც მოიქცნენ. ალკიბიადესაგან კვლავ მოვიდა წერილი: მოერიდეთ ფრინიქეს, მტრისთვის ბანაკის ჩაბარებას აპირებსო. ათენელებმა არ დაიჯერეს: ალკიბიადემ ჩვენი მტრის ყოველი წინასწარი მზადება და ზრახვა კარგად უწყის და თავის ჩახედულობას ფრინიქეს ცილის დასაწამებლად იყენებსო. მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ ერთერთმა მესაზღვრემ, ჰერმონმა, მოედანზე მახვილით განგმირა ფრინიქე. ათენელებმა საქმე გამოიძიეს და მოკლული ფრინიქეს მოლალატობა დაადგინეს, ჰერმონი და მისი თანამდგომეები კი გვირგვინებით შეამკეს.

26. მაშინ სამოსზე ალკიბიადეს მომხრეებმა გაიმარჯვეს და ათენში სახელმწიფო გადატრიალების მოსახდენად პისანდრე მიავლინეს. მას უნდა წაეჭეზებინა ყველაზე გავლენიანი ათენელები, ძალა-უფლება აეღოთ და დემოკრატია დაეთრგუნათ: ალკიბიადე ამ პირობით გახდის ტისაფერნეს თქვენ მეგობრად და მოკავშირედო. აი, ასეთი იყო საბაბიცა და საფარიც ოლიგარქიის დამყარების მომხრეთათვის. მაგრამ, როცა ეგრეთ წოდებულმა „ხუთი ათასმა“, სინამდვილეში კი „ოთხასთა“ საბჭომ, გაიმარჯვა და ძალა-უფლება აიღო, ალკიბიადესადმი ყურადღება მეტად შეამცირეს და ომის მსვლელობაც შეასუსტეს. ასე მოიქცნენ, ან იმის მიზეზით, რომ არ ენდობოდნენ თანამოქალაქეებს, რომლებიც სახელმწიფო გა-

დატრიალებას ჯერ კიდევ ვერ შეეჩვივნენ, ანდა იმ მოსაზრებით, რომ ოლიგარქიის მულამ მხარდამჭერი ლაკედემონელები ახლა დათმობებზე წავიდოდნენ. შიშის გამო ხალხი იძულებული გახდა, მშვიდად ყოფილიყო: „ოთხასთა“ აშკარად მოწინააღმდეგეების არცთუ მცირე რაოდენობა სიკედლილით დაისაჯა. როცა ეს ამბავი სამოსზე მყოფებმა შეიტყვეს, საშინლად აღშფოთდნენ და გადაწყვიტეს, დაუყოვნებლივ გამგზავრებულიყვნენ პირეოსისაკენ.⁵⁵ მათ ალკიბიადე გამოიწვიეს, სტრატეგოსად გამოაცხადეს და მიმართეს: წინ გაგვიძღე ტირანების დასაძხობადო! ალკიბიადე ხალხის წყალობით მოულოდნელად აღზევებული ზოგიერთი კაცისათვის დამახასიათებელი ფრთაშესხმული სიხარულით როდი მოიქცა. იგი სრულიადაც არ ფიქრობდა, გულის მოსაგებად დაუყოვნებლივ დამორჩილებოდა და წინ არ აღდგომოდა იმათ, ვინც იგი — ლტოლვილი და გაძევებული ამდენი ხომალდისა და ძლიერი მხედრობის წინამძღოლად და სტრატეგოსად აღიარეს. პირიქით, როგორც დიდ სარდალს შეეფერებოდა, მან წინააღმდეგობა გაუწია რისხვით ანთებულთა სურვილებს, არ მისცა საშუალება, შეცდომები დაეშვათ და ამით ათენის პოლისი მაშინ აშკარად დაიხსნა მოსალოდნელი საფრთხისაგან. სამოსიდან რომ ხომალდები დაძრულიყვნენ და შინისაკენ გამოეწიათ, მტერს მაშინვე მიეცემოდა საშუალება, უბრძოლველად დაეკავებინა მთელი იონია, ჰელესპონტი და კუნძულები, ხოლო ათენელები თანამოქალაქეებს შეებრძოლებოდნენ და ომს შიგ ქალაქში ატეხდნენ. ამას ძირითადად მხოლოდ ალკიბიადემ შეუშალა ხელი. იგი არა მარტო არწმუნებდა და მოძღვრავდა საერთოდ ხალხს, არამედ სათითაოდაც მიმიმართავდა მეომრებს, ზოგს — თხოვნით, ზოგსაც — საყვედურით. მას თანადგომით და შეძახილებით ეშველებოდა თრასიბულე სტირიელი, იგი, როგორც გადმოგვცემენ, ათენელებში ყველაზე მაღალი ხმის პატრონი კაცი ყოფილა თურმე. მეორე სიკეთე, რომელიც ალკიბიადემ გამოიჩინა, შემდეგ გახლდათ: იგი შეჰპირდა ათენელებს, რომ სპარსთა მეფის მიერ გამოგზავნილ ფინიკიურ ხომალდებს, რომელთაც ლაკედემონელები ელოდებოდნენ, ან მათ მხარეზე გადაიყვანდა, ანდა გააკეთებდა ისე, რომ ისინი ლაკედემონელებთან არ მისულიყვნენ. ამ პირობით ალკიბიადე სასწრაფოდ გავი-

და ზღვაში. ის ხომალდები, მართალია, უკვე ასპენდოსთან⁵⁶ გამოჩნდნენ, მაგრამ ტისაფერნემ მათ აღარ დაანება მისუ-ლიყვენ ლაკედემონელებთან, რომლებიც ამგვარად მოტყუ-ებული დატოვა. ხომალდთა უკან გაბრუნებას ორივე მხარე ალკიბიადეს აბრალებდა; განსაკუთრებით ლაკედემონელები ცხარობდნენ. მათი აზრით, სწორედ ალკიბიადემ შეაგონა ბარბაროსს, მოთმინებით ეცქირა, როგორ მოუღებდნენ ერთ-მანეთს ბოლოს ელინები. ცხადი იყო, ელინთა ერთ მხარეს რომ ხსენებულნი ანეთი დიდი ძალა შემატებოდა, მეორე მხა-რეს ეს უთუოდ აღუკვეთდა ზღვაზე მბრძანებლობას.

27. ამის შემდეგ „ოთხასთა“ ძალა-უფლება დაემხო. ამ საქმეში დემოკრატიის მომხრეთ ბეჯითად ეხმარებოდნენ ალ-კიბიადეს მეგობრები. მოქალაქეებს სურდათ და მოითხოვდ-ნენ კიდევ, ალკიბიადე დაბრუნებულიყო. მაგრამ იგი ფიქ-რობდა, რომ დაბრუნება საჭიროა არა ცარიელი ხელებით და არა ბრბოს არაფრის მაქნისი შებრალებისა და წყალობის საფუძველზე, არამედ სახელოვანი საქმით. სწორედ ამიტომ, უწინარეს ყოვლისა, რამდენიმე ხომალდით სამოსიდან გამო-ვიდა და კნიდოსსა და კოსს შემოუცურა. აქ გაიგო, სპარტელი მინდარე მთელი ხომალდთკრებულით ჰელესპონტისაკენ მი-ემართებოდა, ხოლო ათენელები მის მდევრად დაძრულიყ-ვნენ. ალკიბიადე მყისვე გაეშურა სტრატეგოსების დასახმარებ-ლად. თავისი თვრამეტი ტრიერით მან ბედზე მიუსწრო აბი-დოსთან გამართულ ბრძოლას სწორედ გადამწყვეტ ვითა-რებაში. დიდი საზღვაო ბრძოლა, რომელშიც ყველა ხომალდი მონაწილეობდა, ორივე მებრძოლი მხარისათვის შენაცვლე-ბითი უპირატესობით, — ხან ერთისა და ხან მეორე მხარის დამარცხება-გამარჯვებით, მიმდინარეობდა. ასე გასტანა ამ ბრძოლამ საღამომდე. ალკიბიადეს გამოჩენამ ორივე მხარეს ყალბი აზრი შეუქმნა: მტერი გამხნევედა, ათენელები კი შეშფოთდნენ. მალე ნავარქოსის ხომალდზე მეგობრობის მა-უწყებელი ნიშანი აღიძარათა და ალკიბიადე მყისვე ეკვეთა გამარჯვებულსა და უკუქცეული მეტოქის მდევარ ჰელოპო-ნესელებს. ისინი მან ნაპირისაკენ აოტა და ისე მიუახლოვდა, რომ მათ ხომალდებს შეუწყვეტელი დარტყმით ზიანს ზიანზე აყენებდა. ხომალდებიდან გადმოცვნილ მეომრებს ხმე-ლეთზე შეეღას უწევდა ფარნაბაზე და ზღვის სახაპიროზე

გამართული ბრძოლით ხომალდების გადარჩენას ლამობდა.

ბოლოს და ბოლოს ათენელებმა ხელთ იგდეს მტრის ოცდაათი ხომალდი, თავის გემებიც დაიხსნეს და ტროპეონი აღმართეს.⁵⁷

ასე ბედგადიმებულმა და სიამაყით გულზე მოსულმა ალკიბიადემ დაუყოვნებლივ მოინდომა, ტრისაფერნესათვის თავი მოეწონებინა. ძღვენითა და საჩუქრებით ხელდამშვენებული, წინამძღოლისათვის შესაფერი მოსამსახურე ამაღის თანხლებით, იგი მასთან გაემართა. მაგრამ საქმე ისე როდი წარიმართა, როგორსაც მოელოდა. ტრისაფერნეს იმთავითვე ესმოდა ლაკედემონელების მისადმი მიმართული ლანძღვაგინება და ახლა, იმის შიშით, შეფემ ბრალი არ დაძდოსო, ალკიბიადეს გამოცხადება დროულად ჩათვალა, სტაცა მას ხელი და სარდელში დაამწყვდია. იმედოვნებდა, ამ უსამართლობით თავს დაიხსნიდა ბრალდებისაგან.

28. გავიდა ოცდაათი დღე. ალკიბიადემ საიდანღაც ცხენის შონა მოახერხა, დაუსხლტა მცველებს და კლაზომენეში გაიქცა. აქ ტრისაფერნეს დააბრალა: ამან გამათავისუფლავ და ათენელთა ბანაკისაკენ გაემგზავრა ზღვით. აქ შეიტყო, რომ მინდარე და ფარნაბაზე შეერთებულად კიზიკოში იმყოფებოდნენ. ამიტომ ჯარისკაცებს წაქეზებით მიმართა: თქვენ აუცილებლად გმართებთ, შეებრძოლოთ მტერს ზღვაზეც, ხმელეთზე და, ვფიცავ ზევს, თვით ქალაქის კედლებთანაც. თუ ბოლომდე არ გაიმარჯვებთ, ფულსაც ვერ ელირსებითო! მან ხომალდები მეომრებით აავსო და პროკონესოსისაკენ გასცურა. აქ ბრძანება გასცა, მცირე გემები დიდ-დიდ ხომალდთა შორის ჩაემალათ და ყოველი ღონე ეხმარათ, რათა მტერს ვერსაიდან ვერ გავგო მისი წინამძღოლობით ხომალდების აქ შემოსვლა. ბელზე უეცრად საშინელი ბურუსი ჩამოწვა, მენი გასკდა და თავსხმა წვიმა წამოვიდა. ამან ხელი შეუწყო ალკიბიადეს, მზადება ფარულად წარემართა. არათუ მტერმა ვერ შენიშნა ეს მზადება, თვით ათენელებიც ვერაფერს. მიხვდნენ, სანამ ალკიბიადემ არ უბრძანა, ხომალდებზე ასულიყვნენ და სანამ პირადად არ ახსნა ლუზა. მცირე ხნის შემდეგ ბურუსი გაიფანტა და კიზიკოსელთა ნავსადგურის შენაკავალში წყალზე მოტორტმანე პელოპონესელთა ხომალდები გამოჩნდა. ალკიბიადე შეშინდა, ასეთი დიდი

ძალის დამნაშავე მტერი ხმელეთისაკენ არ უკუქცეულიყო. ამიტომ სტრატეგოსებს უბრძანა, ჩამორჩენოდნენ და ნელა ეცურათ. თვითონ კი ორმოცი ხომალდით სააშკარაოზე გავიდა და მტერი ბრძოლაში გამოიწვია. სპარტელები შოტყუვდნენ, მეტოქის ძალა უმნიშვნელოდ ჩათვალეს და მასზე იერიში მიიტანეს. ისინი დაუყოვნებლივ მიეახლნენ მეტოქეს და ბრძოლა გაუმართეს; მაგრამ უკვე გაცხარებულ ბრძოლაში ჩაბმულთ, ალკიბიადეს დანარჩენი ხომალდები ეკვეთნენ და შეშფოთებულმა პელოპონესელებმა უკუქცევა დაიწყეს. ალკიბიადე ოცი საუკეთესო ტრიერით დაედევნა უკუქცეულ მტერს და ხმელეთთან მიიჭრა. მერმე, ნაპირზე გადავიდა, ხომალდებიდან გაქცეულ მტრის მეომრებს კვალდაკვალ მიჰყვა, დაეწია და მათი დიდი ნაწილი შემუსრა. მინდარე და ფარნაბაზე ცდილობდნენ, თავისიანებს შეშველებოდნენ, მაგრამ ალკიბიადემ ისინიც დაამარცხა: თავგამოდებულად მებრძოლი მინდარე მოკლა, ხოლო ფარნაბაზემ გაქცევით უშველი თავს. ათენელები დაეუფლნენ მტრის მრავალ გვამსა და იარაღს, ხელთ იგდეს მეტოქის ყველა ხომალდი და დაიკავეს კიზიკოსიცი, რომელიც ფარნაბაზემ მიატოვა. კიზიკოსის დაკავებისას გაელიტეს ქალაქის დასაცავად ჩაყენებული პელოპონესელები. ათენელები არა მარტო პელესპონტს დაეუფლნენ მტკიცედ, არამედ ბრძოლის შედეგად ზღვის დანარჩენი ნაწილიდანაც გარეკეს ლაკედემონელები. ათენელებს ხელთ ჩაუვარდათ ლაკონიკურად დაწერილი ბარათი, რომელიც ეფორებს⁵⁸ მომხდარ უბედურებას აუწყებდა: „ყოველი სიკეთე დაიღუპა. მინდარე მოკლულია. მეომრები შიმშილობენ. არ ვიცი რა ვქნათ“.

29. ამ წარმატების შემდეგ ალკიბიადეს მეომრები ისე გაამპარტავდნენ და გაყოყოჩდნენ, რომ თავი უძლეველებად მიიჩნიეს და უღირს საქმედ თვლიდნენ, მრავალგზის დამარცხების ნაგემებ სხვა მეომრებს აღრეოდნენ. მცირე ხნის წინ ეფესოსთან დამარცხდა თრასილე და ეფესოელებმა ათენელების შესარცხვენად ბრინჯაოს ტროპეონი დადგეს. ალკიბიადეს მეომრები ამის გამო კიცხავდნენ თრასილეს ჯარისკაცებს, აღიღებდნენ საკუთარ თავსა და თავიანთ სტრატეგოსს და არ სურდათ, დამარცხებულებთან ერთად ევარჯიშათ და მათთან ერთად ერთ ბანაკში ეცხოვრათ. მაგრამ მერმე, როცა

ისინი აბიდოსელთა მხარეში შეიჭრნენ და მათ მრავალრიცხოვანი ცხენოსანი და ქვეითი რაზმებით ფარნაბაზე დაესხათავს, ხოლო ალკიბიადემ დასახმარებლად ხელი გამოიღო და თრასილესთან ერთად მტერი უკუაქცია და საღამომდე კვალდაკვალ სდია, აი მაშინ ორივე ჯარი შეერთდა და საერთო შეგობრული განწყობითა და სიხარულით ბანაკში დბრუნდა. მეორე დღეს ალკიბიადემ ტროპეონი დადგა და ფარნაბაზეს სამფლობლოს ძარცვა-რბევას შეუდგა ისე, რომ თავდასაცავი წინააღმდეგობა არავის გაუწევია. აქ მან ტყვედ ჩაიგდო ქურუმები და ქურუმბენი, მაგრამ მერმე ყველა გაათავისუფლა გამოსასყიდის გარეშე.

ამჯერად ალკიბიადემ განიზრახა ომი გაემართა ათენელთაგან გადამდგარი ქალკედონელებისათვის, რომლებმაც ლაკედემონელების რაზმი და მისი მეთაური შეიკედლეს. მაგრამ, როცა გაიგო, ამათ მთელი ქონება შეაგროვეს და თავისი მხარიდან მეგობარ ბითვინიელებთან გაიტანესო, თავისი ლაშქრით ბითვინიის საზღვრებს მიადგა და მაცნეს პირით ბითვინიელებს თავისი საყვედური შეუთვალა. შეშინებულმა ბითვინიელებმა ალკიბიადეს ქალკედონელების ქონებაც გადასცეს და მეგობრობაც დაამყარეს მასთან.

30. ალკიბიადე ქალკედონს ზღვიდან ზღვამდე კედელს ავლებდა, როცა ალყის გასარღვევად ფარნაბაზე მოადგა. მცველთა მეთაური ჰიპოკრატეც გამოვიდა ქალაქიდან თავისი რაზმით და ათენელებს ეკვეთა. ალკიბიადემ თავისი ჯარი ორივე მოწინააღმდეგის პირისპირ დარაზმა და ბრძოლაში ფარნაბაზე სამარცხვინოდ უკუაქცია, ჰიპოკრატე კი თავის ძლეულ მეომრებთან ერთად შემუსრა. შემდეგ იგი შევიდა ჰელესპონტში, სადაც ხარკის აკრეფას შეუდგა და იმავე დროს აიღო სელიბრია, რაც კინალამ სიცოცხლის ფასად დაუჯდა და ძლივს გადაარჩა. ისინი, რომლებსაც ქალაქის ჩაბარება ჰქონდათ გადაწყვეტილი, ალკიბიადეს შეჰპირდნენ, შუალაძისას ანთებული ჩირაღდნის აწვევით მისცემდნენ ნიშანს, მაგრამ იძულებული გახდნენ, ეს ვადაზე აღრე გაეკეთებინათ, ვინაიდან შეეშინდათ ერთი თანაშემოქმულისა, ვინც ანაზღეულად გამცემი გახდა. როცა ჩირაღდანი ანთო, ჯარი ჯერ კიდევ არ იყო მზად; ალკიბიადემ თან წაიყვანა სულ ოცდაათი მეომარი, რომლებიც მასთან აღმოჩნდნენ და კედლებისაყენ გაი-

კრა; დანარჩენ მეომრებს უბრძანა, ჩქარა მიჰყოლოდნენ. ქალაქის ჭიშკარი ღია დაუხვდა. როგორც კი შევიდა ქალაქში თავისი ოცდაათი მეომრით, რომლებსაც ოცი მსუბუქად შეიარაღებული ქვეითი ჯარისკაცი შეუერთდა, მყისვე დაინახა, მის წინააღმდეგ დაძრული შეიარაღებული სელებრიელები. წინააღმდეგობის გაწევა, ჩანდა, ხსნას არ მოუტანდა; გაქცევაც შეუძლებელი იყო პატივმოყვარეობით გამსჭვალული კაცისთვის, რომელსაც მრავალგზის სტრატეგოსობაში ამ დღემდე არც ერთი დამარცხება არ უგემნია. მაშინ ალკიბიადემ ბუკით ღუმილის დაცვის ნიშანი მიაცემინა და ერთ-ერთ თავისიანთაგანს უბრძანა, სელებრიელებისათვის გადაეცა, რომ მათ ათენელების წინააღმდეგ იარაღი არ აღემართათ. მაცნის მოწოდებამ სელებრიელთა ნაწილს ბრძოლის ხალისი დაუკარგა: ეგონათ, მტრის მთელი ძალა უკვე კედლებს შიგნითაა შემოსულიო; ნაწილი კი დაზავების იმედით გაახარა. სანამ ესენი თავმოყრილად ერთმანეთში ბჭობდნენ, ალკიბიადეს მთელი ჯარი მოუვიდა. რაკილა დარწმუნდა, სელებრიელები მშვიდობიანად იყვნენ განწყობილნი, და ეს, მართლაც, ასე იყო, ალკიბიადეს შიში დაეუფლა: ვაითუ თრაკიელებმა ქალაქის გაძარცვა მოინდომონო. თრაკიელები მრავლად იყვნენ მის ჯარში და მისადმი სიყვარულისა და კეთილგანწყობილების გამო ჯარისკაცის სამსახურს ბეჯითად ეწეოდნენ. ალკიბიადემ ისინი უკლებლივ გაისტუმრა ქალაქიდან, ხოლო სელებრიელებს, რომლებიც მიტევენას სთხოვდნენ, არაფერი ავნო; მან ფული აიღო მათგან მხოლოდ; მერმე ქალაქში მცველი რაზმი ჩააყენა და იქაურობას გაეცალა.

31. ქალკედონის ალყის მომკველმა სტრატეგოსებმა ამასობაში ფარნაბაზესთან შეთანხმება დადეს; მისგან უნდა მიეღოთ ფულადი ხარკი; ქალკედონელები კვლავ ათენელებს უნდა დამორჩილებოდნენ; ათენელები, თავის მხრივ, ფარნაბაზეს სამფლობელოს ხელს არ დააკარებდნენ; ფარნაბაზე კი სპარსთა მეფესთან მივლინებულ ათენელთა ელჩებს სრულ უსაფრთხოებას შეუქმნიდა.

როცა ალკიბიადე დაბრუნდა, ფარნაბაზემ სთხოვა: შენც დადე შეთანხმების ფიცო. ალკიბიადემ უპასუხა: პირველად მე არ ვიქმ ამას; ჯერ შენ უნდა შემოგვეფიცო!

ბოლოს და ბოლოს ფიცი შეკრეს. ალკიბიადე ახლა ათე-

ნელთაგან გადამდგარ ბიზანტიელებს მიადგა და მათ ქალაქს სააღყო კედლის შემოვლება დაუწყო. ბიზანტიელები — ანაქსილაე, ლიკურგე და კიდევ რამდენიმე კაცი ალკიბიადეს შეუთანხმდნენ, თუ უშიშროებას ალუთქვამდა, ქალაქს ჩააბარებდნენ. დადეს თუ არა საურთიერთო პირობა, ალკიბიადე მთელი თავისი ხომალდებით დღის სინათლეზე ზღვაში გავიდა იმ მიზეზით, თითქოს ათენელებს აქედან წასვლას აიძულებდა იონიაში დატრიალებული ახალი ამბები. მაგრამ დამით უკან დაბრუნდა, ნაპირზე გადმოვიდა, მძიმედ შეიარაღებულ მეომართა რაზმით ქალაქის კედლებს მიადგა და იქ ჩასაფრდა. მისი ხომალდები კი ნავსადგურს მიადგნენ და შიგ შეიქრნენ მეზღვაურთა მიერ ატეხილი საშინელი ყვირილით, ხმაურითა და ზათქით. მოულოდნელობით ზარდაცემული ბიზანტიელები თავისი ნავსადგურისა და ხომალდების დასახმარებლად გაეშურნენ, ხოლო ათენელთა მომხრეებს საშუალება მიეცათ, ალკიბიადე სრულიად უშიშრად შემოეშვათ ქალაქში. მაგრამ ათენელებმა უბრძოლველად წინ მაინც ვერ წაიწიეს. ბიზანტიონში მყოფმა პელოპონესელებმა, ბეოტიელებმა და მეგარელებმა ხომალდიდან გადმოსულები მოიგერიეს და კვლავ ხომალდებზე არეკეს, ხოლო როცა გაიგეს, ათენელები ქალაქში არიანო, შეერთებულად დაირაზმნენ და მტრისკენ გაეშურნენ. გააფთრებულ ბრძოლაში ალკიბიადემ მარჯვენა ფრთაზე გაიმარჯვა, თერამენემ — მარცხენაზე. ცოცხლად გადაარჩინილი მოწინააღმდეგე სამასი მეომარი ტყვედ ჩაიგდეს. ბრძოლის დამთავრების შემდეგ არც ერთი ბიზანტიელი არ მოუკლავთ და არც გაუძევებიათ. ასეთ პირობათა მიღების საფუძველზე ჩააბარეს ქალაქი ზემოთ მოხსენიებულმა ბიზანტიელებმა, რომელთაც თავისთვის განსაკუთრებული უპირატესობა არ მოუთხოვიათ. სწორედ ამიტომ ლაკედემონში დალატისათვის სამართალში მიცემულმა ანაქსილაემ თავისი სიტყვით დაადასტურა, რომ სამარცხვინო საქმე არ ჩაუდენია. მან განაცხადა: მე ლაკედემონიელი კი არა, ბიზანტიელი ვახლავართ; ჩემს თვალწინ საფრთხე ელოდა არა სპარტას, არამედ ბიზანტიონს. ქალაქი კედლით იყო ალყაშემორტყმული; შიგ ველარაფერი შემოპქონდათ; საკვებს, რომელიც ჯერ კიდევ დარჩენილი იყო ქალაქში, პელოპონესელები და ბეოტიელები სჭამდნენ, ბიზანტიელები კი თავი-

ანთი ცოლ-შვილით შიმშილობდნენ. მე ქალაქი მტრისთვის კი არ გადამიცია, არამედ ომსა და უბედურებას გადავარჩინე საუკეთესო ლაქედემონიელ ვაჟკაცთა მიბაძვით, რომლები-სათვისაც მხოლოდ ერთი რამაა ნამდვილად მშვენიერი და სამართლიანი — მამულის კეთილდღეობა. ამის მომსმენი ლაქედემონიელები შეცბუნდნენ და ანაქსილაეც და ამ საქმეზე სამართალში მიცემული სხვა პირებიც გაათავისუფლეს.

32. სამშობლოს ნახვას მოწყურებული და კიდევ უფრო მეტად იმის მსურველი, თანამოქალაქეებს მისი სახით წარსდგომოდა კაცი, რომელმაც ასე მრავალჯგის მოიპოვა მტრებზე გამარჯვება, ალკიბიადე ახლა ზღვაში გავიდა.⁵⁹ ატიკური ტრიერები მას ორივე მხრივ მრავალი ფართითა და მტრისგან წართმეული სხვა ნადავლით მოერთო; თან მიჰყავდა მრავალი ნაალაფევი ხომალდი; მიჰქონდა აგრეთვე მის მიერ ძლეულ და განადგურებულ ხომალდების ცხვირთაგან დახსნილი მოკაზმულობა. ხომალდების რიცხვი, რომელთა თანხლებითაც ალკიბიადე მიემართებოდა, ორასზე ნაკლები არ იყო. სამოსელი ღურისი, რომელსაც თავისი გვარი ალკიბიადესაგან გამოჰყავს, ზემოხსენებულს უმატებს შემდეგს: მსვლელობის უამს პითიურ შეჯიბრში გამარჯვებული ქრისოგენე სალამურზე მენიჩბეთა სიმღერას უკრავდა მეზღვაურებისათვის, რომელთაც სათაო ბრძანებებს ტრაგიკული მსახიობი კალიპედე აძლევდაო. ორივენი სტატოსებით, ქსისტიდებითა და შეჯიბრში საჭირო სხვა მორთულობით იყვნენ შემოსილნი.⁶⁰ ნავარქოსის ხომალდი მეწამული იალქნით ზარზემით შეიჭრა ათენის ნავსადგურში, ვით ღრეობიდან დაბრუნებული აშარი ვინმეო.

არც თეოპომპე, არც ეფროსი და არც ქსენოფონტი ასეთ რამეებს არ წერენ. მართლაც, შეუფერებელი საქმე იქნებოდა, ასე აბუჩად აეგდო ალკიბიადეს ათენელები ამდენი უბედურების შემდეგ განძევებიდან დაბრუნების უამს. სინამდვილეში იგი რიდითა და კრძალვით უახლოვდებოდა ნავსადგურს და როცა მიადგა, მანამდე არ გადმოვიდა ტრიერიდან ნაპირზე, სანამ ერდოზე მდგარმა არ დაინახა თავისი ბიძა-შვილი ევრიპტოლემე და თავმოყრილი მეგობრები და ნათესავები, რომლებიც მას გამამხნევებელი შეძახილებით

ხვდებოდნენ. ბოლოს, როცა ნაპირზე გადმოვიდა, შესახვედრად მოსული ხალხი, თითქოს სხვა სტრატეგოსებს ვერ ხედავსო, მისკენ გაეშურა ყიუინით. ყველანი მას ესალმებოდნენ, უკან მისდევდნენ და, თუ მიუახლოვდებოდნენ, გვირგვინებით ამკობდნენ. ვინც მიახლოებას ვერ ახერხებდა, შორიდან უცქეროდა, ხოლო უხუცესები ახალგაზრდებს მასზე უთითებდნენ. ქალაქის სიხარულს ბევრი ცრემლიც შეერია და ახლანდელ ბედნიერებას წარსულის უბედურებათა მოგონებაც ახლდა თან. ნანობდნენ: ალკიბიადესათვის რომ სახელმწიფოსა და მისი მხედრობის მეთაურობა მაშინაც დაგვენებებინა, სიცილიის შეცდომა არ მოხდებოდა და არც სხვა რამ განზრახულთაგანი გამოგვეცლებოდა ხელიდანო. ახლაც კი, რაკი გამგებლობა ხელთ აიღო, მიუხედავად იმისა, რომ ათენის პოლისი ზღვის სამფლობელოდან თითქმის სრულიად გამოძევებული, ხოლო ხმელეთზე მხოლოდ ქალაქის მისადგომების პატრონილა დახვდა, ხოლო შიგნით ყველა ერთიმეორეს უპირისპირდება, ალკიბიადემ მაინც შესძლო დაკნინებული და დაქვეითებული ძლიერების აღდგენა და არათუ ზღვაზე ბატონობა დაუბრუნდა სახელმწიფოს, არამედ ხმელეთზეც ყველგან გამოაჩინა მისი ძალა მტრებზე მოპოვებული გამარჯვებებითო.

33. გადაწყვეტილება ალკიბიადეს დაბრუნების თაობაზე აღრევე იქნა მიღებული ქალესქრეს ძის კრიტიას⁶¹ წარდგინების საფუძველზე. კრიტია თვითონ გადმოგვეცემს ამას ელეგიაში, რომელშიაც ალკიბიადეს თავის წყალობას მოაგონებს:

ყველას წინაშე მე გამოვთქვი ხმამალა აზრი;
წერილობითაც დაგიმტკიცე აქ დაბრუნება,
და ბექდის დსმით დავადუმე ბაგენი ჩემნო...

და აი მაშინ, როცა ხალხმა თავი მოიყარა, ალკიბიადე კრების წინაშე წარდგა. ცრემლმორევეთა და მწუხარებით ილაპარაკა გადატანილ ტანჯვა-ვაებაზე; ოდნავ და თავშეკავებით გამოთქვა საყვედური ხალხის მიმართ და ყველაფერი თავის უკუღმართ ბედსა და ღეთაების შურს დააბრალა. უპირატესად კი ხალხს მხნეობის მოსაკრეფად მოუწოდა და მტრების დაძლევის იმედით აღავსო. ათენელებმა იგი ოქროს გვირგვინებით დააჩილდოვეს და ხმელეთისა და საზღვაო ძალების შეუზღუდველ სტრატეგოსად აირჩიეს. დაადგინეს

აგრეთვე, დაებრუნებინათ მისთვის ჩამორთმეული ქონება და ევმოლპიდებისა და კერაიკების მიერ ხალხის ბრძანებით დადებული შეჩვენება გაეუქმებინათ. ყოველი ქურუმი დაემორჩილა ამას, ოღონდ უზენაესმა ქურუმმა თეოდორემ განაცხადა: „თუკი სახელმწიფოსათვის ალკიბიადეს არავითარი ვნება არ მოუტანია, არც მე გამომითხოვია არც ერთი უბედურება მის თავზე დასატეხად“.

34. ასე ბრწყინვალედ მიდიოდა ალკიბიადეს საქმენი, მაგრამ ზოგიერთები შეაშფოთა მისი დაბრუნების დრომ. სწორედ იმ დღეს, როცა იგი ათენის სანაპიროს მიაღწა, ღმერთქალისადმი მიძღვნილ პლინტერიას იხდიდნენ. ამ წმიდა საიდუმლო ზეიმს პრაქსიერგიდები⁶² თარგელიონისთვის მიწურულამდე ექვსი დღით ადრე იხდიან: ჩამოხსნიან ხოლმე ღმერთქალის ქანდაკებას ყველა მორთულობას და თვითონ ქანდაკებას შებურავენ.⁶³ ეს დღე კვიმატ დღეთა შორის ყველაზე საბედისწერო დღედ მიაჩნიათ ათენელებს და უთუოდ უქმობენ. ამის გამო ისინი ფიქრობდნენ: ღმერთქალი ალკიბიადეს კეთილგანწყობილებით და ხალხისით არ ღებულობს, ამიტომაც იბურება და თავიდან იცილებს დაბრუნებულსო.

მიუხედავად ამისა, ალკიბიადეს ყველაფერი განზრახულისდა მიხედვით რიგზე მისდიოდა; ის ასი ტრიერი, რომლებითაც ზღვაში უნდა გასულიყო, ყოველმხრივ მომზადებული ელოდა; მაგრამ არცთუ კეთილშობილებას მოკლებულმა პატივმოყვარეობამ შეიპყრო და საიდუმლო დღეობის დამთავრებამდე დააკავა. იმის შემდეგ, რაც მტრებმა დეკელია კედლებით გაამაგრეს და ელევსინისაკენ მიმავალ სახმელეთო გზას დაეპატრონენ, ზღვის გზით მიმავალ საზეიმო წმიდა სვლას თავისი მშვენება აღარ ჰქონდა: მსხვერპლშეწირვანი, ფერხულთა ჩაბმა და მსვლელობის უამს აღსასრულებელი მრავალი სხვა წმიდა წესჩვეულება, იაკქეს გამოსახულების ტარებას რომ ახლდა თან, იძულების გამო ვეღარ სრულდებოდა. ალკიბიადემ მიიჩნია, ღმერთების წინაშეც კეთილ სამსახურს გასწევდა და ხალხში სახელსაც მოიპოვებდა, თუ წმიდა საიდუმლოებათა ასრულების საქმეს მამაპაპეულ სახეს დაუბრუნებდა და საზეიმო სვლას მტრის თავდასხმისაგან დაცვით ხმელეთით მოაწყობდა: ან განძრევის საშუალებას არ მიეცემ აგისს⁶⁴ და სრულიად დავაჯინებ და დავ-

ცემ, ანდა მამულის თვალწინ გავშართავ წმიდა და ღმერთებისათვის სასურველ ბრძოლას უწმიდესი და უდიდესი საქმისათვის და ჩემი მამაცობის მოწმე ყველა თანამოქალაქე იქნებაო.

ასე გადაწყვიტა ალკიბიადემ და თავისი ეს გადაწყვეტილება ეემოლოპიდებსა და კერიკებს აუწყა. მალეობებზე შეთვალყურენი ჩასხა და გათენებისთანავე ჯერ რამდენიმე მალემსრბოლი გაგზავნა წინ, მერმე კი შეიარაღებული მეომრებით გარშემოჯარული მისტები და მისტაგოგები⁶⁴ წაიყვანა სრული წესრიგისა და ღუმლის დაცვით. ეს მხედრული სვლა ისეთი მნიშვნელოვანი და საოცარი სანახაობა იყო რომ, მოშურნეთა გარდა, ყველა ჭეშმარიტად წმიდა საიდუმლოების აღსრულებას უწოდებდა. მტერთაგან ვერავინ ვერ გაბედა თავს დასხმონდა მსვლელობის მონაწილეთ; ალკიბიადემ ყველა უსაფრთხოდ დააბრუნა ქალაქში. იგი ამ საქმით თვითონაც ამაყობდა და მისგან გაამაყებული ჯარიც თვლიდა, ალკიბიადეს წინამძღოლობით მუდამ უძლეველი და დაუმარცხებელი იქნებოდა, უბრალო და ღარიბი ხალხის გული ისე მოიგო, რომ საოცარი სიყვარულით შეიყვარეს და მისი ტირანობის ქვეშ ყოფნას ნატრობდნენ. ზოგიერთები პირდაპირ ამბობდნენ ამას და ალკიბიადეს მოუწოდებდნენ: აღმაღლებულიყო ყოველგვარ შურზე, დაეძლია გადაწყვეტილებანი და კანონები, ყური არ ეგდო მოლაცხეთათვის, რომლებიც სახელმწიფოს ღუპავდნენ და ცილისმწამებელთა შიშის გარეშე ემოქმედა და სახელმწიფო საქმეს გასძლოლოდა.

35. ცნობილი არაა, რა აზრისა იყო თვითონ ალკიბიადე ტირანიაზე. რაც შეეხება ათენის ყველაზე გავლენიან მოქალაქეებს, ისინი დაშინებულნი იყვნენ და ყოველნაირად ცდილობდნენ, რაც შეიძლება მალე გასულიყო იგი ზღვაში, ამასთანავე მხარს უჭერდნენ ყველაფერში და იმ პირთა სასარგებლოდაც მისცეს თავიანთი ხმები, რომლებიც ალკიბიადეს თანამოსაგრებელ სურდა.

გავიდა თუ არა ასი ზომალდით ზღვაში, ალკიბიადე მალე მიადგა ანდროსს და ბრძოლაში დაამარცხა ანდროსელებიც და მათთან მყოფი ლაკედემონიელებიც, მაგრამ ქალაქი არ აუღია. ამით მან თავის წინააღმდეგ ახალ ბრალდებათა პირველი საბაბი მისცა მტრებს. ეტყობა, თუ ვინმეს საკუთარი

დიდება ლუპავდა, ამის მაგალითი სწორედ ალკიბიადე გახლ-
 დათ. დიდი იყო მისი მაშაცობისა და გონებაგამჭრიახობის სა-
 ხელი, რაც მისმა წარმატებებმა შექმნეს. ამიტომ ყოველი მისი
 წარუმატებლობა ეჭვს იწვევდა: სიზანტეს სწამებდნენ და
 არ უჭერებდნენ, რომ იყო ისეთი რამ, რის გაკეთებაც არ
 ძალუძდა: თუ მოინდომა, წინ ვერაფერი დაუდგებოდა! ათე-
 ნელები იმედოვნებდნენ, მალე ეუწყებოდათ ქიოსისა და
 საერთოდ მთელი იონიის აღების ამბავი; მაგრამ, როცა გე-
 ბულობდნენ, ყველაფერი ისე სწრაფად და დაუყოვნებლივ
 არ სრულდებოდა, როგორც სურდათ, საშინლად წყრებოდნენ.
 მათ სრულიადაც არ აფიქრებდათ ის ვითარება, რომ ალკიბია-
 დე მეტისმეტი ნივთიერი გაჭირვებით ომობდა იმ მოწი-
 ნააღმდეგესთან, რომელსაც თანხით დიდი მეფე⁶⁵ ამარაგებდა.
 ამის გამო ალკიბიადე ხშირად იძულებული იყო დაეტოვე-
 ბინა ბანაკი და ზღვად გასულიყო ჯარისკაცთა ქირისა და
 საკვების მოსაპოვებლად. ამ მიზეზით მან კიდევ ერთი ბრალ-
 დება დაიტეხა თავს. ლაკედემონიელების მიერ ფლოტიის შე-
 თაურად დაყენებული ლისანდრე, რომელიც ფულს კიროსი-
 საგან⁶⁶ ღებულობდა, ყოველ მეზღვაურს ქირად წინანდელი სა-
 მი ობოლის ნაცვლად ოთხ ობოლს აძლევდა; ალკიბიადეს
 კი ამ დროს ძალზე უჭირდა და თავის მეომრებს სამ ობოლ-
 საც ძლივს უხდიდა. იგი ფულის შესაგროვებლად კარიაში
 გაემგზავრა, ხომალდთა გამგებლად კი დატოვა ანტიოქე, მე-
 საჭედ ვარგისი, მაგრამ სხვაფრივ უგუნური და უხეში კაცი.
 ალკიბიადესაგან მას ნაბრძანები ჰქონდა, მტრებს სულ ახლო-
 საც რომ მოეცურათ თავდასასხმელად, არამც და არამც
 ზღვაზე ბრძოლაში არ ჩაბმულიყო; მაგრამ იგი ისე გაყო-
 ყოჩდა და ისე აბუჩად აიგდო ნაბრძანები, რომ მოამზადა ერ-
 თი თავისი და ერთიც სხვა ტრიერი, მიცურდა ეფლოსთან
 და მტრის ხომალდთა ცხვირებს ხან აღმა დაუყვა, ხან დაღმა
 და თან მეტოქეს პრანჭვა-გრეხით და შეურაცხყოფელი
 სიტყვებით გაღიზიანება დაუწყო. ლისანდრე ჯერ რამდენიმე
 ხომალდით დაედევნა მას, მერმე კი, როცა თავისიანებს ათე-
 ნელები წამოეშველნენ, მან ყველა ხომალდი გამოიყვანა და
 გაიმარჯვა კიდევ. ანტიოქე მოკლეს. ლისანდრემ ხელთ იგდო
 მრავალი ხომალდი, მრავალი ტყვე და ტროპეონი აღმართა.
 როცა ეს ამბავი გაიგო, ალკიბიადე სამოსზე დაბრუნდა, მერმე

მთელი ფლოტით ზღვაში გავიდა და ლისანდრეს ბრძოლაში იწვევდა; მაგრამ ლისანდრე თავისი გამარჯვებებით ხარობდა და მტრის ეს გამოწვევა აღარ მიიღო.

36. ალკიბიადეს ბანაკში იმყოფებოდა ერთ-ერთი მისი მოძულე და მტერი თრასიბულე თრასონის ძე, რომელიც ალკიბიადესათვის ბრალის დასადებად ათენში გაემგზავრა. აქ მან ათენელები გააღიზიანა და თავყრილობაზე ხალხს განუცხადა: ალკიბიადემ საქმე გააფუჭა და ხომალდებიც დაკარგა იმის გამო, რომ აგდებით მოექიდა თავის ძალა-უფლებას და მეთაურობა გადასცა იმ პირთ, რომლებმაც მასთან დიდი გავლენა მოიპოვეს ლოთობისა და მეზღვაურული ცუნდრუქ-სიტყვაობის წყალობით. თვითონ კი ხელები გაიხსნა, ფულის საშოვრად აღმა-დაღმა ცურვა დაიწყო და ლოთობასა და აღვირახსნილ ცხოვრებას შეუდგა პბიდოსელ და იონიელ ჰეტერებთან მაშინ, როცა მტრები სულ ახლო არიან ჩასაფრებულნიო! ბრალად სდებდნენ ალკიბიადეს აგრეთვე ციხესიმაგრის აგებას თრაკიაში ბისანეთესთან: ეს თავისთვის ააგო თავშესაფარად, თუ სამშობლოში ცხოვრება ვერ შეძლო ან არ მოისურვაო. ათენელებმა ყველაფერი ეს დაიჯერეს, სხვა სტრატეგოსები აირჩიეს და ამით ალკიბიადესადმი თავისი წყრომა და ცუდი განწყობილება გამოხატეს. ეს რომ შეიტყო, ალკიბიადე შეშინდა და ბანაკი მთლიანად დატოვა. აქედან წასულმა მოქირავნენი შეკრიბა, დამოუკიდებლად გაუმართა ომი მეფეთაგან დაუმორჩილებელ თრაკიელებს და დატყვევებულთაგან გამოსასყიდი თანხის აღებით დიდძალ ფულს მოუყარა თავი; იქ მოსახლე ელინებს კი ხსენებულ ბარბაროსთაგან ხელშეუვალობა და უსაფრთხოება მოუპოვა.

კარგა ხნის შემდეგ სტრატეგოსები ტიდევსი, მენანდრე და ადიმანტი ყველა იმ ხომალდით, რომლებიც მაშინ ათენელების განკარგულებაში იყო, ეგოსპოტამოსის შესართავთან განლაგდნენ. როგორც კი გათენდებოდა, ისინი ჩვეულებრივ მიცურდებოდნენ ხოლმე ლამფსაკოსთან, სადაც ლისანდრე იდგა თავისი ფლოტით: ათენელი სტრატეგოსები ცდილობდნენ, იგი ბრძოლაში გამოეწვიათ, მერმე კი უკან ბრუნდებოდნენ და მტრის სრული უგულებელყოფით მთელ დღეს უწესრიგობასა და უზრუნველობაში ატარებდნენ. ახლოს მყოფმა ალკიბიადემ ამას თვალი ვერ აარიდა, ვერც უზრუნველობა

მოითმინა; იგი ცხენზე ამხედრებული მიიჭრა სტრატეგოსებთან და რჩევა-დარიგებით მიმართა: მეტად მოუხერხებელ ადგილზე ჩაგიშვიათ ლუზა; აქ არც ნავსადგურია, არც ქალაქი; სურსათის წამოღებაც მოშორებული სესტოსიდან გიწევთ! თქვენ ამაოდ არიდებთ თვალს ხმელეთზე გადასულ თქვენს მეზღვაურებს, რომლებიც მიმოფანტვით დაყალობენ, ვისაც სად მოესურვება მაშინ, როცა აგერ საპირისპიროდ დგას მტრის ხომალდთა კრებული, რომელიც მიჩვეულია ერთპიროვნულ ბრძანებას დაემორჩილოს და ყველაფერი სიტყვის შეუბრუნებლად შეასრულოს!

37. ამას ამბობდა ალკიბიადე და რჩევას იძლეოდა, ფლოტი სესტოში გადაეყვანათ, მაგრამ სტრატეგოსებმა მისი დარიგება ახლოს არ მიიკარეს. ის კი არა და, ტიდევსმა ქედმაღლურად უბრძანა: „აქედან მოგეშორდი; შენ კი არა გაქვს დავალებული მეთაურობა, არამედ სხვებს!“ ალკიბიადემ ისინი მოლაღატეებად ჩათვალა და გადაწყვიტა იქაურობას გასცლოდა. წასვლის წინ მის გასაცილებლად ბანაკიდან გამოსულ ნაცნობებს უთხრა: სტრატეგოსებს რომ ასე არ გაველანძღე, ლაკედემონიელებს სულ რამდენიმე დღეში ვაიძულებდი, საკუთარი სურვილის მიუხედავად საზღვაო ბრძოლაში ჩაბმულიყვნენ ათენელებთან, თუ არა და — ხომალდებს დაკარგავდნენო. ზოგიერთს ეგონა, იგი ბაქიბუქობდა, ზოგიერთის აზრით კი — სრულიად შესაძლებელს ამბობდა. ესენი ფიქრობდნენ: მან რომ ხმელეთიდან წამოიყვანოს ბევრი შუბოსანი და ცხენოსანი თრაკიელი და შეუტოს, სპარტელთა ბანაკს თავ-გზას დაუკარგავსო. ასე იყო, თუ ისე, ალკიბიადემ ათენელთა შეცდომები სწორად შენიშნა და ხს მალე დაადასტურა საქმემ. ათენელებისათვის სრულიად მოულოდნელად ლისანდრე უცებ დაესხა მათ თავს და მხოლოდ რვა ხომალდი დაუსხლტა მას კონონის მეთაურობით, დანარჩენი კი — თითქმის ორასი გემი მტრის ნადავლი გახდა. სამი ათასი კაცი ლისანდრემ ტყვედ ჩაიგდო და ყველა გამოასალმა სიცოცხლეს. მცირე ხნის შემდეგ კი ათენიც აიღო, მეტოქის ხომალდები ცეცხლს მისცა და გრძელი კედლებიც დაანგრია.⁸⁷

ამ ამბის შემდეგ ზღვასა და ხმელეთზე გაბატონებული ლაკედემონიელების შიშით ბითვინიაში გადავიდა; მან თან

წაიღო დიდძალი ქონება და კიდევ უფრო მეტი იმ სიმაგრე-ში დატოვა, რომელშიც ცხოვრობდა. მაგრამ ბითენიაში მან კვლავ დაკარგა თავისი ქონების არცთუ მცირე ნაწილი, რომელიც იქაურმა თრაკიელებმა წაართვეს. ახლა მან გადაწყვიტა, წასულიყო არტაქსერქსესთან⁶⁸ იმ იმედით, რომ მეფემას კარგად გაიცნობდა და იმაზე ნაკლებ საჭირო კაცად არ მიიჩნევდა, როგორადაც თემისტოკლე მიიჩნიეს თავის დროზე. არტაქსერქსესთან გადასვლის საბაბიც ალკიბიადეს უკეთესი ჰქონდა: იგი სპარსთა მეფისათვის თავის დახმარების შეთავაზებას თემისტოკლეს მსგავსად თანამოქალაქეთა წინააღმდეგ საბრძოლველად კი არ აპირებდა, არამედ სამშობლოს საკეთილდღეოდ, მისი მტრების საწინააღმდეგოდ და სწორედ ეს უნდოდა მეფისათვის ეთხოვა. ალკიბიადე ფიქრობდა, მგზავრობაში მას ყველაზე მეტად ფარნაბაზე უზრუნველყოფდა ხელშეწყობითა და უსაფრთხოებით. ამიტომ ჭერ ფრიგიასი გაემართა ფარნაბაზესთან, ერთხანს მასთან ცხოვრობდა, პატივისცემით ეკიდებოდა და თვითონაც სამაგიერო პატივში ჰყავდათ.

38. ათენელები მეტისმეტად წუხდნენ ჰეგემონიის დაკარგვას. როცა ლისანდრემ მათ თავისუფლებაც წაართვა და ქალაქი „ოცდაათს“⁶⁹ გადასცა, როცა ყოველი წამოწყება დაილუპა, მაშინ მიხვდნენ, რომ არ გამოიყენეს ის მოსაზრებანი, რომლებითაც თავის გადარჩენა შეეძლოთ. დიდი დარდითა და ვაებით განიხილეს თავიანთი შეცდომები და უგუნურებით განცდილი ყველა მარცხი და ყველაზე დიდ გადაცდომად მიიჩნიეს ალკიბიადესადმი მიმართული მეორეგზისი წყრომა და რისხვა. მართლაცდა უდანაშაულოდ იქნა იგი გაძევებული მაშინ, როცა ათენელები რამდენიმე ხომალდის სამარცხვინოდ დაკარგვის გამო მის თანაშემწეზე, ანტიოქეზე, გაწყრნენ, მაგრამ თვითონ უფრო სამარცხვინოდ დაუკარგეს სახელმწიფოს უძლიერესი და უმამაცესი სტრატეგოსი. მიუხედავად აწმყოში შექმნილი ვითარებისა, მათ მაინც ჰქონდათ სუსტი იმედი, რომ იათენის მოქალაქეთათვის ყველაფერი დაკარგული არ იყო, სანამ ალკიბიადე ცოცხლობდა; პირველი გაძევების უამსაც არ მოუნდომებია ალკიბიადეს უქმი და მშვიდი ცხოვრება და, თუ შესაძლებლობა და სახსარი ექნა. არც ახლა აპირებდნენ თვალს ლაკედემონიელების თავხედობასა

და „ოცდაათის“ მქვინეარებასო. ხალხის ოცნება აზრს როდი იყო მოკლებული. თავის მხრივ, „ოცდაათის“ მმართველობაც შეწუხებული გახლდათ იმაზე ფიქრით, რასაც მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და დაბეჭითებით ცდილობდა, გაეგო, რას აკეთებდა და რას იზრახავდა ამჟამად ალკიბიადე. ბოლოს და ბოლოს კრიტიკამ ლისანდრეს შეაგონა, ლაკედემონიელები უშიშრად ვერ იბატონებდნენ ელადაში, თუ ათენში დემოკრატია იმძლავრებდა: მართალია, ათენელები ახლა ომობიერად და მოთმინებით ეკიდებიან ოლიგარქიას, მაგრამ ალკიბიადე, სანამ ცოცხალია, არ დაანებებს მათ, მშვიდად შეურიგდნენ არსებულ ვითარებასო. ლისანდრე ამ მოსაზრებებს მანამდე არ დაეთანხმა სანამ სპარტიდან საიდუმლო წერილით⁷⁰ არ უბრძანეს, მოესპო ალკიბიადე. ჩანს, სპარტელებსაც აფრთხობდა ალკიბიადეს სიმძაფრე და დიდ საქმეთა ხელმძღვანელობა; ანდა, შესაძლოა, მათ უბრალოდ მეფე ავისის გულის მოგება სურდათ.

39. ლისანდრემ ეს ბრძანება შესასრულებლად გაუგზავნა ფარნაბაზეს. ამან ეს საქმე თავის ძმას მაგეოსსა და ბიძას — სუსამითრეს დააკისრა. ალკიბიადე ამ დროს ფრიგიის ერთ სოფელში ცხოვრობდა ჰეტერა ტიმანდრასთან ერთად. აქ მან ერთხელ ასეთი სიზმარი ნახა: ეზმანა თითქოს გახვეული იყო თავისი საყვარელი ქალის სამოსში; ამას კი თავი კალთაში ჩაედო და სახეზე, ისე ვით ქალს, ფერ-უმარის სცხებდა. სხვები კი ამბობენ: ეზმანა, ვითომ მაგეოსმა და მისმა დამქაშებმა თავი მოჭრეს და სხეული დაწვესო. იმასაც ამბობენ: ასეთი სიზმარი უშუალოდ სიკვდილის წინ არ უხილავსო.

მიგზავნილმა მკვლელებმა სახლში შესვლა ვერ გაბედეს თურმე: სახლს გარს შემოერტყნენ და ცეცხლი წაუკიდესო; როგორც კი შენიშნა ცეცხლი, ალკიბიადემ ხელი სტაცა ყველა წამოსასხამს და ფარდაგებს და ცეცხლს დააყარა; მარცხენა ხელზე ქლამიდი დაიხვია, მარჯვენათი ამოწვდილი მახვილი დაიჭირა და უვნებლად გამოვარდა ცეცხლიდან, სანამ იგი წამოსასხამებსა და ფარდაგებს მოედებოდა. საკმარისი გახდა ალკიბიადეს დანახვა, რომ ბარბაროსები მყისვე მიმოფანტულიყვნენ. ვერავინ ვერ დაუდგა მას წინ და ვერ გაუმართა ხელჩართული ბრძოლა. ყველამ უკან დაიხია და მოშორებით მდგარნი ესროდნენ შუბებსა და ისრებს, ბოლოს დ ბოლოს

აღკიბიადე დაეცა და ბარბაროსებიც წავიდნენ. ტიმანდრამ გეამი მიწიდან აიღო, წამოსასხამებში გაახვია და რაც კი შესაძლებლობა ჰქონდა, ჩინებულად და პატივით დაკრძალა⁷¹.

ამბობენ, ტიმანდრას ასული იყო ლაისე, ვისაც „კორინთელ ქალს“ ეძახდნენ და ვინც სიცილიის ქალაქ ჰიკარადან იყო ტყვედ წამოყვანილი.

ზოგიერთები, ეთანხმებიან რა საერთოდ აღკიბიადეს აღსასრულის თაობაზე აქ გადმოცემულ ამბებს, მისი დაღუპვის ბრალს ფარნაბაზეს, ლისანდრესა და ლაკედემონიელებს კი არ სდებენ, არამედ თვითონ აღკიბიადეს. მან თურმე შეაცდინა ერთი წარჩინებული გვარის ქალი, რომელიც მერმე თავისთან ჰყავდა. ქალის ძმებმა ასეთი შეურაცხყოფა ვერ აიტანეს, ღამით ცეცხლი წაუკიდეს იმ სახლს, რომელშიც აღკიბიადე ცხოვრობდა და, როგორც ზემოთ ითქვა, მოკლეს იგი მაშინ, როცა ცეცხლს დაუსხლტა და გარეთ გამოიქრა.

გაიუს მარციუს კორიოლანუსი

1. პატრიციული წარმომავლობის მარციუსების სახლმა რომს მრავალი სახელოვანი ვაჟკაცი შესძინა. მათ შორის გახლდათ ანკუს მარციუსი, ნუმას ბაღიში, ვინც ტულუს პოსტილიუსი მეფობაში შეეცალა. მარციუსები იყვნენ აგრეთვე პუბლიუსი და კვინტუსი, რომლებმაც რომში ყველაზე უხვი და საუკეთესო წყალსადენი გამოიყვანეს.¹ მარციუსის გვარისა იყო ცენზორინუსიც,² რომელიც რომაელმა ხალხმა ორჯონი აიჩრია ცენზორად და ვისი რჩევითაც მიიღო კანონი და დაადგინა, ამ თანამდებობის ორჯერ დაკავების ნება არავისთვის აღარ მიეცათ. რაც შეეხება გაიუს მარციუსს, ვის გამოც ეს თხრობა დაიწერა, მამით ობოლი და ქვრივი დედის გამოზრდილი იყო, მაგრამ პირადი მაგალითით აჩვენა, რომ ობლობა, რასაც თან ბევრი უკუღმართობა ახლავს, სრულიადაც ვერ უშლის ხელს ადამიანს, ღირსეული და მრავალთა შორის გამორჩეული კაცი გახდეს, და რომ საჩივარსა და საყვედურს იმსახურებენ მხოლოდ უვარგისეები, რომლებიც საკუთარ წახდენას უპატრონობას აბრალებენ. მეორე მხრივ, ამ კაცის მაგალითი იმათი აზრის დასადასტურებლადაც გამოდგა, რომლებიც ფიქრობენ, კეთილშობილსა და კარგ არსებასაც კი, თუ იგი მშობლიურ აღზრდას მოკლებულია, სიკეთესთან ერთად ბევრი უკეთურობაც დაჰყვება თან, ვით ზრუნვისა და დამუშავების გარეშე დარჩენილ ნოყიერ ნიადაგს.

გაიუს მარციუსის სულისა და აზრის სიმტკიცესა და შეუპოვრობას ყოველ საქმეში, დიდ მისწრაფებათა შედეგად, სიკეთეც მოჰქონდა, მაგრამ დაუოკებელი რისხვისა და გადაჭარბებული პატივმოყვარეობის სათავეც იყო, რაც ხალხთან ურთიერთობას მეტად აძნელებდა. ისინი, რომლებიც აღფრთოვანებული იყვნენ მისი გულგრილობით გაცნობრო-

მისადმი, ცხოვრებისეული დაბრკოლებებისა და სიმდიდრისადმი, ვინც ხშირად იმოწმებდნენ მის თავშეკავებულობას, სამართლიანობასა და მამაცობას, — აი ისინიც კი ვერ იტანდნენ მასთან ურთიერთობას სახელმწიფოებრივ საქმიანობაში მისი უმადურობისა და ოლიგარქიული მიდრეკილებების გამო. ადამიანები ვერაფერში ვერ ჰპოვებენ ხოლმე იმდენ კმაყოფილებას, რამდენსაც იღებენ მუშების კეთილგანწყობილების წყალობით, რადგან სწორედ ეს მადლი ათვინიერებს კაცის ბუნებას ცოდნისა და აღზრდის გზით, აჩვევს კაცს გონიერ ზომიერებასა და გარდამეტებულობათაგან განდგომას.

იმ ხანებში რომის სახელმწიფო ზნეობრივი სრულყოფილების ყველაზე აღმატებულ გამოვლინებად საომარ საქმიანობაში წარმატებასა და მხედრულ გამირობას მიიჩნევდა. ამას გვიმოწმებს ის, რომ ზნეობრივი სრულყოფილების ანუ უზენაესი სიკეთისა და მამაცობის ცნებებს რომაელები ერთი სიტყვით გამოხატავენ.³ უზენაესი სიკეთის ეს სახელი, რომლითაც მამაცობას აღნიშნავენ, საზოგადო სახელად იხმარება.

2. მარციუსს თავის ტოლ-სწორებში ყველაზე მეტად ახასიათებდა სამხედრო შეჯიბრებებისადმი მისწრაფება და ბავშვობიდანვე იარაღს მოჰკიდა ხელი; მაგრამ ფიქრობდა: შექნილი იარაღი უმაქნისია, თუ კაცს ბუნებრივი, თანდაყოლილი იარაღი არა აქვს შემართულ-მომზადებულიო. ამიტომ ისე შიამოვია თავისი სხეული ბრძოლის ყოველგვარ სახეს, რომ სირბილშიაც მარჯვე იყო და ხელჩართულ თუ სხვაგვარ შეტაკებაშიც დაუძლეველი. შეუპოვრობასა და მამაცობაში მისი მეტოქენი ყოველთვის, როცა მარცხდებოდნენ, ამას მისი სხეულის დაუძლეველსა და ყოველ შრომაში დაუცხრომელ ძალას აბრალებდნენ.

3. ჯერ კიდევ ჭაბუკმა მარციუსმა ლაშქრობაში პირველი მონაწილეობა მაშინ მიიღო, როცა რომის ყოფილმა მეფემ, გაქვებულმა ტარკვინუსმა, მრავალი ბრძოლისა და დამარცხების შემდეგ უკანასკნელად ჰყარა წილი და ლატინების დიდი ნაწილისა და მრავალი სხვა იტალიელის დახ-

მარებით რომის წინააღმდეგ გამოემართა. ხსენებულ ტომებს ტარკვინიუსის გულის მოგებაზე უფრო მეტად რომაელების შემუსვრა სურდათ იმ შიშისა და შურის გამო, რასაც მათი აღზევება იწვევდა. გარდამავალი ხასიათის ბრძოლაში, როცა გამარჯვება ხან ერთი და ხან მეორე მხარისაკენ იხრებოდა, მარციუსი თავგამოდებით იბრძოდა. მან უცბად დაინახა, ერთი რომაელი ვაჟკაცი მის მახლობლად დაეცა. მარციუსმა იგი უყურადღებოდ კი არ დატოვა, არამედ დასაცავად წინ აეფარა და დაცემულისკენ გამოჭრილი მტრის მეომარი იქვე მოკლა. ეს მოხდა დიქტატორის თვალწინ. გამარჯვების შემდეგ რომაელთა მთავარსარდალმა მარციუსი პირველთა შორის მუხის გვირგვინით შეამკო. ასეთი გვირგვინით კანონი აჯილდოვებდა მას, ვინც თანამოქალაქეს თავისი ფარით დაიცავდა. შესაძლოა კანონი ამით პატივს სცემდა მუხას არკადიელების გამო, რომელთაც ღვთის მისანმა „რკოს მჭამელნი“ უწოდა; შეიძლება იმ მიზეზით, რომ მუხა ყველგან ხარობს და მოლაშქრისათვის სწრაფად და ადვილად ხელმისაწვდომია; ანდა, შესაძლოა იმიტომ, რომ მუხის გვირგვინი ქალაქთმფარველი ზევსისადმი შეწირული საგანია და თანამოქალაქის გადარჩენისათვის შესაფერ ჯილდოდ ითვლება. ველურ ხეთაგან მუხა ყველაზე უფრო ნაყოფიერი ხეა, შინაურთაგან კი ყველაზე ძლიერი. მისი ნაყოფი — რკო საკვები იყო, ხოლო, გამონაწვლილი თაფლი — სასმელი; იგი საკვებად იძლეოდა ბევრი მამოვარი პირუტყვისა და ფრთოსანის ხორცს, რადგან ადამიანს აწვდიდა სანადირო იარაღს — ეგრეთ წოდებულ „ჩიტის წებოს“.⁵

ამბობენ, იმ ბრძოლაში მონაწილეთ დიოსკურები⁶ გამოეცხადათ თურმე. ბრძოლის შემდეგ ისინი გაოფლიანებულ რაშებზე ამხედრებულნი მიიჭრნენ ფორუმზე და გამარჯვების ამბავი მიიტანეს. ახლა იმ ადგილზე, წყაროსთან, მათთვის აგებული ტაძარი დგას. აი ამის გამო გამარჯვების ის დღე — ივლისის იღები — დიოსკურებისადმია შეწირული.

4. იმ ყმაწვილ კაცებში, რომელთა პატივმოყვარეობა ზერელე ხასიათისაა, ადრე მოპოვებული სახელი და დიდება, ეტყობა, წყურვილის დაცხრომისა და სიმამძრის გრძნობებს

მალე იწვევს და მგზნებარების ცეცხლს აქრობს; შეუპოვარი და მტკიცე ბუნების ახალგაზრდებს კი, პირიქით, შეძენილი პატივი ამაღლებს, ბრწყინვალეობით მოსაგს და ქარის ქროლვასავით მიაქანებს ოცნებაში წარმოსახული მშვენიერი მიზნისაკენ. ესენი, შეიძლება ითქვას, ანაზღაურებას კი არ ლებულობენ, არამედ საწინდარს დებენ, სცხვენიათ, მათ პატივს რაიმე მოაკლდეს და ცდილობენ, ახალი საქმეებით გაზარდონ იგი. მარციუსი სწორედ ასეთი მისწრაფებით იყო გამსჭვალული და თავის თავს ეტოტებოდა სიმამაცეში; სურდა, მუდამ გამოეჩინა თავი ახალი და ახალი საქმიანობით; წარმატებებს კვლავ წარმატებებს უმატებდა, ნადავლზე ნადავლი მოჰქონდა და ამიტომაც ყოველი ახალი წინამძღოლი წინანდელ ლაშქრობათა მეთაურებს ეჯიბრებოდა, გაესწრო მათთვის მარციუსის საპატიო ჯილდოებით შემკობისა და მისი სიქველის მოწმედ ყრფნის საქმეში.

იმ ხანებში რომაელებმა მრავალი ბრძოლა და ომნი გადაიხადეს და არ ყოფილა შემთხვევა, მარციუსი რომელიმე მათგანიდან გვირგვინისა და ჯილდოს გარეშე დაბრუნებულიყო. თუ ზოგიერთისათვის მამაცობისა და სიქველის მიზანი სახელის მოპოვება იყო, მარციუსი ამ სახელს დედის გასახარებლად ეძიებდა. როცა მის ქება-დიდებას ისმენდა და მის გვირგვინით შემკობას უყურებდა, დედა სიამისაგან ტირილით ეხვეოდა, ხოლო მარციუსი თვლიდა, რომ მან უზენაესი პატივი და ნეტარება მოიმკო. ამბობენ, სწორედ ასეთ განცდას აღიარებდა ეპამინონდა, რომელიც თავის უდიდეს ბედნიერებად თვლიდა იმას, რომ მისი დედ-მამა მოესწრო მის მონაწილეობასა და გამარჯვებას ლეკტრასთან გადახდილ ბრძოლაში. ეპამინონდამ ორივე მშობელთან ერთად იგემა სიამე და წარმატებით გამოწვეული ნეტარება, მარციუსი კი მიიჩნევდა, რომ დედამისს ეკუთვნოდა ყველა ის მადლობა, რასაც მამასაც გადაუხდიდა. მარციუსი არასდროს არ წყვეტდა დედის -- ვოლუმნიას განხარებასა და პატივისცემას. ცოლიც მისი რჩევითა და თხოვნით შეირთო და როცა ბავშვები ეყოლა, კვლავ დედასთან ერთად ცხოვრობდა ერთ სახლში.

5. სიქველისაგან წარმოდგარი სახელი და ძალა მარციუსისა უკვე საკმაოდ დიდი იყო რომში, როცა სენატი მდიდართა დასაცავად აღსდგა ხალხის წინააღმდეგ, რომელიც მევახშეთაგან უსაზღვრო უღმობლობით დაჩაგრულად თვლიდა თავს. ზოგიერთი ქონების პატრონები მათ სრულიად გააჩანაგეს დაწინდებულის წართმევით და საარჩო-საბადებელის გაყიდვით; მთლად ღარიბ-ღატაკთ კი იჭერდნენ და საპყრობილეში ამწყვდევენდნენ მიუხედავად იმისა, რომ ტანი დაფარული ჰქონდათ კრილობათა მრავალი ნაწიბურით, რაც მოწმობდა მათ ჯაფასა და ღვაწლს სამშობლოსათვის გადატანილ ლაშქრობებში, რომელთაგან განსაკუთრებით გამოიჩინეს თავი ბოლოდროინდელ ბრძოლაში საბინების წინააღმდეგ, როცა მდიდრებმა აღუთქვეს ზომიერების დაცვა, ხოლო კონსული მარკუს ვალერიუსი, სენატის გადაწყვეტილებით, თავდებად დაუდგა ამ საქმეს. ხალხი თავდადებით ებრძოდა მდიდრებს და გაიმარჯვა კიდევ, მაგრამ მევახშეები მაინც არ იხევდნენ უკან, სენატი კი არაფერს აკეთებდა დადებული პირობების გასახსენებლად და თვალს არიდებდა იმას, თუ კვლავ როგორ ძარცვავდნენ და ციხეში მიათრევდნენ ღარიბ-ღატაკებს. რომში შფოთი და ავისმომასწავებელი ამბოხებანი დაიწყო. მტრებს ხალხის ამბოხება როდი გამოეპარათ. ისინი რომის სანახებს თავს დაესხნენ და ყველაფერს ცეცხლს უჯიდებდნენ. კონსულთა მოწოდებას, ხელთ იარაღი აეღოთ, არც ერთმა კაცმა, ვისაც ამ იარაღის ტარება ძალუძდა, ყური არ ათხოვა, ხოლო ხელისუფლებაში კვლავ საპირისპირო მოსაზრებებმა იჩინეს თავი: ერთნი ფიქრობდნენ, საჭირო იყო დაეთმოთ ღარიბთათვის და შეერბილებინათ დაძაბულობა და კანონის სიმკაცრე; მეორენი ამის წინააღმდეგნი იყვნენ და მათ შორის გახლდათ მარციუსი. იგი ფულსა და ქონებას არ თვლიდა უმთავრეს საქმედ და სენატს მოუწოდებდა, გონიერად დაჰკვირვებოდა ვითარებას და ძირშივე აღეკვეთა ზვიადი და თავხედი ბრბოს ყოველი ცდა, წინ აღდგომოდა კანონებს.

6. სულ მცირე დროის მანძილზე სენატი ბევრგზის შეიკრიბა არსებული ვითარების თაობაზე სამსჯელოდ, მაგრამ ვერავითარი გადაწყვეტილება ვერ გამოიტანა. ამასობაში

ღარიბ-ღატაკებმა მოულოდნელად თავი მოიყარეს, ერთმანეთი გაამხნევეს, დატოვეს რომი, დაიკავეს ის მთა, რომელსაც ახლა „წმიდა მთა“ ეწოდება და მდინარე ანუნთან მდებარეობს და იქ გამაგრდნენ. ისინი არავითარ ძალადობას არ მიმართავდნენ, არც ამბოხებებს აწყობდნენ და მხოლოდ ამას გაჰყვიროდნენ: „ჩვენ უკვე დიდი ხანია მდიდრებმა ქალაქიდან გამოგვამძევეს; იტალია ჩვენ ყველგან მოგვცემს ჰაერს, წყალსა და სამარეს. სანამ რომში ვცხოვრობდით, განა იგი სხვა რამეს გვაძლევდა? არაფერს — გარდა იმისა, რომ ნება გვქონდა, მდიდრებისათვის გვეომნა და ჭრილობებისაგან დავბოცილიყავით!“ სენატი დაშინდა და ღარიბებთან ყველაზე შესაფერისი და დემოკრატიულად განწყობილი რამდენიმე უხუცესი სენატორი გაგზავნა ღარიბებს სიტყვით მიმართა მენენიუს აგრძამ. იგი დიდხანს თხოვნით მოუწოდებდა მათ, დიდხანს და აშკარად ლაპარაკობდა სენატის დასაცავად და ბოლოს თავისი სიტყვა დამთავრა არაკით, რომელსაც დღემდე იგონებენ. მან თქვა: ერთხელ ადამიანის სხეულის ნაწილები აუჯანყდნენ კუჭს და საყვედურებით აავსეს: შენ ერთადერთი ხარ უქმად და ნებივრად ჩაბრძანებული სხეულში მაშინ, როცა ყველას მძიმე შრომა და სამსახური გვიწევს და ყველაფერს შენ გაწოდებთო! კუჭს გეცინა მათ სიბრიყვეზე: თქვენ არ იცით რომ მთელ საკვებს, რომელსაც მე მაწვდით კვლავ უკან გიბრუნებთ და ყველას გინაწილებთო! მენენიუსმა არაკს ასეთი დასკვნა მოაყოლა „მოქალაქენო სწორედ კუჭის მსგავსი ადგილი უჭირავს სენატს თქვენს მიმართ. სახელმწიფოს წყობისა და კეთილდღეობისათვის გამოტანილ მის გადაწყვეტილებებს ყოველი თქვენგანისათვის მოაქვს დანაწილებულად სიყვითე და სარგებლობა“.

7. ამის შემდეგ ხალხი და სენატი მორიდდნენ. ხალხმა სენატისაგან გამოითხოვა ნება, თავისი წიაღიდან ხუთი წარმომადგენლის არჩევისა, რომლებიც გაჭირვებულთ დაეხმარებოდნენ და რომელთაც „სახალხო ტრიბუნები“ შეერქვათ.* პირველ ტრიბუნებად აირჩიეს იუნიუს ბრუტუსი და სიცნიუს ბელუტი, რომლებიც მეთაურებად ჰყავდათ ქა-

ლაქიდან განდგომის ეამს. როგორც კი დამყარდა ქალაქში ერთსულოვნება, ხალხმა მაშინვე მოჰკიდა ხელი იარაღს და კონსულებს მორჩილება გამოუცხადა: გამოგვიყენეთ, მზად ვართ მტრებთან საომრად! მარციუსი რაკი არც თვითონ იყო კმაყოფილი ხალხის გამარჯვებით და წარჩინებულთა მხრივ დათმობებით და რაკი ხედავდა, პატრიციუსთა დიდი ნაწილიც ამასვე განიცდიდა, თავისიანებს მოუწოდებდა, არ დაეთმობთ პირველობა სამშობლოსათვის ბრძოლაში უბრალო ხალხისათვის და ეჩვენებინათ მისთვის, რომ წარჩინებულნი მდებრივთაგან გამოირჩევიან იმდენად არა ძალით, რამდენადაც სიქველით.

8. ვოლსკების ტომში, რომელსაც მაშინ რომაელები ებრძოდნენ, განსაკუთრებულად დიდი მნიშვნელობისა იყო ქალაქი კორიოლი. ამ ქალაქს ალყა შემოარტყა კონსულმა კომინიუსმა. ალყის გარეთ მყოფმა ვოლსკებმა იმის შიშით, ქალაქი არ დავკარგოთო, ყოველი მხრიდან მიიტანეს იერიში მოალყე რომაელებზე, რათა ქალაქის კედლებთან გაემართათ ბრძოლა და მტრისათვის გარედანაც და შიგნიდანაც დაერტყათ. კომინიუსმა თავისი ძალები ორად გაჰყო: თვითონ გარედან მომხდური ვოლსკების შესახვედრად გაეშურა, ალყის მცველად კი ერთ-ერთი საუკეთესო რომაელი ვაჟაკი ტიტუს ლარციუსი დატოვა. ქალაქში მყოფმა ვოლსკებმა მოალყედ დარჩენილი მტრის ძალა უმნიშვნელოდ ჩათვალეს, გარეთ გამოცვივდნენ, მტერს ეკვეთნენ და დასაწყისში კიდევ გაიმარჯვეს და მოალყე რომაელების გარეკვას შეუღდნენ მათი ბანაკისაკენ. ამ დროს მარციუსი მცირეოდენი თანამოსაგრენით საფარიდან გამოვარდა, უწინარეს ყოვლისა უშუალოდ მასზე თავდამსხმელები შემუხსრა, დანარჩენი მოიერიშენი შეაჩერა და ხმამაღალი ხმით რომაელებს ბრძოლისაკენ მოუწოდა. მარციუსი ხომ შემკობილი იყო ყველა იმ ღირსებით, რომელთაც კატონი მეომრისათვის უმთავრესად თვლიდა. იგი გამოირჩეოდა არა მარტო მკლავის დაკვრის ძალით, არამედ ხმის სიმღიერიტაც; თავისი მრისხანე სახითაც იგი შიშის ზარს სცემდა მტერს და მისი გამკლავება უძნელესი საქმე გახლ-

დათ. და აი, ახლა, როცა მარციუსის გარშემო შეიკრიბა და დაირაზმა მრავალი რომაელი, მტერი დაფრთხა და უკუიქცა. მარციუსი ამით როდი დაკმაყოფილდა, უკანმოუხედავად დაედევნა გაქცეულებს და ქალაქის ჭიშკრებამდე შირეკა ისინი. მაგრამ აქ მარციუსმა დაინახა, ქალაქის კედლებიდან უხეად მჭროლავი მტრის ისრები და სათხედები, რის გამოც რომაელები მტრის დევნას თავს ანებებდნენ და უკან იხევდნენ: მტრის შეიარაღებული მეომრებით გავსებულ ქალაქში უკუქცეულთა მიდევნებით შეჭრაზე ფიქრსაც ველარავინ ბედავდა. მაშინ მარციუსი გამოსაჩენ ადგილზე დადგა და თავისი მაღალი ხმით მეომრებს გამამხნეველად მოუწოდა: ქალაქი ბედმა ჩვენ, მტრის მდევნელ რომაელებს, გაგვიღო და არა უკუქცეულ ვოლსკებსო. მსურველი, მას უკან მიჰყოლოდა, არცთუ ბევრი აღმოჩნდა, მაგრამ ვინც იყო, მათთან ერთად მტრის რაზმი გაარღვია, ჭიშკრებისაკენ გზა გაიკაფა და ქალაქში შეიჭრა. თავდაპირველად ვერავინ გაბედა, წინააღმდეგობა გაეწია ან გზა გადაეღობა მისთვის, მაგრამ მერმე, როცა შენიშნეს, ქალაქში შემოჭრილნი სულ ცოტანი იყვნენ, ვოლსკები შეერთებული ძალით ეკვეთნენ რომაელებს. მარციუსმა, როგორც გადმოგვცემენ, საერთო არეულობაში რაღაც დაუჭერებელი ბრძოლა გამართა თურმე. იბრძოდა ხელისა თუ ფეხის საოცარი სისწრაფითა და სულის სიმტკიცით და ყველას სძლევდა, ვისაც კი ეკვეთებოდა: ზოგი ქალაქის უკიდურეს ნაწილებამდე შირეკა, ზოგსაც წინააღმდეგობა შეაწყვეტინა და იარაღი დააყრვეინა. ამით მან დიდი დახმარება გაუწია ლარციუსს, რომაელები გარედან ქალაქში შემოეყვანა.

9. ამრიგად, ვოლსკთა ქალაქი აღებულ იქნა. რომაელ მეომართა უმრავლესობა მოსახლეობის ქონების ძარცვა-გლეჯას შეუდგა. მარციუსი ამაზე გაწყრა და ყვირილი მორთო: ეს შემადრწუნებელი საქმეა! იმ დროს, როცა კონსული და მასთან მყოფი თანამოქალაქენი ალბათ უკვე შეხვდნენ მტერს და მასთან ბრძოლაში ჩაებნენ, თქვენ გასამდიდრებლად დაძრწინხართ და ქონების მოხვეჭის საბაბით ბრძოლის საფრთხეს თავს არიდებთო! მარციუსს ბევრმა არ დაუჭირა მხარი, მაგრამ იმათთან ერთად, რომლებმაც დაუჭერეს, იმ

გზაზე გავიდა, რომლითაც მისი ფიქრით, რომაელთა მთავარი მხედრობა მოემართებოდა. იგი წამდაუწუმ ამხნევებდა თანამოსაგრეებს: მოუწოდებდა, არ შემდრკალიყვნენ; განუწყვეტლივ ევედრებოდა ღმერთებს: ბრძოლაში ნუ დაგვაგვიანებთ, დროზე მიგვიყვანეთ იქ, რათა თანამოქალაქეებს შევეშველოთ და მათი საფრთხე გავიზიაროთ!

იმ ხანებში რომაელებს ჩვევად ჰქონდათ საბრძოლო რაზმად გამწყრივება, წელზე წამოსასხამების შემოკვრა და ძირს დალაგებული ფარების ალები ეამს, სამი თუ ოთხი მოწმის თანდასწრებით, დაუწერელი ანდერძის წარმოთქმა და მემკვიდრის დასახელება. მტრების თვალწინ სწორედ ამ საქმიანობით გართულ მეომრებს მოუსწრო მარციუსმა. თავდაპირველად ზოგიერთები შეშფოთლდნენ, როცა მარციუსი მცირერიცხოვან თანამოსაგრეთა თანხლებით მთლად გასისხლიანებული და ოფლში გაღვარული დაინახეს. მაგრამ მერმე გამხნევდნენ, როცა მარციუსმა კონსულთან მიიბრინა, სიხარულით ხელი გაუწოდა და ქალაქის ალების ამბავი აუწყა, როცა, თავის მხრივ, კომინიუსი მარციუსს გადაეხვია და გადაკოცნა. მაშინ ყველამ, ვინც წარმატების ამბავი უშუალოდ შეიტყო და ვინც გუმანით მიხვდა ამას, ყიყინით მოითხოვა: წაგვიყვანეთ ბრძოლაში ჩასაბმელადო! მარციუსმა კომინიუსს ჰკითხა, როგორ იყო განლაგებული მტრის ბანაკი და სად იდგა მისი ყველაზე ძლიერი რაზმი. კომინიუსმა უპასუხა, რომ, მისი გუმანით, ასეთი რაზმი დგას შუაში, ყველაზე მეომარი და არავის რომ არაფერს დაუთმობს ისეთი რაზმი ანტიელებისა. „რაკი ასეა, — მიმართა მარციუსმა კონსულს, — ძალიან გთხოვ, მაგ ვაუკაცების წინააღმდეგ ჩვენც დაგვრავნე!“ გაოცებულმა კონსულმა თანხმობა მისცა მის თავგამოდებას. როგორც კი დაიწყო მტერმა შუბთა სროლა, მარციუსი მაშინვე წინ გაიჭრა. სათავეში მდგარმა ვოლსკებმა წინააღმდეგობა ვერ შეძლეს და ის რაზმი, რომელზეც მარციუსმა იერიში მიიტანა, მყისვე გაირღვა. მაგრამ ახლა მტრის ორად გაკვეთილმა რაზმმა მარციუსის რკალში მომწყვდევა სცადა. კონსული შეშინდა და მისაშველებლად თავისი საუკეთესო მეომრები

აფრინა. მარციუსის ირგვლივ ცხარე ბრძოლა გაჩაღდა. სულ მცირე დროში ის ადგილი გვაშობით აივსო. რომაელები კიდევ უფრო მეტი ძალით დააწვნენ მტერს და აოტეს კიდეც. სანამ მტრის დევნას შეუდგებოდნენ დაღლილობისა და ჭრილობებისაგან ილაჭგაწყვეტილ მარციუსს სთხოვეს, ბანაკში დაბრუნებულიყო. მაგრამ მან განაცხადა: გამარჯვებულთ დაღლა არ ეგებისო და უკუქცეულ მტრებს დაედევნა. მტრის დანარჩენი მხედრობაც დამარცხდა: მრავალი შეიმუხრა, მრავალიც ტყვედ წაიყვანეს რომაელებმა.

10. მეორე დღეს, როცა ლარციუსიც მოვიდა და ყველამ მოიყარა თავი კონსულის კარავთან, კომინიუსი შემადლებულ ადგილზე დადგა, ღმერთებს შესაფერი მადლი გადაუხადა ასეთი წარმატებებისათვის და მარციუსს მიმართა. უწინარეს ყოვლისა მას შესანიშნავი ხოტბა უძღვნა იმ გმირობათათვის, რომელთა ნაწილის თვითმხილველი იყო ბრძოლის უამს, ნაწილიც — ლარციუსისაგან შეიტყო. ამის შემდეგ კომინიუსმა მარციუსს შესთავაზა, საერთო განაწილებამდე, მრავალრიცხოვანი ნადავლიდან თავისთვის აერჩია ათ-ათი ნივთი, ცხენი და ტყვე. გარდა ამისა, აჩუქა საგანგებოდ დარახტული საუკეთესო ბედაური. რომაელებმა მოიწონეს კონსულის გადაწყვეტილება. მარციუსი წინ წამოდგა და თქვა, რომ ბედაურს ხალისით იღებს და მონარულია წინამძღოლის მიერ წარმოთქმული ქებისა, ხოლო ყველაფერ დანარჩენს თვლის ქირად და არა საპატიო საბოძკრად, ამიტომ მათ მიღებაზე ახლა უარს აცხადებს და თუ რამე ერგება, დაკმაყოფილდება ვით ერთ-ერთი მონაწილე ნადავლის საერთო გაყოფაში. „მხოლოდ ერთ განსაკუთრებულ წყალობას ვითხოვ, — დასძინა ნათქვამს მარციუსმა, — და მსურს მივიღო ეს წყალობა. ვოლსკებში ერთი მასპინძელი და მეგობარი მყავდა, კაცური კაცი, მოკრძალებული. ახლა იგი ტყვეა; მდიდარი და ბედნიერი მონად იქცა. მას ისედაც მრავალი უბედურება დაატყდა თავს და აქნებ კიდევ ერთ უბედურებას — გაყიდვას მაინც გადაეარჩინოს!“

მარციუსის სიტყვებს მოწონების კიდევ მეტი ხმამაღალი შეძახილით შეეგებნენ. უმრავლესობა ქონების წინა-

შე ამ ვაჟკაცის მოუდრეკლობით უფრო გაკვირვებული დარჩა, ვიდრე მისი მამაცობით მტრებთან ბრძოლაში. მის მიმართ გამოჩენილი პატივის გამო შურითა და ჯიბრით აღესილნიც კი იმაზე ბევრად მეტის მიღების ღირსად თვლიდნენ მას, რის მიღებაზეც უარი განაცხადა და აღფრთოვანებული იყვნენ მისი ქველობის იმ ხასიათით, რომლის ძალითაც ესოდენ დიდი სიმდიდრე უგულვებელჰყო, ვიდრე იმ სიჭველით, რომლის წყალობითაც ეს სიმდიდრე დაიმსახურა. ფულის გონივრულად გამოყენება სჯობს, რა თქმა უნდა, იარაღის ხმარებას, მაგრამ უკეთესზე უკეთესი საქმეა ფულის საჭიროება საერთოდ არ აღარღებდეს კაცს.

11. როცა ყოინი ჩაცხრა და ხალხი დაწყნარდა, კომინიუსმა კვლავ აიღო სიტყვა: „თანამოსაგრენო, რას იზამთ; თქვენ ვერ შესძლებთ, აიძულოთ კაცი, მიიღოს ის საბოძვარნი, რომელთაც არ იღებს და არც სურს მიიღოს. მოდით და ვუბოძოთ ისეთი რამ, რაზედაც უარს ვერ იტყვის: დავადგინოთ, რომ ამიერიდან მას ეწოდოს კორიოლანუსი, თუ თვით აღსრულებულმა საგმირო საქმემ ჩვენზე აღრე არ უბოძა ეს მეტსახელი!“

ამიერიდან მარციუსს მესამე სახელად კორიოლანუსი შეერქვა. ახლა ცხადზე ცხადია, რომ მის სახელთაგან პირველი — გაიუსი საკუთარი სახელი იყო, მეორე — მარციუსი კი მთელი მოდგმის ანუ გვარის სახელი.

მესამე სახელი რომაელებში კაცს მოგვიანებით ეძლეოდა როგორც მეტსახელი რაიმე გადახდილი საქმის, ბედის წილხვედრის, შესახედაობისა ან ზნეობრივი სიკეთის აღსანიშნავად, აი ისევე, როგორც ელინებში ადებდნენ ხოლმე მეტსახელს: ღირსსახსოვარი საქმის გამო კაცს შეერქმეოდა სოტერი და კალინიკე, შესახედაობის გამო — ფისკონი და გრიპე, სიჭველისათვის — ევერგეტე და ფილადელფე, ბედკეთილობისათვის კი — ევდემონი, რაც მეფე ბატოს მეორეს ეწოდა. ზოგიერთ მეფეს დამკინავი მეტსახელიც ჰქონდა. ასე მაგალითად: ანტიგონოსს დოსონი შეარქვეს, პტოლემეს — ლათირე. ამ რიგის სახელებს უფრო ხშირად რომაელები იყენებდნენ: ერთ-ერთ მეტელუსს, რომელსაც მუწუჟის გამო შუბლი მუდამ შეხვეული ჰქონდა, დიადემა-

ტუსს ეძახდნენ, მეორეს კი — ცელერს იმის გამო. რომ ამ კაცმა მამის სიკვდილის შემდეგ სულ რამდენიმე დღეში მოასწრო ხსოვნის აღსანიშნავად გლადიატორობა საფლავზედა შეჯიბრის მოწყობა და ყველა გაოცებული დატოვა მზადებაში გამოჩენილი სისწრაფისა და მოქნილობის წყალობით. ზოგიერთებს რომაელები მათი დაბადების გარემოებასთან დაკავშირებით დღემდე ეძახიან: პროკლუსს — ვინც მამის სხვაგან ყოფნის ქამს დაიბადა, პოსტუმუსს — ვინც მამის სიკვდილის შემდეგ გაჩნდა; ხოლო თუ ტყუპი დაიბადა და ერთი მათგანი მოკვდა, გადარჩენილ ტყუპისცალს მეტსახელად ეპისკუსს არქმევენ. სხეულისმიერი ნიშნისდა მიხედვით რომაელები კაცს მეტსახელად არქმევენ არა მარტო, ვთქვათ, სულას, ნიგერსა და რუფუსს, არამედ — ცეკუსსა და კლოდიუსსაც და თანაც მშვენიერად აჩვენენ, ეს მეტსახელები ისე გაიშინაურონ, რომ მათი მეშვეობით სიბრძნის ან სხეულისმიერი რომელიმე სხვა მანკიერების აღნიშვნა სათაქილოდ, გაკილვად არ მიიჩნიონ. ისე, კაცმა რომ თქვას, ამ საგანზე მსჯელობა სხვაგვარ თხზულებას უფრო შეჰფერის.⁹

12. როცა ომი დასრულდა, დემაგოგებმა კვლავ დაიწყეს ხალხის აჯანყება, თუმცა საამისო ახალი მიზეზი და სამართლიანი საჩივრისა და ბრალდების საფუძველი არ გააჩნდათ. ისინი პატრიციუსებს აბრალებდნენ იმ უბედურებას, რაც ძალაუნებურად მოჰყვა წინანდელ უთანხმოებებსა და შფოთიანობას. მიწის დიდზე დიდი ნაწილი დაუმუშავებელდაუთესავი დარჩა, სურსათ-სანოვავის შემოზიდვით მომარაგების საშუალებას კი ომის დროინდელი ვითარება არ იძლეოდა. დაიწყო მძიმე გაჭირვება. დემაგოგებმა, რომლებიც ხედავდნენ, რომ საკმელ-სასმელი აღარ იყო და რომც უოფილიყო, ხალხს მის შესაძენად ფული არ ჰქონდა, გააერცელეს ცილისმწამებლური ხმები მდიდრების წინააღმდეგ, თითქოს მათ გამოიწვიეს შიმშილი ხალხის მიმართ გულში ჩარჩენილი ძველი წყენის მიზეზით.

სწორედ ამ ხანებში ველიტრელებისაგან¹⁰ რომში ჩამოვიდნენ ელჩები თხოვნით: მიეღოთ მათი ქალაქი გამგებლობაში და გაეგზავნათ იქ ახალმოსახლენი. საქმე ის იყო,

რომ ველიტრელებს თავს დაატყდათ შავი ჭირი და ისე გა-
აუბედურა და შემუსრა მოსახლეობა, რომ მისი მეათედი
ნაწილი ძლივს დაჩა. რომში ვისაც კი გონება ჰქონ-
და, ველიტრელების თხოვნა პირდაპირ სულზე მისწრებად
და ხელსაყრელად მიიჩნია, რადგან ამ გაჭირვების უამს
ამოსუნთქვა სჭირდებოდათ და თან ამბოხების გაფანტვის
იმედიც მიეცათ, თუ შფოთის თავებსა და დემაგოგების თა-
ნამოსაგრეებს, ვით ქალაქის ყველაზე საშიშ სენსა და არეუ-
ლობის წყაროს, თავიდან მოიცილებდნენ. ასეთი პირები
კონსულებს გადასახლებულთა სიებში შეჰქონდათ, სხვებს
კი ვოლსკების წინააღმდეგ სალაშქროდ ამზადებდნენ. ამ
ხერხით ცდილობდნენ, რომი შინაური შფოთისაგან მოესვე-
ნებინათ და თან ფიქრობდნენ, ერთ ლაშქარსა და ბანაკში
თავმოყრილი და საერთო ბრძოლაში კვლავ ჩაბმული მდიდ-
რები და ღარიბები, პლებსი და პატრიციუსები ერთმანეთში
მეტ სიმშვიდესა და კეთილგანწყობილებას დაამყარებდნენ.

13. მაგრამ ამ საქმეს წინ აღუდგნენ დემაგოგები სინო-
ციუსი და ბრუტუსი. მათ ყვირილი მორთეს: „ახალმოსახ-
ლეობის უღმობიერესი სახელით ნათლავენ უმძვინვარეს სი-
სასტიკეს; შეიძლება ითქვას, პირდაპირ უფსკრულში ჰყრი-
ან ღარიბ-ღატაკებს, რაკი მათ მოწამლული ჰაერით გაუ-
ღენთილსა და დაუკრძალავი გვამებით სავსე ქალაქში აგ-
ზავნიან და უცხო და შურისმაძიებელი მრისხანე ღვთაე-
ბის გვერდით ამკვიდრებენ. აღარ კმაყოფილდებიან იმით,
მოქალაქეთა ნაწილი რომ შიმშილით იღუპება და ნაწილს
ავი სენის ხახაში ჰყრიან; თავისი სურვილით ახლა კიდევ
ომსაც მართავენ, რათა არც ერთი უბედურება არ ასცდეს
ქალაქს, რადგან უარყო, დამონებოდა მდიდრებს!“

ასეთი სიტყვებით შეგონებული ხალხი კონსულთა მიერ
წამოყენებულ სიებში ჩაწერას გაუბროდა და გადაჭრით
უარს ამბობდა სხვაგან დასასახლებლად რომიდან წასვლა-
ზე. სენატი გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდა. მარციუს-
მა კი სიამაყით უკვე აღესილმა, თავის სიძლიერეში ღრმად
დარწმუნებულმა და გავლენიან მოქალაქეთაგან საპატიო კი-
ცად აღიარებულმა, აშკარა და სასტიკი წინააღმდეგობა გაუ-
წია დემაგოგებს. რომაელებმა ახალმოსახლეობა-მაცნე გაგ-

ზაენეს ველიტრეში: დასჯის მუქარით აიძულებდნენ წილ-
ნახვედრთ რომიდან გასვლას. რაც შეეხება ლაშქრობას,
პლემბმა გადაწყვეტით თქვა უარი მასში მონაწილეობაზე.
მაშინ მარციუსი თავისი ამალით და იმათი თანხლებით,
რომლებიც კი გადაიბირა, ანტიების მხარეში შეიჭრა. აქ იგი
დიდი რაოდენობის პურს წააწყდა; მრავლად იგდო ხელთ
პირუტყვი და მონები, მაგრამ თვითონ ნადავლიდან არაფე-
რი არ მიუსაკუთრებია. იგი რომში დაბრუნდა ნადავლით უხ-
ვად დატვირთული თანამებრძოლებით. დანანებითა და შუ-
რით შესცქეროდნენ სხვები ბედგალიმებულ თანამოქალაქე-
ებს, ხოლო მარციუსზე წყრებოდნენ და გული მოსდიოდათ
მისი სახელისა და გავლენის გამო, რაც, მათი აზრით, ხალ-
ხის საწინააღმდეგოდ იზრდებოდა.

14. მცირე ხნის შემდგომ მარციუსმა კონსულის თანამ-
დებობისაკენ დაიწყო სწრაფვა. უმრავლესობა მისკენ გადა-
იხარა. ხალხმა სირცხვილად მიიჩნია, უპატივცემულობითა
და უარით დაეკნინებინა წარმომავლობითა და ქველობით
უპირველესი ვაჟკაცი, რომელმაც მრავალი დიდი სიკეთე მოი-
მოქმედა.

რომში წესად იყო მიღებული, ნებისმიერი თანამდებო-
ბის მძიებელი კაცი ფორუმზე ჩასულიყო უტუნიკოდ, ტოგის
ამარა, და ისე მისალმებოდა მოქალაქეებს მხარდაჭერის თხო-
ვნით¹¹. ასე იქცეოდნენ, ან იმიტომ, რომ თხოვნის შესაფერი
მორჩილი შესახედაობა მიელოთ, ანდა იმიტომ, რომ სახილ-
ველად გამოეჩინათ, თუ ჰქონდათ ვაჟკაცობის დამადასტურე-
ბელი ნიშნები — ნაჭრილობევი და ნაიარევი. თანამდე-
ბობის მთხოვნელი, ცხადია, ფულის დარიგებისა და მოსყიდ-
ვის ექვის გასაფანტავად არ მიდიოდა მაშინ უსარტყელოდ
და უტუნიკოდ მოქალაქეებთან.¹² გვიან, დიდი ხნის შემდეგ
შეიჭრა ყიდვა-გაყიდვა სახალხო კრებაში და ფული კენჭის-
ყრაში გაერია. მერმე და მერმე მექრთამეობამ¹³ მოსამარ-
თლები და სამხედრო სამსახურიც წაბილწა. იარაღი ფულს
დაუშონა და სახელმწიფო მონარქიამდე მიიყვანა. ჩანს, ცუ-
დად არ უთქვამს, ვინც თქვა: პირველად მან დაარღვია დე-
მოკრატია, ვინც ხალხი ლხინზე მიიპატიჟა და მოისყიდაო.
ეტყობა, ეს ბოროტება რომში უცბად კი არ გაჩენილა, არა-

მედ ფარულად და თანდათანობით გაიზარდა. ჩვენ არ ვიცით, ვინ მოქრთამა პირველად რომში ხალხი და სასამართლო. ამბობენ, პირველად ათენში მისცა მოსამართლეებს ქრთამად ფული ანიტემ, ანთემიონის ძემ, რომელსაც ბრალად ედებოდა პილოსთან დაკავშირებული ღალატი პელოპონესის ომის დასასრულს.¹⁴ ეს ის დრო გახლდათ, როცა რომის ფორუმში ჯერ კიდევ უბიწო, ოქროს მოდგმის ხელში იყო.

15. კონსულობის მაძიებელ მარციუსს ტოგის ქვეშ უჩანდა მრავალი ნაჭრილობევი, იმ მრავალი ბრძოლის შედეგი, რომლებშიაც ჯარში ჩვიდმეტი წლის განუწყვეტელი სამსახურის მანძილზე პირველობდა. რომაელები თავს უხერხულად გრძნობდნენ ამ კაცის სიქველის წინაშე და ამიტომ ერთმანეთს სიტყვა მისცეს, მხარი დაეკირათ მისთვის. მაგრამ როცა კენჭისყრის დღე დადგა და მარციუსი სენატის თანხლებით ზარზეიმით შემოვიდა ფორუმზე, ხოლო მის გარშემო მყოფ ყველა პატრიციუსს აშკარად ეტყობოდა, რომ მათ არავისთვის და არასდროს ასე თავი არ გამოუღიათ, ხალხმა კვლავ შეცვალა თავისი კეთილგანწყობილება მარციუსის მიმართ წყენითა და შურით. ასეთ განცდას ზედ ერთოდა შიში, არისტოკრატიული განწყობილებისა და პატრიციუსებში. ესოდენი დიდი ღირსების მქონე კაცს, თუ იგი ხელისუფლების სათავეში ჩადგებოდა, მთლად არ აღეკვეთა ხალხისათვის თავისუფლება. ასეთი განსჯის შედეგად ხალხმა მარციუსის წინააღმდეგ მისცა ხმა.

როცა არჩეულებად სხვები გამოაცხადეს, სენატი მეტად გაწყრა, რადგან მიიჩნია, რომ თვითონ უფრო იყო ამით შეურაცხყოფილი, ვიდრე მარციუსი. თვითონ მარციუსიც ვერ შეხვდა მომხდარ ამბავს ზომიერებით და შესაფერი თავშეკავებით. ამის მიზეზი კი ის იყო, რომ იგი უპირატესად ეყრდნობოდა თავის სულის მგზნებარე და პატივმოყვარულ ხასიათს, როგორც სიდიადისა და კეთილშობილების გამოხატულებას, მაგრამ შეგონებისა და აღზრდის მეშვეობით არ ჰქონდა შეძენილი მტკიცე სიდინჯე და ღმობიერება, რაც სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის სრულყოფილებისათვის უთუოდ საჭიროა; არც ის უწყოდა, რომ ვინც ხელს ჰკიდებს საზოგადოებრივ საქმეს და ადამიანებთან ურთიერთო-

ბის დამყარებისაკენ მიისწრაფვის, მან განსაკუთრებით უნდა აარიდოს თავი თვითკმაყოფილებას, რაც, პლატონის სიტყვით, განკერძოების თანმხლებია¹⁵ და უნდა იყოს მოყვარული მოთმინებისა, რასაც ზოგიერთები ხშირად დასცინიან ხოლმე. მეტისმეტად პირდაპირი და ჭიუტი მარციუსი ყველაფერზე და ყველაფერში გამარჯვების მოპოვების დაუცხრომელ სურვილს მამაცობის საქმედ თვლიდა და ვერ ხვდებოდა, რომ ასეთი მისწრაფება უძლურებისა და უნებისყოფობის შედეგია, რასაც ავი სიმსივნის მსგავსად წარმოქმნის ტანჯული და აფორიაქებული სულისკვეთება.

აღშფოთებული და ხალხზე გაბოროტებული მარციუსი იქაურობას გაეცალა. ახალგაზრდა პატრიციუსები, რომლებიც ქალაქში მეტისმეტად ყოყოჩობდნენ წარმომავლობით და საზოგადოების საუკეთესო ნაწილად თვლიდნენ საკუთარ თავს; მარციუსს მუდამ გასაოცარი სიბეჭითით უქერდნენ მხარს და იმ დღესაც მხარში ამოუდგნენ, თან ახლდნენ და არცთუ სასიკეთოდ კიდევ უფრო აღიზიანებდნენ. მარციუსი ხომ მათი წინამძღოლი და კეთილი დამრიგებელი იყო ლაშქრობის უამს საბრძოლო საქმიანობასა და სიქველისაკენ მისწრაფებებში და ისინიც, მისგან შეგონებულნი, ჯიბრისა და შურის გარეშე ერთმანეთს სიამაყის გრძნობას უნერგავდნენ.

16. ამასობაში რომში შემოზიდეს პური, რომელიც დიდი რაოდენობით იტალიაში იყო შესყიდული და არცთუ მცირე ნაწილი საჩუქრად გამოგზავნა სირაკუზედან ტირანმა გელონმა. უმრავლესობას კეთილი იმედი მიეცა; ეგონათ: ქალაქი ახლა გაჭირვებასაც და უთანხმოებასაც ერთად მოიცილებს თავიდანო. დაუყოვნებლივ შეიკრიბა სენატი, ხოლო გარეთ თავმოყრილი ხალხი სხდომის დასასრულს ელოდებოდა იმის იმედით, ბაზარი კეთილმოსურნეობით ხელმისაწვდომი გახდებოდა და მიღებული საბოძვარიც უანგაროდ განაწილდებოდა. სენატში იყვნენ ისეთები, რომლებიც ამგვარ რჩევას იძლეოდნენ. მაგრამ წამოდგა მარციუსი და მკაცრად დაესხა თავს იმ სენატორებს, რომლებიც ხალხის გულის მოგებას ცდილობდნენ. მან უწოდა მათ ნობილიტეტის მოღალატენი, საკუთარი თავის საზიანოდ ბრბოში

თავხედობისა და ზვიადობის თესლის მოთხველნი, იმ თესლისა, რომლის აღმოცენებაც დასაწყისშივე უნდა აღეკვეთათ და არამც და არამც არ უნდა შეეწყოთ ხელი ხალხის ძლიერების ზრდისათვის. ხალხი ახლა უკვე საშიში გახდაო, — ამბობდა იგი, — მას სურს ყველაფერი აისრულოს, იძულებით არაფერი გააკეთოს, კონსულებს არ დაემორჩილოს. მან ანარქია გაიხადა მეთაურად და მას უწოდებს თავის წინამძღოლს. თუ იმ ბერძენთა მსგავსად, რომლებშიაც დემოკრატიაა ფეხმოკიდებული, დავადგენთ სახელმწიფო სახსრების დანაწილებას, ამით მხარს დაუჭერთ ბრბოს დაუმორჩილებლობას ქვეყნის განსაწირავადო: „მისთვის სასარგებლო თქვენს გადაწყვეტილებას ხალხი ვერ ჩათვლის მადლობად ლაშქრობებისათვის, რომელთაც თავს არიდებდა, ვერც ამბოხებებისათვის, რომლებითაც სამშობლოს დაღატობდა და ვერც იმ გაუთავებელი ცილისწამებისათვის, სენატს რომ თავს ატეხდა. ეგონება, თქვენ მას უთმობთ შიშის გამო, რომ მისი გულის მოგება გასურთ და იმედი გაქვთ მასთან შეთანხმებისა. იცოდეთ, საზღვარი აღარ ექნება მის თავგასულობას, არ შეწყდება შფოთი და ამბოხება! ეს ხომ სრული სიგიჟეა! თუ ჰკუას დაეუხედავთ, საჭიროა, წავართვათ მას ტრიბუნატი, რომელიც კონსულობას აუქმებს და სახელმწიფოში განხეთქილება შეაქვს. სახელმწიფო აღარაა უწინდებურად ერთიანი: მისი განყოფა არასოდეს არ გვაცხოვრებს ერთად და თანხმობით, არ მოარჩენს ჩვენს სენს და ყოველთვის წაგვაქეზებს ერთმანეთში შფოთის ასატეხად!“

17. ბევრ რასმე ამბობდა მარციუსი ამის მსგავსს. ახალგაზრდები და თითქმის ყველა მდიდარი აღფრთოვანებით უჭერდნენ მხარს მას და ყვიროდნენ; სახელმწიფოს მხოლოდ და მხოლოდ ეს ერთი კაცი ჰყავს, რომელსაც მლიქვნელობა ვერ სძლევსო. მარციუსსა და მის მომხრეებს წინააღმდეგობას უწევდა ზოგიერთი უხუცესი სენატორი, რომლებიც გრძნობდნენ. ყველაფერ ამას კარგი არაფერი მოჰყვებოდა. და არც მოჰყოლია სიკეთე. სენატის სხდომაზე მყოფი სახალხო ტრიბუნები, რომლებიც ხედავდნენ. მარციუსის აზრი იმარჯვებდა, გარეთ ბრბოსთან გამოცვივდნენ და ყვი-

რილით მოუწოდეს ხალხს: შემოგვიერთდით და დაგვეხმარეთო! სახალხო კრებაში ერთი ხმაური ატყდა, ხოლო როცა მარციუსის ნათქვამი იუწყეს, განრისხებული ხალხი კინალამ სენატში შეიჭრა. სახალხო ტრიბუნები მთელ ბრალს მარციუსს სდებდნენ და კაცებიც მიუგზავნეს: გამოვიდეს და ჩვენს წინაშე აგოს პასუხიო მარციუსმა მიგზავნილი მსახურები თავხედურად გარეთ გამოყარა. მაშინ სახალხო ტრიბუნები ედილების თანხლებით თვითონ შევიდნენ სენატში მარციუსის შესაპყრობად და ძალით გარეთ გამოსაყვანად. პატრიციუსებმა სახალხო ტრიბუნები უკან გამოაძევეს და ედილებს ცემით გაუმასპინძლდნენ. ამასობაში დაღამდა, და შფოთიც შეწყდა.

ვათენებისთანავე, როცა კონსულებმა დაინახეს, აღზნებული და გამწყრალი ხალხი როგორ იყრიდა თავს ფორუმზე ყოველი მხრიდან, სახელმწიფოს ბედით დაშინებულებმა სენატი შეკრიბეს. კონსულებმა სენატს სთხოვეს განეხილათ საკითხი იმის თაობაზე, თუ რით დაემშვიდებიანთ და შეეწყვებიანთ განრისხებული ბრბო შექმნილი ვითარების შესაფერისი მიმართვებით და ხალხისთვის ხელსაყრელი დადგენილებებით: ახლა სრულიადაც არაა პატივმოყვარეობის გამოჩენისა და სახელოვნების გამო დავის დრო; თუ ჭკუას მოვუხმობთ. მეტად საშიში და მძაფრი ეპიდია დამდგარი, რაც კეთილგონიერულ და კაცთმოყვარულ ღონისძიებას მოითხოვს ხელისუფლების მხრივო. სენატორთა უმრავლესობა კონსულებს დაეთანხმა. მაშინ ისინი ხალხს წარუდგნენ და, როგორც კი შეეძლოთ, დასამშვიდებელი საუბარი გაუმართეს: დიხჯად უარყვეს ცილისმწამებლური გამოხდომები და ზომიერი შეგონებებისა და საყვედურის მოშველიებით ხალხს უთბრეს: არავითარი თქვენგან განსხვავებული აზრი სურსათის შესასყიდ ფასებზე ჩვენ არ გვექნებაო.

18. ხალხი ძირითადად დაჰყვა შეგონებებს. კონსულთა სიტყვების მიმართ გამოჩენილი დინჯი და დახედული ყურადღებებით ცხადი გახდა, იგი მზად იყო მორჩილებისა და თვინიერებისათვის. მაგრამ წამოდგნენ ტრიბუნები და განაცხადეს: „სენატის გონიერულ ნაბიჯს ხალხი დათმობებით უპასუხებს დაპირებათა შესრულების კვალობაზე;

მაგრამ მარციუსი უნდა გამოვიდეს და პასუხი აგოს! განა სახელმწიფოში შფოთის გამოსაწვევად და ხალხის უფლების დასამხობად არ აქეზებდა სენატს და განა ამიტომ არ უარყო ჩვენი, ტრიბუნების, გამოხმობა ხალხის წინაშე წარსადგომად? და ბოლოს, განა საშინაო ომის ასატეხად და მოქალაქეთა იარაღისკენ მისახმობად არ გალახა და გალანძღა მან ედილები?“ ამას ტრიბუნები ამბობდნენ, ან იმიტომ, რომ დაეკნინებინათ მარციუსი, თუ იგი ხალხის წინაშე მლიქვნელობას დაიწყებდა თავისი ბუნების საწინააღმდეგოდ, ანდა იმიტომ, რომ მისთვის თავს დაეტეხათ ხალხის რისხვა, თუ თანდაყოლილ ჭიუტობას არ მოიშლიდა. ტრიბუნებს, რაკილა მარციუსის ხასიათს კარგად იცნობდნენ, უფრო მეტად სწორედ ამის იმედი ჰქონდათ. ასეც მოხდა. მარციუსი თავის დასაცავად გამოვიდა. ხალხი დაწყნარდა და სმენად გადაიქცა. იგი მარციუსისაგან თხოვნის შემცველ სიტყვას მოელოდა, მაგრამ დაიწყო თუ არა მან ლაპარაკი, მაშინვე არა მარტო ზიზღის მომგვრელი და ხალხის გასამტყუნებელი სიტყვის წარმოთქმა დაიწყო, არამედ ისეთი ტონით ლაპარაკობდა და ისეთი სახე ჰქონდა მიღებული, რომ აშკარად ამჟღავნებდა ზვიადობასა და უდიერობაზე დამყარებულ უშიშროებას. ხალხი აღშფოთდა და განრისხებულმა ცხადად გამოხატა თავისი უკმაყოფილება მარციუსის ნათქვამით. ყველაზე გამბედავმა სახალხო ტრიბუნმა სიციინუსმა, თანამოსაგრებთან ხანმოკლე მოთათბირების შემდეგ ფორუმის შუაგულიდან ხმამაღლა გამოაცხადა, რომ ტრიბუნებმა მარციუსს სიკვდილი მიუსაჯეს და ედილებს უბრძანა, დაუყოვნებლივ აეყვანათ იგი კლდის ქიმზე და იქიდან ხრამში გადაეჩხნათ. ედილებმა უკვე ხელი სტაცეს მარციუსს, მაგრამ ხალხში ბევრმა გადაჭარბებულ სისასტიკედ და აუტანელ საქციელად მიიჩნია ეს, ხოლო შემოფოთებული და შეწუხებული პატრიციუსები ყვირილით გაეშურნენ მისაშველებლად. ზოგიერთები ცდილობდნენ, ხელის კვრით მოეგერიებინათ შემპყრობნი და მარციუსს ახლოს ეკვროდნენ. ზოგიერთები კი ხელებაპყრობილი ევედრებოდნენ ხალხს. მაგრამ ასეთ არეულ-დარეულობასა და ხმაურში ვერავითარმა სიტყვამ და მოწონებამ ვერ გაჭრა, სანამ ტრიბუნების მეგობრები და ნათესავეები არ დარწმუნდ-

ნენ, რომ პატრიციუსთა უმრავლესობის შემუსვრის გარეშე მარციუსს დასასჯელად ვერ წაიყვანდნენ. ბოლოს და ბოლოს მათ დაითანხმეს ტრიბუნები, ხელი აეღოთ ასეთ მძვინვარე შურისძიებაზე და ძალდატანებით და განუსჯელად კი არ მოეკლათ მარციუსი, არამედ ხალხისთვის მიენდოთ განაჩენის გამოტანა. მაშინ სინიციუსმა პატრიციუსებს ჰკითხა: „რატომ გინდათ გამოსტაცოთ მარციუსი მისი დასჯის მსურველ ხალხს?!“ პატრიციუსებმა მას კითხვა შეუბრუნეს: „თქვენ კი რა განზრახვით მიგყავთ რომაელებში ერთ-ერთი საუკეთესო ვაჟაკი ველური და უკანონო შურისძიების აღსასრულებლად გასამართლების გარეშე?!“ სინიციუსმა უპასუხა: „თქვენ რომ ეს ხალხთან განხეთქილებისა და უთანხმოების საბაბად არ გამოიყენოთ, შეგისრულებთ, რაბაყ თხოვლობთ: გავასამართლებთ ამ კაცს! შენ კი, მარციუსო, წინადადებას გაძლეო, ბაზრობის მესამე დღეს გამოცხადდე და დაარწმუნო ხალხი, რომ არაფერი დაგიშავებია და განაჩენსაც ის გამოგიტანს!“

19. ასეთი გადაწყვეტილებით კმაყოფილი პატრიციუსები და მარციუსიც გახარებული წავიდნენ ფორუმიდან. ბაზრობის მესამე დღის დადგომამდე (ბაზრობას რომაელები მართავენ ყოველ მეცხრე დღეს, რომელთაც „უნდინებს“ ეძახიან) დაიწყო ლაშქრობა ანტიუმელთა წინააღმდეგ, რამაც პატრიციუსებს იმედი მისცა, რომ გასამართლება ხანგრძლივად გადაიდებოდა, ამასობაში ხალხი მოლმობიერდებოდა და მისი რისხვაც მიწოდებოდა. ანდა სულაც დავიწყებას მიეცემოდა დროის უქონლობისა და საომარი ვითარების გამო. მაგრამ ანტიუმელებთან ზავი მალე დაიდო და ჯარი უკან დაბრუნდა. შეშინებულმა პატრიციუსებმა ხშირად თავმოყრა და მსჯელობა დაიწყეს, როგორ არ გადაეცათ სამსჯავროსათვის მარციუსი და დემაგოგებისათვის არ მიეცათ საბაბი კვლავ შფოთის ასატეხად. დემოკრატიის ყველაზე დიდი მოძულე აპიუს კლავდიუსი თავგამოდებით ამტკიცებდა: სენატი თავის თავს დაიღუპავს და სახელმწიფოს ბედის ანაბარად დატოვებს, თუ ხალხს პატრიციუსთა გასამართლების ნებაზე მიუშვებსო. უბუცესი და დემოკრატიულად განწყობილი სენატორები კი, პირიქით, თვლიდნენ, რომ ასეთი უფ-

ლების მიცემით ხალხი სიმკაცრესა და მძვინვარებას კი არ გამოიჩინეს, არამედ ლმობიერი და კაცთმოყვარე გახდებოდა. მას სენატი კი არ სძულს, არამედ ფიქრობს, თვითონაა მისგან მოძულებული და ამიტომ განსჯის უფლების მიღებას დიდ პატივად და ნუგეშად მიიჩნევს და ხმის მისაცემ კენჭს რომ ხელს მოჰკიდებს, წყრომასა და რისხვას თავს დაანებებსო.

20. მარციუსი ხელდავდა, რომ სენატი მძიმე ვითარებაში იმყოფებოდა, რადგან მის მიმართ კეთილად განწყობილს ხალხის შიშიც ჰქონდა. მარციუსმა სახალხო ტრიბუნებს ჰკითხა: ბოლოს და ბოლოს რაში მდებთ ბრალს და რის გამო მაყენებთ ხალხის სამსჯავროს წინაშე? მას უპასუხეს: ტირანიაში გდებთ ბრალს და დაგიმტკიცებთ კიდევ, რომ, ტირანად გახდომას ლამობდით! მაშინ მარციუსი ფეხზე წამოდგა და განაცხადა: თუ ასეა, მე თვითონვე მივდივარ დაუყოვნებლივ ხალხთან თავის დასაცავად; რანაირადაც უნდათ, გამასამართლონ, და, თუ გამამტყუნებენ, მზად ვარ სასჯელისათვისო! „ოღონდ, იცოდეთ, — დასძინა მან, — რაშიც ახლა მადანაშაულებთ, ის წამიყენეთ ბრალდებად და სენატი არ მოატყუოთ!“ ასე შეთანხმდნენ და ამ პირობით დაიწყო მარციუსის გასამართლება.

როცა ხალხმა თავი მოიყარა, სახალხო ტრიბუნებმა, უწინარეს ყოვლისა დაჟინებით მოითხოვეს, კენჭისყრა ჩატარებულიყო არა ცენტურიების, არამედ ტრიბუნების მიხედვით.¹⁶ კენჭისყრის ასეთი ხერხით ისინი შეძლებულ, კეთილშობილ და სამხედრო სამსახურში მყოფ მოქალაქეთა წინაყენებდნენ ღარიბსა და შფოთის მოყვარე ბრბოს, რომელიც კეთილსა და სამართლიან საქმეს გულგრილად ეკიდებოდა. მერმე სახალხო ტრიბუნებმა უკუთავდეს დაუმტკიცებელი ბრალდება ტირანიისაკენ მისწრაფებაში და კვლავ გაიხსენეს ის სიტყვა, რომელიც მარციუსმა სენატში წარმოთქვა სურსათზე ფასების დაკლების საწინააღმდეგოდ და ხალხისთვის სახალხო ტრიბუნების არჩევის აღსაკვეთად. გარდა ამისა, წამოუყენეს ახალი ბრალდება იმ ნადავლის განაწილებასთან დაკავშირებით, რომელიც ანტიუმელთა მხარეში მოიპოვა: ეს ნადავლი ხაზინაში კი არ შეიტანა, არამედ

თვითონ გაინაწილა თანამოლაშქრეებთან ერთად. ამბობენ, ამ ბრალდებამ ყველაზე მეტად შეაშფოთა მარციუსი. იგი ამას არ მოელოდა და ვერც შეძლო მაშინვე აეხსნა ხალხისათვის დამარწმუნებელი სიტყვით საქმის ვითარება. ამის ნაცვლად იგი მოჰყვა ლაშქრობის მონაწილეთა ქება-დიდებას. ამის საპასუხოდ ხმაური ატეხეს იმ მოქალაქეებმა, რომელთაც ლაშქრობაში მონაწილეობა არ მიუღიათ, ასეთები კი უფრო მრავლად იყვნენ. ბოლოს, ტრიბუსებმა კენჭისყრა გამართეს და მარციუსს სამი ხმის უმრავლესობით გამამტყუნებელი განაჩენი გამოუტანეს და სასჯელად სამუდამო განდევნა დაუნიშნეს.

განაჩენის გამოტანის შემდეგ ხალხი ისე თავაწეული და გახარებული დაიშალა, რომ ასეთი სიხარული მას არასოდეს არ დასდგომია ომში მტრებზე გამარჯვებულსაც კი. რაც შეეხება სენატს, იგი მწუხარებამ და სასოწარკვეთილებამ შეიპყრო და თვლიდა, რომ მას უწინ არაფერი გაუკეთებია ისე სანანებელი და ისე მძიმედ გადასატანი, როგორსაც განიცდის ახლა, რაკი ხალხს ესოდენ დიდი თავხედობის ჩადენის უფლება მისცა. იმ დღეს, მართლაც არ იყო საჭირო შესამოსელით ან სხვა რაიმე ნიშნით გამოგეცნოთ მდებრივ და პატრიციუსი; ისედაც ცხადად ჩანდა: ერთი ხარობდა, მეორე დამწუხრებული გახლდათ.

21. მხოლოდ და მხოლოდ თვითონ მარციუსი არ შემდრკალა და არც დაცემულა სულთ. მხოლოდ იგი გამოირჩეოდა ყველა დამწუხრებულისაგან იმით, რომ თითქოს არ განიცდიდა თავს დატეხილს და თავისი წარმოსადგეობით, ნაბიჯითა და სახით სიმშვიდეს ინარჩუნებდა. მაგრამ ეს სრულიადაც არ იყო მისი საღი განსჯისა და დინჯი ხასიათის, ანდა იმის გამოვლინება, რომ ზომიერებით გადაჰქონდა ის, რაც შეემთხვა. პირიქით, მეტად აღგზნებული იყო მრისხანებისა და ჯავრისაგან. ასეთ შემთხვევაში უმრავლესობა ვერ ამჩნევს კაცის ნამდვილ შინაგან ტანჯვას. როცა სევდა-ტანჯვას ცეცხლი მოედება და რისხვად იქცევა, სასოწარკვეთილებასა და სულმოკლეობას ბოლო ეღება. რისხვამოკიდებული კაცი თითქოს სამოქმედოდ ძალამოკრებილი ხდება ისე, ვით ცი-

ებ-ცხელების უამს მხურვალების შედეგად სულაღზნებუ-
ლი და უსაზღვროდ დაძაბული.

სწორედ ასეთ ვითარებაში იყო მაშინ მარციუსი და ეს
სწრაფადვე გამოამჟღავნა თავისი მოქმედებით. იგი შინ დაბ-
რუნდა, მოეხვია ხმამაღალი მოთქმით მტირალ დედასა და
ცოლს, ურჩია მათ მოთმინებით გადაეტანათ თავსდამტყდარი
და დაუყოვნებლივ ქალაქის ჰიშკრისაკენ გაემართა. აქ იგი
გამოესალმა მრავალრიცხოვან გამცილებელ პატრიციუსებს
ისე, რომ არაფერი აუღია მათგან, არც არაფერი უთხოვია
და სამი თუ ოთხი მსახურის თანხლებით იქაურობას გაეცა-
ლა.¹⁷ რამდენიმე დღე მან, მარტო დაშთენილმა, სამომავლიო
ზრახვათა იმ ფიქრებში გაატარა, რომელთაც რისხვა უკარ-
ნახებდა და სიკეთისა და სახიერო საქმისაკენ კი არ მოუ-
წოდებდა, არამედ რომაელებზე შურისძიებისაკენ უხმობდა.
ბოლოს, გადაწყვიტა მათ წინააღმდეგ მძაფრი ომით აემხედ-
რებინა რომელიმე მეზობელი ტომი. გადაწყვიტა, უწინარეს
ყოვლისა ეს საქმე ვოლსკების მეშვეობით დაეწყო. მან იცო-
და, ისინი ჯერ კიდევ აღზევებულნი იყვნენ ძალითაც და
სიმდიდრითაც და, ფიქრობდა, ახლახან განცდილ მარცხს იმ-
დენად ღონე არ გამოუტლია მათთვის, რამდენადაც მეტო-
ქეობისა და რისხვის გრძნობით აღავსო.

22. ქალაქ ანტიუმში იყო ერთი კაცი, რომელსაც სიმდიდ-
რის, მამაცობისა და გამოჩენილი წარმომავლობის გამო
მთელ ვოლსკებში მეფის პატივი ჰქონდა მოპოვებული. მი-
სი სახელი ტულუს ამფიდიუსი გახლდათ. მარციუსმა იცო-
და, ამ კაცს მასავით არავინ ეზიზღებოდა რომაელებში. ისი-
ნი ხშირად ემუქრებოდნენ და ბრძოლაში იწვევდნენ ერთმა-
ნეთს, ხშირადვე მეტოქეობდნენ ტრაბახობაში ისე, როგორც
ეს სჩვევიათ პატივმოყვარეობითა და ჯიბრით წაქეზებულ
ახალგაზრდა მეომრებს. ასე რომ, რომაელთა და ვოლსკთა
საერთო უთანხოებას მათი პირადი მტრობაც ემატებოდა.
მარციუსი რაკი ხედავდა, ტულუსის უდრეკ სულსკევეთებას
და ვოლსკებში ყველაზე მეტად მის მისწრაფებას რომაე-
ლებისათვის სამაგიერო გადაეხადა, გაითვალისწინა სიმართ-
ლე იმისა, ვინც თქვა:

რისხვას ებრძოლო, იმას ნიშნავს, სიციცხლე დათმო!¹⁸

მარციუსი მაშინ ისეთი შესამოსელით და საჭურველით მოიკაზმა, რომელშიც მისი გამოცნობა ძნელზე ძნელი იქნებოდა და ოდისვესივით

შეაღწია მტერთა ქალაქში.¹⁹

23. საღამო იყო. მარციუსს ბევრნი შეხვდნენ გზად, მაგრამ ვერაინი იცნო. იგი პირდაპირ ტულუსის სახლისაკენ მიემართებოდა და როგორც კი შევიდა შიგ, მაშინვე კერასთან ჩაჯდა უსიტყვოდ, თავი შეიბურა და ხმას არ იღებდა. სახლეულები გაოცებით შეცქეროდნენ; ვერც ერთმა ვერ გაბედა მოსულის წამოყენება: მისი შესახედაობა და მღუმარება რაღაც მოწიწებას იწვევდა. უცნაური ამბავი ვახშმად მჯდომ ტულუსს აუწყეს. იგი ფეხზე წამოდგა, სტუმართან მივიდა და ჰკითხა: ვინა ხარ და რისთვის მოსულხარო? მაშინ მარციუსმა სახე გამოაჩინა, მცირე ხანს შეყოვნდა და უპასუხა: „თუ ჭერ კიდევ ვერ შემიციან, ტულუსო, და თვალს არ უჭერებ, მომიწევს თვითონვე წარმოვდგე საკუთარი თავის ბრალმდებლად: გაიუსი ვარ, მარციუსი, ვინც შენცა და, საერთოდ, ვოლსკებს ბევრზე ბევრი სიავე შეგამთხვიეთ და ამის უარყოფას ვერ შეძლებს მეტსახელი — კორიოლანუსი, რომელსაც მე ვატარებ. მრავალი გარჯისა საფრთხის ჯილდოდ მე სხვა არაფერი შემიძენია, გარდა თქვენდამი ჩემი მტრობის აღმნიშვნელი ამ სახელისა. მხოლოდ ესლა შემრჩა წაურთმეველი, სხვა კი ყველაფერი ერთად დავკარგე ბრბოს შურისა და თავხედობის, ხელისუფალთა და თანამოსაგრეთა სულმდაბლობისა და ღალატის წყალობით. და ახლა გაძევებული შენს კერასთან დავვარდნილვარ მავედრებელად, არა უშიშროებისა და თავის ხსნისათვის, — სიკვდილის შიში განა. აქ მომიყვანდა? — არამედ იმისათვის, რომ სამაგიერო გადავუხადო ჩემს გამძევებელთ, რომელთაც უკვე ვუკებ სანაცვლოს ჩემს უფლად შენი გახდომით. თუ გიძს სიმხნევე, მტერს თავს დაესხა, აჰა, გამოიყენე, დიდებულო, ჩემს თავს დატეხილი უბედურება; ჩემი უიღბლობა ვოლსკთა საერთო ბედნიერებას მოიტანს, ვინაიდან იმდენად უკეთ ვიბრძოლებ თქვენთვის, ვიდრე თქვენს წინააღმდეგ, რამდენადაც მოწინააღმდეგეზე ცნობების უქონელთა უკეთესად კწკვან ომს ისინი, რომელთაც მტრის ავან-ჩაევანი

კარგად უწყიან. მაგრამ თუ შენ უარი თქვი რომაელებთან
ომზე, მეც აღარ მსურს სიცოცხლე და შენც რაღას გარგია,
დაზოგო შენი ძველი მტერი და მეტოქე — სრულიად უსარ-
გებლო და უხეირო!“

ტულუსმა რომ ეს სიტყვები მოისმინა, მეტად ესიამოვ-
ნა, ლტოლვილს მარჯვენა ხელი გაუწოდა და უთხრა: „აღექ,
ჩემო მარციუსო, და მხნეობა მოიკრიბე! ჩვენთვის დიდი სი-
კეთეა შენი აქ მობრძანება და ჩვენს მხარეზე გადმოსვლა.
იმედი გქონდეს, ვოლსკები მეტი სიკეთით გადაგიხდიან სა-
მაგიეროს!“ იგი მარციუსს მაშინ კეთილგანწყობით გაუმას-
პინძლდა, მომდევნო დღეებში კი ერთად მსჯელობდნენ
მომავალი ომის თაობაზე.

24. ამ დროს რომში გამწვავებული ვითარება გახლდათ
პატრიციუსების ხალხისადმი მიმართული მტრობის გამო,
რომლის მთავარი მიზეზი მარციუსის დასჯა იყო. გარდა ამი-
სა, მისნები, ქურუმები და კერძო პირებიც იუწყებოდნენ სა-
განგებო დაფიქრების ღირსი სასწაულებრივი ნიშნების შე-
სახებ. ამათგან, როგორც გადმოგვცემენ, იყო შემდეგიც:
გახლდათ ვინმე ტიტუს ლატინუსი, კაცი არცთუ მაინცდა-
მაინც გამოჩენილი, მაგრამ თავშეკავებული, კეთილგონიერი
და ცრუმორწმუნეობისა და ტრაბახობისაგან თავისუფალი.
აი, ამ კაცმა სიზმრად იხილა თურმე იუპიტერი, რომელმაც
უბრძანა, სენატისათვის ეუწყებინა, რომ მისადმი მიძღვნი-
ლი საზეიმო მსვლელობის სათავეში დაყენებულ იქნა ვი-
ლაც უგვანო და საძაგელი ხტუნია — მოცეკვავე. თავდაპირ-
ველად ლატინუსი, როგორც თვითონ უთქვამს, სიზმრად
ნახულით სრულიად არ შეწუხებულა, მაგრამ როცა იგივე
სიზმარი მეორეჯერ და მესამეჯერაც იხილა და კვლავ უყუ-
რადღებოდ დატოვა, ჯერ საუკეთესო ვაჟიშვილი მოუკვდა,
მერმე კი მოულოდნელად დამბლა დაეცა. ეს ყველაფერი
მან აუწყა სენატს, სადაც საკაცით მიიტანეს. როგორც კი
მოათავა ამბის მოყოლა, ამბობენ, მაშინვე იგრძნო სხეულ-
ში თურმე ძალ-ღონის დაბრუნება, წამოდგა, და საკუთარი
ფეხით წავიდა შინ.

გაოცებულმა სენატორებმა გულდასმით გამოიძიეს ეს
საქმე და აი, რა გამოიკვა: ვილაც ბატონმა ერთი თავისი

მონა სხვა მონებს გადასცა და უბრძანა, იგი შოლტების ცემით ფორუმზე გაეტარებინათ და შემდეგ მოეკლათ. სანამ ესენი ბრძანებას ასრულებდნენ და დაუზოგავად შოლტავდნენ ბატონისაგან შერისხულს, რომელიც წამებისაგან ათასნაირად იკლავებოდა და ტკივილების გამო სახილველად აუტანელ მოძრაობებს აკეთებდა, შემთხვევით კვალდაკვალ მიშავალი წმიდა საზეიმო მსვლელობა გამოჩნდა. მსვლელობის მრავალი მონაწილე აღშფოთებული იყო იმით, რაც მათ წინ ხდებოდა; განსაკუთრებული წყრომა გამოიწვია საჯარო ხილვისათვის სრულიად შეუფერებელმა და აუტანელმა დასჯილის სხეულის მოძრაობებმა. მაგრამ უგვანო მოქმედების აღსაკვეთად არავინ არ გამოსულა; მხოლოდ ეს იყო, რომ მონაწილენი ლანძღავდნენ და წყევლა-კრულით ავსებდნენ მონის ასე შეუბრალებლად დამსჯელ ბატონს. რომაელები იმ ხანებში მონებს საერთოდ ლმობიერად ექცეოდნენ, თვითონაც შრომობდნენ და ქვეშევრდომთა ცხოვრების ნირის გაზიარებით მათ მიმართ, როგორც წესი, გაცილებით მეტ თვინიერებას იჩენდნენ. დანაშაულის ჩამდენი მონის დიდი სასჯელი ის იყო, თუ კისერზე ხელნის შესაყენებელ ურმის წისადგარს ჩამოაცემდნენ, რათა ამ სახით მოველო მეზობლები. ვინც ასე დაისჯებოდა შინაურებისა და მეზობლების დასანახავად, იგი ყოველგვარ ნდობას კარგავდა და მას „ფურკიფერს“ ეძახდნენ: იმას, რასაც ელინები „ჰიპოსტატეს“-ს და „სტერიგმა“-ს ანუ შესადგმელ-შესაყენებელს უწოდებენ, რომაელები „ფურკა“ სიტყვით აღნიშნავენ.

25. ერთი სიტყვით, როცა ლატინუსმა სენატორებს სიზმრად ნანახი უამბო და ისინი საგონებელში ჩაეარდნენ, თუ ვინ უნდა ყოფილიყო საზეიმო მსვლელობის სათავეში, მაშინ მოქცეული ის საძაგელი და უგვანო ბტუნია-მოცეკვავე, ზოგიერთმა გაიხსენა დაუშვებელი სასჯელით დასჯილი მონა, რომელიც შოლტების ცემით ფორუმზე გაატარეს. ქურუმები დაეთანხმნენ სენატორებს და ულმობელ ბატონს სამაგიერო აზღვევინეს, ხოლო ღმერთისადმი მიძღვნილი საზეიმო მსვლელობა და სანახაობანი კვლავ თავიდან გაიმეორეს.

მე მგონი, ღვთაებრივ საქმიანობაში უბრძნესმა მოძღვარ-

მა მეფე ნუმამ რომაელებს სიფრთხილის უმშვენიერესი კანონი დაუწესა: როცა ხელისუფალნი ანდა ქურუმები რომელიმე ღვთაებრივ წესს ასრულებენ, მათ წინ მიუძღვის მაცნე, რომელიც ხმამაღლა წამოიძახებს ხოლმე მოწოდებას — „ჰოკ აგე!“ ეს მოწოდება ნიშნავს: „აგრე ჰქმენ!“ იგი ბრძანებს, მთელი გულისყური დაეთმოს წმიდა წესთა აღსრულებას და არავითარი სხვა საქმე და ხელის შემშლელი რაიმე ქმედება შიგ არ ჩაერთოს, რამეთუ თითქმის ყოველი ჩვეულებრივი ადამიანური საქმე რაღაც აუცილებელი ხერხით და ძალდატანებითაც კეთდება. მსხვერპლშეწირვის, საზეიმო წმიდა მსვლელობისა და წმიდა სანახაობათა გამეორება არა მარტო ზემოაღწერილის მსგავსი დიდი მიზეზით ხდება, არამედ იგი წესად აქვთ რომაელებს მცირე საბაბის დროსაც კი. ასე, მაგალითად, როცა „ტენზას“²⁰ გამწვევმა ერთ-ერთმა ცხენმა სუსტად გასწია ღვედები, ანდა, როცა ერთხელ ერთმა მეურმემ აღვირი მარცხენა ხელში დაიჭირა, რომაელებმა დაადგინეს, საზეიმო მსვლელობა ხელახლა მოეწყოთ. უფრო მოგვიანო ხანებში მათ მოუწიათ ერთ-ერთი მსხვერპლშეწირვა ოცდაათჯერ შეესრულებინათ, ვინაიდან, ხან რაღაცის მხედველობიდან გამორჩენას, ხანაც სხვა ხელისშემშლელ გარემოებას იმიზეზებდნენ. აი, ასეთია რომაელთა მოწიწება ღვთაებრივი საქმიანობის წინაშე.

26. მარციუსი და ტულუსი ანტიუმში დაფარულად ეთათბირებოდნენ ვოლსკთა შორის ყველაზე გავლენიან პირებს და მოუწოდებდნენ მათ, დაეწყოთ ომი რომაელებთან, სანამ ისინი ერთმანეთში დავითა და მეტოქეობით იყვნენ გართულნი. გავლენიანი პირები ამ წინადადებას თავშეკავებით შეხვდნენ: რომაელებთან ჩვენ ორწლიანი საზავო ხელშეკრულება გვაქვს დადებულიო. მაგრამ ომისთვის თვითონ რომაელებმა შექმნეს საბაბი. წმიდა სანახაობათა და შეჯიბრებების დღეს, რაღაცა ეჭვისა თუ დაბეზლების საფუძველზე, მათთან მყოფ ვოლსკებს გამოუცხადეს, მზის ჩასვლამდე დაეტოვებინათ ქალაქი. ზოგიერთები ამბობენ, ეს ამბავი მარციუსის მიერ მოგონილი ხრიკის წყალობით მოხდაო. მან რომის ხელისუფალთ თავისი კაცი მიუგზავნა თურმე ვოლსკების წინააღმდეგ მიმართული ცრუ ბრალდების საუწყებლად: წმიდა სანახაო-

ბათა უამს ვოლსკებს განზრახული აქვთ რომაელებზე თავდას-
ხმა და ქალაქის გადაბუგვაო.

გადაწყვეტილებამ ვოლსკთა განდევნის თაობაზე რომა-
ელთა მიმართ საერთო აღშფოთება გამოიწვია. ტულუსი კი-
დევ უფრო მეტად აზვიადებდა საქმეს და მოწოდებით აღი-
ზიანებდა თავისიანებს. ბოლოს მან დაითანხმა ისინი გაეგზავ-
ნათ რომში ელჩები და მოეთხოვათ იმ მიწებისა და ქალაქე-
ბის უკან დაბრუნება, რომლებიც ვოლსკებმა ამასწინანდელ
ომში დაკარგეს. რომაელებმა წყრომით მოუსმინეს ელჩებს
და ასეთი პასუხით გაისტუმრეს: ვოლსკები პირველები აიღე-
ბენ ხელში იარაღს, მაგრამ ბოლოს ხმალს ქარქაშში რომაე-
ლები ჩააგებენო. ამის შემდეგ ტულუსმა საერთო სახალხო
თავყრილობა მოიწვია და როცა ომის დაწყების გადაწყვეტი-
ლება მიიღეს, ხალხს ურჩია: მოვიხმოთ მარციუსი, ნუ გავიხ-
სენებთ მისგან მოყენებულ ძველ წყენას, ვენდოთ მას, რად-
გან ჩვენი მოკავშირეობით იმაზე მეტ სარგებლობას მოგვი-
ტანს, რაც ჩვენთან ომით დაგვაზიანაო!

27. როცა მოხმობილმა მარციუსმა ხალხის წინაშე სიტყვა
წარმოთქვა და აღმოჩნდა, რომ იგი იყო კაცი, ვისაც სიტყვა
ხმალზე ნაკლებ არ უჭრიდა და მეომრის გამბედაობითაც და
ქკუა-გონებითაც საგანგებოდ გამოირჩეოდა, ტულუსთან ერ-
თად შეუზღუდავი ძალა-უფლებით ომის წინამძღოლად აირ-
ჩიეს. იმის შიშით, რომ დრო, რაც ვოლსკებს ომის მოსამზა-
დებლად სჭირდებოდათ, მეტისმეტად არ გახანგრძლივებუ-
ლიყო და შექმნილი მარჯვე ვითარება ხელიდან არ გასცლო-
და, მარციუსმა ქალაქის გავლენიან პირთ და ხელისუფალთ
დაავალა, ყველა ძალისათვის თავი მოეყარათ და ყველაფერი
მოემზადებინათ, ხოლო ყველაზე მამაცი ვოლსკები დაითან-
ხმა, მხედრობას საყოველთაო შეკრებამდე, სრული ნდობით
მას გაჰყოლოდნენ. ასეც მოხდა და მარციუსი ყველასათვის
მოულოდნელად რომაელთა სამფლობელოებში შეიჭრა. ამ
მოულოდნელი იერიშის წყალობით მან იმდენი ნადავლი ჩაი-
გდო ხელთ, რომ ვოლსკებმა უარი თქვეს ამ ნადავლის თავ-
მოყრასა ან წაღებაზე ანდა ბანაკში მის გამოყენებაზე. ამ
ლაშქრობის შედეგად მოპოვებულ უხვ ნადავლსა და მტრის
მიწა-წყლის აოხრებას მარციუსი ფრიად უმნიშვნელო საქ-

მედ თვლიდა. მას უფრო დიდი განზრახვა ამოქმედებდა, სახელდობრ — პატრიციუსების დაკნინება და შერცხვენა ხალხის თვალში. იმ დროს, როცა თავისი იერიშით მარციუსი რომაელთა სანახებში ყველაფერს არბევდა და აოხრებდა, პატრიციუსების მამულებს განსაკუთრებული ხელშეუვალობით იცავდა და არავის ანებებდა, ამ მამულებისათვის რაიმე ზიანის მიყენებას, ანდა იქედან რაიმეს წამოღებას. ამან კიდევ უფრო მეტი უთანხმოება და შფოთი გამოიწვია პატრიციუსებსა და ხალხს შორის. პატრიციუსები ხალხს ბრალად სდებდნენ, რომ მან უსამართლოდ განდევნა გამოჩენილი და ძლიერი ვაჟაკი; ხალხი კი, თავის მხრივ, პატრიციუსებს ადანაშაულებდა: თქვენ ძველი წყენა გაქვთ გულში და ამის გამო თავს დაგვესხა მარციუსი; ხოლო ახლა, როცა სხვები ომობენ, მშვიდად სხედხართ მაყურებლად, რადგან თქვენი სიმდიდრისა და ქონების დამცველი, გარეთ, მტრის ბანაკში გაყავთო!

როცა მარციუსმა თავისი საქმე გააკეთა და ვოლსკებს დიდი სიმხნევე და მტრების ზიზღი შთაუწერა, რაც მათთვის მეტად სასარგებლო იყო, სრული წესრიგით უკან გამობრუნდა.

28. როცა სწრაფად და ხალისით შეიკრიბა ვოლსკთა მხედრობა და მეტად მრავალრიცხოვანიც აღმოჩნდა, გადაწყვიტეს, ერთი ნაწილი საკუთარი ქალაქების დასაცავად დაეტოვებინათ, ხოლო მეორე ნაწილით რომაელების წინააღმდეგ დაძრულიყვნენ. ამ ორ ნაწილთაგან ერთ-ერთის არჩევა და მისი ხელმძღვანელის დანიშვნა მარციუსმა ტულუსს მიანდო. ტულუსმა განაცხადა: „ქველობით მარციუსი მე არ ჩამომივარდება; ყველა გადახდილ ბრძოლაში უკეთესი ბედი სწყალობდა; ამიტომ ვთხოვ მას სალაშქროდ მიმავალ მხედრობას ჩაუდგეს სათავეში, მე კი აქ ქალაქთა დასაცავად დავრჩები და ლაშქრად წასულ ჯარს მარაგის მიწოდებით დავეხმარები!“

მარციუსი კიდევ უფრო მეტად აღივსო ძალ-ღონით და უწინარეს ყოვლისა რომაელთა მიერ დაფუძნებული ქალაქის — კირკონის ასაღებად გაემართა, მაგრამ რაკილა იგი ნებით ჩაჰბარდა, არავითარი ზიანი მისთვის არ მიუყენებია.

ამის შემდეგ მარციუსი ლატინების მიწა-წყლის დარბევას შეუდგა იმ იმედით, რომ რომაელები მათი მოკავშირე ლატინებისათვის, რომლებიც ხშირად თხოვდნენ მათ შემწეობას, ხელს გამოიღებდნენ და მასთან ბრძოლაში ჩაებმებოდნენ. მაგრამ რომაელმა ხალხმა გულგრილობა გამოიჩინა და კონსულებმაც, რომელთაც თანამდებობრივი რწმუნების ვადა გაუდიოდათ და საფრთხეში თავის ჩაგდება არ სურდათ, ლატინთა ელჩები უკან გააბრუნეს. მაშინ მარციუსმა მხედრობა დასძრა ქალაქების — ტოლერეს, ლაბიკეს, პედისა და აგრეთვე ბოლეს წინააღმდეგ. რაკი ეს ქალაქები მდგრად დაუხვდნენ და არ დანებდნენ, მარციუსმა ისინი იერიშით აიღო, მათი მოსახლეობა დაატყვევა და ქონება დაიტაცა. იმათ მიმართ კი, ვინც ნებით ბარდებოდნენ, მარციუსი დიდ მზრუნველობას იჩენდა და მისი სურვილის მიუხედავად რომ რაიმე ზიანი არ მიჰყენებოდათ, თავის მხედრობას სა-მოსახლო ადგილების მოშორებით აბანაკებდა.

29. მარციუსმა მალე აიღო ბოლეც, რომელიც რომს ას სტადიონზე მეტად არ იყო მოცილებული. აქ მან დიდძალი ქონება იგდო ხელთ და თითქმის ყველა მოქალაქე, რომელსაც იარაღის ტარება შეეძლო, ამოეკლიტა. ქალაქებში განლაგებული ვოლსკები ადგილზე ველარ ჩერდებოდნენ და იარაღით ხელში მარციუსთან შესაერთებლად მიეშურებოდნენ შეძახილით: ერთადერთი სარდალი და გამგებელი, რომელსაც ვცნობთ, მხოლოდ და მხოლოდ მარციუსი არისო! და მართლაც, მარციუსის სახელი შორს გავარდა მთელს იტალიაში: საყოველთაო გაოცებას იწვევდა ამ ერთი კაცის სამამაცე, რომელმაც ვოლსკების მხარეზე თავისი გადასვლით მეტად დიდი და მოულოდნელი გარდატეხა მოახდინა მიმდინარე ამბავთა მსვლელობაში.

რომაელებს წესრიგში უკვე აღარაფერი არ ჰქონდათ. შებრძოლებაზე აღარავინ ფიქრობდა. მთელ დღეებს ერთმანეთთან დავასა და ერთმანეთის წინააღმდეგ ამბოხების მოწოდებაში ატარებდნენ, სანამ არ მოუვიდათ ამბავი: მტერმა ალყა შემოარტყა ლავინიასაო. ამ ქალაქში კი რომაელებს მამაპაპეულ ღმერთთა ტაძრები ჰქონდათ და მათი ტომიც აქედან იღებდა სათავეს, რადგან სწორედ ეს იყო ის პირველი ქალაქი, რომელიც ენეასმა დააფუძნა.

აი, ამ დროს, საოცარი და საყოველთაო ცვლილება მოხდა ხალხის გონებაში და კიდევ უფრო არაჩვეულებრივი და სრულიად მოულოდნელი — პატრიციუსთა ზრახვებში. ხალხმა მოინდომა მარციუსისათვის გამოტანილი განაჩენის გაუქმება და მისი მოწვევა ქალაქში, ხოლო სენატმა, რომელიც საგანგებოდ შეიკრიბა და ეს საკითხი განიხილა, ხალხის წინადადება უარყო და წინააღმდეგობა გაუწია მას. ამის მიზეზი კი, ან ის იყო, რომ პატივმოყვარე სენატს გადაწყვეტილი ჰქონდა, წინაღობა მოეწინააღმდეგებინა ხალხის ყოველ მისწრაფებას, ან არ სურდა, მარციუსი ხალხის წყალობით დაბრუნებულიყო, ანდა გამწყრალი იყო თვითონ მარციუსზე, რადგან იგი ყველას ვნებას აყენებდა, თუმცა ყველასაგან როდი იყო შერისხული, და მტრად გადაეკიდა სამშობლოს, რომლის ყველაზე გავლენიანი და ძლიერი ნაწილი თანაგრძნობით ეკიდებოდა და მასთან ერთად იყო შეურაცხყოფილი, რაც კარგად იცოდა.

როცა სენატის გადაწყვეტილება საყოველთაოდ გამოცხადდა, ხალხს უფლება აღარ ჰქონდა კენჭისყრით დაეკანონებინა თავისი წინადადება: სენატის წინასწარი დადგენილების გარეშე ეს შეუძლებელი იყო.

30. როცა მარციუსმა ეს შეიტყო, კიდევ უფრო მეტად გაღიზიანდა. მან ლავინიას ალყა მოხსნა, განრისხებული დაიძრა რომზე და ქალაქს ორმოცი სტადიონით დაშორებულ, ეგრეთ წოდებულ კლელიას თხრილებთან დაბანაკდა. მისმა გამოჩენამ შიში და დაბნეულობა გამოიწვია რომაელებში და ამის გამო ერთმანეთში ატეხილი შფოთი შეწყვიტეს. ველარავინ ბედავდა — ვერც თანამდებობის პირი, ვერც სენატორი, — წინაღობა მოეწინააღმდეგებინა ხალხის მოთხოვნას, მარციუსი დაებრუნებინათ. როცა ხედავდნენ, რომ ქალები აღმა-დაღმა დაბრუნდნენ ქალაქში, ხოლო მოხუცებულები ცრემლმორეული ხევწნა-ვედრებად გარდაქცეულიყვნენ ტაძრებში და უაღრესად საჭირო იყო გაბედული და მხსნელი გადაწყვეტილების მიღება, ყველა მიხვდა, რამდენად მართებულად ისწრაფოდა ხალხი, მარციუსი დაებრუნებინათ და როგორი დიდი შეცდომა დაუშვა სენატმა რისხვის შეწყვეტისა და წყენის დავიწყების უაღრესი საჭიროების ქამს.

ასეთი ვითარების დროს ერთხმად დაადგინეს, მარციუსთან გაეგზავნათ ელჩები იმის საუწყებლად, რომ მას უფლება ეძლევა, სამშობლოში დაბრუნდეს და რომ თხოვნით მიმართავენ, შეწყვიტოს მათთან ომი.

სენატისაგან გაგზავნილი პირები მარციუსის ახლობლები იყვნენ და იმედოვნებდნენ, პირველ შეხვედრაზე მაინც ნათესავი და შინაური კაცისაგან დიდ კეთილგანწყობილებას იგრძნობდნენ. მაგრამ არაფერი ამის მსგავსი არ მოხდა. ისინი მტრის ბანაკზე გატარებით მიიყვანეს მარციუსთან, რომელიც ამაყად და მოუდრეკელი ზვიადობით იჯდა ვოლსკთა შორის უპირველესი კაცებით გარსშემოჯარული. მარციუსმა ელჩებს მოსვლის მიზეზი ჰკითხა. ამათ შესაფერი წესის დაცვით საჭირო და ლმობიერი სიტყვები წარმოთქვეს. როცა ელჩები დადუმდნენ, მარციუსმა ჯერ თავის მხრივ მწარედ და წყრომით უპასუხა და მოაგონა მათ, რაც გადაიტანა, ხოლო როგორც ვოლსკების მთავარსარდალმა მოითხოვა, რომაელებს დაებრუნებინათ ომით მიტაცებული ქალაქები და მიწა-წყალი, აგრეთვე ვოლსკებისათვის ლატინების თანასწორი მოქალაქეობრივი უფლებები მიენიჭებინათ: თანაბარი და სამართლიანი პირობების გარეშე ომის შეწყვეტა და დაზავება მტკიცე და მყარი არ იქნებაო. მოფიქრებისათვის მარციუსმა ელჩებს ოცდაათი დღე მისცა. როცა ელჩები წავიდნენ, მან ბანაკი ახსნა და რომის სამფლობელოდან გავიდა.

31. ეს ამბავი პირველ ბრალდებად ჩაუთვალეს მარციუსს იმ ვოლსკებმა, რომლებიც უკვე კარგა ხანია შურით აღვსილნი მძიმედ განიცდიდნენ მის ძლიერებას და აღზევებას. მათ შორის იყო ტულუსიც. მას პირადად არავითარი წყენა მარციუსისაგან არ მიუღია, მაგრამ ადამიანისათვის დამახასიათებელი განცდის მორჩილი აღმოჩნდა. იგი წუხდა, რომ მისი სახელი სრულიად დაკნინდა და რომ ვოლსკები უგულვებელყოფენ მას და მიაჩნიათ, მათთვის ყველაფერია მხოლოდ მარციუსი, სხვები კი მადლიერი უნდა იყვნენ მისგან მინიჭებული იმ ძალა-უფლებით, რომელთა ღირსადაც ჩათვლის მათ. აი აქედან დაიწყო პირველ ბრალდებათა ფარული გავრცელება. მათი შემთხვევები თავს იყრიდნენ და ერთმა-

ნეთს უზიარებდნენ გულისწყრომას და ღალატს ემახდნენ მარციუსის მიერ ბანაკის ხსენებულ ახსნას: მართალია, მას ქალაქის კედლები და იარაღი არ ჩაუბარებია მტრისათვის, მაგრამ ხელიდან გაუშვა ხელსაყრელი შემთხვევა და სწორედ ასეთ შემთხვევას ძალუძს ყველაფერი იხსნას და, ასევე ყველაფერი დაღუპოსო. ის ოცდაათი დღე, მან რომ მტრებს მისცა, გამოზომილია: ნაკლებ დროში დიდი ცვლილებების მოხდენა შეუძლებელიაო!

სინამდვილეში, სწორედ ხსენებული დროის მანძილზე, მარციუსი უქმად როდი იყო: იგი არბევდა და ძარცვავდა მტრის მოკავშირეებს და აიღო შვიდი დიდი და მრავალმოსახლიანი ქალაქი. რომაელები მოკავშირეთა დახმარებას ვერ ბედავდნენ: მათ სულს სიმხდალე დაეუფლა და მათივე დაშლადაცემულ და დასუსტებულ სხეულს დაემსგავსა და, გასაგებია, როგორი იქნებოდა მათი განწყობილება ომის მიმართ.

როცა დათქმული დრო გავიდა და მარციუსი მთელი თავისი მხედრობით კვლავ გამოჩნდა, რომაელებმა ისევ მიუგზავნეს მას ელჩები თხოვნით, დაეცხრო რისხვა, გაეყვანა ვოლსკები მათი მიწა-წყლიდან და მერმე გაეკეთებინა და ებრძანებინა ის, რაც მისი ფიქრით ორივე ხალხისათვის უმჯობესი იქნებოდა: შიშით და მუქარით რომაელები არაფერს არ დათმობენო; თუ ივარაუდება, რომ ვოლსკები საჭიროებენ კაცთმოყვარულ მოწყალებას, ისინი ამას უთუოდ მიიღებენ. ოღონდ უნდა განიარაღდნენო. მარციუსმა ელჩებს უპასუხა: ვითარცა ვოლსკების სარდალი ვერაფერს გეტყვით, ხოლო როგორც ჯერ კიდევ რომაელი მოქალაქე გირჩევთ და მოგიწოდებთ, გონივრული გულისხმიერებით მოეკიდოთ სამართლიანად წამოყენებულ პირობებს და სამი დღის შემდეგ მოხვიდეთ ჩემთან დათქმულ პირობათა მიღების გადაწყვეტილებით. თუ სხვა აზრზე დადგებით და კვლავ მოხვალთ ჩემთან ბანაკში ცარიელი სიტყვებით, იცოდეთ, თქვენს უშიშროებას მე უკვე ველარ უზრუნველვყოფო!

32. როცა ელჩები დაბრუნდნენ და სენატმა მათგან საქმის ვითარება მოისმინა და იგრძნო, რომ ქალაქს საზარელი ქარიშხალი და დელგმა ატყდებოდა თავს, ვედრების თვა-

ლი წმიდა განგებას მიაპყრო. ვინც კი იყო ქალაქში ღმერთების მსახური ქურუმი, ან წმიდა საიდუმლოებათა მონაწილე, ან ტაძართა მცველი, ანდა კიდევ ძველთაგანვე დამკვიდრებული, მამაპაპისეული მისნობის — ფრინველთმკითხაობის ოსტატი, ყველას უკლებლივ დაევალა, მოკაზმულიყვნენ იმ წესით, როგორც თითოეული მათგანი იმოსებოდა წმიდა სამსახურის აღსრულებისას და წასულიყვნენ მარციუსთან. მათ ისევ უნდა ეთხოვათ მისთვის, შეეწყვიტა ომი და მერმე მოლაპარაკებოდა თანამოქალაქეებს ვოლსკთა მიერ წამოყენებული პირობების თაობაზე. მარციუსმა ისინი თავის ბანაკში მიიღო, მაგრამ სხვა არაფერი არ დათმო. მან მტკიცედ მოსთხოვა მათ წინათ დასმული პირობის შესრულება, წინააღმდეგ შემთხვევაში უნდა ომი მიეღოთ.

როცა წმიდა სამსახურის აღმსრულებლები დაბრუნდნენ, რომელებმა გადაწყვიტეს, ქალაქში ჩაკეტილიყვნენ და თავდამსხმელი მტერი კედლებიდან მოეგერიებინათ. რაკი არსაიდან სხვა ხსნა არ ჩანდა, ერთადერთ იმედს ისინი დროსა და ბედის მოულოდნელ ცვლილებაზე ამყარებდნენ. რომი ამ დროს შფოთით, შიშითა და ავი წინასწარი გრძნობით იყო შეპყრობილი. ასეთი იყო საქმის ვითარება, სანამ არ მოხდა ის ამბავი, რომლის მსგავსის შესახებ ხშირადაა ნათქვამი ჰომეროსის მიერ და რაც ბევრს არ სწამს. როცა იგი ლაპარაკობს დიადი და მოულოდნელი მოქმედების თაობაზე, ასე ბრძანებს:

თვალსხივოსანმა შთაუნერგა ათენამ ეს აზრი გულში...²¹

ან კიდევ:

უკვდავთაგანმა შემცვალა გუნება და ასე მაშცნო,
რა ხმას დაარხვედა ხალხი...²²

ანდა:

ამრიგად ფიქრობდა იგი, ან თვით ღმერთმა უბრძანა ასე...²³

ზოგიერთები უგულებელყოფენ ასეთ გამონათქვამებს და მიაჩნიათ, რომ შეუძლებელი საქმის ჩვენებითა და დაუჭერებელი ზღაპრებით ჰომეროსი თითქოს უნდობლად ეკიდება თითოეული ადამიანის მიერ აზრის თავისუფლად არ-

ჩვეის უნარს. არა, ჰომეროსი აგრე არ იქცევა; პირიქით: იგი ჩვენ თვითონვე გვაკისრებს გონიერებაზე დამყარებული ბუნებრივი და ჩვეულებისამებრივი ჩვენი ქმედების წარმართვას. აკი დაბეჯითებით ბრძანებს ხშირად:

წინასწარ ვიფიქრე ასე, განვიზრახე შამაცურ გულში...²⁴

ან

ასე თქვა: პელეიონი მწუხარებამ შეიპყრო მეტად:
მის შამაც გულმკერდში ორი შეებრძოლა ერთმანეთს აზრი...²⁵

ანდა:

ვერ დაარწმუნა, ვერა,
მან ბელეროფონტი მძლავრი, სიბრძნით ეგზომ აღსავსე გმირი.²⁶

საგანგებოდ მძიმე და არაჩვეულებრივ საქმეებში, რომლებიც განსაკუთრებულ გატაცებასა და სიბეჯითეს მოითხოვენ, ჰომეროსი სრულიადაც არ წარმოგვიდგენს ღვთაებას იმ ძალად, რომელიც კაცს თავისუფალ არჩევანის უნარს ართმევს; პირიქით, ღვთაება მასთან ბიძგს აძლევს ადამიანს ასეთი არჩევანისაკენ; იგი მას მზამზარეული გადაწყვეტილების მიღებას კი არ უნერგავს, არამედ წარმოუსახავს გადაწყვეტილების მიღების მისწრაფებებს და მათი მეშვეობით თავისუფალი მოქმედების საფუძველს აძლევს და სიმხნევესა და იმედს უნერგავს. ან უნდა საერთოდ უარვყოთ ღვთაებრივი ძალების მონაწილეობა ჩვენი საქმიანობის მიზეზებსა და საწყისებში, ანდა უნდა ვალიაროთ, რომ ეს ძალები ადამიანს შემწეობას უჩენენ და მის მოქმედებებში თანამონაწილეობენ არა პირდაპირ, არამედ ირიბი გზით. ისინი როდი აიძულებენ ჩვენს სხეულს, მაინცდამაინც ასეთსა თუ ისეთ მდგომარეობაში იმყოფებოდეს; არც იმას გვიკრძალავენ, ნებისმიერად და საჭიროებისამებრ ვამოძრაოთ. ჩვენი ხელნი და ფერხნი, მაგრამ რომელიღაც პირველსაწყისთა, წარმოსახვათა და აზრთა მეშვეობით ჩვენს სულს სამოქმედო და თავისუფალი არჩევანის ძალას აძლევენ, ანდა ამ პირველსაწყისებს, წარმოსახვებსა და აზრებს უკან აბრუნებენ და აყოვნებენ.

33. იმხანად რომში — სხვადასხვა ტაძრებში ქალები სავედრებლად იყრიდნენ თავს, ხოლო მათ შორის ყველაზე უფრო წარჩინებული მანდილოსნები კაპიტოლიუმზე ლოცულობდნენ იუპიტერის საკურთხეველთან. იქ გახლდათ ომებსა თუ საერთოდ სახელმწიფო საქმეებში რომაელებისათვის ბევრი სამსახურის გამწევი და დიდად სასარგებლო ვაუკაცის პოპლიკოლას და — ვალერიაც. თვითონ პოპლიკოლა, როგორც მისი ცხოვრების აღწერილობაში გვაქვს გადმოცემული, მაშინ უკვე გარდაცვლილი იყო, ვალერია კი ქალაქში დიდი სახელითა და პატივით გამოირჩეოდა, ვინაიდან თავისი გვარი ცხოვრებაში არაფრით არ შეუბღალავს. და აი, ანაზღეულად, ვალერია შეიპყრო იმ განცდამ, რაზეც ზემოთ ვლაპარაკობდი: მან, ცხადია, ღვთაებრივი შეგონების საფუძველზე გონების თვალთ განკვერიტა შექმნილი ვითარება, ფეხზე წამოდგა, წამოაყენა ყველა სხვა მანდილოსანიც და მარციუსის დედის — ვოლუმნიას სახლისაკენ გაეშურა. სახლში შესულ ვალერიას ვოლუმნია რძალთან ერთად მჯდარი დახვდა; კალთაში მარციუსის ბავშვები ესხა. მოსული ქალები მას გარს შემოეხვივნენ. ვალერიამ დამხვდურებს უთხრა: „ვოლუმნიავ და, ჩემო ვერგილიავ, ჩვენ ქალები მოვედით თქვენთან — ქალებთან არა სენატის გადაწყვეტილებით და ხელისუფალთა ბრძანებით, არამედ, ეტყობა, ღმერთმა შეისმინა ჩვენი ვედრება და შეგვაგონა, თქვენ მოგმართოთ და გთხოვოთ ხსნა ჩვენთვისაც და სხვა მოქალაქეებისათვისაც და გვინდა, დაგარწმუნოთ, რომ ჩვენი ხსნით თქვენ იმაზე მეტი საჩინო სახელით შეიმოსებით, როგორიც მოიხვეჭეს საბინების ქალებმა, რომლებმაც ერთმანეთთან მებრძოლი თავიანთი მამები და ქმრები მშვიდობისა და მეგობრობის დასამყარებლად შეარიგეს.²⁷ წამოგვყევით მარციუსთან, შეუერთდით ჩვენს ვედრებას და იყავით ჭეშმარიტი და სამართლიანი მოწმენი სამშობლოსათვის! მიუხედავად იმისა, რომ იგი უბედურებას უბედურებაზე განიცდის. თავისი რისხვის გამო თქვენთვის არ მოუტანია და არც უფიქრია რაიმე ზიანის მოყენება. პირიქით, იგი თქვენ უკან გიბრუნებთ მარციუსს, თუმცა მისგან სახეიროს არაფერს ელის!“ ვალერიას ნათქვამს დანარჩენი ქალები ხმაჟალალი გოდებით გამოეხმაურნენ, ხოლო

ვოლუმნიამ ასე უპასუხა: „მანდილოსნებო, ყველას თანაბრად საზიარო უბედურება დაგვიდგა, მაგრამ ჩვენ, მე და ვერგილიას, პირადი უბედურებაც გვჭირს: სახელი და სიქველე მარციუსისა ჩვენთვის დაკარგულია, ხოლო თვითონ მას, როგორც ვხედავთ, მტრის იარაღში ჩამჭდარს, ეს იარაღი საფრთხისაგან კი არ იცავს, არამედ უთვალთვალეზს. ყველაზე დიდი ტანჯვა ჩვენთვის მაინც ისაა, რომ დაუძღვრებულ სამშობლოს ჩვენი იმედილა დაშთენია! მე არ ვიცი, შეიწყნარებს თუ არა იგი ჩვენს თხოვნას ახლა, როცა ხელი აუღია სამშობლოზე, რომელსაც თავის დროზე დედასა და ცოლ-შვილზე მეტ პატივს სცემდა. მიუხედავად ამისა, აჰა, გამოგვიყენეთ, მოგვკიდეთ ხელი და წაგვიყვანეთ მასთან; სხვას თუ ვერაფერს ვიქმთ, ის მაინც ძალგეიძს, სამშობლოსათვის ვედრებაში უკანასკნელი სუნთქვა ამოვუშვათ!“.

34. ამის შემდეგ ვოლუმნიამ წამოაყენა ვერგილია, ბავშვები და დანარჩენ ქალებთან ერთად ვოლსკების ბანაკისაკენ გაემართა. მათი დანახვა იმდენად გულსაკლავი იყო, რომ მტრებიც კი მოალბო და გაარინდა. მარციუსი ამ დროს მეთაურებთან ერთად შემადლებულ ადგილზე იჯდა და ბჭობდა. მოახლოებული ქალების დანახვამ მეტად გააოცა, ხოლო როცა წინ მომავალი დედა შეიცნო, მოინდომა, თავის ურყევ და უღმობელ გადაწყვეტილებაზე დარჩენილიყო, მაგრამ განცდამ დასძლია; თვალწინ დამდგარი სანახაობით აღელვებული მომავალთა შესახვედრად ადგილზე ველარ დამაგრდა, მყისვე ქვემოთ ჩამოიჭრა და შესაგებებლად გაეშურა. ჯერ დედას მოეხვია და დიდხანს ვერ მოშორდა, მერმე ცოლ-შვილი ჩაიხუტა. მან ვერც ცრემლები შეიმაგრა, ვერც ალერსისაგან შეიკავა თავი და მთლიანად ჩაჰბარდა განცდების ნაკადს.

35. როცა ალერსით გაძლა და ინიშნა, დედას საუბრის დაწყება სურდა, მრჩევლებად შერჩეული ვოლსკები გვერდით დაიყენა და ვოლუმნიასაგან შემდეგი მოისმინა: „შვილო ჩემო, რომც არაფერი ვთქვათ, ჩვენი შესამოსელითა და საბრალო შესახედლობითაც მიხვდები, რა შევიწროებულ

ვითარებაში ჩაგვყარა შენმა განდგომამ. აბა, შენ თვითონვე განსაჯე ახლა; ვართ თუ არა აქ მოსულ აი ამ ქალებში ჩვენ ყველაზე მეტად უბედურნი, რომელთაც მსახერელმა ბედმა ყველაზე საამო სანახაობა ყველაზე საშიშად გარდაგვიქცია: გვაყურებინებს, ვით მოუქცევია ალყაში მშობლიური ქალაქი მის კედლებთან ჩამჯდარ ჩემს შვილს და აი, ამის ქმარს! ჩვენთვის მიუწვდომელი გახდა ღმერთების მიმართ ვედრება, რაც სხვებისათვის საიმედო ნუგეშია ყოველი უბედურებისა და გაჭირვების უამს, რადგან შეუძლებელია ერთსა და იმავე დროს ვთხოვოთ ღმერთებს სამშობლოს გამარჯვებაც და შენი ხსნაც, რამეთუ ყველა წყევლა-კრულვა, რაც კი შეიძლება მტერმა გვისურვოს, ჩვენთვის ლოცვა-ვედრების საგანია. შენ ცოლ-შვილს მოუწევს ან სამშობლოს, ან შენი დაკარგვა. მე კი ცოცხალი თავით ვერა და ვერ დაეუცდი, ამათაგან რომელ ბედს მარგუნებს ომი. თუ მე ვერ დაგაჭერებ, მეგობრობასა და თანხმობას მისცე უპირატესობა, ვიდრე უთანხმოებასა და ბოროტებას, და ამჯობინო, გახდე ორივე ხალხის კეთილისმყოფელი, ვიდრე ერთ-ერთი მათგანის შემმუსვრელი, იცოდე და მზად იყავ იმისათვის, რომ შენ სამშობლოსთან ბრძოლაში ჩაბმას შესძლებ მხოლოდ და მხოლოდ მშობელი დედის გვამზე გადაბიჯებით! ღმერთმა ნუ მომასწროს ის დღე, თანამოქალაქეები ტრიუმფს იხდიდნენ ჩემს შვილზე გამარჯვების გამო, ანდა, პირიქით, ჩემი შვილი ზეიმობდეს სამშობლოს დამარცხებას! მე რომ შენ ვთხოვო, გადაარჩინო სამშობლო და შემუსრო, ვოლსკები, მეტისმეტად ძნელი, თითქმის გადაუწყვეტელი ამოცანა დაგიდგებოდა, შვილო: ბოროტი საქმეა თანამოქალაქეთა განადგურებაც და იმათი ღალატიც, ვინც ნდობა გამოგიცხადეს. ახლა ჩვენ მხოლოდ იმას ვთხოულობთ, რომ თავიდან ავიცილოთ ეს ბოროტება, რაც ორივე ხალხს ერთნაირად მოუტანს ხსნას და უფრო მეტად საპატიო იქნება ვოლსკებისათვის. ისინი სახელს მოიხვეჭენ იმით, რომ გამარჯვებულებმა ყველაზე დიდი სიკეთე — მშვიდობა და მეგობრობა მიანიჭეს დაძლეულთ და არანაკლები — საყუთარ თავსაც. და თუ ეს აღსრულდა, უმთავრესი მიზეზი ამ სიკეთისა იქნები შენ, მაგრამ თუ ეს ასე არ მოხდება; ორივე ხალხისათვის ასევე მხოლოდ შენ აღმოჩნდები დამნაშავე. ომის შედეგი

გაურკვეველია, მაგრამ ეს კი სრულიად ცხადია: თუ გამოარჩევებ, სამშობლოსათვის მუდამ ბოროტ სულად დარჩები, თუ დამარცხდი, შენზე იტყვიან: თავისი რისხვის წყალობით გახდა მიზეზი კეთილისმყოფელთა და მეგობართა უდიდესი უბედურებისაო!“

36. ვოლუმნიას სიტყვებს მარციუსი ხმამაღვლად ისმენდა. დედამ სიტყვა შეწყვიტა; ის კი კარგა ხანს იღვა თავჩაქინდრული და დუმდა. ვოლუმნიამ კვლავ მიმართა: „რატომ ხმას არ იღებ, შვილო? როგორ ფიქრობ, რა უფრო უკეთესია: ყველაფერი საკუთარ რისხვასა და გულში ჩაბუდებულ ბოროტ წყენას დაუმორჩილო, თუ ხალისით დაუთმო დედას, რომელიც ესოდენ დიდი საქმის აღსრულებას გემუდარება? იქნებ დიდებულ ვაჟაკს განცდილი წყენისა და ტანჯვის არდავიწყება შეჰფერის და იქნებ დიდებული და სახელოვანი კაცის საქმე არაა, თაყვანი სცეს და პატივით მოეკიდოს მადლიერების იმ გრძნობას, რომელსაც შვილები მშობლების მიმართ უნდა იჩენდნენ? არავის ისე არ ეგების მადლიერების ბეჯითად დაცვა, როგორც შენ უმადურობის წინააღმდეგ ასე მკაცრად მებრძოლს! მამულს შენ უკვე საკმაოდ გადაუხადე წყენის სამაგიერო, მაგრამ დედისათვის მადლობის გადასახდელად ჭერჭერობით არაფერი არ გაგიკეთებია. ამიტომ ყველაზე უშიდა და ღირსეული საქმე იქნებოდა, ყოველგვარი იძულების გარეშე, შეგესრულებინა ჩემი თხოვნა ესოდენ კეთილშობილი და სამართლიანი. თუ ვერ გაჭერებ, რაღაზე არ მიემართო ჩემს უკანასკნელ იმედს?!“ ამ სიტყვებზე ვოლუმნია შვილს ფეხებში ჩაუვარდა მის ცოლთან და შვილებთან ერთად. „ეს რა მიქენი, დედაჩემო!“ — შესძახა მარციუსმა, მერმე ფეხზე წამოაყენა და მისი მარჯვენა ხელი მკერდზე მიიხუტა: „შენ კვაიმარჯვე, დედაჩემო, მამულისათვის ბედნიერი, ხოლო ჩემთვის დამღუპველი გამარჯვებითი მე უკან ვიხვე მხოლოდ შენგან დამარცხებული!“ თქვა ეს და ამის შემდეგ დედასა და ცოლს განცალკევებით მოკლედ მოელაპარაკა და ისინი, მათივე თხოვნით, უკან რომში გაგზავნა. მეორე დღეს, განთიადზე, მარციუსმა ალყა მოხსნა და წაიყვანა ვოლსკები, რომლებიც სხვადასხვანაირად მოეკიდნენ მომხდარ ამბავს. ერ-

თნი კიცხავდნენ მარციუსსა და მის საქციელს, მეორენი, პირიქით, მხარს უჭერდნენ ომის დამთავრებასა და მშვიდობას, სხვები კი მომხდართი უკმაყოფილონი იყვნენ, მაგრამ მარციუსის ძვირს არ ამბობდნენ და ასეთი აუცილებლობით გატეხილს თანაგრძნობისა და შებრალების ღირსად თვლიდნენ. წინ მას არავინ არ აღსდგომია, ყველანი უკან გაჰყვნენ, არა იმდენად მისი ხელისუფლების მორჩილნი, რამდენადაც მოხიბლულნი მისი კეთილშობილებითა და სიქველით.

37. თუ რა საშიშროებისა და საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა რომელი ხალხი კარს მომდგარი ომის გამო, ეს ყველაზე მეტად საგრძნობი გახდა მშვიდობიანმა დასასრულმა. როგორც კი შენიშნეს ქალაქის კედლებთან მყოფმა რომაელებმა, ვოლსკები ბანაკს ხსნიანო, მყისვე გააღეს ყველა ტაძარი და გვირგვინებით შემკულებმა, ვით გამარჯვების დროს, მსხვერპლის შეწირვა დაიწყეს. ქალაქის სიხარული განსაკუთრებულად გამოძღვანდა იმ სიყვარულსა და პატივისცემაში, რომლებიც სენატმა და მთელმა ხალხმა გამოიჩინა ქალების მიმართ: საყოველთაო აღიარებით მათ ხსნის ერთადერთ მიზეზად თვლიდნენ. სენატმა დაადგინა, პატივისცემისა და მადლიერების ნიშნად ქალაქის გამგებლებს ყოველი მათი სურვილი შეესრულებინათ. მაგრამ ქალებს სხვა არაფერი მოუთხოვიათ, გარდა ქალთა ბედის სახელზე ტაძრის აგებისა; ამასთან ხარჯს თვითონ კისრულობდნენ; სახელმწიფოს უნდა გაეღო სახსრები მხოლოდ წმიდა სამსახურისა და სხვა საპატიო საქმეთა აღსასრულებლად, რაოდენიც კი სჭირდებოდა ღმერთების თაყვანისცემას. სენატმა ქალების პატივმოყვარეობა მოიწონა, მაგრამ ტაძარი და საჭირო ქანდაკება საზოგადო ხარჯებით აღმართა. მიუხედავად ამისა, ქალებმა ნაკლები თანხა როდი გაიღეს და გაკეთებინეს მეორე გამოსახულება ღვთაებისა. როცა იგი ტაძარში დადგეს, რომაელთა გადმოცემით ქანდაკებამ დაახლოებით ასე წარმოთქვა თურმე: „უკვდავთათვის საამო შესაწირავი მომიძღვენით თქვენ მე, ქალებო!“

38. მოგვიტხრობენ, თითქოს ეს ხმა მეორე გზისაც გაიხმაო. ამით სურთ დავგაჯერონ ის, რაც შეუძლებელს ჰგავს და ძნელია სარწმუნოდ. აი ეს კი შესაძლებელია ვიხილოთ,

რომ ქანდაკებებს ხანდახან ცრემლი და სისხლისფერი ოფლი სდით. საქმე ის გახლავთ, ხესა და ქვას ხშირად სინესტის წარმომქმნელი ობი ეკიდება, ხშირადვე მათგან ზედაპირზე საღებავისებრი სითხე ამოჟონავს და გარემომცველი ჰაერის ზეგავლენით სხვადასხვა ფერს ღებულობს, რაც არ ქმნის დაბრკოლებას ვირწმუნოთ, ქანდაკებაში გამოსახული ღვთაება ხსენებული მოვლენით ზოგიერთ რამეს გვაუწყებს. ისიც შესაძლებელია, ქანდაკებამ ზოგჯერ ოხვრისა და კენესის მსგავსი ხმა გამოსცეს მის შიგნით ნაწილაკთა სკდომისა და მძლავრი დაშლის შედეგად. მაგრამ სრულიად შეუძლებელია, უსულო საგანმა დანაწევრებული, ეგზომ მკაფიო, მნიშვნელოვანი და გასაგები სიტყვების შემცველი ხმა გამოსცეს. სამეტყველოდ შეხამებული ნაწილებით აღჭურვილი სხეულის გარეშე სულსა და თვით ღმერთსაც კი არ ძალუძთ ხმა ამოიღონ და დაილაპარაკონ. ზოგჯერ ისტორია თითქოს დამარწმუნებელი მრავალი მაგალითით გვიძულებს დავუჯეროთ მას, მაგრამ ასეთ შემთხვევებში ჩვენი რწმენა ემყარება განსაკუთრებულ გრძნობას, რომელიც არ ეხამება ნამდვილ შეგრძნებებს და სულის მიერ წარმოსახვათა ნაყოფია, ზუსტად ისეთი, სიზმრად რომ ხდება: ვისმენტ იმას, რასაც ნამდვილად ვერ ვისმენტ და ვხედავთ იმას, რასაც ვერ ვხედავთ. მიუხედავად ამისა, ისინი, რომელთაც ღვთაების მიმართ პატივისცემა, სიყვარული და განსაკუთრებულად ძლიერი რწმენა აქვთ და ხსენებულ სასწაულებს ვერ უარყოფენ, თავიანთ დიდ ნდობას ამყარებენ საოცარ მოვლენებსა და ისეთ რამეზე, რაც ჩვენთვის მიუწვდომელია და ღვთაებისმიერ ძალაშია. ღვთაება ხომ არაფრით არ ჰგავს ადამიანს: არც ბუნებით, არც მოძრაობით, არც ხელოვნებითა და არც ძალით. ამიტომ საკვირველი როდია, მას რომ ძალუძს იმის ქმნა, რაც ჩვენ არ ძალგვიძს და იმის ზრახვა, რასაც ჩვენ ვერ განვიზრახავთ. ყველაფრით ძალზე განსხვავებული ჩვენგან, ღვთაება ყველაზე უფრო მეტად მაინც თავისი ზემოქმედებებით სხვაობს და აღმატებულია ჩვენზე. ღვთაებრივ საქმეთა უმრავლესი ნაწილი, ჰერაკლიტეს თანახმად, უნდობლობით უსხლტება ჩვენს შემეცნებას.

39. როგორც კი დაბრუნდა ლაშქრობიდან მარციუსი ანტიუმში, მისადმი უკვე კარგა ხანია ზიზღითა და ძლიერი შურით აღვსებულმა ტულუსმა განიზრახა, დაუყოვნებლივ მოეკლა იგი. ფიქრობდა: ახლა თუ ხელიდან დამისხლტა, სხვა ასეთი შემთხვევა აღარ მომეცემაო. მან მარციუსის წინააღმდეგ წააქეზა და დარაზმა მრავალი მომხრე და მოითხოვა, მარციუსი თანამდებობიდან გადადგარიყო და ვოლსკებისათვის თავისი საქციელის ანგარიში მოეხსენებინა. მარციუსმა იცოდა, რა საშიშროებაც მოელოდა, თუ კერძო პირად იქცეოდა და ამ დროს ტულუსი მთავარსარდლობასა და თანამოქალაქეებში უდიდეს გავლენას შეინარჩუნებდა. მარციუსმა განაცხადა: თანამდებობას ჩავაბარებ ვოლსკებს, თუ მიბრძანებენ, ვინაიდან საყოველთაო მოთხოვნით მათგან მივიღე იგი, ხოლო ანგარიშს ახლავ წარვუდგენ იმ ანტიუმელებს, რომლებიც ამას მოისურვებენო. მოიწვიეს ეს სახალხო კრება; წინასწარ მომზადებულმა დემაგოგებმა დაიწყეს ხალხის წაქეზება მარციუსის წინააღმდეგ. მაგრამ როცა იგი ადგილიდან წამოდგა, მორიდებამ იმძლავრა, ხმაური ჩაახშო და მარციუსს დაუბრკოლებლად ლაპარაკის შესაძლებლობა მიეცა. რჩეულმა ანტიუმელებმა, რომლებიც ყველაზე მეტად ხარობდნენ დამყარებული მშვიდობით, ყველას ცხადად აგრძნობინეს, რომ კეთილგანწყობით მოუსმენდნენ მარციუსს. ტულუსს შეეშინდა თავდასაცავი სიტყვისა, რომელიც მკვევრმეტყველებაში საუკეთესო მისმა მეტოქე ვაქეაცმა წარმოთქვა; მით უმეტეს, რომ ამის მიერ უწინ გადახდილი საგმირო საქმეებით მოპოვებული აღიარება და მადლიერება ბევრად აღემატებოდა ბოლოდროინდელ გადაცდომას; უკეთ რომ ვთქვათ, მისადმი წაყენებული მთელი ბრალდება მისი აღიარების სიდიადის მაუწყებელი გახლდათ. რომის აუღებლობამ ვოლსკები, ეტყობა, მხოლოდ იმიტომ გაანაწყენა, რომ კინალამ არ აიღეს იგი სწორედ მარციუსის წყალობით. ტულუსმა გადაწყვიტა, მეტად აღარ შეყოვნებულიყო და ხალხის გრძნობათა გამოცდით დრო და შემთხვევა არ დაეკარგა. მის მომხრეთაგან ყველაზე უფრო თავხედმა შეთქმულებმა ყვირილი მორთეს: ვოლსკებს არ სურთ უსმინონ და უყურონ მოღალატეს, რომელიც ტირანიისაკენ მიისწრაფვის და რწმუნებას არ იხსნისო. ყვირილ-

თან ერთად ისინი შეჯგუფებით დაესხნენ თავს მარციუსს და იქვე მოკლეს. მის დასაცავად დამსწრეთაგან არავის ხელი არ გამოუღია. მაგრამ ეოლსკთა უმრავლესობას არ მოეწონა ჩადენილი მკვლელობა. ეს მალე დაამტკიცეს კიდეც: სხვადასხვა ქალაქებიდან თავმოყრილებმა მარციუსის გვამი საჭირო პატივით დაკრძალეს და საფლავი იარაღითა და მტრისაგან წართმეული ნადავლით შეუმკეს, როგორც ეს ეკადრებოდა გამორჩეულ გმირსა და სარდალს.

როცა რომაელებმა მარციუსის სიკვდილი შეიტყვეს, არაფრით არ აღუნიშნავთ ეს: არც ხსოვნის პატივისცემით და არც მისადმი წყრომის გამოძღვლებით. მხოლოდ ეს იყო, რომ ქალებს თხოვნა შეუსრულეს და ნება დართეს ათთვიანი გლოვისა, რაც წესად ჰქონდათ მშობლის, შვილისა და ძმის მიმართ. ეს იყო გლოვის ყველაზე ხანგრძლივი საზღვარი, რომელაც ნუმა პომპილიუსმა დააწესა და რაც მისი ცხოვრების აღწერილობაშია გაცხადებული.

შექმნილმა ვითარებამ სულ მალე სანანებლად გაუხადა მარციუსი ვოლსკებს. ჯერ იყო და წინამძღოლის არჩევის გამო წაეკიდნენ მეგობარ და მოკავშირე ეკვებს და საქმე სისხლისღვრამდე და ხოცვა-ჟლეტამდე მივიდა; მერმე რომაელებთან დამარცხდნენ ბრძოლაში, რომელშიც დაიღუპა ტულუსი და შეიმუსრა მხედრობის საუკეთესო ნაწილი. ვოლსკები იძულებული გახდნენ, საკუთარი თავის შემარცხვენელი ზავი დაედოთ: ისინი რომაელებს დაემორჩილნენ და მათი ყოველი გადაწყვეტილების შესრულება იკისრეს.²⁸

ალკიზიადესა და მარციუსის შემთანახვობა

1. ასეთი გახლავთ ის საქმენი, რომელნიც ვაღმოცემისა და გახსენების ღირსად ჩავთვალეთ. კარვად უნდა ჩანდეს, რომ ამ ორი ვაჟკაცის მიერ შესრულებულმა საომარმა წარმატებებმა არც ერთსა და არც მეორეს არ შესძინეს მაინცა-დამაინც დიდი წონა. ორივემ თანაბრად და მრავალჯოის გამოიჩინა გაბედულება და მამაცობა საომარ საქმეებში და სარდალის ხელოვნება და გამჭრიახობა; თუმცა შესაძლოა,

ზოგიერთმა უფრო სრულყოფილ სტრატეგოსად გამოაცხადოს ალკიბიადე, ვინც ხმელეთსა და ზღვაზე მრავალ ბრძოლაში გაიმარჯვა და ბევრი საგმირო საქმე აღასრულა.

აქ უნდა ითქვას, ორივეს ერთნაირად ახასიათებდა ის, რომ, მართალია, თავისი არსებობით და წინამძღოლობით ბევრი სიკეთე მოუტანეს თავთავის მამულს, მაგრამ თავიანთი განდგომით ბევრი ზიანიც მიაყენეს. კეთილგონიერი ხალხი ზიზლით ქვიდებოდა ალკიბიადეს მიერ ბრბოს გულის მოსაგებად სახელმწიფო მოღვაწეობაში გამოჩენილ უსაზღვრო თავხედობას, უწმინდურ უხეშობასა და ტაკი-მასხარობას; ხოლო მარციუსი რომაელ ხალხს არ უყვარდა მისი მეტისმეტი უმადურობის, ზვიადობისა და ოლიგარქიული მისწრაფებების გამო. არც ერთი და არც მეორე საქციელი არაა საქებარი, მაგრამ ხალხის გულის მოგებისა და მისი მადლიერების მაძიებელზე უფრო მეტად გასაკიცხნი არიან ისინი, ვინც ხალხს შეურაცხყოფას აყენებენ ქედმაღლობით: ასეთ მაძიებლებად არ ჩაგვთვალონო. სამარცხვინოა, მართლაც, ხელისუფლების მოსაპოვებლად ხალხის წინაშე მლიქვნელობა; მაგრამ სამარცხვინოცაა და უსამართლო საქციელიც შიშზე, ბოროტებასა და ჩაგვრა-შევიწროებაზე დამყარებული ძალა-უფლება.

2. სრულიად აშკარაა, რომ სახელმწიფო მოღვაწეობაში მარციუსი პირდაპირი და გულახდილი კაცი იყო, ხოლო ალკიბიადე — ცბიერი და არაგულწრფელი. ყველაზე დიდ ბრალდებად მას უყენებენ ვერაგობასა და სიცრუეს, რომელიც, როგორც თუკიდიდე მოგვითხრობს,¹ ლაკედემონელთა ელჩებთან გამოიჩინა და რამაც ზავი დაარღვია. თუ ამგვარმა პოლიტიკამ ათენი კვლავ ომში გაახვია, მანვე აქცია იგი ძლიერ და მრისხანე სახელმწიფოდ მანტინეელებისა და არგოსელების მოკავშირეობის წყალობით, რომელიც ალკიბიადემ დაამყარა. დიონისიოსის გადმოცემით, წმიდა დღესასწაულზე მოსულ ელჩებს მარციუსმაც ცილი დასწამა და სიცრუის მეშვეობით რომაელთა და ვოლსკთა შორის ომი ატეხა.² თუ ამ საქციელთა მიზეზებს შევადარებთ, მეორე უარესია. მარციუსს ალკიბიადესავით პატივმოყვარეობა და სახელმწიფო მოღვაწეობაში ბრძოლა და მეტოქეობა კი

არ ამოძრავებდა, არამედ სამაგიეროს გადასახდელად გამოწვეული რისხვა, რომლისგანაც დიონის თქმით,³ სასიკეთო არაფერია მოსალოდნელი. სწორედ ამ რისხვის წყალობით მარციუსმა იტალიის ბევრი მხარე შფოთში გახვია და მამულზე გამწყრალმა სრულიად უდანაშაულო მრავალი ქალაქი იმსხვერპლა. მართალია, ალკიბიადეს წყრომაც იყო თანამოქალაქეების დიდ უბედურებათა მიზეზი, მაგრამ როგორც კი გაიგო ალკიბიადემ, ათენელები სინანულს მიეცნენო, მაშინვე კეთილად განეწყო. მეორეგზის განდევნილსაც კი არ გაჰხარებია ათენელი სტრატეგოსების მიერ დაშვებული შეცდომები და გულგრილად არ მოჰკიდებია მათ უგვანო გადაწყვეტილებებს და ამის ნიადაგზე მათთვის შექმნილ საფრთხეს. მან გააკეთა ის, რაც თავის დროზე თემისტოკლეს მიმართ მოიმოქმედა არისტიდემ, რომელიც ამის გამო დღემდე ქებით მოიხსენიება.⁴ არისტიდემ მაშინ მისადმი არცთუმეგობრულად განწყობილ არქონტებთან ჩავიდა და უთხრა: და ასწავლა მათ, რა იყო საჭირო. მარციუსმა კი, ჯერ იყო და, მთელ სახელმწიფოს მიაყენა ზიანი, თუმცა თვითონ მთელი სახელმწიფოსაგან არ განუცდია ვნება: მისი საუკეთესო და გავლენიანი ნაწილი მასთან ერთად იყო უსამართლობით განაწყენებული და მას თანაუგრძნობდა. მერმე მარციუსმა არაფერი არ დათმო და არ შეიწყნარა თხოვნა-ვედრება მასთან მრავალგზის მიგზავნილი ელჩებისა, რომლებიც მისი წყრომის დაცხრომას ლამობდნენ. მან ცხადი გახადა, რომ მძიმე და შეურიგებელი ომი წამოიწყო არა იმიტომ რომ გამარჯვების შემთხვევაში სამშობლოში დაბრუნებულიყო, არამედ იმიტომ, რომ იგი დაეღუპა და დაექცია.

აქ შეიძლება ალკიბიადესა და მარციუსს შორის არსებული ერთი სხვაობაც დაემატოს: ალკიბიადემ სპარტელებს განუდგა და ათენელების მხარეზე გადავიდა სპარტელების ვერაგობით გამოწვეული შიშისა და მათდამი სიძულვილის გამო; მარციუსს კი არავითარი საბაბი არ ჰქონდა მიეტოვებინა ვოლსკები, რომლებიც მას სამართლიანდ ექცეოდნენ: იგი წინამძღოლად აირჩიეს და უდიდესი ნდობითა და ძალაუფლებით აღჭურვეს. ალკიბიადეს სამსახურს ლაკედემონელები ბოროტი ზრახვით უფრო იყენებდნენ, ვიდრე კეთილგანწყობით. ალკიბიადემ გაოგნებული დაეხეტებოდა ჯერ მათ

ქალაქში, მერმე მათ ბანაკში და ბოლოს საკუთარი თავი ტისაფერნეს ჩაუგდო ხელში. ვფიცავ ზევსს, შესაძლოა, იგი ტისაფერნეს სამსახურში იმის წადილით ჩადგა, რომ ათენი დალუპვისაგან გადაერჩინა და მერმე დაბრუნებულიყო იქ.

3. გადმოგვცემენ, ალკიბიადე ხშირად რიდისა და მოკრ-ძალების გარეშე იღებდა ქრთამად ფულს ფუფუნებისა და დაუოკებელ წადილთა დასაკმაყოფილებლად. მარციუსი კი სტრატეგოსებისაგან სრულიად დამსახურებულ, საპატიო ჯილდოსაც კი არ იღებდა. აი ამიტომ შეიზიზღა იგი ხალხმა ვალებთან დაკავშირებული უთანხმოების უამს. ამბობდნენ, პირადი სარგებლობისა და სიხარბის მიზეზით კი არა, ქედ-მალლობისა და ზიზღის გამო აყენებს შეურაცხყოფას ღარიბ-ღატაკებსო. ფილოსოფოს არისტოტელეს გარდაცვალების თაობაზე შეთხზულ ერთ-ერთ წერილში ანტიპატრეს ამბობს: „სხვა ბევრ რამესთან ერთად ეს კაცი ხიბლისა და დამაჯერებლობის ძალის პატრონიც იყო“. მარციუსს ეს ღირსება არ გააჩნდა, ამიტომ მისი საქმიანობა და საგმირო საქმენიც კი ზიზღს იწვევდა იმათშიც, ვისაც სიყვითეს უყოფდა: ვერა და ვერ იტანდნენ მის ქედმალლობასა და თვითკმაყოფილებას — განკერძოების თანმხლებ ამ თვისებას, როგორც პლატონმა თქვა. ალკიბიადე, პირიქით, გაწაფული განხლდათ, ყოველ შემხვედრს ალერსიანად მოჰკიდებოდა. ამიტომ სრულიადაც არაა გასაკვირველი, მის ყოველ წარმატებას რომ უსაზღვროდ აღიდებდნენ და კეთილგანწყობით და პატივით ხვდებოდნენ და მაშინაც კი, როცა ზოგჯერ შეცდომებს უშვებდა, მაინც გულთბილად და ყურადღებით ეკიდებოდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფოს ალკიბიადემ არცთუ მცირე ზიანი მიაყენა, მას ხშირად სტრატეგოსადაც ირჩევდნენ და მხედრობის სათავეშიც აყენებდნენ; მარციუსმა კი, როცა მრავალი საგმირო საქმისა და მამაცობის საფუძველზე თანამდებობის დაკავება სცადა, მარცხი განიცადა. ასე რომ — თანამოქალაქეებს ძალა არ ჰყოფნიდათ, სძულებოდათ მათი დამტანჯველი ალკიბიადე, ხოლო მარციუსს პატივისცემით კი ეკიდებოდნენ რომაელები, მაგრამ არა და არ უყვარდათ იგი.

4. როგორც სტრატეგოსს, მარციუსს არც ერთხელ არ გამოუჩენია თავი სამშობლოს წინაშე; იგი მტრების სასარგებლოდ და მამულის საზიანოდ იღვწოდა. ალკიბიადემ კი ვითარცა უბრალო მეომარმაც და როგორც სტრატეგოსმაც მრავალი სარგებლობა მოუტანა ათენელებს. ალკიბიადე მტრებთან პირისპირ ყოფნის ეჰმს მუდამ და ნებისმიერად ამარცხებდა მათ; ცილისწამება მხოლოდ და მხოლოდ მაშინ მძლავრობდა მასზე, როცა იგი ადგილზე არ იმყოფებოდა. მარციუსს კი მისივე თანდასწრებით გამოუტანეს მსჯავრი რომაელებმა, ხოლო ვოლსკებმა იოლად მოკლეს იგი უსამართლოდ და უსინდისოდ; თუმცა მათ საამისო ხელსაყრელი საბაბი თვითონვე მისცა: სახელმწიფოს მიერ შეთავაზებული წინადადება დაზავებისა არ მიიღო, ქალებს კი განკერძოებით ერწმუნა, მაგრამ მტრობასა და ომს საზღვარი ვერ დაუდო და მარჯვე შემთხვევა ხელიდან გაუშვა და დაკარგარაკილა დათმობაზე წავიდა; უწინარეს ყოვლისა უნდა დაერწმუნებინა საამისოდ ისინი, რომლებიც მას მიენდნენ, თუკი ყველაზე უფრო ვალდებულად მათ წინაშე თვლიდა თავს. თუ ვოლსკები არაფრად უღირდა და მარტო თავისი წყრომის დასაკმაყოფილებელი სურვილით წამოიწყო ომი, ხოლო შემდეგ შეწყვიტა, ამ შემთხვევაშიც უმართებულოდ მოიქცა: დედის ხატრით კი არ უნდა დაეზოგა მამული, არამედ მამულიცა და დედაც ერთად უნდა ყოფილიყო მისი მზრუნველობისა და დაზოგვის საგანი — დედაცა და ცოლიც ხომ ნაწილი იყო მამულისა, რომელიც ალყაში ჰყავდა! მარციუსის ის საქციელი — სახელმწიფოს თხოვნა, ელჩების ხვეწნა და ქურუმთა მუდარა რომ არ შეისმინა და მერმე დედის ხატრით დაიხია უკან, დედის პატივისცემა კი არა, შეურაცხყოფა იყო სამშობლოსი, რომელიც დაღუპვას ერთადერთი ქალის სიბრაღულითა და ხვეწნა-ვედრებით გადაურჩა, თითქოს თავისთავად არ იყო ღირსი ხსნისა და გადაარჩენისა. ეს გახლდათ რაღაც საძაგელი, მკაცრი და, მართლაც, საუმადურო მოწყალეობა! არც ერთი მეომარი მხარისათვის არ იყო ამ მოწყალეობაში კეთილმოსურნეობა. მარციუსმა იმის გამო კი არ დაიხია უკან, რომ მტრის შემოთავაზებულ პირობებს ერწმუნა, არც იმიტომ, რომ ზავზე თანამოსაგრენი დაითანხმა. ყველაფრის მიზეზი გახლდათ კეთი-

ლი ურთიერთობის მოძულე, მეტისმეტად ამპარტავნული ხასიათი და თვითკმაყოფილება, რაც თავის თავადაც სძულს ხალხს, ხოლო პატივმოყვარეობასთან შეზავებული მთლად მძვინვარე და უღმობელი ხდება. ამგვარი ხასიათის ადამიანები არ ცდილობენ ხალხის გულის მოგებას, თითქოს პატივსაც არ საჭიროებენ, მაგრამ მის მიუღწევლობას მძიმედ განიცდიან. მართალია, ხალხს მოწყალებას არ სთხოვდნენ და არც ელაქუცებოდნენ მეტელუსი, არისტიდე და ეპამინონდა, მაგრამ ჭეშმარიტად სძაგდათ ყოველი, რის მიწიჭების ან წართმევის უფლებაც ბრბოს ხელში იყო. როცა მათ მიმართ ოსტრაკისმოსის კანონს იყენებდნენ, ან როცა მარცხდებოდნენ არჩევნებში, ანდა სასამართლოს წესით სჯიდნენ, ისინი თანამოქალაქეთა უსამართლობაზე ჩვეულებრივ არ წყრებოდნენ და ხალხით ურიგდებოდნენ, როცა თანამოქალაქენი თავიანთ საქციელს ინანიებდნენ და გაძევებულთ უკან დაბრუნებას სთხოვდნენ.

საერთოდ, ვინც ყველაზე უფრო ნაკლებად ელაქუცება ბრბოს, მისადმი შურისძიების გრძნობაც ყველაზე უფრო ნაკლები შეჰფერის, ვით იმ კაცის მეტისმეტი წყრომა, ვინც პატივს ვერ მიაღწია, ამ პატივისაკენ მეტისმეტი მისწრაფების შედეგია.

5. ალკიბიადე, არასოდეს არ უარყოფდა, რომ პატივისცემა ახარებდა და მისადმი გამოჩენილი გულგრილობა ადარდიანებდა. ამიტომ ცდილობდა, მათთვის, ვისთანაც ცხოვრობდა, საყვარელი და გულის გამხარებელი კაცი ყოფილიყო. მარციუსს კი ქედმაღლობა არ ანებებდა, იმათი გული მოეგო, რომელთაც მისი პატივისცემა და აღზევება ძალუძდათ; ხოლო როცა გვერდს აუვლიდნენ, ზვიადობა რისხვასა და ტანჯვას ჰგვრიდა. აი ეს გახლავთ ის, რაშიაც ამ კაცის დადანაშაულება შეიძლება; სხვაგვარი იგი უზადო პიროვნება იყო. თავდაჭერილობისა და უანგარობის გამო იგი ღირსია, ელნთა შორის ყველაზე საუკეთესო და უზადო მოღვაწეთ შვეუდაროთ, მაგრამ, ვფიცავ ზევსს, არამც და არამც ალკიბიადეს, ვინც მეტისმეტი დაუდევრობითა და გულგრილობით ეკიდებოდა კეთილი სახელის მოპოვების საქმეს.

არისტოტელე

1. არისტოტელე, ლისიმაქეს ძე, წარმომავლობით იყო ალოპეკეს დემიდან, რომელიც ანტიოქიდის ფილესში შედიოდა. მისი ქონების თაობაზე სხვადასხვაგვარი გადმოცემა არსებობს. ზოგიერთი ამბობს: ცხოვრება შიშვე სიღარიბეში გაატარა და სიკვდილის შემდეგ დატოვა ორი ქალიშვილი, რომლებიც უსახსრობის გამო დიდხანს ვერ დათხოვდნენო. მრავალთაგან გადმოცემულ ამ ამბავს უპირისპირდება დემეტრიოს ფალერელი. სოკრატეზე დაწერილ თხზულებაში იგი ამბობს, რომ მისთვის ცნობილია არისტოტელეს კუთვნილი მამული ფალერეში, სადაც თვითონ არისტოტელე დაკრძალული. დემეტრიოსს მოაქვს რამდენიმე მოწმობა არისტოტელეს ქონებრივი შეძლების თაობაზე: ერთი ის, რომ არისტოტელე არქონტ—ეპონიმი იყო; ამ თანამდებობაზე კი კენჭისყრით ირჩევდნენ ყველაზე უფრო მდიდარი ოჯახების წარმომადგენლებს, რომელთაც პენტაკოსიომედიმნებს ეძახდნენ. მეორე მოწმობაა — ექსოსტრაკისმოსი: ' როგორც ცნობილია, არც ერთ ღარიბ კაცს არ სჯიდნენ ამ წესით; ოსტრაკისმოსს მიმართავდნენ მხოლოდ წარჩინებული ოჯახებიდან გამოსულ იმ პირთა წინააღმდეგ, რომელთა გვარიშვილობითი ზვიადობა შურს იწვევდაო. და ბოლოს, მესამე მოწმობა კი. ის არის, რომ არისტოტელემ, ვითარცა გამარჯვებულმა ქორეგოსმა, დიონისეს ტაძარში დატოვა წმიდა შესაწირავი — სამფეხი, რომელმაც ჩვენ დრომდე შემოინახა თავი მასზე ამოკვეთილი წარწერით: „გაიმარჯვა ანტიოქიდემ; ქორეგოსად იყო არისტოტელე; გუნდი გაწვრთნა არქესტრატემ“. ერთი შეხედვით ეს ბოლო მოწმობა ყველაზე მნიშვნელოვანი ჩანს, მაგრამ სინამდვილეში მეტისმეტად სუსტია. ყოველმა კაცმა იცის, მაგალითად, რა დიდ სიღარიბეში იზრდებოდა და ცხოვრობდა ეპამინონდა. და აი, ეპამინონდაც და ფილოსოფოსი პლატონიც დაუ-

ზარებლად იხარჯებოდნენ ქორეგიის² საქმისათვის: ერთმა ავლეტების გუნდი მოამზადა, მეორემ — ვაჟთა საფერხულო დასი. პლატონს სახარჯო თანხა დიონ სირაკუზელმა მისცა, ეპა-მინონდას — პელოპიდამ. წესიერი ადაძიანები მეგობრებისაგან საჩუქრების მიღებას დიდსა და დაუთმობელ წინააღმდეგობას არ უწევენ, მაგრამ გამდიდრებისა და სიხარბისათვის საბოძვარის მოპოვებას უსინდისო და დამამცირებელ საქციელად თვლიან; ისინი უარს არ ამბობენ მხოლოდ და მხოლოდ ისეთ დახმარებაზე, რომელიც უანგარო პატივმოყვარეობასა და კეთილი სახელის მოხვეჭას ემსახურება. აღსანიშნავია ისიც, რომ პანეტიოსის³ განმარტებით დემეტრიოსი შეაყდინა სამფეხის წარწერაში სახელთა მსგავსებამ. სპარსებთან წარმოებულ ომების დროიდან ვიდრე პელოპონესის ომის დამთავრებამდე სიებში არისტიდეს სახელით მოხსენიებულია მხოლოდ ორი გამარჯვებული ქორეგოსი, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ იყო ლისიმაქეს ძე: ერთის მამას ქსენოფილე ერქვა, ხოლო მეორე არისტიდე ბევრად გვიან ცხოვრობდა, რასაც ადასტურებს წარწერაში გამოყენებული და მხოლოდ ევკლიდეს შემდეგ დამკვიდრებული ასოთა მოხაზულობა.⁴ არისტიდეს გვერდით წარწერაში მოხსენიებული გუნდთა მასწავლებლის არქესტრატეს სახელიც სპარსთა ომების ჟამს არც ერთხელ არ გვხვდება, პელოპონესის ომის ამბებში კი ძალზე ხშირია. პანეტიოსის ამ განმარტებას მეტი და ბეჯითი დაკვირვება სჭირდება. ოსტრაკისმოსის თაობაზე უნდა ითქვას, რომ მის დაქვემდებარებაში შეიძლებოდა მოხვედრილიყო ყოველი კაცი, ვინც სახელოვნებით, წარმომავლობით ან მკვერმეტყველების ძალით უმრავლესობაზე აღზევებულად ჩაითვლებოდა. ასე, მაგალითოდ, პერიკლეს მასწავლებელი დამონი გაძევებულ იქნა იმის-გამო, რომ მეტისმეტად ბრძენი ვინმე ჩანდა. რაც შეეხება არქონტობას, ეს თანამდებობა, ილაშენევისის თქმით, არისტიდეს კენჭისყრით კი არ მიუღია, არამედ ღიად აურჩევიათ იგი ათენელებს. თუ არისტიდე პლატეასთან გამართული ბრძოლის⁵ შემდეგ არქონტობდა, როგორც თვითონ დემეტრიოსი წერს, სრულიად დასაჯარებელი ამბავია, მქუხარე სახელსა და შესანიშნავ წარმატებებს ხელი შეეწყობთ ვაჟაკისათვის, ქველობის წყალობით გამზდარიყო ღირსი იმ თანამდებობისა, რომელსაც ჩვეულებრივ

სიმდიდრით აღწევდნენ. ცხადია, დემეტრიოსი დიდ ბედუკუ-
ლმართობად თვლის სიღარიბეს და ცდილობს, დაიხსნას მის-
გან არა მარტო არისტიდე, არამედ სოკრატეც. სოკრატესო,
ამბობს იგი, ჰქონდა არა მარტო სახლი, არამედ სამოცდაათ
მნაც, რომელიც კრიტონმა ვახშად გასცაო⁶.

2. არისტიდე მეგობარი იყო კლისთენესი, ვინც ტირანების
დამხობის შემდეგ დემოკრატიული წყობა დაამყარა. სახელ-
მწიფო მოღვაწეებში ყველაზე მეტად მაინც ლაკედემონელი
ლიკურგე მოსწონდა და ცდილობდა, მისთვის მიეზამა. ამიტომ
არისტოკრატიული სახელმწიფო წყობის მხარი დაიჭირა და
ხალხის ქომაგი თემისტოკლე, ნეოკლეს ვაჟი, გადაიკიდა. ზო-
გიერთთა გადმოცემით, ჯერ კიდევ ბავშვობაში, როცა ერთად
იზრდებოდნენ, იმთავითვე ყველაფრით განსხვავდებოდნენ
ერთიმეორისაგან: დინჯი თუ თავშესაქცევი საქმიანობით,
მოქმედებითა თუ სიტყვით და ამ მეტოქეობაში მყისვე
მკლავნდებოდა ორივეს ბუნება. თემისტოკლეს ახასიათებდა
სიმარჯვე, მამაცობა და მოხერხებულობა, ყოველი საქმის
სწრაფი და იოლი გადაწყვეტა. არისტიდე ხასიათით იყო
მტკიცე, სამართლიანი საქმისათვის თავდადებული და სიც-
რუეს, ოინბაზობასა და თაღლითობას ხუმრობითაც კი ვერ
იტანდა. არისტონ კეოსელის⁷ სიტყვით, მიზეზი მათი მტრო-
ბისა, რომელიც მერმე უკიდურესობამდე მივიდა, ტრფობა
იყო: ორივეს უსაზღვრო ვნებით უყვარდა თურმე სტესილეო-
სი, წარმომავლობით კეოსელი, რომელიც სახითა და აღ-
ნაგობით ტოლ-სწორებში ყველაზე მშვენიერი ყოფილა. რო-
ცა ამ ყმაწვილის სილამაზემ ჰქნობა იწყო, არისტიდემ და
თემისტოკლემ აღძრული მეტოქეობა კი არ/ მიატოვეს, არა-
მედ ამ მეტოქეობით, ასე ვთქვათ, წინასწარ გავარჯიშებულ-
ნი და ახლა ერთიმეორის საწინააღმდეგოდ ცეცხლშენთებულ-
ნი გამოვიდნენ სახელმწიფო მოღვაწეობის ასპარეზზე. თე-
მისტოკლე მეგობართა წრეში შევიდა და მხარდაჭერა და არც-
თუ უგულვებელსაყოფი ძალა მოიპოვა. როცა ვიღაცამ უთ-
ხრა: „შენ შეგიძლია მშვენიერად მართო ათენელები, თუ
ყველას თანაბრად და მიუკერძოებლად მოექცევიო“, მას ასე
უპასუხა: „არასოდეს დავჯდები ისეთ ტახტზე, რომელიც
ჩემს მეგობრებს სხვებზე მეტ შესაძლებლობებს არ მოუ-

ტანსო!“ რაც შეეხება არისტიდეს, სახელმწიფო მოღვაწეობაში იგი მარტოდმარტო, ასე ვთქვათ, კერძო გზით მიდიოდა. მას არ უნდოდა, ჯერ ერთი, მეგობრებთან ერთად სხვების მიმართ უსამართლობა ჩაედინა, ანდა მეგობრებისთვის ეწყენინებინა მათ წადილთა უგულებელყოფით; მერმე — ხედავდა, რომ მეგობართა შემწეობით მოხვეჭილი ძალა კაცს, მრავალთა საზიანოდ, უსამართლობისაკენ ეწეოდა. ამიტომ ასეთ ძალას ერიდებოდა და თვლიდა, რომ კეთილშობილ მოქალაქეს მხნეობას ანიჭებს მხოლოდ და მხოლოდ სასიკეთო და სამართლიანი მოქმედება და სიტყვა.

3. თემისტოკლე გაბედულად მიმართავდა მრავალგვარ ღონეს, არისტიდეს სახელმწიფოებრივ ყოველ წამოწყებას წინაღობოდა, რათა ძირშივე აღეკვეთა ისინი. არისტიდეც, თავის მხრივ, იძულებული იყო, დაპირისპირებოდა თემისტოკლეს ზრახვით დაწყებულ საქმიანობას, რათა თავიც დაეცვა და ხალხის კეთილგანწყობის შემწეობით მეტოქის ძალის ზრდისათვისაც ხელი შეეშალა. იგი ფიქრობდა: უმჯობესია, ხალხმა გვერდი აუაროს ზოგიერთ სასარგებლო რჩევას, ვიდრე გაძლიერდეს თემისტოკლე და ყველაფერს დაეუფლოსო. ბოლოს და ბოლოს, ერთხელ, როცა თემისტოკლე რაღაც საქირო საქმეს აკეთებდა, არისტიდე გადაელობა და აჯობა კიდეც, მაგრამ თავი ვერ შეიმაგრა და თავყრილობა მიატოვა სიტყვებით: ათენელთა საქმეს საშველი არ დაადგება, სანამ თემისტოკლესა და მეც უფსკრულში არ ჩაგვყრიანო. ერთხელაც რომელიღაც კანონი წარუდგინა ხალხს განსახილველად; მრავლად გამოთქმული საწინააღმდეგო აზრისა და დავის მიუხედავად, მაინც გაიმარჯვა; თავყრილობის მეთაურმა ხალხის გამოკითხვა და ხმის მიცემის დაწყება დააპირა, მაგრამ მოწინააღმდეგეთა სიტყვებიდან არისტიდემ იგრძნო თავისი წინადადების უსარგებლობა და გადაწყვეტილება აღარ მიაღებინა. იგი სხვების მეშვეობით ხალხს ხშირად წარუდგენდა ხოლმე სხვადასხვა მოსაზრებებს, რათა თემისტოკლეს თავისი მეტოქეობით ხელი არ შეეშალა კეთილი საქმეებისათვის. საკვირველი იყო მისი სიმტკიცე სახელმწიფოში მიმდინარე ვითარებათა ცვალებადობის უამს; პატივ-დიდებისაკენ არ მიისწრაფოდა და წარუმატებლობის შემთხვევებში

სულის სიმშვიდესა და სიღინჯეს ინარჩუნებდა. ამასთან, საჭიროდ მიაჩნდა, თავი მთლიანად მამულისათვის მიეცა და სახელმწიფო სამსახური არა მარტო უანგაროდ, არამედ პატივსა და სამაგიეროს მიღებაზე ფიქრის გარეშე გაეწია. ეტყობა, სწორედ ამის გამო იყო, როცა თეატრში ამფიარაზე ესქილეს ნათქვამი გაისმა:

სამართლიანი სურს რომ ყოს და არა სჩახდეს;
ღრმა კვლებისაგან, გონებაში რომ გაატარა,
უხვ ნაყოფს იმკის სასიკეთო რჩევა-ზრახვათა.⁸

ყველამ მზერა მიაპყრო არისტიდეს, როგორც დამოწმებული ქველობის შესაფერ კაცს.

4. სამართლიანობის დარღვევათა წინააღმდეგ ბრძოლაში იგი მძლავრ ლაგამს სდებდა არა მარტო გულმოწყალებობასა და მაღლიერების გრძნობას, არამედ რისხვასა და მტრობასაც. ერთხელ თურმე სამართალში მისცა თავისი მტერი და როცა საბრალდებო სიტყვა წარმოთქვა, მოსამართლეებმა ბრალდებულის მოსმენა აღარ ისურვეს და მისთვის განაჩენის დაუყოვნებლივ გამოტანა მოითხოვეს. მაშინ არისტიდე ფეხზე წამოხტა და ბრალდებულის სურვილის შესაბამისად ითხოვა, მისთვის თავდასაცავი სიტყვის უფლება მიეცათ და ამით კანონიერება დაეცვათ. ერთხელაც, ორი კერძო პირის საქმის განსჯის დროს, როცა ერთმა მეორეზე უთხრა: აჰ კაცმა, შენ, არისტიდეს, ბევრი ვნება მოგაყენაო, ასე შენიშნა: „შენ, ჩემო კარგო, უმჯობესია გვითხრა, შენ თუ მოგაყენა რაიმე ზიანი; აჰ ახლა შენ საქმეს ვიხილავ და არა ჩემსას!“

როცა არისტიდე საზოგადო შემოსავალთა ზედამხედველად აირჩიეს, მან არა მარტო მასთან ერთად სახელმწიფო თანამდებობებზე მყოფი პირები გამოამჟღავნა დიდ თანხათა დატაცებაში, არამედ ისინიც, რომელთაც უფრო ადრე ეკავათ ეს თანამდებობები და განსაკუთრებით კი — თემისტოკლე, ვინც

ბრძენი კი გახლდათ, მაგრამ იყო იგი ხელმწიფი!

როგორც იდომენევისი ამბობს, სამაგიეროს მისაგებად თემისტოკლემ მრავალნი შეკრიბა არისტიდეს წინააღმდეგ და, როცა ეს თანამდებობრივ ანგარიშს აბარებდა, ბრალი დასდო

ქურდობაში და აჯობა კიდევ. ამან აღაშფოთა ქალაქის მოწინავე და საუკეთესო მოქალაქენი და არისტიდემ სასჯელსაც ააცდინეს და კვლავ სამეურნეო საქმეთა გამგებლად დანიშნეს. ამჯერად არისტიდემ თავი ისე დაიჭირა, თითქოს ნანობდა წინანდელ გადაქარბებულ გულმოდგინეობას. ახლა იგი ბევრად უფრო ლმობიერი გახდა და საზოგადო ქონების ქურდებს, რომელთაც აღარ ამხელდა და გამოძიებით აღარ აწუხებდა, თავი ისე მოაწონა, რომ სახალხო თანხების მითვისებით ყელამდე ავსებულნი მის ქებად გადაიქცნენ და ხალხს დაბეჯითებით მოუწოდებდნენ, იგი კვლავ და კვლავ აერჩიათ ამ თანამდებობაზე. ახალი არჩევნებისათვის ხმის მიცემის დაწყებამდე არისტიდემ ათენელებს უსაყვედურა: „როცა თქვენ ერთგულად და პატიოსნად გმართავდით, შეურაცხყოფა მომაყენეთ; ახლა კი, როცა საზოგადო დიდძალი ქონების დასატაცებლად ქურდები ნებაზე მივეუშვი, საუკეთესო მოქალაქედ ვარ მიჩნეული. ჩემდა თავად ახლანდელი პატივი უფრო მარცხვენს, ვიდრე წინანდელი ბრალდება. რაც შეგეხებათ თქვენ, ნამდვილად მეცოდებით, რამეთუ სახელმწიფო ქონების მფარველზე უფრო ღირსეულად თვლით იმას, ვინც არამზადებს ემადლიერება“. ამ სიტყვების წყალობით არისტიდემ ქურდობასაც აპხადა ნიღაბი და მის მაშინდელ ხმამაღლივ მაქებართაც აუკრა პირი, ხოლო საუკეთესო მოქალაქეთა მხრივ ქეშმარიტი და სამართლიანი ქება დაიმსახურა.

5. დარიოსმა სარდალი დატისი გამოგზავნა: ათენელები უნდა დაუსაჯო სარდეს გადაწვისათვის. ასე აცხადებდა სიტყვით, საქმით კი ელინების დაპყრობა ჰქონდა განზრახული. დატისი მთელი ლაშქრით მოადგა მართონს და ამ მხარის აოხრებას შეუდგა. საომარ საქმეთა სათავეში ათენელებმა ათი სტრატეგოსი დააყენეს. ამათში ყველაზე დიდი გავლენა ჰქონდა მილტიადეს; სახელითა და ძალით მეორე ადგილზე არისტიდემ იყო. არისტიდემ ომის წარმოების თაობაზე მილტიადეს აზრს დაუჭირა მხარი და ამით არცთუ მცირე მნიშვნელობის საქმე გააკეთა. შეთანხმების საფუძველზე უმაღლესი ძალაუფლება ყოველ სტრატეგოსს ერთი დღით ენიჭებოდა. როცა გამგებლობის რიგი არისტიდეს დაუდგა,

მან იგი მილტიადეს დაუთმო და თანასტრატეგოსებს არ-
ჩწმუნებდა: გონიერ პიროვნებათა მორჩილებაში ყოფნა და მათ
გზაზე სიარული არათუ სამარცხვინო, არამედ მეტად მნიშ-
ვნელოვანი და ხსნის მომტანი საქმეაო. ასე დათრგუნა მან
პატივმოყვარეობა, დაიყოლია სტრატეგოსები მხოლოდ ერთ,
ყველაზე სასარგებლო გადაწყვეტილებას მიმხრობოდნენ და
აღაზევა მილტიადე, რომელიც განუყოფელი გამგებლობის
წყალობით უაღრესად გაძლიერდა. თითოეულისათვის ერთ-
დღიანი მბრძანებლობის უფლება სტრატეგოსებმა ხალისით
დათმეს და მილტიადეს განკარგულებებს ემორჩილებოდნენ.

ბრძოლაში ყველაზე დიდი ჭაფა ათენელთა შუა რაზმს
დაადგა. სწორედ აქ უწევდნენ ხანგრძლივ წინააღმდეგობას
ბარბაროსები ანტიოქისისა და ლეონტისის ფილეებს.⁹ ერთ-
მანეთის მხარდამხარ აქ მამაცურად იბრძოდნენ თემისტოკ-
ლე — ანტიოქისის ფილედან და არისტიდე — ლეონტისი-
დან. ათენელებმა ბარბაროსები უკუაქციეს და აიძულეს, ხო-
მალდებზე ასულიყვნენ. მერმე, როცა დაინახეს, ისინი კუნ-
ძულებისაკენ კი არ მიცურავდნენ, არამედ ქარსა და ზღვის
ღინებას ატიკის სანაპიროსთან მიჰყავდათ, შეშინდნენ, დამც-
ველთა გარეშე დატოვებული ქალაქი მტერს არ აეღო. ამი-
ტომ ცხრა ფილე დაძრეს და იმავე დღეს ათენს მიაღწიეს.
ტყვეთა და ნადავლის დასაცავად თავის ფილესთან ერთად
მართონში დატოვებულმა არისტიდემ სახელი როდი შეირ-
ცხვინა: თუმცაღა იქ მრავლად ეყარა ოქრო-ვერცხლი, ხო-
ლო კარვები და ნადავლი გემები გამოტენილი იყო ნაირნაი-
რი შესამოსელითა და სხვა აურაცხელი ქონებით. მან არც
თვითონ დააკარა თითი რაიმეს და არც სხვებს დაანება: მხო-
ლოდ ეს იყო — მისგან მალულად თუ ისარგებლეს მავან-
მავანებმა. ერთი მათგანი კალიას დადუქოსი¹⁰ გახლდათ. რო-
ცა მისი გრძელი თმა და თავსაკრავი დაინახა, ერთმა ბარბა-
როსმა იფიქრა, — ეს ნამდვილად მეფე არისო — და მუხ-
ლებში ჩაუვარდა, თაყვანი სცა და მერმე მარჯვენა ხელში
ჩაეჭიდა, თან გაიყოლა და ორმოში ჩამარხული დიდძალი
ოქრო უჩვენა. ადამიანთა შორის ყველაზე უღმობელმა და
უსამართლო კაცმა — კალიასმა ის ოქრო მძლივნად ამოა-
ღო, ხოლო მაუწყებელი, — სხვებსაც არ უთხრასო, — იქ-
ვე მოკლა. ამბობენ, ამის გამო კალიასის სახლის ყველა წარ-

მომადგენელს კომიკოსები „ლაკობლუტოსებს“¹¹ ეძახიან და ნართაულად იმ ადგილს გულისხმობენ, სადაც კალიასმა განძი იპოვაო.

6. არისტიდეს ყველა კარგი თვისებიდან ხალხის განსაკუთრებულ მოწონებას მისი სამართლიანობა იმსახურებდა. ამის მიზეზი კი ისაა, რომ ამ თვისების სარგებლიანობა საყოველთაოდაა საგრძნობი და ხანგრძლივად მოქმედი. აა, სწორედ ამიტომ შეიძინა ამ ღარიბმა და მღაბიო კაცმა ყველაზე მეფური და ყველაზე ღვთაებრივი ზედწოდება „სამართლიანი კაცისა“. არც ერთი მეფე ანდა ტირანი არ ცდილა ასეთ რასმე. ისინი, ეტყობა, კეთილსათნოებიდან გამომდინარე სახელის მოხვეჭაზე უფრო მეტად გულს იხარებდნენ ძალადობისა და ძლევამოსილების ნიადაგზე აღმოცენებული ისეთი ზედწოდებებით, როგორიცაა: „ქალაქთშემმუსვრელი“, „მეხი“, „გამარჯვებული“, ანდა სულაც — „არწივი“ ან „ქორი“.¹² ღვთაებრივი ბუნება, რომელსაც მეფეები და ტირანები ცდილობენ შეეთვისონ და მიუახლოვდნენ, როგორც ცნობილია, სამი რამით განსხვავდება ადამიანურისაგან — შეუმუსვრელობით, ძალმოსილებითა და უზენაესი სათნოებით. ამათგან ყველაზე მნიშვნელოვანი და უღვთაებრივესი უზენაესი სათნოებაა. შეუმუსვრელობა სიცარიელისა და სტიქიონთა ხვედრია, დიდი ძალა აქვთ მიწისძვრასა და მესხ, ქარის კვეთებასა და მდინარეთა დინებას, მაგრამ უფლება და შეურყვეველი სამართალი სხვა არაფრის ხვედრია, თუ არა ღვთაებრივი ბუნებისა. ამის გამო ადამიანთა უმრავლესობას სამი განცდა აქვს ღვთაებრივის მიმართ: შურისა, შიშისა და პატივისცემისა. მოკვდავნი, ეტყობა, შეუმუსვრელი და მარადიული ბუნების გამო აღიარებენ ღმერთებს ნეტარ და საშურველ არსებებად; ძრწიან და შიშობენ მათ წინაშე მათი განუზომელი უფლებამოსილებისა და ძლიერების მიზეზით; ხოლო სიყვარულით, პატივისა და თაყვანის ცემით ეკიდებიან მათი სამართლიანობის საფუძველზე. მიუხედავად ამისა, მოკვდავნი დიდ მისწრაფებას იჩენენ უკვდავებისაკენ, რაიც კაცის ბუნებაში არ ძევის და ძლიერებისაკენ, რაიც უპირატესად ბედის საქმეა. უზენაეს სათნოებას კი, რაიც ერთადერთი ღვთაებრივი სიკეთეა ჩვენს არსებაში, ბოლო ადგილზე

ათავსებენ. ჩვენ, ადამიანებს, ცუდად გვაქვს შეგნებული ის, რომ ძლიერებით, დიდი ბედნიერებით და უფლებამოსილებით აღსავსე ცხოვრებას, მხოლოდ სამართლიანობა ანიჭებს ღვთაებრიობას, უსამართლობა კი ნადირთსადგომად აქცევს.

7. „სამართლიანი კაცის“ ზედწოდება პირველ ხანებში ხალხის სიყვარულს უხვევდა არისტიდეს, მერმე კი შური მიზეზი გახდა, განსაკუთრებით იმის გამო, რომ თემისტოკლემ ხმა დაყარა ხალხში: არისტიდემ სასამართლოები გააუქმა, ყველაფერს თვითონდა იხილავს და საკუთარ განსჯას უქვემდებარებს; მართალია, პირადი დაცვა არ შემოულია, მაგრამ შეუმჩნეველად ერთმმართველობა მოიჭახრაკაო. გამარჯვებით გაყოყოჩებული ხალხიც, რომელიც თავს დიდი პატივის ღირსად მიიჩნევდა, უკვე ვეღარ იტანდა ვერავის, ვისაც დიდი სახელი მასზე მალა აყენებდა. ამიტომ ათენელებმა ყოველმხრით მოიყარეს თავი ქალაქში და არისტიდე ოსტრაკისმოსის საფუძველზე გააძევეს და თანაც ისე, როგორ განდიდების სიძულელი ტირანიის შიშის საფარველით დაფარეს. ოსტრაკისმოსი მთლად ბოროტი საქციელის სასჯელი როდი იყო: კეთილსახიერებისათვის მას ეწოდებოდა ზვიადობისა და გადაჭარბებული ძალაუფლების მოთოკვა და მოთვინიერება. სინამდვილეში ეს იყო შურისა და ზიზღის კაცთმოყვარული ჩაცხრობის საშუალება, რომელიც სრულ შეურიგებელ ვითარებას კი არ ქმნიდა, არამედ იმ პირს ათწლიანი განტევებით გამოიხატებოდა, ვინც ხსენებულ ზიზღსა და შურს იწვევდა. მაგრამ როცა ოსტრაკისმოსის გამოყენება მდაბიო და უგვანო პირთა მიმართ დაიწყეს, სასჯელის ასეთი ზომის მოქმედება მალე შეწყდა. უკანასკნელი კაცი, რომლის მიმართ ოსტრაკისმოსი გამოიყენეს, ჰიპერბოლე¹³ იყო. ეს ჰიპერბოლე, გადმოცემით, შემდეგი მიზეზის გამო გააძევეს: ალკიბიადე და ნიკია, ქალაქში ყველაზე დიდი ძალისა და გავლენის მქონე პირები, მეტისმეტად მტრობდნენ ერთმანეთს. ხალხმა გადაწყვიტა ოსტრაკისმოსის წესისთვის მიემართა და ცხადი გახდა, რომ ერთ-ერთს მოუწევდა გაძევება. მაშინ მოწინააღმდეგენი ერთმანეთში შეთანხმდნენ, თავთავიანთი მომხრენი გააერთიანეს და საქმე ისე

მოქაბრაკეს, რომ გაძევებაში წასვლა ჰიპერბოლეს მოუხდა. ხალხი დამკვიდრებული წესის აბუჩად ავდებამ და შეურაცხყოფამ ისე აღაშფოთა, რომ ეს წესი განტევებისა დაგმო და საბოლოოდ გააუქმა.

აი. როგორ სრულდებოდა გასამართლების ეს წესი: თითოეული იღებდა ხმის მისაცემ ფირფიტა-ოსტრაკონს და ზედ წერდა იმ მოქალაქის სახელს, რომლის ათენიდან გაძევება სურდა. მერმე ეს ფირფიტა მიჰქონდა საქალაქო მოედნის ერთ შემოღობილ ადგილზე. უწინარეს ყოვლისა არქონტები თავმოყრილ ფირფიტებს მთლიანად გადაითვლიდნენ და თუ ექვსი ათასზე ნაკლები აღმოჩნდებოდა, განტევება არ აღსრულდებოდა. ამის შემდეგ, თუ რაოდენობა საკმარისი იყო, ყოველ ფირფიტას ზედ აღნიშნული სახელისა და მიხედვით გამოაცალკევებდნენ და იმ პირს, ვისი სახელიც ყველაზე უფრო მეტ ფირფიტაზე იქნებოდა აღნიშნული, ათი წლით გაძევებულად გამოაცხადებდნენ ქონების შენარჩუნებით.

გადმოგვეცემენ, რომ ფირფიტების შევსების დროს, ერთმა უწიგნურმა და მთლად გამოყეყეჩებულმა გლეხმა პირველ შემხვედრს, რომელიც პირადად მისთვის უცნობი არისტიდეს იყო, ოსტრაკონი გაუწოდა და სთხოვა, ზედ არისტიდეს სახელი დაეწერა. ამას გაუკვირდა და ჰკითხა: „ხომ არაფერა გაწყენინა შენ არისტიდემ?“ — „არაფერი, — უპასუხა გლეხმა, — მე ამ კაცს არც ვიცნობ; მაგრამ მომბეზრდა ყოველ ფეხის გადადგმაზე იმის მოსმენა — სამართლიანი იაო!“ არისტიდემ ამაზე არაფერი უპასუხა, ფირფიტაზე თავისი სახელი დააწერა და დაუბრუნა. როცა უკვე ქალაქს ტოვებდა, ხელები ზეცად აღაპყრო და ოდესღაც აქილევისს მიერ დაღებული ალექმის საპირისპირო ლოცვა წარმოთქვა: „დაუნუ დაუდგებათ ათენელებს ისეთი მძიმე ჟამი, რომელიც აიძულებთ მათ, არისტიდეს გაიხსენონო.“

8. მესამე წელს, როცა ქსერქსემ თესალიასა და ბეოტიაზე გავლით ჯარი დაძრა ატიკისაკენ, ათენელებმა გაძევების კანონი გააუქმეს და გაძევებულთ უკან დაბრუნების ნებართვა მისცეს; ოღონდ დიდი შიში ჰქონდათ, მტრების მხარეზე გადასულ არისტიდეს არ ეცდუნებინა მოქალაქეთა დიდი ნაწი-

ლი და ბარბაროსის მხარეზე არ გადაეყვანა. მაგრამ ათენელები მართებულად როდი მსჯელობდნენ მასზე: არისტიდე ჯერ კიდევ შემოხსენებულ გადაწყვეტილებამდე დაბეჭითებით აქეზებდა და მოუწოდებდა ათენელებს, დაეცვათ თავისუფლება, ხოლო იმ გადაწყვეტილების მიღების შემდეგ ერთმმართველ სტრატეგოსად არჩეულ თემისტოკლეს ყველაფერში თანამდგომად და თანამზრახველად გაუხდა და საერთო ხსნის გულისათვის განუზომლად ასხამდა ხოტბას თავის უდიდეს მტერს. მალე ევრიბიადეს¹⁵ ჯგუფმა სალამინის დატოვება გადაწყვიტა. ღამით ზღვაში გასულმა ბარბაროსთა ტრიერებმა სრუტეს ალყა შემოარტყეს და კუნძულები დაიკავეს. ალყის ამბავი ჯერ კიდევ არავის შეეტყო, რომ არისტიდემ ეგინადან მტრების გემთა შორის შეუპოვრად გაცურა, ბნელ ღამეში თემისტოკლეს კარავს მიადგა, მთავარსარდალი გარეთ გამოიხმო და უთხრა: „თემისტოკლეე, თუ ჰქუა გაგვაჩნია, დროა, მოვეშვათ ფუქსა და ბაღურ ქიშპობა და შევუდგეთ ერთმანეთში მხსნელსა და მშვენიერ მეტოქეობას ელადის გადასარჩენად — შენ გამგებლობითა და მთავარსარდალობით, მე — დახმარებითა და რჩევა-დარიგებით. მე შევიტყვე, რომ ახლანდელ ვითარებაში მხოლოდ შენ მისულხარ ყველაზე უკეთეს აზრამდე და ბრძანებაც გაგიცია, რაც შეიძლება სწრაფად გაიმართოს საზღვაო ბრძოლა ამ ვიწრო ყელში; თითქოსდა იმ დროს, როცა მოკავშირეები არ გეთანხმებიან, თვითონ მტრები გეხმარებიან: ირგვლივ და ჩვენს უკანაც მთელი ზღვა მტრის ზომალდებითაა გავსებული. ჩვენი სურვილის მიუხედავად მდგომარეობა გვაიძულებს, მამაცობა გამოვიჩინოთ და ბრძოლა გავმართოთ: უკან დასახევი გზა მოკრილია!“ ამაზე თემისტოკლემ უპასუხა: „მე, რა თქმა უნდა არა მსურს, რომ მაჯობო: ვეცდები, შენს მიერ წამოწყებულ მშვენიერ საქმეში გაგეჯობრო და ჩემი მოქმედებით გაგისწრო“. ამის შემდეგ მან არისტიდეს გაუმელაგნა. თუ როგორი მახე დაუგო ბარბაროსის და სთხოვა, დაერწმუნებინა ევრიბიადე, რომ საზღვაო ბრძოლის გარეშე ხსნა არსაიდან იყო. ევრიბიადე თემისტოკლეზე მეტად არისტიდეს ენდობოდა. როცა სტრატეგოსების თავყრილობა გაიმართა და კორინთელმა კლეოკრიტემ თემისტოკლეს უთხრა: არისტიდესაც არ მოსწონს შენი აზრი. ხომ ხე-

დავ ხმას არ იღებსო, არისტიდე შეედავა: მე არ დავდუმდებოდი, თემისტოკლე ყველაფერს მართალს რომ არ ამბობდეს: ახლაც ჩუმი ვარ არა მისადმი კეთილგანწყობილების გამო, არამედ იმიტომ, რომ მომწონს მისი გადაწყვეტილებაო.

9. აი, ასეთ დავაში იყვნენ ელინთა ნაეარქოსები. არისტიდემ კი, როგორც კი დაინახა, სალამინის წინ სრუტეში მდებარე მომცრო კუნძული ფსიტალია მტრის მეომრებით იყო სავსე, მაშინვე ჩასხა ნაევებში ყველაზე მამაცი და ყველაზე მეომარი თანამოქალაქენი, მიადგა ფსიტალიას, გაუმართა ბარბაროსებს ბრძოლა და ყველა ამოეღიტა. გარდა რამდენიმე წარჩინებული სპარსისა, რომლებიც ცოცხლად ჩაიგდო ხელთ. მათ შორის იყვნენ მეფის დის, სახელად სანდაკეს, სამი ვაჟი, რომლებიც დაუყოვნებლივ გაგზავნა თემისტოკლესთან. ამბობენ. იმ მისნობის საფუძველზე, რომელიც წინასწარმეტყველმა ევფრანტიდემ გააცხადა, სანდაკეს ვაჟები ბრძოლის დაწყებამდე მძვინვარე დიონისეს შესწირეს მსხვერპლადო. არისტიდემ მძიმედ შეიარაღებული მეომრებით კუნძულს ალყა შემოარტყა და ჩასაფრებულმა ხელთ იგდო ყოველი, ვინც კი მიისწრაფოდა ნაპირისაკენ. ასე რომ, არც ერთი მისი მეგობარი არ დაღუპულა და მტერთაგანაც ვერაფერს გადაირჩინა თავი. ეტყობა სწორედ ამ ადგილზე მოხდა ხომალდთა ყველაზე მეტი შეტაკება და ყველაზე ცხარე ხელჩართული ბრძოლაც აქ გაიმართა. გამარჯვების მაუწყებელი ნიშანი — ტროპეონიც სწორედ ამის გამო დადგეს ფსიტალიაზე.

ბრძოლის შემდეგ თემისტოკლემ არისტიდეს გამოსაცდელად უთხრა: „შესრულებულია დიდებული საქმე: მაგრამ წინ გველის კიდევ უფრო უკეთესი: საჭიროა, აზია შევიპყროთ ეჭროპაში; საამისოდ — რაც შეიძლება სწრაფად უნდა გავცუროთ ჰელესპონტისაკენ და დავანგრიოთ ხიდი“. არისტიდემ ამაზე შეჰყვირა და თემისტოკლეს ურჩია, ხელი აეღო ამ აზრზე, არ გადაეკეტა მტრისათვის გაქცევისათვის გზა და დაკვირვებით გამოენახა საშუალება, რათა უსწრაფესად განედევნა მედები ელადიდან: წინააღმდეგ შემთხვევაში ასეთი უსაზღვრო ძალების პატრონი მტერი იძულებული

ბული გახდება გააფთრებით დაიცვას თავიო. მაშინ თემის-
ტოკლემ ფარულად გაგზავნა ტყვე საჭურისი არნაყე სპარ-
სთა გამგებელთან¹⁶ დავალებით ეთქვა: ბერძნები უკვე მზად
იყვნენ გამოეცურათ ხიდისაკენ, მაგრამ გადავათქმევინე ბე-
ფის გადარჩენის სურვილითო.

10. ეს რომ შეიტყო, შეშინებულმა ქსერქსემ დაუყოვნებ-
ლივ მიაშურა ჰელესპონტს, ხოლო ადგილზე დარჩა მისი
სარდალი მარდონიოსი სამას ათასამდე მეომრის შემცველი
ყველაზე გამორჩეული ლაშქრით. ეს იყო მეტად საშიში ძალა
და მარდონიოსი ფიქრობდა, მისი შემწეობით ხმელეთზე
ბრძოლით გამარჯვების იმედს აღუკვეთდა მტერს. მან ელი-
ნებს მუქარით მისწერა: „საზღვაო გემებით თქვენ გამარ-
ჯება მოიპოვეთ ხმელეთის ხალხზე, რომელმაც ხოფის მოს-
მა არ იცის. ახლა კი ჩვენ წინ გადაშლილია თესალიელთა
ვრცელი მიწა და ბეოტიის მშვენიერი ველი მამაცი ჰობ-
ლიტებისა და მხედრებისათვის ბრძოლის გასამართავად“. ათე-
ნელებს მარდონიოსმა საგანგებო წერილი გაუგზავნა მეფის
შეპირებებით, რომ იგი მათ აღუდგენდა ქალაქს, უბოძებდა
დიდძალ ფულს და მთელი საბერძნეთის გამგებლებად და-
აყენებდა, თუ ომს გამოეთიშებოდნენ. ეს რომ შეიტყვეს,
ლაკედემონელები დაფრთხნენ და ათენში ელჩები მიავლი-
ნეს წინადადებით: ბავშვები და ქალები თავის შესაფარებ-
ლად სპარტაში გამოგზავნეთ, ხოლო ხანდაზმულთათვის საკ-
ვები ჩვენგან წაიღეთო. ხალხი, ვინც თავისი მიწა-წყალი და
ქალაქი დაკარგა, მართლა, საშინელ გაჭირვებას განიცდიდა,
მაგრამ, მიუხედავად ამისა, როცა ელჩებს მოუსმინეს, ათე-
ნელებმა არისტიდეს გადაწყვეტილებას დაუჭირეს მხარი
და ლაკედემონელებს ღირსეულად უპასუხეს: მტრებს, რომ-
ლებმაც სიმდიდრეზე უმჯობესი არაფერი უწყიან და ჰგო-
ნიათ, ფულით ყველაფერი შეიძინება, შეიძლება შევეუნდოთ,
მაგრამ რისხვას გვგვირიან ლაკედემონელები; ესენი ხედავენ
მხოლოდ სიღარიბესა და ძნელბედობას, რასაც ახლა გან-
ვიცდით, მაგრამ ავიწყლებათ ჩვენი ქველობა და სიამაყე,
რაკი მოგვიწოდებენ, კუჭის გასაძლომად ვიბრძოლოთ ელა-
დისათვისო. როცა თავისი გადაწყვეტილება გაატარა, არის-
ტიდემ ელჩები სახალხო კრებას წარუდგინა და დააბარა ლა-

კედემონელებისათვის ეთქვათ, რომ არც მიწის ზემოთ და არც მიწის ქვეშ არ მოიპოვება იმდენი ოქრო, რაშიაც ათენელები ელინთა თავისუფლებას გაცვლიან. მარდონიოსის მოგზავნილთ კი არისტიდემ მზეზე მიუთითა და უთხრა: „სანამ ეს მნათობი თავისი გზით იმოძრაებს ცის ტატნობზე, ათენელები სპარსებთან იბრძობებენ თავიანთი აწიოკებულის ქვეყნისა და შეგინებული და ხანძარმიცემული ტაძრებისათვის!“ გარდა ამისა, არისტიდემ ქურუმებს წინადადება მისცა, დაეწყევლათ ყოველი, ვინც მიდიელებთან მოლაპარაკებას გამართავდა ან ელინთა მოკავშირეობაზე ხელს აიღებდა.

როცა მარდონიოსი მეორეგზის შეიქრა ატიკაში,¹⁷ ათენელები კვლავ გადასხდნენ სალამინზე. ლაკედემონში გაგზავნილი არისტიდე სპარტელებს უსაყვედურებდა, რომ თავიანთი ზანტობითა და გულგრილობით ათენი ისევ მისცეს საჭიჯგნელად ბარბაროსს. არისტიდე სპარტელებისაგან მოითხოვდა, დახმარებოდნენ ელადის ჯერხნობით მტრისაგან გადარჩენილ მხარეებს. ამის მომსმენმა ეფორებმა, რომელთაც ჰიაკინთების დღესასწაული ედგათ, უზრუნველი სახით განაგრძეს დღის მანძილზე გართობა და ზეიმბი, მაგრამ ღამით გადაარჩიეს ხუთი ათასი სპარტელი, რომელთაგან ყოველს თან შვიდ-შვიდი ჰილოტი ახლდა და ათენელ წარმოგზავნილთაგან უჩუმრად ლაშქრად გაისტუმრეს. როცა არისტიდე კვლავ საყვედურით ეახლა ეფორებს, ამათ სიცილით უპასუხეს: შენ ძილში აცყვა, ალბათ, ეგ მონაჩმახი, თორემ ჩვენს ჯარი უქვე ორესტიონში იმყოფება გადამთიელთა წინააღმდეგ წარმართულიო! გადამთიელებს ისინი სპარსებს ეძახდნენ. არისტიდემ ამაზე ასე მიუგო თურმე: ხუმრობისათვის დრო ვერ შეგირჩევიათ და მტრების ნაცვლად მეგობრებს ატყუებთო! ასე გადმოგვცემენ ამ ამბავს იდომენესი და მისი მიმდევრები. მაგრამ არისტიდეს გადაწყვეტილებაში სპარტელებთან მივლინებულ ელჩად თვითონ არისტიდე კი არაა მოხსენებული, არამედ კიმონი, ქსანთიპე და მირონიდე.

11. მომავალ ბრძოლაში ერთმმართველ სტრატეგოსად არჩეული არისტიდე რვა ათასი ათენელი ჰოპლიტის თანხ-

ლებით პლატეას მიადგა. იქვე შეუერთდა მას თავისი სპარტელებითურთ მთელი საბერძნეთის ლაშქრის მთავარსარდალი პავსანია. იქვე მოიყარეს თავი ელინთა სხვა მხარეების მრავალრიცხოვანმა მეომრებმა. ბარბაროსთა მთელი სამხედრო ბანაკი თავისი სიდიდის გამო უსაზღვროდ იყო გადაჭიმული მდინარე ასოპოსის სანაპიროს გასწვრივ. აღჭურვილობებსა და სხვა უმნიშვნელოვანეს ქონებას გარს უვლიდა ოთხკუთხიანი კედელი, რომლის ყოველი გვერდის სიგრძე ათ სტადიონს¹⁸ უდრიდა. პავსანიასა და საერთოდ ყველა ბერძენს ელელმა ტისამენემ უმისნა გამარჯვება, თუ თავს დაიცავდნენ და შეტევას თვითონ არ დაიწყებდნენ. არისტიდემ თავის მხრივ სამისნოდ ხალხი გაგზავნა დელფოში, სადაც ღმერთისაგან პასუხად მიიღეს, რომ ათენელები მტრებს დაამარცხებდნენ, თუ შეევედრებოდნენ ზევსს, კითერონელ ჰერას, პანსა და სფრაგიდიონის ნიმფებს, თუ მსხვერპლს შესწირავდნენ გმირებს — ანდროკრატეს, ლევკონს, პისანდრეს, დამოკრატეს, ჰიპსიონს, აკტეონსა და პოლიიდეს და ბრძოლას გააჩაღებდნენ საკუთარ მიწაზე — ელევსინელი დემეტრესა და კორეს¹⁹ ველზე.

ამ წინასწარმეტყველების მიღებამ არისტიდემ საგონებელში ჩააგდო: გმირები, რომლებსათვისაც მსხვერპლის შესწირვას ღმერთი მოითხოვდა, პლატეას მამამთავრები იყვნენ, ხოლო სფრაგიდიონის ნიმფათა მღვიმე კითერონის²⁰ ერთ-ერთ მწვერვალზეა და პირი მიმართული აქვს იმ მხარეს, სადაც ზაფხულის მზე ჩადის და სადაც უწინ, როგორც ამბობენ, სამისნო ყოფილა და სადაც იქაური მრავალი მკვიდრი მისნობას ეწეოდა თურმე და ამის გამო მათ „ნიმფათაგან შეპყრობილებს“ უწოდებდნენ. რაც შეეხება ელევსინელი დემეტრეს ველზე მითითებას და ათენელებისათვის გამარჯვების მინიჭებას მხოლოდ საკუთარ მიწაზე ბრძოლის გაჩაღებით, ეს მოითხოვდა ომის კვლავ ატიკაში გადატანას. სწორედ ამ დროს პლატეელთა სტრატეგოსს — არიმნესტეს ეზმანა, თითქოს მხსნელმა ზევსმა ჰკითხა: რას აპირებთ ელინებიო; არიმნესტემ თითქოს უპასუხა: „უფალო, ზვალ ჯარს წავიყვანთ ელევსინისაკენ და პითოს მისნობის თანახმად იქ ბარბაროსებს შევერკინებით!“ ამაზე ღმერთს უთქვამს, რომ ისინი მეტისმეტად სცდებიან: პითოს ნამისნევი სწორედ

აქ პლატეას მხარეშია, ეძიეთ და იპოვითო! არიმნესტეს ეს ყველაფერი ნაბლად ეზმანა თურმე და როცა გამოიღვიძა, მაშინვე გამოიწვია ყველაზე გამოცდილი და უხუცესი მოქალაქენი და მათთან საუბარში გამოარკვია, რომ ჰისიეს²¹ მახლობლად, კითერონის მთის ძირში, დგას ძველისძველი ტაძარი, რომელსაც ელევსინელი დემეტრესა და კორეს სახელით მოიხსენიებენ. არიმნესტემ დაუყოვნებლივ გაიყოლა თან არისტიდემ ამ ადგილისაკენ. ეს ადგილი აღმოჩნდა მეტად ხელსაყრელი ქვეითი რაზმის დასამწკრივებლად ცხენოსანთა ძალის წინააღმდეგ: კითერონის ფერდობები ტაძართან შეწყვეტილ ველს მხედრებისათვის გაუვალს ხდიდნენ. ველზევე მახლობლად იყო გმირის ანდროკრატეს საპლოცველო, რომელსაც გარს ხშირი და ჩრდილოვანი ხეებით დაბურული ჭალაკი ერტყა. მისნობით მინიშნებულ გამარჯვების იმედს რომ არაფერი დაჰკლებოდა, პლატეელებმა, არიმნესტეს წინადადებით, გააუქმეს ატიკასა და პლატეას შორის მდებარე საზღვრები და მთელი მხარე ათენელებს გადასცეს, რათა ელადისათვის ბრძოლა, მისნობის თანახმად, ამით საკუთარ მიწაზე გადაეხადათ! პლატეელთა კეთილმოსურნეობამ ისეთი სახელი მოიხვეჭა, რომ მრავალი წლის შემდეგ ალექსანდრემ, უკვე აზიის მპყრობელმა, რომელმაც პლატეასათვის კედლების შემოვლება გადაწყვიტა, ოლიმპიურ ზეიმზე მაცნეს პირით განაცხადა, რომ ამ პატივს მეფე პლატეელებს მიაგებს მათი მამაცობისა და დიდსულოვნების მაღლიერებით, რადგან სპარსებთან ომის უამს ბერძნებს თავისი მიწა გადასცეს და ამით უდიდესი ვაჟკაცობა გამოიჩინეს.

12. ათენელებს ბრძოლაში რიგის დაკავების თაობაზე დავა გაუმართეს ტეგეელებმა. ისინი მოითხოვდნენ, მათ განკარგულებაში ყოფილიყო მარცხენა ფრთა, როგორც ეს მუდამ ხდებოდა, როცა ლაქედემონელებს მარჯვენა ფრთა ეჭირათ. ამასთან ერთად ტეგეელები განუწყვეტლივ ასხამდნენ ხოტბას თავის წინაპრებს. რაკი ათენელები ამის გამო აღშფოთდნენ, წინ წამოდგა არისტიდემ და თქვა: „ახლანდელი ვითარება ნებას არ გვაძლევს, ტეგეელებს კეთილშობილებისა და მამაცობის თაობაზე ვედაოთ. თქვენ კი, სპარტე-

ლებო, და სხვა ელინებსაც უნდა გითხრათ, რომ ადგალი მებრძოლს არც ართმევს და არც ანიჭებს სიჭკველეს. თქვენ რა ადგილიც არ უნდა შემოგვეთავაზოთ. ვეცდებით. დავამშვენოთ და დავიცვათ იგი და არ შევარცხვინოთ ადრე მოპოვებული ჩვენი გამარჯვებანი. ჩვენ აქ მოკავშირეებთან სადაოდ კი არ მოვსულვართ, არამედ მტრებთან საომრად მოვედით; არც მამა-პაპათა სახობტოდ შევმართულვართ: ჩვენ გვინდა, ჩვენივე ვაჟაკების სიმამაცე ვუძღვნათ ელადას! ეს რომ მოისმინეს. ბჭობის მონაწილეები და მეთაურები ათენელებს დაეთანხმნენ და მათ სხვა ფრთა მიუჩინეს.

13. საბერძნეთში ვითარება მეტისმეტად დაიძაბა. განსაკუთრებით მერყევ მდგომარეობაში იყვნენ ათენელები. თავის დროზე სიმდიდრით განებივრებული, ახლა კი ომის გამო დაღარიბებული გამოჩენილ ოჯახთა შვილები, რაკი ხედავდნენ სიმდიდრესთან ერთად ძალაც და სხეულიც ეკარგებოდათ და გამგებლობა სხვების ხელში გადადიოდა, პლატის ერთ-ერთ სახლში ფარულად შეიკრიბნენ და დემოსის დასამხობად პირი შეკრეს. ამასთან დათქვეს, თუ ეს საქმე არ გამოუვიდოდათ, ყველაფერი დაერბიათ და სახელმწიფო ბარბაროსებისათვის გადაეცათ. ეს შეთქმულება ბანაკში მზადდებოდა. და როცა არისტიდემ შეიტყო, მასში უკვე მრავალრიცხოვანი ჯგუფი იყო ჩართული, ვითარებით გამოწვეული შიშის გამო არისტიდემ გადაწყვიტა, ეს საქმე არც უყურადღებოდ დაეტოვებინა და არც მთლიანად გამოეაშკარაებინა, რამეთუ არ უწყოდა, ძიება შეთქმულთა რა რაოდენობას აღმოაჩენდა და, ვაითუ, სასარგებლო შედეგის ნაცვლად მარტოდენ სამართლიანობა შერჩენოდა ხელთ! აი, ამიტომ, მრავალთაგან მხოლოდ რვა კაცი შეიპყრო. ამთგან ორნი, ესქინე ლამპტრელი და აგასია აქარნელი, რომელთაც ყველაზე მეტი ბრალი ედებოდათ, და ყველაზე ადრე მისცეს სამართალში, ბანაკიდან გაიქცნენ. დანარჩენები არისტიდემ გაათავისუფლა და იმათ, რომელთაც თავი გამოუმჟღავნებლად მიაჩნდათ. შიში გაუფანტა და მონანიების საშუალება მისცა. იგი ვარაუდობდა. მათთვის ომი ყველაზე დიდი სასამართლო ოქნებოდა და სამშობლოსათვის

პაციოსანი და გულწრფელი სამსახურით ყველა ბრალდებას მოიხსნიდნენ.

14. ამის შემდეგ მარდონიოსმა სცადა ელინებზე მიეტანა ის ძალა, რომლითაც, ეგონა, მტერს აღემატებოდა. სახელდობრ, მან მთელი ცხენოსანი ლაშქარი დასძრა ბერძნების წინააღმდეგ, რომლებიც, მეგარელთა გარდა, კითერონის მთის ძირში მდებარე მიუვალ და კლდოვან ადგილებში იყვნენ ჩამსხდარნი. მეგარელები, სამი ათასამდე კაცი, მთის წინ გაშლილ ველზე იდგნენ ბანაკად და ამიტომაც დიდი ზარალი განიცადეს ყოველმხრივ მოზღვავებული მტრის ცხენოსანი ლაშქრის თავდასხმისაგან. რაკი მტრის მრავალრიცხოვან ძალას წინააღმდეგობა თავად ველარ გაუწიეს, მეგარელებმა სასწრაფოდ აფრინეს მაცნე პავსანიასთან დახმარების სათხოვრად. პავსანიამ მაცნეს მოუსმინა და თვითონაც ხედავდა ურიცხვი შუბებისა და ისრების ქვეშ მოქცეულ მეგარელთა ბანაკს და მის ერთ მცირე ჯგუფადლა შექუჩებულ მეომრებს. პავსანიას თავად არ ძალუძდა მძიმედ შეიარაღებული სპარტელების ქვეითი რაზმით მტრის ცხენოსანი ჯარის მოგერიება; ამიტომ თავის გარშემო მყოფ ბერძენ სტრატეგოსებსა და რაზმთა მეთაურებს მოუწოდა, გაჯიბრებოდნენ ერთმანეთს სიქველესა და სახელის მოხვეჭაში, თუ ვისმე მათგან სურვილი ჰქონდა, ნებაყოფლობით ჩაბმულიყო ბრძოლაში და დახმარებოდა მეგარელებს. იმ დროს, როცა სხვებმა ყოყმანი დაიწყეს, არისტიდე ათენელთა სახელით თავის თავზე იღებს ამ საქმეს და გზავნის ყველაზე მამაც რაზმის მეთაურს ოლიმპიოდორეს სამასი რჩეული და დამწკრივებული მეომრით და მათთან მიერთებული მშვილდოსნებით. ესენი სწრაფად ძეიმართნენ და მეგარელთა ბანაკისაკენ გაეშურნენ. მათ დანახვაზე ბარბაროსთა მხედართმთავარმა, ძალღონით, გასაოცარი წარმოსადევგობითა და სხეულის მოხდენილობით გამოორჩეულმა ძასისტისოსმა, ცხენი შემოაბრუნა და ათენელებისაკენ გაქანდა. ესენი მტკიცედ დაუხვდნენ, თავად შეუტიეს და ისეთი ცხარე ბრძოლა გაჩაღდა, თითქოს ყველაფერი აქ უნდა გადაწყვეტილიყო. დაჭრილმა ცხენმა მასისტისოსი ძირს ჩამოაგდო. ჩამოვარდნილი, რაკი მეტისმეტად მძიმე იარაღი განძრევის საშუალებას არ აძლევდა, ფეხზე ვერ წამოდგა; მაგრამ,

მიუხედავად განუწყვეტელი დარტყმებისა, ვერც ათენელები ვერ მიუდგნენ მას მოსაკლავად. ისე ჰქონდა ოქროს, სპილენძისა და რკინის აბჯრით შეჭაფუნული არა მარტო მკერდი და თავი, არამედ ხელ-ფეხიც. ბოლოს ვილაცამ შუბის ტარი აძგერა თვალისათვის მუზარადის ღია ადგილში და, როგორც იქნა, მოკლა. დანარჩენმა სპარსებმა გვამი მიატოვეს და გაიქცნენ. წარმატების ხილიდღე ელინებმა გაზომეს არა მოკლულთა რიცხვით, — ბრძოლაში დაცემულთა რაოდენობა მცირე აღმოჩნდა, — არამედ ბარბაროსთა გლოვა-გოდებით. მასისტოსის სახით მათ დაკარგეს ვაუკაცო. ვინც მარდონიოსის შემდეგ პირველობდა და ქველობითა და ძალ-ღონით ბევრად აღემატებოდა სხვებს. მის დასატირებლად სპარსმა მეომრებმა თმა-წვერი შეიკრიჭეს, ცხენებსა და ჯორებს ფაფრები შეაკვეცეს და მთელი ველი მოთქმითა და გმინვა-კენესით აავსეს.

15. ცხენოსანთა ამ ბრძოლის შემდეგ ორივე მხარე კარგა ხანს იკავებდა თავს შეტაკებისაგან. საქმე ის გახლდათ, რომ სამსხვერპლო შიგნეულზე დაკვირვების შედეგად მისნებმა სპარსელებსაც და ელინებსაც თანაბრად უწინასწარმეტყველეს გამარჯვება, თუ მხოლოდ თავს დაიცავდნენ და — დამარცხება, თუ იერიშის მისატანად პირველნი გამოიღებდნენ ხელს. ბოლოს, როცა მარდონიოსს მხოლოდ რამდენიმე დღის სურსათი დარჩა, ხოლო ელინთა რიცხვი განუწყვეტლივ იზრდებოდა ახალ-ახალი ნაკადით, სპარსთა წინამძღოლმა მოთმინება დაკარგა და გადაწყვიტა, მეტად აღარ დაყოვნებულიყო და განთიადის დადგომისთანავე გადაეღახა მდინარე ასოპოსი და მოულოდნელად დასხმოდა თავს ელინებს. ეს ბრძანება მან მეთაურებს საღამო უამს მისცა. შუალამით ელინთა ბანაკს უჩუმრად მიადგა ერთი ცხენოსანი კაცი და დამხდურ დარაჯებს მოსთხოვა, მასთან მოეყვანათ ათენელი არისტიდე. უცნობის მოსასმენად დაუყოვნებლივ მოსულ არისტიდეს მხედარმა უთხრა: „მე აღექსანდრე ვარ, მაკედონელთა მეფე; მიუხედავად დიდი საფრთხისა, თქვენთან კეთილგანწყობილებამ მომიყვანა, რათა მოულოდნელმა თავდასხმამ ბრძოლის უნარი არ წაგართვათ. ხვალ თქვენ ბრძოლას გაგიმართავთ მარდონიოსი, მაგრამ არა მამაცობი-

სა და წარმატების იმედით, არამედ სურსათის შემოღების გამო: მიუხედავად იმისა, რომ მისნები ავის მომასწავებელ მსხვერპლშეწირვაზე დაკვირვებით და წინასწარმეტყველებით უკმალოს ბრძოლას და ჯარიც სასოწარკვეთილი და შეშინებული ჰყავს. მას ვითარება აიძულებს სცადოს ბედი და გამბედაობას ენდოს, ან არადა, ადგილზე დარჩეს და კიდევ უფრო მძიმე განსაცდელს ელოდოს“. ასე უთხრა ალექსანდრემ არისტიდეს და სთხოვა: მარტო შენ იცოდე და დამახსოვრე ეს, სხვას კი არავის აუწყო. არისტიდემ უპასუხა: არ ივარგებს ეს ამბავი დაუუმალთ პავსანიას, ვისაც ლაშქრის წინამძღოლობა აკისრია, მაგრამ სხვებს ბრძოლის დაწყებამდე არაფერი ეცოდინებათ: ოღონდ, თუ საბერძნეთი გაიმარჯვებს, კაცი არ დარჩება, ალექსანდრეს მამაცობა და ქველობა არ შეიტყოსო. ამ საუბრის შემდეგ მაკედონელთა მეფე უკან გაბრუნდა.²² არისტიდე პავსანიას ბანაკში მივიდა და წინამძღოლს ყველაფერი უამბო. მერმე სხვა მეთაურებსაც მოუხმეს და უბრძანეს ჯარის მოწესრიგება და საბრძოლოდ მომზადება.

16. როგორც ჰეროდოტე მოგვითხრობს,²³ პავსანიამ არისტიდეს მოსთხოვა, სპარსთა წინააღმდეგ მარჯვენა ფრთაზე ათენელები დაეყენებინა, ვინაიდან ესენი მტერს კარგად იცნობდნენ და უკეთ შეებრძოლებოდნენ მათზე წინანდელი გამარჯვებით გამხნეებულნი. თვითონ პავსანია მარცხენა ფრთას დაიკავებდა, სადაც მას სპარსთა მხარეზე გადასული ელინები შეებმოდნენ. ათენელთა სხვა სტრატეგოსებმა პავსანიას წინადადება უგუნურებად და თავხედობად მიიჩნიეს: სხვები თავთავის ადგილზე დატოვა, მხოლოდ ჩვენ გვერკება აღმადამა და ჰილოტებივით ყველაზე ძნელად საბრძოლო. უბანზე გვეყრისო. მაშინ არისტიდემ განუმარტა მათ, რომ ყოველმხრივ ცდებოდნენ: თუ მცირე ხნის წინ ტეგეელებს მარცხენა ფრთისთვის ედავებოდნენ და მათზე გამარჯვებით ყოყოჩობდნენ, ახლა, როცა სპარტელები ნებაყოფლობით მარჯვენა ფრთას უთმობენ და, ასე ვთქვათ, პირველობას ანიჭებენ, აღარც კეთილი სახელის მოხვეჭა იტაცებთ და არც იმას თვლიან უმჯობეს საქმედ, რომ თვისტომებსა და მახლობლებს კი არა, არამედ დასაბამითგან დაუძინებელ მტრებს — ბარ-

ბაროსებს შეებრძოლონ! არისტიდეს ამ სიტყვის შემდეგ ათენელებმა ხალისით გაუცვალეს სპარტელებს სამწყრივო ადგილი და ერთმანეთში გასამხნევებელი საუბარი გამართეს იმის თაობაზე, რომ მტრებს არც იარაღი აქვთ უკეთესი და არც სულიერად არიან უმტკიცესი იმ დროსთან შედარებით, როცა ისინი მართონს მოეახლნენ; რომ შათ, როგორც მაშინ, ხელთ უპყრიათ ისეთივე მშვილდ-ისრები და ისეთივე ჭრელჭრული სამოსი და ოქრო უფარავთ განაზებულ სხეულსა და მხდალ სულს: „ჩვენ კი იარაღიცა და ძალ-ღონეც თანაბარი გვაქვს და გამარჯვებებით მამაცობაც შეგვემატა; ჩვენ მათსავეთ მართო მიწისა და ქალაქისათვის კი არ ვიბრძვით, არამედ მართონში და სალამინზე დადგმული გამარჯვების ძეგლების — ტროპეონებისათვის, რათა ყველამ უწყოდეს, რომ ისინი ათენელებმა აღმართეს და არა მილტიადემ და ბელისწერამ!“

ათენელებმა, როგორც ვთქვით, ადგილების შეცვლა აღარ დააყოვნეს. როგორც კი გაიგეს ეს ამბავი თებელებმა მოლაღატეებისაგან, მყისვე აცნობეს მარდონიოსს. ათენელების შიშით, თუ იმის გამო, რომ ლაკედემონელებთან შებმა საპატიო საქმედ მიიჩნია, მარდონიოსმა სპარსები მაშინვე მარჯვენა ფრთაზე გადაიყვანა, ხოლო მის მხარეზე გადასულ ელინებს უბრძანა, ათენელების წინააღმდეგ დამდგარიყვნენ. როცა ეს გადაადგილება გამჟღავნდა, პავსანიამ მხარი იკეპლა და კვლავ მარჯვენა ფრთაზე დადგა. მაშინ მარდონიოსმა უწინდებურად მარცხენა ფრთა ჩაიბარა და ისევ ლაკედემონელებს დაუპირისპირდა. მთელი დღე ამ უქმ საქმიანობაში გავიდა. ბერძნებმა თათბირზე გადაწყვიტეს, ბანაკი მოშორებით დაეკათ და წყლით უხვი ადგილი დაეკავებინათ, რადგან ახლომახლო წყაროები ბარბაროსთა მრავალრიცხოვანი ცხენოსნების თარეშით ამღვრეული და გაბინძურებული იყო.

17. დადამდა თუ არა, სტრატეგოსებმა თავთავიანთი მეომრები ახალი ბანაკის დასაცემად დათქმული ადგილისაკენ წაიყვანეს. ჭარი არ იყო მაინცდამაინც დიდად მოსურნე, ხალისითა და მორჩილებით გაპყოლოდა მეთაურებს; მაგრამ როგორც კი დატოვეს ადრე დაკავებული სიმაგრენი, მეომრები პლატეელთა ქალაქისაკენ გაეშურნენ. აურხაურით მო-

ედენენ იჭაურობას და, სადაც კი მოუხდათ, კარვების გაშლას შეუდგნენ. მხოლოდ ლაკედემონელები გახდნენ იძულებულნი, სხვებს უკან ჩამორჩენოდნენ. ერთმა მათგანმა, მამაცმა და შეუპოვარმა ვაჟაკმა ამომფარეტემ, რომელიც იმთავითვე ბრძოლისაკენ ილტვოდა და მისი გაუთავებელი გადადებისა და დაყოვნების გამო გულმოსული იყო, ჯარის ადგილის გადანაცვლებას სიმხდალედ და უკუქცევა უწოდა და განაცხადა: მე ჩემს განლაგებიდან ფეხს არ მოვიცვლი, ჩემი თანამოსაგრეებით აქ ვრჩები და მარდონიოსს აქ დავუხვდებიო. მასთან პავსანია მივიდა და უთხრა: მე ვასრულებ იმას, რაც ელინებმა კენჭისყრით გადაწყვიტესო. მაშინ ამომფარეტემ ორივე ხელით ერთი დიდი ქვა ასწია, პავსანიას ფეხებთან დაუგდო და შესძახა: აი, მე ბრძოლას ვუყრა კენჭს, ხოლო სხვების მხდალი გადაწყვეტილებებისა და აზრებისათვის გზა დამილოცნიაო! პავსანიამ აღარ იცოდა, რა ექნა; მერმე გზად დაძრულ ათენელებს კაცი დააწია: დაიცადეთ, ყველანი ერთად წავიდეთო, — და დანარჩენი ჯარი თვითონაც პლატეასაკენ წაიყვანა; იმედოვნებდა, ამომფარეტეც დაიძროდა ადგილიდან.

ამასობაში გათენდა. ელინთა მიერ ბანაკის მიტოვება მარდონიოსს შეუმჩნეველი როდნ დაჩა; ბარბაროსთა დარაზმული ლაშქარი საშინელი ყიჟინითა და აურზაურით ლაკედემონელებს დაადევნა, თითქოს არა ბრძოლის გასამართავად, არამედ უკუქცეული ელინების შესაპყრობად. ასეთ ვითარებას, მართლაც, ბევრი აღარაფერი აკლდა. პავსანიამ, დაინახა თუ არა რაც ხდებოდა, მსვლელობა შეწყვიტა და ბრძანა, თითოეულს თავისი ადგილი დაეკავებინა მწკრივში მტერთან შესარკინებლად. მაგრამ ამომფარეტეზე გაჯავრებისა თუ მტრის სიმარდით გამოწვეული შეშფოთების გამო დაიბნა და ახალი ბანაკის დასაცემად წასულ ბერძნებს მოსალოდნელი ბრძოლის დაწყების ნიშანი აღარ მისცა. ამიტომ ესენი ბრძოლის წინ საფრთხეში მყოფ ლაკედემონელთა დასახმარებლად მაშინვე და მთელი ძალებით არ შემობრუნებულან; მხოლოდ შემთხვევით მოვიდა რამდენიმე რაზმი შემწეობის აღმოსაჩენად. პავსანიამ მსხვერპლშეწირვა აღასრულა; მაგრამ რაკი შედეგი კეთილს არ იუწყებოდა, ლაკედემონელთ უბრძანა, ფარები ფერხთა წინ დაეწყოთ, არ განძრე-

ულიყენენ, მის ნიშანს დალოდებოდნენ და მტრისთვის ჯერ-
 ჯერობით არავითარი წინააღმდეგობა არ გაეწიათ. თვითონ
 კვლავ შეუდგა მსხვერპლშეწირვას. მტრის ცხენოსნები ამასო-
 ბაში წინ გამოიჭრნენ. მათი ისრები უკვე მიზანს აღწევდნენ
 და სპარტელთაგან ზოგიერთი დაიჭრა კიდევ. მათ შორის
 იყო, როგორც, ამბობენ, ელინელებში ულამაზესი და ყველა-
 ზე წარმოსადეგი აღნაგობის ვაჟაკი კალიკრატე. სასიკვდი-
 ლოდ დაჭრილმა ესლა წარმოსთქვა თურმე: სიკვდილი როდი
 მადარდებს; — შინიდან სწორედ იმიტომ წამოველ, რომ
 ელადისათვის მოვმკვდარიყავ; ვაი, რომ ისე ვკვდები, საო-
 მრად ხელის გამოღება არ დამცალდაო! დამტანჯველი ვი-
 თარება შეიქნა, მაგრამ საოცარი იყო მეომართა გამძლეო-
 ბა: წინააღმდეგობის გაუწევლად იტანდნენ მტრის თავდას-
 ხმებს, დაჭრილნი თავთავიანთ მწკრივებში ეცემოდნენ მი-
 წაზე და ღვთის წყალობასა და სტრატეგოსის კეთილ ნი-
 შანს მოთმინებით მოელოდნენ. ზოგიერთები გადმოგვცემენ:
 რაზმთაგან მცირეოდენ მანძილზე მსხვერპლშეწირვითა და
 ლოცვა-ვედრებით გართულ პავსანიას რამდენიმე ლიდიე-
 ლი დაესხა მოულოდნელად თავს და მსხვერპლშეწირვისა-
 ვის საჭირო წმიდა ნივთების დატაცებასა და მათ მიმოფან-
 ტვას მიჰყვეს ხელიო. უიარაღო პავსანია და მისი თანამ-
 ხლებნი კვერთხებითა და მათრახებით იგერიებდნენ თურმე
 მომხდურთ. სპარტაში დღემდე იმართება ამ თავდასხმის ამ-
 ბის მიმბაძველი სანახაობა — საკურთხეველის გარშემო ჭა-
 ბუკთა გაროზგვა და მერმე ლიდიური საზეიმო მსვლელო-
 ბა.²⁴

18. იმ დროს, როცა მისანი ზედიზედ სწირავდა მსხვერპლს,
 შექმნილი ვითარებით შეწუხებულმა პავსანიამ, ცრემლმო-
 რეულმა, სახე ჰერას ტაძარს მიაპყრო და ხელაღმართვით
 კითერონელ ჰერასა და პლატეას მიწის მფარველ სხვა ღმერ-
 თებს შეევედრა: თუ ელინებს გამარჯვება არ აუწერიათ, ის
 მაინც გააკეთონ, რომ თავი დადონ მამულისათვის და საქ-
 მით უჩვენონ მტრებს, რომ ისინი მამაცსა და ბრძოლაში ნაწ-
 რთობ. ვაჟაკებს შეებნენო. აგრე ევედრებოდა პავსანია
 ღმერთებს და ამასობაში მსხვერპლშეწირვამ კეთილის მაუ-
 წყებელი ნიშანი გამოავლინა. მისანმა გამარჯვება იწინასწარ-

მეტყველა. მაშინ ყველას ებრძანა, მტერთან შერკინება და რაზმი დაუყოვნებლივ დაემსგავსა გამძვინვარებულ, ძალამოკრებილსა და ყალყზე შემდგარ რომელიღაც მხეცს. ბარბაროსებმა ახლა კი შეიგნეს, ომი მოუწყვედათ უკანასკნელ ამოსუნთქვამდე ბრძოლად შემართულ ვაჟაკებთან. წნული ფარებით დაცული სპარსები შეუწყვეტლივ ესროდნენ ლაქედემონელებს ისრებს. ესენი ერთ მწკრივად შეიკრნენ, წინ გაიჭრნენ და მათ წინ აღმართულ ფართა განზე გაწვივით მტერს სახესა და მკერდებზე შუბების დაშენა დაუწყეს. სპარსები გააფთრებით იცავდნენ თავს, მაგრამ ზედიზედ ეცემოდნენ ბრძოლაში. ისინი შიშველი ხელებით ეტანებოდნენ და ამტვრევდნენ შუბებს: ხოლო როცა ბერძნებმა მახვილები იშიშვლეს, მათ დაშნები და მოკლე ხმლები დაუხვედრეს; ცდილობდნენ, ფარებით კვლავ დაეცვათ თავი და ამ ხელჩართულ ბრძოლაში საკმაოდ დიდხანს შეუპოვარ წინააღმდეგობას სწევდნენ.

ათენელები ჯერ კიდევ თავის ადგილზე იდგნენ და ლაქედემონელებს ელოდებოდნენ. როცა მათ ყურამდე მებრძოლთა მძლავრმა ყიჟინმა მიადწია და, როგორც გადმოგვცემენ, პავსანიასაგანაც მომხდარი ამბის მაცნეც მიუვიდათ. ათენელები მაშინვე გაეშურნენ დასახმარებლად. ველზე იქითკენ გასულებს, საიდანაც ყვირილის ხმა სწვდებოდათ, წინ სპარსთა მხარეზე გადამდგარი ბერძნები შემოეფეთათ. როგორც კი დაინახა ისინი, არისტიდეს საკმაო მანძილზე გავიდა წინ და ელინთა ღმერთების მოხმობით მომხდურებს შესძახა: ბრძოლას ნუ გაგვიმართავთ, ნუ გადაგველობებით და ნუ შეგვიშლით ხელს, დავებმართო იმათ, ვისაც ელადისათვის თავი აქვთ დადებულიო, როცა დაინახა, მას ყურს არ უგდებდნენ, და საბრძოლველად მწკრივდებოდნენ, არისტიდემ სპარტელთა დასახმარებლად სვლა შეწყვიტა და ეკვეთა მოლაღატე ბერძნებს, რომელთა რიცხვიც ორმოცდაათ ათასს აღწევდა. მიუხედავად სიმრავლისა, მოლაღატეთა დიდმა ნაწილმა, როგორც კი შენიშნა, რომ ბარბაროსებიც უკუიქცნენ, ბრძოლა მაშინვე დათმო და უკან დახვევა დაიწყო. ყველაზე დიდ წინააღმდეგობას არისტიდეს თებელები უწევდნენ. ამათგან ყველაზე წარჩინებული და გავლენიანი პირები თავგამოდებით უჭერდნენ მხარს სპარსებს და ძალა-

უფლების მქონეთა მორჩილი და შეუგნებელი ბრბოც აყო-
ლილი ჰყავდათ.

19. აი, ამგვარად მიდიოდა ბრძოლა ორ ადგილზე და
ლაკედემონელებმა პირველებმა აოტეს სპარსები, ერთმა
სპარტელმა, სახელად აიმნესტემ, თავში ქვა დაჰკრა მარდო-
ნიოსს და სული გააფრთხობინა, როგორც ნაწინასწარმეტყ-
ველები ჰქონდა ეს ამფიარაეს მისნისაგან.²⁵ მარდონიოსმა
მისნობის მისაღებად, ჯერ კიდევ ადრე, გაგზავნა ერთი ლი-
დიელი ამფიარაეს ტაძარში, ხოლო ერთი კარიელი — პტო-
ონზე.²⁶ კარიელს მისანი კარიულ ენაზე დაელაპარაკა თურ-
მე; ხოლო ლიდიელმა, რომელმაც ამფიარაეს ტაძარში დაიძი-
ნა, სიზმრად იხილა, თითქოს ღვთის მსახური დაადგა თავს
და უბრძანა, აქედან წასულიყო, მაგრამ რაკი ამან წასვლა არ
ისურვა, დიდი ქვა დაჰკრა თავზე და ლიდიელს მოეჩვენა,
თითქოს დარტყმისაგან სიცოცხლეს გამოესალმა. აი, ასე მოგ-
ვითხრობენ ამ ამბავს.

სპარტელებმა უკუქცეული სპარსები ხის ერთ სიმაგრე-
ში ჩაამწყვდიეს. ცოტა მოგვიანებით ათენელებმაც აოტეს თე-
ბელები, ხოლო მათ შორის ყველაზე გამოჩენილი და უწარ-
ჩინებულესი სამასი კაცი. ბრძოლაში გაულიტეს. სპარსთა
უკუქცევის შემდეგ ათენელებთან მოვიდა მაცნე და აუწყა
მათ, რომ ბარბაროსთა ძლეული ჯარი სიმაგრეში იყო აღ-
ყაშემორტყმული. მაშინ ათენელებმა სპარსთა მხარეზე მყოფ
დამარცხებულ ელინებს თავის გადარჩენისათვის გაქცევის
საშუალება მისცეს, თვითონ კი სიპაგრისაკენ გაეშურნენ
ლაკედემონელთა დასახმარებლად, რომლებსაც მოუქნელად
და უხეიროდ მიჰქონდათ იერიში სიმაგრის კედლებზე. ათე-
ნელებმა მტრის ბანაკი აიღეს და მტერი უმოწყალოდ ამო-
ხოცეს. ამბობენ, სამასი ათასი კაცისაგან. მხოლოდ ორმოცმა
ათასმა უშველა თავს გაქცევით არტაბადოს სარდალთან ერ-
თად, ელადისათვის მებრძოლთაგან კი სულ ათას სამასი მე-
ომარი დაეცაო. ამათში ათენელი იყო ორმოცდათორმეტი და
ყველა, როგორც კლიდემე გადმოგვცემს, ეკუთვნოდა საუ-
კეთესოდ მებრძოლ ეანტისის ფაილეს.²⁷ აი, ამიტომ, პითოს
მისნობის თანახმად, საზოგადო ზაზინის ხარჯზე, ეანტისელე-
ბი მსხვერპლს სწირავდნენ ხოლმე სფრაგიდიონის ნიშნებს.

ლაკედემონელებმა ოთხმოცდათერთმეტი კაცი დაკარგეს, ტეგეელებმა თექვსმეტი. საოცარია პეროდოტეს მტკიცება,²⁸ თითქოს მტერთან ბრძოლაში მხოლოდ ზემოხსენებული ელინები მონაწილეობდნენ, სხვა ბერძენთაგან კი — არავინ. ბრძოლაში დაცემულთა რიცხვი და ძეგლები კი მოწმობენ, რომ გამარჯვება საერთო ძალით იქნა მოპოვებული. მხოლოდ სამ ქალაქს — ათენს, სპარტასა და ტეგეას რომ მიეღო ბრძოლაში მონაწილეობა და სხვები უქმად მსხდარიყვნენ, მაშინ საგანგებო ბომონს²⁹ არ წააწერდნენ ასე:

აქ ელინებმა გაიმარჯვეს არესის ძალით, აოტეს სპარსნი და ელადას თავისუფლასა ბომონი ესე მხსნელი ზევსის დაუდგეს აქა.³⁰

ხსენებული ბრძოლა გადახდილ იქნა ათენური თვის ბოედრომიონის მეოთხე დღეს, ანუ ოთხი დღით ადრე ბეოტიური თვის პანემოსის მიწურვამდე. ამ დღეს ჯერ კიდევ ახლაც იმართება პლატეაში ელინური თავყრილობა და პლატეელები გამარჯვების სამადლობელ მსხვერპლს სწირავენ ელევეთერიოს — ზევსს.³¹ საზეიმო დღეთა უთანაბრობა არაა გასაკვირი, მით უმეტეს, რომ ახლაც კი, როცა ასტროლოგიაში დაზუსტებები მოხდა, სხვადასხვა ადგილებში განსხვავებულად ანგარიშობენ თვის დასაწყისსა და დასასრულს.

20. იმ დღიდან მოყოლებული ათენელები არც სიმამაცის ჯილდოს უთმობდნენ სპარტელებს და არც ტროპეონის დადგმას ანებებდნენ. ცოტასლა გაწყდა და იარაღში ჩამსხდარი ბერძნები საერთოდ ელინურ საქმეს დაღუპავდნენ არისტიდეს რომ თანასტრატეგოსები, განსაკუთრებით კი — ლეოკრატე და მირონიდე, მრავალგზისი რჩევა-დარიგებით და შეგონებით არ შეეკავებინა და არ დაერწმუნებინა, დავის გადაწყვეტა ერთობლივ ბერძნებისათვის მიენდოთ. მაშინ ბერძნებმა თათბირი გამართეს და თეოგიტონ მეგარელმა წინადადება წამოაყენა: თუ არ გინდათ შინაომი ატყდეს, მოდით და სულაც სხვა ქალაქს მივანიჭოთ გამარჯვების ჯილდო. მის შემდეგ წამოდგა კლეოკრიტე კორინთელი და ყველას ეგონა, კორინთელებსათვის მოითხოვდა გამარჯვების ჯილდოს მიანიჭებას. კორინთო, ათენსა და სპარტას შემდეგ, მართლაც გამოირჩეოდა თავისი მტრად დიდი ღირსე-

ბითა და გავლენით. მაგრამ კლეოკრიტემ ყველასათვის მოსაწონი და განსაცვიფრებელი სიტყვა წარმოთქვა პლატელების სასარგებლოდ. მან მოთათბირეთ ურჩია. დაეა შეეწყვიტათ და გამარჯვების ჯილდო პლატელებისათვის მიეკუთვნებინათ, რაც მეტოქეთა არც ერთი მხარის უკმაყოფილებას არ გამოიწვევდა. თქვა თუ არა ეს კლეოკრიტემ, მას ჯერ არისტიდემ დაუჭირა მხარი ათენელთა სახელით, მერმე კი — პავსანიამ ლაკედემონელთა სახელით. მოლაპარაკების შემდეგ პლატელებს გამოუყვეს-ოთხმოცი ტალანტი. ამ თანხით პლატელებმა ათენას ტაძარი ააგეს, შიგ ღმერთქალის ქანდაკება დადგეს და ტაძრის კედლები ნახატებით შეამკეს, რომლებმაც დღემდე მშვენივრად შემოინახეს თავი. ლაკედემონელებმა და ათენელებმა ცალ-ცალკე, თავთავისათვის აღმართეს გამარჯვების ტროპეონები.

მსხვერპლშეწირვების თაობაზე შეკითხვის პასუხად პითოს მისანმა ბრძანა ელევთერიოს — ზევსისათვის ბომონი დაედგათ და მსხვერპლშეწირვები მანამდე არ გაემართათ, სანამ მთელ ქვეყანაში ბარბაროსთაგან წაბილწულ ცეცხლს არ ჩააქრობდნენ და დელფოს საერთო. კერიდან ახალსა და წმიდას არ დააგზნებდნენ. ელინთა არქონტებმა მხარეთა შემოვლა დაიწყეს და ყველას ჩააქრობინეს ცეცხლი, სადაც კი დანთებული ჰქონდათ. ერთ-ერთი პლატეელი — ევქიდა, რომელმაც ღვთის ცეცხლის სასწრაფოდ ჩამოტანა იკისრა, დელფოში ჩავიდა. აქ მან განწმენდის წესი აღასრულა, ტანი განიბანა, დაფნის გვირგვინით თავი შეიმკო, ბომონიდან ცეცხლი აიღო და სირბილით უკან პლატეასაკენ გაეშურა. ევქიდამ იმ დღეს ათასი სტადიონის შემცველი მანძილი დაფარა და მზის ჩასვლამდე მიადწია პლატეას.³² იგი აქ თანამოქალაქეებს მიესალმა, ცეცხლი გადასცა და მცირე ხნის შემდეგ სული განუტევა. პლატელებმა მოწიწებით დაკრძალეს იგი არტემიდე — ევკლიას ტაძარში და ტეტრამეტრიით³³ შეთხზული ასეთი საფლავზედა წარწერა მიუძღვნეს:

რბენით პითონს გაეშურა და იმავ დღეს აქ დაბრუნდა.

ევკლიას³⁴ სახელით უმრავლესობა ჩვეულებრივ არტემიდეს მოიხსენიებს; სხვები კი ამბობენ, თითქოს ევკლია ჰერაკლესა და მენეტეოსის ასულის, პატროკლეს დის, მირტოს ნაშიერი იყო და ქალიშვილობაში გარდაიცვალა. მას

თავყვანს სცემენ ბეოტიელები და ლოკრ^{ნი}დლები. მისი ბომონი და ქანდაკება ყველა მოედანზე დგას და მას მსხვერპლს სწირავენ ახლად შეუღლებულნი.

21. მოხსენიებული ამბის შემდეგ არისტოტილემ ელინთა საერთო კრება მოიწვია კენჭის საყრელი წინადადებებით: პლატეაში ყოველწლიურად მოეყარათ თავი მთელი საბერძნეთიდან საგანგებო წარმომადგენლებსა და ქურუმებს, ხოლო ხუთ წელიწადში ერთხელ ელევთერიების ანუ თავისუფლების ზეიმი გაემართათ; გარდა ამისა, ბარბაროსებთან საომრად მუდამ დარაზმული ყოფილიყო ათი ათასი ფაროსანი მეომრისა და ათასი ცხენოსნის შემცველი ჯარი და ასი ხომალდი; პლატეელებს კი მინიჭებოდათ შეუვალობა და ღმერთისათვის ელადის დახსნის აღსანიშნავი მსხვერპლშეწირვის უფლება. ეს წინადადებანი ერთხმად მიიღეს და პლატეელებმა იკისრეს, ყოველწლიურად შეეწირათ მსხვერპლი აქ დაღუპული და დაკრძალული ბერძნებისათვის. ამ მსხვერპლშეწირვას პლატეელები ახლაც მართავენ ხოლმე შემდეგნაირად: მაიმაკტერიონის თვეში, რომელიც ბეოტიელთა ალალკომენიონის თვეს შეესაბამება, მეთექვსმეტე დღეს, განთიადიდანვე ეწყობა საზეიმო სვლა, რომელსაც მიუძღვის მეტურე და სამომარი მოწოდების ნიშანს იძლევა. მას უკან მიჰყვებიან მირტის რტოებითა და გვირგვინებით დატვირთული ურმები, ერთი შავი ხარი და თავისუფალთა ფენის ჭაბუკები, რომელთაც მოაქვთ საზედაშეო ღვინითა და რძით საესე ამფორები და ზეითუნის ზეთითა და მურის წვენით³⁵ აღსავსე დოქები. ამ წმიდა წესის აღსრულებაში მონის მონაწილეობა დაუშვებელია, რადგან ზემოხსენებული ვაჟაკები თავისუფლებისათვის დაიღუპნენ. ყველაზე ბოლოს მოდის პლატეელების არქონტი. ამას სხვა დროსა და ვითარებაში აკრძალული აქვს რკინის შეხება და თეთრის გარდა სხვა ფერის სამოსელის ტარება. ამ დღეს კი შემოსილია მეწამული ქიტონით, მოაქვს სიგელ-გუჯართა საცავიდან აღებული წყლის თასი და მთელ ქალაქზე გავლით ხმალშემართული მიემართება დაღუპულთა საფლავებისაკენ. აქ წყაროდან წყალს იღებს, საკუთარი ხელით რეცხავს საფლავზედა სვეტებს, უსვამს მათ მურის საცხებელს და მერმე კოცონ-

ზე კლავს ხარს. ამ წესის აღსრულებისას იგი ვედრებით მიმართავს ზევსსა და მიწის მცველ ჰერმესს და წმიდა ლხინსა და სისხლიან ზედაშეს შეწირვაზე მოუხმობს ელადისათვის თავდადებულ მამაც ვაჟკაცთა სულებს. ამის შემდეგ თასში ღვინოს აზაგებს და საფლაგზე ასხურებს ასეთ სიტყვათა წართქმით: „ვისამ იმ ვაჟკაცთა მოსაგონარს, რომლებმაც ელადის თავისუფლებას შესწირეს თავი!“.

აი, ამ წეს-ჩვეულებას დღემდე ინახავენ პლატეელები.

22. როცა ათენელები ქალაქში დაბრუნდნენ, არისტიდემ დაინახა, ისინი ახლა დემოკრატიული წყობის დამყარებას ლაშობდნენ. იგი თვლიდა, რომ ომში გამოჩენილი თავდადებისათვის ხალხი ყურადღებისა და მზრუნველობის ღირსი იყო; ამასთან კარგად ესმოდა, რა ძნელი იქნებოდა ამიერიდან იარაღის მპყრობელთა და მოპოვებული გამარჯვებებით გაამაყებულთა დამორჩილება. ამიტომ წამოაყენა წინადადება, სახელმწიფოს გამგებლობა საჯარო გაეხადათ და არქონტად ნებისმიერი ათენელის არჩევა დაეშვათ.

თემისტოკლემ განაცხადა, რომ სურს ხალხს მისცეს სახელმწიფოსათვის სასარგებლო და მხსნელი ძალის შემცველი რჩევა, რომელიც საიდუმლოდ უნდა დარჩესო. ათენელებმა არისტიდეს დაავალეს, მხოლოდ მას მოესმინა თემისტოკლესათვის და მასთან ერთად ემსჯელა. თემისტოკლემ არისტიდეს თავისი ზრახვა გაანდო: ლუზაზე მდგარი ელინთა გემთკრებულა გადავწვათ და ათენელები ამის შედეგად ყველაზე ძლიერნი და ყველაფრის ბატონ-პატრონები იქნებიანო. არისტიდემ მაშინ ხალხის წინაშე წარდგა და თქვა: ჩემი აზრით, საქმე, რომელიც თემისტოკლეს განუზრახავს, უაღრესად სასარგებლოცაა და უაღრესად უსამართლოცო. ეს რომ ისმინეს, ათენელებმა თემისტოკლეს უბრძანეს, ხელი აეღო განზრახულზე. აი, ასეთი სიმართლის მოყვარული გახლდათ ხალხი და ასეთი ერთგული და მტკიცე მსახური იყო მისი არისტიდემ.

23. კომონთან ერთად ომში სტრატეგოსად გაგზავნილმა არისტიდემ, როგორც კი დაინახა, პავსანია და სპარტელთა სხვა მეთაურები აუტანელი უხეშობითა და სიმკაცრით ეპყრო-

ბოდნენ მოკავშირეებს, თვითონ მაშინვე დაიწყო ამათთან ლმობიერი და კაცთმოყვარული ურთიერთობის დამყარება და ლაშქრობათა უამს კომონიც კეთილგანწყობილ და ალერსიან კაცად მოაქცია. ასეთი კეთილმოსურნეობით და გონივრული მოქმედებით და არა იარაღით, გემებითა და ბრძოლად შემართული ცხენებით, მან შეუმჩნევლად გამოაცალა ხელიდან ლაქედემონელებს ჰეგემონია. არისტიდეს სამართლიანობისა და კომონის სიკეთის წყალობით ათენელები ისედაც სასიამოვნონი იყვნენ ელინებისათვის, ხოლო პავსანიას სიხარბე და სისასტიკე მათ კიდევ უფრო სასურველ ხალხად ხდიდა. მოკავშირეთა მეთაურებს პავსანია მუდამ წყრომითა და სიმკაცრით მიმართავდა, მდაბიოთ კი როზგებით სჯიდა ანდა აიძულებდა, მხრებზე გადებული რკინის ლუზით მთელ დღეს ფეხზე მდგარიყვნენ. არავის ეძლეოდა უფლება, სპარტელებზე ადრე მოეგროვებინა საწოლად დასაფენი ჩალა, ცხენებისათვის თივა, ანდა წყაროსთან მისულიყო წყლის ასაღებად. ურჩებს მათრახებით შეიარაღებული მსახურები ერეკებოდნენ. როცა ერთხელ არისტიდემ ამის თაობაზე საყვედურის თქმა და დარიგება დაუპირა, პავსანიამ — არა მცალიანო, — უთხრა და ყური არ დაუგდო.

ამის შემდეგ ელინთა ნავარქოსებმა და სტრატეგოსებმა, უპირატესად კი — ქიოსელებმა, სამოსელებმა და ლესბოსელებმა, არისტიდესთან მისვლა და მისი დარწმუნება დაიწყეს: დროა, წინამძღოლობა შენ აიღო ხელთ და შეივრდომო მოკავშირენი, რომლებიც კარგა ხანია სპარტელთაგან განდგომასა და ათენელთა მხარეზე გადმოსვლას ცდილობენო. არისტიდემ უპასუხა: თქვენი თხოვნა აუცილებლად შესასრულებელია და მართებულადაც მიმაჩნია, ოღონდ, ჩემი ნდობა ისეთი საქმით უნდა დაამტკიცოთ, რომელიც მოკავშირეებს გადაწყვეტილების კვლავ შეცვლას აღარ დაანებებსო. და აი, სამოსელი ულიადე და ქიოსელი ანტაგორა, წინასწარი შეთანხმებით, ბიზანტიონთან თავს დაესხნენ პავსანიას ტრიერს, როცა იგი სხვებს გამოეყო და ზღვაში წინ გავიდა. დაინახა თუ არა თავდამსხმელები, პავსანია ფეხზე წამოხტა და აღშფოთებით დაემუქრა მათ: სულ მალე გაჩვენებთ, რომ თქვენ ჩემს ხომალდზე კი არა, საკუთარ მამულ-

ზე მიიტანეთ იერიშიო! — ახლავ გაეთრიე აქედანო, — უპასუხეს მას; — მადლობა უთხარი ბედს, რომელმაც პლატეასთან გამართულ ბრძოლაში მოგიმართა ხელი. სწორედ იქ მოპოვებული გამარჯვების პატივისცემის წყალობითაა, რომ ელინებისაგან აქამდე გადაურჩი დამსახურებულ სასჯელსო!

ეს საქმე იმით დამთავრდა, რომ გადამდგარი მოკავშირენი ათენელებთან შესაერთებლად დაიძრნენ.³⁶ სპარტამ მაშინ გასაოცარი ჭკუა გამოიჩინა. როცა სპარტელებმა იგრძნეს. გადაჭარბებული ძალაუფლება მათ სარდლებს ზნეს უფუჭებდა, ნებაყოფლობით აიღეს ხელი მეთაურობაზე და ომში სტრატეგოსების გაგზავნა შეწყვიტეს; მთელ ელადაზე მბრძანებლობას, მოქალაქეთა გონიერება და ზნე-ჩვეულებათა დაცვა არჩიეს.

24. ლაკედემონელთა წინამძღოლობის ეამს ბერძნებს ომისათვის საჭირო რალაც-რალაც გადასახადები შეჰქონდათ; ახლა კი მოინდომეს, ყოველი ქალაქისათვის განსაზღვრული შესატანი ზუსტად დაწესებულებოდა და ათენელებს გამოსთხოვეს არისტიდემ, რომელსაც მამულ-შემოსავალთა შემოწმება და შესაძლებლობის მიხედვით თითოეული ქალაქისათვის გადასახადის ოდენობის დადგენა დააკისრეს: ელადამ მხოლოდ მას ჩააბარა, ასე ვთქვათ, მთელი თავისი ქონება და რაკი ესოდენ დიდი ძალაუფლების პატრონი გახდა, არისტიდემ არა მარტო უზადოდ და სამართლიანად, არამედ ყველასათვის სანუკვარად და მისადაგებულად შეადგინა საბეგარო ნუსხა; თვითონ კი როგორი ღარიბ-ღატაკიც გამოვიდა შინიდან, ისეთივე ღარიბ-ღატაკად და კიდევ უფრო გაღარიბებულად დაბრუნდა უკან. ვით წინაპრები კრონოსის ხანის ცხოვრებას,³⁷ ისე აღიდებდნენ მოკავშირენი არისტიდეს მიერ დაწესებულ გადასახადს და მას „ელადის სიკეთეს“ უწოდებდნენ; მეტადრე მაშინ, როცა ეს გადასახადი სულ მალე გაორმაგდა, ხოლო მერე სამმაგიც კი გახდა. გადასახადის ოდენობა, რომელიც არისტიდემ დააწესა, დაახლოებით ოთხას სამოც ტალანტს შეადგენდა. პერიკლემ იგი თითქმის ერთი მესამედით გაზარდა: თუკიდედე ამბობს, როცა ომი დაიწყო, ათენელებს მოკავშირეთაგან

ექვსასი ტალანტი შემოსდიოდათო. პერიკლეს სიკვდილის შემდეგ თავკაცებმა საერთო თანხა ათას სამას ტალანტამდე აიყვანეს, არა იმდენად ომის ხანგრძლივობისა და მისი ბედისათვის გამიზნული დიდძალი ხარჯების გამო, რამდენადაც იმის მიზეზით, რომ ხალხი დააჩვიეს სანახაობებზე დასასწრები და ქანდაკებათა და ტაძართა შესაქმნელი სახსრების დარიგებას.

იმ დიდსა და გასაოცარ სახელს, რომელიც არისტიდეს შეტანილი თანხების დანაწილებამ მოუტანა, თემისტოკლემ დასცინა თურმე: ასეთი ხოტბა ვაჟაკს კი არა, ოქროს შესანახ ტომარას შეჰფერისო. ეს იყო შეუსაბამო პასუხი არისტიდეს გაბედულ ნათქვამზე. ერთხელ, როცა თემისტოკლემ უთხრა: სტრატეგოსის ყველაზე დიდ ღირსებად მტრების ზრახვათა გამოცნობისა და წინასწარ მხილების უნარს ვთვლიო, არისტიდემ ასე მიუგო თურმე: „ეს, რა თქმა უნდა აუცილებელია, თემისტოკლევ, მაგრამ მშვენიერი და ჰეშმარიტად სარდლის შესაფერი ღირსება მაინც ისაა, ხელები სუფთა ჰქონდესო“.

25. არისტიდემ ელინები ერთგულებაზე დააფიცა, თითონაც დაღო ფიცი ათენელების სახელით და ფიცის წარმოთქმის უამს ლითონის ნაჭრები ჩაჰყარა ზღვაში.³⁸ მაგრამ შემდეგ, როცა ვითარებამ ძალაუფლების გამკაცრება მოითხოვა, არისტიდემ ათენელებს მიმართა, ფიცის გატეხა მისთვის დაებრალეზინათ, რათა ამით შეეწყო ხელი საქმეთათვის. თეოფრასტე გადმოგვცემს: „ეს კაცი საერთოდ დიდი სამართლიანობით ექცეოდა შინაურებსა და მოქალაქეებს, ხოლო სახელმწიფო საქმეებს ყოველთვის სამშობლოს მოთხოვნისა და მიხედვით წარმართავდა, თუნდაც ამას მუდამ უსამართლო მოქმედება დასჭირებოდა“.³⁹ ამბობენ, როცა სამოსელთა წინადადებით იხილებოდა საკითხი ხელშეკრულების დარღვევით ხაზინის დელოსიდან ათენში გადმოტანის თაობაზე, არისტიდეს უთქვამს: მართალია ეს საქმე არაა სამართლიანი, მაგრამ სამაგიეროდ დასარგებლოა. ბოლოსდაბოლოს არისტიდემ ათენი მრავალრიცხოვანი ხალხის გამგებლად აქცია, მაგრამ თვითონ სილარხებში დარჩა და ამ სილარხით მოხვეჭილ სახელს იმაზე ნაკლებ როდი

თვლიდა, რამაც ტროპეონი იაგებინა.⁴⁰ ეს, აი, შემდეგი ამბი-
დანაც ჩანს: მეჩირაღდნე კალიასი არისტიდეს ნათესავი გაბ-
ლდათ. მტრებმა მისი სიკვდილით დასჯა მოინდომეს. იმის
შემდეგ, როცა საკმაოდ აღნუსხეს მისი დანაშაულობანი, რა-
შიაც ბრალს სდებდნენ, მოსამართლეთ ერთი დამატები-
თი ამბავიც აუწყეს: „თქვენ იცნობთ არისტიდეს, ლისიმა-
ქეს ძეს, ვინც აღფრთოვანებას იწვევს ელინებში. როგორ
ფიქრობთ, ვით ცხოვრობს იგი შინ, როცა თვითონვე ხე-
დავთ, რა დაგლეჯილი წამოსასხამით დადის საზოგადოება-
ში? განა არა ჰგავს, გარეთ სიცივისაგან კანკალატანილს, რომ
შინ შიმშილი აწუხებს და ბევრი საჭირო რამ აკლია? ეს
კალიასი კი, მისი ნათესავი, ათენელებში უმდიდრესი კაცი,
გულგრილად უყურებს ცოლ-შვილით გაჭირვებულადმდგარ ახ-
ლობელს, ვინც მრავალგზის გამოუყენებია და ხშირად უსარ-
გებლია თქვენს შორის მისი გავლენიანი ძალით!“ როცა კა-
ლიასმა დაინახა, რომ მოსამართლენი ამან ყველაზე მეტად
ალაშფოთა და ძალზე განურისხდნენ, გამოიძახა არისტიდე და
სთხოვა, მოსამართლეთა წინაშე დამოწმებოდა, რომ მას ხში-
რად შეუთავაზებია მისთვის მრავალი რამ და უთხოვია, მიე-
ლო, მაგრამ ის რომ მუდამ უარს ამბობდა დახმარების მი-
ლებაზე. არისტიდემ დაუმოწმა კალიასს ეს და ასე განაცხა-
და თურმე: მე უფრო შემფერის, ვიამყო ჩემი სიღარიბით,
ვიდრე კალიასს თავისი სიმდიდრით. ჩვენ გარშემო ბევრს
ვხედავთ, სიმდიდრეს რომ მარჯვედ იყენებენ, მაგრამ არც
თუ ისე ადვილია შეხვდე კაცს, სიღარიბეს ღირსეულად იტან-
დეს, რამეთუ სიღარიბე ერცხვინება ყველას. ვინც კი თა-
ვისი ნება-სურვილის წინააღმდეგ განიცდის გაჭირვებასო.
იმათ შორის, რომლებმაც კალიასის საქმეზე არისტიდეს სა-
მოწმეო სიტყვა მოისმინეს, არც ერთი არ აღმოჩნდა ისე-
თი, სასამართლოდან არ წასულიყო სურვილით: უმჯო-
ბესია არისტიდესავით ღარიბი ვიყო, ვიდრე კალიასის მსგავ-
სი მდიდარი კაციო. ეს ამბავი აღწერა სოკრატეს შეგირ-
დმა ესქინემ. პლატონი ათენის დიდად გამოჩენილ და სახელო-
ვან პირთაგან მხოლოდ არისტიდეს აცხადებს მოხსენების
ღირს ვაყკაცად. თემისტოკლემ, კიმონმა და პერიკლემ ქა-
ლაქი სვეტებით, ფულით და სხვა ფუჭი რამერუმეებით გა-

ავსეს, არისტიდე კი თავისი გამგებლობით ზნეობრივი სრულყოფილებისაკენ წარმართავდა მასო.⁴¹

მეტად დიდი გახლდათ არისტიდეს მხრივ თემისტოკლესადმი გამოჩენილი კეთილშობილებაც. სახელმწიფო მოღვაწეობის მთელ მანძილზე განიცდიდა არისტიდე თემისტოკლეს მტრობას და მისი წყალობით განძევებაშიც აღმოჩნდა, მაგრამ როდესაც თემისტოკლეს დაატყდა თავს უბედურება და სახელმწიფოს წინააღმდეგ ჩადენილი დანაშაულისათვის პასუხისგებაში მისცეს, ძველი წყენის გახსენების გზას როდი დაადგა. იმ დროს, როცა ალკმეონი, კომონი და მრავალი სხვა კრიქაში ჩაუდგნენ და ბრალს სდებდნენ თემისტოკლეს, არისტიდეს არც ჩაუდენია და არც უთქვამს რამე მის საზიანოდ; მას ისევე არ გაჰხარებია მტრის უბედურება, როგორც უწინ არ შეშურებია მისი კეთილდღეობა.

26. ამბობენ, რომ არისტიდე გარდაიცვალა პონტოში, სადაც სახელმწიფო საქმეთა გამო გაემგზავრაო. ზოგიერთთა გადმოცემით კი, სიბერეს მიღწეულმა და მოქალაქეთა მხრივ პატივისცემითა და დიდი ყურადღებით მოსილმა სიცოცხლე დაასრულა ათენში.⁴² მაგრამ აი რა აქვს ნათქვამი არისტიდეს სიკვდილის თაობაზე კრატერე მაკედონელს:⁴³ თემისტოკლეს განძევების შემდეგ, ხალხი მეტისმეტად გაამაყდა, მრავლად გაჩნდნენ ცილისმწამებლები, რომლებიც დევნიდნენ ურჩეულებსა და დიდი გავლენის მქონე ვაჟაკებს და შურის საძიებლად ხელთ აძლევდნენ ბედნიერებისა და ძალის წყალობით ქედამაღლებულ ბრბოს. დევნილთა შორის აღმოჩნდა არისტიდეც. დიოფანტე ამფიტროპელმა მას ბრალად დასდო მექრთამეობა: როცა იონიელებისაგან გადასახადს აგროვებდა, მათგან საჩუქრად ფული აიღოო. არისტიდემ ჭარიმად მისჯილი ორმოცდაათი მნა უქონლობის გამო ვერ გადაიხადა, ათენიდან ზღვით გაემგზავრა და სადღაც იონიაში მოკვდა. ამ ამბის დამადასტურებელი არც ერთი წერილობითი მოწმობა კრატერეს არ მოაქვს — არც სასამართლოს განაჩენი და არც სახალხო კრების გადაწყვეტილება. არადა, მსგავს შემთხვევებში, იგი ჩვეულებისამებრ დაკვირვებით წერს და გულდასმით უდარებს ერთმანეთს ისტორიკოსთა გადმოცემებს. თითქმის ყველა სხვა მემპათია-

ნე, ასე ვთქვათ, დაწვრილებით მოგვეთხრობს ბრბოს უსამართლობაზე საკუთარი სარდლების მიმართ — თემისტოკლეს განძევებასა და მილტიადეს საპყრობილეში ჩასმაზე, პერიკლეს ჯარიმით დასჯასა და სამსჯავროში პაქეტეს⁴⁴ სიკვდილზე, ვინც განაჩენის მოლოდინში სიტყვათა წარმოსათქმელ შემადღებულ ადგილზე მოიკლა თავი. ხსენებული მემარტიანენი მრავალ ასეთ ამბავს უყრიან თავს ერთად და დაუზარებლად ჰყვებიან მათ. რაც შეეხება არისტიდეს, მხოლოდ მის სოსტრაციოსის მოიხსენიებენ, მის გასამართლებასა და დაჯარიმებაზე კი არსად არაფერი აქვთ ნათქვამი.

27. ფალერეში,⁴⁵ სხვათა შორის, ახლაც გვიჩვენებენ არისტიდეს საფლავს. ამბობენ, მან დასაფლავებისათვის საჭირო თანხაც კი ვერ დატოვა და ქალაქმა დაკრძალა თავისი ხარჯით. გადმოგვცემენ აგრეთვე; მისი ქალიშვილებიც საზოგადოებამ დაათხოვაო. ქალაქმა დააქორწინა ისინი თურმე ხაზინის ხარჯით და ყოველ მათგანს მზითევად სამი ათასი დრაქმა დაუნიშნა. მის ვაჟს, ლისიმაქეს, საზოგადოებამ მისცა ასი მნა ვერცხლით და ამდენივე პლეთრონი⁴⁶ უკვე დათესილი მიწა. გარდა ამისა, ალკიბიადეს წინადადებით, მასვე დაუნიშნეს ყოველდღიურად ოთხ-ოთხი დრაქმა. კალისტენე ამბობს,⁴⁷ ლისიმაქეს ქალიშვილს, პოლიკრიტესაც კი, მამის სიკვდილის შემდეგ, საზოგადოებამ იმ ოდენობის სარჩო დაუნიშნა, რამდენსაც ოლიმპიურ შეჯიბრში გამარჯვებულთ აძლევდნენო. დემეტრიოს ფალერელი, ჰიერონიმე როდოსელი,⁴⁸ არისტოქსენე მუსიკოსი და არისტოტელე (თუ წიგნი „კეთილდღეობისათვის“ არისტოტელეს ნამდვილ თხზულებათა რიგს მიეკუთვნება) ამბობენ, არისტიდეს შვილიშვილი მირტო შეეუღლა სოკრატე ბრძენს, რომელსაც ცოლი კი ჰყავდა, მაგრამ მირტოც შეირთო, როცა ეს დაქვრივდა და სიღარიბესა და გაჭირვებაში ჩაეარდაო. ამათ საწინააღმდეგო აზრი საკმაოდ მკვეთრად აქვს გამოთქმული პანეტისოს სოკრატეს შესახებ დაწერილ თხზულებაში. დემეტრიოს ფალერელი წიგნში „სოკრატესათვის“ ამბობს, რომ ახსოვს არისტიდეს ქალიშვილის ვაჟი, მეტისმეტად ღარიბი კაცი, ლისიმაქე, ვინც თავს იმით ინახავდა, რომ იაკხოსის ტაძართან იჯდა და რომელიღაც დაფის ნუსხით სიზმრებს

ხსნიდა. დემეტრიოსმა თავისი წინადადებით დაიყოლია თურ-
მე საზოგადოება, ლისიმაქეს დედისა და ამისი დისათვის
ყოველდღიურად გაეღო თავის შესანახი სამ-სამი ობოლი.
როცა დემეტრიოსი კანონმდებელი გახდა, ხსენებულ ქა-
ლებს სამი ობოლის ნაცვლად დღეში თითო ღრამა დაუ-
ნიშნა. სრულიადაც არაა გასაკვირი ის, რომ ხალხი ასე ზრუ-
ნავდა ათენში მოსახლე არისტიდეს მემკვიდრეებზე. ის კი
არადა, როცა შეიტყვეს არისტოგიტონის⁴⁸ ქალიშვილის ასუ-
ლი ლემნოსზე გაჭირვებაში იმყოფება და სიღარიბის გამო
ვერც თხოვდებაო, ათენელებმა იგი ქალაქში ჩამოიყვანეს,
ერთ კეთილშობილ კაცს შერთეს და მზითვად მისცეს მა-
მული პოტამეში. თავისი კაცთმოყვარეობისა და კეთილმო-
სურნეობის მაგალითს დღესაც მრავლად გვიჩვენებს ათენის
ქალაქი და ამით ნამდვილად იწვევს ალტაცებასა და მიბაძ-
ვის სურვილს.

მარკუს კატონი

1. ამბობენ: მარკუს კატონი წარმოშობით ტუსკულუმიდან¹ იყო, ხოლო აღიზარდა და სამხედრო-სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის დაწყებამდე ცხოვრობდა საბინთა მხარეში — მამაპაპეულ ადგილ-მამულში. მისი წინაპრები, ეტყობა, არაფრით არ გამოირჩეოდნენ, მაგრამ თვითონ კატონი ხოტბით მოიხსენიებს თავის მამას — მარკუსს, როგორც კეთილშობილსა და მეომარ ვაჟკაცს, პაპამისზე კი, ვისაც ასევე კატონი ერქვა, ამბობს: დამსახურებისათვის მრავალგზის რგებია ჯილდო და გადახდილ ბრძოლებში ხუთი საომარი რაშიც დაუკარგავს, მაგრამ გამოჩენილი მამაცობისათვის მათი საფასური სახელმწიფოსაგან მიუღიაო.

იმ პიროვნებას, რომელიც წარმომავლობის სახელოვნებას ვერ დაიქადებს და სახელის მოხვეჭას თავისი მოღვაწეობით იწყებს, რომელები ჩვეულებისამებრ „ახალ კაცს“ ეძახიან. აგრე ეძახდნენ კატონსაც.² თვითონ კატონი კი ირწმუნებოდა: „ახალი კაცი“ თანამდებობისა და სახელის მიხედვით. ვარ, წინაპართა საზეო საქმეებითა და ზნეობრივი სრულყოფილებით კი უძველეს გვარეულობას ვეკუთვნო. მესამე სახელით იგი ჯერ მოიხსენიებოდა არა როგორც კატონი, არამედ როგორც პრისკუსი; მერმე კი, გავლენისა და ძალის წყალობით, მეტსახელად კატონი შეერქვა: რომელები ხომ გამოცდილ კაცს „კატუსს“ უწოდებენ.³ სახით კატონი მწითური და ქლალთვალეებიანი კაცი გახლდათ. არცთუ კეთილად დაახანიათა იგი აი ამ ეპიგრამის შემთხვეულმა:

ბოროტ პორციუსს, მწითურსა და ქლალთვალეებიანს:
როცა მოკვდება, პერსეფონეს⁴ არ შეივზღაზნებს!

ლაშქრობებში გამოზრდილ კატონს შრომისა ომიე-

რი ცხოვრების ნირის წყალობით მოქნილი სხეული ჰქონდა და იმთავითვე ისე გაიკაჟა, რომ ღონიერიცა და ჯანმრთელიც იყო. მჭევრმეტყველებას, ასე ვთქვათ, მეორე სხეულად და იმ ვაჟკაცისათვის, ვინც დაჩიავებულად და უმაქნისად არ ცხოვრობს, აუცილებელ იარაღად თვლიდა. იგი მან შეითვისა, დახვეწა და მეზობელ სოფლებსა და ქალაქებში სასამართლოს სხდომებზე შემწეობის ყოველ მთხოვნელს იცავდა. მან ჭერ ბეჭითი ვექილის სახელი დაიმსახურა, მერმე კი მარჯვე რიტორისა.

ამ დროიდან მოყოლებული ყოველი კაცი, ვინც კატონის დახმარებით სარგებლობდა, მეტად და მეტად პოულობდა მის ხასიათში ძალასა და სულიერ სიმტკიცეს დიდ საქმეთა ხელმძღვანელობისა და სახელმწიფოს გამგებლობისათვის. საქმე, როგორც ჩანს, მართო ის კი არ იყო, სასარჩელო და სადაო გამოსვლებისათვის ქირას რომ არ იღებდა და თავი სუფთად შეინახა, არამედ ის, რომ ამ გამოსვლებით მოპოვებულ სახელს დიდ რამედ არ მიიჩნევდა; იმთავითვე სურდა, კეთილი სახელი და დიდება უფრო მეტად გადახდილი ბრძოლებისა და ლაშქრობებში მონაწილეობის შედეგად მოჰხვეჭოდა. ამიტომ იყო, რომ მთელი სხეული სიყრმიდანვე დასერილი ჰქონდა მტრებთან პირისპირ შეტაკებებში. თვითონვე ამბობს, რომ ჩვიდმეტი წლის ასაკში გაემართა პირველად სალაშქროდ, სწორედ იმ დროს, როცა ბედგადიმებულმა ჰანიბალმა იტალია გადაბუგა.⁵ ბრძოლებში კატონი გამოირჩეოდა ხელის ძლიერი დარტყმით, ფეხის სიმტკიცე-მოუცვლელობით და ანთებული სახით. მუქარითა და შემამძრწუნებელი ყიჟინით მტერს იგი შიშისზარს სცემდა; სამართლიანად ფიქრობდა და სხვებსაც შეაგონებდა: ზარდამცემი ყიჟინა ხშირად მახვილზე მეტად აფრთხობს მტერსო. ლაშქრად სვლის ყამს მთელი თავისი იარაღი თვითონ მიჰქონდა; უკან მხოლოდ საგზლით დატვირთული ერთი მსახური მიჰყვებოდა. როგორც გადმოგვცემენ, იგი არასდროს არ სდებდა შარს და არ უწყრებოდა ამ მსახურს, როცა იგი საუზმეს ან სადილს აწვდიდა. პირიქით, ბევრ რამეში ეშველებოდა და საომარ საქმეთაგან თავისუფლების ყამს საჭმელს მასთან ერთად ამზადებდა. ლაშქრად მსვლელობაში მხოლოდ წყალს სვამდა. ოღონდ ეს იყო, ხან-

დახან, როცა გადახურდებოდა და მეტისმეტად შეაწუხებდა წყურვილი, ძმარს ითხოვდა, ანდა, თუ დაღლილობისაგან ძალა გამოეცლებოდა, ცოტაოდენ ღვინოს გადაჰკრავდა.

2. კატონის მამულის მეზობლად სამგზის ტრიუმფატორის მანიუს კურიუსის სახლ-კარი იდგა. როცა კატონი იქაურობას ჩაუვლიდა და მიწის მცირე ნაკვეთსა და უბრალო სახლს თვალს შეავლებდა, ყოველთვის იმაზე ფიქრობდა, რომ მისი მეზობელი კაცი, რომაელებში დიდზე დიდად გამორჩეული, უმეომარეს ტომთა მძლეველი, ვინც იტალიიდან პიროსი⁶ განდევნა, სამი ტრიუმფის გადახდის შემდეგ მიწის ამ საცოდავ მონაკვეთს საკუთარი ხელით ჩიჩქნიდა და უბრალო სახლში ცხოვრობდა. კატონს მუდამ აგონდებოდა ის ცნობილი ამბავი, რომ ამ ვაჟკაცს ერთხელ სამნიტთა ელჩები ეახლნენ სწორედ იმ დროს, როცა იგი კერასთან იჯდა და თალგამს იხარშავდა. ელჩებმა მას დიდძალი ოქრო შესთავაზეს, მაგრამ მან ისინი ამ სიტყვებით გაისტუმრა: კაცს, რომელიც ასეთი სადილით კმაყოფილია, ოქრო არ სჭირდება; ამ ოქროს მისაკუთრებას მათი პატრონების დამარცხება მირჩევენიაო.

როცა ყველაფერ ამას კატონი გონების თვალთ, გაზომავდა, მეზობლის სახლ-კარს გასცილდებოდა და შემდეგ თავის სადგომს, მამულს, მსახურებსა და საკუთარი ცხოვრების ნირს დააკვირდებოდა, კიდევ უფრო მეტად ეძლეოდა საკუთარი ხელით შრომას და ბედოვლათობასა და ფუფუნებას ფრთებს აკვეცდა.

ჯერ კიდევ სრულიად ყრმა კატონი მონაწილეობდა ფაბიუს მაქსიმუსის სარდლობით გამართულ იმ ლაშქრობაში, როცა ფაბიუსმა ტარენტელების ქალაქი აიღო. კატონი მაშინ ესტუმრა ერთ-ერთ პითაგორაელს, სახელად ნეარქეს და მისი მოძღვრების შეთვისებას ეცადა. მან მოისმინა მისი მსჯელობა იმ საკითხზე, რომლის გამო პლატონიც მსჯელობდა.⁷ სახელდობრ: იგი განცხრომას ახასიათებდა როგორც ბოროტების უდიდეს წყაროს, ხოლო სხეულს თვლიდა პირველ საფრთხედ სულისათვის, რომელიც თავისუფლდება და იწმინდება მხოლოდ გონიერებით და მისი მეშვეობით, რაც შეიძლება, შორს იმიჯნება ხორციელ ვნებათა-

გან. ამის შემდეგ კატონმა კიდევ უფრო მეტად შეიყვარა უბრალოება და თავშეკაფება. სხვა მხრივ ელინურ განათლებას, როგორც გადმოგვცემენ, კატონი გვიან ეზიარა და ბერძნული წიგნები მხოლოდ ასაკში ღრმად შესულმა აიღო ხელთ: მჭევრმეტყველება ნაწილობრივ თუკიდიდესაგან, უპირატესად კი დემოსთენეს მიხედვით შეისწავლა. ასე იყო, თუ ისე, მისი თხზულებები საკმაოდაა აჭრელებული ელინური დრამებითა და ისტორიული მაგალითებით, ხოლო მის აპოფთეგმებსა და შეგონებებში ბევრი რამ ასევე ბერძნულიდანაა სიტყვასიტყვით ნათარგმნი და ისე შედგენილი.⁶

3. იმ ხანებში იყო ერთი კაცი, ვალერიუს ფლაკუსი, რომელიც რომაელებში კეთილშობილებითა და ძალა-გავლენით გამოირჩეოდა და ძალუძდა, ჩანასახშივე შეეცნო სიქველე, გაეწვრთნა იგი და სახელოვან გზაზე დაეყენებინა. მისი ადგილ-მამული კატონისას ემიჯნებოდა. მან თავის მსახურთაგან შეიტყო მეზობელი კატონის ურომისმოყვარეობისა და ცხოვრების ნირის ამბავი. მეტად გაოცდა, როცა უამბეს, რომ კატონი ყოველდღე დილაადრიან ფორმუზე მიდიოდა და იქ საქმეებში შველოდა მას, ვისაც კი მისი დახმარება სჭირდებოდა; ხოლო მერე მამულში დაბრუნებული თავის მონებთან ერთად მუშაობდა — ზამთრობით პეკანგის ამარა, ზაფხულში კი გაშიშვლებული; რომ მონებთან ერთადვე ჯდებოდა და მათთან საზიარო პურს ჭამდა და მათთანვე საზიარო ღვინოს სვამდა. როცა ვალერიუსს კატონის სხვა მრავალი სიკეთე და თავდაპერილობაც გააცნეს და მისი ზოგიერთი მოსწრებული გამონათქვამიც გაიხსენეს, ვალერიუსმა მსახურთ უბრძანა, კატონი მასთან სადილზე მიეწვიათ. ამიერიდან ერთმანეთს ხშირად ხვდებოდნენ. რაკი ვალერიუსმა შეიცნო კატონის თავაზიანი და დახვეწილი ხასიათი, რომელსაც მცენარისდარად სჭირდებოდა მოვლა და სათანადო ნიადაგი, დაიყოლია და დაარწმუნა მეზობელი, რომში გადასულიყო და სახელმწიფო საქმეებისათვის მოეკიდა ხელი. კატონმა რომში ჩასვლისთანავე სასამართლოში თავისი გამოსვლებით მრავალი თაყვანისმცემელი და მეგობარი შეიძინა. ვალერიუსმაც დიდი დახმარება გაუწია თავისი პატივისა და გავლენის წყალობით და კატონი ჯერ სამ-

ხედრო ტრიბუნად, მერმე კი კვესტორად აირჩიეს. ამიერიდან იგი ისეთი სახელოვანი და ცნობილი კაცი გახდა, რომ თვით ვალერიუსთან ერთადაც კი აღწევდა უმაღლეს თანამდებობებს. ისინი ერთად იყვნენ კონსულებად და მერმე ცენზორებადაც.

უფროს მოქალაქეთაგან კატონი დაუახლოვდა მეტად სახელგანთქმულსა და დიდი გავლენის მქონე კაცს — ფაბიუს მაქსიმუსს, რომლის ცხოვრების ნირიც შესანიშნავ მაგალითად დაისახა. სწორედ ამის გამო, ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე, კატონი დაუპირისპირდა სციპიონ უფროსს, რომელიც მაშინ ახალგაზრდა კაცი იყო, მაგრამ უკვე ეწინააღმდეგებოდა ფაბიუსს, რადგან, ეტყობა, მის სიძულვილს გრძნობდა. როცა კატონი ლიბიაში⁹ კვესტორად გაგზავნეს სციპიონთან და დაინახა, რომ ეს კაცი ომის ვითარებაშიც ჩვეული ხელგამოწილობით იქცეოდა და ჯარისკაცებს უხვად ურიგებდა ფულს, მყისვე ამხილა იგი. საქმე იმდენად დიდი ხარჭებით კი არ ფუჭდება, — ამბობდა კატონი, — რამდენადაც იმით, რომ სციპიონი მამა-პაპეულ ზომიერებას რყვნის, როცა ჯარისკაცებს წრესგადასულ განცხრომასა და ფუფუნებას აჩვევსო. სციპიონმა ამაზე ასე თქვა თურმე: მე არ მჭირდება ეგზომ ზუსტი კვესტორი, როცა უქლებლივ ყოველი ღონით ვეგებები ომს; სახელმწიფოს მე ფულის კი არა, ბრძოლებში მოპოვებულ წარმატებათა ანგარიშში უნდა წარვუდგინო! მაშინ კატონი სიცილიიდან რომში დაბრუნდა და ფაბიუსის მხარდაჭერით სციპიონს სენატში ასეთი ბრალდება წაუყენა: ამ კაცმა უთვალავი თანხა გაფანტა და ამასთან ქარაფშუტა ბიჭივით, დროს პალესტრებსა და თეატრებში ატარებდა, თითქოს სარდლის მოვალეობის შესასრულებლად კი არა, სადღესასწაულოდ ბრძანდებოდა გაგზავნილიო. სენატმა მაშინ სახალხო ტრიბუნთა ჯგუფი მიავლინა სციპიონის რომში ჩამოსაყვანად, თუ ბრალდებები დაუმტკიცდებოდა. სციპიონმა განაცხადა: გამარჯვებისათვის ომს მომზადება სჭირდება; თავისუფალ დროს მე მართლაც ვცდილობდი მეგობრებისათვის მეამებინა, მაგრამ ჩემი ცხოვრებისეული კაცთმოყვარეობით დაკისრებული დიდი საქმე აბუჩად როდი ამიგდიაო. ამის შემდეგ სციპიონი ლიბიაში საომრად ზღვაში გავიდა.

4. სენატში წარმოთქმული სიტყვის შემდეგ კატონის ძალა დიდად გაიზარდა და ბევრნი მას რომაელ დემოსთენეს ეძახდნენ, მისი ცხოვრების ნირი კი კიდევ უფრო მეტად გახდა პატივით მოსილი და საყოველთაოდ ცნობილი. განსაკუთრებით რომაელი ახალგაზრდებისათვის იყო მკვეერმეტყველება მოპოვებული წარმატების ნანატრი ჭილდო. ახლა, როდესაც გაზრდილ-მოლონიერებული სახელმწიფო ძველებურ სიწმინდეს ველარ ინახავდა და მრავალ საქმეთა და ხილხთა მძლეველმა და გამგებელმა რომმა ბევრი უცხო ზნე და ცხოვრების სულ სხვადასხვანაირი წესი შეითვისა, იშვიათადაა მოიძებნებოდა ისეთი კაცი, როგორიც კატონი იყო. იგი წინაპრების მსგავსად განაგრძობდა საკუთარი ხელით შრომას, კმაყოფილი იყო უბრალო სადილით და ცივი საუზმით, იაფფასიანი სამოსით და ღარიბული სახლკართი; ამასთანავე — ზედმეტი ქონების უსურველობას ბევრად უფრო ღირსეულად თვლიდა, ვიდრე ასეთი ქონების ფლობას. რომაელებს სრული საფუძველი ჰქონდათ, აღტაცებულნი ყოფილიყვნენ კატონით, რამეთუ ხედავდნენ: იმ დროს, როცა ზოგიერთნი შრომას გაეტეხა, ზოგი კი განცხრომისგან იყვნენ განებივრებულნი, კატონისათვის ვერც ერთსა და ვერც მეორეს ვერაფერი დაეკლო, არათუ მაშინ, როცა ჯერ კიდევ ქაბუკი და პატივმოყვარე იყო, არამედ მაშინაც კი, როცა ღრმა სიბერეს მიაღწია და კონსულობაცა და ტრიუმფიც უკვე გადაეხადა. იგი ედარებოდა გამარჯვებებს მიჩვეულ ათლეტს, რომელიც სიცოცხლის დასასრულამდე შეუცვლელად იცავს წრთობის მტკიცე განაწესს. კატონი თვითონ ამბობს, რომ არასდროს უტარებია ას დენარიუსზე ძვირადღირებული სამოსი, პრეტორობასა და კონსულობაშიც სვამდა ისეთივე ღვინოს, როგორსაც მისი მსახურნი სვამდნენ, საერთო სადილისათვის საჭირო სურსათში კი ბაზარზე ოცდაათ ასსზე¹⁰ მეტს არ ახარჯინებდა და ამასაც სახელმწიფოსათვის აკეთებდა, რათა ჯარში სამსახურად ძალ-ღონე შენარჩუნებოდა. ერთხელ, როცა მემკვიდრეობით ბაბილონური ფარდაგი მიიღო, მაშინვე გაყიდა; არც ერთი მისი საღგომი შელესილი არ იყო; არასოდეს არ უყიდია ათასხუთას დენარიუსზე მეტად ღირებული ძონა: მე ღონიერი მუშახელი — მეჩინიბეები და მწყემსები მჭირდება და არა

გაზულუქებული კობტარუწებიო. მისი აზრით, კარგად მომუშავე მონაც უნდა გაიყიდოს, როცა მოხუცდება, რათა უსარგებლოდ მკამელი არ გვეყავდეს. საერთოდ ფიქრობდა, რომ ყველაფერი ზედმეტი იაფი არ არის და ის, რაც არ გვჭირდება, თუნდაც ერთ გროშად იყიდებოდეს, ძვირიაო; მიწა კი უმჯობესია სახნავ-სათესად და საძოვრად ვარგისი შევიძინოთ, ვიდრე მოსარწყავ-დასაგველიო.

5. ყოველივე ამას ზოგიერთი სიძუნწეში უთელიდა კატონს, ზოგიერთები კი ფიქრობდნენ: იგი საკუთარ თავს იმიტომ უზღუდავს ყველაფერს, რომ სხვები გამოასწოროს და გონს მოიყვანოსო. მაგრამ პირადად მე მეტისმეტად მკაცრი ხასიათის გამოვლინებად მიმაჩნია ის, რომ კატონი საუღლე პირუტყვივით იყენებდა მონებს და მერმე სიბერეში შესულთ თავიდან იშორებდა და ჰყიდდა. ეს ხომ ადამიანის სხვა ადამიანთან ურთიერთობაში სარგებლობის გარდა სხვას არაფერს გულისხმობს! არადა, ვხედავთ, სიკეთეს სამართლიანობაზე ფართო ადგილი უკავია. კანონსა და სამართლიანობას ჩვენ მხოლოდ ადამიანებთან ურთიერთობაში ვიყენებთ, ხოლო რაც შეეხება სიკეთესა და მოწყალებას, ისინი თითქოს გულკეთილობის უხვი წყაროდან მოჩქეფენ და უენო ცხოველებსაც ესალბუნებიან. კეთილ ადამიანს შეჰფერის, ხანგრძლივი მუშაობისაგან ქანცაწყვეტილ ცხენებს საკვები მიაწოდოს და არა მარტო ლეკვებს, დაბერებულ ძაღლებსაც მოუაროს. „ჰეკატომპედონის“ მშენებლობის უამს¹¹ ათენელები იმ ჯორებს, რომლებიც განსაკუთრებული სიბეჯითით მუშაობდნენ, თავისუფლად უშვებდნენ საძოვარზე. ერთი ასეთი ჯორთაგანი თავისით დაუბრუნდა თურმე სამუშაოს და ურემში შებმულ თანამოძმეებთან ერთად კვლავ დაიწყო სვლა აკროპოლისზე; სათავეში ჩამდგარი, ასე ვთქვათ, წინამძღოლობდა და ამხნეებდა თავის ამხანაგებს. ათენელებმა გადაწყვიტეს, სიკვდილამდე ეძლიათ საკვები: ამ ჯორისათვის საზოგადო ხარჯზე. სხვათა შორის, ის ცხენები, რომლებითაც კიმონმა სამგზის გაიმარჯვა ოლიმპიურ ზეიმებზე, მათი პატრონის აკლდამის მახლობლად არიან დაფლულნი. ბევრი სხვაც ასევე ეპყრობოდა მეგობრებად ქცეულ ძაღლებს. ცნობილი ამბავია, ძველ დროში ქსანთიძემ ის

ძალი, რომელიც ათენელების ტრიერს ცურვით მიჰყვა სალამინამდე, როცა მათ ქალაქი დატოვეს. დღემდე „კინოსემად“ წოდებულ კონცხზე დაკრძალა.¹² დაუშვებელია ტარებისაგან გაცვეთილი გადასაყრელი წალებისა და სამოსის მსგავსად ვეჭვოდეთ სულდგმულთ: სხვა მიზეზის გამო თუ არა, კაცთმოყვარეობის გამო მაინც უნდა მოვექცეთ მათ ნაზად და აღერსიანად. მე, მაგალითად, არათუ მოხუც ადამიანს, ბებერ ხარსაც კი არ გავყიდდი, არ მოვაცილებდი მის გამომზრდელ მიწასა და ჩვეულ ცხოვრებას და რალაც გროშების გულისათვის არ ვაქცევდი, ასე ვთქვათ. მამულიდან განძევებულად მაშინ, როცა იგი აღარც მყიდველს სჭირდება და აღარც გამყიდველს. კატონი კი ბალღური კვებით ამბობს, რომ ის ცხენი, რომელსაც კონსულობის უამს ლაშქრობებში იმსახურებდა, ესპანეთში დატოვა, რათა ზღვით მისი გადმოყვანისათვის ხარჯი სახელმწიფოს არ დასდებოდა. სულგრძელობად მივიჩნით ეს, თუ წუწურაქობად, დაე, ყოველმა თავისი მრწამსით განსაჯოს!

6. სხვაფრივ, მართლაც საოცარი თავშეკავებულობის გამო, დიდი თაყვანისცემის ღირსია კატონი. ჯარის წინამძღოლობის დროს, მაგალითად, თავისთვის და ხელქვეითებისათვის თვეში სამ ატიკურ მედიმნზე მეტ ხორბალს არ ხარჯავდა, ხოლო გამწევი პირუტყვისათვის დღიურად ერთნახევარ მედიმნზე ნაკლები ქერი ჰქონდა გათვალისწინებული. როცა საპრეტორო გამგებლობაში სარდინია მიიღო, სხვადასხვაგვარი და დაუჯერებელი მომჭირნეობა გამოიჩინა. ისინი კი, ვინც მანამდე იყვნენ აქ პრეტორებად, საზოგადო ხარჯზე ქირაობდნენ სადგომებს, ყიდულობდნენ საწოლებსა და შესამოსელს, ინახავდნენ მრავალრიცხოვან მსახურთ და თანამოინახეთ და საჭმელ-სასმელის მოსამზადებლად საჭირო ხარჯებს მძიმე ტვირთად ჰკიდებდნენ მოსახლეობას. კატონს არასოდეს არ გამოუთხოვია ადგილობრივი მოსახლეობისგან ხარჯების ასანაზღაურებლად საჭირო თანხა. იქაურ ქალაქებში იგი ფეხით დადიოდა და უბრალო ურემსაც კი არ იყენებდა. მას თან ახლდა მხოლოდ ერთადერთი იქაური მსახური, ვისაც მისი ტანისამოსი და მსხვერპლშეწირვისთვის საზედაშეო თასი მიჰქონდა. კატონი ზო-

მიერების მოყვარული და ხელმომჭირნეც გახლდათ და ამავე დროს მკაცრსა და ღირსეულ მედიდურებასაც იჩენდა. სამართალის განსჯაში კი ისეთი მიუკერძოებელი და უღმობელი იყო და თავისი, ვითარცა წინამძღოლის, ბრძანებათა აღსრულებას ისეთი სიზუსტითა და სისასტიკით მოითხოვდა, რომ რომაელთა ძალა-უფლება ხელქვეითებისათვის არასოდეს არ ყოფილა ესოდენ საშიშიც და ესოდენ გულმოწყალები.

7. ხსენებული ხასიათისა ჩანს მის მიერ წარმოთქმული სიტყვებიც. კატონს ძალუძდა, ერთდროულად ყოფილიყო კეთილმოწყალები და მკაცრიც, ალერსიანიც და ზარდამცემიც, ხუმარაცა და უკმეხიც, ენამოსწრებულისა და მოკამათეც. პლატონის სიტყვით¹³ სოკრატეც პირველ შეხვედრაზე გარეგნულად ჭკუამხიარულ და თავხედ კაცად ჩანდა, მაგრამ სინამდვილეში თავისი შინაგანი არსებით იყო უაღრესად საქმიანი აზრებითა და ფიქრებით, თავის მსმენელს ცრემლებს ჰგვრიდა და გულს უფორიაქებდა. ამიტომ, არ ვიცი, რას ეყრდნობიან ისინი, რომლებიც ამბობენ: კატონის სიტყვები ყველაზე მეტად ლისიას¹⁴ სიტყვებს ჰგავსო. დაე, ეს იმათ განსაჯონ, რომელთაც უფრო ძალუძთ რომაული მკვერ-მეტყველების სახეთა გარჩევა, ჩვენ კი წერილობით დავიმოწმებთ კატონის ზოგიერთ ღირსახსოვარ გამონათქვამს, რადგან ეფიქრობთ, როგორც სხვებიც თვლიან, კაცის ხასიათი სიტყვით უფრო მქლავნდება, ვიდრე სახით.

8. ერთხელ, როცა რომაელმა ხალხმა უდროოდ დროს მოინდომა პურის დანაწილ-დარიგება, კატონმა ამ განზრახვაზე ხალხის ხელის აღების სურვილით თავისი სიტყვა ასე დაიწყო: „მოქალაქენო, ძნელია ელაპარაკო კუჭს, რამეთუ ყურები არ ასხია“.

იგი რომაელებს ბედოვლათობასა და მფლანგველობას აბრალებდა და ამბობდა: ძნელია იმ ქალაქის გადარჩენა, რომელშიაც თევზი ხარზე ძვირად იყიდებაო.

რომაელები მან ერთხელ შეადარა ცხვრებს, რომლებიც ცალ-ცალკე დაუმორჩილებელნი არიან, ერთად თავმოყრილნი კი მორჩილად მიჰყვებიან მწყემსებს: „თქვენც ასევე იქ-

ცევით; იმ რჩევა-დამრიგებლებს, რომელთაც თითოეული თქვენგანი ცალ-ცალკე ყურის დაგდების ღირსად არ თვლით, შეერთებულნი ხალისიანად მიენდობით ხოლმე“.

ქალთა ძალა-უფლებასზე მსჯელობისას უთქვამს მას: „ყველა ხალხში მამაკაცები მბრძანებლობენ ქალებზე, ყველა ხალხს ჩვენ განვაგებთ, ჩვენზე კი ქალები ბატონობენ. სხვათა შორის, ეს არის თემისტოკლეს აპოფთეგმებიდან გადმოღებული ერთ-ერთი გამონათქვამი. თემისტოკლეს ვაჟიშვილი დედის მეშვეობით მამამისისაგან ბევრ რასმე მოითხოვდა თურმე. თემისტოკლეს ამის გამო ცოლისთვის უთქვამს: „ქალო, ათენელები ბერძნებზე მბრძანებლობენ, მე — შენზე, შენზე კი — ჩვენი შვილი. უმჯობესია აღვირი ამოსდოს თავის ძალა-უფლებას, თორემ ეგ ბრიყვი ელინთა შორის ყველაზე ძლევამოსილი გამოდის“.

რომაელებიო, — ამბობდა კატონი, — არა მარტო ძოწეულის საღებავებს, არამედ სხვადასხვა ხელობასაც ადებენ ფასსო: „ვითარცა მღებარები იყენებენ შესაღებად იმ ფერს, რომელსაც ყველა ხალისით შესცქერის, ჩვენი ყმაწვილებიც იმას სწავლობენ და იმაში იჩენენ სიბეჯითეს, რის წყალობითაც ქებას გამოგვტყუებენ“.

კატონი რომაელებს შეაგონებდა: „თუ დიდებას კეთილმოსილებითა და გონიერებით მიადწიეთ, ნუ გახდებით უარესნი, მაგრამ — თუ თავშეუკავებლობითა და მანკიერებით, მაშინ ეცადეთ უკეთესებად იქცეთ; იკმარეთ ის, რომ ამ არასანარბიელო გზით უკვე აღმალდით“.

იმათ თაობაზე, რომელნიც ხშირად ესწრაფვიან თანამდებობებს, კატონი ამბობდა: „ამათ ეტყობა, გზა არ უწყვიან და იმის შიშით, არ დავიბნეთო, ცდილობენ ლიქტორთა თანხლებით იარონ. „კატონი კიცხავდა თანამოქალაქეთ იმის გამო, რომ ისინი თანამდებობებზე ხშირად ერთსა და იმავე პირებს ირჩევდნენ: „თქვენი აზრით, ეს თანამდებობები ალბათ ან ვერაფერი დიდი ღირსებაა, ან არცთუ ბევრი ვინმეა მათი ღირსი“.

ერთი მისი მტერთაგანი ურცხვსა და უგვანო ცხოვრებას ეწეოდა, კატონმა შენიშნა: „თუ ვინმე ამის დედაზე იტყვის, შეილს სტოვებს ქვეყანაზეო, ეს მისთვის წყველა იქნება და არა ნუგეში“.

ერთხელ კატონმა, მაგალითად დაასახელა კაცი, ვინც მა-
მაპავეული ზღვისპირა მამული გაყიდა და მოჩვენებით გაყ-
ვირვებით შენიშნა: „ეს კაცი ზღვაზე ძლიერი ყოფილა! რა-
საც ზღვა ძლივძლივობით ლოკავდა ტალღათა შეხებით, ამან
სულ ადვილად შთანთქა“.

როცა მეფე ეგემენ¹⁵ რომში ჩამოვიდა, სენატმა იგი დი-
დი გულითადობით მიიღო და თავკაცები ერთმანეთს ეცი-
ლებოდნენ მის პატივისცემაში. კატონი კი სრულიად აშკა-
რად ექვსა და უნდობლობას ამქლავებდა სტუმრის მიმართ.
ვიღაცამ უთხრა: „ეს კარგი და რომაელთა მოყვარული კა-
ციოა“. კატონმა უპასუხა: „შესაძლოა ასეთიც იყოს, მაგრამ
თავისი ბუნებით მეფე ხორცისმჭამელი ცხოველია, ნეტარ-
ხსენებულ მეფეთაგან არც ერთი არაა ღირსი, ეპამინონდას,
პერიკლეს ან თემისტოკლეს, მანიუს კურიუსის ანდა ბარკად-
ხმობილი ჰამილკარის გვერდით დავაყენოთ!“

იგი ხშირად ამბობდა: მტრებს ვეზიზღები იმის გამო,
რომ უთენია ვდგები და საკუთარ საქმეთა ნაცვლად სა-
ზოგადო საქმიანობას ვკიდებ ხელს. მიჯობს სიკეთის ქმნის-
თვის მადლი არ გადამიხადონ, ვიდრე დაუსჯელი დავრჩე ავის
ჩადენისათვის. შეცდომას, საკუთარი თავის გარდა, ყოველ
კაცს შევეუნდობო.

9. ერთხელ რომაელებმა ბითინიაში გასაგზავნად სამი
ელჩი აირჩიეს. ამათგან ერთი ნიკრისის ქარით იყო შეპყრო-
ბილი და ძლივს დადიოდა, მეორეს თავზე ღრმა ჭრილობის
კვალი აჩნდა, მესამე ბრიყვ კაცად იყო ცნობილი. კატონმა
იხუმრა: რომაელები გზავნიან ელჩობას, რომელსაც არც
ფეხი აქვს, არც თავი და არც სული და გულიო.

პოლიბიოსის თხოვნით სციპიონმა სენატში აღძრა შუამდ-
გომლობა აქეელ ლტოლვილთა თაობაზე.¹⁶ ხანგრძლივი მსჯე-
ლობის შემდეგ ნაწილი დათანხმდა მიეცათ მათთვის შინ
დაბრუნების უფლება, ნაწილი კი უარზე დადგა. მაშინ კა-
ტონი წამოდგა ფეხზე და განაცხადა: „ასე გამოდის, თით-
ქოს საქმე არა გვაქვს; მთელი დღე ვსხედვართ და ვმსჯე-
ლობთ, ვინ დაკრძალოს ეს ბებერი ბერძნები — ჩვენებურ-
მა თუ აქეელმა მესაფლავეებმა!“ როცა დაადგინეს, ლტოლ-
ვილთ დაბრუნების უფლება მისცემოდათ, რამდენიმე დღის
შემდეგ პოლიბიოსმა და მისმა მეგობრებმა გადაწყვიტეს, სე-

ნატისათვის კვლავ მიემართათ თხოვნით, რათა ლტოლვილებს დაჰბრუნებოდათ ის პატივ-ღირსებანი, რაც თავის დროზე აქენაში ჰქონდათ. წინასწარ სცადეს კატონის აზრი გაეგოთ. კატონმა ღიმილით უპასუხა: პოლიბიოსი ისე იქცევა, თითქოს ოდისეესი ბრძანდებოდეს, რომელმაც მოინდომა კიკლოპის მღვიმეში დაბრუნება, სადაც ქუდი და ქამარი დარჩაო.

კატონი ამბობდა: ჰკვიან ადამიანებს მეტი სარგებლობა აქვთ ბრიყვეებისაგან, ვიდრე ბრიყვეებს ჰკვიანთაგან, რამეთუ ჰკვიანი ცდილობს არ გაიმეოროს ბრიყვის შეცდომები, ბრიყვი კი ჰკვიანის კეთილ ქცევებს არ ჰბაძავსო.

ჰაბუკთა შორისო, — უთქვამს კატონს, — ისინი უფრო მომწონს, რომლებიც წითლდებიან, ვიდრე ისინი, რომლებიც ფერს ჰკარგავენო; მე არ მჭირდება ჯარისკაცი, ვინც ლაშქრობის ეამს ხელებს ამოძრავებს, ბრძოლაში, კი ფუხებსო: არც ისეთი — ვინც უფრო მეტად ხვრინავს, ვიდრე ბრძოლის ყიჟინას სცემსო. ერთხელაც მეტისმეტად გადასუქებულ კაცს კიცხავდა და ასე უთქვამს თურმე: „აბა, რა უნდა არგოს სახელმწიფოს სხეულმა, რომელიც თავიდან ბოლომდე ფაშვად ქცეულა?“

ერთმა პირის გემოს მოყვარულმა კატონს სთხოვა: დაემეგობრდეთო; კატონმა უპასუხა: მე არ ძალმიძს იმ კაცთან ერთად გავატარო ცხოვრება, ვისაც გულზე უფრო მგრძნობიარე ხახა აქვსო.

შეყვარებული კაცის სული სხვის სხეულში ბინადრობსო, — ამბობდა კატონი.

მთელი თავისი ცხოვრების განმავლობაში სამი საქციელის ჩადენის გამო ნანობდა თურმე: ერთი ის იყო, რომ ცოლს საიდუმლოება გაანდო, მეორე ის, რომ ზღვით გაემგზავრა იქ, სადაც შეეძლო ფეხით წასულიყო და მესამე ის, რომ ანდერძის შედგენა ერთი დღით დააყოვნა.

ერთ გარყვნილ მოხუცს უთხრა: „კაცს სიბერეში ისედაც ბევრი სამარცხვინო რამ სჭირს, რაღაზე უმატებ მათ კიდევ ერთ სირცხვილს?“

ერთმა სახალხო ტრიბუნმა, ვისზედაც ავი ხმა დადიოდა, საწამლაგებს ამზადებსო, უვარგისი კანონი წამოაყენა და დაეინებით მოითხოვდა მის გატარებას. კატონმა მას

უთხრა: „ყმაწვილო, არ ვიცი, რაა უარესი — შენი შხამისა, თუ შენი კანონის მიღება?“

ერთ ურცხვსა და უვარგის მოქალაქეს, რომელმაც ლანძღვა დაუწყო, კატონმა შენიშნა: „შენთან ბრძოლა არ ძალმიძს, რამეთუ ლანძღვა-გინებას ადვილად ისმენ და თვითონაც თავქარიანად ილანძღები; მე კი არც ვინმეს გალანძღვა მგვრის სიამეს და არც მის მოსმენას ვარ ჩვეული“.

აი, ამგვარი გახლავთ კატონის ღირსსახსოვარ გამონათქვამთა ხასიათი.

10. როცა კატონი თავის ახლო მეგობარ ვალერიუს ფლაკუსთან ერთად კონსულად აირჩიეს, წილად ერგო საგამგებლო მხარე, რომელსაც რომაელები შიდა ესპანეთს ეძახიან. აქ იგი მკვიდრ ტომებს იმორჩილებდა, ზოგს — ძალით, ზოგს — შეგონებით. სწორედ ამ დროს მას თავს დაესხა ბარბაროსთა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი და სამარცხვინო დამარცხების საფრთხის წინაშე დააყენა. კატონმა დასახმარებლად ახლოს მოსახლე კელტიბერებს უხმო. ამათ დახმარების საზღაურად ორასი ტალანტი მოსთხოვეს. თითქმის ყველაში მიუღებელ საქმედ ჩათვალა, რომაელები შემწევობისათვის ბარბაროსებს ქირას შეჰპირებოდნენ; კატონმა კი განაცხადა: ამაში საშინელი არაფერია; თუ გავიმარჯვებთ, გადავიხდით მტრის სახსრებით და არა ჩვენი; თუ დავმარცხდით, არც მომთხოვნი იქნება ვინმე და არც გადამხდელიო. მაშინ გამართულ ბრძოლაში კატონმა გადამწყვეტი გამარჯვება მოიპოვა და მერმეც ბრწყინვალე წარმატებებს აღწევდა. პოლიბიოსი ამბობს, კატონის ბრძანებით ერთ დღეში დაანგრიეს მდინარე ბეტიოსისს აქეთ მდებარე ყველა ქალაქის კედლები. ასეთი ქალაქი კი ბევრი იყო და თანაც, მეომარი მოსახლეობით სავსე.¹⁷ თვითონ კატონიც ამბობს: ესპანეთში იმდენი დღე არ გამიტარებია, რამდენი ქალაქიც ავიღეო. ეს ტრამახი არ უნდა იყოს, თუკი მართალია ის, რომ აღებული ქალაქების რიცხვი ოთხასამდე აღწევდა.

თავის ჯარისკაცებს, რომლებმაც ისედაც საკმაროდ ისარგებლეს ლაშქრობის უამს, კატონმა დამატებით დაურეგა თითო წონა ვერცხლი: უმჯობესია მრავალი რომაელი დაბრუნდეს შინ ვერცხლით, ვიდრე რამდენიმე კაცი ოქროთი, თვი-

თონ კატონს, როგორც ამბობს, არაფერი რგებია ნადავლადან: გარდა იმისა, რაც დავლიე და შევქამეო. „მე, — ამბობს იგი, — არ ვუსაყვედურებ იმათ, რომლებიც ბრძოლებში სარგებელს ეძებენ, მაგრამ ბევრად მიჯობს, ქველ ვაჟაკებს სიქველეში გავეჯიბროთ, ვიდრე მდიდრებს ფულის შეძენაში ანდა ხარბებს სიხარბეში“. კატონმა არა მარტო საკუთარი თავი, არამედ ახლობლებიც განარიდა ყოველგვარ ძარცვა-გლეჯას. ერთმა მათგანმა, სახელად პაკიუსმა, სამი ტყვე ბიჭი იყიდა თურმე. როცა კატონმა ეს გაიგო, პაკიუსმა მასთან შეხვედრას დაასწრო და თავი ჩამოიხრჩო. კატონმა ის ბიჭები გაყიდა და აღებული თანხა საზოგადო ხაზინაში შეიტანა.

11. კატონი ჯერ კიდევ ესპანეთში ეწეოდა სამსახურს, როცა მისმა მტერმა სციპიონ უფროსმა მისი წარმატებებისათვის ხელის შეშლა და ესპანეთის საქმეების დაუფლება მოინდომა. მან კიდევაც მიაღწია იმას, რომ ამ მხარის გამგებლად დაენიშნათ და კატონი შეეცვალა. იგი ცდილობდა, რაც შეიძლება მოკლე ხანში დაედო საზღვარი კატონის ძალა-უფლებისათვის. კატონმა ამასობაში მძიმედ შეიარაღებული ქვეითი ჯარისკაცების კოპორტითა და ხუთასი მხედრით, რომლებიც მას აცილებდნენ ლაქეტანების ტომი¹⁸ დაიმორჩილა; მერმე ექვსასამდე მტრის მხარეზე გადასული მეომარი შეიპყრო და სიკვდილს მიაცემინა. როცა ამის გამო სციპიონმა საყვედურებით აავსო, დაცინვით შენიშნა: რომი იმ შემთხვევაში იქნება უძლიერესი ქვეყანა, თუ სახელოვანი და დიდებული ვაჟაკები ქველობაში პირველობას უმნიშვნელო პირებს არ დაუთმობენ, ხოლო ჩემისთანა მღაბიოთაგანები გვარიშვილობითა და სახელოვნებით გამორჩეულებს ამ პირველობისთვის მეტოქეობას გაუწევნო. რაკი სენატმა დაადგინა, კატონისეული არც ერთი განაწესი არ შეეცვალათ და არ გაეუქმებინათ, სციპიონის გამგებლობას უფრო მეტად მოაკლდა სახელი, ვიდრე კატონისას, ვინაიდან უქნარობაში ჩაიარა ფუჭად. ტრიუმფგადახდილი კატონი როდი ჰგავდა სხვებს, რომლებიც სიქველეს კი არა, სახელს ესწრაფვიან და როცა უმაღლეს პატივ-დიდებას მიაღწევენ, კონსულობას მიიღებენ და ტრიუმფებს გადაიხდიან,

საზოგადო საქმეს განუდგებიან და მოელ დარჩენილ ცხოვრებას სიამესა და უქმობაში ატარებენ. კატონს სიქველისა-კენ მისწრაფება სრულიადაც არ შეუწყვეტია. იმათ მსგავსად, ვინც პირველად შეუდგებიან ხოლმე სახელმწიფო მოღვაწეობას და პარტიისა და სახელის მოპოვების წყურვილი აქვთ, კატონმაც ასე ვთქვათ, კვლავ თავიდან მოჰკიდა ხელი საგამგებლო საქმეს, მეგობართა და მოქალაქეთა შორის თამამად ჩადგა და არც სასამართლოში გამოსვლებზე და არც მხედრულ სამსახურზე ხელი არ აუღია.

12. ჯერ იყო და კონსულ ტიბერიუს სემპრონიუსთან ლეგატად იყო და თრაკიასა და ისტროსთან მდებარე მხარეთა გამგებლობაში ეშველებოდა, მერე კი მანიუს აცილიუსს ახლდა საბერძნეთში ანტიოქე დიდის¹⁹ წინააღმდეგ ლაშქრობაში. ჰანიბალის შემდეგ რომაელებს ანტიოქეზე საშიში მტერი არ ჰყოლიათ. იგი დაეუფლა თითქმის მთელ აზიას, რომელიც მანამდე სელევკე ნიკატორს ეკავა, დაიმორჩილა ბარბაროსთა მრავალი მეომარი ტომი და მერე გადაწყვიტა, თავს დასხმოდა რომაელებს, როგორც ერთადერთ ღირსეულ მოწინააღმდეგეებს. მათთან ომის კეთილსახიერ საბაბად ბერძნების გათავისუფლება წამოაყენა. ბერძნებს კი ეს არ სჭირდებოდათ. მათ სულ ახლახანს მიიღეს თავისუფლება და დამოუკიდებლობა სწორედ რომაელთა წყალობით, რომლებმაც ისინი ფილიპე მაკედონელისაგან დაიხსნეს. ანტიოქე დიდი ძალებით შემოიჭრა ქვეყანაში. საბერძნეთი, რომელსაც იქაური თავკაცები მეფის დახმარების იმედებით აცდუნებდნენ, შფოთმა და არეულობამ შეიპყრო. მანიუსმა ქალაქებში ლეგატები გაგზავნა. იქ, სადაც ყველაზე მეტ ამბოხებას ჰქონდა ადგილი, ყველაფერი დააწყნარა და ჩააქრო ტიტუს ფლამინიუსმა, რაც მის ცხოვრებაში გვაქვს აღწერილი.²⁰ კატონმა, თავის მხრივ, რომაელთა მხარეზე გადაიბირა ქალაქები — კორინთო, პატრები და ეგეები. დროის უმეტესი ნაწილი კი ათენში გაატარა. ვილაც იმასაც ამბობს, თითქოს შემონახულია სახალხო კრებაზე მისი ბერძნულად წარმოთქმული სიტყვა, რომელშიც გადმოცემულია აღფრთოვანება ძველ ათენელთა ქველობის გამო და ის კმაყოფილება, რაც მშვენიერი და დიდი ქალაქის ხილვამ გამოიწვიაო. ეს მართალი

არ არის: მიუხედავად იმისა, ბერძნულად ლაპარაკი ძალუძდა, ათენელებს კატონი თარჯიმნის მეშვეობით ესაუბრებოდა და ამითაც მამაპაპეული წესის ერთგული რჩებოდა. იგი დასცინოდა ყოველს, ვისაც ელინური ყველაფერი მოსწონდა. პოსტუმუსს ალბინუსს, ვინც თავისი „ისტორია“ ბერძნულად დაწერა და ამის გამო შენდობა ითხოვა, კატონმა მწარედ დასცინა: სწორედაც ეკუთვნოდა, შენდობა ეთხოვა. რაკი ამფიქტიონის²¹ თავკაცთა გადაწყვეტილებით იძულებული იყო, ასეთი შრომისთვის მოეკიდა ხელიო. კატონი ამბობს, რომ ათენელებს ალტაცებას ჰგვრიდა მისი სიტყვის სისხარტე და მოსწრებულობა: რასაც მოკლედ ვიტყვოდი, თარჯიმანი ხანგრძლივი მრავალსიტყვაობით განუმარტავდა ბერძნებსო. ჩემის ფიქრით, — ამბობს კატონი, — ბერძნები ბაგეებით წარმოთქვამენ სიტყვას, რომაელები კი სულით და გულითო.

13. ანტიოქემ თავისი ბანაკით თერმოპილის ვიწრობები დაიკავა, ბუნებრივადაც გამაგრებულ ადგილებს თხრილები და კედლები დაუმატა და იმის იმედით, აქ ბრძოლას ვერავინ გამიმართავსო, მშვიდად მოკალათდა. რომაელებმა მტერთან პირისპირ შეტაკებაზე მართლაც უარი თქვეს. მაშინ კატონმა გარშემოვლის სპარსული ფანდი გაიხსენა და ჯარის ერთი ნაწილით მტრისკენ გაემართა. როცა დაკიდებულ აღმართზე ასვლა დაიწყეს, ტყვე გამყოლს გზა დაებნა, გაუვალ და ციცაბო ადგილებში გაეხლართა და ჯარისკაცები სასოწარკვეთილებისა და შიშის წინაშე დააყენა. რაკი ასეთი საფრთხე დაინახა, კატონმა ჯარს უბრძანა ფეხმოუცვლელად შეჩერებულიყო, თვითონ კი თან გაიყოლა მთებზე სიარულში მეტად გამოცდილი ვინმე ლუკიუს მალიუსი და მოუღლედა და თავდაუზოგავად შეუდგა გზის გაგნებას უმთვარო და ყრუ ღამეში. გაბარდული ველური ზეთისხილის ტყის და ციცაბო კლდეების მიღმა არაფერი ჩანდა. ბოლოს ერთ ბილიკს მიადგნენ და რაკი იფიქრეს, იგი მტრის ბანაკამდე ჩაღიოდა, კალიდრომონის²² ყოველმხრივ ხილვად მწვერვალებზე გამოსაცნობი ნიშნები დადგეს. მერმე უკან დაბრუნდნენ, მთელი ჯარი ამ ნიშნებისაკენ წამოიყვანეს, ხსენებულ ბილიკს დაადგნენ და ქვემოთ ჩასვლა დაიწყეს, მაგ-

რამ სულ მალე ბილიკი ზედ ფლატესთან შეწყდა. ჯარი კვლავ დაბნეულობამ და შიშმა შეიპყრო: ვერ მიხვდნენ და ვერც დაინახეს, რა ახლოს იყვნენ მტერთან. მალე დღემ გამოანათა და რაღაც ხმებიც შემოესმათ და ბერძენთა ბანაკიც და კლდეზე მის წინ მდებარე სათვალთვალოც დაინახეს. კატონმა ჯარი აქ შეაჩერა და ბრძანა, მასთან მხოლოდ და მხოლოდ ფირმუმელები²³ მისულიყვნენ, რომელთაც მუდამ სანდო და მამაც მეომრებად თვლიდა. როცა ამათ მიიბრინეს და მის ირგვლივ დაჯარდნენ, კატონმა თქვა: „მტრის ერთი მეომრის შეპყრობა მჭირდება, რათა მისგან შევიტყუო: ვინ არიან სათვალთვალო ადგილზე დაყენებულნი, რამდენნი არიან, როგორია საერთო ჯარის შედგენილობა და როგორაა მომზადებული ჩვენ დასახვედრად. მთელი საქმე ახლა სწრაფ თავდასხმასა და მამაცობაზეა დამოკიდებული. უიარაღო ლომები სწორედ სისწრაფისა და შემართების წყალობით გაბედულად ესხმიან თავს მხდალ ცხოველებს!“ როგორც კი თქვა კატონმა ეს, ფირმუმელები დუყოვნებლივ კისრისტეხით დაეშენენ მთის ფერდობზე, მოულოდნელად დაესხნენ თავს სათვალთვალოს მზირებს, დააფრთხეს და მიმოფანტეს ყველა, გარდა ერთისა, რომელიც თავის იარაღით გაიტაცეს და კატონს ჩააბარეს. ტყვემ აუწყა: მთავარი ძალები და მათთან ერთად მეფეც ვიწრობებში არიან ჩამსხდარნი, ხოლო ამ ქედს ექვსასამდე დარჩეული ეტოლიელი მეომარი იცავსო. კატონმა ასეთი მცირერიცხოვანება და უდარდებლობა ზიზღისა და აბუჩად აგდების ღირსად ჩათვალა. მახვილი ყველაზე უადრეს იშიშვლა და ბუკის ცემითა და ყიჟინით რომაელები მტრისკენ წაამართა, როგორც კი დაინახეს ციცაბო ფერდობებიდან იერიშზე წამოსული რომაელები, ეტოლიელი მზირები მყისვე დიდი ბანაკისაკენ გაიქცნენ და იქაურობა შფოთითა და განგაშით აავსეს.

14. ამასობაში მტრის სიმაგრეებზე იერიშის მისატანად მანიუსიც დაეშვა ქვემოთ და მთელი თავისი ძალები ვიწრობებისაკენ გადაისროლა. ანტიოქეს სახეში ქვა მოარტყეს და კბილები ჩაუშხვრიეს. ტკივილისაგან გამწარებულმა მეფემ ცხენი უკუსაქცევად შეაბრუნა. მისი ჯარის არც ერთი ნაწილი არ გამკლავებია რომაელთ: მიუხედავად იმისა, უგზო-

ბის და უკვალობის გამო გაქცევის არავითარი საშუალება არ იყო და ღრმა ჭაობებსა და კლდეთა ნაპრალებში ჩაფარდნა ელოდათ, ვიწრობებზე გავლით ყველანი ერთბაშად იქაურობას მიაწყდნენ და მტრის მანვილით სიკვდილს ერთმანეთის ამოხოცვა ამჯობინეს. კატონი, ჩანს, ის კაცი იყო, რომელიც საკუთარი თავის ქებისაგან უკან არასდროს იხევდა და აშკარა კვებნასაც არ გაუბრბოდა, რამეთუ მას დიად საქმეთა თანამგზავრად თვლიდა. იმდღევანდელ წარმატებას კატონი მეტისმეტად ბერავს და აზვიადებს. იგი ამბობს: ვინც უცქერდა, როგორ ვერეკებოდი და ვურტყამდი მტერს, ალბათ ფიქრობდა -- კატონი იმდენად არაა დავალებული ხალხის წინაშე, რამდენადაც ხალხი კატონის წინაშეო. თვით კონსული მანიუსიც, გამარჯვებით გულანთებული, გადამეხვია მეც მასავით აღზნებულს, დიდხანს მკოცნიდა და სიხარულით აღტაცებული გაჰყვიროდა: ვერც მე და ვერც მთელი ხალხი ვერ გადაიხდის კატონის მადლიანი საქმის საზღაურსო.

ბრძოლის შემდეგ კატონი თვითონვე დაუყოვნებლივ გამგზავრა რომს გამარჯვების საუწყებლად. იგი მშვიდობით გადავიდა ბრუნდიზიუმში. აქედან ერთ დღეში ტარენტს მიაღწია და კიდევ ზღვით მგზავრობის მეხუთე დღეს რომში ჩავიდა. აქ მან პირველმა გამოაცხადა გამარჯვების ამბავი და ქალაქი ლხენითა და გუნდრუკის კმევის სურნელით აავსო, ხალხის გულში კი იმის ღრმა რწმენით, რომ რომაელებს ძალუძთ მთელი ქვეყნის ზღვა და ხმელის დამორჩილება.

15. აი, ასეთია უმნიშვნელოვანესი წარმატებები კატონის სამხედრო საქმიანობაში. რაც შეეხება პოლიტიკურ მოღვაწეობას; კატონი, ეტყობა, მის ყველაზე ღირსეულ ნაწილად მიიჩნევდა დამნაშავეთა სასამართლოში მიცემასა და მათ მხილებას. თვითონ მრავალი პირი მიუცია პასუხისგებაში, სხვა ბრალმდებლებსაც დახმარებია და არაერთი წაუქეზებია, ბრალმდებლად გამოსულიყვნენ. ამათაგანი იყო, მაგალითად, სციპიონის ბრალმდებელი პეტილიუსი.²⁴ კატონმა, მართალია, ვერ შეძლო გაენადგურებინა სციპიონი, რომელმაც გვარი-შვილობისა და ქეშმარიტი დიდსულოვნების წყალობით ცილისწამება ფეხით გათელა, მაგრამ მისი ძმა, ლუციუსი

სხვა ბრალმდებელთა შემწეობით სასჯელს მიაცემინა: იგი დაჯარიმდა დიდი თანხით ხაზინის სასარგებლოდ. ლუციუსს უქონლობის გამო ჯარიმის გადახდა არ შეეძლო და შეპყრობის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. იგი ძლივძლივობით იხსნა სახალხო ტრიბუნებისადმი მიმართვამ. ვადმოგვეცემენ, რომ კატონი ერთხელ ფორუმზე შეხვედრია სასამართლოდან მომავალ ყმაწვილ კაცს, რომელსაც მიცვალებული მამის მტრისათვის პატივი აუყრია. კატონს ამ ყმაწვილისათვის ხელი ჩამოურთმევია და უთქვამს: სწორედ რომ საჭიროა, გარდაცვლილ მშობლებს მსხვერპლად შეეწიროთ არა ბატონები და თიკნები, არამედ სამართლით დასჯილი მათი მტრების ცრემლებით.

მიუხედავად იმისა, რაც ითქვა, სახელმწიფო მოღვაწეობის ეამს კატონი თვითონაც ვერ გადაურჩა მსგავს ბრალდებათ და მოსალოდნელ საფრთხეს; მტრები მუდამ და მუდამ აბრალებდნენ რაღაცას. ამბობენ, თითქოს ორმოცდაათგზის იქმნა სამართალში მიცემული და ამათგან ბოლოს მამინ, როცა ოთხმოცდამეექვსე წელში იყო გადამდგარიო. სწორედ იმ დროს წარმოუთქვამს ღირსსახსოვარი სიტყვა: ძნელი საქმეა თავი იმართლო სხვა ხალხთან, როცა ცხოვრება სხვებთან ერთად გაქვს გატარებულიო.

სხენებულ ასაკშიც არ შეუწელებია: დავა და კამათი მტრებთან. ოთხი წლის შემდეგ, ოთხმოცდაათ წელს მიღწეულმა, ბრალდებით გაილაშქრა სერვიუს ვალბას წინააღმდეგ. შეიძლება ითქვას, რომ კატონი თავისი ცხოვრებით და საქმიანობით ნესტორივით სამი თაობის მომსწრე იყო.²⁵ და მართლაც, როგორც ითქვა: კატონი სციპიონ უფროსს ედავებოდა. სახელმწიფო საქმეებში და მოესწრო სციპიონ უმცროსს, რომელიც პირველს შვილიშვილად ეკუთვნოდა, ხოლო იყო ძე პავლეის, ვინც პერსევს მაკედონელი დაამარცხა.

16. თავისი კონსულობის ათი წლის შემდეგ კატონმა ცენზორის თანამდებობის მიღება მოიწადინა. ეს არის ყველა საპატიო თანამდებობის მწვერვალი და, ასე ვთქვათ, სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის ასპარეზზე ყველაზე სანატრელის აღსრულება. სხვა მრავალ უფლებასთან ერ-

თად, ცენზორს უფლება აქვს მიჰხედოს მოქალაქეთა პირად ცხოვრებას, მათ ზნეობას. რომაელები ფიქრობდნენ, რომ არც ერთი მოქალაქის ქორწინება თუ ბავშვების დაჩენა, არც ერთი ნირი ცხოვრებისა თუ ლხინის გადახდა არ უნდა დარჩეს განსჯისა და ყურადღების გარეშე მაშინ, როცა ყოველს ძალუძს საკუთარი სურვილისა და არჩევანის მიხედვით იქცეოდეს. რომაელთა აზრით, ყველაზე უკეთ სწორედ ამ შემთხვევებში ჩანს ადამიანის ხასიათი, ვიდრე სააშკარაო და საზოგადო საქმეებში. არავინ რომ განცხრომის წყალობით არ დადგომოდა ცდუნების გზას და არავის არ გადაელახა დადგენილი წესები და ცხოვრების დამკვიდრებული ზნე-ჩვეულებები, რომაელები ირჩევდნენ ორ ზედამხედველს — შემგონებელსა და დამსჯელს — ერთს პატრიციებისაგან და მეორეს პლებეებისაგან. აი სწორედ ამათ ეძახდნენ ცენზორებს. მათ უფლება ჰქონდათ მხედრისთვის ჩამოერთვათ ცხენი ანდა გაეძევებინათ სენატიდან ის, ვინც თავდაუქერელად და უწესოდ ცხოვრობდა. ისინი აფასებდნენ აგრეთვე მოქალაქეთა ქონებას და საცენზორო ნუსხებში ადგენდნენ მოქალაქის ამა თუ იმ გვარისა და წოდებისადმი მიკუთვნილობას. გარდა ამისა, ცენზორის თანამდებობა ბევრ სხვა უფლებასაც ითვალისწინებს. ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ კატონის არჩევას ცენზორის თანამდებობაზე წინ აღუდგა თითქმის ყველა გამოჩენილი და უპირველესი სენატორი. საერთოდ პატრიციუსებს მოსვენებას არ აძლევდა შური, როცა დაბალი წარმომავლობის პიროვნებანი უმაღლეს პატივსა და ძალას აღწევდნენ, თანაც კეთილშობილების შეურაცხყოფად თვლიდნენ. თავის მხრივ ისინიც, ვინც ავ საქმეს სჩადიოდნენ და მამაპაპეულ წესებსა და ადათებს არღვევდნენ, შიშობდნენ, თავს არ დატეხოდნენ კატონის უღმობელი და აუტანელი სიმკაცრე, თუ ძალაუფლებას მიიღებდა. ამიტომ წინასწარ პირი შეკრეს და თანამდებობის დასაკავებლად კატონს დაუპირისპირეს შვიდი მეტოქე, რომლებიც თითქოსდა ლმობიერი და მოწყალე გამგებლობის მოწადინე ხალხს კეთილი იმედებით ხიბლავდნენ. კატონი, პირიქით, არავითარ დათმობაზე არ მიდიოდა, საორატორო ტრიბუნიდან დაუფარავად ემუქრებოდა ავისმქნელებს და დაძაბული ხმით ყვიროდა: ქალაქს გაწ-

მენდა სჭირდებაო. ამასთან ხალხს წინადადებას აძლევდა: თუ სრულ ჭკუაზე ხართ, ყველაზე ალერსიანი კი არა, ყველაზე მკაცრი მკურნალები, სახელდობრ — მე და პატრიციუსთაგანი ვალერიუს ფლაკუსი აგვირჩიეთო. კატონი ფიქრობდა, რომ მხოლოდ ვალერიუს ფლაკუსთან ერთად საიმედოდ მოკვეთდა თავებს, ვით ჰიდრას,²⁶ და ამოშანთავდა განცხრომასა და ფუფუნებას. კატონი ხედავდა, რომ ყოველი სხვა უწესო გზით ცდილობდა თანამდებობის მიღებას, რადგან ეშინოდა მისი წესიერად მოპოვების მაძიებლებისა.

და აი, მაშინ რომის მოსახლეობამ თავი გამოიჩინა როგორც ჭეშმარიტად დიადმა და თავისი დიდებული წინამძღოლების ღირსმა ხალხმა. იგი არ შეუშინდა კატონის გოროზ ხასიათსა და ქედმაღლობას, უკუაგდო პირმოთნე და მლიქვნელური ხერხებით მოქმედი მაძიებლები და ცენზორებად კატონი და ვალერიუს ფლაკუსი აირჩია. ისე ჩანდა, თითქოს კატონი თანამდებობას კი არ მოითხოვდა, არამედ უკვე იყო ამ თანამდებობაზე და ხალხიც მის ყოველ ბრძანებას ემორჩილებოდა.

17. სენატში კატონმა ყველაზე უწინარეს თანამოსაგრე და მეგობარი ლუციუს ვალერიუს ფლაკუსი შეიყვანა, ბევრი სხვა კი მისი შემადგენლობიდან გააძევა; მათ შორის ლუციუს კვინტიუსი, რომელიც შვიდი წლის წინ კონსულად იყო და ამ თანამდებობაზე სახელი გაითქვა უფრო მეტად იმით, რომ ფილიპე მეფის დამძლეველის — ტიტუს ფლალპინინუსის ძმა გახლდათ. მიზეზი განძევებისა ასეთი იყო: ლუციუსს სატრფოდ ჰყავდა აყვანილი ერთი სრულიად ყმაწვილი ბიჭი, რომელსაც არასოდეს თავიდან არ იცილებდა და ლაშქრობათა დროსაც კი თან იახლებდა ხოლმე. ეს ბიჭი ისეთ პატივში იმყოფებოდა და ისეთი ძალა და გავლენა ჰქონდა, რომ ამაში მას ლუციუსის ვერც ერთი უახლოესი მეგობარი და ნათესავი ტოლს ვერ დაუდებდა. ნაკონსულარმა ლუციუსმა საგამგებლოდ მიიღო ერთი მხარე.²⁷ აი, სწორედ იქ, ლხინის ეამს, სუფრასთან ჩვეულებისამებრ მას გვერდით მხარეთმძოზე წამოწოლილმა ყმაწვილმა პირფერობა დაუწყო თავის პატრონს, რომელიც ღვინით იყო შე-

ზარზოშებული და ყველაფერზე ადვილად დჯსაყოლიებელი. „მე — ეუბნებოდა ყმაწვილი — ისე მიყვარხარ, რომ შენსკენ გამოვეშურე, თუმცაღა შინ — რომში დანიშნული იყო გლადიატორების ბრძოლა, რაც ჭერ არასოდეს მიხილავს, არადა, ძალზე მსურს ვნახო, ვით კლავენ კაცსო“ ლუციუსმა ალერსზე ალერსით უპასუხა: „მაგის დარდს შენ როგორ დაგიტოვებ, ახლავ აგისრულებ საწადელს!“ მან ბრძანა ლხინზე ერთი ვინმე სიკვდილმისჯილთაგანი მიეყვანათ და მის გვერდით ცულით შეიარაღებული ჯალათი — ლიქტორი დამდგარიყო. ამის შემდეგ ლუციუსმა თავის სატრფოს ჰკითხა, სურდა თუ არა კაცისკვლა ეხილა და როცა ბიჭმა თავისი სურვილი დაუდასტურა, ბრძანება გასცა, განწირულისათვის თავი მოეკვეთათ. ბევრი ვინმე ასე გადმოგვეცემს ამ ამბავს, ციცერონს თავის დიალოგში „სიბერის თაობაზე“²⁸ თვითონ კატონი გამოჰყავს მთხრობელად; ლივიუსი კი გვაუწყებს: ის დასჯილი კაცი მტრის მხარეზე გადასული გალელი იყო და იგი ჯალათმა — ლიქტორმა კი არა, თვითონ ლუციუსმა მოაკვდინა საკუთარი ხელით დამას ერთ თავის სიტყვაში კატონი აღწერსო.²⁹

როცა კატონმა ლუციუსი სენატიდან გააძევა, მეტად შეწუხებულმა ძმამ ჩივილით ხალხს მიმართა და მოითხოვა, კატონს გაძევების მიზეზი აეხსნა. კატონმაც აიღო და რომაელებს ხსენებული ლხინის ამბავი მოუთხრო. ლუციუსი ყველაფერს უარყოფდა, ხოლო როცა კატონმა ასეთ შემთხვევაში საჭირო გირაოს გადახდა დააკისრა, ამაზეც უარი განაცხადა. მაშინ აშკარა გახდა, რომ იგი სამართლიანად იყო დასჯილი. მცირე ხნის შემდეგ თეატრში გამართულ სანახაობაზე ლუციუსმა გვერდი აუარა საკონსულო ადგილს და, ბევრად მოშორებით, სადღაც ზემოთ დაჯდა. ხალხს იგი შეეცოდა, ყოინით მიმართა ქვემოთ, თავის ყოფილ ადგილზე ჩამოსულიყო: ამით რომაელებმა მისი სახელის აღდგენა და მომხდარი ამბის დავიწყება სცადეს.

კატონმა სენატიდან გააძევა აგრეთვე საკონსულოდ გამზადებული მანილიუსი იმიტომ, რომ ამან დღისით-მზისით, თავისი ქალიშვილის თვალწინ, ცოლი გადაკოცნა. თვითონ კატონი, მისივე სიტყვით, ცოლს არასოდეს არ აძლევდა უფლებას მას შემოჰხვეოდა, გარდა დიდი ქეჩა-ქუხილის ჟა-

მისა. ამის გამო ხუმრობით ამბობდა თურმე: ნეტარა: ვარ მა-
შინ, როს იუპიტერი დაიქუხებსო.

18. კატონით უკმაყოფილების ერთი მიზეზი ისიც იყო, რომ მან სციპიონის ტრიუმფგადახდილ ლუციუსს ცხენი ჩა-
მოართვა. ყველამ იგრძნო, რომ ეს მან გარდაცვლილ სცი-
პიონ აფრიკელის ხსოვნის შეურაცხყოფისათვის გააკეთა.

ძალიან ბევრს კატონმა მეტისმეტად აწყენინა ფუფუ-
ნების შევიწროებით. რაკილა მისი პირდაპირი აღმოფხვრა
შეუძლებელი იყო, ვინაიდან ამ სენით დაავადებული და
წამხდარი გახლდათ მრავალი მოქალაქე, კატონმა შემოე-
ლით გზას მიმართა და ძალდატანებით მიადგინა იმას, რომ
ათასხუთას დენარიუსზე ძვირადღირებული ტანისამოსი, ეტ-
ლი, ქალის სამკაული და საოჯახო ავეჯეულობა თავის ფას-
ზე ათგზის მეტად გაძვირებულიყო. იგი ფიქრობდა, ხსენე-
ბულ საგანთა დიდი ფასი დიდი გადასახადის წყარო იქნე-
ბოდა. გარდა ამისა, ყოველი ათასი ასისის³⁰ შემცველი შე-
მოსავლის ხარკი სამი ასით გაზარდა, რათა მძიმე გადასა-
ხადით შეწუხებულ მდიდარ მოქალაქეებს, რომლებიც ხე-
დავდნენ, წესიერ და მოკრძალებულ რომაელებს თავისი
ქონების შესაბამისად ხაზინაში მცირე შესატანი შექქონ-
დათ, ხელი აეღოთ ფუფუნებაზე. კატონზე განრისხებულნი
იყვნენ ისინიც, ვინც ფუფუნებისათვის დიდ გადასახადს
იხდიდნენ და ისინიც, რომლებმაც მძიმე ხარკის გამო უა-
რი თქვეს ფუფუნებასა და განცხრომაზე. მართლაც, სიმ-
დიდრით თავის გამოჩენის დაბრკოლებას მრავალი თვით
სიმდიდრის აღკვეთად თვლის; ჩვეულებრივ თავი მოაქვთ
ხოლმე ზედმეტი ქონებით და არა აუცილებელით. ფილსო-
სოფოს არისტონს ყველაზე მეტად ის ანცვიფრებდა თურ-
მე, რომ ზედმეტი სიმდიდრის პატრონი იმაზე ბედნიერად
მიაჩნიათ, ვინც აუცილებელი და საჭირო ქონებით გრძნობს
თავს კმაყოფილად. სკოპას თესალიელს³¹ ერთმა მეგობარ-
თაგანმა მისთვის არცთუ მაინცადამაინც საჭირო ნივთი სთხო-
ვა და თან უთხრა: ამით არაფერს აუცილებელსა და სასარ-
გებლო რამეს არ გთხოვო: სკოპასმა ასე უპასუხა თურმე:
„მე სწორედ ამ უსარგებლო და ზედმეტი ნივთებით ვარ
ბედნიერი და მდიდარი“. სიმდიდრის წყურვილი ადამია-

ნის არავითარ ბუნებრივ წადილთან არაა დაკავშირებული; იგი საყოველთაოდ გავრცელებული აზრისა და გარე სამყაროს ნაყოფია.

19. საყვედურების მიუხედავად, კატონი კი არ ამცირებდა, არამედ კიდევ უფრო მეტად ძაბავდა თავის გულმოდგინეობასა და სიფიცხეს. მან ბრძანა: გადაეკეტათ არხები, რომელთა მეშვეობითაც საზოგადო სადინარიდან წყალი საკუთარ სახლებსა და ბაღებში ჰქონდათ შეყვანილი და დაეხრიათ და აეღოთ ყველა შენობა, რომლებიც კერძო მამულების საზღვრებიდან საერთო-სახალხო მიწაზე გამოდიოდა. კატონმა შეამცირა სანარდო სამუშაოთა ქირა და უმაღლეს საზღვრამდე აიყვანა საბაჟო გადასახადები. ყველაფერმა ამან მისადმი დიდი ზიზლი გამოიწვია. მის წინააღმდეგ თავის მომხრეებთან ერთად სენატში გამოვიდა ტიტუსი და გააუქმებინა ტაძრებისა და საზოგადო საქმეებისათვის კატონის მიერ დადებული საიჯარო ხელშეკრულებები, ვითარცა საზარალო. ამასთანავე ტიტუსმა წააქეზა ყველაზე თავხედი სამხედრო ტრიბუნები, კატონი სახალხო სამართალში მიეცათ და ორი ტალანტით დაეჯარიმებინათ. მრავალი წინააღმდეგობა შეხვდა კატონს ბაზილიკის მშენებლობის დროს, რომელიც საზოგადო ხარჯზე ააგო ფორუმზე კურიის უკან³² და „პორციუსის ბაზილიკა“ უწოდა.

ეტყობა, ხალხი მაინც კმაყოფილებით შეეგება კატონის ცენზორობას. ჯანსაღობის ტაძარში ქანდაკებაც კი დაუდგეს, რომლის წარწერაშიც მისი ლაშქრობანი და ტრიუმფი კი არ იყო მოხსენიებული, არამედ ნათქვამი იყო შემდეგი — მოვატან თარგმანს: „დაედგა იმის აღსანიშნავად, რომ ცენზორად მყოფმა სასარგებლო შეგონებებით, ბრძნული დარიგებებითა და მოძღვრებით კვლავ ფეხზე დააყენა სიავისაკენ მიდრეკილი და შერყეული რომაელთა სახელმწიფო“. კატონი უწინ დასცინოდა ხოლმე ქანდაკებათა მოყვარულებს და ამბობდა: ისინი, რომლებიც მეტად ქედმაღლობენ მოქანდაკეთა და მხატვართა ქმნილებებით, ვერ ამჩნევენ, ყველაზე საუკეთესო ჩემს გამოსახულებას, მოქალაქენი რომ გულსა და სულში ატარებენო. როცა მას გაკვირ-

ვებით ეკითხებოდნენ: ბევრ უღირსს რომ ქანდაკებები აქვთ დადგმული, შენ რატომ არ დაგიდგესო? კატონი ასე უპასუხებდა: „ბევრად მიჯობს, მკითხონ, თუ რატომ არ დგას ჩემი ქანდაკება, ვიდრე ის, თუ რატომ დგას?“ საერთოდ კი კატონის აზრით, კარგი მოქალაქე ქება-დიდებას არ უნდა აპყვეს, თუ ეს საზოგადო საქმისათვის სასარგებლო არაა. მიუხედავად ამისა, იგი ყველაზე ხშირად იქებდა თავს: ამაცობდა, მაგალითად, იმით, რომ ცხოვრებაში შეცდომის ჩამდენნი მამხილებლებს ეუბნებოდნენ: „ხმაოდ გვისაყვედურებთ, ჩვენ ხომ კატონები არა ვართ!“ ამაცობდა იმითაც, მისთა საქმეთა ხელმოცარულ მიმბაძველებს „უბედო კატონებს“ რომ ეძახდნენ და იმითაც, ძნელბედობის უამს რომ სენატის მხერა მისკენ იყო მიმართული, ვით ზღვაოსნობაში მესაჭისაკენ და ხშირად, თუ სხდომას არ ესწრებოდა, სახანჯებო საქმეს რომ სენატი ამის გამო გადადებდა. ეს რომ ასე იყო, მაშინ კატონს სხვებიც ემოწმებინან. ცხოვრების ნირის, მჭევრმეტყველებისა და ხანდაზმული ასაკის გამო კატონის გავლენა რომის სახელმწიფოში, მართლაც, დიდი გახლდათ.

20. კატონი იყო კარგი მამაცი, მეუღლის კეთილი კაციც და ბეჯითი მეურნეც; ოჯახზე მზრუნველობას დასდრროს არ თვლიდა უმნიშვნელო და რაღაც ზედმეტ საქმედ. ამიტომ, ვგონებ, ურიგო არ იქნება ამის თაობაზეც მოვეყვეთ. ცოლად კატონმა შეირთო არამდიდარი, მაგრამ კეთილშობილური წარმომავლობის ქალი. მართალია, სიმდიდრესაც და კეთილშობილებასაც — ორივეს დიდი მნიშვნელობისა და ღირსების ძალად თვლიდა, მაგრამ ფიქრობდა, კეთილშობილური წარმომავლობის ცოლი სამარცხვინო საქმეს ყოველთვის განერიდებოდა და მეუღლის კეთილი შეგონებების მეტად მორჩილი იქნებოდა. კატონი ამბობდა: იმას, ვინც ცოლს ან ბავშვს სცემს, წმიდათაწმიდაზე აქვს ხელი აღმართულიო. იგი კარგი ქმრის სახელს დიდი სენატორის სახელზე უფრო საპატიოდ მიიჩნევდა. ძველი დროის ბრძენი სოკრატე ყველაზე უფრო მეტ აღფრთოვანებას იმით იწვევდა მასში, რომ მთელი ცხოვრების მანძილზე ლმობიერად და ნაზად ექცეოდა თავის ანჩხლ ცოლსა³³ და გონებაჩლუნგ შვილებს.

როცა კატონს ვაჟი შეეძინა, მისთვის არ არსებობდა ისეთი აუცილებელი საქმე, გარდა სახელმწიფოებრივი მოვალეობისა, რომლის გულისთვისაც ცოლის გვერდით არ ყოფილიყო, როცა იგი ჩვილს აბანავებდა და ჩვრებში ახვევდა. ეს ქალი ბავშვს საკუთარი რძით ზრდიდა; ხშირად მონების ბაღლებსაც მიიკრავდა მკერდზე და აწოვებდა, რათა ასეთი ერთობლივი გამოზრდით თავისი შვილისადმი კეთილგანწყობილება და ერთგულება იმთავითვე შთანერგოდათ. როცა ბიჭი წამოიზარდა, კატონმა ანბანის სწავლა თვითონ დააწყებინა, თუმცა ჰყავდა მონა — გამოცდილი მასწავლებელი, სახელად ბილონი, რომელიც მრავალ მოზარდს ასწავლიდა. კატონი ამბობდა: „არ ივარგებს, ხანდახან ზანტი სწავლისათვის მონამ ჩემი შვილი ლანძლოს და მას ყური აუწიოს, არც ის — პირველი ცოდნისათვის ჩემი მემკვიდრე მონისგან იყოს დავალებული“. კატონი თვითონ თავისი შვილისათვის წერა-კითხვის, კანონებისა და ტანვარჯიშის მასწავლებელი. მანვე შეათვისა ყრმას არა მარტო შუბის ტყორცნა, მძიმე იარაღთა ბრძოლა და ცხენოსნობა, არამედ კრივიც, სპარტანოსის ატანაც და მღელვარე და მორევიანი ღაშთარის ცურვით გადალახვაც. კატონი ამბობს, რომ შეთხზა და საკუთარი ხელით მთავრული ასოებიც დაწერა ისტორია,³⁴ რათა ვაჟიშვილს იმთავითვე გაეცნო მისთვის სასარგებლო საქმენი და ქცევანი წინაპრებისა. შვილთან ბილწსიტყვაობას ისევე ერიდებოდა, ვით წმინდა ქალწულებთან, რომელთაც ვესტას ასულებს ეძახიან. კატონი არასოდეს არ ბანაობდა თავის ყმაწვილთან ერთად. როგორც ჩანს, ეს რომაელთა საერთო წესი იყო. სიმამრი, მაგალითად, ნიძესთან ბანაობას ერიდებოდა, რამეთუ ერცხვინებოდა მის თვალწინ ტანზე გახდა და გაშიშვლება. რომაელებმა გაშიშვლება ბერძენებისაგან ისწავლეს, მერმე კი თავის მხრივ თვითონ ასწავლეს ბერძენებს ქალებთანაც კი გაეხადათ ტანთ. კატონის მთელი ძალ-ღონე იქითკენ იყო მიმართული, რომ შვილი თავისი წვრთნით სიკეთისაკენ მიედრიკა. ყმაწვილი მეტად ბეჯითი, ბუნებით თანდაყოლილი გამგონე სულის მქონე, მაგრამ აგებულებით სუსტი და ნაზი აღმოჩნდა; ამის გამო მამამისი აღზრდაში ძალზე მკაცრ და შემზღულდველ ხერხებს აღარ მიმართავდა. მიუხედავად ამისა, ვაჟი მამაცი გა-

მოდგა ლაშქრობებში და პავლუსის სარდლობით შესანიშნავად იბრძოდა პერსევის წინააღმდეგ. ამ ბრძოლაში ძლიერი დარტყმით, თუ იმის გამო, რომ ხელი გაუოფლიანდა, მახვილი დაუეარდა. შეწუხებულმა საშველად თავისიანებს უხმო და მათთან ერთად კვლავ ეკვეთა მტერს. გააფთრებული ბრძოლით და დიდი ძალისხმევით გაიკაფა გზა და, როგორც იქნა, მიაგნო თავის მახვილს უამრავი იარაღისა და დახოცილი მტრისა და მეგობრების დახვავებულ გროვაში. სარდალი პავლუსი აღფრთოვანებული იყო თურმე ყმაწვილი კაცის მამაცობით, ხოლო კატონმა, როგორც გადმოგვცემენ, შვილს გაუგზავნა წერილი, რომელშიაც დიდად შეუქო მახვილის დასაბრუნებლად გამოჩენილი თავმოყვარეობა და თავდადება. შემდგომში კატონის ვაჟმა ცოლად შეირთო პავლუსის ასული ტერცია, სციპიონის დაი და თავისი ღირსებისა და მამამისის სახელის წყალობით ესოდენ დიადი გვარის ოჯახში შედგა ფეხი. აი ასეთი ღირსეული შედეგი მოიტანა კატონის მზრუნველობამ შვილის აღზრდაში.

21. კატონს მრავალი მონა ჰყავდა. ტყვეთაგან უპირატესად ყველაზე ახალგაზრდებს ყიდულობდა, ვინაიდან მათი გამოზრდა და გაწვრთნა ისეთივე იოლი იყო, ვით ლეკვებისა და კვიცთა. არც ერთი მონათაგანი კატონის ან მისი მეუღლის დავალების გარეშე სხვის სახლში არ შევიდოდა. თუ ვინმე მათ რომელიმე მონას ჰკითხავდა: რასა იქმს კატონიო, „არ ვიცის“ გარდა არაფერს უპასუხებდა. ყოველ მონას ოჯახში რაიმე საჭირო საქმე უნდა ეკეთებინა, ანდა ძილისათვის მიეცა თავი. კატონი კმაყოფილი იყო, თუ მონები კარგად გამოიძინებდნენ: მუდამ ფხიზლად მყოფებზე გაცილებით მშვიდნი სწორედ ესენი არიან, რამეთუ ნებისმიერ საქმეს ბევრად უკეთ ასრულებენ ძილგამოვლილნი, ვიდრე ძილმოკლებულნიო. მისი აზრით, აფროდიტესეული მისწრაფებანი მონების თავქარიანობისა და დაუდევრობის წყარო იყო, ამიტომ, განსაზღვრული საზღაურის გადახდის შემდეგ, მათ ნებას რთავდა შინაურ მსახურ ქალებს დაკავშირებოდნენ, სხვა ქალებთან დაახლოებას კი სასტიკად უკრძალავდა.

თავდაპირველად, როცა ჯერ კიდევ ღარიბი კაცი იყო

და სამხედრო სამსახურს ეწეოდა, პირის გემოს გამო არასდროს გული არ მოსდიოდა და კუჭის ამოყორვის მიზეზით მსახურთან დავას სამარცხვინოდ მიიჩნევდა. მერმე კი, როცა წელში გასწორდა და განძს განძი დაუმატა, მეგობრებისა და თანამმართველთათვის გამართულ პურობათა შემდეგ მათრახით სჯიდა ყოველს, ვინც სტუმრებს დაუდევრად მოემსახურა ანდა სუფრის გაწყობას რამე დააკლო. მონათა შორის ჩამოვარდნილ შფოთსა და ერთმანეთში ატეხილ დავას ყოველთვის ხელს უწყობდა, რადგან მათი ერთსულოვნება და თანხმობა საექვო და საშიშ საქმედ მიაჩნდა. მონას, რომელიც დანაშაულისათვის სიკვდილით დასჯას იმსახურებდა, მხოლოდ მას შემდეგ სჯიდა, როცა დანარჩენი მონებიც გადაწყვეტდნენ, რომ დამნაშავე უნდა მომკვდარიყო.

ქონებას კატონი მთელი სიბეჯითით აგროვებდა და თან ფიქრობდა, მიწათმოქმედება დროის გასატარებელი საამო საქმე უფრო იყო, ვიდრე შემოსავლის წყარო. იგი მტკიცე და საიმედო საგანთათვის აბანდებდა თანხებს: ყიდულობდა წყალსაცავებს, თბილ წყაროებს, მატყლის დასამუშავებელ სახელოსნოებისათვის ვარგის ადგილებს და საძოვრიან და ტყიან ნოყიერ მიწებს. ყოველივე ამით მას დიდძალი ფული შემოსდიოდა და კიდევ ამბობდა: თვით იუპიტერს არ ძალუძს ჩემს შეძლებას ვნება მიაყენოსო. ეწეოდა მევახშეობას და ამ საქმეში ხშირად ბილწ ხერხებს იყენებდა. ასეთი იყო, მაგალითად, სესხის გაცემა გემების დაწინდვით. მსესხებელთ მოუწოდებდა ერთ ჯგუფად გაერთიანებულიყვნენ და როცა ჯგუფში ორმოცდაათი კაცი და ამდენივე გემი აღმოჩნდებოდა, მათთან ერთად სასაქმოდ და სანაოსნოდ მიჩენილი აზატის კვინტიონის მეშვეობით მთელი მათი შემოსავლის ერთ წილს იღებდა. რაკი ჯგუფის მთელი შემადგენლობისათვის მოსალოდნელი საფრთხე უმნიშვნელო იყო, შედარებით მცირე სესხს უდიდესი მოგება მოჰქონდა. კატონი სესხს მონებსაც აძლევდა. ესენი ამ ფულით ბიჭებს ყიდულობდნენ, კატონისვე ხარჯზე წვრთნიდნენ და ერთი წლის შემდეგ ჰყიდდნენ. ზოგიერთ მათგანს კატონი თვითონვე იტოვებდა იმ ფასად, რასაც ყველაზე ხელგაშლილი მყიდველი გადაიხდიდა. ასეთ საქმიანობას შვილსაც აჩვენებდა და ეუბნებოდა: ქონებისათვის რისამე მოკლე-

ბა ქვრივი დედაკაცის საქმეა და არა ვაჟკაცისო. თავისი აზრი კატონმა უფრო მკვეთრად და გაბედულად ასე გამოთქვა: აღფრთოვანების ღირსია და ღვთაებრივი ის კაცი, ვინც თავის შემდეგ მეტ განძს დატოვებს, ვიდრე შემკვიდრეობით ჰქონდა მიღებული.

22. კატონი უკვე სიბერეში იყო შესული, როცა ათენიდან რომში ელჩები ჩამოვიდნენ. ესენი იყვნენ ფილოსოფოსები — პლატონისგული აკადემიის წარმომადგენელი კარნეადე და სტოელი დიოგენე. მათ უნდა გამოეთხოვათ ხუთასი ტალანტის შემცველი ჯარიმის გაუქმება, რომელიც ათენელ ხალხს დაუსწრებელი წესით დაადეს სიკიონელებმა ოროპელთა საჩივრის საფუძველზე. ყველაზე განათლებული რომაელი ახალგაზრდები მყისვე მიაწყდნენ ფილოსოფოსებს და ალტაცებით უსმენდნენ მათ. განსაკუთრებულ პატივში იყო კარნეადე, რომლის სიტყვის ძალაც და ამ ძალის კიდევ უფრო მეტი სახელიც ცოდნას მოწყურებულ მსმენელთ იზიდავდა და ქალაქს ექოსავით ეღებოდა. დაირხა ხმა, რომ ბერძენი ვინმე საოცარი ძალის წყალობით ყველას ხიბლავს და იმორჩილებს და ისეთი ცხოველი სიყვარული აღძრა ახალგაზრდებში, რომ ამათ ყველა სხვა გართობა თუ საქმე მიატოვეს და ფილოსოფიის მეტი აღარაფერი ახსოვთო. რომაელებს ეს ამბავი მოეწონათ და სიამოვნებით შესცქეროდნენ ელინური განათლების მისაღებად ყრმათა ლტოლვასა და მათ თავმოყრას ესოდენ სახელგანთქმული ადამიანების გარშემო. კატონი იმთავითვე წყრომით ეკიდებოდა რომში შემოჭრილ მისწრაფებას განყენებული და ჰვრეტიითი აზროვნებისაკენ; შიშობდა, ახალგაზრდებს ამისაკენ არ მიედრიკათ თავისი პატივმოყვარული ზრახვანი და მჭევრმეტყველების ღირსება ჩვეულებრივ საქმეებსა და სამხედრო სამსახურზე მაღლა არ დაეყენებინათ. როცა ქალაქში ფილოსოფოსთა სახელი სულ უფრო და უფრო გავრცელდა და მათი პირველი სიტყვა სენატისადმი სხდომას წინასწარ აღებული ნებართვით გადაუთარგმნა გამოჩენილმა კაცმა გაიუს აცილიუსმა, კატონმა გადაწყვიტა, წესიერების დაცვით ქალაქიდან გაესტუმრებინა ყველა ჩამოსული ფილოსოფოსი. მერმე სენატში გამოვიდა და გაკიცხა თავკა-

ცემა იმის გამო, რომ ქალაქში ხანგრძლივად და უსაქმოდ ზის ისეთ პირთაგან შემდგარი ელჩობა, რომელთაც ძალუძთ და-
არწმუნონ ყველანი ყველაფერში, რაშიც მოისურვებენ; „სა-
ჭირია, — ვანაცხადა კატონმა, — სასწრაფოდ განესაჯოთ
ელჩების თხოვნა და მივიღოთ სათანადო გადაწყვეტილება,
რათა ესენი თავიანთ სკოლებში დაბრუნდნენ და ელინთა შვი-
ლებთან გამართონ მსჯელობა, ხოლო რომაელმა ახალგაზრ-
დებმა უწინდებურად „კანონთა ხმასა და ხელისუფალთ უს-
მინონ!“

23. ეს მან გააკეთა არა კარნეადეს სიძულვილით, რო-
გორც ამას ზოგიერთი ვარაუდობს, არამედ საერთოდ ფი-
ლოსოფიის გასაკიცხად და რაღაც პატივმოყვარეობის გა-
მო მთელი ბერძნული აღზრდა-განათლების ლაფში ამოსას-
ვრელად. აკი სოკრატეზე ამბობდა: ეს ყბედი ყოველნაირი
ხერხით ცდილობდა ხელი გამოეღო და სამშობლოზე ტირა-
ნული ბატონობის უფლება მოეპოვებინა; საამისოდ ზნეობას
რყვნიდა და მოქალაქეებს კანონთა საწინააღმდეგო აზრებს
უნერგავდაო. კატონი დასცინოდა ისოკრატეს³⁵ მოძღვრება-
საც: მის სკოლაში მოწაფენი ბერდებოდნენ, რათა აქ შექე-
ნილი ცოდნა და კამათის ხელოვნება მერმე ჰადესში მინოს-
თან გამოეყენებინათო.³⁶ შვილთან საუბარში ყოველივე ბერ-
ძნულს სახელს უტეხდა და მოხუცებულობით გულზე მო-
სული ძალალი ხმით წინასწარმეტყველებდა: ელინური განათ-
ლებას შემოტანით რომაელები საკუთარი სახელმწიფოს
ძლიერებას დაამზობენო. მაგრამ დრომ დაამტკიცა ამ ავი მის-
ნობის ამაოება: რომმა უდიდეს წარმატებებს მიაღწია, თუმ-
ცა მთლიანად გაიშინაურა ელინური აღზრდა-განათლება.

კატონს სძაგდა არა მარტო ბერძენი ფილოსოფოსები,
არამედ რომში მოღვაწე ბერძენ ექიმებსაც ექვის თვალთ
უყურებდა. როგორც ჩანს, კატონს გაგონილი ჰქონდა ჰი-
პოკრატეს სიტყვა, რომელიც ამან პასუხად უთხრა მრავალი
ტალანტის საფასურად მიმპატიებელ სპარსთა მეფეს: ელინ-
თა მტერ ბარბაროსებს არასოდეს სამსახურში არ ჩავეუდ-
გებო. კატონი ირწმუნებოდა: ასეთ ფიცს ყოველი ექიმი
დებსო, — და შვილს ურჩევდა მათგან შორს დაეჭირა თა-
ვი. კატონს თურმე თვითონ ჰქონდა სამახსოვრო ჩანაწერე-

ბი, რომელთა მიხედვითაც თავის სახლში ავადმყოფებს მკურნალობდა და საკვებს უნიშნავდა. არასოდეს არც ერთ დაავადებულს არ აშიმშილებდა. აქმევდა მათ ბოსტნეულს, იხვისა და მტრედის ხუნდის ან კურდღლის ხორცს. ასეთი საკვები სნეულთათვის მსუბუქია და სასარგებლო; ოღონდ, ეს არის, ხშირ სიზმრებს იწვევსო. მკურნალობის ამ ხერხით და ასეთი საკვებით შეეუნარჩუნე ჯანმრთელობა საკუთარ თავსაც და შინაურებსაცო, — ამბობდა იგი.

24. ამ საქმეში, ეტყობა, კატონს მთლად არ გაუმართლდა: მან დაკარგა ცოლი და ვაჟიშვილიც. თვითონ კი ჯანმრთელი და ურყევი ძალ-ღონის სხეულის პატრონმა ბევრს აჯობა გამძლეობით და ღრმა სიბერეშიც ქალთან კავშირსაც კი განაგრძობდა და მიუხედავად თავისი ასაკისა, დაქორწინდა კიდევ. ეს ასეთნაირად მოხდა. ცოლი რომ გარდაეცვალა, ვაჟიშვილს ცოლად შერთო პავლუსის ასული, სციპიონის დაი, თვითონ კი, დაქვრივებული, ცხოვრობდა მსახურ გოგოსთან, რომელიც მასთან ჩუმ-ჩუმად დადიოდა. პატარა სახლში, სადაც კატონის გვერდით პატარძალი ცხოვრობდა, ეს ამბავი შეუძინეველი როდი დარჩა. ერთხელ, როცა იმ გოგომ ამაყად ჩაუარა ახალგაზრდა ცოლ-ქმარის საძინებელ ოთახს, მოხუცმა კატონმა შენიშნა, რომ ვაჟიშვილმა უსიტყვოდ, მაგრამ ზიზლით შეავლო თვალი მსახურს და ზურგი შეუბრუნა. კატონი მიხვდა შვილის და რძლის წყრომას, მაგრამ საყვედური არ უთქვამს, არც ვინმე გაულანძლავს და, ჩვეულებისამებრ მეგობართა თანხლებით ფორუმზე ჩავიდა. აქ იგი შეხვდა ერთ თავის ყოფილ მონას, ვინმე სალონიუსს, რომელიც მასთან გადამწერლად მსახურებდა და ყველას გასაგონად ჰკითხა: ქალიშვილი თუ გაათხოვეო? იმან უპასუხა: თქვენი რჩევის გარეშე მაგ საქმეს, აბა, როგორ გავაკეთებდიო. მაშინ კატონმა უთხრა: „აი, მე უკვე გამოგიძებნე შესაფერი სასიძო, მაგრამ, ვფიცავ იუპიტერს, ვშიშობ, მისმა ასაკმა არ შეგაშფოთოს; ძალზე ბებერია, თორემ სწავფრივ არაფერი აქვს დასაწუნი“. სალონიუსმა უპასუხა: სწორედ თქვენ. გმართებთ ამ საქმეზე იზრუნოთ და ვისაც შეარჩევთ, იმას მისცეთ ჩემი გოგო: იგი ხომ თქვენი მოახლეა და თქვენი მფარველობა სჭირდებაო. კატონს აღარ

დაუყოვნებია და პირდაპირ გამოუცხადა: მე თვითონ ჩემთვის გთხოვ ქალიშვილსო. ამის გამგონე სალონიუსს, რაღა თქმა უნდა ელდა ეცა: ცალკერძ იმის გამო, რომ კატონი ასეთ ასაკში ცოლის შერთვას ლამობდა, ცალკერძ კი იმის გამო, რომ კონსულისა და ტრიუმფატორის ოჯახთან დაპოყვრება უწევდა. მაგრამ, როცა დაინახა, კატონი არ ხუშრობდა, ხალისით დაეთანხმა და როგორც კი ჩავიდნენ ფორუმზე, მყისვე გამოაცხადეს ნიშნობა. დაიწყო თუ არა საქორწინო მზადება, ვაჟიშვილმა ნათესაეების თანხლებით კატონს ჰკითხა: განა რა გისაყვედურე, ან რა გაწყენინე, ოჯახში დედინაცვალი რომ შემოგყავსო? კატონმა ბეჯითად შესძახა: „აბა, რას ამბობ, შვილო! შენგან სიკეთის მეტი არა ვიცი რა და საყვედურიც არ მომისმენია. მინდა კიდევ ვიყოლიო შვილები და სამშობლოს შენისთანა მოქალაქეები დავუტოვო“. ამბობენ, ასეთი აზრი ადრე ათენელთა ტირანმა პისისტრატემ გამოთქვაო. მას მოსწრებული შვილები ჰყავდა, როცა კვლავ დაქორწინდა არგოლიდელ ტიმონასაზე, რომლისგანაც იოფონტი და თესალე ეყოლაო.

მეორე ქორწინების შედეგად კატონს შეეძინა ვაჟი, რომელსაც დედის საწარმომავლო სახელი სალონიუსი დაარქვეს. უფროსი შვილი კი პრეტორის თანამდებობაზე გარდაიცვალა. თავის თხზულებებში კატონი ხშირად მოიხსენიებს მას როგორც ღირსეულ კაცს. ამბობენ, კატონმა მშვიდად და ფილოსოფიური სიბრძნით გადაიტანა უბედურება და ამის გამო სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა ოდნავადაც არ შეუსუსტებია. სახელმწიფო საქმიანობას მუდამ აღსასრულებელ მოვალეობად თვლიდა და სიბერის მიზეზით საზოგადო სამსახურის გრძნობა არ განელებია, როგორც ეს მერმე ლუციუს ლუკულუსსა და მეტელუს პიუს დაემართათ.³⁷ არც უფრო ადრე მოღვაწე სციპიონ აფრიკელისათვის მიუბამავს, რომელმაც, როგორც კი იგრძნო თავისი დიდებისადმი აღძრული შური, ხალხს ზურგი შეაქცია და დანარჩენი სიცოცხლე უმოქმედოდ გაატარა. ვით დიონისიოსი დაარწმუნა ვილაცამ თავის დროზე: ეველაფერს სჯობს ბოლომდე ტირანად დარჩენა და ისე სიკვდილიო. კატონიც ეველაზე უკეთეს საქმიანობად სიბერეში პოლიტიკურ მოღვაწეობას თვლიდა.

ხოლო როცა თავისუფალ დროს მოიხელთებდა, წიგნების შეთხზვითა და მიწათმოქმედებით იქცევა თავს.

25. კატონი სხვადასხვაგვარი ხასიათის წიგნებს თხზავდა, მათ შორის — ისტორიებსაც. ახალგაზრდობაში მიწათმოქმედებას საჭიროების გამო ეწეოდა. მაშინ შემოსავლის მხოლოდ ორი წყარო — მიწათმოქმედება და ყაირათიანობა მქონდაო, — ამბობს. მერმე კი მიწაზე მუშაობა დროს ატარებინებდა და სულიერ საზრდოსაც ანიჭებდა. მან წიგნიც შეთხზა მიწათმოქმედების თაობაზე. ისე მოწადინებული იყო სხვებისათვის ეჯობნა და თავისთავადობა გამოეჩინა, რომ ამ წიგნში კვერების გამოცხობის და ხილის შენახვის წესებიც კი აღწერა. სოფლად მისი სუფრა გაცილებით უხვი გახლდათ. ასეთ სუფრაზე ყოველთვის იწვევდა ახლო-მახლო მოსახლე მეგობრებს და ხალისიანად ატარებდა. მათთან ერთად დროს. იგი იყო სასიამოვნო და სასურველი მოსაუბრე არა მარტო თანატოლებისათვის, არამედ ახალგაზრდებისთვისაც, რადგან საქმიანობაშიც დიდად გამოცდილი იყო და ბევრა ღირსსახსოვარი რამ წაკითხული და გაგონილი ჰქონდა. პურობას მეგობრების შექმნის ყველაზე უკეთეს საშუალებად თვლიდა. მის სუფრაზე ხშირად გაისმოდა კეთილშობილ და ზნესრულ მოქალაქეთა ხოტბა. უქნარა და ავი კაცის ხსენებას აქ ყველა ერიდებოდა, რადგან კატონი, მასთან პურობის ეამს, ურიგოთა არც კიცხვასა და არც ქებას გასავალს არ აძლევდა.

26. მის სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაში, როგორც ფიქრობენ, დასკვნითი საქმე კართაგენის მოსპობა იყო. კართაგენს საზღვარი მოქმედებით სციპიონ უმცროსმა დაუდო, მაგრამ ომი კართაგენთან რომაელებმა სწორედ კატონის შეგონებით, მისი რჩევა-დარიგებით დაიწყო. შემდეგი მიზეზის გამო. როცა კართაგენლებმა და ნუმიდის მეფე მასანასემ ერთმანეთში ომი დაიწყეს, უთანხმოების მიზეზთა გამოსაძიებლად სენატმა იქ კატონი გაგზავნა.³⁸ მასანასე თავიდანვე რომაელი ხალხის მეგობარი იყო, ხოლო სციპიონის მიერ დამარცხებული, გამგებლობის უფლებას აღკვეთილი და მძიმე ხარკდადებული კართაგენელები რომაელებთან ზავით იყვნენ შეკრულნი. კატონმა კართაგენის ქალაქი იხილა არა

იავარქმნილ და დაკნინებულ ქალაქად, როგორც რომაელებს ეგონათ, არამედ ისეთ სახელმწიფოდ, რომელსაც მრავალი შემართული ვაჟკაცი ჰყავდა, აღსავსე იყო დიდი სიმდიდრით, ყოველგვარი იარაღითა და საომარი აღჭურვილობით, რის წყალობითაც თავს სრულიადაც არ გრძნობდა ძალშემცილებულად. რაკი ასეთი ვითარება ნახა, კატონი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ახლა ნუმიდიელთა და მასანასეს საქმეთა განხილვისა და მოწესრიგების დრო არ იყო. მისი აზრით, თუ რომაელები არ აიღებდნენ იმთავითვე მტრულ და ახლა გაბოროტებულ და დაუჭერებლად გაძლიერებულ ქალაქს, კვლავ უწინდებური საფრთხის წინაშე აღმოჩნდებოდნენ. როგორც კი დაბრუნდა რომში, კატონმა სენატს შეგონება დაუწყო: უწინდელმა დამარცხებებმა და თავდატეხილმა უბედურებამ კართაგენელებს იმდენად ძალა კი არ გამოაცალეს, რამდენადაც გონს მოიყვანეს; შექმნილმა საფრთხემ კი არ დააუძლურა ისინი, არამედ უფრო მეტი საომარი გამოცდილება შესძინა; ნუმიდიელებზე თავდასხმით ისინი რომაელებთან იწყებენ ბრძოლის გამართვას და დაღებული ზავის საფარველით ომის ასატეხად მოხერხებულ დროს ელოდებიანო.

27. ამბობენ, როცა ეს სიტყვები წარმოთქვა ტოგა გადიწია და სენატის იატაკზე საგანგებო ზრახვით ლიბიური ლეღვები გადმოჰყარაო. მათი სიდიდითა და სილამაზით გაკვირვებულ სენატორებს კატონმა უთხრა: აი ასეთ ნაყოფს იძლევა მიწა, რომელიც რომიდან სამი დღის სანაოსნო მანძილზე მდებარეობსო. იგი უკვე აშკარად მოითხოვდა მეტ ძალდატანებასა და ამიერიდან არც ერთ საქმეზე წარმოთქმულ სიტყვას ისე არ დაამთავრებდა, რომ ეს არ დაემატებინა: „ჩემის ფიქრით, კართაგენი არ უნდა არსებობდეს!“³⁹ პუბლიუს სციპიონ ნაზიკა კი პირიქით, როცა ამის თაობაზე შეეკითხებოდნენ, ყოველთვის ამას იმეორებდა: „ჩემის ფიქრით, კართაგენი უნდა არსებობდეს!“ ეტყობა, სციპიონ ნაზიკა კარგად ხედავდა, რომაელი ხალხი რომ ერთობ გადიდგულებული იყო და წარმატებებით გაამაყებული სენატს აღარ ემორჩილებოდა და საითქვანაც საკუთარი ვნებები მოუწოდებდნენ, მთელ სახელმწიფოსაც ჭიუტად იჭითყენ

ეწეოდა. სციპიონ ნაზიკას სურდა, ეს ერთგვარი შიში კართაგენის წინაშე შემაკავებელ ბორკილად დასდებოდა ხალხის ზვიადობას. იგი ფიქრობდა, კართაგენელები, მართალია, იმდენი ძალისა არ იყვნენ, რომაელებს ვერ დაემორჩილებინათ, მაგრამ არც ისეთი უძლურნი ჩანდნენ, მთლად აბუჩად აეგდოთ. კატონსაც ეს აწუხებდა, მაგრამ, მასთან ერთად თვლიდა, რომ მრავალი წარმატებით გაბრუნებულ და დაბნეულ რომაელ ხალხს ემუქრებოდა საფრთხე იმ სახელმწიფოს მხრივ, რომელიც მუდამ დიადი იყო და ახლა გამოფხიზლებულია და დასჯილი თავსდამტყდარ უბედურებათაგან. კატონის აზრით, საჭირო იყო შინაურ შეცოდებათაგან თავის დაღწევამდე რომის მმართველობაზე გარედან ხელყოფის საფრთხე მოესპოთ. ამბობენ, ასეთი დაყენებით კატონმა მიაღწია იმას, რომ დაიწყო მესამე და ბოლო ომი კართაგენის წინააღმდეგ.⁴⁰ კატონი ომის დასაწყისშივე გარდაიცვალა, მანამდე კი იწინასწარმეტყველა, თუ ვინ იქნებოდა ის კაცი, ვისაც ომისათვის საზღვრის დადება ეწერა. ეს კაცი მაშინ ჯერ კიდევ ახალგაზრდა იყო. იგი სამხედრო ტრიბუნად იყო დანიშნული და ბრძოლებში წინდახედულებასა და მამაცობას იჩენდა. როცა რომში ჩამოსული ამბავი მისი წარმატებებისა კატონმა შეიტყო, ეს წარმოთქვა თბ. შვე:

მას შერჩა სიბრძნე, დანარჩენი, ჩრდილებად ეკაწა.⁴¹

ეს სიტყვები სციპიონმა სულ 2-ე საქმით დაამტკიცა.

მეორე ცოლისაგან კატონი დარჩა ვაჟი, რომელსაც, როგორც ვთქვით, სალონიუსი ერქვა; დარჩა აგრეთვე შვილიშვილი გარდაცემული ვაჟისაგან. სალონიუსი პრეტორიაში აღესრულა. მისი ძე მარკუსი კონსული გახდა. იგი იყო თანამემამულეთაგან ზნესრულობით და სახელოვნებით გამორჩეული კაცის — კატონ ფილოსოფოსის პაპა.⁴²

არისტიდესა და კატონის შეთანასწორება

1. ახლა, როცა უკვე აღვწერთ არისტიდესა და კატონის ღირსსახსოვარი ამბები, მათი ცხოვრების საერთო თვალსაზრისით შედარებაში მრავალი და მნიშვნელოვანი მსგავსების გვერდით განსხვავებანი არც თუ ადვილი შესამჩნევია. თუ მსგავსებებსა და განსხვავებებს შედარების დროს

ნაწილ-ნაწილად დავეყოფთ, როგორც ეს პოემის ან სურათის განხილვისას ხდება, უწინარეს ყოვლისა საერთო აღმოჩნდება ის, რომ ორივენი, არისტიდესა და კატონიც, პოლიტიკურ მოღვაწეობაში სრულიად უმნიშვნელო საწყისებიდან აღზევდნენ სიქველისა და ძლიერი ხასიათების წყალობით. არისტიდე გამოჩენილი კაცი გახდა იმ დროს, როცა ათენი ჯერ კიდევ არ განდიდებულიყო და ხალხის წინამძღოლთა და სტრატეგოსთა ზომიერი და თანაბარი ქონება თვითონ არისტიდეს შეძლებას ბევრად არ აღემატებოდა. უმაღლესი რანგისა იყვნენ მაშინ ის მოქალაქენი, რომელთა შემოსავალიც ხუთას მედიმნს შეადგენდა, მეორე ჯგუფს ანუ „მხედრებს“ სამასმედიმნიანები განეკუთვნებოდნენ, ხოლო მესამე ჯგუფში იყვნენ ორასმედიმნიანები ანუ „ძევგიტები“. კატონი მცირე დაბიდან გამოვიდა და, როგორც ჩანს, მდაბიური ცხოვრების წიალიდან პირდაპირ შერგო თავი, ასე ვთქვათ, რომის პოლიტიკური საქმიანობის ვრცელ ზღვაში. რომს ახლა კურიონები, ფაბრიციუსები და ატილიუსები როდილა მართავდნენ; საორატორო ტრიბუნაზე აღარ უხმობდნენ და გამგებლებად და თავკაცებად აღარ იყარებდნენ იმ დროს-ღატაკებს, რომლებიც ნიადაგ გუთანსა და ბარს იყვნენ დაუფლობილნი და საკუთარი ხელით მიწას ამუშავებდნენ. რომი ახლა დაეჩვია მოწყალე მზერა მიეპყრო მხოლოდ დიდი გვარიანებისა და სიმდიდრისათვის, ანგარიში გაეწია განძის დამრიგებელთა და პირმოთნეთათვის; თავისი ძლიერებით გაყოყორჩებულნი იგი ახლა დასცინოდა თანამდებობათა მაძიებელ უბრალო პირთა თავის მისწრაფებათა განსახტრცოლებლად, ვისაც სამართანობისათვის მლაღადებელი ხმის გარდა სხვა არაფერი გააჩნდებოდა. მისთვის სულერთი როდილა იყო მეტოქედ მდაბიო წარმომავლებისა და მოკრძალებული შეძლების მქონე თემისტოკლე ეყოლებოდა (ამბობენ, როცა სახელმწიფო მოღვაწეობის ასპარეზზე შედგა ფეხი, იგი მხოლოდ ხუთი, თუ სულაც სამი ტალანტის ქონების პატრონი იყო), თუ პირველობისათვის სციპიონ აფრიკელებს, სერვიუს გალბებსა და კვინტიუს ფლამინიუსებს უნდა გასჯიბრებოდა.

2. მართონსა და მერმე პლატეასთან გამართულ ბრძოლებში არისტიდე ერთ-ერთი ათ სტრატეგოსთაგანი იყო; კა-

ტონი კი მრავალ მაძიებელთაგან არჩეულ ორ კონსულში იყო ერთ-ერთი; ასევე ერთ-ერთი იყო იგი გამოჩენილ და დიდი გავლენის შვიდ მეტოქეთაგან არჩეულ ორ ცენზორში წარმატებით შესრულებულ არც ერთ საქმეში არისტიდე არ იყო პირველი: მართონის ბრძოლაში პირველობა მილტიადეს ეკუთვნოდა, სალამინისაში — თემისტოკლეს, პლატეასთან ბრძოლაში კი. პეროდოტეს სიტყვით,⁴³ უბრწყინვალესი გამარჯვება პავსანიას ერგო, მეორე ადგილს კი არისტიდეს ედავებიან სოფანეები, ამინიოსები და კალიმაქენი, რომლებმაც განსაკუთრებული სიმამაცე გამოიჩინეს იმ ბრძოლებში. კატონი კი ყველაზე პირველი გახლდათ საქმიანად და ჭკუითაც არა მარტო ესპანეთის ომში, როცა კონსული იყო, არამედ თერმოპილეს ბრძოლაშიც მთელი სახელი მან მოიპოვა, თუმცა კონსულად მაშინ სხვა იყო; თვითონ კი მასთან ლეგატის მოვალეობას ასრულებდა. კატონმა მაშინ რომაელებს ფართოდ გაუღო გამარჯვების ჭიშკარი, როცა ზურგიდან დაჰკრა ანტიოქე მეფეს, რომელიც მხოლოდ პირისპირ შესაბამელად იყო გამზადებული.

ომში ორივე, არისტიდეც და კატონიც, უძლეველნი იყვნენ. მაგრამ პოლიტიკურ ასპარეზზე არისტიდე დაძარცხდა და თემისტოკლეს მომხრეთა მეცადინეობით ოსტრაციკოსის საფუძველზე კიდევ გააძევეს. კატონს კი, მიუხედავად იმისა, რომ მოსაგერიებელი ჰყავდა მის წინააღმდეგ აღმდგარი, ასე ვთქვათ, თითქმის ყველა უძლიერესი და გამოჩენილი პირი რომისა, რომელთაც სიბერემდე ათლექივით ებრძოდა, თავის სიცოცხლეში ერთხელაც არ წაუბოროდიკებია ფეხი. სასაშართლო სხდომებზე ხან ბრალდადებულად, ხანაც ბრალმდებლად ხშირად გამოსულს ბევრი მტერი დაუძარცხებია, თვითონ კი ყოველთვის დაუსხნია თავი. ცხოვრებაში საყრდენ და მოქმედ იარაღად იგი იყენებდა სიტყვის ძალას; სწორედ და ჭეშმარიტად ამ ძალას, და არა ამ კაცის ბედსა და მფარველ დემონს უნდა მიეწეროს ის, რომ არასოდეს მის ღირსებას ვნება არ მიჰყენებია. ეს დიდი თვისება იყო დამახასიათებელი აგრეთვე არისტოტელე ფილოსოფოსისა, ვისაც სხვა მრავალ ღირსებასთან ერთად დარწმუნების ხელოვნება ამწვენებდა, როგორც ამას გვიამბობს მინი მოღვაწეობის აღმწერელი ანტიპატრი.

3. საყოველთაოდ და აღიარებული ის, რომ კაცის სრულყოფილების მთელი სიმდიდრე ყველაზე მეტად პოლიტიკურ მოღვაწეობაში ვლინდება. ამ მოღვაწეობის არცთუ მცირე შემადგენელ ნაწილად უმრავლესობა შინაური მეურნეობის გაძღოლის უნარს თვლის, რამეთუ სახელმწიფო კერძო ოჯახთა ერთგვარი გაერთიანებაა და ძლიერია მაშინ, როცა ყოველი მისი მოქალაქე თავის პირად ცხოვრებაში აღწევს წარმატებას. ლიკურგემ სპარტიდან გააძევა ვერცხლი, გააძევა ოქრო და მათ მაგიერ შემოიღო ცეცხლში გამოძწვარი, უვარგისი რკინისაგან დამზადებული ლითონის ფული, მაგრამ მოქალაქენი ამით საკუთარი მეურნეობის წარმოებისაგან კი არ განურიდებია, არამედ უბრალოდ სიმდიდრეს გამოაცალა ყველაფერი ის, რაც იწვევს ფუფუნებას, ვერაგობასა და ვნებათა ღელვას, რათა ყველას კეთილად მოეხმარა ის, რაც აუცილებელია და უთუოდ საჭირო. მასავით ხომ არც ერთ კანონმდებელს არ ჰქონდა შეგნებული, რომ მთლად ღარიბ-ღატაკი და უსახლკარო თანამოქალაქე მდიდარსა და გაყოყოჩებულზე რომ ბევრად უფრო საშიშია. ყველაფრით ჩანს, რომ კატონი ისევე შესაშურად უძღვებოდა საკუთარ მეურნეობას, როგორც სახელმწიფოს საქმეებს. იგი თვითონაც ზრდიდა თავის შემოსავალს და საამისოდ შეკრებილი ბევრი სასარგებლო ცნობის საფუძველზე სხვებსაც ასწავლიდა მეურნეობის გაძღოლასა და მიწის დამუშავებას. არისტოტელემ კი თავისი სიღატაკით სამართლიანობას გაუტეხა სახელი, თითქოს ის იყო ოჯახის დამანგრეველი, სიღარიბის წყარო და ყველაზე ნაკლებ სასარგებლო მათთვის, ვინც მას დაუფლებია. ჰესიოდემ კი მოგვიწოდებს სწორედ სამართლიანობისა და საკუთარი მეურნეობის მოვლისაკენ და კიცხავს სიზარმაცეს, ვით უსამართლობის სათავეს.⁴⁴ კარგად აქვს ჰომეროსს ნათქვამი:

არ მიყვარდა მიწაზე შრომა,
 ზრუნვა ოჯახზე, რაც საყვარელ ნაშვიერთ გვიზრდის;
 სამოდ მიჩნდა: ზომალდები ზოფებიანნი,
 ომის ყიყინა, ისარნი და პრილა შუბხი.⁴⁵

აქ იმათზეა ლაპარაკი, ვისაც ოჯახზე ხელი აუღიათ და უსამართლობაში ეძებენ სიკეთეს. სამართლიანობა როდია ზეთითუნის ზეთი, რომელიც, ექიმთა სიტყვით, გარეგანი ხმარე-

ბის დროს სხეულისათვის ფრიად სასარგებლოა, მაგრამ შიგნით მიღებისას მეტად საზიანო; სამართლიან კაცს არ შეიძლება მარტო სხეებისათვის მოჰქონდეს სიკეთე, და საკუთარ თავსა და საქმეებზე არ ზრუნავდეს. არისტიდეს, ეტყობა. ამ შემთხვევაში სახელმწიფოებრივმა ჯესამ უმტყუნა, თუ, როგორც მრავალი გადმოგვეცემს, მართლაც არ დატოვა არავითარი თანხა არც თავის დასამარხად და არც ქალიშვილის სამზითვოდ. კატონის ოჯახი თითქმის ოთხი თაობის მანძილზე აძლევდა რომს პრეტორებსა და კონსულებს; მისი შვილიშვილები და ამათი შვილები უმაღლეს თანამდებობებს განაგებდნენ. ელინთა შორის ოდესღაც უპირველესი კაცის არისტიდეს მემკვიდრეები კი უკიდურესმა სილატაკემ აიძულა, თაღლითური ნუსხებისათვის მიემართათ, ანდა დახმარების გამოსათხოვად საზოგადოებისაკენ გაეშვირათ ხელი და თავისი წინაპრის არც ერთი ბრწყინვალე და სასახელო საქმე არ გაეზომათ გონების თვალთ.

4. იქნებ სადაოა ზემოთქმული? სიღარიბე თავისთავად კი არაა სამარცხვინო, არამედ როგორც შედეგი მოშვებულობისა და უუნარობისა; უგუნურებისა და ბედოცლოობისა. გონიერი და გამრჯე, სამართლიანი და მამაცი კაცისათვის კი, ვისაც მთელი თავისი სიკეთე საზოგადოების სამსახურში ჩაუყენებია, სიღარიბე დიდსულოვნებისა და მადალგონიერების ნიშანია. შეუძლებელია დიდ საქმეთა აღსრულება. თუ მცირეზე ფიქრს გადავყვებით, ვერც მრავალ გაჭირვებულს დავეხმარებით, თუ ბევრი რამ თვითონ ვეიჭირს. სახელმწიფო მოღვაწეობისაკენ საიმედო გზა სიმდიდრე კი არაა, არამედ აეტარკია — კმაყოფილება იმით, რაც გაგაჩნია. ვისაც პირად ცხოვრებაში ზედმეტი არა სჭირდება რა, იგი საზოგადოებრივ მოღვაწეობაში უქნარობას არ გამოიჩენს. არაფერი არ აკლია მხოლოდ ღმერთს! ამიტომ ყველაზე სრულყოფილი და ღვთაებრივი კეთილშობილება ადამიანისა ისაა, რის წყალობითაც მისი მოთხოვნილება უმცირეს დონეზე დადის. როგორც ბუნებით ჯანსაღ სხეულს არ სჭირდება ზედმეტი შესამოსელი და საკვები, ისე გონივრულად მოწყობილი სახლი და ცხოვრება კმაყოფილდება წილნახვედრი შესაძლებლობით. საჭიროა მოთხოვნილება და საჭი-

როება შეზომილი იყოს ქონებასთან. თუ კაცი აგროვებს ბევრს და მხოლოდ მცირეს იყენებს, ეს არაა კმაყოფილება იმით, რაც აქვს: ასეთი კაცი ან უგუნურია, რადგან არ იყენებს, რასაც აგროვებს, ანდა საცოდავია, თუ სიძუნწის გამო თავს იზღუდავს დატკბეს შენაძენით. თვითონ კატონს მე ხალისით ვკითხავდი შემდეგს: „თუ სიმდიდრით დატკბობა დასაძრახი არაა, რატომ მოგაქვს თავი იმით, რომ ბევრი ქონების პატრონი მოზომილად ცხოვრობ? თუ მშვენიერია, — და მართლაც მშვენიერია! — კაცი ჭამდეს პურს, როგორსაც კი მოიხელთებს, სვამდეს ისეთივე ღვინოს, როგორსაც მისი მუშები და მსახურები სვამენ, არ სჭირდებოდეს ძოწეულის სამოსი და შეთეთრებული სახლი, მაშინ გამოდის, არაფრით არ იყო უმართებულო საქციელი არისტიდესი და ეპამინონდასი, მანიუს კურიუსისა და გაიუს ფაბრიციუსისა, რომლებმაც ხალისით დათმეს ქონება, რომლითაც სარგებლობაზე უარი განაცხადეს“. კაცი, რომელსაც თალგამი საუკეთესო საჭმელად მიაჩნია და საკუთარი ხელით ხარშავს მას, ხოლო მისი ცოლი ფქვილსა ზელს, არ ატეხს ყაყანს ერთი ასსარიუსის გამო და არ მოჰყვება ჭკუის სწავლებას, თუ რა გზით შეიძლება მაღიად გამდიდრება. დიდი საქმეა უბრალოება და კმაყოფილება იმით, რაც გააჩნია, რადგან ამით ბოლო ედება ზედმეტისაკენ მისწრაფებას და მასზე ფიქრს. კალიასის საქმეზე გამოსულმა არისტიდემ ფუჰად როდი თქვა: „სიღარიბისა იმას უნდა რცხვენოდეს, ვინც იძულებითაა ღარიბი, ხოლო ვინც ჩემსავით თავისი ნებითაა ლატაკი, ქების ღირსია“. სასაცილოა, ვიფიქროთ, არისტიდეს სიღარიბის მიზეზი გულგრილობა და დაუდევრობა იყო. მას ძალუძდა გამდიდრებულიყო ისე, რომ არაფერი სამარცხვინო არ ჩაედინა; ვთქვათ, აეყარა იარაღი ვინმე ბარბაროსისათვის, ანდა მიესაკუთრებინა მტრის თუნდაც ერთი კარავი. აი ყველაფერი, რაც უნდა გვეთქვა ხსენებულ ამბავთა გამო.

5. კატონის წინამძღოლობით შესრულებულ საომარ მოქმედებებს დიდი არაფერი შეუმატებიათ უკვე აღსრულებულ დიდი სამხედრო წარმატებებისათვის. არისტიდეს საბრძოლო საქმეთა შორის კი უმშვენიერესი, უბრწყინვალესი და უპი-

რველესი საქმენია საბერძნეთის ისტორიისა. მარათონი, სალამინი და პლატეა. ანტიოქე ვერაფრით ვერ შეედრება ქსერ-ქსეს და ვერც ესპანეთის ქალაქთა კედლების დანგრევა გაუტოლდება ზღვასა და ხმელეთზე ელინთაგან ათი ათასობით შემუსრულ მტერს. ამ ბრძოლებში არისტიდე თავისი საქმით არავის არაფერს უთმობდა, მაგრამ სახელსა და გვირგვინებს, ფულსა და სხვა სიმდიდრეს სრული გულგრილობით უტოვებდა მათ, ვისაც მხოლოდ ეს სჭირდებოდათ და რომელთაგან თვითონ მკვეთრად გამოირჩეოდა. მე არ ვკიცხავ კატონს იმის გამო, რომ მუდამ განადიდებს და ყველაზე წინ აყენებს საკუთარ თავს, თუმცაღა ერთ თავის სიტყვაში თვითონ ამბობს: უაზრობაა საკუთარი თავის ქებაც და კიცხვაცო. მე მგონი სრულყოფილებასთან ისაა ახლოს, ვისაც სხვები-საგანაც კი არ სჭირდება ქება-დიდება, არათუ საკუთარი თავისაგან. თავმდაბლობა და მოკრძალება არცთუ უმნიშვნელო გზაა პოლიტიკურ მოღვაწეობაში სათნოების დამკვიდრებისა, პატივმოყვარეობა კი ბოროტებისა და შურის დაუშრეტელი წყაროა. არისტიდე ახლოს არ იკარებდა პატივმოყვარეობას, კატონი კი მთლანად ეცლოდა მას. არისტიდე დიად საქმეებში მჭარს უჭერდა ხოლმე თემისტოკლეს, ერთგვარად მისი დამცველიც კი იყო და ამით დაიხსნა კიდევ ათენი, მაშინ როცა კატონი დაუპირისპირდა სციპიონს და კინაღამ შეაბრუნა და ჩაშალა მისი ლაშქრობა კართაგენის წინააღმდეგ, არადა სწორედ ამ ლაშქრობით დაამარცხა სციპიონმა უძლეველი ჰანიბალი. კატონმა მანამდე არ შეწყვიტა სციპიონის წინააღმდეგ ექვემდებარების აღძვრა და ბეზღება, სანამ იგი რომიდან არ გააძევა, ხოლო მისი ძმა სამარცხვინო ქურდობისათვის სამართალში არ მისცა.

6. თავდაპერილობა, რაც კატონმა თავის სიტყვებში მრავალგზის შეამკო მშვენიერი ხოტბით, არისტიდემ ბოლომდე ხელშეუხებლად და ნამდვილად შეუბილწავად შეინარჩუნა, თვითონ კატონმა კი არცთუ მცირე და უმნიშვნელო საყვედურების საგანი გახადა თავისი ღირსებისა და თავისი ასაკისათვის უფერებელი ქორწინების მიზეზით. მოხუცსა და ასეთ ასაკს მიღწეულ კაცს ნამდვილად არ ეკადრებოდა დაქორწინებულიყო იმ ქალს, ასულზე, ვინც მისი მსახური იყო

და სახელმწიფოსაგან ჯამაგირს იღებდა. კატონმა დედინაც-
ვალი დაუსვა თავის ვაჟსა და რძალს; და ეს ჩაიდინა, ან პი-
რადი სიამოვნებისათვის, ანდა თავისი სატრფოს დასაცავად
დაატეხა რისხვა საკუთარ შვილს. ასეა თუ ისე, საქმეცა და
მისი საბაბიც — ორივე სამარცხვინო ჩანს. ის დამცინავი
განმარტება, შვილს რომ მისცა, არ იყო გულწრფელი.
თუ მაინცდამაინც სურდა, უფროსი ვაჟის სადარი შვილები
დაეჩინა, ამაზე თავიდანვე უნდა ეფიქრა და კეთილშობილი
ქალი შეერთო და არ უნდა გაეხა ხასისთან მალულად წო-
ლა, ხოლო როცა ეს საქმე გამჟღავნდა, სიმამრად არ უნ-
და გაეხადა სულ ადვილად დასაყოლიებელი კაცი და მასთან
მოყვრობა სახარბიელო საქმედ არ უნდა მიეჩნია.

ნ უ მ ა

1. მეფე ნუმას ცხოვრებისა და მოღვაწეობის დროის თაობაზეც დიდი დაეა, თუმცა, ჩანს, მისი შთამომავლობის შტო დასაბამითგან ზუსტად გამოჰყავთ. მაგრამ ვინმე კლოდიუსი „დრო-ჟამთა უარყოფაში“ (ვგონებ, ასეთი სათაური აქვს მის წიგნს) დაჟინებით ამტკიცებს: ძველისძველი ჩანაწერები კელტთა მიერ ქალაქის შემუსვრისას გაქრა, ხოლო ისინი, რასაც ახლა გვიჩვენებენ, არაა სწორად შედგენილი ზოგიერთ იმ პირთა გულის მოსაგებად, რომელთაც სურთ, უსაფუძვლოდ და ძალით მიეკუთვნონ უძველეს და ყველაზე გამოჩენილი გვარეულობის ოჯახსო. სადღაც ისიცაა ნათქვამი, თითქოს ნუმა პითაგორას მეგობარი ყოფილიყოს. მაგრამ ერთნი თვლიან, რომ ნუმას აღზრდაში ელინურ განათლებას არავითარი წილი არ ედო და რომ მან, სხვისი შემწეობის გარეშე, დამოუკიდებლად, საკუთარი ბუნებრივი ნიჭით მიაღწია სრულყოფილებას, ანდა სამეფო აღზრდა მიიღო პითაგორაზე უკეთესი რომელიღაც არაბერძენი მოძღვრის წყალობით. მეორენი კი ფიქრობენ: პითაგორა ნუმაზე ხუთი თაობით გვიან ცხოვრობდა, ხოლო ნუმას დაუახლოვდა და მასთან ერთად სახელმწიფო საქმენი მოაწესრიგა იტალიაში მოგზაურობის ჟამს. პითაგორა სპარტელმა, რომელმაც ოლიმპიურ ზეიმზე სრბოლაში გაიმარჯვა მეთექვსმეტე ოლიმპიადაში, რომლის მესამე წელს ნუმა მეფე გახდა¹ და სწორედ ამ პითაგორას შეგონებით რომაულ ადათწესებში ლაკონიკურიც გაერიო. გარდა ამისა, ვადმოგვცემენ: ნუმა საბინების შთამომავალი იყოო. ხოლო საბინები თავიანთ თავს ლაკედემონიდან გნდმოსახლებულად თვლიან.

ნუმას ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ზუსტი დროის გან-

საზღვრა ძნელი საქმეა, მეტადრე იმის გამო, რომ ეს დაკავშირებულია ოლიმპიურ ზეიმში გამარჯვებულებთან, რომელთა ნუსხაცო, ამბობენ, გვიან ხანებში გამოაქვეყნა ელელი-მა ჰიპიამ;² ეს ნუსხა კი არც ერთ აუცილებელ სანდო წყაროს არ ეყრდნობა. ჩვენ აქ თავი მოვუყარეთ ნუმას თაობაზე არსებულ ღირსსახსოვარ ცნობებსა და დასაწყისში გათვალისწინებული თხრობის შესატყვის ამბავს გადმოვცემთ.

2. რომი თავისი არსებობის ოცდამეჩვიდმეტე წელში იყო უკვე გადამდგარი და მას კვლავ რომულუსი მეფობდა. დამდგარი თვის იმ მეხუთე დღეს,³ რომელსაც ახლა „კაპრატინის ნონებს“ უწოდებენ, რომულუსი ქალაქის მიღმა, ეგრეთ წოდებულ „თხის ქაობთან“, სენატისა და ხალხის დიდი ნაწილის თანდასწრებით საჯარო მსხვერპლშეწირვას ასრულებდა. უეცრად ჰაერი ძლიერ შეიძრა, მიწას ღრუბელი დააწვა და ქარის ქროლას ქარიშხალი მოჰყვა. შეძრწუნებული ბრბო უკუიქცა და დაიფანტა, რომულუსი კი ისე გაუჩინარდა, ვერც ცოცხალი და ვერც მკვდარი ვერსად ვერ იპოვეს. პატრიციუსებზე საშინელი ეჭვი მიიტანეს; ხალხში ხმა დაიჩინა მათზე: იმთავითვე უმძიმდათ ზეფის გამგებლობა და ახლა ძალაუფლების ხელში ჩაგდება მოინდომეს და მეფე სიცოცხლეს გამოასალმეს, რაკი მიიჩნიეს, უფრო და უფრო მკაცრად და თვითმპყრობელურად გვექცევაო. პატრიციუსები ცდილობდნენ, ამ ეჭვისათვის მოეცლოთ. რომულუსს მათ ღმერთების ბადალი პატივი მიაგეს: იგი კი არ მომკვდარა, არამედ უკეთეს ბედს ეწიაო. ხოლო გამოჩენილმა ვაჟაკმა — პროკლუსმა დაიფიცა: საკუთარი თვალთ ვიხილე, რომულუსი იარაღასხმული მიემართებოდა ზეცად და მისი ხმაც ვისმინე — გვიბრძანა: ამიერიდან კვირინუსის სახელით მომიხსენიეთო.⁴

როცა ახალი მეფის არჩევა განიზრახეს, ქალაქი კვლავ მოიცვა შფრთმა და უთანხმოებამ. რაკი ახალმოსახლენი და ძირეული მოქალაქენი ჯერ კიდევ არ იყვნენ მთლიანად შერწყმულნი, დიდი დავა იყო გაჩაღებული ხალხის წიაღშიც და პატრიციუსთა შორისაც, რაც ეჭვებსა და ურთიერთუნდობლობას იწვევდა. მიუხედავად იმისა, რომ მეფის ხელისუფლება ყველას საჭიროდ მიაჩნდა, ერთმანეთს მაინც ედავე-

ბოდნენ და ექიშპებოდნენ არა მარტო მეფედ ასარჩევი ცალკე პიროვნების გამო, არამედ იმის გამოც, თუ რომელი ტომის წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო ახალი თავკაცი. ისინი, რომლებმაც რომულუსთან ერთად პირველად დაასახლეს ქალაქი, აუტანელ მოქმედებად მიიჩნევდნენ საბინების ცდას, ძალაუფლება ჩაეგდოთ ხელთ მას შემდეგ, რაც სწორედ პირველ მოსახლეთა წყალობით მიიღეს მიწები და ქალაქში ცხოვრების უფლება. თავის მხრივ საბინთა მისწრაფებაც გონივრული ჩანდა; როცა მათი მეფე ტატიუსი მოკვდა, ისინი რომულუსს კი არ აუმხედრდნენ, არამედ დათანხმდნენ. მხოლოდ ის ყოფილიყო გამგებელი; ახლა კი მოითხოვდნენ, წინამძღოლი მათგან არჩეულიყო. ისინი, კაცმა რომ თქვას, ისე კი არ მიეტმასნენ ძირეულ მკვიდრთ, როგორც სუსტნი უფრო ძლიერებს, არამედ თავიანთი მიერთებით რიცხოვრივად ვააძლიერეს და აღაზვევეს ქალაქი. აი, სწორედ ამის გამო ამხედრდნენ. რაკი სახელმწიფო ასეთ აღგზნებულ ვითარებაში იმყოფებოდა, უგამგებლობით გამოწვეულ შფოთს რომ ყველაფერი არ აერდაერია, პატრიციუსებმა, რომელთა ჯგუფი ას ორმოცდაათ კაცს შეიცავდა, შემდეგი რამ გადაწყვიტეს: ყოველი მათგანი შენაცვლებით აღიკაზმებოდა სამეფო ღირსების ნიშნებით, შესწირავდა დაწესებულ მსხვერპლს ღმერთებს და ღამის ექვსი საათისა და ასევე დღის ექვსი საათის განმავლობაში (კვირინუსის) სახელობაზე აღასრულებდა სამართალს. დროის ასეთი დანაწილება ორივე მხრიდან გამორჩეულ გამგებელთა თანასწორობისათვის სასიკეთო ჩანდა; ამასთანავე — ძალაუფლების ხშირი ცვლა ხალხს შურის აღძვრის საბაბს არ აძლევდა, რაკი ხედავდა, მეფედ მყოფი პირი როგორ გარდაიქცეოდა უბრალო კაცად ერთი დღისა და ღამის მანძილზე. მმართველობის ასეთ სახეს რომაელები „მეფობის საშუალებო ხანას“ უწოდებენ.⁵

3. მიუხედავად იმისა, რომ პატრიციუსების გამგებლობა ზომიერი და ასატანი ჩანდა, ექვებსა და შფოთს თავი მაინც ვერ დაადწიეს: ოლიგარქიისაკენ მიისწრაფვიან, ძალაუფლებას თანდათან მთლიანად საკუთარ ხელში იქცევენ და მეფის მორჩილებაში ყოფნა არ სურთო. ბოლოს და ბოლოს ორივე

მხარე შეთანხმდა, მეფე ამ ორში ერთ-ერთს მოწინააღმდეგე წრიდან აერჩია. ფიქრობდნენ, ეს ხერხი ყველაზე უფრო საიმედოდ დაუდებდა საზღვარს აწმყოში აღძრულ დავასა და მეტოქეობას. არჩეული პირი ორივე მხარეს თანაბრად მოექცეოდა: ერთს იმის გამო მოეკიდებოდა სიყვარულით, რომ მისი ამრჩეველი იყო, მეორის მიმართ კი კეთილგანწყობილება ნათესაობის მიზეზით ექნებოდა. საბინებმა უწინარეს ყოვლისა რომაელებს მიანდეს თავკაცის არჩევა და რომაელებსაც უმჯობესად ეჩვენათ საბინელის არჩევა და მისი მეფედ გამოცხადება, ვიდრე მოპირისპირე მხარის არჩევანის შედეგად რომაელის ხელისუფლად დაყენება. და აი, ერთმანეთში მოთათბირების შემდეგ, რომაელები საბინთაგან მეფედ ირჩევენ ნუმა პომპილუსს, კაცს, რომელიც რომში გადმოსახლებულთა ჯგუფს არ მიეკუთვნებოდა, მაგრამ ისე ცნობილი იყო ყველასთვის თავისი ზნეობრივი სრულყოფილებით, რომ საბინებმა ამრჩეველ რომაელებზე უფრო მეტი ხალისით მიიღეს მისი მეფედ გამოცხადება. როცა ეს გადაწყვეტილება ხალხს აუწყეს, ორივე მხარის ყველაზე წარჩინებულ წარმომადგენლებს საერთო დადგენილებით ელჩებად გზავნიან ნუმასთან თხოვნით: ჩამობრძანდი და მეფობა ჩაიბარეო.

ნუმა საბინთა მხარეში განთქმულ იმ ქალაქ კვირეს მკვიდრი გახლდათ, რომლის სახელის მიხედვითაც რომაელებმა საკუთარ თავსაც და შემოერთებულ საბინებსაც „კვირიტები“ შეარქვეს. ნუმა კეთილსახელოვანი ვაჟკაცის — პომპონიუსის მეოთხე — ყველაზე უმცროსი ძე იყო. იგი დაიბადა ღვთაებრივი განჩინებით იმ დღეს, ოდეს რომულუსმა ქალაქი დააფუძნა. ეს კი ის თარიღია, რომელიც თერთმეტი დღით უსწრებს წინ მაისის კალენდებს. ნუმას ზნე და ხასიათი ბუნებით იყო მიდრეკილი ყოველი სიკეთისადმი, რაც კიდევ უფრო მეტად დაიხვეწა აღზრდის, განცდილი გაჭირვებისა და ფილოსოფიის წყალობით. მან არა მარტო დაგმობილ ვნებათაგან განიწმინდა სული, არამედ იმთავითვე განუდგა ბარბაროსებში საპატიო საქმედ მიჩნეულ ძალადობასა და ანგარებას, რამეთუ ქეშმარიტ ვაჟკაცობად საკუთარ თავში გონების ძალით ვნებათა დაოკებას თვლიდა. მან სახლიდან გააძევა ფუფუნება და უთავბოლო ბედოვლათობა;

ყოველი თანამოქალაქისა და ყოველი უცხოელისათვის იგი პირუთენელი მსაჯული და მრჩეველი იყო. თავისუფალ დროს განცხრომასა და მომხვეჭელობას კი არ ანდომებდა, არამედ ღმერთების სამსახურსა და გონებით მათი ბუნებისა და ძალის განჭვრეტაში ატარებდა. ამით ისეთი სახელი და პატივი მოიპოვა, რომ რომში რომულუსის თანამეფემ ტატიუსმა დაისიძა და თავისი ერთადერთი ასული ტატია მიათხოვა. ამ ქორწინების მიზეზით ნუმა არ წაქეზებულა, სიმამრთან გადასახლებულიყო. იგი საბინთა მხარეში დარჩა და მოხუც მამას უვლიდა. მასთან ერთად ტატიამაც უბრალო კაცის წყნარი ცხოვრება არჩია მამის წყალობით რომში მოსალოდნელ პატივსა და დიდებას.

ამბობენ, იგი ქორწინებიდან მეცამეტე წელს გარდაიცვალაო.

4. ნუმამ მაშინ საკუთარ ქალაქში ცხოვრებაზეც კი აიღო ხელი თურმე და თავი მისცა ღია ცის ქვეშ მარტოდმარტო ხშირ ხეტიალს. იგი დროის დიდ ნაწილს ღმერთებისადმი შეწირულ ქალაქებში, წმიდა მღვლოებსა და უკაცრიელ ადგილებში ატარებდა. აი, სწორედ აქედან იღებს სათავეს გადმოცემა ღმერთქალთან ნუმას დაკავშირების თაობაზე. ადამიანებთან ცხოვრება სულიერი შფოთვისა და დაბნეულობის გამო კი არ მიატოვა, არამედ უფრო სახეო ურთიერთობა იგება თურმე და ღვთაებრივი ქორწინება ეღირსა: იგი ღმერთქალ ეგერიას შეეუღლა, მასთან კავშირით განძლიერდა და ეს სვებედნიერი ვაჟაკი გულთამხილავი გახდაო. სრულიად აშკარაა, რომ ყველაფერი ეს ჰგავს მრავალ ძველისძველ თქმულებას, რომელთაც ხალხით გადმოგვცემენ ხოლმე, მაგალითად: ფრიგიელები — ატისზე, ბითონიელები — ჰეროდოტეზე. არკადიელები — ენდიმიონზე, ხოლო ზოგიერთი ტომი — სხვა, ბედნიერ და ღმერთებისათვის საყვარლად მიჩნეულ ხალხზე. კაცმა რომ თქვას, სრულიად გონივრულია, ვაღიაროთ, რომ ღმერთი არც ცხენის მოყვარულია და არც ფრთოსნის მოყვარული; იგი ადამიანის მოყვარეა და სურს კიდევ, განსაკუთრებულად საუკეთესოებს დაუკავშირდეს;⁶ იგი არ თაკილობს, არც უპატიურ საქმედ მიიჩნევს ღვთისმოსავ და ჰკვიან კაცთან ურთიერთობას. მაგრამ ღმერთსა თუ

დემონს რომ ადამიანის სხეულთან სიახლოვის წადილი, ან-
და მისი სილაშაზისადმი ლტოლვა ჰქონდეს, აი ეს ძნელად
დასაჯერებელი საქმეა. თითქოს დამარწმუნებელი ჩანს ის
სხვაობა. რაზეც ეგვიპტელები მიგვითითებენ: ქალისათვის
არაა შეუძლებელი, ღვთაების სულს დაუკავშირდეს და ამ
გზით ერთგვარი უმანკო ანუ პირველადი ჩასახვაც აღსრულ-
დეს ნაყოფის დასაბადებლად: მაგრამ მამაკაცისათვის გა-
მორიცხულია ღმერთქალთან შეყრა და ხორციელი ურთიერთო-
ბაო. ეგვიპტელები აქ არ ითვალისწინებენ იმას, რომ სხეუ-
ლებრივი შეუღლება თანაბრადაა საურთიერთო მოვლენა. ყო-
ველ შემთხვევაში, არაფერია შეუსაბამო კაცთან ღვთის მე-
გობრობაში, რაც გულისხმობს სიყვარულს და ამ ნიადაგ-
ზე აღმოცენებულ მზრუნველობას საყვარელი არსების ხა-
სიათის დასახვეწად და მისი სრულყოფილებისათვის. სწო-
რედ ამიტომ არაფერს სცოდავენ მავანნი და მავანნი, რომ-
ლებიც გადმოგვცემენ: ფორბანტი, ჰიაკინთე და ადმეტე აპო-
ლონის საყვარლები იყვნენო. ასევე უნდა ვირწმუნოთ ისიც,
რასაც სიკიონელ ჰიპოლიტეზე ამბობენ: რამდენჯერაც კი
გაემართებოდა იგი ზღვით სიკიონიდან კირასაკენ,⁷ ღმერთი
ამას ყოველთვის წინასწარ გრძნობდა და ხარობდაო. პითიაც
თავის მისნობებში ხშირად ათქმევინებდა ხოლმე ღვთაებას
ამ გმირზე შემდეგს:

ზღვის გზას კვლავ დაადგა ფეხი ჰიპოლიტემ ძვირფასმა ჩემმა!

გადმოგვცემენ, რომ პინდარეს სიმღერებზე პანი⁸ იყო
შეყვარებული. არქილოქესა და ჰესიოდეს კი, სიკვდილის შემ-
დეგ, ღვთაებამ მიაგო პატივი მუზათა სამსახურისათვის. ამ-
ბობენ: სოფოკლეს სიცოცხლეში ასკლეპიოსი სტუმრობდაო
და ეს გადმოცემა დღემდე შემონახული მრავალი მოწმო-
ბითაა დადასტურებული. ისიცაა ნათქვამი, როცა სოფოკ-
ლე გარდაიცვალა, მის დაკრძალვაზე სწორედ ღმერთმა იზ-
რუნაო.⁹ თუ ჩვენ ასეთ გადმოცემებს ვეთანხმებით, განა
მართებული იქნება, არ ვირწმუნოთ ის, რომ ღვთაება დადიო-
და სამეფოთა ისეთ მესაჭეებთან და სახელმწიფო წყობი-
ლების ისეთ დამფუძნებლებთან, როგორც იყვნენ: ზალევ-
კე და მინოსი, ზოროასტრე, ნუმა და ლიკურგე? განა არაა
დასაჯერებელი, რომ ღმერთები მათთან ურთიერთობას ამ-

ყარებდნენ, რათა ეზრუნათ მათი სწავლებისა და უკეთეს საქმეთაგან მათი მიდრეკისათვის, მაშინ როცა პოეტებსა და სევდიან პანგზე მომღერლებს თავის გასართევლად თუ ხვდებოდნენ? თუ ვინმე ამის საწინააღმდეგოს იტყვის, ბაქქილიდეს სიტყვებით რომ ვთქვათ: „ფართო გზა დაგვიტომა მისთვის“.¹⁰

ნაკლებმნიშვნელოვანი როდია სხვაგვარი აზრი, რომელსაც ლიკურგზე, ნუმასა და მათ მსგავს სხვა მოღვაწეების თაობაზე გამოთქვამენ: როცა ისინი ძნელად ასალაგმავ და უკმაყოფილო ბრბოს ითვისებდნენ და სახელმწიფო წყობაში დიდი სიახლენი შექჟონდათ, ყველაფერს ამას ღვთისგან მომდინარე ნებას მიაწერდნენ. რაც სწორედ იმათთვის იყო მხსნელი ძალა, ვისთვისაც თხზავდნენო.

5. ნუმას უკვე ორმოცი წელი უსრულდებოდა, როცა რომიდან ელჩები ეახლნენ და აუწყეს: წამობრძანდი და სამეფო ჩაიბარეო. სიტყვებით მიმართეს პროკლუსმა და ველეზუსმა, რომელთაგან ერთ-ერთის მეფედ არჩევაც კი უნდოდა ხალხს: პროკლუსს რომულუსის ქვეშევრდომნი უჭერდნენ მხარს, ველეზუსს — ტატიუსის თანამემამულენი. მათ მოკლედ ილაპარაკეს, რადგან ფიქრობდნენ, ნუმა ხალხისთ შეეგებებოდა წილადხვდომილ ბედნიერებას. მაგრამ ეს არცთუ ისე უბრალო საქმე აღმოჩნდა. ბევრი სიტყვა და თხოვნა დარჩა საჭირო, რათა დაწყნარებულსა და მშვიდობიან ცხოვრებაში მყოფი კაცი დაეჭვებინათ, გადამღვარიყო თავისი რწმენისაგან და მიეღო გამგებლობა იმ ქალაქისა, რომელიც ძირითადად ომის მეშვეობით წარმოიქმნა და დაწინაურდა. მამისა და ერთ ნათესავთაგანის, მარციუსის, თანდასწრებით ნუმამ ელჩებს აი რა უთხრა: „ადამიანის ცხოვრებაში ყოველი ცვლილება საშიშროებაა. იმ კაცს კი, ვისაც საქრო თითქმის არაფერი აკლია და არსებულ ვითარებაში საწუწუნო არაფერი აქვს. ცხოვრების ჩვეულ წესთა შეცვლასა და მათგან გადადგომას უგუნურების მეტი ვერაფერი აიძულებს. ცხოვრების ჩვეული ნირი შეიძლება არაფრით სჯობდეს სხვაგვარს, მაგრამ უფრო მტკიცეა და მყარი. ვიდრე ის, რაც გაურკვეველია და ბუნდოვანია. ესეც რომ არ იყოს, თუ რას ნიშნავს მეფობა, ამას ცხადად გვიმოწმებს ის, რაც რო-

მულუსს გარდახდა. ჯერ იყო და თანამმართველ ტატიუსის წინააღმდეგ ვერაგობის მომწყობის სახელი გაუფარდა; მერმე კი თავისი გაუჩინარებით, პატივმოსილ თანამოსაგრეთ ბრალდება დაატეხა თავს, თითქოს მათგან იქმნა მოკლული. მიუხედავად ამისა, რომულუსს წარჩინებულნი ღმერთების შვილად აღიარებდნენ. ლაპარაკობენ მის ღემონურ გამოკვებასა და ჩვილობაში საოცარ გადარჩენაზე. მე კი ჩვეულებრივი მოკვდავი ვარ და იმ ადამიანთაგან გამოკვებილ-გამოზრდილი, რომლებსაც თქვენც კარგად იცნობთ. ის, რის გამოც მაქებენ, მეტად სცილდება მეფედ დასასმელი კაცი-სათვის საჭირო თვისებებს. ჩემთვის ჩვეულია სრული სიმშვიდე, დინჯი ბჭობით თავის შექცევა, ძლიერი და თანდაყოლილი სიყვარული მშვიდობიანობისა, არასაომარ საქმეთა და იმ ადამიანებისა, რომლებიც ერთ ადგილზე თავს იყრიან მხოლოდ ღმერთთა პატივსაცემად და მეგობრული მუსაიფის გასაბმელად, სხვა დროს კი ყოველი ცალ-ცალკე მიწას ამუშავებს და საქონელს აძოვებს. რომულუსმა კი თქვენ, რომაელებო, შესაძლოა არასასურველი, მაგრამ გარდასახდენი ომები დაგიტოვათ სამემკვიდროდ და ამიტომ მტრის გასამკლავებლად სახელმწიფოს გამოცდილ და ჯანსაღ ასაკში მყოფი წინამძღოლი უნდა ჰყავდეს. მრავალ ომგადახდილ და წარმატებებით აღზევებულ ხალხს, ყველასთვის ცნობილია, გაფართობისა და სხვათა დამორჩილების დაუცხრომელი სურვილი აქვს. ამიტომ სასაცილო იქნება, რომ იმ ქალაქს, რომელსაც ჯარის სარდალი უფრო სჭირდება, ვიდრე მეფე, მე ვასწავლი ღმერთების სამსახურსა და სამართლიანობის პატივსაცემას, ძალადობისა და ომის სიძულვილს!“

6. რაკი ნუმა ასეთი სიტყვებით უარს ამბობდა მეფობაზე, რომაელებმა ყოველ ღონეს მიმართეს, დაეთანხმებინათ და ბეჯითად ემუდარებოდნენ: ნუ იქმ იმას, რომ კვლავ შფოთსა და შინაურ ომში ჩავცვივდეთ, შენს გარდა, სხვა არავინაა ისეთი, ორივე მოპირისპირე მხარეს რომ ასე ერთსულოვნად მოსწონდესო.

როცა რომაელი ელჩები წავიდნენ, ახლა მამა და მარციუსი ჩააცივდნენ ნუმას და არწმუნებდნენ, მიელო დიდი ღვთაებრივი წყალობა: „თუ შენ კმაყოფილი ხარ იმით, რაც გაქვს

და სიმდიდრე არა გჭირდება, თუ არასოდეს არ ესწრაფო-
დი ძალაუფლებასა და ბატონობაზე დამყარებულ დიდებას,
რაკი სიკეთისაგან მომდინარე უკეთეს სახელს ჰვლობ, მე-
ფობა უნდა ჩათვალო სამსახურად ღეთისა. იგი შენ მოგი-
წოდებს და შენში არსებულ ესოდენ სამართლიანობას უქმად
ყოფნას არ დაანებებს. ნუ ამბობ უარს და ნუ გაურბიხარ
ძალაუფლებას, რაც გონიერი კაცისთვის მშვენიერ და დიდე-
ბულ საქმეთა სარბიელია. მისი მეშვეობით ღმერთთა ჩინე-
ბული სამსახურიც გაიწევა და კაცთა ღეთისმოსაობისაკენ
მიდრეკაც უფრო ადვილად და სწრაფად აღსრულდება —
აღამიანთა გარდაქმნა ხომ სწორედ ხელმწიფის ძალით ხდება.
რომაელებმა გარედან მოსული მეთაური ტატიუსი შეიყვარეს,
ზოლო რომულუსის ხსოვნა ღვთაებრივი პატივით შემოსეს.
ვინ იცის, ამ გამარჯვებულ ხალხს ეგებ ომი ყელში ამოუ-
ვიდა და ტრიუმფებითა და ნადავლით აღსავსეს ახლა ღმო-
ბიერი და სამართლის მეგობარი კაცი სურს წინამძღოლად,
ვინც მათ კეთილგონიერებისა და მშვიდობიანებისაკენ წარ-
მართავს. დავუშვათ და რომაელები მაღლიანად შეპყრობილ-
ნი არიან ომისადმი დაუძლიებელ და შმაგი მისწრაფებით, გა-
~~ნა უმჯობესი არ იქნება ხელში~~ სადავეთა აღება და ამ ხალ-
ხის ლტოლვის სხვა მხრივ შებრუნება, რათა კეთილგონიერე-
ბისა და მეგობრობის კავშირმა ჩვენი სამშობლო და საერ-
თოდ საბინთა მთელი ტომი აღზევებულ და ძლიერ ქალაქთან
შეკრას?“. ამ სიტყვებს, როგორც ამბობენ, ზედ დაერთო
წინამოსწავების კეთილი ნიშნები და მგზნებარე დაჟინება თა-
ნამოქალაქეებისა, რომლებმაც როგორც კი შეიტყვეს ელ-
ჩობის ამბავი, ნუმას ზვეწნა დაუწყეს, წასულიყო და მიე-
ლო მეფის ხელისუფლება რომაული და საბინური მოსახლეო-
ბის გასაერთიანებლად.

7. ბოლოს და ბოლოს ნუმა თხოვნა-ხვეწნას დაემორ-
ჩილა, ღმერთებს მსხვერპლი შესწირა და რომს გაემგზავრა.
სენატი და ხალხი გასაოცარი სიყვარულით შეეგება სანუკ-
ვარ კაცს. გაისმოდა ქალთა სახოტბო შეძახილები, ტაძრებ-
ში მსხვერპლშეწირვები გაიმართა და ყველა ისე ხარობდა,
თითქოს მეფეს კი არა, მთელ სამეფოს ღებულობდნენ. სპუ-
რიუს ვეტიუსმა, რომელსაც წილად ხვდა სწორედ იმ სა-

ათებში დროებით მეფედ ყოფნა, მოქალაქეებს კენჭისყრა მიანდო და ყველამ ერთსულოვნად მისცა ხმა ნუმას. მას მაშინვე მიაჩნო, რომ სახელმწიფო ნიშნები, მაგრამ ითხოვა, ჯერ თავი შეეკავებინათ: ჯერო, — თქვა მან, — საჭიროა ღმერთ-მაც დაუჭიროს მხარი ჩემს მეფედ არჩევასო. მან თან წაიყვანა მისან-ქურუმები და კაპიტოლიუმზე აღვიდა. ამ გორაკს მაშინდელი რომაელები ტარპეიუმს ეძახდნენ. აქ მისანთა მეთაურმა ნუმას სახე შეუბურა და სამხრეთისაკენ მიაბრუნა; თვითონ უკან ამოუდგა, თავზე მარჯვენა ხელი დაადო, ლოცვა წარმოთქვა და ღმერთებისაგან მოვლენილ ფრთოსანთა ფრენის ან სხვა ნიშნების მოლოდინში დაჟინებით დაიწყო ირგვლივ თვალთვალი. ხალხით სავსე ფორუმზე საოცარი სიჩუმე ჩამოვარდა. თავები ყველას ჩაექინდრა და მოსალოდნელის ვარაუდში იყვნენ, სანამ კეთილის მომასწავებელი ფრთოსნები არ გამოჩნდნენ მარჯვენა მხრიდან. მაშინ ~~სა~~ ~~სამეფო~~ ტანსაცმელით შეიმოსა და გორაკიდან ხალხთან ჩამოვიდა მყისვე გაისმა მისასალმებელი ხმები „ყოვლად ნეტარისა“ და „ღმერთებისათვის საყვარელი“ კაცის შესაგებებლად.

როგორც კი ჩაიბარა ძალაუფლება, ნუმამ უწინაესო ყოვლისა დაშალა მცველთა სამასკაციანი რაზმი. ეს პირადი დამცველები მუდამ თან ჰყავდა რომულუსს და მათ „ქლელებს“ ეძახდა, რაც „მარდებს“ აღნიშნავს. ნუმა შეუძლებლად თვლიდა, არ მინდობოდა მათ, ვინც მას ნდობა გამოუტახადეს და ემეფა მათზე, ვინც მას არ ენდობოდნენ. მერმე ორ ქურუმს, რომელთაგან ერთი იუპიტერისა იყო და მეორე მარსისა, დაუმატა მესამე — რომულუსისა და მას „ფლამინუს კვირინალისი“ შეარქვა. წინა ორ ქურუმსაც „ფლამინუსებს“ ეძახდნენ ქეჩისაგან დამზადებული თავსარქმელის გამო, რომელსაც ისინი ატარებდნენ.¹¹ როგორც გადმოგვცემენ, იმხანად დღევანდელზე ბევრად უფრო მეტი ბერძნული სიტყვა იყო შესული ლათინურში. ასე, მაგალითად, იუბა¹² ამბობს: ქურუმთა სატარებელი ლაბადის აღმნიშვნელი „ლენა“ სიტყვა იგივეა, რაც ბერძნული „ქლენა“, ხოლო იუპიტერის ქურუმის მსახურად დაყენებულ კეთილშობილი წარმომავლობის ბიჭუნას ეწოდება „კამილუსი“; ეს კი იგივეა, რაც „კადმილოსი“, რომელსაც ბერძენთაგან ზოგიერ-

თები ეძახდნენ ჰერმესს სხეათა სამსახურში ყოფნის გამო.

8. ხალხის კეთილგანწყობილებისა და მადლიერების მოსაპოვებლად, ხსენებულ ღონისძიებათა განხორციელების შემდეგ, ნუმამ ხელი მოჰკიდა, ასე ვთქვათ, რკინასავით უხეში და ომის მოყვარული ქალაქის უფრო ლმობიერ და სამართლიან სახელმწიფოდ გარდაქმნის საქმეს. კარგად ეგუება პლატონის ნათქვამი — „სახელმწიფო ანთებიითაა შეპყრობილი“¹³ — მაშინდელ რომს. იგი იმთავითვე შეიქმნა ყოველი მხრიდან აქ მოზღვაებული ყველაზე უფრო თავზე ხელაღებული და მეომარი ადამიანების სიმამაცისა და შეუპოვარი გულადობის წყალობით. მრავალი ლაშქრობითა და ურიცხვი ომით ნასაზრდოებმა დიდი ძალა მოიპოვა; მრავალმა განსაცდელმა და საფრთხემ იგი ისე განამტკიცეს, ვით განმტკიცდებიან ხოლმე ხომინჯები, რომლებიც განუწყვეტელი დარტყმით ღრმად ჩაესობიან ნიადაგში. ნუმა გრძნობდა, ამ ამაყი და პირქუში ხალხის მოთვინიერება და მშვიდობიანი ცხოვრებისაკენ მიდრეკა არ იყო მცირე და უბრალო საქმე. ამიტომ მან ღმერთების შემწეობა მოიშველია: იგი აწყობდა და ხელმძღვანელობდა მრავალრიცხოვან მსხვერპლშეწირვებს, საზეიმო სვლებსა და ფერხულებს, რომლებშიაც ამაღლებული სიღარბაისლე შეზავებული იყო სიხარულსა და ადამიანურ სიამესთან. ამ გზით ნუმა ათვინიერებდა და ლმობიერს ხდიდა კირვეულსა და ომის მოტრფიალე რომაელებს, ხანდახან კი ესაუბრებოდა ღვთისგან მოვლენილ საშიშროებაზე, დემონურ სასწაულებსა და ზარდამცემ ხმებზე და ამით უკეთური ზნის მსმენელებს იმონებდა, მათ სულისკვეთებას ღვთისმოშიშობით აჩიავებდა. უპირველესად სწორედ ამას ეყრდნობა გადმოცემა იმის თაობაზე, რომ ნუმას სიბრძნე და გაწვრთნილობა პითაგორასთან ურთიერთობით დაჰყვაო. და მართლაც, ღვთაებასთან სიახლოვესა და უწყვეტ კავშირს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა როგორც პითაგორასათვის ფილოსოფიაში, ისე ნუმასათვის სახელმწიფო მოღვაწეობაში. ამბობენ, გარეგნული პეწი და მოხდენილობაც პითაგორასგან შეითვისა ნუმამო. გადმოცემის თანახმად, პითაგორას მოშინაურებული ჰყავდა არწივი, რომელიც პატ-

რონის დაძახებაზე ფრენას წყვეტდა და მიწაზე ეშვებოდა. ერთხელ პითაგორამ ოლიმპიაში გამართულ თავყრილობაში გაიარა და ოქროს თეძო გამოაჩინა თურმე. მოგვიტხრობენ მის სხვა სასწაულებრივ ხრიკებსა და ქმედებებზეც. სწორედ ამის თაობაზე დაწერა ტიმონ ფლიუნტელმა.¹⁴

გრძნული კაცის პითაგორას სურდა სახელი,
ამიტომ ყველას ატყვევებდა ენაწულიანი.

ნუმამ, თავის მხრივ, წარმოსახა სიყვარული რომელიღაც ღმერთქალთან თუ მთის ნიმფასთან, როგორც ზემოთ ითქვა — ფარული კავშირი მასთან და ასევე — საუბრები მუზებთან. თავის მისნობათა უდიდეს ნაწილს ნუმა სწორედ მუზებს მიაწერდა, ხოლო რომაელებს უმოძღვრა, განსაკუთრებულად გამორჩეული თაყვანი ეცათ ერთი მუზისათვის, რომელსაც ეძახდა „ტაკიტას“, რაც „მღუმარეს“ ანუ „მუნჯს“ აღნიშნავს. ამით, ეტყობა, იგონებდა და პატივს სცემდა პითაგორას ეულ ეხემითიას.¹⁵

ნუმასეული გადაწყვეტილებანი ღმერთების გამოსახულებათა თაობაზე პითაგორას მოძღვრებათა ტყუპის ცალეხია. პითაგორა თვლიდა, რომ პირველსაწყისი გრძნობითა და განცდით აღუქმელია, უხილავია, უბიწოა და გონით მიუწვდომელი. ამიტომაც ნუმამ რომაელებს აუკრძალა ადამიანისა თუ ცხოველის სახიან ღმერთის ხატისათვის თაყვანისცემა. ამის გამო თავდაპირველად მათ არ ჰქონდათ არც დახატული და არც გამოძერწილი გამოსახულება ღვთისა. პირველი ას სამოცდაათი წლის მანძილზე, როცა ტაძრებს აგებდნენ და წმიდა საკურთხეველებს დგამდნენ, საგნობრივ გამოსახულებებს არ ჰქმნიდნენ, ვინაიდან თვლიდნენ, რომ საუკეთესოს გათანაბრება უარესთან მკრეხელობაა და ღვთის მიწვდომა სხვაგვარად შეუძლებელია, თუ არა გულზრანვით. მსხვერპლშეწირვები მთელი თავისი ერთობლიობით პითაგორას დამკვიდრებულ წესებს შეიცავდა: შესაწირავი უსისხლო იყო; იგი უპირატესად ქერისა და ზედაშესგან და საერთოდ იაფი ნივთიერებისაგან მზადდებოდა. ისინი, ვინც ნუმას პითაგორასთან აახლოებენ, ხსენებულ მონაცემთა გარდა, გარე მოწმობებსაც აშველიებენ. ერთი ასეთი მოწმობა ისაა, რომ პითაგორას რომაელებმა მოქალაქეობის უფ-

ლება მიანიჭეს. ამას ანტენორისადმი მიწერილ უსტარში გად-
მოგვეცემს კომედიების მთხზველი ეპიქარმე, ძველი მოღვა-
წე და პითაგორას საუბრების მონაწილე. მეორე მოწმობა
კი ის გახლავთ, რომ ნუმას ოთხ ვაჟთაგან ერთს დაერქვა
მამერკუსი პითაგორას ძის პატივსაცემად. ამბობენ, მისგან
მიიღო თავისი სახელი ემილიუსთა პატრიციულმა მოდგამ:
ასეთი საალერსო სახელი მეფემ თავის ვაჟს ტყბილი და მად-
ლიანი ლაპარაკის გამო მისცაო.¹⁶ ჩვენ ხშირად მოგვისმე-
ნია რომში ასეთი გადმოცემა: ერთხელ თურმე რომაელებს
უმისნეს — ელინთაგან უბრძენესის და უმამაცესისათვის ქან-
დაკებები დაედგათ. რომაელებმაც ფორუმზე თურმე ორი
ბრინჯაოს ქანდაკება დადგეს — ალკიბიადესი და პითაგო-
რასი.

ყველა ამ ამბავში მრავალი წინააღმდეგობაა და მათი
ნდობა-არნდობისათვის თავის გამოდება ბალლური ჭიუ-
ტობა იქნებოდა.

9. ნუმას მიაკუთვნებენ უზენაეს ქურუმთა ანუ — ეგრეთ
წოდებულ პონტიფექსების თანამდებობის დაწესებას და
ამბობენ: მათი პირველი თავკაციც თვითონვე იყო. პონ-
ტიფექსები მათ ეწოდათ, როგორც ერთნი ამბობენ, იმის გა-
მო, რომ ემსახურებიან მძლავრ და ყოველთა უფალ ღმერ-
თებს. მძლავრი კი რომაელთა ენაზე არის „პოტენს“. მეო-
რეთა თქმით, ეს სახელი შესაძლებლობათაგან გამონაკლისის
აღსანიშნავად შეიქმნა: კანონმდებელი ქურუმებს შესაძლე-
ბელ წმიდა სამსახურთა აღსრულებას უბრძანებს და თუ ამ
საქმეში დიდ დაბრკოლებას წააწყდებიან, მათ არ ადანაშაუ-
ლებსო. უმრავლესობა ამ სახელის მეტად სასაცილო ახსნას
გეთავაზობს: იგი სხვას არაფერს აღნიშნავს, თუ არა „ხი-
დის მკეთებლებს“; ეს სახელი ქურუმებს ეწოდათ იმ მსხვერ-
პლშეწირვათა მიხედვით, რომლებიც ხიდის მახლობლად
სრულდება და ყველაზე წმიდა და უძველეს სამსახურად ითვ-
ლება, ხოლო ხიდს ლატინები „პონს-პონტის“ სიტყვით გა-
მოხატავენო. გარდა ამისა, ხიდის დაცვა და შეკეთება, ისევე
როგორც სხვა შეუფრთხილებელი და მამაპაპეული წმიდა სამსა-
ხური, ქურუმებს ევალებათო. ხის ხიდის დაშლას რომაე-
ლები მართლაც ყოველად დაუშვებელ და მკრეხელურ საქ-

მედ თვლიან. გადმოგვცემენ: რომელიღაც მისნობის საფუძველზე ხიდი მთლიანად ხის სოლებით იკვრებოდა ლურსმნის გამოუყენებლადო. ქვის ხიდი დიდი ხნის შემდეგ აიგო ემილიუსის კვესტორობაში. ამბობენ, ხის ხიდიც არ არსებობდა ნუმას დროში და იგი პირველად ნუმას შვილი-შვილის მარციუსის მეფობაში გაკეთდაო. უზენაესი ქურუმი — პონტიფექს მაქსიმუსი იგივეა, რაც ზენაართა ნებასურვილის ამხსნელი ექსეგეტი ანდა უფრო ზუსტად პიეროფანტი.¹⁷ იგი არა მარტო საჯარო წეს-ჩვეულებებს უწევს ზედამხედველობას, არამედ კერძო მსხვერპლშემწირველებსაც ადევნებს თვალყურს, კრძალავს დაწესებულ ადათთა გადალახვას და ასწავლის ყოველს, ვით სცეს თაყვანი ან როგორ შეევედროს ღმერთებს. უზენაესი ქურუმი ზედამხედველობდა აგრეთვე წმიდა ქალწულებსაც, რომელთაც პესტიადებს ანუ ვესტალებს უწოდებენ.¹⁸ ნუმასვე მიაწერენ ვესტალებად კურთხევის შემოღებას და საერთოდ იმ მარადიული ცეცხლის მსახურებასა და თაყვანისცემას, რომელსაც ვესტალები იცავენ. ნუმა, ეტყობა, თვლიდა, რომ წმიდა და მარად მგზნებარე ცეცხლის არსებაზე ზრუნვა უბიწო და შეუბღალავი სხეულის პატრონთ უნდა მინდობოდა; შესაძლოა, იგი ფიქრობდა, რომ ცეცხლის ალის სისპეტაკეს, რისგანაც არაფერი არ წარმოიშვება, ყველაზე მეტად სიქალწულე უტოლდება. ელადის იმ ქალაქებში, სადაც მარადიულ ცეცხლს იცავენ, სახელდობრ — პითოსა¹⁹ და ათენში, ამ საქმის მზრუნველობა ეკისრებათ არა ქალწულებს, არამედ ქორწინებისათვის ყავლგასულ ქალებს. თუ რაიმე შემთხვევის გამო ცეცხლი ჩაქრებოდა, — როგორც ჩაქრა ათენში წმიდა ჩირალდანი არისტონის ტირანობაში, ან როცა მედებმა²⁰ დელფოში ტაძარი გადაწვეს, ანდა მითრიდატეს ლაშქრობათა ეამს და რომაელთა შინაომის დროს საკურთხეველთან ერთად ცეცხლი რომ გაუჩინარდა, — ამბობენ: დაუშვებელი იყო მისი სხვა ცეცხლიდან დაგზნება; იგი ხელახლა უნდა დაენთოთ მზის წმიდა და შეუბღალავი სხივით.²¹ ამ ცეცხლს ჩვეულებრივ აგზნებენ საგანგებოდ დამზადებული სარკეებით. სარკე ჩაზნექილია და შედგება მართკუთხა სამკუთხედის ტოლი გვერდებისაგან, რომლებიც ზემოდან ეშვებიან და ერთ წერტილში იყრიან თავს. როცა იგი მზის პირისპირაა დაყე-

ნებული, ყოველმხრივ არეკლილი სხივები თავმოყრილად ერთიანდებიან შუა წერტილში და სარკე ჰაერს ჰკვეთს, აიშვითებს მას და წინ დადებულ მსუბუქსა და ხმელ საგნებს უსწრაფესად აალებს, რადგან დაბრკოლებაზე არეკლილი სხივი ცეცხლის ძალას იძენს. ზოგიერთები ფიქრობენ, წმიდა ასულებს სხვა არაფერი ევალებოდათ, თუ არა ხსენებული მარადიული ცეცხლის დაცვა; სხვები კი ამბობენ, ისინი მცველად უდგანან დაფარულ წმიდა საგნებს, რომლებიც სხვებმა ვერ უნდა იხილონ. ამის თაობაზე ყოველივე, რის შეტყობა და გადმოცემაც დასაშვებია, კამილუსის ცხოვრებაში აღწერილი.²²

10. გადმოცემის თანახმად, ნუმამ ვესტას თავდაპირველად გეგანია და ვერენია შესწირა ქურუმ ასულებად, მერმე კი — კანულეია და ტარპეია. მოგვიანებით ამ რიცხვს სერვიუსმა სხვა ორიც დაუმატა და ეს რაოდენობა ვესტალებისა დღესამომდე დაცულია. -

ქურუმ ქალწულებს მეფის მიერ ოცდაათი წლით განესაზღვრათ უბიწოების ვადა: პირველ ათწლეულში ისინი სწავლობენ იმას, რაც უნდა აკეთონ, შუა ათწლეულში შესწავლილს ასრულებენ, მესამე ათწლეულში კი თვითონ ასწავლიან სხვებს. ამ ვადის გასვლის შემდეგ მათ ნება ეძლევათ, სურვილისდა მიხედვით, ხელი აიღონ წმიდა სამსახურზე, სხვაგვარი ცხოვრება დაიწყონ და დაქორწინდნენ კიდევაც. ამბობენ, ამ თავისუფლებას ბევრი არ ხვდებოდა ხალისით, ხოლო რომლებმაც მისი გამოყენება სცადეს, სიკეთეს არ გადაპყრიან: მთელი დანარჩენი სიცოცხლის მანძილზე სინანულსა და სასოწარკვეთილებაში იყვნენ. თავისი ბედკრულობით ამათ დანარჩენი ვესტალები ისეთ ცრუმორწმუნეობამდე მიიყვანეს, რომ ესენი სიბერემდე და სიკვდილამდე იცავდნენ თავშეკავებული ცხოვრების წესსა და ქალწულებრივ უბიწოებას.

თავდადების სანაცვლოდ ნუმამ ვესტას ასულებს დიდნი პატივნი მიაგო. ამათ შორისაა უფლება ანდერძის შედგენისა მამის სიცოცხლეშივე და სხვა საქმეთა აღსრულებაც მეურვის მეშვეობის გარეშე სამშვილიან დედათა უფლებით.²³ გარდა ამისა, ვესტას ქურუმი ქალები საზოგადოებაში გამო-

დიან ლიქტორთა თანხლებით. თუ ამ დროს გზად წააწყდებიან პირს, რომელიც სიკვდილით დასასჯელად მიჰყავთ, სასიკვდილო განაჩენი უქმდება. ოღონდ ესაა, ვესტას ქალწულმა უნდა დაიფიცოს, რომ შეხვედრა იყო მოულოდნელი, შემთხვევითი და წინასწარ განუზრახველი. თუ ვინმე გაბედავს და შეძვრება იმ ჯალამბარის ქვეშ, რომლითაც ვესტას ასულთაგანი მიჰყავთ, მას სიცოცხლეს გამოასალმებენ.

გადაცდომათა სასჯელი ის გახლავთ, რომ უზენაესი ქურუმი ვესტას ქალწულებს გაროზგავს ხოლმე; ზოგჯერ გასაროზგავ დამნაშავეს იგი ჩაბნელებულ ადგილას გააშიშვლებს და ტილოს წააფარებს. მაგრამ ქალწულობის დამკარგავს ცოცხლად მარხავენ ეგრეთ წოდებულ კოლინის კიშკართან. იქ, ქალაქის ფარგლებში, ერთი წაგრძელებული ბორცვია, რომელსაც ლატინების ენაზე „მიწაყრილის“ შესატყვისი სიტყვით აღნიშნავენ. მის ფერდობზე მართავენ ზემოდან ჩასასვლელის მქონე მცირე მოცულობის სადგომს. მასში დგამენ ლოგინიან საწოლს, ანთებულ ლამპარსა და სიცოცხლისათვის აუცილებელი საჭმელ-სასმელის მცირე მარაგს — პურს, სურას წყლით, რძესა და ზეთუნის ზეთს, რათა არაეინ თქვას, რომ შიმშილით მოაკვდინეს უდიდეს წმიდა საიდუმლოებათა მსახური ქალი. დასჯილ ვესტალს სემენ ჯალამბარზე და გარედან ისე შეჰბურავენ და გარდიგარდმო ისე შეჰკრავენ ღვედებით, რომ მისი ხმის გაგონებაც კი შეუძლებელი იყოს. აი ასე მიჰყავთ იგი ფორუმზე გავლით. ამ დროს ყველა ღუმლით ჩამოდგება ხოლმე გზიდან და დასჯილს ხმაამოუღებლივ საშინელი სევდით მიაცილებენ. ამაზე შემადრწუნებელი სანახაობა არ შეიძლება არსებობდეს და ქალაქმა რომმა ამაზე საზარელი დღე არც იცის. როცა ჯალამბარს ადგილზე მიიტანენ, მსახურები ღვედებს ახსნიან, ხოლო ქურუმთუხუცესი რომელიდაც საიდუმლო ვედრებათ წართქვამს და განაჩენის აღსრულების წინ ხელებს ღმერთებისაკენ აღაპყრობს; მერმე თავშებურვილი ქალი ჯალამბარიდან გადმოჰყავს და მიწისქვეშა სადგომში ჩამავალ კიბეზე შეაყენებს. ამის შემდეგ იგი სხვა ქურუმებთან ერთად უკან ბრუნდება. როცა დასასჯელი ქვემოთ ჩაეშვება, კიბეს ზემოთ სწევენ და სადგომს ზემოდან იმდენ მიწას აყრიან, სანამ ის

ადგილი ბორცვის ზედაპირს არ გაუტოლდება. აი ასე ის-
ჯება წმიდა სიქალწულის შემბლალავი.

11. დაუშრეტელი ცეცხლის დასაცავად ნუმამ, ამბობენ, ვესტას მრგვალი ტაძარი ააგო. მან იგი მიაშვავა ანა დე-
დამიწას, რომელსაც ვესტას არ უთანაბრებდა, არამედ მთელ
სამყაროს, რომლის შუაგულშიაც, პითაგორაელთა აზრით,
მოთავსებულია ცეცხლი და მას ისინი უწოდებენ ჰესტიას და
მონადს. დედამიწა, პითაგორაელთა მოძღვრებით, არც უძ-
რავია და არც ცარგვალის შუაწერტილში იმყოფება; იგი ცეც-
ხლის ირგვლივ ბრუნავს და სამყაროს ყველაზე საპატიო და
უპირველეს ნაწილს არ წარმოადგენს. ამბობენ, ამრიგადვე
მსჯელობდა დედამიწის თაობაზე სიბერეში შესული პლატო-
ნიც: მისი აზრით, დედამიწას სხვა ადგილი უკავია სამყა-
როში, შუა და ყველაზე მნიშვნელოვანი ადგილი კი უფრო
სრულყოფილ ციურ სხეულს ეკუთვნისო.

12. პონტიფექსები განაგებენ დაკრძალვასთან დაკავშირე-
ბულ მამაპაპეულ ადათებსაც. ნუმამ მათ უმოძღვრა, არ ჩაეთ-
ვალათ ბილწ საგნად ადამიანის გვამი და საკადრისი თაყვა-
ნი ეცათ საიქიოს ღმერთებისათვის, რომელთა ხელშიც გა-
დადის ჩვენი არსების ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილი, გან-
საკუთრებით კი — ეგრეთ წოდებულ ლიბიტინასათვის,²⁴ ვინც
მიცვალებულთა გაპატიოსნების ღვთაებაა. ამ ღმერთქალს მიიჩ-
ნევენ პერსეფონედ, ანდა კიდევ უფრო მეტად — აფროდიტედ
ანუ ვენუსად. ასე იქცევიან რომაელთა შორის სიბრძნით გა-
მორჩეულნი, რომლებიც არცთუ უსაფუძვლოდ მიაკუთვნე-
ბენ კაცის გაჩენისა და სიკვდილის ნებას ერთი ღმერთქა-
ლის ძალას. ნუმამ დააწესა აგრეთვე გლოვის ხანგრძლივობა
მიცვალებულის ასაკისდა მიხედვით: სამ წელზე ნაკლები
ასაკის ბავშვის გლოვა არ ეგებოდა; ამაზე უფროსი ასაკისა
კი დაიტირებოდა მხოლოდ იმდენ თვეს, რამდენი წელიც
იცოცხლა ათ წლამდე; ამაზე ზემოთა ასაკი მხედველობაში
არ მიიღებოდა; საერთოდ გლოვის ყველაზე ხანგრძლივი დრო
ათთვიანი იყო. ამდენ ხანსვე გრძელდებოდა ქმრებგარდაც-
ვლილ ქალთა ქვრივობა. თუ ამ ხანზე ადრე კვლავ დაქორწინ-
დებოდა დაქვრივებული, ნუმას კანონმდებლობით მსხვერ-
პლად უნდა შეეწირა მკაცრ ფური.

ნუმამ კიდევ სხვა ბევრი წმიდა სამსახური შემოიღო. ამათგან მოვიხსენიებ ორს — საღიებისა და ფეციალიების სამსახურებს, რომელთა დაწესებაც განსაკუთრებით ნათელყოფს ნუმას ღვთისმოსაობას. ფეციალიები მშვიდობის მცველნი იყვნენ და, ვგონებ, სახელიც თავიანთი საქმიანობიდან მიიღეს, რადგან დავისა და განხეთქილების შეწყვეტას სიტყვის მეშვეობით ცდილობდნენ: გალაშქრების ნებას არ იძლეოდნენ, სანამ სამართლიანობის აღდგენის ყველა იმედი არ გადაიწურებოდა. ელინებიც ხომ „მშვიდობის“ იმ ვითარებას უწოდებენ, როცა მოპირისპირენი უთანხმოებას საზღვარს უდებენ სიტყვით და არა ძალისხმევით.²⁵

რომაელთა ფეციალები ხშირად მიდიოდნენ ხელის უსამართლოდ აღმმართველებთან და არწმუნებდნენ, გონს მოსულიყვნენ. მაგრამ თუ ისინი განუკითხავ ჯიუტობას არ მოიშლიდნენ, ფეციალები მოწმებდად ღმერთებს უხმობდნენ: თქვენი ურცხვი და საზარელი წყევლა-კრულვა დაატყდეს თავს ყოველ ჩვენგანსა და ჩვენს სამშობლოს უსამართლოდ თუ ვიქცევითო, — და ამის შემდეგ იმ ჯიუტებს ომს უტყბადებდნენ.

თუ ფეციალები წინააღმდეგნი იყვნენ და თანხმობას არ აცხადებდნენ, რომაელთა არც რიგით მეომარსა და არც მეფეს არ ჰქონდათ ნება, იარაღი აეღოთ ხელში. სარდალს უწინარეს ყოვლისა ფეციალებისაგან უნდა მიეღო ომის სამართლიანობის დასტური და მერმე შედგომოდა განსახორციელებელი საქმის განხილვას. ამბობენ, ამ წმიდა წესების დარღვევამ გამოიწვია ის განსაცდელი, რაც რომს კელტებისაგან დაატყდა თავსაო. მოხდა ისეც, რომ ბარბაროსებმა ალყა შემოარტყეს კლუზიუმს. მტრის ბანაკში ელჩად გაგზავნეს ფაბიუს ამბუსტუსი ზავის დადებისა და ალყის მოხსნის თაობაზე მოსალაპარაკებლად. როცა უარყოფითი პასუხი მიიღო, ელჩის მოვალეობისაგან თავი გათავისუფლებულად ჩათვალა. კლუზიუმელთა მხარდასაჭერად იარაღი აისხა და ჭაბუკური აღტყინებით ბარბაროსთაგან უმამაცესი ბრძოლაში გამოიწვია. ბრძოლაში ბედმა გაუღიმა, მეტოქე დასცა და იარაღი აპყარა. კელტებმა იგი იცნეს და რომს მაცნე აფრინეს ფაბიუსის წინააღმდეგ აღძრული ბრალდებით: ხელშეკრულება დარღვია, ვერაგულად და გამოუცხადებლად ომი აგვიტეხაო.

მაშინ ფეციალიებმა სენატს დარწმუნება დაუწყეს, ფაბიუსი კელტებისათვის გადაეცათ; მაგრამ ამან ხალხს მიაშურა, მისი მზრუნველობით ისარგებლა და სასჯელისაგან თავი დაიძვრინა. მცირე ხნის შემდეგ კელტები შეიჭრნენ ქალაქში. და, კაპიტოლიუმის გარდა, მთელი რომი გააცამტვერეს. ყველაფერი ეს უფრო ზუსტადაა გადმოცემული კამილუსის ცხოვრების აღწერაში.²⁶

13. ამბობენ, სალიების სახელით ცნობილი ქურუმები ნუმამ შემდეგი საბაბის საფუძველზე დანიშნა. მისი მეფობის მერვე წელს იტალიაში მოდებული შავი ჭირი რომსაც დააცხრა თავს. ხალხი საშინლად იყო აფორიაქებული. უეცრად ზეციდან სპილენძის ფარი ჩამოეშვა თურმე და პირდაპირ ნუმას ჩაუვარდა ხელებში. ამ შემთხვევის გამო მეფემ ქვეშევრდომებს აუწყა საოცარი ამბავი; რომელიც თითქოს ეგერიასა და მუზებისაგან შეიტყო.“ „ეს იარაღი ქალაქის ხსნად მოგვევლინა და საჭიროა მისი დაცვა; საამისოდ უნდა გაკეთდეს მოყვანილობით, სიდიდით და შესახედაობით მისი მსგავსი სხვა თერთმეტი ფარი, რათა მსგავსების გამო ქურდისათვის შეუძლებელი გახდეს ზეციდან ჩამოვარდნილის გამორჩევა. საჭიროა, აგრეთვე, ჩამოვარდნის ადგილი და გარშემო მდებარე მდელონი შევწიროთ მუზებს, სადაც ისინი ხშირად დადიან და მესაუბრებიან; ხოლო წყარო, რომელიც იმ ადგილს ნამავს, მივაკუთვნოთ ვესტას ქალწულებს, რათა ამ წყაროდან ყოველდღიურად ამოიღონ წყალი და მიაპყრონ ტაძარს განსაწმენდად“. გადმოგვცემენ, ნუმას ეს ნათქვამი სენის დაუყოვნებელმა შეწყვეტამ დაადასტურაო. როცა ნუმამ ფარი ხელოსნებს გაუწოდა და უბრძანა, გასჯიბრებოდნენ ერთმანეთს მსგავს ფართა გაკეთებაში, ამაზე ყველამ უარი თქვა; მხოლოდ ერთმა საუკეთესო ოსტატთაგანმა, ვეტურიუს მამირიუსმა, მიაღწია სასურველ მსგავსებას და ისე სრულყოფილად დაიცვა ერთფეროვნება ფართა დამზადებისას, რომ თვითონ ნუმამაც ველარ შეძლო მათგან თავდაპირველის გამორჩევა. ამ ფართა მომვლელ-მცველებად მან სწორედ ქურუმი-სალიები დააყენა. სალიები მათ ეწოდათ არა იარაღისხმით ცეკვის მასწავლებლის, სამოთხარაკელი თუ მანტინეელი ვინმე სალიუსის, სახელისაგან,

როგორც ამას ზოგიერთები გადმოგვცემენ, არამედ თვით ხტუნვით ცეკვისაგან, რომელსაც სალიები ქალაქზე გავლით ასრულებენ ხოლმე მარტის თვეში.²⁸ ისინი ამ დროს შემოსილი არიან მეწამული მოკლე ქიტონებით, შემოკრულა აქვთ სპილენძის ფართო ქამრები, ახურავეთ სპილენძისვე მუზარადები და ხელთ უპყრიათ წმიდა ფარები, რომელთაც მომცრო მახვილებს ურტყამენ. ხსენებულ ცეკვაში ყველაფერი დამოკიდებულია ფეხთა სიმარდეზე, ხტუნვა-როკვაზე.²⁹ სალიები მოხდენილად მოძრაობენ და თანაზომიერი სწრაფი და ხშირი წრეების დავლითა და მიხვრა-მოხვრით ძალასა და სიმსუბუქეს წარმოგვიდგენენ. მოყვანილობის მიხედვით თვით ფარებს „ანკილიას“ ეძახიან. ასეთი ფარი არც მრგვალია და არც პელტეს მსგავსად ნახევრადწრიული.³⁰ კიდევ მას ამოკვეთილი აქვს ხვეული ხაზი, რომლის ბოლოებიც ყველაზე ამობურცულ ნაწილში უერთდებიან ერთმანეთს და ფარს მოხრილ იერს აძლევენ. შესაძლოა ამ ფარის სახელი მოდიოდეს მკლავ-იდაყვისაგან, რომლითაც მას ატარებენ. ყოველ შემთხვევაში ასე აქვს ნათქვამი იუბას, რომელიც ამ სიტყვის ბერძნული ენიდან გამოყვანას ცდილობს. შესაძლოა ეს სახელი თავდაპირველად აღნიშნავდა ზევიდან ვარდნასაც და სნეულთა განკურნებასაც, გვალვის შეწყვეტასაც და კიდევ შიშისა და თავზარის აცილებასაც.³¹ ამ ბოლო მნიშვნელობის გამო ათენელებმა დიოსკურებს „ანაკები“ შეარქვეს.³²

ასეთია ვითარება, თუ მართლაც საჭიროა, სახელი „ანკილია“ ბერძნულ ენას დავუკავშიროთ.

მამურიუსის ჯილდო, ამბობენ, იმითაა აღნიშნული, რომ მის ხელოვნებას ყოველთვის მოიხსენიებენ სალიები სიმღერაში, რომელსაც თან ახლავს პირიქი.³³ სხვათა თქმით, სალიები ვეტერიუს მამურიუსს კი არ ასხამენ ხოტბას სიმღერაში, არამედ, „ძველ ხსოვნას“ — „ვეტერემ მემორიამ“³⁴.

14. მოაწესრიგა თუ არა საქურუმო სამსახურთა საქმენი, ვესტას ტაძართან ნუმამ ააგო ეგრეთ წოდებული რეგია ანუ სამეფო სადგომი, სადაც დროის უმეტეს ნაწილს ატარებდა. აქ იგი წმიდა სამსახურს ასრულებდა, ქურუმებს რჩევა-დარიგებას აძლევდა ანდა ღვთაებრივ საქმეთა თაობაზე მსჯე-

ლობდა. კვირინუსის ბორცვზე მას მეორე სადგომიც ჰქონდა, რომლის ადგილს ჯერ კიდევ ახლაც გვიჩვენებენ. ჭალაქში გამართულ ყოველ საზეიმო თუ წმიდა სვლას წინ უძღოდნენ მაცნენი, რომლებიც სიწყნარის დაცვასა და მუშაობის შეწყვეტას ბრძანებდნენ. ამბობენ, პითაგორაელები კრძალავენ ღმერთების თაყვანისცემასა და მათ მიმართ ვედრების აღვლენას სასხვათაშორისოდ: თითოეული სახლიდან უნდა გამოვიდეს მხოლოდ და მხოლოდ წმიდა საქმისათვის მომზადებული გონება-განწყობილებით. ნუმაც ასევე ფიქრობდა: მოქალაქეებმა ზერელედ და სახელდახელოდ არც უნდა მოისმინონ და არც უნდა იხილონ ის, რაც ღვთაებრივია; მათ თავი უნდა გაითავისუფლონ სხვა ყველაფრისაგან და მთელი გულისთქმა მიაპყრონ უდიდეს საქმეს — ღვთისმოსაობას; წმიდა სამსახურს უნდა გაუწმინდონ გზა ყვირილისა და ხმაურისაგან, ოხვრა-კვნესისა და ყოველივე იმისაგან, რაც იძულებით და ხელოსნის შრომას ახლავს ხოლმე თან. ამ წესის კვალი დღემდე შემოინახეს რომაელებმა: როცა კონსული ფრინველთ-მკითხაობას ანდა მსხვერპლშეწირვას ეწევა, ასე წამოიძახებს: „ჰოკ აგე!“ ეს შეძახილი ნიშნავს — „აგრე ჰქმენ!“ იგი დამსწრეთ ყურადღებასა და წესრიგის დაცვისაკენ მოუწოდებს.

ნუმას დანაწესთა შორის სხვაც ბევრი გახლდათ პითაგორაეული მოძღვრებიდან მომდინარე. პითაგორაელები ადამიანს ურჩევდნენ: არ დამჯდარიყო მარცვლეულის საწყაულზე, არ გაეჩხრიკა დანით ცეცხლი, გზად დამდგარს უკან არ მოეხედა, ზენაართათვის მსხვერპლის კენტი რიცხვი შეეწირა, ხოლო მიწისქვეშა ღვთაებებისათვის — წყვილი. ამასთან — ყოველი ამ დარიგების აზრი ბევრისათვის დაფარული იყო: ასევე აუხსნელია ზოგიერთი ნუმასეული რჩევა-დარიგებაც. ასეთებია, მაგალითად, ის, რომ: არ შეიძლება ღმერთებს ზედაშე წავუქციოთ გადაუქრელი ვაზიდან დაყენებული ღვინით; არ შეიძლება მსხვერპლის უფქვილოდ შეწირვა; ღმერთების მიმართ ლოცვის ეამს შეტრიალებაა საჭირო, ლოცვის დამთავრებისას კი — დაჯდომა.

პირველი ორი დარიგება, ეტყობა, იმას გვასწავლის, რომ მიწის დამუშავება ღვთისმოსაობის ნაწილია; ლოცვის აღმვლენთა შეტრიალება კი სამყაროს ბრუნვის მიბაძვა არისო, ამ-

ბობენ.³⁵ მაგრამ, ჩანს, უფრო მეტად ასეთი ვითარებაა: რაკი ტაძართა კარი აისს უცქერს, მლოცველი შესვლისას აღმოსავლეთს ზურგს უბრუნებს, აქ კი ჭერ მზისკენ შებრუნდება, მერმე კვლავ ტაძრის ღვთაებისკენ შეტრიალდება და ამრიგად, მთელი წრის გაკეთებით, ორივე ღმერთის მიმართ ასრულებს ლოცვა-ვედრებას. შესაძლოა, ვფიცავ ზევსს, ყველაფერი ეს ეგვიპტურ გორგოლაქებსაც გულისხმობდეს.³⁶ თუ ასეა, მაშინ მლოცველის წრიული მოძრაობა დაახლოებით იმას გვაუწყებს, რომ არაფერი ადამიანური მყარი არ არის და როგორადაც უნდა აბრუნებდეს და ცვლიდეს ღმერთი ჩვენს ცხოვრებას, გვმართებს, ყოველივე სიყვარულით შევითვისოთ. ლოცვა-ვედრების შემდეგ მლოცველთა დაჯდომა, ამბობენ, ვედრებათა აღკრულებისა და კეთილ საქმეთა სიმყარის მოსწავების ნიშანია. იმასაც ამბობენ, შესვენება საქმიანობათა საშორისი საზღვარიც: როცა კაცი ერთ საქმეს დაასრულებდა, ღმერთების წინაშე მოკალათდებოდა, რათა მათივე შემწეობით კვლავ მოეკიდა ხელი მეორე საქმისათვის. შეიძლება ეს შეესაბამებოდეს ზემოთ უკვე ნათქვამს, რომ კანონმდებელი გვარიებს, ღვთაებასთან ურთიერთობა სხვა საქმის კეთებისა და თავგაუთმელობის უამს ფაციფუცში კი არ დაემაყაროთ, არამედ მაშინ, როცა საამისო დრო და მოცალეობა გვაქვს.

15. ასეთმა აღზრდა-შეგონებამ, რაც ღვთაებრივის მიმართ მოწიწებით იყო განპირობებული, რომის ქალაქი ნუმას ძლევა-მოსილების წინაშე ისეთი მორჩილი და აღტაცებული გახად, რომ უაზრო და საარაკო სიტყვებს ჭეშმარიტებად მიიჩნევდნენ და თვლიდნენ, არაფერი არ არსებობდა დაუჭერებელი და გაუკეთებელი, რასაც კი მეფე განიზრახავდა. გადმოგვცემენ, ერთხელ ნუმამ სუფრაზე მიიწვია არცთუ მცირე რაოდენობის მოქალაქენი და უბრალო ჭურჭლით მეტისმეტად იაფი და ღარიბული საქმელ-სასმელი მიართვა. დაიწყეს თუ არა სადილობა, მეფემ უეცრად განაცხადა: ჩემი საყვარელი ღმერთქალი მეწვია; — თქვა ეს და თურმე მოულოდნელად სახლი აივსო ძვირფასი თასებით და სუფრა ნაირნაირი საკვებითა და მორთულობით დაიზინქა.

ყველაფერს გადააქარბა თავისი უცნაურობით იუპიტერ-

თან ნუმას შეხვედრის თაობაზე ნაამბობმა. გადმოგვცემენ, რომ აენტიწუსის ბორცვზე, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო ქალაქის ნაწილი და დასახლებული, მაგრამ მრავალი წყაროთი და ჩრდილოვანი კორომით უხვობდა, ხშირად დადიოდა ორი ღვთაება — პიკუსი და ფავნუსი. ისინი ბევრი რამით ემსგავსებოდნენ სატირებს ანდა პანებს, მაგრამ ჯადო-წამალთა და საოცარი გრძნეულების ოსტატებიც იყვნენ, იტალიაში დაეხეტებოდნენ და ისეთ თვალთმაქცობათ ძართავდნენ, როგორსაც ელინებში იდელ დაქტილებად წოდებული ღმერთები³⁷ აწყობდნენ ხოლმე. ნუმამ ღვინო და თაფლი იმ წყაროს წყალს შეურიო, რომელსაც ჩვეულებრივ ხსენებული ღვთაებები სვამდნენ და ორივენი — პიკუსიც და ფავნუსიც შეიპყრო თურმე. დატყვევებულმა ღვთაებებმა წამდაუწუმ შეიცვალეს სახე, თავისი გარეგნობა, საოცარ და შემადრწუნებელ მოჩვენებებადაც გარდაიქმნენ, მაგრამ როცა იგრძნეს — მტკიცედ და უიმედოდ ვართ დაქერილნიო, ნუმას სამომავლიო მრავალი რამ უმისნეს და ასწავლეს მეხის დაცემის შემდეგ საჭირო განწმენდის წესი, რასაც დღესაქამომდე ასრულებენ ხახვის, თმის ბეწვისა და ჭიჭყინა თევზების მოშველიებით. ზოგიერთები ამბობენ, ღმერთებმა კი არ ახსნეს განწმენდის ეს წესი, არამედ ჯადოქრობის ძალით იუპიტერი ჩამოიყვანეს ზეციდან და გამწყრალმა ღმერთმა დააკისრა ნუმას, განწმენდა თავების შემწეობით მოეხდინა. — ხახვის თავებით? — იკითხა თურმე ნუმამ. — არა, კაცის თავებით! — უპასუხა იუპიტერმა. ამ საზარელი ბრძანების ასაცილებლად ნუმამ მყისვე იკითხა კვლავ — იქნებ თმებით? — იუპიტერმა უპასუხა — არა, ცოცხალი... ნუმამ დასძინა — ჭიჭყინებით? — ეს მას ეგერიამ ასწავლა. ამის შემდეგ ღმერთი მოლმობიერდა და იქაურობას გასცილდა. ამის გამო იმ ადგილას ილიკიუმის³⁸ დაერქვა და განწმენდაც ნუმას წესით სრულდება. ეს სასაცილო ზღაპრული ამბები გვაუწყებენ მაშინდელი ადამიანების ღვთაებრივთან ჩვევად ქცეულ დამოკიდებულებას. ამბობენ, თვითონ ნუმა ყოველივე ღვთაებრივს ისეთი იმედებით ეკიდებოდა, რომ როცა ერთხელ აუწყეს — მტრები გვიანლოვდებიანო, გაიღიმა თურმე და ასე თქვა: — მე კი, აი, მსხვერპლს ვწირავო.

16. ამბობენ, ნდობისა და ტერმინუსის³⁹ ტაძრებიც ნუმამ აავო პირველადო. მანვე დაუწესა რომაელებს ნდობის ღვთაებისადმი ფიცი უდიდეს ფიცად, რასაც დღემდე იცავენ. ტერმინუსი საზღვრის გამომსახველი ღვთაებაა. მას მინდვრების სამიჯნოებზე სწირავენ მსხვერპლს საჯაროდ ანდა კერძო წესით. ახლა ეს მსხვერპლი სულდგმული არსებაა, ძველად კი შეწირვა უსისხლო გახლდათ. ნუმა ბრძნულად ფიქრობდა, რომ საზღვრის ღვთაება მშვიდობის დარაჯი და სამართლიანობის მოწმეა, ამიტომ საჭიროა, მკვლევლობით კი არ შევბღალოთ იგი, არამედ მისი უბიწოება დავიცვათ, როგორც ჩანს, თავისი ქვეყნის საზღვრები სწორედ ამ მეფემ გაავლო პირველად. რომულუსს არ სურდა, გაეზომა სამფლობელო, რათა ამით არ ეღიარებინა სხვისი მიწების მიტაცება. საქმე ისაა, რომ კუთვნილი საზღვრის გადაულახველობის წესის დაცვა ძალადობის შემაკავებელი ვითარებაა, მისი დაუცველობა კი — უსამართლობის ჩადენის მხილება. თავდაპირველად რომის სახელმწიფოს სამფლობელო არცთუ ისე დიდი იყო, მაგრამ მერმე მისი უდიდესი ნაწილი რომულუსმა ბრძოლით მოიპოვა. ეს ახლად შექმნილი მიწა-წყალი ნუმამ ღარიბ მოქალაქეებს დაუნაწილა, რათა სილატაკისაგან მომდინარე ძალადობა და უსამართლობა აღეკვეთა, ხალხი მიწათმოქმედებისაკენ მიედრიკა და ქვეყანასთან ერთად დაეშოშმინებინა. მართლაც, არ არსებობს სხვა საქმიანობა, რომელიც ისე სწრაფად ნერგავდეს მშვიდობის მგზნებარე სიყვარულს, როგორც მიწაზე მუშაობით ცხოვრების სახსრის მოპოვება. იგი საკუთრების დაცვისთვის საჭირო მეომარულ სულისკვეთებასაც იცავს და უსამართლობისა და სიხარბისაკენ მისწრაფებასაც უჭრის ფესვებს. სწორედ ამიტომ შეათვისა მოქალაქეებს ნუმამ მიწათმოქმედება ვით მშვიდობის ჯადო-წამალი. იგი ამ საქმიანობას აფასებდა უფრო მეტად როგორც ზნეობრივი აღმადლების, ვიდრე სიმდიდრის წყაროს. მან რომაული მიწა-წყალი ნაწილებად დაჰყო, უწოდა მათ „პაგუსები“ და ყოველ ნაწილს ზედამხედველი და დარაჯი მიუჩინა. ხანდახან თვითონ დაივლიდა ხოლმე მინდორ-ველებს და მოქალაქეთა შრომა-გარჯის ხასიათს, დაკვირვების შემდეგ, მსჯავრს ადებდა: ზოგიერთებს პატივითა და ნდობით ღირსყოფდა, დაუღვევრებსა და უქნარებს კი,

ქკუაზე მოსაყვანად, გაკიცხვასა და ლანძღვა-გინებას არ აკლებდა.

17. ნუმას სახელმწიფოებრივ საქმიანობაში საგანგებოდ გამოირჩევა მოსახლეობის დაჯგუფება ხელობათა მიხედვით. ასე ჩანდა, რომის სახელმწიფოში, როგორც ზემოთ ითქვა, გაერთიანებული იყო ორი ფენა; სინამდვილეში კი ქალაქი ორად იყო გაყოფილი და არაფრით არ სურდა ერთ მთლიანობად გარდაქცევა და განხეთქილებისა და უთანხმოების წარხოცვა. მოპირისპირე ნაწილთა შორის განუწყვეტელი შეხლა-შემოხლა და დავა იყო გაჩაღებული. ნუმამ იცოდა, თუ ბუნებით ძნელად შესაერთებელ და მაგარ საგნებს დავამტკრევთ და დავანაწილებთ, მათი ერთმანეთთან მიახლოება ნაწილთა სიმციერის წყალობით უფრო ადვილად ხერხდება. ამიტომ გადაწყვიტა, მთელი მოსახლეობა მრავალ ჯგუფად დაეყო, რათა თავდაპირველი და დიდი სხვაობა გამჭრალიყო მისი დაფანტვით უმცირეს განსხვავებებში. დანაწილება მოხდა ხელობათა მიხედვით და შეიქმნა ამქრები: ავლეტებისა,⁴⁰ ოქრომჭედლებისა და ხურო-ღურგალათა, მღებავთა, დაბაღებისა და მრთილავთა, მესპილენძეთა და მეთუნეთა. ყველა სხვა ხელობას კი ცალკე მოუყარა თავი და მათგან ერთი ამქარი შექმნა. თითოეულ ამქარს ნუმამ მიანიჭა შესაბამისი კავშირ-ურთიერთობის, თავმოყრისა და ღმერთების გარკვეული წესით თაყვანისცემის უფლება. მან პირველად მოიცილა სახელმწიფოდან განკერძოების ის საბაზი, რომლის საფუძველზედაც ზოგიერთებს საბინებს ეძახდნენ, ზოგიერთებს კი — რომაელებს, ერთ წყებას რომ ტატიუსის მოქალაქეებად მიიჩნევდნენ, მეორეს კი — რომულუსისად.

ნუმას სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაში აქებენ კიდევ ერთი კანონის შესწორებას. ეს კანონი უფლებას აძლევდა მამებს, თავისი ვაჟები გაეყიდათ. ნუმამ გამონაკლისი დაუშვა დაქორწინებულ ვაჟთათვის, თუ ქორწინება მამის მოწონებითა და ბრძანებით იყო მომხდარი. ნუმა შემადრწუნებელ ვითარებად მიიჩნევდა, თავისუფალ კაცზე გათხოვილი ქალი მონის ცოლად გარდაქცეულიყო.

18. ნუმამ ხელი მოჰკიდა აგრეთვე ციურ მოძრაობაზე დაკვირვების საქმეს. მას არც სიზუსტე გამოუჩენია და არც

სრული უვიცობა. რომულუსის მეფობის ქამს თვეების გამოთვლაში შეუსაბამობა და არევე-დარევა სუფევდა: ზოგ თვეში ოცი დღეც კი არ იყო, ზოგში კი ოცდათხუთმეტ დღეს ითვლიდნენ, ზოგში — ამაზე მეტსაც. მთვარისა და მზის მოძრაობათა შორის არსებულ სხვაობაზე რომაელებს წარმოდგენა არ ჰქონდათ. მხოლოდ იმ ერთ გარემოებას ადევნებდნენ თვალყურს, რომ წელიწადში სამასსამოცი დღე ყოფილიყო. ნუმამ გამოითვალა, რომ უტოლობის სხვაობა თერთმეტ დღეს შეადგენდა: მთვარის წელიწადში სამასორმოცდათოთხმეტი დღე იყო, მზისაში — სამასსამოცდახუთი. მან ის თერთმეტი დღე გააორმაგა და შემოიღო ოცდაორი დღის შემკველი, ყოველწლიურად თებერვლის თვის მომდევნოდ ჩასამატებელი, თვე, რომელსაც რომაელები მერკედონიუსს უწოდებენ. მაგრამ, ნუმას თვალსაზრისით სხვაობის გამასწორებელმა ამ ხერხმა მერმე კიდევ უფრო დიდ ღონისძიებათა ჩატარება მოითხოვა.⁴¹ ნუმამ შეცვალა თვეთა რიგიც. მარტი, რომელიც პირველი თვე იყო, მესამე ადგილზე გადასვა, პირველზე კი გადმოიტანა იანვარი, რომელიც რომულუსის დროს მეთერთმეტე თვედ ითვლებოდა, ხოლო მეთორმეტე და ბოლო თვე იყო თებერვალი, ახლა რომ მეორე თვედ იანვარი შება. ბევრი ფიქრობს, რომ, საერთოდ, იანვრისა და თებერვლის თვეები ნუმას დამატებულა, თავიდან კი რომაელებს წელიწადში მხოლოდ ათი თვე ჰქონდათ, ისე როგორც ბარბაროსთაგან ზოგიერთ ტომს აქვს სამი თვე, ხოლო ელინებში — არკადიელებს — ოთხი და აკარნანიელებს — ექვსი. როგორც ამბობენ, ეგვიპტელებში წელიწადი ჯერ ერთთვიანი იყო, ხოლო შემდეგ — ოთხთვიანი. აი ამიტომ ჩანან ეგვიპტელები ყველაზე უძველესი მოსახლენი ქვეყანაზე: რაკი თვეებს წლებად მიიჩნევენ, თავიანთ გვარტომობას წარმოუდგენელი სიმრავლის წლებით ითვლიან.

19. რომაელები რომ წელიწადში ათ თვეს ათავსებდნენ და არა თორმეტს, ამას მოწმობს ბოლო თვის სახელწოდება. დღემდე „მეათეს“ ეძახიან მას.⁴² ხოლო მარტი რომ პირველი თვე იყო, ამას თვეთა რიგი ადასტურებს: მარტიდან მეხუთე თვეს სწორედ „მეხუთეს“ უწოდებენ, მეექვსეს — „მეექვსეს“ და ასე შემდეგ ყველა დანარჩენს.⁴³ როცა იანვა-

რი და თებერვალი მარტის წინ გადმოიტანეს, რომაელებს მოუხდათ ხსენებული თვისათვის „მეხუთე“ ეწოდებინათ, მაგრამ მეშვიდედ ჩაეთვალათ. სხვაფრივ, გონიერული ჩანს, რომელუსმა რომ მარსს შესწირა პირველი თვე, რომელსაც ამის გამო მარტი ეწოდა. მეორე თვეს აპრილი ჰქვია აფროდიტეს სახელისაგან. ამ თვეში ღმერთქალს მსხვერპლს სწირავენ, მის კალენდებში⁴⁴ კი მურტით თავდაგვირგვინებული ქალები საგანგებოდ გაინაბებიან ხოლმე. ზოგიერთები ამბობენ, აფროდიტეს არ უკავშირდება სახელი „აპრილი“, ვინაიდან მასში ფშვინვიერი ბგერა არ არის. „აპრილი“ ამ თვეს ეწოდება იმის გამო, რომ გაზაფხულის აყვავების ეამისთვია და კარს უღებს და საბურველს ხსნის მცენარეთა კვირტებს. სიტყვაც სწორედ ამას აღნიშნავს.⁴⁵ მომდევნო თვეთაგან „მაისი“ მაიას სახელისაგან წარმოდგა და პერმესის ანუ მერკურიუსისადმია შეწირული, ხოლო „იუნისი“ — იუნოს სახელისაგან მომდინარეობს. არიან ისეთებიც, რომლებიც ამტკიცებენ; ამ თვეთა სახელები უფროსი და უმცროსი ასაკის აღმნიშვნელ სახელებს უკავშირდებაო: რომაელებში „უფროსები“ და „უმცროსები“ შესაბამისად — „მაიორეს“ და „იუნიორეს“ სიტყვებით აღინიშნება. დანარჩენ თვეთაგან თითოეულს რომაელები რიგის მიხედვით უწოდებდნენ — მეხუთეს, მეექვსეს, მეშვიდეს, მერვეს, მეცხრესა და მეთათს.⁴⁶ მომდევნო ხანებში მეხუთე თვეს პომპეუსის მძლეველი კეისრის სახელის მიხედვით, ივლისი ეწოდა, ხოლო მეექვსეს, მეორე მბრძანებლის, აღზევებულად ანუ წმინდანად წოდებულის პატივსაცემად — აგვისტო⁴⁷. მომდევნო ორ თვეს დომიციანუსმა თავისი სახელები შეარქვა, მაგრამ მცირე ხნით; როგორც კი მოკლეს იგი, ამ თვეებმა კვლავ აღიდგინეს წინანდელი სახელები — „მეშვიდე“ და „მერვე“.⁴⁸ რიგის მიხედვით ბოლო ორი თვე ინახავდა მხოლოდ თავთავის პირვანდელ სახელს. ახლა, რაც შეეხება ნუმას მიერ ჩამატებულ თუ გადასმულ თვეებს: თებერვალი განწმენდის თვეა; სწორედ ამას აღნიშნავს მისი სახელი.⁴⁹ ამ თვეშივე სწირავენ მსხვერპლს მიცვალებულებს და იხდიან განწმენდის წესთან მრავალმხრივ დაკავშირებულ ლუპერკალიების დღეობას.

პირველმა თვემ იანვარმა სახელი მიიღო იანუსისაგან. ჩემი აზრით, მარსის სახელის მქონე მარტის თვე პირველი ადგილიდან იმიტომ გადასვა ნუმამ, რომ სურდა ყოველ საომარ ძალაზე მეტი პატივით შეემოსა სამოქალაქო სიკეთის ძალოვანობა. იანუსმა, ძველისძველი ხალხის ღვთაებამ თუ მეფემ, სახელმწიფოს და საზოგადო საქმის მფარველმა, ამბობენ, ძირფესვიანად შეცვალა ოდინდელი, ნადირთა დამახასიათებელი, ველური ცხოვრების ნირი. იანუსს სწორედ იმიტომ გამოსახავენ ორპიროვან ღვთაებად, რომ ცხოვრების ერთი სახე გარდაქმნა და სხვა, ახალი იერი და ხასიათი შესძინა.

20. რომში არის იანუსის⁵⁰ ორკარიანი ტაძარი, რომელსაც ომის ჰიშკარს ეძახიან. ასეთი სახელი იმიტომ შეერქვა, რომ ომის მსვლელობის უამს ღიაა, ხოლო მშვიდობიანობის დროს — დახუჭული. მეორე ვითარება ძნელად და იშვიათად იქმნებოდა, რადგან რომის სამეფო ერთთავად ომი იყო გართული; თავისი დიდი მოცულობის გამო განუწყვეტლივ უწყევდა გარშემოჯარულ ბარბაროსულ ტომთა წინააღმდეგ ამხედრება. იანუსის ტაძარი დახუჭულ იქნა კარგა ხანს მხოლოდ ავგუსტუს კეისრის დროს, როცა ანტონიუსი დამარცხდა. უფრო ადრე ტაძარი დაიკეტა მარკუს ატილიუსისა და ტიტუს მანლიუსის კონსულობაში, მაგრამ — მცირე ხნით. იგი სულ მალე გააღეს იმის გამო, რომ ომი ატყდა. ნუმას მეფობაში კი იანუსის ტაძარი ერთი დღითაც კი არ უხილავთ გაღებული: ორმოცდასამი წლის მანძილზე სულ ერთთავად დახუჭული გახლდათ. აი როგორ აღკვეთა ნუმამ ომი ძირფესვიანად და ყოველგან. მეფის სამართლიანობამ და მშვიდმა ხასიათმა მარტო რომაელი ხალხი როდი მოათვინიერა და დააშოშმინა, მეზობლად მდებარე ქალაქებშიც, ასე ვთქვათ, შეაღწია რომიდან დაქროლილმა ჯანსაღმა ქარმა და დადგა უამი განახლებისა. ყველას დაეუფლა წადილი კეთილკანონიერების და მშვიდობისა, სურვილი — მიწის დამუშავებისა, დაწყნარებულ ვითარებაში შვილების აღზრდისა და ღმერთების თაყვანისცემისა. მთელი იტალია ზემობდა და ლხინობდა. ადამიანები უშიშრად მიდიმოდიოდნენ ერთმანეთთან დასაკავშირებლად და კეთილი სურვილებით ეპა-

ტიეებოდნენ ერთიმეორეს. ნუმას სიბრძნე, ასე ვთქვათ, წყარო გახლდათ, საიდანაც ყველასთან სიკეთე და სამართლიანობა მიედინებოდა და ამ მეფისათვის დამახასიათებელი უშფოთველობა ვრცელდებოდა. იმ დროს დამკვიდრებული ვითარების წინაშე, ამბობენ, პოეტური გაზვიადებაც უკან იხეცსო:

რკინაგადაკრულ ფარებში
ობობებმა გააბეს ქსელო

ანდა:

ენგმა შეჭამა შუბები და
ორლესული ბასრი მახვილები;
აღარ ისმის სპილენძის ბუჯთა ხმა
და ტკბილი ძილი აღარ შორდება თვალთ.⁵¹

ნუმას მეფობაში არ არის დამოწმებული არც ერთი ომი, აჯანყება ანდა სახელმწიფო გადატრიალების ცდა. მის წინააღმდეგ არ აღძრულა მტრობა და შური, არც ძალაუფლების ხელში ჩასაგდებად მოწყობილი შეთქმულება ან აჯანყება. შესაძლოა ნუმას მფარველი ღმერთების შიშმა, ან მოწიწებამ მისი სათნოების წინაშე, ანდა, შესაძლოა, ღვთაებისაგან მინიჭებულმა ბედმა, რომელიც მის მეფობაში, ყოველი ბოროტისაგან შეუხებლად და აუმღვრეველად იცავდა ხალხის ცხოვრებას, ნათელი ნიშნუში და მოწმობა მიაწოდეს ბევრად დიდი ხნის შემდეგ მცხოვრებ პლატონს გაბედული გამონათქვამისათვის სახელმწიფოს თაობაზე: მხოლოდ ერთ რამეს ძალუძს ბოროტებათ დაუდოს საზღვარი და ხალხს მოუტანოს ხსნა; ესაა ღვთაებრივი მადლით ფილოსოფოსის სიბრძნესთან შერწყმული მეფის ძალაუფლება, რომელიც ბოროტების მძლეველსა და დამთრგუნველ უზენაეს სიკეთეს დაამკვიდრებს. — ნეტარია ჭეშმარიტი ბრძენიც და ნეტარნი არიან ბრძენის ბაგეთაგან მომდინარე სიტყვების მსმენელნიც.⁵² ასეთ შემთხვევაში სწრაფად ქრება ხალხის მიმართ იძულებისა და მუქარის საჭიროება. როცა ხალხი თავისი გამგებლის ნათელი მაგალითისა და სანიშნუშო ცხოვრების იერის წყალობით უზენაეს სიკეთეს ხედავს, ხალხით მიმართავს კეთილგონიერებას, მეგობრობისა და თანხმობის ვითარებაში გარდაქმნის საკუთარ თავს სამართლიანობითა და

ზომიერებით გამსჭვალული მშვიდი და ნეტარი ცხოვრებისათვის. სწორედ ამაშია ყოველი სახელმწიფო წყობის უმშვენიერესი მიზანი და ყველაზე ნამდვილი მეფეც სწორედ ისაა, ვისაც ძალუძს ქვეშევრდომებს ცხოვრების ასეთი წესი და ნირი შეაგონოს. როგორც ჩანს, ყველაზე უკეთ ამას ნუმა ხედავდა.

21. ნუმას შვილებისა და ცოლების თაობაზე ისტორიკოსებში უთანხმოებაა. ერთნი ამბობენ, რომ ნუმა მხოლოდ ტატიანზე იყო დაქორწინებული და ერთი ქალიშვილის, პომპილიას გარდა სხვა შვილები არ ჰყოლიათ. მეორენი პომპილიას უმატებენ კიდევ ოთხ ვაჟიშვილს: პომპონს, პინუსს, კალპუსსა და მამერკუსს. ყოველმა მათგანმა წარჩინებული მოდგმა დატოვა მემკვიდრედ: პომპონისგან წარმოიშვნენ პომპონიუსები, პინუსისაგან — პინარიუსები, კალპუსისაგან — კალპურნიუსები და მამერკუსისაგან — მამერკიუსები; ამის გამო მათი მეტსახელი იყო „რექსები“ ანუ „მეფენი“. ისტორიკოსთა მესამე წყება მეორე ჯგუფს ბრალს სდებს: ხსენებულ გვარეულობათა გულის მოსაგებად მათი მემკვიდრეობის შტო ყალბად გამოჰყავთ ნუმასაგან; ხოლო პომპილია ტატიასაგან კი არ შობილა, არამედ სხვა ქალისაგან — ლუკრეციასაგან, რომელიც ნუმამ მეფობაში შეირთოო. მაგრამ ისტორიკოსები ერთმანეთს ეთანხმებიან იმაში, რომ პომპილია ცოლად გაჰყვა მარციუსს, იმ მარციუსის ვაჟს, ვინც ნუმა წააქეზა სამეფო ძალაუფლება აეღო ხელთ. იგი ნუმასთან ერთად გადმოსახლდა რომში და სენატის წევრის ღირსებით იქნა პატივმოსილი. ნუმას სიკვდილის შემდეგ სამეფო ძალაუფლებისათვის ჰოსტილიუსს გაუბა დავა, მაგრამ დამარცხდა და თავი შიმშილით მოიკლა. მისი ძე, პომპილიას ქმარი, რომში დარჩა. სწორედ მისგან იშვა მარციუს ანკონი, რომელიც ჰოსტილიუს ტულუსის შემდეგ მეფობდა. მარციუს ანკონი ხუთი წლისა იყო, როცა ნუმა გარდაიცვალა. მისი სიკვდილი ნაუტბათევი და მოულოდნელი არ ყოფილა. პიზონის გადმოცემით, იგი თანდათანობით გაქრა სიბერითა და გაჭიანურებული სენით დაუძლურებული. აღესრულა იგი ოთხმოცზე ცოტა მეტი წლის ასაკში.

22. ნუმას ცხოვრება რომ შესაშური იყო, ეს მისმა დაქა

რძალვამაც დაადასტურა. დასაფლავებაზე შეიკრიბნენ საზოგადო შესაწირავებით და გვირგვინებით დატვირთული მოკავშირე და მეგობარი ტომები. გვამი მხრებით მიჰქონდათ პატრიციუსებს, ხოლო უკან მიჰყვებოდნენ ღმერთთა ქურუმები და ქალაქის მკვიდრნი; მათ შორის იყვნენ ქალები და ბავშვები. ასე ჩანდა, თითქოს მოხუც მეფეს კი არ კრძალავდნენ, არამედ თითოეული გმინვითა და გლოვით საფლავისაკენ მიაცილებდა სრულიად ახალგაზრდა ასაკში დაღუპულ ყველაზე საყვარელ არსებას. გვამი არ დაუწვავთ. ამბობენ, ასეთი ანდერძი თვითონ ნუმამ დატოვაო. გააკეთეს ქვის ორი კუბო და იანიკულუმის ბორცვზე დაფლეს. ერთში გვამი იდო მეორეში კი — წმიდა წიგნები. ეს წიგნები თვითონ ნუმამ დაწერა ისე, ვით ელინთა კანონმდებლები აღგენდნენ ეგრეთ წოდებულ კირბებს. ამ წიგნების შინაარსი ნუმამ თავის სიცოცხლეში განუმარტა ქურუმებს, შეასწავლა მათში ჩადებული აზრისა და დარიგებათა განხორციელება და უბრძანა, სიკვდილის შემდეგ მის გვამთან ერთად დაეფლათ ისინი მიწაში, რამეთუ შეუფერებელ საქმედ თვლიდა წმიდა საიდუმლოებათა დაცვის მინდობას უსულო ასოთათვის. გადმოგვცემენ, რომ სწორედ ასეთივე მოსაზრებით არ წერდნენ ქადაგებებს პითაგორაელები; ისინი ღირსეულთა ხსოვნას ანდობდნენ თავიანთ მოძღვრებას. და თუ გეომეტრიაში ძნელად აღსაქმელად და საიდუმლოდ მიჩნეულ სწავლებათა თაობაზე არსებული ძიებანი ვინმე უღირსს ჩაჰბარდებოდა, პითაგორაელთა თქმით, ღვთაება მათ წინასწარ აუწყებდა, რომ ჩადენილი გადაცდომისა და მკრეხელოაისათვის დიდსა და საზოგადო უბედურებას დაატეხდა თავს. აი, ამიტომ სავსებით მისატყვებელნი არიან ისინი, ვინც ეგზომ მრავალი მსგავსების გამო პითაგორასთან ნუმას დაკავშირებას ცდილობენ.

ანტია და მისი თანამოსაგრენი გადმოგვცემენ, რომ კუბოში მოცავსებული იყო ბერძნულად ნაწერი თორმეტი საქურუმო და კიდევ სხვა თორმეტი საფილოსოფიო წიგნი, გავიდა ოთხასი წელი და პუბლიუს კორნელიუსისა და მარკუს ბებიუსის კონსულობაში, დიდი წვიმების შედეგად, ნიაღვარმა გადარეცხა მიწაყრილი და კუბოები გააშიშვლა. როცა მათ სახურავები აჰხადეს, ერთი სრულიად ცარიელი აღ-

მოჩნდა. შიგ გვამის ნატამალიც არ იყო; მეორეში კი იპოვეს წიგნები, რომლებიც თურმე მაშინდელმა პრეტორმა პეტრილიუსმა წაიკითხა და სენატს აუწყა: უკანონობა და მკრეხელობა იქნება, მათი შინაარსი რომ ხალხს გავუმჟღავნოთ. აი, ამის გამო ის წიგნები კომიციუმში⁵³ ჩაიტანეს და ერთიანად დაწვეს.

საშართლიან და კეთილშობილ ვაჟკაცთა ქება-დიდება კიდევ უფრო მეტად იზრდება სიკვდილის შემდეგ, ხოლო შური დიდხანს ვერ ძლებს და ზოგჯერ კაცის სიკვდილამდე კვდება. ნუმას სახელოვნება კი განსაკუთრებით გააბრწყინა მის მომდევნო მეფეთა მწარე ბედმა. ნუმას შემდეგ რომში ხუთი მეფე იყო. ამათაგან უკანასკნელს ძალაუფლება აღეკვეთა და განძევენებაში დაბერდა; დანარჩენ ოთხში კი არც ერთი ბუნებრივი სიკვდილით არ მომკვდარა: სამს შეთქმულება მოუწყვეს და ისე მოკლეს; რაც შეეხება ჰოსპიტილიუს ტულუსს, რომელიც უშუალოდ ნუმას შემდეგ მეფობდა, აი, რა დაემართა. მან დაცინვა დაუწყო ნუმას თითქმის ყველა კეთილ წამოწყებას, უწინარეს ყოვლისა კი განსაკუთრებით უბად აიღო მისი ღვთისმოსაობა, რომელმაც რომაელები თითქოს გააზარმაცა და ქალაქუნებად აქცია. ჰოსტილიუს ტულუსმა თანამოქალაქენი კვლავ ომისაკენ მიდრიკა, მაგრამ ბალღური მისწრაფებანი არც მას გაჰყოლია დიდხანს; მძიმე და ნაირნაირ სენმორეულს გუნება-განწყობილება შეეცვალა და თავი მისცა ცრუმორწმუნეობას, რომელიც არაფრით არა ჰგავდა ნუმასეულ ღვთისმოშიშობას. მან ხალხი კიდევ უფრო მეტად დააავადა საკუთარი არაჯანსაღი განცდებით და, როგორც ამბობენ, მალე მეხი დაეცა და დაიფერფლა.

ლიკურბენა და ნუმას შემთანასწორება

1. ახლა, როცა უკვე გადმოვეცით ნუმასა და ლიკურბენს ცხოვრება და ორივე თავგადასავალი წინ გვიდევს, სირთულის მიუხედავად, უნდა ვცადოთ და თავი მოვუყაროთ არსებულ სხვაობათ. ის, რაც საერთო ჰქონდათ, მათი მოღვაწეობით მეღვენდება: ესაა სიბრძნე, ღვთისმოსაობა, სახელმწიფო მოღვაწეობისა და აღზრდის ხელოვნება და ის, რომ კანონმდებლობის საფუძვლად ორივე ღმერთების ნებას მიიჩნევდა. კეთილ ნამოღვაწარში, მათ ერთმანეთისაგან უწინარეს ყოვლისა შემდეგი ასხვავებს: ნუმამ სამეფო ძალაუფლება მიიღო, ლიკურბემ კი ხელი აიღო მასზე. სხვაგვარად რომ ვთქვათ: ერთი არ მოითხოვდა და ისე მიიღო, მეორეს კი ჰქონდა და გადასცა. ნუმა — რიგითი და უცხო კაცი სხვა ხალხმა თავის გამგებლად დააყენა, ხოლო ლიკურბე მეფე იყო და თვითონ აქცია თავისი თავი უბრალო კაცად. მშვენიერი საქმეა სამართლიანობით მეფის ძალაუფლების შექმნა, მაგრამ ასევე მშვენიერია მეფობაზე მალლა სამართლიანობის დაყენება. ქველობამ და სათნოებამ ერთი ისეთი სახელოვანი გახადა, რომ მეფობის ღირსად მიიჩნიეს, მეორე კი ისე განადიდა, რომ სამეფო ძალაუფლება უგულვებელყო. ჩანგის ამწყობთა მსგავსად ლიკურბემ სპარტაში მოშვებული და აშლილი სიმები დაჭიმა, ნუმამ კი რომში მეტისმეტად დაძაბული ლარები მოუშვა; ამასთან — ლიკურბეს საქმე ბევრად რთული იყო. ლიკურბე თანამოქალაქეებს ურჩევდა არა ფართა დახსნასა და მახვილთა გვერდზე გადადებას, არამედ ოქროსა და ვერცხლის თავიდან მოშორებას, ძვირფას საფენელთა და ტაბლათა გადაყრას; ომის შეწყვეტის გამო არა ზემისა და მსხვერპლშეწირვის გამართვას, არამედ ღრეობასა და სმაზე ხელის აღებას და პალესტრებში იარაღით ბეჯითად ვარჯიშობასა და წვრთნას. აი, ამის გამო იყო, რომ ერთმა მისადმი კეთილგანწყობილება და პატივისცემა მოიშ-

ველია და ყველა ზრახვა დარწმუნებით აღასრულა, მეორე კი მუდამ საფრთხეში იყო, კიდევაც დაჭრეს და ძლივძლივობით ეწია საწადელს. ნუშას მუზა თვინიერი და კაცთმოყვარე გახლდათ. ნუშამ მოაღმობიერა მოქალაქეთა ჭიუტი და მგზნებარე ხასიათი და ისინი მშვიდობიანობისა და სამართლიანობისკენ შემოაბრუნა. თუ ჩვენ ვინმე დაგვაძალებს, ჰილოტებისადმი ყოვლად უმძვინვარესა და უკანონო დამოკიდებულება ლიკურგეს სახელმწიფო მოღვაწეობის ერთ სიახლედ ჩავთვალოთ, მაშინ ნუშაც უნდა ვალიაროთ ზედმიწევნით ელინური ყაიდის კანონმდებლად: მან სრულიად უუფლებო მონებს თავისუფლების პატივი აგემა და სატურნალიების დღესასწაულზე ბატონებთან ერთად დასხა. ამბობენ, ნუშას დაწესებულ ადათთაგან, ესეც სწორედ მისგან იღებს დასაბამს: სწორედ მან მოიწვია ყოველწლიურ ნაყოფთა საგემებლად მათი მომწვეველნიო. ზოგიერთები გადმოგვცემენ, რომ ეს იყო მოგონება სატურნუსის ჟამინდელი თანასწორობისა, როცა არც მონა იყო ვინმე და არც ბატონი და ყველანი ნათესავებად და ტოლსწორებად ითვლებოდნენ.²

2. საერთოდ, როგორც ჩანს, ხალხს ორივე ერთნაირად წარმართავდა ავტარკიისა³ და კეთილგონიერებისაკენ. სხვა ქველობათაგან ერთი სიმამაცეს ეკიდებოდა სიძვარულით, მეორე — სამართლიანობას. მაგრამ, ვფიცავ ზევსს, სხვაობანი მათ სახელმწიფო მოღვაწეობაში გამოწვეული იყო იმ ქვეშევრდომთა ბუნებითა და ხასიათითაც, რომელთაც მართავდნენ. ნუშამ სიმხდალის მიზეზით კი არ ააღებინა ხელა რომაელებს ომზე, არამედ უსამართლობის აღსაკვეთად. ასევე — ლიკურგე სპარტელებს საომრად წვრთნიდა არა ძალიანობისა და უკანონობის ჩასადენად, არამედ ასეთ რამეთაგან ქვეყნის დასაცავად. ზედმეტობის თავიდან მოსაცილებლად და ნაკლოვანებათა შესავსებად ორივენი იძულებულნი იყვნენ, დიდი ცვლილებები მოეხდინათ თავთავიანთ მოქალაქეთა ცხოვრებაში. მოქალაქეთა დაჯგუფება-დაყოფის საქმე ნუშამ მდაბიოთა შეუკავებელ მისწრაფებასა და ხალხის სურვილს დაუქვემდებარა: მთელი მოსახლეობა, ასე ჩანდა, უაღრესად აჭრელებული ნაზავი იყო ოქრომჭედლებისა, ავლეტებისა და მეწაღეებისა. რაც შეეხება ქვეშევრდომთა ლიკურგესეულ დანაწილებას, იგი მკაცრ და არის-

ტოკრატიულ საწყისებს ეყრდნობოდა. ხელოსნური საქმიანობა ლიკურგემ მონებსა და გადმოსახლებულებს დააკისრა, თავისუფალ მოქალაქეებს კი ფარი და შუბი მიანდო, ვითარცა ომის ოსტატებსა და არესის მსახურებს, რომლებმაც ერთი რამ იცოდნენ და ეს იყო მათი საზრუნავი: უფროსთა მორჩილება და მტრის დამარცხება. თავისუფალ მოსახლეობას გამდიდრება ეკრძალებოდა, ვინაიდან იგი სრულიად თავისუფალი იყო. ფულთან დაკავშირებული ყველა საქმე მონებსა და ჰილოტებს ევალებოდა; მათვე ეკისრებოდათ საქმლის მომზადება და მომსახურება სადილობის ეამს. ნუმა ასეთ განსხვავებებს არ აწესებდა. მან ჯარისკაცთა სიხარბე აღკვეთა მხოლოდ; სხვაფრივ კი გამდიდრებას ხელს არ უშლიდა. ქონებრივი უთანასწორობა მას არ მოუსპია; სიმდიდრეს ზრდის ფართო გზა დაუთმო, ხოლო უკიდურეს სიღარიბეს, რომელიც ქალაქში სულ უფრო და უფრო მატულობდა, ყურადღებას არ აქცევდა. არადა, საჭირო იყო მაშინვე, დასაწყისშივე, ლიკურგესებურად წინაღღგომოდა ანგარებას, სანამ უთანაბრობა ჯერ კიდევ ფეხმოუკიდებელი და მცირე იყო და ყველა თითქმის ერთნაირად ცხოვრობდა; საჭირო იყო მისგან წარმოშობილი არცთუ მცირე რაოდენობის ვნებათაგან თავის არიდება, რადგან სწორედ უთანაბრობაში დაიდო ბუდე იმ ურიცხვ და დიდ ბოროტებათა თესლმა და წყარომ, რომლებიც ქალაქს დაატყდა თავს. ჩემის ფიქრით, მიწის გადანაწილების საქმეში საყვედური არც ლიკურგეს ეთქმის, რომელმაც ეს საქმე შეასრულა და არც ნუმას, ვინც ეს არ გააკეთა. მიწების თანაბრად დაყოფამ ლიკურგეს სახელმწიფოს ახალი წყობის საყრდენი ბურჯის სამსახური გაუწია. რაც შეეხება ნუმას, მიწები ნაკვეთებად დანაწილებული დაუხვდა და ვერაფერმა აიძულა, ხელახალი გადანაწილება მოეხდინა და თავის საგამგებლო მხარეში, როგორც ჩანდა, ხელუხლებლად შემორჩენილ თავდაპირველ წილნახვედრობას შეჰხებოდა.

3. ორივე კანონმდებელმა გონივრულად და სახელმწიფოსთვის სასიკეთოდ მოაგვარეს ქორწინებისა და შვილიერების ექვჩამოცილებული საყოველთაობა: ოლონდ ეს იყო: ამ საქმესთან დაკავშირებით ყველაფერში ერთ გადაწყვეტი-

ლებამდე არ მისულან. რომაელს, ვისაც საკმარისად ჰყავდა შვილები, შეეძლო, ყურად ელო უშვილო კაცის თხოვნა და მისთვის საკუთარი ცოლი დაეთმო; ამასთან უფლება ჰქონდა, კვლავაც და რამდენიმეგზის გაეთხოვებინა იგი. სპარტელი მთხოვნელს, რომელსაც შვილის ყოლა სურდა, საამისო ურთიერთობისათვის უთმობდა ცოლს, მაგრამ ისე, რომ ქალი ოჯახშივე რჩებოდა და ქმართან თავდაპირველი კანონიერი ქორწინება არ ირღვეოდა. ბევრნი, როგორც ზემოთ ითქვა,⁴ თვითონვე იწვევდნენ შინ რჩეულ ვაჟაკებს, რომელთაგანაც, მათი ფიქრით, ლამაზი და ჯანსაღი ბავშვები წარმოიშობოდნენ. მაინც რა განსხვავებაა ლიკურგესა და ნუმას მიერ დაწესებულ ამ ჩვევებში? იქნებ ის, რომ ლიკურგეს წესი ცოლის მიმართ სრულ გულგრილობას მოითხოვდა, რასაც შეეძლო ქმრების დიდი ნაწილის აღშფოთება და ეჭვებით აღგზნება, ხოლო ნუმასაგან დამკვიდრებული სიახლე ხელახალი დაქორწინების საფარველით რომ აკავებდა სირცხვილისა და მოკრძალების გრძნობას, რაკი ცოლთან ურთიერთობაში მოზიარის ყოლა აუტანელ საქმედ იყო მიჩნეული?

კიდევ უფრო მეტად ეგუება დიაცის ბუნებასა და წესიერებას ნუმას მიერ შემოღებული ქალწულთა ზედამხედველობა. ლიკურგემ კი სრული არაქალური ხასიათის თავისუფლება შემოიღო და პოეტებს ქილიკაობის საბაბი მისცა. იბიკოსი და სხვა პოეტებიც სპარტელ ქალებს „თემოჩენიებს“ ეძახიან და ავხორცობას აბრალებენ. ევრიპიდე, მაგალითად, ასე ამბობს:

ვაქებთან ერთად გამოდიან შინიდან ქაღნი;
მოსცილებიით პეპლოსები შიშველ თემოებს⁵

ქალწულის სპარტულ ქიტონს ქობა ქვემოდან მართლაც გაუკერავი ჰქონდა, სიარულში იხსნებოდა და მთელ თემოს აშიშვლებდა. ამის თაობაზე სრულიად ცხადად აქვს ნათქვამი სოფოკლეს ამ სტრიქონებში:

არა ეცვა რა ჰერმიონეს ქიტონის შიგნით,
ძლივს უფარავდა საბურველი ნორჩზე ნორჩ თემოს.

ამბობენ, ამის გამო სპარტელი ქალები თავხედები იყვნენ, მამაკაცური ბუნება ჰქონდათ და თავიანთ თავხედობას უწი-

ნარეს ყოვლისა საკუთარ ქმრებს ატეხდნენ თავს; ისინი ოჯახშიც მბრძანებლობდნენ, საჯარო საქმიანობაშიც საკუთარი აზრებით მონაწილეობდნენ და უმნიშვნელოვანეს საკითხებზეც თამამად მსჯელობდნენ.

ნუმამ ბოლომდე შემოინახა ცოლების მიმართ ღირსეული მოწიწებისა და პატივისცემის ის წესი, რომელსაც რომაელი მამაკაცები რომულუსის დროიდან იცავდნენ ქალების მოტაცებით გამოწვეული წყენის სანაცვლოდ.⁶ ამასთან ერთად ნუმამ ქალებს დაუწესა მოკრძალება, აუკრძალა სხვათა საქმეში ჩარევა, ასწავლა სიფხიზლე და მიაჩვია მღუმაჩვებას. ისინი ღვინოს საერთოდ არ ეკარებოდნენ და ქმრის დაუსწრებლად აუცილებელ საქმეზეც სიტყვას არ დაჰძრავდნენ. გადმოგვცემენ, რომ როცა ერთხელ ერთი ქალი საკუთარი საქმის დასაცავი სიტყვით გამოვიდა ფორუმზე, სენატმა მისთან კაცი აფრინა თურმე, რათა მისანს ღმერთისათვის ეკითხა, თუ რას მოასწავებდა სახელმწიფოსათვის ეს შემთხვევა. რომაელ ქალთა მორჩილებისა და თვინიერების დიდი მოწმობაა იმათი გახსენება, რომელთაც ხსენებული თვისებები აკლიათ. როგორც ჩვენი ისტორიკოსები გვიწერენ ხოლმე, თუ პირველად ვინ ატეხა შინაომი, ვინ შეებრძოლა მძას, ანდა ვინ მოკლა საკუთარი ხელით მამა ან დედა, ისე რომაელები იხსენებენ, რომ პირველი, ვინც ცოლი განუტევა იყო სპურტიუს კარვილიუსი; რომ რომის დაარსებიდან ორასოცდაათი წლის მანძილზე მსგავსი არაფერი მომხდარა; რომ ტარკვინიუს ზვიადის მეფობაში პირველი, ვინც თავის დედამთილს გეგანიას წაეკიდა, იყო პინარიუსის ცოლი სახელად თალია.

აი, ასე მშვენივრად და მოწესრიგებულად დააყენა კანონმდებელმა ნუმამ ქორწინებასთან დაკავშირებული საქმენი.

4. ქალიშვილთა აღზრდის მთელ საქმეს შეესაბამებოდა გათხოვების წესიც. ლიკურგე აქორწინებდა სიმწიფეში შესულ და გათხოვების სურვილით აღგზნებულ ქალწულებს, ვინაიდან ის ურთიერთობა, რომელსაც ბუნება მოითხოვდა, კეთილგანწყობილებისა და სიყვარულის საწყისი იყო და არა ზიზღისა და შიშისა, რასაც ბუნებაზე ძალდატანება

იწვევს. მოწიფულობაში სხელს ფეხმძიმობისა და სამშობიარო ტკივილების ატანის უნარი ეძლევა და დაქორწინების მიზანიც სხვა არა იყო რა, თუ არა შვილების გაჩენა. რომაელები კი გოგონებს თორმეტი და უფრო ნაკლები წლის ასაკში ათხოვებდნენ, ვინაიდან, მათი აზრით, სწორედ ამ ასაკში ბარდებოდნენ ისინი საქმროს უბიწო და ხელშეუხებელი სხეულითა და ზნეობით. ცხადია, ქორწინების საქმეში სპარტელთა წესი უფრო ბუნებრივია შვილიერებისათვის, ხოლო რომაელებისა — უფრო ზნეობრივი თანაცხოვრების თვალსაზრისით.

რაც შეეხება ბავშვთა ზედამხედველობას, აღსაზრდელად მათ გაერთიანებას, საჯარო სადილობის წესს, ვარჯიშობისა და გართობის სიმწყობრეს, ლიკურგე თავისი მაგალითით გვიჩვენებს, რომ ამ საქმეებში ნუმა არც ერთ კანონმდებელზე უკეთესი არ იყო. მან მამებს ნება მისცა, საკუთარი ზრახვებისა და საჭიროების მიხედვით გაძლოდნენ ახალგაზრდებს; ვისაც როგორ სურდა, ისე გაეზარდა შვილი; გაეხადა იგი მიწის მუშად, გემის მშენებლად, მესპილენძედ თუ ავლოსზე დამკვრელად. ნუმა არ მოითხოვდა, თავიდანვე საერთო ხასიათით, ერთი გეზით აღეზარდათ ყველა. მისი აზრით, ბავშვები თავთავისი სურვილისა და საჭიროებისათვის გემში ჩამსხდარი მგზავრები როდი არიან, რომლებიც მხოლოდ დამდგარი საფრთხის უამს ერთიანდებიან და საკუთარი სიცოცხლის დაკარგვის შიშით, სხვა დროს კი ყოველი მათგანი თავის თავს შესცქერის. საერთოდ არ ღირს, კანონმდებლებს ვუსაყვედუროთ უვიცობისა თუ უძლურების მიზეზით დაშვებული შეცდომები. მაგრამ თუ ჭკვიანმა კაცმა ხელთ აიღო მეფობა ახლახან ჩამოყალიბებულ ხალხზე, რომელიც მის არც ერთ წამოწყებას არ ეწინააღმდეგება, განა არ შეჰფერის ასეთ კაცს, თავისი ყურადღება, უწინარეს ყოვლისა, ბავშვების აღზრდისა და ახალგაზრდობის გაწვრთნის საქმეს დაუთმოს, რათა აღსაზრდელებში გნსხვაებულმა ზნეობამ და ჰირვეულობამ არ მოიკიდოს ფეხი და ერთმანეთში თანხმიერი ცხოვრებისათვის ჩამოქნილ-გამოკვეთილი ახალი თაობა იმთავითვე საერთო კეთილსათნოების კვალს დაადგეს? სწორედ ასეთი და სხვა ამდაგვარი საქმიანობა შეეშველა ლიკურგეს თავისი კანონების გადარჩენაში. და-

დებული ფიცის წინაშე შიში ძალზე მცირე რამ იქნებოდა, ლიკურგეს რომ აღზრდისა და წვრთნის მეშვეობით არ შთაენერგა ბავშვების სულსა და გულში თავისი კანონები, საჰმელ-სასმელთან ერთად არ მიეცა მათთვის არსებული სახელმწიფო წყობისადმი ერთგულების საზრდო. სწორედ ამის წყალობით ხუთასზე მეტი წლის მანძილზე შემოინახა თავი მისი კანონმდებლობის ყველაზე მნიშვნელოვანმა და დიდმა ნაწილმა ისე, ვით საგანზე წასმული წმიდა და ძლიერი საღებავი ინახება. ნუმას მოღვაწეობის საბოლოო მისწრაფება, რომს მშვიდობასა და მეგობრობაში წარემართა თავისი გამგებლობა, ნუმასთან ერთად ჩაკვდა. ფართოდ გაიღო იმ ტაძრის ორივე კარი, რომელიც ნუმას ჩაკეტილი ჰქონდა და ეგონა ომი მოთვინიერებული და დამწყვდეული იყო. მისი სიკვდილის შემდეგ იტალია სისხლითა და გვამებით აივსო, ის კი არა და, ნუმას მიერ შემოღებულმა უმშვენიერესმა და მეტად სამართლიანმა წესებმაც კი ვერ გაძლეს მცირე ხნით. ამის მიზეზი კი ის გახლდათ, რომ ამ წესებში არ იყო დამაკავშირებელი ძალა, რასაც აღზრდა ქმნის.

„რას ამბობო, — იკითხავს ზოგიერთი, — განა ომებით არ წაიწია რომმა უკეთესობისაკენ?“ ასეთ შეკითხვას ვრცელი პასუხი სჭირდება იმათ გასაგონად, რომელნიც სიკეთეს გულისხმობენ სიმდიდრეში, ფუფუნებასა და მბრძანებლობაში უფრო მეტად, ვიდრე უსაფრთხოებაში, სათნოებასა და ავტარკიასთან შეზავებულ სამართლიანობაში.

ასეა თუ ისე, ლიკურგეს სახელოვნების მხარდამჭერია ის ვითარება, რომ როცა ნუმას დადგენილებანი თავიდან მოიშორეს, რომაელები დიდად აღზევდნენ, ლაკედემონელები კი ლიკურგეს წესების გადალახვისთანავე სიდიადიდან არარაობამდე დაეშვნენ, დაკარგეს ელინებზე მბრძანებლობა და თავი განადგურების საფრთხეში ჩაიგდეს. ნუმას მოღვაწეობაში, თავის მხრივ, ჰემმარიტად დიდი და ღვთაებრივია ის, რომ მეფედ გამოწვეულმა უცხო კაცმა ყველაფერი დარწმუნების გზით შეცვალა, შესძლო ჯერ კიდევ გაუერთიანებელი სახელმწიფოს მართვა იარაღისა და ძალდატანების გარეშე და ლიკურგესავით ხალხის წინააღმდეგ დიდებულები კი არ აუმხედრებია, არამედ სიბრძნისა და სამართლიანობის წყალობით ყველას თავი მოუყარა და თანხმობა დაამკვიდრა.

პოპლიკოლა

1. სოლონს, რომლის თავსგარდამხდარი უკვე აღიწერა, ვუ-თანასწორებთ პოპლიკოლას, რომელსაც ეს მეტსახელი პა-ტივისციემის ნიშნად შეუტრია რომაელმა ხალხმა. მანამდე მას პუბლიუს ვალერიუსი ერქვა და იმ ძველ ვაჟკაცთაგანის — ვალერიუსის შთამომავლადაა მიჩნეული, ვისი წყალობითაც რომაელები და საბინები შერიგდნენ და ყოფილი მტრები ერთ ხალხად იქცნენ: ძირითადად სწორედ ამ კაცმა ააღებინა ხელი მეფეებს მეტოქეობაზე და დაიყოლია, დასაზავებლად შეყრილიყვნენ. წარმომავლობით მასთან დაკავშირებული პუბლიუს ვალერიუსი, როგორც ამბობენ, მჭევრმეტყველებით და სიმდიდრით გამოჩენილი კაცი იყო ჯერ კიდევ იმ ხანებში, როცა რომს მეფეები მართავდნენ. მჭევრმეტყველებას იგი მართებულად და მარჯვედ იყენებდა მხოლოდ სამართლიანობის ბურჯად, სიმდიდრეს კი ხალისით და კაცთმოყვარული სათნოებით ახმარდა გაჭირვებულთ. იმთავითვე ცხადი იყო: თუ დემოკრატია დამყარდებოდა, ეს კაცი პირველ ადგილს დაიკავებდა.

ხალხი ზიზღით ეკიდებოდა ტარკვინიუს სუპერბუსს¹, რომელმაც ძალაუფლებას ხელთ იგდო არაწესიერი, უწმინდური და უკანონო გზით. ამ ძალაუფლებას იგი იყენებდა არა მეფური ღირსების შესაბამისად, არამედ ქედმაღლობდა და ძალადობას მიმართავდა. ასეთი გამგებლობით შეწუხებულმა ხალხმა ამბოხება მოაწყო. ამბოხების საბაბი გახდა ძალადობის მსხვერპლის ლუკრეციას თვითმკვლელობა. გადატრიალების საქმეს სათავეში ჩაუდგა ლუციუს ბრუტუსი და უწინარეს ყოვლისა მიმართა ვალერიუსს, რომლის მგზნებარე დახმარებითაც მეფენი რომიდან გააძევა. სანამ ჩანდა, რომ ხალხი მეფის ნაცვლად ერთ წინამძღოლს აირჩევდა, ვალერიუსს თავი მშვიდად ეჭირა და თვლიდა, რომ გამგებლო-

ბა ყველაზე მეტად ეკუთვნოდა ბრუტუსს, ვინაიდან თავისუფლების საქმეს იგი მეთაურობდა. მაგრამ ხალხს აუტანლად მიაჩნდა თვით სიტყვა „ერთმმართველობა“ და ჩათვალა, რომ ტანჯვის ნაკლებად მომგვრელი და მოსათმენი იქნებოდა გაყოფილი ძალაუფლება, ამიტომ გადაწყვიტა, წინამძღოლებად ორი მოხმობილი პირის არჩევა. ახლა ვალერიუსს იმედი მიეცა, რომ ბრუტუსთან ერთად აირჩევდნენ და კონსულობას მასთან გაიზიარებდა, მაგრამ შეცდა. ბრუტუსის სურვილის წინააღმდეგ მის თანამმართველად ვალერიუსის ნაცვლად აირჩიეს ლუკრეციას ქმარი ტარკვინიუს კოლატინუსი. იგი ვალერიუსზე ღირსეული კაცი როდი იყო, მაგრამ გავლენიანმა რომაელებმა, რომელთაც გაძევებულ მეფეთა შიში ჰქონდათ, რადგან ესენი ჯერ კიდევ ცდილობდნენ გარედან ქალაქის გადაბირებას, წინამძღოლად ისურვეს მათი დაუძინებელი მტერი, ვინც არაფერს დათმობდა.

2. გამწყრალმა ვალერიუსმა, რაკი რომაელებს არ სჯეროდათ, რომ იგი მამულისათვის ყველაფერს გააკეთებდა, რადგან პირადად არავითარი ვნება ტირანთაგან არ მიჰყენებია, სენატს თავი მიანება. უარი თქვა დასაცავ სიტყვათა წარმოთქმაზე და საერთოდ მიატოვა საზოგადო საქმიანობა: ამან ბევრს მითქმა-მოთქმის საბაზი მისცა და ეშინოდათ კიდევ, რომ სხვის გამო მეფეთა მხარეზე არ გადასულიყო და საფრთხეში მყოფი ქალაქი არ დაეღუპა. ვინაიდან ბრუტუსს სხვებზეც ჰქონდა მიტანილი ექვი, მოითხოვა, სენატს წმიდათა წმიდა ფიცი დაედო და საამისოდ დღევ დანიშნა. დანიშნულ დღეს ფორუმზე გაბრწყინებული სახით გამოცხადდა ვალერიუსი და პირველმა დადო ფიცი, არ მინდობოდა და არ დამორჩილებოდა ტარკვინიუსებს და მთელი ძალით ებრძოლა თავისუფლებისათვის. ამან სენატსა და კონსულებს სიამე და მხნეობა მოჰგვარა. თავისი ფიცი ვალერიუსმა მალე საქმით განამტკიცა. ტარკვინიუსისაგან რომში მოვიდნენ ელჩები ხალხის მაცდუნებელი და კეთილმოსურნე სიტყვების შემცველი ბარათებით, რომელთა მეშვეობითაც დიდად იმედოვნებდნენ რომაელთა გადაბირებას. ელჩები ირწმუნებოდნენ: მეფემ ხელი აიღო ზვიადობაზე და ახლა მცირე რამეს მოითხოვსო. კონსულებმა განიზრახეს, ელჩები ხალხისათვის წარედგინათ, მაგრამ ამას წინაღუდგა ვალერიუსი და

ღარიბ ხალხს, ვისთვისაც ომი ტირანიაზე უარესი იყო, სახელმწიფო გადატრიალებას წამოწყების საბაზი არ მისცა.

3. ამის შემდეგ კვლავ მოვიდნენ სხვა ელჩები და განაცხადეს: ტარკვინიუსი უარს ამბობს სამეფო ხელისუფლებაზე, წყვეტს ბრძოლას და თხოულობს მხოლოდ და მხოლოდ იმას, რომ დაუბრუნონ მას, მის მეგობრებსა და ახლობლებს ფული და ქონება განძევებაში თავის შესანახად. ბევრს აუჩვილა გული ამ თხოვნამ, მით უმეტეს, რომ მას მხარი დაუჭირა კოლატინუსმა. მაშინ ფორუმზე ყვირილით გამოიჭრა ბრუტუსი, გაუტეხავი და ფიცხი ბუნების კაცი: ჩემი თანაკონსული მოღალატეა, რაკი ხალისით აწვდის სახსარს ომისა და ტირანიის ასაღორძინებლად იმათ, ვისთვისაც განძევებაში წასასვლელი საგზალის გამოყოფაც კი საშიში საქმეაო. როცა ფორუმზე მოქალაქეები შეიკრიბნენ, პირველი გამოვიდა უთანამდებებო კაცი — გაიუს მინუციუსი და ურჩია ბრუტუსს და მოუწოდა რომაელებს, კარგად დაკვირვებოდნენ საქმეს, რათა ფული მოჰხმარებოდა მათ ტირანების წინააღმდეგ საბრძოლველად და არ ჩავარდნოდათ ხელში ტირანებს ხალხთან საომრად. მიუხედავად ამისა, რომაელებმა გადაწყვიტეს, შეენარჩუნებინათ თავისუფლება, რის გამოც იბრძოდნენ არ გაეცვალათ მშვიდობა ფულზე და იგი ტირანებთან ერთად მოეშორებინათ თავიდან. ტარკვინიუსის ზრახვაში ფულს ყველაზე ნაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა, მისი თხოვნა ხალხის გამოცდისა და შეტყმულების მოსამზადებლად იყო გამიზნული. ელჩებიც სწორედ ამ საქმით იყვნენ გართულნი, თუმცაღა ირწმუნებოდნენ: გაძევებულთა ქონებიდან ზოგ რასმე ვყიდით, ზოგს ვინარჩუნებთ, ზოგსაც პატრონებს ვუბრუნებთო. და აი ასე, ქონებასთან დაკავშირებული საქმიანობის საბაზით ისინი რომში მანამდე დარჩნენ, სანამ არ გადაიბირეს წარჩინებითა და კეთილშობილებით ცნობილი ორი ოჯახი: აკვილიუსებისა, რომელთა შორის სამი სენატორი იყო და — ვიტელიუსებისა — ორი სენატორით. ესენი ყველანი დედათა მხრივ კონსულის, კოლატინუსის, დისწულები იყვნენ, ხოლო ვიტელიუსებს ცალკე ნათესაობა ბრუტუსთანაც აკავშირებდა. მათი და ბრუტუსის ცოლი გახლდათ და მისგან მრავალი შვილი ჰყავდა. ამათგან ორი მოწიფული ვაჟი არა მარტო ნათესაეები, არამედ მეგობრებიც იყვნენ ვი-

ტელიუსებისა, რომლებმაც ისინი მიიმხრეს და დაარწმუნეს, შეთქმულებაში გარეულოყენენ. თან იმედს აძლევდნენ, რომ ამით თავს აიცილებდნენ მამის სიჩლუნგესა და პირქუშობას, დაუმოყვრდებოდნენ ტარკვინიუსების დიდ გვარეულობას და სამეფო ხელისუფლებასაც კი მიაღწევდნენ. რომაელები პირქუშობას უწოდებდნენ ბრუტუსის შეუბრალებლობას არამზადების მიმართ; რაც შეეხება გონებაჩლუნგის მეტსახელს, იგი მას მერმეც ვერ გადაურჩა, თუმცა სიჩლუნგეს ადრე, კარგა ხნის მანძილზე, განზრახ იმიზეზებდა და ტირანებისაგან მოსალოდნელი საფრთხის საფარველად იყენებდა.²

4. როცა ყმაწვილკაცებმა თანხმობა განაცხადეს და აკვილიუსებთან პირი შეკრეს, გადაწყვეტილ იქნა: დაეკლათ კაცი, ზედაშედ დაექციათ სისხლი, შეპხებოდნენ შიგნეულს და დაედოთ დიდი და საშინელი ფიცი. გადაწყვეტილების აღსასრულებლად თავი აკვილიუსების სახლში მოიყარეს. სახლი, სადაც ზემოთქმულის ქმნა განიზრახეს, როგორც შეეფერებოდა საქმეს, ცარიელი და ბნელი იყო. ამის გამო შეკრებილებმა ვერ შენიშნეს იქ დამალული მონა ვინმე, სახელად ვინდიკიუსი. იგი აქ განზრახ, ან რაღაც მოსალოდნელის წინათგრძნობით, კი არ დამალულიყო, არამედ სრულიად შემთხვევით აღმოჩნდა შიგნით და, როცა შეთქმულებმა დაიწყეს შესვლა, იმის შიშით, არ დამინახონო, ერთ ყუთს ამოეფარა და მომხდარის მხილველი და მოლაპარაკების გამგონი აღმოჩნდა.

შეთქმულებმა კონსულების მოკვლა დაადგინეს და ტარკვინიუსისათვის ამის საუწყებლად დაწერილი ბარათი გადასცეს ელჩებს, რომლებიც, ვითარცა აკვილიუსის სტუმრები, იქვე ცხოვრობდნენ და ფიცის დადებას ესწრებოდნენ. როცა შეთქმულებმა განზრახული აღასრულეს და იქაურობას გაეცალნენ, ვინდიკიუსი საფარიდან გამოვიდა. მას არ სურდა, მომხდარი ამბავი საიდუმლოდ შეენახა, მაგრამ ყოყმანობდა; საშიშ საქმედ თვლიდა. და არცთუ უსაფუძვლოდ, შემადრწუნებელი ბრალი დაედო ბრუტუსის შვილებისათვის მამის წინაშე ანდა კოლატინუსის დისწულებისათვის ბიძის წინაშე. არა და, ვერც ვინმე კერძო პირი იგუღვა რომაელებ-

ში, ვისაც ეგზომ დიდი საიდუმლოება გაენდობოდა. შეეძლო, რა თქმა უნდა, დადუმებულყო, მაგრამ სინდისმა შეაწუხა და გაემართა ვალერიუსთან, ამ კაცის გულზიარობითა და კაცთმოყვარეობით აღძრული ვალერიუსი ყველასთვის, ვისაც კი შემწეობა ესაჭიროებოდა, ადვილად მისადგომი კაცი იყო, სახლი მუდამ ღია ჰქონდა და არც ერთი მდაბიოთაგანის სიტყვასა და გასაქირს უყურადღებოდ არ ეკიდებოდა.

5. როცა ვინდიკიუსი ვალერიუსთან მივიდა და მისი ძმის მარკუსისა და მეუღლის თანდასწრებით ყველაფერი დაწვრილებით უამბო, შეძრწუნებულ-შეშფოთებულმა ვალერიუსმა მონა სახლიდან აღარ გაუშვა, ჩაკეტა ერთ ოთახში და კარებთან მცველად თავისი ცოლი დაუყენა. მერმე ძმას დაავალა: სამეფო ეზო-კარისათვის ალყა შემოეერთყა; თუ შეძლებდა ის წერილი ხელთ ეგდო და იქაური მონა-მსახურები შეეპყრო... თვითონ კი მრავალი ხელქვეითი კლიენტით და მეგობრებით, რომლებიც მუდამ თან ახლდნენ, აგრეთვე მსახურთა ჯგუფით, აკვილიუსების სახლისაკენ გაემართა. სახლის პატრონები შინ არ იყვნენ. რაკი მის მოსვლას არავინ მოელოდა, სულ ადვილად შეაღწია შენობაში და აღმოაჩინა წერილი იქ, სადაც ელჩები იყვნენ ჩამომხდარნი. სწორედ ამ დროს სიარბილით მოიჭრნენ აკვილიუსები, კარებში შეეტაკნენ ვალერიუსს და წერილის წართმევას ცდილობდნენ. ვალერიუსის მხლებლები თავს იცავდნენ და შეხლა-შემოხლაში როგორც იქნა, დიდი წვალებით მოწინააღმდეგეებს კისრებზე ტოგები შემოახვიეს და ვიწრო შუკებზე გავლით ფორუმზე ჩაიყვანეს. იგივე მოხდა სამეფო კარის ეზოში. მარკუსმა ხელთ იგდო წასაღებად გამზადებულ ბარგში ჩადებული სხვა წერილებიც და კარის მსახურები, რამდენის შეპყრობაც კი შეძლო, ფორუმზე წაათრია.

6. როცა კონსულებმა შფოთს საზღვარი დაუდეს, ვალერიუსის განკარგულებით სახლიდან ფორუმზე ჩამოიყვანეს ვინდიკიუსი. ბრალდება გაცხადებულ იქნა. წაიკითხეს წერილებიც. ვერც ერთმა შეთქმულმა ვერ გაბედა შელაპარაკება. დანარჩენები შეცბუნებულნი დუმდნენ. მხოლოდ რამდენიმე კაცმა, ბრუტუსის გულის მოგების სურვილით, სას-

ჯელად განძეგება ახსენა. შეთქმულებს რალაც იმედი მისცეს კოლათინუსის ცრემლიბმა და ვალერიუსის ღუმლიმაც. მაგრამ ბრუტუსმა ორივე ვაჟს სახელდებით შეუძახა: „აბა, ტიტუსო, და შენც, ტიბერიუსო, რატომ პასუხს არ იძლევი ბრალდებაზე?“ რაკი სამგზის გამეორებულ შეკითხვას არც ერთმა პასუხი არ გასცა, ბრუტუსმა სახე ლიქტორებისაქენ მიაბრუნა და წარმოთქვა; „დანარჩენი საქმე ახლა უკვე თქვენზეა“ ლიქტორებმა მყისვე სტაცეს ხელი ყმაწვილკაცებს, შემოაძარცვეს ტოგები, ხელები ზურგსუქან გაუტრეს და როზგებით ცემა დაუწყეს. მაშინ, როცა სხვებმა ვერ გაუძლეს ამის ცქერას, ამბობენ, ბრუტუსს არც პირი შეუბრუნებია და არც სიბრალულის ნატამალი გამოხატვია მრისხანე და პირქუშ სახეზე. მკაცრი გამომეტყველებით უყურებდა თურმე საკუთარი შვილების დასჯას მანამდე, სანამ ისინი მიწაზე არ დასცეს და ცულით თავები არ მოჰკვეთეს. ამის შემდეგ მან სხვა შეთქმულნი დასასჯელად თანკონსულს გადასცა, თვითონ კი წავიდა და გაშორდა იქაურობას. ძალიანაც რომ მოვისურვოთ, მისი საქციელის არც შექებაა ადვილი საქმე, არც გაკიცხვა. ან მალაღმა ზნეობამ მიანიჭა მის სულს აუღლეველობა, ანდა უმძიმესმა ტანჯვამ — სრული უგრძობლობა. ასეა თუ ისე, არც ერთი ამათგანი არაა ადამიანისათვის ბუნებრივი: ან ღვთაებრივი თვისებაა. ან — ველური ნადირისა. სამართლიანობა მოითხოვს, ან კაცის განსჯა მის სახელოვნებას დაექვემდებაროს და უნდობლობა არ გამოეცხადოს მის კეთილშობილებას განმსჯელის განურჩევლობით. ყოველ შემთხვევაში, რომაელების ფიქრით, რომულუსს არ დასდგომია იმდენი ჯაფა ქალაქის დაფუძნებაში, რამდენიც დაადგა ბრუტუსს სახელმწიფოს მისეული წყობის დაარსებასა და განმტკიცებაში.

7. როცა ბრუტუსი ფორუმიდან წავიდა, ყველა იქ მყოფი, მომხდარი საქმის გამო, კარგა ხანს ღუმლით და შიშით შეპყრობილი იყო. კოლათინუსს მიერ გამოჩენილმა ლობიერებამ და ყოყმანმა კვლავ გაამხნევეს აკვილიუსები. მათ მოითხოვეს დრო თავის დასაცავად და ვინდიკიუსის მათთვის გადაცემა: ეგ ჩვენი კუთვნილი მონაა და ბრალმდებლებთან არ უნდა იყოსო. კოლათინუსმა ამ თხოვნის შესრუ-

ლება და თავყრილობის დაშლა მოინდომა. მაგრამ ვალერიუსა არც მისი მხლებლებით გარსშემოჭარული მონის გადაცემას თანხმდებოდა და არც ხალხს ანებებდა მოლაღატეთა გაშვებასა და დაშლას. მან შეთქმულები შებოჭა და ბრუტუსს ყვირილით უხმობდა: საზარელ საქმეს ჩადის კოლატინუსი; თანაკონსულს შვილები დაახოცინა, თვითონ კი შესაძლებლად თვლის, დიაცთა გულის მოსაგებად სამშობლოს მოლაღატენი და მტრები გადაარჩინოსო! აღშფოთებულმა კონსულმა კოლატინუსმა ვინდიკიუსის წაყვანა ბრძანა. ლიქტორებმა ხალხის წრე გაარღვიეს, მონას ხელი სტაცეს და მისი წართმევის მსურველთ ცემა დაუწყეს. ვალერიუსის მეგობრები ვინდიკიუსის დასაცავად აღიმართნენ. ხალხი ყვიროდა და ბრუტუსის მოსვლას თხოულობდა. ბრუტუსიც გამობრუნდა და კვლავ მოვიდა ფორუმზე. როცა მის მოსასმენად ყველა დადუმდა, ბრუტუსმა განაცხადა: „საკუთარი შვილების მიმართ თვითონვე ვიყავ სრულუფლებიანი მოსამართლე; დანარჩენ შეთქმულთა ბედის გადაწყვეტას კი თავისუფალ ხალხს ვანდობ: გამოვიდეს ვისაც სურს, და შეაგონოს ყველას თავისი აზრი!“ სიტყვების წარმოთქმა საჭირო აღარ დარჩა: მაშინვე გაიმართა კენჭის ყრა, შეთქმულნი დამნაშავეებად აღიარეს და თავის მოკვეთით დასაჯეს.

კოლატინუსი, მეფეებთან ნათესაური კავშირის გამო, ეტყობა, ისედაც ექვეში ჰყავდათ; მისი მეორე სახელიც ზიზღს ჰგვრიდა რომაელებს, რომლებმაც ტარკვინიუსა წყევლა-კრულვით გააძევეს.³ მომხდარმა ამბავმა კოლატინუსი მთლად დააკნინა. მან თვითონვე აიღო ხელი კონსულის თანამდებობაზე და ქალაქიდან წავიდა. გაიმართა ხელახალი არჩევნები და ვალერიუსი, ვინც თავისი მიამაცობით ღირსება და პატივი დაიმსახურა, ზარზეიმით აირჩიეს კონსულად. ვალერიუსმა საჭიროდ მიიჩნია, მადლობით აღნიშნულიყო ვინდიკიუსის დამსახურებაც. მან დაადგინა, ვინდიკიუსი, პირველი გააზატებული პირი, რომის მოქალაქე გამხდარიყო, სურვილისამებრ მიჰკუთვნებოდა რომელიმე კურიას⁴ და ამიერიდან მონაწილეობა მიეღო ხმის მიცემაში. სხვა გააზატებულებს კენჭისყრის უფლება საკმაოდ დიდი ხნის შემდეგ მიანიჭა აპიუსმა, რომელსაც ამით ხალხის გულის მოგება სურდა.⁵

სრულ გააზატებას დღემდე „ვინდიკტა“ ეწოდება, როგორც ამბობენ, — სწორედ იმ ვინდიკიუსის სახელისაგან.

8. ამის შემდეგ კონსულებმა სამეფო ქონება გასაძარცვავად მისცეს რომაელებს, ხოლო სახლ-კარი სრულიად ადგავეს პირისაგან მიწისა. მარსის ველის საუკეთესო ნაწილი, რომელიც ტარკვინიუსებს ეკუთვნოდა, ღმერთს შესწირეს. აქ სულ ახლახან მკა დაემთავრებინათ და ჯერ კიდევ ეწყო ძნები. მაგრამ ჩათვალეს, რომ ველის შეწირვის შემდეგ მომკილის არც გაღწევა და არც საკვებად გამოყენება ერგებოდა. ამიტომ მოქალაქენი შეიკრიბნენ და ხელეუბრები მთლიანად მდინარეში ჩაყარეს. მერმე მოჭრეს ხეები და ისინიც წყალში ჩაუშვეს. ასე რომ, ის ადგილი, რომელიც ღვთაებას მიუძღვნეს, სრულიად უდაბური და უნაყოფო დარჩა. ძნები და ხეთა მორები დიდი სიმრავლით დახვედნენ ერთიმეორეზე და მათი გროვები მდინარეს შორს ველარ მიჰქონდა. პირველმა გროვებმა მეჩხერ ადგილში მოიყარეს თავი, და შეჩერდნენ; მომდევნო „კავებიც, რაკი გასაველა აღარ ჰქონდათ, იქვე იხრებოდნენ. ამ უკვე ძალამიცემულ და გამყარებულ ზვინს კიდევ უფრო ზრდიდა მდინარის ნაკადი მრავლად ჩამოზიდული შლამით, რომელიც ფენაფენად გროვდებოდა და ნოყიერ ნიადაგს ქმნიდა. წყლის ცემას მისი გადარეცხვა აღარ ძალუძდა. მოდენილი ნაკადი ამრიგად წარმოქმნილ ნიადაგზე ნელ-ნელა თავს უყრიდა ყველაფერს და ამჭიდროებდა. ამ ადგილის სიდიდემ და მყარმა მდგომარეობამ კიდევ უფრო მეტად გაზარდა მისი სივრცე, ვინაიდან იგი იმატებდა იმის დიდ ნაწილს, რაც მდინარეს მოჰყვებოდა. ეს გახლავთ ახლანდელი წმიდა კუნძული ქალაქში. მასზეა ღვთაებათა ტაძრები და სასეირნო ხეივანი. ლათინურ ენაზე ამ კუნძულს „ორხიდს შუა“ ეწოდება.

ზოგიერთი გადმოცემით, ზემოთქმული ამბავი მაშინ კი არ მოხდა, ტარკვინიუსის კუთვნილი ადგილი რომ ღმერთს შესწირეს, არამედ გვიან ხანებში, როცა სხვა, მეზობლად მდებარე მიწის მონაკვეთი მიაბარა ღვთაებას ერთ-ერთმა ვესტალმა, ქურუმმა-ქალწულმა — ტარკვინიამ. ამის სანაცვლოდ მან ჭილდოდ მიიღო დიდ-დიდი პატივნი. ამათ შორის იყო ის პატივი, რომ ქალთაგან მხოლოდ მას მიეცა

სამსჯავროში მოწმედ გამოსვლის უფლება. ნება ჰქონდა აგრეთვე გათხოვებისა, მაგრამ ეს ნება არ გამოუყენებია.

აი, ასე მოხდაო, მოგვითხრობენ, აქ აღწერილი ამბები.

9. ტარკვინიუსმა ბოლოს უარი თქვა ხელისუფლების ღალატის გზით დაბრუნების აზრზე. მაშინ იგი ხალისით შეიფარეს ტირენებმა და დიდი ლაშქრითაც აღჭურვეს. კონსულებმა მას დაუბირისპირეს რომაელები და ისინი დარაზმეს წმიდა ადგილებში, რომელთაგან ერთს არსიის ტყე ეწოდება, მეორეს — ანზუის მდელი. როგორც კი დაიწყო ხელჩართული ბრძოლა, ერთმანეთს დაეტაკნენ ტარკვინიუსის ძე არუნტი და რომაელთა კონსული ბრუტუსი. მათი შეხლა შემთხვევითი როდი იყო: ისინი ცხენებით ეძგერნენ ერთიმეორეს ზიზღითა და რისხვით აღვისილნი, ბრუტუსი — ტირანისა და მამულის მტრის მიმართ, არუნტი — გამძევებლის მიმართ. გრძობამორეულებმა გონებას ველარ მოჰხედეს და თავდაუზოგავად შეაკედნენ ერთმანეთს. ბრძოლის დასასრული დასაწყისზე საზარელი იყო; თანაბარი ძალით მებრძოლი და ერთნაირად დაზარალებული მეტოქენი უამინდობამ გაჰყარა. ბრძოლის გაურკვეველმა შედეგმა მეტად შეაწუხა ვალერიუსი. იგი ხედავდა, რომ მისი მეომრები სასოწარკვეთილნიც იყვნენ თავისიანების დახოცვის გამო და ამავე დროს გაამაყებულნიც მტრის გვამების შეზხედვარე: დახოცილთა სიმრავლე ორივე მხრივ განუზომელი იყო. მტრის მდგომარეობის შეუცნობლობის გამო მოწინააღმდეგე მხარე, საკუთარ ვითარებაზე დაკვირვების შედეგად, თავს დამარცხებულად მიიჩნევდა. ამასობაში დაღამდა და მეტოქეთა ბანაკებში, როგორც ეს ბრძოლის შემდეგ ხდება, სიჩუმემ დაისადგურა. ამ დროს, ამბობენ, უეცრად კორომი შეიძრა თურმე და იქიდან მალალი ხმა გაისმა: ტირენებს ბრძოლაში რომაელებზე ერთით მეტი კაცი ჰყავთ მოკლულიო. ცხადია, ეს ხმა ღვთაებისა იყო. რომაელები გამხნევდნენ და ყიჟინი ატეხეს; ტირენები კი შიშმა შეიპყრო, ბანაკიდან დაფეთებულნი გამოვარდნენ და მათი უმრავლესობა მიმოიფანტა. დანარჩენებს, რომელთა რიცხვიც ხუთი ათასს აღწევდა, რომაელები დაესხნენ თავს და ტყვედ წაასხეს, ხოლო მათი ქონება დაიტაცეს. დათვლის შემდეგ

მტრის მხრივ დახოცილი აღმოჩნდა თერთმეტი ათას სამასი კაცი, რომაელებში — ერთით ნაკლები. გადმოცემით, ეს ბრძოლა მოხდა მარტის კალენდებამდე ერთი დღით ადრე. ამ ბრძოლის აღსანიშნავად ვალერიუსმა ტრიუმფი გადაიხადა: იგი იყო პირველი კონსულთა შორის, ვინც რომში ზეიმით შევიდა ოტხცხენიანი ეტლით. ეს იყო მნიშვნელოვანი და დიდებული სანახაობა, რომელსაც, როგორც ზოგიერთები გადმოგვცემენ, მხილველებში შური და წუხილი არ გამოუწვევია. ამ ტრიუმფს ნამდვილად არ ახლდა ჯიბრისა და პატივმოყვარეობის ის კვალი, რაც შემდეგ, მრავალი წლის მანძილზე, საგანგებოდ გასდევდა ხოლმე ტრიუმფებს. ხალხი მოწონებით შეხვდა ვალერიუსის მხრივ იმ პატივისცემასაც, რომელიც მან თანაკონსულის გასვენებისა და დაკრძალვის გამშვენებით გამოიჩინა. საფლავზე მან წარმოთქვა სიტყვა, რომელიც ისე მოიწონეს და შეითვისეს რომაელებმა, რომ იმ დროიდან მოკიდებული დამკვიდრდა საგანგებოდ შერჩეული უკეთესი მოქალაქის მიერ სახობო სიტყვის თქმა ღირსეულ და წარჩინებულ პირთა დაკრძალვის ეამს. ამბობენ, თითქოს ვალერიუსის სიტყვა ელინურ საფლავზე და სიტყვებზე უძველესია, მაგრამ ანაქსიმენე რიტორის გადმოცემით, ეპიტაფიების⁸ დამაწესებელიც სალონი იყო.

10. მიუხედავად ზემოთქმულისა, ვალერიუსის მიმართ მოქალაქეთა შორის მაინც აღიძრა წყრომა და უკმაყოფილება. ბრუტუსი, ვისაც ხალხი თავისუფლების მამას ეძახდა, უღირს საქმედ თვლიდა, მარტო თვითონ ყოფილიყო ხელისუფლების სათავეში. პირველ და შემდეგ მეორე შემთხვევაშიც მან თანაკონსული აირჩია; „ამან კი, — ამბობდნენ ვალერიუსზე მოქალაქენი, — ყველაფერი თავის ხელში მოიქცია და ბრუტუსის დარი და მის კონსულობასთან წილნაყარი კი არაა, არამედ ტარკვინიუსის ტირანიას აგრძელებს. რის მაქნისია ბრუტუსის ქება-დიდება სიტყვით, როცა საქმით ტარკვინიუსს ჰბაძავს და ლიქტორთა ყველა წკებლის კონითა და ცულით მორკმული ერთპიროვნულად ჩამოდის ხოლმე ფორუმზე⁹ ისე დიდი სახლიდან, რამხელაც არ ყოფილა მეფის შენობა, მან რომ დაანგრია?! ვალერიუსი, მართლაც, დიდებულად ცხოვრობდა ეგრეთ წოდებულ ველიაზე¹⁰ მდებარე სახლში, რო-

მელიც ფორუმს ზემოთ იდგა და სიმაღლიდან დაჰყურებდა ყველაფერს. იგი ძნელად მისალწვევი, თითქმის მიუვალი იყო და როცა იქიდან ვალერიუსი ჩამოდიოდა, მას საზეიმო იერი ჰქონდა, ხოლო მისი ამაღლა მეფური სიდიადისა ჩანდა. ვალერიუსმა მაშინ საქმით უჩვენა ხალხს, თუ რაოდენი სიკეთეა ხელისუფლების სათავეში მდგომი და დიდ საქმეთა აღმასრულებელი კაცისათვის, მლიქვნელური ყბედობის ნაცვლად ყური დაუგდოს გულახდილსა და მართალ სიტყვას. როცა მეგობრებმა პირდაპირ აუწყეს, რომ ხალხის აზრით იგი მცდარ გზაზე დგას, ამის გამგონე ვალერიუსს არც ჯიუტი მედიდურობა გამოუჩენია და არც გულნაწყენობა. მან დაუყოვნებლივ მოუყარა თავი მრავალ ხელოსანს და ჯერ კიდევ ღამით დაანგრევინა და მიწასთან გაასწორებინა მთელი სახლი. დილით, როცა იქ შეკრებილმა რომაელებმა ეს იხილეს, ამ კაცის სიყვარულით აღივსნენ და მისი დიდსულოვნებით აღფრთოვანდნენ: სინანულით მისტიროდნენ სახლს, მის სიდიადესა და სიმშვენიერეს, ვითარცა უსამართლობითა და შურით დაღუპულ ადამიანს; წუხდნენ კონსულზე, ვინც უსახლკარობის გამო თავი სხვებს შეაფარა. ვალერიუსი შეისახლეს მეგობრებმა და მათთან ცხოვრობდა, სანამ ხალხმა არ გამოუყო მიწის ნაკვეთი და არ აუგო ძველზე გაცილებით მოკრძალებული სახლი იმ ადგილზე, სადაც ახლა ეგრეთ წოდებული ვიკა პოტას ტაძარი დგას.¹¹ იმის სურვილით, რომ არა მარტო პირადად თვითონ, არამედ თვით ძალაუფლებაც ნაკლებ მონარიდებელი, თვინიერი და სანუქველიც ყოფილიყო მოქალაქეებისათვის, ვალერიუსმა ლიტორებს ცულები ამოაღებინა წკებლის კონებიდან და დააწესა, თავყრილობისაკენ მისი მსვლელობის ყამს თვით კონებიც ხალხის წინაშე ქვემოთ დაეშვათ და დაეხარათ. ამით მან დემოკრატია დაამშვენა და ამ წესს დღემდე იცავენ კონსულები. უმრავლესობას ამოდევგონა, რომ ვალერიუსმა ხალხის წინაშე ქედი მოიხარა: თავისი ზომიერი მოკრძალებით მან გზა გადაუღობა შურს და ძალაუფლების მოჩვენებითი შეზღუდვით კიდევ უფრო განიმტკიცა იგი. ხალხი ახლა სიამტკბილობით და ხალისით ემორჩილებოდა მას და მეტსახელად პოპლიკოლა შეაჩქა. ეს სახელი „ხალხის მეგობარს“ ნიშნავს და ვალერიუს-

სის აღრინდელ სახელებზე მეტად გავრცელდა; ამიტომ ამ კაცის ცხოვრების დანარჩენი ამბის თხრობაში ჩვენც ამ სახელს გამოვიყენებთ.

11. პოპლიკოლამ საკონსულო არჩევნებში მონაწილეობის უფლება მისცა ყოველს, ვინც კი მოისურვებდა. თანაკონსულის არჩევამდე, რაკილა არ იცოდა, რა მოხდებოდა და თანაც იმის შიშით, ვაითუ თანაამხანაგმა შურით ან უვიცობით წინააღმდეგობა გაუწიოს ჩემს მოქმედებათო, — ყველაზე შესანიშნავ და უდიდეს სახელმწიფო საქმეებში მან ერთმმართველობა გამოიყენა. უწინარეს ყოვლისა, შეავსო შეთხლებული სენატი, რომლის წევრთა ერთი ნაწილი უფრო აღრე, ტარკვინიუსის გამგებლობაში, დაიღუპა, მეორე ნაწილი კი — ახლანდელ ბრძოლაში. ამბობენ, სენატში მან ასსამოცდაოთხი კაცი ჩარიცხა. ამის შემდეგ გამოსცა კანონები. ერთი მათგანი ხალხს დიდ ძალას ანიჭებდა: კონსულთაგან ბრალდებულ მოქალაქეს უფლება ეძლეოდა ხალხთან ეჩივლა. მეორე კანონი ხალხის ნების გარეშე ძალაუფლების ხელში ჩამგდები პირის სიკვდილით დასჯას ბრძანებდა. მესამე კანონმა შემწეობა აღმოუჩინა ღარიბებს იმით, რომ გადასახადები გაუუქმა და ყოველ მოქალაქეს საშუალება მისცა, ხალხისით მოჰკიდებოდა ხელოსნობას. კანონი, რომელიც სჯიდა პირს, ვინც კონსულებს არ დაემორჩილებოდა, ნაკლებ დემოკრატიული როდი ჩანდა. ის უმრავლესობისათვის უფრო სასარგებლო იყო, ვიდრე ძალმოსილ მოქალაქეთათვის: ჭიუტობაში ბრალდადებული ჯარიმდებოდა ხუთი ხარ-ძროხით და ორი ცხვრით. ცხვრის ფასი ათი ობოლი იყო, ხარ-ძროხისა — ასი. იმ ხანებში რომაელები ქონების საზომად ფარას და ნახირს უფრო მიიჩნევდნენ, ვიდრე ფულს. ამის გამოა, რომ განძსა და ქონებას ისინი დღემდე ცხვრის ფარის აღმნიშვნელი სახელისაგან წარმომდგარი „პეკულია“ სიტყვით გამოხატავენ¹², ხოლო ძველისძველ ფულებზე ხარ-ძროხის, ცხვრის ან ღორის გამოსახულებანი ჰქონდათ ამოკვეთილი. რომაელები ბავშვებსაც კი სახელებად სუილიუსებს, ბუბულკუსებს, კაპარარიუსებსა და პორკუსებს არქმევდნენ.¹³ ამათგან „კაპრა“ ლათინურად — თხას, ხოლო „პორკუსი“ ღორს აღნიშნავს.

12. აი, ამგვარად, პოპლიკოლა ხალხისათვის სასარგებლო და ზომიერი კანონმდებელი გახდა. მაგრამ ერთ შემთხვევაში, შურისძიების დაწესებით, ზომიერების ფარგლებს გასცდა. მან შემოიღო კანონი, რომელიც უფლებას იძლეოდა, გაუსამართლებლად მოეკლათ ტირანად გახდომის ყოველი მზრახველი. მკვლელი პასუხს არ აგებდა, თუ მოკლულის წინააღმდეგ არსებულ სამხილებელს წარმოადგენდა. საქმე ის გახლავთ, რომ თუ შეუძლებელია ისეთი ბოროტების გახმზრახველი, როგორიც ტირანად გახდომაა, მთლად შეუმჩნეველი დარჩეს, სრულიად შესაძლებელია, გამომჟღავნებულმა გასამართლებას დაასწროს და მიმალვით თავი გადაიჩინოს. ამიტომ პოპლიკოლამ ნება მისცა ყოველს, ვისაც ძალუძს, ბრალდებულის მიმართ აღასრულოს ის განაჩენი, რომლისგანაც დამნაშავე თავის დაძვრენას ცდილობს.

ქება დამისახურა პოპლიკოლამ კვესტორობასთან დაკავშირებული კანონითაც. რომელი მოქალაქენი ვალდებულნი იყვნენ საკუთარი ქონებიდან გადასახადები შეეტანათ საომარი ხარჯებისათვის. პოპლიკოლას არ უნდოდა, სამეურნეო საქმეს თვითონ ან მის მეგობართა წრე შეჭებოდა, ანდა, საერთოდ, საზოგადო თანხა კერძო სახლში შესულიყო. სამისოდ მან სატურნუსის ტაძარში დააარსა დღემდე მოქმედი ხაზინა და ხალხს ორი ახალგაზრდა ხაზინადარი — კვესტორი აარჩევინა. პირველ კვესტორებად პუბლიუს ვეტურიუსი და მარკუს მინიციუსი აირჩიეს. ხაზინაში მაშინ დიდძალმა თანხამ მოიყარა თავი: გადამხდელთა სიაში ას ოცდაათი ათასი სული ირიცხებოდა, ქვრივ-ობლების გარდა, რომლებიც გადასახადისაგან თავისუფალი იყვნენ.

ამ საქმეთა მოწესრიგების შემდეგ პოპლიკოლამ თანაკონსულად დაიყენა ლუკრეციას მამა ლუკრეციუსი, და ვითარცა ასაკით უფროსს წინამძღოლობაში პირველობა დაუთმო, რის აღსანიშნავადაც გადასცა ეგრეთ წოდებული „ფასკები“.¹⁴ მის მიერ დაწესებული ასაკით უფროსთა ასეთი პატივისცემა ჩვენს დღემდეა შემონახული.

სულ რამდენიმე დღის შემდეგ ლუკრეციუსი გარდაიცვალა და შედგა ხელახალი არჩევნები. ამჯერად კონსულად აირჩიეს მარკუს ჰორაციუსი, რომელიც წლის დარჩენილი დროის

მანძილზე პოპლიკოლასთან ერთად ედგა მმართველობას სა-
თავეში.

13. როცა ტარკვინიუსი რომაელთა წინააღმდეგ მეორე
ომის მზადებაში იყო, ამბობენ, ერთი დიდი სასწაული მოხ-
დაო. ჭერ კიდევე მეფობაში ტარკვინიუსმა წამოიწყო კაპიტო-
ლიუმზე იუპიტერის ტაძრის აგება. მისი შენება ჭერ დამ-
თავრებული არ იყო, რომ მეფემ, მისნობისა თუ რალაც სხვა
მიზეზის გამო, განიზრახა, შენობის თავზე ოთხცხენიანი ეტ-
ლის ქანდაკება დაედგა. ეს საქმე მან ვეის მკვიდრ ეტრუსკ
ხელოსნებს. შეუკვეთა, მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ მეფობა
აღუკვეთეს და გააძევეს. ეტრუსკებს ეს ოთხცხენიანი ეტლა
უკვე გამოქანდაკებული ჰქონდათ და გამოსაწვავად ქურა-
ში მოათავსეს. მაგრამ არ მოხდა ის, რასაც თიხას ცეცხლში
მოსდის ხოლმე: იგი კი არ შეიკუმშა და ჩაჯდა, აჩამედ, პირი-
ქით, აიწია, გაიბერა და იმხელა გახდა, და ისეთი ძალა და
სიმტკიცე შეიძინა, რომ ქურის თავის ახდისა და მისი კედ-
ლების მონგრევის შემდეგ ძლივ-ძლივობით გამოათრიეს გა-
რეთ. მისნებმა ახსნეს: ეს ღვთაებრივი სასწაული მის მო-
მავალ პატრონთა ბედნიერებისა და ძლიერების მაუწყებე-
ლიაო. ქალაქ ვეის მკვიდრებმა მაშინვე გადაწყვიტეს ქანდა-
კება არ გადაეცათ რომაელებისათვის, რომლებიც დაჟინებით
მოითხოვდნენ მას: ქანდაკება ეკუთვნის ტარკვინიუსსა და
მისიანებს და არა მათ გამძევებლებსო. რამდენიმე დღის შემ-
დეგ აქ დოლი გაიმართა. ყველაფერს ჩვეულებისამებრ სა-
ზეიმო ელფერი ჰქონდა. გამარჯვებული ოთხცხენიანი ეტლი
თავდაგვირგვინებულმა მხედარმა ნელი სვლით გამოიყვანა
სარბიელიდან. უეცრად, რაიმე თვალსაჩინო მიზეზის გარე-
შე, ღვთის ნებით თუ შემთხვევით, ცხენები დაფრთხნენ და
თავიანთი მხედრითურთ მთელი ძალით რომაელთა ქალაქისაკენ
გაქენდნენ. ვერც აღვირთა მოზიდვით, ვერც დამაყვავებელი
შეძახილებით მეეტლე ვერაფერს გახდა და ცხენთაგან გატა-
ცებული, მათ ქროლას დაემორჩილა, სანამ კაპიტოლიუმთან
მიჭრილმა რაშებმა იგი ძირს არ გადმოაგდეს იმ ჰიშკართან,
რომელსაც დღეს რატუმენის ჰიშკარს უწოდებენ. ამის შემ-
დეგ გაოცებულმა და შეშინებულმა ვეის მკვიდრებმა ხე-
ლოსნებს ნება დართეს, ის გამოქანდაკებული ეტლი რომაე-
ლებისათვის გადაეცათ.

14. იუპიტერის სახელობაზე კაპიტოლიუმის ტაძრის აგების აღთქმა დადო დემარატუსის ძემ, ტარკვინიუსმა, როცა იგი საბინებს ეომებოდა. ტაძარი ააგო აღთქმის დამდების ძემ, თუ ძის ძემ, ტარკვინიუს სუპერბუსმა, მაგრამ კურთხევა ველარ მოასწრო: მშენებლობის დამთავრებას ცოტაღა უქლდა, როცა გაადევეს. როცა შენება მთლიანად დამთავრდა და ტაძარი შესაფერისად მორთეს, პოპლიკოლა პატივმოყვარეობის ჟინმა შეიპყრო, ტაძრის კურთხევა სწორედ მას აღესრულებინა: მოშურნე წარჩინებულთა უმრავლესობა კი, რომელიც კანონმდებლისა და სარდლისათვის შესაფერ მის სხვა პატივისცემათ ასე თუ ისე იტანდა, ტაძრის კურთხევას განსაკუთრებულ პატივად მიიჩნევდა და არ თვლიდა საჭიროდ, ესეც პოპლიკოლას მიჰკუთვნებოდა. ამიტომ წარჩინებულებმა ჰორაციუსს მიმართეს და აქეზებდნენ, პოპლიკოლას განზრახვას წინაღობა მოეღო და კურთხევა თვითონ აღესრულებინა. სწორედ ამ დროს პოპლიკოლას იძულებით ლაშქრად წასვლა მოუხდა. მოშურნეებმა იცოდნენ, მისი თანდასწრებით სასურველს ვერ მიადწევდნენ, ამიტომ სასწრაფოდ გადაწყვიტეს, ტაძარი ჰორაციუსს ეკურთხებინა და იგი კაპიტოლიუმზე აიყვანეს. ზოგიერთები ამბობენ: კონსულებს კენჭისყრით ხვდათ წილად: ერთს — იძულებით წასვლა ლაშქრად, მეორეს — ტაძრის კურთხევაო. თუ რა მოხდა სინამდვილეში, ეს ჩანს იმ ამბიდან, რაც უშუალოდ ტაძრის კურთხევასთანაა დაკავშირებული. სექტემბრის იღებში, რომელიც მეტაგიტნიონის თვის¹⁵ მთვარსავესებას შეესაბამება, ყველანი კაპიტოლიუმზე შეიკრიბნენ. როცა სიჩუმე ჩამოვარდა, ჰორაციუსმა ყველაფერი საჭირო აღასრულა, კარებსაც შეეხო და, ანათისამებრ, კურთხევისათვის დაწესებული ლოცვის წარმოთქმა დაიწყო. უცრად პოპლიკოლას ძმამ მარკუსმა, რომელიც კარგა ხანია კარებთან იდგა და სწორედ ამ წუთს ელოდა, წამოიძახა: „კონსულო, ძეი შენი ბანაკში ავად გახდა და მოკვდა!“ ამის მოსმენამ ყველა შეაწუხა. ჰორაციუსი კი ოდნავადაც არ შეშფოთებულა, მხოლოდ ეს თქვა: „გადაადგეთ გვაში, სადაც გინდათ; წუხილს მე ვერ მივცემ თავსო“ და შეწირვის საქმე ბოლომდე მიიყვანა. ცნობა მართალი არ იყო. იგი მარკუსმა მოიგონა, რათა ჰორაციუსისათვის ხელი შეეშალა. გასაოცარი იყო ამ კაცის

თავშეკავება: ან მაშინვე მიხვდა ტყუილს, ანდა — დაიჯერა მოტანილი ამბავი და ამ ამბავმა იგი ვერ შესძრა.

15. ეტყობა, ასეთივე ბედი ჰქონდა მეორე ტაძრის კურთხევასაც. პირველი ტაძარი, როგორც ითქვა, ტარკვინიუსმა ააგო და ჰორაციუსმა აკურთხა, მაგრამ შინაომების დროს იგი ცეცხლმა შთანთქა. მეორე ტაძრის შენებას შეუდგა სულა, მაგრამ სიკვდილმა უწია და მაკურთხებლის სამახსოვრო წარწერაში კატულუსია მოხსენიებული. ეს ტაძარიც დაიქცა ვიქტელიუსის მმართველობაში მომხდარი ამბოხების დროს. მესამე ტაძრის შენება დაიწყო და ბოლომდე მიიყვანა ვესპასიანემ, რომელსაც საერთოდ ყველაფერში კეთილი ბედი დაჰყვა. მან ტაძარი აგებული ნახა და კვლავ დანგრეული არ უხილავს: იგი სულაზე იღბლიანი გამოდგა, რამდენადაც სულა ტაძრის კურთხევამდე აღესრულა, თვითონ კი — კურთხევის შემდეგ. გარდაიცვალა თუ არა ვესპასიანე, კაპიტოლიუმში დაიწვა. დღევანდელი, მეოთხე ტაძარი, დომიციანუსის მიერაა აღდგენილი და ნაკურთხი.¹⁶ ამბობენ, ტაძრის საძირკვლების ჩაყრაში ტარკვინიუსმა ორმოცი ათასი გირვანქა ვერცხლი დახარჯაო. რაც შეეხება დღევანდელ ტაძარს, რომში არსებული ყველაზე უდიდესი კერძო სიმდიდრეც ვერ დაფარავდა მხოლოდ მისი ოქროთი დაფერვისათვის გაწეულ ხარჯს, რაც თორმეტი ათასზე მეტ ტალანტს შეადგენს. ტაძრის სვეტები გამოკვეთეს პენტელეს¹⁷ მარმარილოსაგან სიგრძეში სისქის უმშვენიერესი შესაბამისობით. ეს სვეტები მე თვითონ ვნახე ათენში. მაგრამ რომში ისინი დამატებით გათალეს და კვლავ გახეხეს. ამით სვეტებს ელფერი კი. არ შეემატათ, არამედ თანაზომიერება და ლაზათი დაკარგეს და წვრილი და დაჩიავებული ჩანან. თუ ვინმე კაპიტოლიუმის ფუფუნებით გაოცებული დომიციანუსის სასახლეში მხოლოდ ერთ პორტიკს, ან ბაზილიკას, ან აბანოს, ანდა ხასათა სადგომს იხილავდა, უთუოდ გაიხსენებდა ეპიქარმეს¹⁸ ნათქვამს მფლანგველის მიმართ:

შენ კაცთმოყვარე კი არა ხარ, ხარჯვის სენი გაქვს — და ამის მსგავსად ეტყოდა დომიციანუსს: შენ ღვთისმოსიში არა ხარ, არცა გულუხვი. უბრალოდ — სენით ხარ შეპყრობილი. ხარობ მშენებლობებზე გაწეული უსაზღვრო ხარჯებით და

იმ ცნობილი მიდასივით¹⁹ გსურს ყველაფერი ოქროსი და მარ-
მარილოსი გქონდეს!

აი, ყველაფერი ამ ამბავთა თაობაზე.

16. დიდი ბრძოლისა და ბრუტუსთან შეტაკებაში ვაჟიშ-
ვილის დაღუპვის შემდეგ ტარკვინიუსი კლუზიუმში გაიქცა
და შემწეობა სთხოვა ლარა პორსენას, იტალიელ მეფეებში
დიდი ძალის პატრონს, რომელიც თავისი სიკეთითა და მა-
მაცობითაც სახელმძღვანელო იყო.²⁰ მან ტარკვინიუსს დახ-
მარება აღუთქვა. უწინარეს ყოვლისა პორსენამ რომში ელ-
ჩები გაგზავნა წინადადებით — დაებრუნებინათ ტარკვინიუ-
სი. რომაელებმა ამ წინადადებას ყურით არ ათხოვეს. მაშინ
პორსენამ ომი გამოუცხადა მათ, დაუთქვა დრო და ადგილი
შეჭრისა და დიდძალი ლაშქრით რომს მიადგა.

სწორედ ამ დროს პოპლიკოლა დაუსწრებლად მეორეგზის
აიჩრჩიეს კონსულად; მასთან ერთად არჩეულ იქნა ტიტუს
ლუკრეციუსი. დაბრუნდა თუ არა რომში, იმის სურვილით,
კარზე მომდგარ პორსენასათვის სულის სიმტკიცით ეჯობნა,
დააფუძნა ქალაქი სიგლიურია. დიდი ხარჯის გაწევით კედ-
ლებიც შემოავლო და იქ შეიდასი ახლომოსახლე გაგზავნა:
აქაოდა, წამოწყებული ომი ჩემთვის ადვილი საქმეა და არც
მეშინია მისიო. მაგრამ ზედ ქალაქის კედელთან მიტანილა
მძაფრი იერიშის შედეგად პორსენამ იქ ჩაყენებული მცველე-
ბი აოტა და უკუქცეულებმა კინალამ შიგ ქალაქში არ შემოი-
ყოლიეს მტრები. თავისიანების დასახმარებლად მიჭრილმა
პოპლიკოლამ ზედ ქალაქის ჭიშკრებთან მოუსწრო მტერს და
მდინარის მახლობლად ხელჩართულ ბრძოლაში ჩაება. იგი
მამაცურად იგერიებდა მრავალრიცხოვანი მტრის იერიშებს,
სანამ მძიმე ჭრილობებით დაკოდილი მიწაზე არ დაეცა და
ჯალამბარით ბრძოლის ველიდან არ გაიტანეს. იგივე ბედი
ეწია თანაკონსულ ლუკრეციუსს. რომაელები სულით დაეც-
ნენ და თავის გადასარჩენად ქალაქისაკენ უკუიქცნენ. მტერ-
მა ახლა ხის ხიდთან მიიტანა მძლავრი იერიში და რომი კი-
ნალამ არ იქნა ამ იერიშით აღებული. ხსენებულ ხის ხიდ-
თან მტერს წინაღუდგნენ ჰორაციუს კოკლესი და კიდევ ორ-
უსაჩინოესი გაეკაცი — გერმინიუსი და ჯლარციუსი.²¹ ჰორა-
ციუს კოკლესის მეტსახელი შეერქვა იმის გამო, რომ

ომში ცალი თვალი გამოთხარეს. ზოგიერთი კი გადმოგვეცემს: პაჭუა ცხვირი ისე ჰქონდა ჩაზნეჭილი და წარბები ერთმანეთზე გადაბმული, რომ თვალთა შორის საზღვარი აღარ დარჩენოდა; ამიტომ ხალხს სურვილი გაუჩნდა, მისთვის კოკლოში ეწოდებინა, მაგრამ რაკი ენობრივი შეცდომა დაუშვეს, კოკლესს ეძახდნენო.

იგი, ხილთან მტკიცედ იდგა და მტერს მანამდე აკავებდა, სანამ მის ზურგს უკან თანამებრძოლებმა ხიდი არ ჩატეხეს. მაშინ იარაღსხმული კოკლესი მდინარეში გადაეშვა და ცურვით მეორე ნაპირზე გადავიდა, თუმცა ეტრუსკული შუბით ღუნდულში იყო დაჭრილი. მისი მამაცობით აღტაცებულმა პოპლიკოლამ რომაელებს მიმართა, დაუყოვნებლივ მიეტანათ კოკლესისათვის იმდენი საკმელ-სასმელი, რამდენსაც თითოეული მათგანი ხარჯავდა დღეში, ხოლო მერმე მიეზომათ იმხელა ნაკვეთი მიწისა, რამდენის მოხვნასაც შეძლებდა იგი ერთი დღის მანძილზე. გარდა ამისა, კოკლესს ბრინჯაოს ქანდაკებაც დაუდგეს ვულკანუსის ტაძარში, რათა ამ პატივით აღენიშნათ ჭრილობით გამოწვეული მკვლევობა ვაეკაცისა.²²

17. პორსენას განუწყვეტლივ მიჰქონდა იერიში ქალაქზე. რომაელებს შიმშილი დაეუფლა. ამას ზედ ისიც დაერთო, რომ მათ სამფლობელოში საკუთარი თაოსნობით შეიჭრა ეტრუსკთა სხვა ლაშქარიც. პოპლიკოლა ამ დროს მესამეგზის აირჩიეს კონსულად. იგი საჭიროდ თვლიდა, პორსენას ფეხმოუცვლელად გამკლავებოდნენ ქალაქის დასაცავად. თვითონ ეტრუსკთა მეორე მხედრობაზე გაილაშქრა, დაამარცხა და უკუაქცია იგი. ამ ბრძოლაში მტრის ხუთი ათასი მეომარი შემუსრა.

ბევრი, მაგრამ განსხვავებული, თხრობა არსებობს მუციუსის²³ საგმირო საქმეთა თაობაზე. საჭიროა, ჩვენც ვთქვათ ამის შესახებ, ოღონდ ის, რაც ყველაზე სარწმუნოა. მუციუსი ყოველი სიკეთით შემოსილი ვაეკაცი გახლდათ, მაგრამ განსაკუთრებით-საუკეთესო მაინც საომარ საქმეში იყო. მან პორსენას მოკვლა განიზრახა: ისარგებლა მტრის ენის ცოდნით, გადაიცვა ეტრუსკული სამოსი და პორსენას ბანაკში შეაღწია. იგი ავიდა იმ ამაღლებულ ადგილზე, სადაც მეფე

იქდა, მაგრამ რაკილა მას სახით არ იცნობდა და კითხვის რიდიც ჰქონდა, მსხდომთაგან ერთი, რომელიც ყველაზე უფრო მიამსგავსა მეფეს, დაუყოვნებლივ ნაშიშვლები მახვილით განგმირა. მუციუსი შეიპყრეს და დაკითხვა დაუწყეს. იქვე, მსხვერპლის შესაწირად, პორსენას აგიზგიზებული მაცალი ედგა. მუციუსმა გავარვარებულ ნაკვერცხლებს მარჯვენა ხელი დაადო. იგი გაუნძრევლად იდგა პორსენას წინაშე და მტკიცე და შეუპოვარი სახით შეპყურებდა, ხოლო ცეცხლი მანამდე უწვავდა ხელს, სანამ გაოცებულმა ძეფემ არ გაათავისუფლა და შემალლებული ადგილიდან, სადაც იქდა, წართმეული მახვილი არ გაუწოდა. მუციუსმა იგი მარცხენა ხელით გამოართვა. ამბობენ, ამის გამო შეერქვა მას მეტსახელად ს ც ე ვ ო ლ ა, რაც „ცაცის“ აღნიშნავს. აი, რა უთქვამს მაშინ მუციუსს პორსენასათვის: „მე შენი შიში დაეძლიე, მაგრამ შენი კეთილსათნოებით დამარცხებული ვარ. ამიტომ ხალისით გაუწყებ იმას, რასაც იძულებით ვერ მათქმევინებდი. იცოდე, იმავე განზრახვით, რაც მე მქონდა, სამასი რომაელი დაეხეტება შენს ბანაკში და ხელსაყრელ შემთხვევას ელოდება. წილად მხვდა, შენზე ხელის აღმართვა მე დამეწყო და ოდნავადაც არ ვუჩივი ბედს, შეცდომა რომ დავუშვი და არ შემომაკვდა კეთილშობილი კაცი, ვისაც რომაელების მეგობრობა უფრო შეჰფერის, ვიდრე მტრობა!“ პორსენა მუციუსის სიტყვებს მიენდო და ხალისით მიიღრია დაზავებისაკენ, ვგონებ, არა იმდენად იმ სამასი მზრახველის შიშით, რამდენადაც გულწრფელი აღტაცებით რომაელების შეუპოვრობისა და მამაცობის წინაშე.

მუციუსს თითქმის ყველა სწორედ მუციუსსა და სცევოლას უწოდებს, მაგრამ ათენოდორე, სანდონის ძე, თავის თხზულებაში კეისრის დის ოქტავიას თაობაზე, ამბობს: მუციუს სცევოლას კიდევ ერთი მეტსახელიც — „გვიანშობილი ჰქონდაო.“²⁴

18. პოპლიკოლაც, თავის მხრივ, პორსენას უფრო მეტად მიიჩნევდა არა მრისხანე მტრად, არამედ ისეთ კაცად, რომელიც რომის ქალაქის მეგობრად და მოკავშირედ განდომის ღირსი იყო. ამიტომაც არ მოჰრიდებია ცდას, სწორედ ამ კაცისათვის მიენდო ტარკვინიუსის განსჯის საქმე; გაბედულად მოუწოდებდა, მოეკიდა ამ საქმისათვის ხელი და არ-

წმუნებდა: დაგიმტკიცებ, რომ ტარკვინიუსს, ამ უბოროტეს კაცს, რომაელებმა სრულიად სამართლიანად აღუკვეთეს გამგებლობის უფლებაო. ტარკვინიუსი აღშფოთებით იგერიებდა პოპლიკოლას განზრახვას: არც ერთ მოსამართლეს არ დავემორჩილები და მით უმეტეს პორსენას, ვინც ჩემი მოკავშირე იყო და ახლა გადადგომას მიპირებსო. გამწყარალმა პორსენამ, რაკი საკუთარი ვაჟი არუნტიც დაბეჭითებით სთხოვდა რომაელთა მხარის დაჭერას, ომის შეწყვეტის გადაწყვეტილება მიიღო შემდეგი პირობებით: რომაელებს უნდა დაეცალათ ეტრურიაში დაკავებული ადგილები და დაებრუნებინათ ტყვეები; თვითონაც დაუბრუნებდა მათ მის მხარეზე ნებით გადასულ მეომრებს. რომაელებმა ამ პირობათა შესრულების საწინდრად პორსენას გადასცეს მძევლები: ათი წარჩინებული პატრიციუსი და ამდენივე ქალიშვილი, რომელთა შორისაც იყო პოპლიკოლას ასული ვალერია.

19. მიღებული გადაწყვეტილება პორსენამ სანდოდ შეასრულა და საომარი მოქმედება მთლიანდ შეწყვიტა. სწორედ ამ დროს რომაელი მძევალი ქალიშვილები საბანაოდ ჩაიდინენ მდინარეზე ნახევარმთვარესავით მორკალულ იმ ნაპირთან, რომელიც წყლის დინებას ანელებდა და მდორეს ხდიდა. რაკი დარაჯი, ან სხვა გამვლელი ვინმე, ახლომახლო ვერ დაინახეს, ქალიშვილები შეიპყრო სურვილმა, გადაეცურათ მეტად შმაგი და ღრმა მორევებიანი მდინარე.²⁵ ზოგიერთები ამბობენ: ერთ-ერთმა ქალიშვილთაგანმა, სახელად კლელიამ, ცხენით გადაცურა მდინარეა და სხვებსაც გამხნევეებით მოუწოდა, მას მიჰყოლოდნენო. როცა ქალიშვილები მშვიდობიანად მივიდნენ პოპლიკოლასთან, იგი ამ საქციელს აღტაცებითა და მოწონებით არ შეკვებებია; პირიქით, შეწუხდა თურმე: პორსენასთან შედარებით უნდო კაცად გამოვჩნდები და ქალიშვილთა მამაცობის მიზეზად რომაელთა ვერაგობას ჩათვლიანო. ამის გამო პოპლიკოლამ ქალწულები შეკრიბა და უკან პორსენასთან გაგზავნა. ეს წინასწარ შეიტყვეს ტარკვინიუსელებმა, მდინარის გადასასვლელთან ქალიშვილთა გამცილებლებს ჩაუსაფრდნენ და ჭარბი ძალებით თავს დაესხნენ. სანამ გამცილებლები თავდამსხმელებს იგერიებდნენ, პოპლიკოლას ასული ვალერია ურ-

თიერთ მებრძოლთა შუაგულიდან გამოიჭრა და გაიქცა. მას მიჰყვა სამი მისი მხსნელი მონა. დანარჩენი ქალიშვილები მეომართა შორის საშიშ ვითარებაში დარჩნენ, მაგრამ საშველად მოიჭრა პორსენას ძე არუნტი, მტერი უკუაქცია და რომაელები საფრთხეს გადაარჩინა. ქალიშვილები პორსენას წარუდგინეს; მან ისინი შეათვალიერა და იკითხა, თუ ვინ იყო საქმის წამომწყები და სხვების წამქეზებელი. როცა კლელიას სახელი ისმინა, ქალიშვილს ლმობიერი და გაბრწყინებული სახით შეხედა, მერმე სამეფო საჯინიბოდან საუცხოოდ დარახტული რაში მოაყვანიდა და მას აჩუქა. ამ ამბავს ზოგიერთი იმის დასამოწმებლად იყენებს, რომ კლელიამ მართო გადაცურა ცხენით მდინარე. სხვები არ იზიარებენ ამას და ფიქრობენ, რომ ეტრუსკმა საგანგებო პატივით აღნიშნა სწორედ კლელიას მამაცობა. მალატიუმისაყენ მიმავალ წმინდა გზაზე ცხენზე ამხედრებული კლელიას ქანდაკება დგას, რომლის თაობაზეც ზოგიერთები ამბობენ: ეს კლელიას კი არა, ვალერიას ქანდაკება არისო.

რომაელებისადმი პორსენას მხრივ გამოჩენილ მრავალ დიდსულოვან ქველობაში განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის, რომ მან ეტრუსკებს უბრძანა, იარაღის გარდა სხვა არაფერი წაეღოთ და პურითა და ბევრი სხვა სიკეთით აღსავსე ბანაკი ხელუხლებლად დატოვა და რომაელებს გადასცა. აი, ამის გამო დღესაც, როცა საზოგადო ქონებას საჯარო ვაჭრობით ჰყიდიან, უწინარეს ყოვლისა პორსენას კუთვნილ საგნებს ასახელებენ და სამარადისოდ ინახავენ ამ კაცის პატივისცემას მისი გულმონაწილეობის გამო. სენატთან კარგა ხანს იდგა პორსენას ბრინჯაოს ქანდაკებაც — უბრალო და ძველი ნაოსტატევი.

20. ხსენებულ ამბავთა შემდეგ მალე, როცა ქვეყანაში საბინები შემოიჭრნენ, კონსულებად აირჩიეს პოპლიკოლას ძმა მარკუს ვალერიუსი და პოსტუმუს ტუბერტუსი. უმნიშვნელოვანეს საქმეებში მარკუსი პოპლიკოლას რჩევა-დაჩუგებებს ეყრდნობოდა და ორ დიდ ბრძოლაში კიდეც გაიმარჯვა; ამათგან მეორეში არც ერთი რომაელი ჯარისკაცი არ დაუკარგავს მაშინ, როცა მტრის ცამეტი ათასი მეომარი შემუსრა. ამის გამო, ტრიუმფის გარდა, საპატიო ჯილდოდ

მიიღო სახლი, რომელიც საზოგადო ხარჯით აუგეს პალატიუმზე. მაშინ ყველა სახლის კარი გარედან შიგნით იღებოდა, მარჯუსისას კი, გამონაკლისით, შიგნიდან გარეთ გასაღები კარი გაუკეთეს იმ პატივის აღსანიშნავად, რომ სახლის პატრონს მუდამ შეეძლო მონაწილეობა მიეღო საზოგადო საქმეებში. ამბობენ, ძველად ყველა ბერძნული სახლის კარი გარეთ იღებოდაო. ამის დასადასტურებლად ეყრდნობიან კომედიებს, რომელთა მოქმედი პირები სახლიდან გამოსვლამდე შიგნიდან კარებს მძლავრად ურტყამენ და აბრახუნებენ, რათა გარეთ მდგომმა ან ჩამვლელმა გაიგონოს და ვიწრო შუკაში გამოღებული კარის საკეტები არ მოხვდეს.

21. მომდევნო წელს პოპლიკოლა კვლავ აირჩიეს და უკვე მეოთხეჯერ იყო კონსულად. რომი მოელოდა ომს პირშეკრულ საბინებთან და ლატინებთან. ქალაქი ცრუმორწმუნეობასაც შეეპყრო: ფეხმძიმე ქალები, უკლებლივ ყველა, ნაადრევად მშობიარობდნენ და მახინჯებს კბადებდნენ. სიბილას მისნობებზე დაყრდნობით პოპლიკოლამ მოსალმობიერი სამსახური აღუსრულა პლუტონს,²⁶ მერმე, აპოლონ პითოელის წინათქმის მიხედვით, საჭირო დღესასწაული გამართა, ქალაქი ღვთაების ძალის იმედით დაამშვიდა და გულისყური კაცთაგან მომდინარე საშიშროებათ მიაპყრო. მტერთა თავმოყრა და მზადება დიდი ჩანდა. საბინებში ერთი აპიუს კლავზუსი იყო — კაცი მდიდარი, ძალ-ღონითა და მამაცობით გამოჩენილი და სხვათაგან განსაკუთრებით ზნეობრივი სიკეთით და მკვევრმეტყველებით გამორჩეული. იგი ვერ ასცდა დიდ პიროვნებათა საერთო ბედს და შურის მსხვერპლი გახდა. რაკი ომის წინააღმდეგი იყო, თვითონვე მისცა მოშურნეებს საბაბი, მისთვის რომაელთა ტირანიის აღზევებისა და სამშობლოს მონად ქცევის სურვილი დაებრალებინათ. მან იგრძნო, რომ ასეთ ხმებს ბრბო მხარს უჭერდა და ომისა და ლაშქრობის მოსურნეთა მისწრაფებით მის საქმეს ხელი ეშლებოდა. ამის გამო სასამართლოში თავის დასაცავად გამოსვლას განერიდა და იმ თანამზრახველთა, მეგობართა და მახლობელთა ძალის იმედით, რომლებიც მის დასაცავად მზად იყვნენ, ამბოხება მოაწყო. ამან საბინებს ომის დაწყება დაუყოვნა. პოპლიკოლა ამ ვითარებას

მარტო თვალყურს კი არ ადევნებდა, არამედ ცდილობდა, ამბობნება კიდევ უფრო მეტად აემოძრაებინა. ერთგული პირები მისი სახელით კლავზუსს ასე არწმუნებდნენ: „პოპლიკოლას აზრით, შენ, კეთილშობილ და სამართლიან კაცს, მიუხედავად იმისა, რომ უსამართლობის მსხვერპლი ხარ, არ შეგფერის თანამოქალაქეთაგან თავი ბოროტების გზით დაიცვა. თუ თავის დასახსნელად მტრებს გამოექცევი და გადმოსახლდები, პოპლიკოლა სახელმწიფოს სახელით და პირადადაც მიგიღებს ისე, ვით შენს კეთილ ღირსებასა და რომაელთა ბრწყინვალე დიდებას შეეფერება“. კლავზუსმა ეს ყველაფერი კარგად აწონ-დაწონა და ყველაზე საუკეთესო გამოსავლად მიიჩნია. მან დაიყოლია მეგობრები, რომლებმაც, თავის მხრივ, სხვებიც მრავლად გადაიბირეს. კლავზუსმა ამ გზით სამკვიდროდან დასძრა საბინებში უხმაურო ცხოვრებით, სათნოებითა და მშვიდობისმოყვარეობით ყველაზე უფრო გამორჩეული ხუთი ათასი ოჯახი — თავთავისი ბავშვებითა და ქალებით — და რომს წაიყვანა. პოპლიკოლამ ეს ამბავი წინასწარ შეიტყო და ყველანი, როგორც კი შეიძლებოდა, კეთილმოსურნეობითა და ხალისით მიიღო. საბინთა ოჯახები მან მყისვე ჩარიცხა სახელმწიფოში და ყოველ მათგანს მდინარე ანიოსთან ორ-ორი იუგერი მიწის ნაკვეთი გამოუყო, კლავზუსს კი ოცდახუთი იუგერი მიწა უბოძა და სენატის წევრადაც ჩარიცხა. სახელმწიფოში ასეთი თანამდებობა კლავზუსმა კეთილგონიერად შეითვისა და საქმე ისე წარმართა, რომ მაღალ პატივღირსებასა და დიდ ძალაუფლებას მიაღწია. სწორედ მისგან მიიღო დასაბამი რომში კლავდიუსების მულამ გაუხუნარმა გვარმაც.

22. ხსენებული გადასახლების შედეგად საბინთა ნაწილის გამოყოფა დემაგოგებმა სიმშვიდის დასამყარებლად როდი გამოიყენეს. ისინი შეშფოთებით კითხულობდნენ: ვაითუ, გაქცეულმა და სამშობლოს მტრად გამხდარმა კლავზუსმა, რომელმაც აქ ვერაფერს მიაღწია თავისი შეგონებებით, ხელი შეუშალოს საბინებს, რათა შეურაცხმყოფელ რომაელებს გაუსწორდნენო? დემაგოგებმა ბოლოს თავი მოუყარეს დიდ ლაშქარს და ფილენეს²⁷ სანახებში დააბანაკეს; მერმე ორი ათასი მძიმედ შეიარაღებული მეომარი ზედ რომ-

თან ერთ დაბლობ ადგილში ჩაასაფრეს, რათა აქედან ცხენოსანთა მცირე რაზმი განთიადზე, ყველასთვის თვალხილულად, გაეგზავნათ ნადავლისათვის. ამ რაზმს ნაბრძანები ჰქონდა ქალაქთან სულ ახლოს მისვლა და მერმე ნელ-ნელა უკან გამობრუნება. სანამ მტერს საფარში არ შემოიტყუებდა პოპლიკოლამ ეს ფანდი იმ დღესვე შეიტყო მის მხარეზე გადასულთაგან; მისვე ყველაფრისათვის მოემზადა და თავისი ძალები დაანაწილა. მისმა სიძემ, პოსტუმიუს ბალბუსმა, ჯერ კიდევ საღამო უამს გამოიყვანა სამი ათასი მძიმედ შეიარაღებული მეომარი, დაიკავა ის მალლობი, რომლის ძირშიც საბინები იყვნენ ჩასაფრებული და მტერს თვალთვალი დაუწყო. თანაკონსულ ლუკრეციუსს, რომელსაც ქალაქში ყველაზე მარდი და კეთილშობილი ახალგაზრდებისაგან შემდგარი რაზმი ჰყავდა, ებრძანა, თავს დასხმოდა ნადავლისათვის წამოსულ ცხენოსნებს. თვითონ პოპლიკოლამ დანარჩენი მხედრობა წაიყვანა და მტრის ზურგში შეაღწია. განთიადზე, ბედად, სქელი ნისლი ჩამოწვა და აი, ერთდროულად: პოსტუმიუსი მალლობიდან ყიყინით დაესხა თავს ჩასაფრებულებს, ლუკრეციუსმა მეწინავედ გამოჰრიო ცხენოსნებს თავისი მხედრები შეაგება, ხოლო პოპლიკოლამ მტრის ბანაკზე მიიტანა იერიში. საბინთა საქმე ყველგან ცუდად წარიმართა და წახდა. მათ წინააღმდეგობა შეწყვიტეს და გაქცევა დაიწყეს, მაგრამ რომაელები დაუყოვნებლივ მუსრავდნენ. საბინებს გადარჩენის იმედიც ყველაზე დამღუპველ ძალად ექცათ. საქმე ის გახლდათ, რომ საბინების დამარცხებული ნაწილი თავის განლაგებაში აღარ რჩებოდა იმის ფიქრით — სხვა ადგილას ჩვენი ამხანაგები ბრძოლით იგერიებენ მტერსო: ბანაკში მყოფნი ჩასაფრებულებისაკენ გარბოდნენ, ჩასაფრებულები, თავის მხრივ, ბანაკისკენ მიისწრაფოდნენ; გაქცეულები გზად ხვდებოდნენ იმათ, ვისთანაც თავის შეფარებას ცდილობდნენ და ირკვეოდა, რომ ამათ, ვისგანაც შველას ელოდნენ, თვითონ სჭირდებოდათ დახმარება. თუ იმ დღეს საბინები მთლიანად არ შეიმუსრნენ და მათი რაღაც ნაწილი გადარჩა, ეს მოხდა იმის წყალობით, რომ ახლოს იყო ფიდენელების ქა-

ლაქი, რომელსაც უპირატესად თავი შეათარეს ბანაკიდან ოტებულებმა, როცა ბანაკს რომაელები დაეუფლნენ. დანარჩენი საბინები, რომლებმაც ფილენელებს ვერ მიადწიეს, ან დაიღუპნენ, ანდა ტყვედ წაასხეს.

23. ყველა დიდ წარმატებას რომაელები ჩვეულებისამებრ ღვთაებრივ ძალას მიაწერდნენ, მაგრამ ამ გამარჯვებას მხოლოდ ერთი სარდლის საქმედ მიიჩნევდნენ. ბრძოლის მონაწილენი ამბობდნენ: მართალია, არ შეუბოროკავს, მაგრამ სხვაფრივ, სრულიად დაჩიავებული და თვალისჩინდაკარგული მტერი გახდა პოპლიკოლამ ჩვენთა მახვილთა მსხვერპლიო. გარდა ამისა, უნდა ითქვას, რომ რომაელი ხალხი გამდიდრდა და მოლონიერდა ნადავლისა და ტყვეების წყალობით.

პოპლიკოლამ ტრიუმფი გადაიხადა, ახლად არჩეულ კონსულებს ძალაუფლება გადასცა და ამის შემდეგ მალე გარდაიცვალა.²⁸ მან თავის სიცოცხლეში შეასრულა ყოველი კარგი და კეთილი, რის გაკეთებაც კი ადამიანს ძალუძს. რადგან სიცოცხლეში არ მოხერხდა პოპლიკოლასათვის ღირსეული პატივის მიგება, ხალხმა თავის მოვალეობად ჩათვალა, მიცვალებულისათვის მაინც გადაეხადა საკადრისი მადლი. რომაელებმა გადაწყვიტეს, იგი საზოგადო ხარჯით დაეკრძალათ და საამისოდ ყოველმა მოქალაქემ თითო-თითო კვადრანტი გაიღო.²⁹ ქალები კი შეთანხმდნენ და მთელი წლის მანძილზე, ვაქაკის გლოვის აღსანიშნავად, საპატიო და შესაშურ სამოსელს ატარებდნენ. მოქალაქეებმა დაადგინეს, პოპლიკოლა დაეკრძალათ ქალაქში ეგრეთ წოდებულ ველიასთან და ამიერიდან მთელ მის გვარს აქ ჰქონოდა განსასვენებელი. მაგრამ ახლა ამ გვარიდან აქ აღარავის მარხავენ. მის წარმომადგენლებს აქ მოაქვთ გვამი, ერთხანს დაასვენებენ, ვინმე ანთებულ ჩირაღდანს კუბოს წამიერად მიუახლოვებს და მერმე ზეღმართავს. ამით აღნიშნავენ, რომ უფლება აქვთ სწორედ აქ აღასრულონ დაკრძალვის წეს-ჩვეულება, მაგრამ აქ დაკრძალვის პატივზე უარს ამბობენ და მიცვალებულს სხვაგან მიასვენებენ.

თ ე მ ი ს ტ ო კ ლ ე

1. ფ რ ე ა რ ე — ატიკის ერთი ნაწილი ლეოტიისის მტარეში.
2. ათენის კანონიერ მოქალაქედ ითვლებოდა ის, ვისაც დედითაც და მამითაც ათენელი იყო.
3. თემისტოკლეს დედის ეს სიტყვები პლუტარქეს შოკეს ამფიკრატე პოეტის ჩვენამდე მოუღწეველი პოემიდან „გამოჩენილ ვაჟკაცთათვის“.
4. ლეგენდარული გმირის პერაკლეს მამა ზეკსი იყო, დედა კი — მოკვდავი ქალი ალემენე.
5. ფ ლ ი ე — ქალაქი ატიკაში, ცვეროპისის დეშში.
6. ს ტ ე შ ი მ ბ რ ო ტ ე თ ა ს ო ს ე ლ ი — ძვ. წ. V საუკუნის მწერალი.
7. „ფიზიკოსს“ ძველი ბერძნები უწოდებდნენ იმ ფილოსოფოსსა, რომელიც ბუნებასა და მის მოვლენებს იკვლევდა (ბერძნ. ფ ი ს ი ს — ბუნება).
8. ბერძნ. სოფია — სიბრძნე.
9. პ ლ ა ტ ო ნ ი, „კანონები“ IV, 706B.
10. ტროას ციკლის თქმულებათა თანახმად ბერძნებმა ოდისეესის შეგონებით უზარმაზარი ხის ცხენი ააგეს და მის მუცელში რჩეული აქიველი მთომარები შესხეს. ტროელებმა ეს ხის ცხენი ქალაქში შეიტანეს. ღამით ცხენის მუცლიდან ბერძნები გამოხდნენ, ტროას ციხესიმაგრე აიღეს და დაარბიეს.
11. პ ე რ მ ი ო ნ ე — სანაპირო ქალაქი არგოლიდაში.
12. მდიდარი პირები ღარიბ მოქალაქეებს უფასო ლხინებს უმართავდნენ ოლიმპიურ თუ სხვა პანელიონურ დღეობებზე.
13. ათენში მდიდარ მოქალაქეებს შეწერილი ჰქონდათ ლიტურგიის (სამსახურის) ვადასაზადი. ლიტურგიის მთავარი სახეები იყო: ტ რ ი ე რ ა რ ქ ი ა — „სამხედრო ხომალთა აღჭურვა“; ქ ო რ ე გ ი ა — გუნდის (ქოროს) მომზადება ტრაგიკული აგონის (ე. ი. ტრავედიების წარმოდგენათა) და მუსიკალური შეჯიბრებებისათვის; გ ი მ ნ ა ს ი ა რ ქ ი ა — გიმნასტურ შეჯიბრებათა მოწყობა. ლიტურგიაში გამარჯვებულ მდიდარ და წარჩინებულ მოქალაქეს გვირგვინით აჯილდოებდნენ. გამარჯვებული პირი დიონისე ღმერთის ტაძარში თავისი გამარჯვების აღმსახველ დაფას დგამდა. თემისტოკლეს ასეთი დაფა დაუდგამს ძვ. წ. 476 წელს.
14. ფ რ ი ნ ი ქ ე — ბერძენი ტრაგიკოსი, ვსქილეს უფროსი თანამედროვე.
15. ს ე მ ო ნ ი დ ე კ ე ო ს ე ლ ი — ქორიკული (საგუნდო) ლირიკის ერთ-ერთი კლასიკოსი; მოღვაწეობდა ძვ. წ. VI ს-ში.

16. **ბ.** კლუტარქე, „არისტოდე“ VII. ოსტრატისმოსი — თიხის ფირფიტებზე, აღნუსხულო კინჭისყრით ბრალდებულის გაძევება პოლისიდან.
17. იგულისხმება სპარსთა ლაშქრობა ქსერქსეს წინამძღოლობით ძვ. წ. 480 წ. ათენში სტრატეგოსთა კოლეგიას ირჩევდნენ ათი კაცის შემადგენლობით (თითო კაცს უოველი ფილედან).
18. ძელე — მცირე აზიის ქალაქი კაპადოკიასა და შავ ზღვას შორის.
19. ჭილეოსი იყო არკადიის ქალაქ ტეგეედან. მან დაარწმუნა ლაქედემონელები შერთებოდნენ ათენელებს სპარსებთან საომრად.
20. ტემპე — ხეობა თესალიაში ოლიმპოსა და ოსას მთათა შორის, მდინარე პენეოსს გააწვრივ.
21. არტემისიონი — ებების კონცხი (აწინდელი ეგრობი), ძვ. წ. 480 წელს აქ მოხდა პირველი საზღვაო ბრძოლა ბერძენთა და მომზღღურ სპარსთა შორის.
22. აფეტე, ნავსადგური თესალიის სამხ. ნაწილში. აქედან გამოემგზავრა „არგო“ კოლხეთისაკენ.
23. ჰეროდოტე, VIII, 4.
24. ტრეერარქი — სამხედრო ზომადის მეთაური; წმიდა ხომალდი — სანაზო, სახელმწიფო-სარიტუალო დანიშნულების ხომალდი.
25. პეანი — გამარჯვების სიმღერა.
26. პესტოეა — ებების ჩრდ. სანაპირო ქალაქი.
27. ოლიძონი — ქალაქი მაგნეზიის სანაპიროზე (მც. აზიაში).
28. ამ ელეგორ ლექსს ანუ ეპიგრამას ანტიკური ტრადიციად ძვ. წ. VI საუკუნის ქორიკოს პოეტს, სემონიდე კეოსელს, მიაწერს.
29. თერმოპილე — თესალიიდან ცენტრალურ ელადაში ერთადერთი შესასვლელი ხეობა, სადაც ძვ. წ. 480 წელს სპარტელი სარდალი ლეონიდა სამასი ვაჟაკით დაუბნდა მომზღღურ სპარსთა მრავალრიცხოვან ჯარს.
30. ათენი იონიელთა ქალაქების მეტროპოლიად ითვლებოდა; მაგრამ სპარსელებმა მცირე აზიელი ბერძნები და, უწინარეს ყოვლისა, იონიელები თავიანთ მონაწილედ გაიხადეს.
31. თემისტოკლე თავის მოწოდებაში იონიელ ბერძნებს ასე მიმართავდა: „თქვენ უმართებულოდ იტყვიეთ, როცა უბრძვით თქვენსავე ძმებს და მამებს და მტერს ეხმარებით მშობლიური ელადის დამონებაში. გადმოხდით ჩვენთან; ხოლო თუ ეს არ შეგიძლიათ, დაბრუნდით უკან თქვენს სახლებში და თანვე წაიყვანეთ კარიელებიც. მაგრამ უცუთუ ბარბაროსთა უღელი ისე მაგრად გბოჰვეთ, რომ არც ერთის და არც მეორის გაკეთება არ შეგიძლიათ, მაშინ, მაინცდამაინც თავგამოდებით ნუ შეგვებრძოლებით. ჩვენ, თქვენს ძმებსა და ნათესაებს!“ თემისტოკლე ამბობდა: თუ გადმოვლენ ჩვენკენ იონიელები, ხომ კარგი, თუ არადა, ამ წინადადებათა წაყითხვისას სპარსებში

ხომ მაინც უნდა თვალთ დაუწყებენ მათ ცეკრას... (იხ. ლ. სანოიძე, სამას-სამასი. თბილისი, 1971 წ. გვ. 40-48).

32. იზთოსი — კორინთის ეპისკოპოსი — ცენტრალური საბერძნეთიდან პელოპონესზე გადასასვლელი.
33. იგულისხმება ტრაგიკოს ეფიპიდეს მიერ შემოღებული დრამატული ხერხი *deus ex machina*: მეტად დახლართული კენძის გამოსახსნელად ტრაგიდიის ფინალურ ნაწილში თეატრალური ამწევი მანქანით სცენის ზემო შიდასივრცეში გამოჰყავდათ რომელიმე ლეთაბა.
34. აკროპოლისზე, ღმერთთა ათენას ტაძარში, მუდამ ჰყავდათ წმინდად შერაცხული გველი, რომელიც მკვიდრი გმირის ერისთავის სულს განასახიერებდა.
35. ამ მისწობას იმონიმუსი ჰეროდოტე: „აქ ყველაფერს დამოკრძობენ, რასაც კი მოიკავს ეჭრობის მთა და ლეთაბრივი კითერონის ქალი, მაგრამ ყოვლისმხედველი ზევსი ტრიტოგენეას (ღმერთთა ათენას) მისცემს ხის ზღუდეს, რომელიც გადაურჩება დანგრევას... ლეთაბრივო ხალამინო, შენ დალუპავ ქალების ნაშობთ...“ (ჰეროდოტე, VII, 141; იხ. აგრეთვე, VII, 142, 143, 144).
36. ტროიძენე — ქალაქი არგოლიდაში.
37. არისტოტელე, „ათენელთა სახელმწიფო წყობილება“ 23, 1.
38. კლიდემე ანუ კლიტოდემე „ატისის ისტორიის“ ავტორი.
39. იგულისხმება ღმერთთა ათენას ქანდაკება, რომელიც ათენელებმა თან წაიღეს. გორგო ანუ გორგონა-მედეზა, რომელსაც თავზე თმების ნაცვლად გველები ესხა.
40. იგულისხმება კუნძული სალამინი.
41. ჰეროდოტეს „ისტორიაში“ თემისტოკლეს პირდაპირ ასახელებს იტალიის ქალაქს — პირიუს (VIII, 62).
42. ტევთიდები — ზღვის მცირე თევზები, რომელთაც წაწვეტიებულ რქაში მღებავი სითხე აქვთ. ერეტრიის მონეტებზე მათი გამოსახულება იყო აღბეჭდილი.
43. ბუ ქალაქ ათენის მფარველი, ღმერთთა ათენასადმი შეწირული ფრინველი იყო. მისი მარჯვენა მხრიდან შემოფრენა კეთილი ამბის მესწვებლად ითვლებოდა.
44. სიკინეს სპარსთა საეკვოა. ეტეობა, პლუტარქე, რომელიდაც არასწორ წყაროს ეყრდნობოდა (მდრ. ჰეროდოტე VIII, 75).
45. კუნძულები: სალამინი, ფსიტალია, კოსო, ეგინა, კინოსურა.
46. ტენოზი — ეკლადთავანი კუნძული.
47. თანოდემე — პლუტარქეს თხზულებაში ისტორიკოსი, „ატისის ისტორიის“ ავტორი ანუ ატილოგრაფოსი.
48. „რქები“ — „კერატა“ — მთავრებილი ატიკისა და მეგარიდის საზღვრის გასწვრივ.
49. „ომესტეს“ — „უმო ზორის მკამელი“. „უმოწყალო“, „მძინვარე“.
50. ესქილე „სპარსები“ 341. ტრაგიკოსი ეპიკლე სალამინის ბძმლის მონაწილე იყო.
51. დეკელია და პედიეა ცენტრალური საბერძნეთის (ატისის) დემებია

(ათენის მახლობლად). ამინია დეკელიელი იყო ტრაგიკოს-პოეტის ესკილეს ძმა.

52. არტემისია — ლიგდამისის ასული, ჰალიკარნასის დედოფალი. რომლის ამბავს პეროდოტე გადმოგვცემს („ისტორიის“ VII და VIII წიგნებში) იგი არ უნდა აფუროთ კარიის დედოფალში (მდრ. Плутарх, Сравнительные жизнеописания. I, М., 1961. Примечания: стр. 486, 37).
53. თრიასიონის ველი — ატიკის დაბლობი ათენსა და ელევსინს შორის.
54. იაკხოსი ღმერთ დიონისე-ბაკოსის (ბახუსის) საკულტო-მისტიკური ზედწოდება.
55. ეაკიდები — ევინას შვილრი გმირები, ეაკოსის (ეაკეს) ჩამომავალი: პელეესი, ტელამონი, აქილეესი, აიანტი (აიაქსი).
56. ივულისხმება ხომალდის ცვირის მორთულობა.
57. სიმონიდეკეოსელი — ლირიკოსი პოეტი.
58. სალამინის ბრძოლა, რომელშიც ბერძნებმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვეს, მოხდა 75-ე ოლიმპიადის პირველ წელს (ე. ი. 480 წელს) ბოედრომიონის თვის 20 რიცხვში (დაახლ. 23 სექტემბერს). ქსერ-ქსემ აქ დაჯარა 200 ხომალდი და 50.000 მეზღვაური.
59. პლატეა — ქალაქი საშხეთ ბეოტიაში.
60. პეროდოტე, VIII, 93.
61. სერიფოსი — კუნძული ეგეოსის ზღვაში, კიკლადთაგანი.
62. ეფორები — სახელმწიფოს სამმართველო ორგანოების წარმომადგენლები.
63. პირეესი (პირეეესი) — ათენის ნავსადგური.
64. პირეესის ნავსადგომები: აფროდისიონი, კანთაროსი და ძეა.
65. არისტოფანე — კომედია „შხედრები“ 812.
66. პნიქსე — ბორცვი ათენის აკროპოლისის დასავლეთით; სადაც: სახალხო კრებები იმართებოდა.
67. ოცდაათი ტირანი — პელოპონესის ომის შემდეგ ათენის საზღვლმწიფო მმართველები (ძვ. წ. 404 წლიდან 8 თვის მანძილზე).
68. პაგასე — მაგნეზიის სანავსადგურო ქალაქი.
69. ამფიქტიონია — ბერძნულ სახელმწიფოთა კავშირი.
70. პილაგორები — ამფიქტიონიის დელეგატები თერმოპილში.
71. პეროდოტე, XVIII, 111. ანდროსი — კუნძული ეგეოსის ზღვაში — კიკლადთაგანი.
72. ტიმოკრეონტი — ძვ. წ. IV საუკუნის ლირიკოსი პოეტი.
73. პავსანია, ქსანთიპე, ლექტიქიდა — ძვ. წ. 479 წ. პლატეასა და მიკალეს კონცხთან გამართულ ბრძოლებში გამარჯვებულნი.
74. ლატო-ლეტო — ღმერთქალი, აპოლონისა და არტემიდეს დედა.
75. მელიტე — ატიკის ღმერთაგანი კეკროპისში (ათენის ერთ მონაკვეთში).

76. მოლოკები — ტომი, ეპირში.
77. მეორე (საბუა) ზღვა — ეგეოსის ზღვა: პიდნა — მკედონია — ქალაქი.
78. კუმე — ეოლიის ზღვაშია ქალაქი.
79. ერგოტელე და პითოდორე თემისტოკლეს პოლიტიკური მტრები იყვნენ.
80. თუციდიდე, I, 137.
81. ეფოროსი, დინონი, კლიტარქე, პერაკლოდე კუმელი — ძვ. წ. V-IV საუკუნეების ბერძენი ისტორიკოსები, რომლებიც ბერძენებისა და სპარსთა ომის თაობაზე წერდნენ.
82. აქ იგულისხმება ე. წ. პროსკინესისი — აღმოსავლეთი ქვეყნების დესპოტების წინაშე ქვეშევრდომთა მიწაზე განთქმა.
83. ერეტრია — ევბეის ქალაქთაგანი.
84. დოდონე — ეპირის ქალაქი ზეფსის ტაძრით.
85. არიმანიოსი (არიმანი) — წყედიადისა და ბოროტების სპარსული ღმერთები.
86. თემისტოკლე აქ მეფესთან თარჯიმნის მეშვეობით ურთიერთობას გულმხმობს. მისი აზრით, თარჯიმნის მეშვეობით საუბარი სინამდვილეს ვერ გადმოსცემს.
87. დემარატე — სპარტიდან ლტოლვილი მეფე, რომელმაც თავი სპარსებს შეაფარა.
88. კიტარისი ანუ კიდარისი — ტიარა, ძველ აღმოსავლეთში მეფეთა მალაქი, წვეტიანი თავსაბურავი.
89. ლენტოკე ფალოსი — „ლომის თავი“.
90. დინდიმენე — მც. აზიური ღმერთი, ღმერთთა „დიდი ღედა“, კიბელე (კიბეზე).
91. ხარის სისხლი მომაკვდინებელ შხამად მიაჩნდათ.
92. პლატონი, „მენონი“ 93d.
93. თუციდიდე, I, 138.
94. ანდოკიდე, გამოჩენილი ათენელი ორატორი.
95. ფილარქე, ძვ. წ. III ს-ის ბერძენი ისტორიკოსი.
96. კომიკოსი პლატონი — არისტოფანეს თანამედროვე ათენელი კომედიოგრაფოსი.
97. ამონიოსი — პერიპატეტიკოსი, პლუტარქეს მასწავლებელი ფილოსოფოსი.

კ ა მ ი ლ უ ს ი

1. მარკუს ფურიუს კამილუსის (გარდ. ძვ. წ. 364 წელს) — პატრიციული წარმომავლობის გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწის შესახებ ცნობები დატული აქვთ ანტიკური ხანის სხვა ავტორებსაც (ტიტუს ლივიუსს, დიოდორე სიცილიელს, ევტროპიუსს, სვეტონიუსს...).
2. რომის პირველ დამფუძნებლად რომულუსია აღიარებული.

3. ძვ. წ. 431 წელს. ექვეები და ეოლსკები — ძველიტალოური ტომები.
4. ვეი — ტირენის ანუ ეტრურის უძველესი ქალაქთაგანი, რომელიც რომს დაუმორჩილა კამილუსმა ძვ. წ. 396 წელს.
5. კამილუსის მეთაურად არჩევის თარიღია ძვ. წ. 398 წელი.
6. ფალერე და კაპენა — ეტრურის ქალაქები.
7. ღმერთს (აპოლონის) სახელით დელფოში მისწობას იძლეოდა ქერუმბაქალი პითია.
8. ლათინური ზეიმები — ლაციუმის ქალაქთა კავშირის მიერ ყოველწლიურად გამართული ზეიმი იუპიტერის პატივსაცემად.
9. ძვ. წ. 396 წელს.
10. ღელა მატუტი — ძველიტალოური ღვთაება, განთიადის ღმერთ-ქალი, რომელიც მერმე ბერძნულ ლევკოთეას (ინოს) გაუთანაბრეს.
11. ბეოტიის გამგებლებმა ათამანტმა და მისმა მეუღლე ინომ გამოზარდეს დიონისე. ამის გამო ჰერამ ისინი კეკუიდან შეშალა: ათამანტმა ერთი თავისი ვაჟთაგანი მოკლა, ხოლო ინო მეორესთან (მელიკერტესთან) ერთად ზღვაში გადავიარდა. ინო პოსეიდონმა შეიფარა და ღმერთულ ლევკოთეად აქცია. სხვა ვერსიით ინომ თვითონ მოკლა საკუთარი ვაჟი ათამანტზე ექვიანობის გამო.
12. ბერძ.: ჰე დ'ველაბეია კაი მედენ აგან არისტონ; ლათ.: ne quis nimis..
13. კრატერი — ღვინისა და წყლის შესაზავებელი თასი.
14. ტალანტი — ფულისა და წონის შესხვილი ერთეული. 1 ტალანტი=დაახ. 26 კგ.
15. იხ. „ილიადა“ I, 233 და შმდგ.
16. ასარიონი=ლათინური ფულის ერთეული ასს.
17. დენარიუსი — „ათის შემცველი“ (1 ბერძ. დრაქმა).
18. იკითხვისები: Celterion| Celton Br, Celtiberon C*. ბიტურ-ნიგები?!
19. ტერმინი „ტირენელი“ იგივეა. რაც — „ეტრუსკი“.
20. ძვ. წ. 477 წელს.
21. გამოანგარიშებით ეს ამბავი უნდა მომხდარიყო ძვ. წ. 390 წლის 18 ივლისს.
ბერძ. ჰე აპოფრას ჰემერა (dies nefastus).
22. ჰესიოდე „საბუშაონი და დღენი“, 760 შმდგ.
23. პლუტარქეს თხზულება „დღეთათვის“, რომელიც „ეთეკაში“ შედიოდა, არ შემონახულა.
24. თვეთა ძველბერძნული სახელებია: ჰიპოდრომიონი, ბოედრომიონი, თარჯელიონი...
25. „მეფე“=„ღიღი მეფე“ — სპარსთა მეფე.
26. კრანონი — თესალიის ქალაქი.
27. იგულისხმება ღმერთულ ღმერთესადმი მიძღვნილი ელევსინის ნისტერიები.

* Br. = Bryanus. C==Coraes.

28. პლუტარქე. „რომაული ძიებები“, XXV.
29. რომ. ვესტა ბერძნ. პესტია — ეგრის მფარველი ღმერთალი.

 30. იგულისხმება ვესტას ტაძრის მსახური ქალიშვილები. ე. წ. „ვესტალები“ (Vestales).
 31. პალადიუმი (ბერძნ. „პალადიონი“) — ღმერთალ ათენას გამო-სახულება, რომელიც თოქოს ზეიდან ჩამოვარდა ტროას ქალაქში ვით სიმბოლო მარადიული უძლეველობისა.
 32. კოლინის კიშკარი — Porta Collina — „ბორცვის კიშკარი“, რომის შვიდ ბორცთაგანს — ევირინალის კიშკარი.
 33. ქალაქ რომის დიფუნდებს ანტიკური ტრადიციი ძვ. წ. 753 წელს სდებდა მე რომი, გაღების მიერ რომის ალება ძვ. წ. 390 წელს უნდა მომხდარიყო.
 34. არდეა — ქალაქი რომის მახლობლად.
 35. „სემილიბერი“ = დაახ. 136 გრამს; კოტილე = დაახ. 0,27 ლიტრს.
 36. ბერძ. ნენიკემენოსის ოდინე ლათ. Vae victis! — „ვაი-უბედურება და-მარცხებულთა“
 37. ლათ. lituus-„ავგურთა (მისანთა) კვერთხი“
 38. ნონები (nonnae) — რომაული თვის მეშვიდე ან მეცხრე დღე.
 39. იხ. პლუტარქე, „რომულუსი“, 27.
 40. ძვ. წ. 384 წელს.
 41. მონეტა — ღმერთალ ონოს ეპითეტი, რომელიც „კეთილ მჩიე-ველს“ აღნიშნავს. სიტყვა მომდინარეობს ზნისაგან monere („ეურ-ჩევ“, „ვაქეზებ“). ღმერთალ მონეტას ტაძარში მზადდებოდა ლითონის ფული. აქედანაა ამ ფულის სახელიც — „მონეტა“.
 42. ძვ. წ. 381 წელს.
 43. ძვ. წ. 368 წელს.
 44. ე. ი. 50.000 დენაროუსით.
 45. ე. ი. დიქტატორის თანაშემწედ.
 46. იუგურუმი — 2.500 კგ მერტი.
 47. ძვ. წ. 367 წელს
 48. უფრო ზუსტად: ოკლასამი წლის შემდეგ.
 49. თანხმობის ტაძარი — ბერძნ. „პომონოია“, ლათ. „კონკორდია“
 50. ძვ. წ. 365 წელს.

პ ი რ ი კ ლ ე

1. იგულისხმება იმპერატორი ოქტავიანუს ავგუსტუსი (ძვ. წ. 27 ახ. წ. 14).
2. ანტისთენე — ფილოსოფოსი, სოფისტი.
3. ავლეთი — ფლეიტაზე, სალამურზე დამკვრელი.
4. ფილიპე — მაკედონიის მეფე, ალექსანდრე მაკედონელის მამა.
5. ფილია ათენელი, პოლიკლიტე სიკიონელი — ძვ. წ. V საუკუნის ბერძენი ხუროთმოძღვარი. ელიდის ქალაქ პისაში (ოლიმპიის მახლობლად) ფილიას ნახელავი ზევისის ქანდაკება იღვა,

არგოსში კი — პოლიკლიტეს მიერ გამოკვეთილი პერას ქანდაკება. ანტიკურ საბერძნეთში არათუ ფიზიკური, გონებრივი შრომაც კი მღაბიოთა საქმედ მიიჩნეოდა.

6. უზენაესი სიქველე — უმაღლესი სიყვითე, რომელშიც განხორციელებულია ფიზიკური თუ სულიერ-ზნეობრივი სრულყოფილება, რომელსაც ძველი ბერძნები „არეტე“ სიტყვით გამოხატავდნენ და რაც პლატონის იდეათა სამყაროს უმაღლეს იდეას წარმოადგენს.
7. აკამანტიისი — ატიკის ერთი ფილეთაგანი, რომელშიც ქოლარგოსის მხარე (დემოსი) შედიოდა.
8. კლსითენე — ძვ. წ. VI საუკუნის პოლუაჩე, ათენის დემოკრატიის დამფუძნებელი.
9. სტასისი — დავის ღმერთი.
ქვეალეგერეტესი „თავთა-შემკრებელს“ აღნიშნავს. პერიკლესაოის მიკუთვნებული ეს ირონიული მეტსახელი შექმნილია ზევსის ჰომეროსისეული ეპითეტის „ნეფელეგერეტეს“ — „ღრუბელთშემკრებელის“ მიხედვით.
10. იგულისხმება ომით გამოწვეული ხმაური.
11. ბერძნულ მითოლოგიურ გადმოცემებში მუსიკოსი კენტავრი (ცხენაკი) ქირონი მრავალი გმირის, მათ შორის აქილევსის, აღმზრდელია. მუსიკოსი დამონი ირონიითაა ქირონის სახელით მოხსენიებული.
12. ძვ. წ. V საუკუნის ბერძენი ფილოსოფოსის ანაქსაგორას მოძღვრების თანახმად გონიერი სამყაროს არქე ანუ საფუძველი არის კომოიომერებო — მსგავსი ნაწილაკები.
13. ანტიკური ხანის ტრაგიკოსი პოეტი სათეატრო აგონში (შეჯიბრში) წარმოადგენდა ოთხნაწილიან თხზულებას — ტეტრალოგიას, რომელიც შეიცავდა სამ ტრაგედიას — ტრილოგიას და კიდევ დივერტისმენტის სახით დართულ გამამხიარულებელ სატირულ დრამას.
14. სალამინის ტრიერი — ზომალდი „სალამინია“, რომელიც ათენის პოლისის საჯანგებო დავალებებს ასრულებდა.
კრიტოლაოსი — ძვ. წ. II ს-ის ფილოსოფოსი-პერიპატეტიკოსი.
15. პლატონი, „სახელმწიფო“ VIII, 562 c.
16. არეოპაგე — უზენაესი საგამგებლო ორგანო, რომლის როლიც ათენის მონათმფლობელური დემოკრატიის აღზევების დროს დაკნინდა.
17. ათენის სახელმწიფოს მოქალაქენი.
18. ევბეა — დიდი მნიშვნელობის კუნძული ეგეოსის ზღვაში.
19. პლატონი „ფედროსი“, 270 a.
20. ეგინა — კუნძული ატიკასთან, სარონიკეს უბეში. პირეოსი — ათენის ნავსადგური.
21. თუკიდიდე „ისტორია“ II, 65.
22. კლერუხია — ათენის თავისუფალ მოქალაქეთათვის მიწების დანაწილება ახლად მოპოვებულ ტერიტორიებზე. თეორიკონი —

დრამატულ შეჭიბრებებზე დასასწრებად გადასახდელი თანხა: თე-
ატრში შესასტელად ყოველ ათენელს ეძლეოდა, ორი ობოლი
(ობოლი — ფულის წვირილი ერთეული, დრაქმის მეექვსედი).

საფანგებო ქირის ქვეშ იგულისხმება ის გასამჩყელო, რომელიც
ათენის თავისუფალ მოქალაქეს ეძლეოდა სამოქალაქო მოვალეობის
შესრულებისათვის. ასეთი მოვალეობა იყო: მონაწილეობა, სახალხო
ჯრებაში, სასამართლოებსა და საბჭოებში.

23. არისტოტელე „ათენელთა სახელმწიფო წყობილება“ 27.4.

24. არეოპაგის საბჭოს წევრი უნდა ყოფილიყო არისტოკრატის ფენიდან
და ჩამოთვლილ თანამდებობათგან ერთერთი სქეროდა. არქონ-
ტი ანუ არქონტი-ეპონიმი იყო არქონტთა ცხრა-წევრიანი კო-
ლეგიის მეთაური. კოლეგიაში ამ არქონტს გარდა შედიოდნენ:
არქონტი-ბასილეუსი (მეფე), არქონტი-პოლემარ-
ქოსი (მხედართმთავარი) და ექვსი არქონტი-თესმოთე-
ტი (კანონმდებლები).

25. გაძევების კანონი — ოსტრაკისმოსი ათენის სახელმწიფოში ით-
ვალისწინებდა იმ მოქალაქეთა განდევნას, რომლებიც დემოკრატიულ
წყობას მტრობდნენ. გაძევება ხდებოდა ხმის მიცემით. საამისოდ
იყენებდნენ თიხის ფირფიტას — ოსტრაკოსს.

26. ძვ. წ. 457 წელს. ტანაგრა — ბეოტიის ქალაქი.

27. აქ იგულისხმება ე. წ. კიპონის ზაფი, რომელიც ათენსა და ლა-
კედემონელთა სახელმწიფოს — სპარტას შორის დაიდო.

28. ათენის დემოკრატია მკაცრონელთა მხარდაჭერის ბრალდებით კიპონი
სამართალში მისცა ძვ. წ. 463 წელს.

29. ოდომენეუსი — ძვ. წ. IV-III სს-ის ბერძენი ფილოსოფოსი და
ისტორიკოსი.

30. „მშვენებით შემოსილისა და საუეტესოს“ (კლოს კაი აგათოს)
სახელით ათენის სახელმწიფოში მოიხსენიებოდა ის, ვინც არისტო-
კრატულ ფენას ეკუთვნოდა.

31. იგულისხმება ათენის სახელმწიფოს ორი თავისუფალი ფენა — დემო-
კრატია და არისტოკრატია. მესამე ფენას უუფლებო
მონები შეადგენდნენ.

32. ტრიერი — სამ რიგზე გაწყობილი ხოფებიანი სამხედრო ხომალდი.

33. კლერუხოსი — კლერუხიის უფლების მქონე პირი (იხ. შენ. 22).

34. ბისალტები — თრაკიული მოდგმის ტომი მდინარე სტრიმონთან.

35. სიბარისი — სამხრ. იტალიის უმდიდრესი ქალაქი.

36. სპარსთა წინააღმდეგ საომრად შექმნილი ელინთა „საზღვაო კავშირის“
საერთო ხაზინა ძვ. წ. 454 წელს კუნძულ დელოსიდან ათენში გად-
მოიტანეს. ამ ხაზინას ამიერიდან მთლიანად ათენის პოლისი დაე-
უფლა.

37. ძვექსისი — ძვ. წ. V ს-ში მოღვაწე დიდი მხატვარი.

38. ჰეკატომპედონი — ასი ატიკური ფუტის სიგრძის პართე-
ნონი ანუ ათენა-ქალწულის ტაძარი ათენის აკროპოლისზე. იგი
ცხრა წლის მანძილზე შენდებოდა (447-438). პართენონი თავისი

ბროზორეკულობით და ცალკეულ დეტალთა აღნაგობით დღესაც აოცებს და ესთეტიკურ ტვობას ანიჭებს მნახველს.

39. პლატონი „გორჯია“ 455 ე.
40. ავლოსი — ფლეიტა, სალამური; კითარა — სიმებიანი საკრავი.
41. ღმერთქალი ათენა.
42. ათენა — ჰიგიია — ათენა-მზსნელი; ათენა-მკურნალი.
43. პლატონი — „ფედროსი“ 271 ბ.
44. თუკიდიდე „ისტორია“ II, 65, 8.
45. პისისტრატის დედა — ათენის ერთმპყრობელური გამგებლის პისისტრატეს (560—527) ვაჟები — ჰიპია, ჰიპარქე და თესალოსი, რომლებმაც ათენის პოლისში მკაცრი რეჟიმი შემოიღეს.
46. ეფიალტი, ლეოკრატე, მირონიდე, კიმონი, ტოლმიდე, თუკიდიდე — პერიკლეს თანამედროვე ათენელი პოლიტიკური მოღვაწენი. აქ მოხსენიებული თუკიდიდე იყო არა ცნობილი ისტორიკოსი, არამედ მისი სეხნა — არისტოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი და პერიკლეს მეტოქე.
47. ძვ. წ. 445-430 წლებში პერიკლე ათენის დემოკრატიული პოლისის უცვლელი მეთაურია. ამ პერიოდში მას ყოველწლიურად ირჩევენ სტრატეგოსად — მთავარსარდლად. ძველი საბერძნეთის ისტორიაში პერიკლეს ხანა ათენის პოლისის უმაღლესი აყვავების, მისი გაფურჩქვნის ანუ ბერძნული იდეოლოგიის აღზევების ხანად ითვლება.
48. ბიზანტიონი — თრაკიის ბოსფორის სანაპიროსთან მდებარე ქალაქი. შერმინდელი კონსტანტინოპოლი (სტამბული).
49. ბეოტიელებმა ტოლმიდეს მეთაურობით მათ მხარეში შეკრიბილი ათენელები დაამარცხეს ძვ. წ. 446 წელს ქალაქ კორონეასთან.
50. ტეოსის ზღვისა და პროპონტისის ყელი.
51. ე. წ. ტროპეონი.
52. ეგვიპტეში მარცხიანი ლაშქრობა ბერძნებმა ჭერ კედეე მანამდე დაიწყეს, სანამ პერიკლე ათენის სახელმწიფოს მეთაური გახდებოდა. ეს ლაშქრობა (459-454 წლებს შუა) ათენის საეპრო კაპიტალის ექსპანსიის, კოლონური პოლიტიკის შედეგი იყო. პერიკლე ასეთი პოლიტიკის მომხრე და გამტარებელიც იყო, მაგრამ მისი საგარეო პოლიტიკა საერთოდ სიფრთხილით და ზომიერებით გამოირჩეოდა.
53. ე. წ. „წმიდა ანუ საღვთო ომი“ ათენელებსა და ლაკედემონელთა (სპარტელთა) შორის ძვ. წ. 448 წელს გაიმართა.
54. დელფოს ანუ პითოს აპოლონ ღმერთის სამისნოში იდგა სპილენძისაგან გამოკვეთილი მგლის ქანდაკება.
55. ეფორები — სახელმწიფოს მმართველთა ჯგუფი სპარტაში.
56. „ლისანდრე“ — 16-17 თავები.
57. ევბეის ქალაქები: ქალკისი და პესტიეა.
58. ჰიპობოტები — „ცხენთმამოვარნი“, ქალკიდელი მსხვილი მიწათმფლობელნი.

59. ძვ. წ. 446/445 წელს
60. მედიზმი — მიდიელების ანუ სპარსელებს გაუღენა.
61. ესქინე — სოკრატეს მეგობარი ფილოსოფოსი.
62. პლატონი „მენექსენე“ 235 e.
63. ომფალე — ლიდიის დედოფალი. რომელსაც ერახანს ქერაილე ჰყავდა მონად. დეიანირა — ქერაყლეს ცოლი, ქერაი — საპატოო ღმერთქალი, ზეთსს მუღლე.
64. კიროს უმცროსი სამეფო ტახტიათვის ებრძოდა თავის უფროს ძმას, სპარსთა მეფეს — არტაქსერქსეს. კიროსი მოკლეს ძვ. წ. 401 წელს კუნაქსასთან ბრძოლაში.
65. პრიენე — კარიის ქალაქთავანი.
66. სამოსის ომი დაიწყო ძვ. წ. 442/441 წლებში.
67. დამოწმებულია არისტოფანეს დაკარგული კომედიიდან, რომელსაც „ბაბილონელები“ ერქვა.
68. პერიფორეტოსი — „ირველიე ტარებული“.
69. ე. ო. — „სახელმწიფო საქმე შენ არ გეკითხებაო!“.
70. თუციდიდე, VIII, 76,4.
71. პელოპონესის ომის ისტორიის მთავარი წყაროებია: თუციდიდესა და ქსენოფონტის საისტორიო თხზულებები, პლუტარქეს ბიოგრაფიები („პერიკლე“, „ნიკია“, „ალკიბიადე“, „ლისანდრე“), არისტოფანეს კომედიები და ჩვენამდე მოღწეული ზოგიერთი წარწერა.
72. აქ იგულისხმება ე. წ. მეგარის ფსეფისმა ანუ ათენის სახალხო კრების 432 წლის დადგენილება, რომლის ძალითაც მეგარას ეკრძალებოდა ვაჭრობა ათენის საზღვაო კავშირის წევრებთან. მეგარის ფსეფისმა პელოპონესის ომის ერთ-ერთი საბაბი იყო კერკირასა და პოტიდეასთან დაკავშირებულ ინციდენტებთან ერთად.
73. წმიდა მიწის მონაკვეთი -- ელევსიზა და მეგარას შორის მდებარე ნაკვეთი, — რომელიც ღვთაებებისადმი იყო შეწირული.
74. თრიასიონი — ელევსინის დაბლობის ერთი მონაკვეთი.
75. ციტატა დამოწმებულია არისტოფანეს კომედიიდან „აქარნელები“, ტ. 524 შმდგ.
76. ფიდიას აბრალებდნენ ათენა-ქალწულის ქანდაკებისათვის განკუთვნილი სპილოს ძელის ნაწილის და აგრეთვე ოქროს ნაწილის გადამაღვას. ამ საქმეში თითქოს პერიკლეს იყო გარეული. მტრებმა მას ფიდიას მოწამელა დააბრალეს: დიდოსტატი იმიტომ მოიშორა თავიდან, სასამართლოში რომ თვითონაც არ დაესახებუბინათო.
77. თუციდიდე I, 126 შმდგ.
78. კლეონი — ათენელი მებრძავე, დემიგოგი, პერიკლეს პოლიტიკური მოწინააღმდეგე, პელოპონესის ომის ბოლომდე მიყვანის პროპაგანდისტი. ჰერმიპე — ძველი ატიკური პოლიტიკური კომედიის ერთ-ერთი წარმომადგენელი, პერიკლეს მტერი. ანაპესტი — სალექსო საზომი, უპირატესად კომედიებში გამოყენებული.
79. პენტათლოსი — ხუთკიდეში შეკიბრის მოსაწილე.

80. ამ კანონის ძალით ათენელად ჩაითვლებოდა და მასწავლამე ათენში თავისუფლად ცხოვრების უფლება ენიჭებოდა იმ ათენელს, ვინც დედით და მამით იყო ათენელი. ამ კანონის გაუქმება პერიკლემ ველარ შეძლო. ათენელებმა გამონაკლისით ლეგიტიმაცია დაუშვეს მხოლოდ პერსონალურად პერიკლეს ერთ-ერთი ვაჟის მიმართ, რომელიც ქორწინების გარეშე იშვა.
81. მედიმნი ხორბალი — ორიგინალშია „მედიმნოს პურონ“. მედიმნი — მედიმნოსი — ატიკური საწყაო ერთეული.
82. ფრატრია — ათენის სახელმწიფოში მოსახლეობა დაყოფილი იყო ტერიტორიულ-პოლიტიკურ ერთეულებად: მსხვილი ერთეული იყო ფილე, უფრო მცირე — ფრატრია.
83. ძვ. წ. 406 წელს არგინუსეს კუნძულებთან ათენის ფლოტმა ძლევამოსილი გამარჯვება მოიპოვა სპარტის საზღვაო ძალებზე. იმის გამო, რომ ათენელმა სარდლებმა ბრძოლაში დაღუპული თავისი მეომრები არ დაკრძალეს და დაზიანებულ ზომალდებზე მყოფ მეზღვაურებს დახმარება არ გაუწიეს, ისინი ათენის სახელმწიფომ სიკვდილით დასაჯა.
84. პერიკლე გარდაიცვალა ძვ. წ. 429 წელს.

ფაბრუს მამსიშუსი

1. ლათ. fossa „ორმო“, „თხრილი“; ზმნა fodio, fodere „ვთხრი“. პლინიუს უფროსის ახსნით ფაბრუსების გვარი მომდინარეობს „უერცვისა“ თუ „მუხუდოს“ აღმნიშვნელი faba სიტყვისაგან: „ფაბრუსები“ — „უერცვის მთესველნი“.
2. წყაროებით ცნობილია ძვ. წ. IV ს-ის მოღვაწე კვინტუს ფაბრუს მაქსიმუს რულიანუსი, რომელმაც თავი გამოიჩინა სამნიტებთან, ეტრუსკებთან და იტალიის სხვა მკვიდრ ტომებთან ბრძოლაში. მისი მეტსახელი მაქსიმუსი (Maximus) ლათ. ენაში ზედსართავი სახელის — „დიდის“ (magnus) აღმატებითი ხარისხია.
3. ლათ. verrucosus — „მეკეკიანი“.
4. ძვ. წ. 233 წელს.
5. ეს იყო მეორე პუნიკური ომის დასაწყისი. კართაგენელებს ამ ომში (218-201) წინამძღოლობდა სახელოვანი სარდალი კანინბალი (247-183) — ძვ. წ. ჰამილკარ ბარკასი.
ტრებია — ლიგურიის მდინარე.
6. ეტრურია — ბერძნ. ორიგინალში — ტირენია.
7. ათასისთავი — რომ. სამხედრო ტრიბუნი.
8. ტრაზიმენუსი — ბერძ. ორიგინალში — თრასინია — თრასიმენე.
9. იბერები — ესპანეთის მკვიდრნი.
10. ლიზია — ჩრდ. აფრიკა.
11. ძვ. წ. 340 წელს, ლატინებთან ომის დროს, კონსულის — ტიტუს მანლიუს ტორკვატუსის ბრძანებით სიკვდილით დასაჯეს მისი შვილი, რომელმაც კონსულის განკარგულება უგულებელყო, ბანაკიდან გა-

ვიდა და ორთა ბრძოლაში გამოწვეული შტერი მოკლა.

12. ძვ. წ. 216 წელს აპულიაში დაბა კანესთან პანიბალმა სისტოკად დაამარცხა რომაელები.
13. ნუმიდიელები — პანიბალის ცხენოსნები.
14. ლათ. patronus — პატრონი, ქომაგი, მფარველი.
15. მარკუს ემილუს პაველუსი — კონსული, ძვ. წ. 216 წელს კანესთან ბრძოლაში მოკლული.
16. ტიტუს ლივიუსის გადმოცემით, ეს სიტყვები vincere scis Hannibal, victoria uti non scis კანესთან ბრძოლის შემდეგ წარმოუთქვამს პანიბალის სარდალს მაქარბალს (ტ. ლივიუსი, XXII, 51).
17. ვესტა — ოქაზის მფარველი კერის ღვთაება.
18. პოსიდონიოსი — ახ. წ. II-I სს-ის ფილოსოფოსი და ისტორიკოსი; პოლიბიოსის საისტორიო ფაზულების გამგრძელებელი.
19. ძვ. წ. 208 წელს.
20. მეტაპონტუმი (მეტაპონტიონი) — ქალაქი სამბრ. იტალიაში ტარენტის უბესთან.
21. ტარენტი პანიბალმა აიღო ძვ. წ. 212 წელს, ფაბიუსმა დაიბრუნა ძვ. წ. 209 წელს.
22. ამ ფაბიუსის შესახებ იხ. ზემოთ შენ. 2.
23. ძვ. წ. 207 წელს.
24. ლიბია — იხ. შენ. 10.
25. ფაბიუსს სწორედ ზანტი მოქმედებისათვის შეარქვეს კუნტატორის (ფაბიუს კვინტუს მაქსიმუს კუნტატორი) — „დამყოფნებელის“ ანუ „ჩანჩალის“ სახელი.
26. ეპამინონდა — ძვ. წ. V-IV სს მოღვაწე, თებელი სარდალი.
27. კაპუა — კამპანიის მხარის ცენტრალური ქალაქი.

ა ლ კ ი ბ ი ა დ ე

1. არტემისიონი — ევბეის კონცხი, სჯდაც ძვ. წ. 480 წელს მოხდა პირველი საზღვაო შეტაკება ბერძნებისა სპარსებთან.
 2. ანტისთენე — ძვ. წ. V-IV სს-ის ფილოსოფოსი, სოკრატეს მოწაფე, კინიკოსთა სკოლის დამფუძნებელი.
 3. პლატონი — „ალკიბიადე“, 122 ხ.
სოკრატესა და ალკიბიადეს ურთიერთობის შესახებ იხ. ქსენოფონტი — მოგონებები სოკრატეზე; სოკრატეს აპოლოგია: ძველბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი, შენიშვნები და სახელთა საძიებელი დაურთო აკაკი ურუშაძემ, 1973.
 4. არისტოფანე — „კრაზანები“, 44-46.
 5. ივლოსი — სალამური, ფლეიტა.
 6. თანახმად ლეგენდისა, დიონისე ღმერთს საჯიბმა მარსიამ იპოვა ღმერთქალ ათენის მიერ დაწუნებული და გადავლებული ივლოსი. მარსიამ ამ ივლოსზე დაკრიაში აპოლონ ღმერთს გაეჩიბრა. დამარცხებულ მარსიას აპოლონმა ტყავი გააძრო. ფრიგიის მეფე მიდას-
27. პლუტარქე

მა გამარჯვებულად მარსია აღიარა. აპოლონ ღმერთმა მიდასს ვირის ყურები გამოასხა.

7. ავლეთიკა — ავლოსზე, ფლევტაზე დაკვრის ხელოვნება.
8. პალესტრა — ფიზიკური წვრთნის სკოლა.
9. ორიგინალში იამბიკური ტრიმეტრიოთ გამართული სალექსო სტრიქონი დამოწმებულია ძვ. წ. VI—V სს-ის ბერძენი დრამატურგის ფრინიქეს დაკარგული ტრაგედიიდან.
10. პლატონი — „ფედროსი“, 255 d.
11. მეტოიკოსი — მოქალაქეობის უფლების გარეშე ათენში გადმოსახლებული პირი, რომელიც ქალაქში ცხოვრებისათვის დაწესებულ გადასახადს იხდიდა.
12. სტატერი — ოქროს მონეტა.
13. კლევანთე — ძვ. წ. III ს-ის სტოეელი ფილოსოფოსი.
14. თუკიდიდეს IV, 15.
15. ძვ. წ. 432 წელს.
16. პანოპლია — იარაღით აღჭურვილობა.
17. დელიონი — ბეოტიის ქალაქი, სადაც ძვ. წ. 424 წელს ბეოტიელთა ჯარმა ათენელები დაამარცხა.
18. ჰეტერა — მსუბუქი ყოფაქცევის ქალი.
19. მნა — ფულს ერთეული, რომელიც 1/60 ტალანტს ანუ 100 დრაქმას შეიცავდა.
20. დემოსთენე — XXI, 145.
21. თუკიდიდეს — VI, 15.
22. ევპოლისი — ძველი ატიკური პოლიტიკური კომედის ერთ-ერთი წარმომადგენელი.
23. თუკიდიდესი, VIII, 73,3.
24. პლუტარქე — „ნიკია“, XI.
25. პროქსენოსი — სხვა სახელმწიფოს მოქალაქეთა მასპინძელი და ამის გამო მათგან პრივილეგირებული პირი.
26. ათენელებმა პილოსი აიღეს ძვ. წ. 425 წელს.
27. ათენსა და სპარტას შორის ძვ. წ. 421 წელს დაიდო ე. წ. „ნიკიას ზავი“.
28. პანაკტონი ანუ პანაკტოსი — ციხესიმაგრე ატიკისა და ბეოტიის საზღვარზე.
29. კენძ. სფაქტურია ძვ. წ. 424 წელს აიღეს ათენელმა სტრატეგოსებმა — დემოსთენემ და კლეონტმა.
30. „ათასეული“ — რომელიმე არისტოკრატიული, პროსპარტული დაჯგუფება.
31. ათენის სახელმწიფო ამ დროს მთლიანად იყო გაბატონებული ზღვაზე.
32. პატრე — ზღვისპირა ქალაქი ჩრდ. დასავლეთ აქაიაში.
33. ეფებოსი — სიმწიფეში შესული ჯაბუცი.
34. აკლავროსი — სოფლის მეურნეობის მფარველი ღმერთი.
35. ასეთი ნიშანი იყო ბუნს გამოსახულება.
36. არისტოფანე — „ბაუაყები“ 1425; 1432-1433.

37. ქორეგია — საკუთარი სახსრებით საზოგადო სანახაობათა გაშართვა.
38. ნემეა — ნემეას შექიბრებათი აღეგორიული ფიგურა.
39. არქესტრატე — ათენელი სტრატეგოსი.
40. სოკრატეს დემონის ანუ ადამიანის სულში ჩაბუღებული გონის (ლათ. გენიუსი — „შემოქმედებითი ნიქი“) თაობაზე იხ. ქსენოფონტი „მოგონებები სოკრატეზე.“
41. ღმერთ პერმესის ქანდაკებები, ე. წ. ქერმეები.
42. დადუქოსი — ჩირაღდნის მატარებელი ელევსინის მისტერიებში; ღმერთქალ დემეტრეს ქურუმი;
პიეროფანტე — უზენაესი ქურუმი;
მისტე — მისტერიის მონაწილე.
43. იგულისხმებიან ღმერთქალი დემეტრე და მისი ასული პერსეფონე.
44. სიტლიაზე ფალაშქრება მოხდა ძვ. წ. 415 წელს. ლაშქრობის ოფიციალური საბაზი იყო ჩრდ. დას. სიტლიის ქალაქის სეგესტას თხოვნა დახმარებისათვის.
45. „სალამინია“ — საგანგებო დანიშნულების ორი ხომალდთაგანი, ათენის პოლისის დავალებათა შემსრულებელი.
46. კორე — პერსეფონე.
47. იხ. შენ. 42. ეპოპტი — „უზენაესი მკვერტელი“ ელევსინის მისტერიებში.
48. ევჰოლპიდები, ერიკები — ელევსინის მისტერიების მთავარი ქურუმები..
49. დეკელია — ათენის წრდილოეთით მდებარე სტრატეგიული პუნქტი. ამ გზით შექონდათ ათენში პური ევბეადან.
50. ლაკონები — სპარტელები.
51. „შავი შექამადი“, „შავი წვენი“ — სპარტელთა უბრალო საკვები, რომელსაც პლუტარქე ლიკურგეს ბიოგრაფიაში მოიხსენიებს.
52. ევრიპიდე — „ორესტე“ 149.
53. ფარნაბაზე — სპარსელთა ერთ-ერთი სატრაპი პელოპონესის ომის დროს, სპარტელების მომხრე.
54. ნავარქოსი — ფლოტის სარდალი.
55. პირეოსი — ათენის ნავსადგური.
56. ასპენდოსი — პამფლიის ქალაქი.
57. ტროპეონი — დამარცხებული მტრის აღქურვილობათაგან აღმართული ძღვევის ძველი ძეგლი (მდრ. ტროფეი).
58. ეფორები — სპარტის სახელმწიფოს მეთაურები.
59. ალიბიადე ათენში დაბრუნდა ძვ. წ. 408 წელს.
60. სტატოსი, ქსისტოდი — გრძელი კაბები, რომელთაც დრამატულ და მუსიკალურ ადონში ანუ შექიბრში ატარებდნენ მსახიობნი.
61. კრიტია — „ოცდაათა ტირანიის“ მეთაური.
62. პრაქსიერგიდები — ქურუმთა ერთ-ერთი გვარის წარმომადგენლები. პლინტიები ზეიმზე მონაწილე ღმერთქალ ათენას ქან-

დაცემას წყლით რეცხავდნენ.

63. აგისი — სპარტის მეფე (ძვ. წ. 338—332).
64. მისტები და მისტაგოგები — „წმიდა საიდუმლო“ უშუალო მონაწილენი, რიტუალის აღმსრულებელი ქორეუბები.
65. დიდი მეფე — სპარსთა მეფე.
66. კიროსი — დარიოს II ძე; სპარსთა მეფისნაცვალი ლიდიაში, დიდ ფრიგიასა და კაპადოკიაში.
67. გადამწყვეტი ბრძოლა ეგოსპოტამისთან ძვ. წ. 405 წელს გაიმართა ათენი ლისანდრემ ძვ. წ. 404 წელს აიღო.
68. არტაქსერქსე — დარიოს II ძე, კიროსის უფროსი ძმა; სპარსთა მეფე ძვ. წ. 405—359 წლებში.
69. ზაეის დაღების შემდეგ ათენში სპარტის დახმარებით ძალა-უფლება გადაეცა „ოცდაათის ტირანიას“ (იხ. შენ. 61).
70. ამ „საიდუმლო წერილს“ სპარტაში ეწოდებოდა „სკიტალე“. ეს იყო კვერთხი, რომელზედაც წერილის ტექსტის შემცველი ტყავის ფართო ზონარი იყო შემოხვეული.
71. ალკიბიადე მოკლეს ძვ. წ. 404 წელს.

ბაიუს მარციუსი

1. ეს წყალსადენი რომში ძვ. წ. 144/143 წლებში გამოიყვანეს.
 2. გაიუს მარციუს რუტილუს ცენზორინუსი ძვ. წ. IV—III სს-ის მოღვაწე.
 3. ეს სიტყვაა ლათინური *virtus* (ბერ. „არტე“).
 4. პლუტარქე — „რომულუსი“ 13 (არკადიელი იყო ევანდრე)
 5. მუხის წვეწისაგან ამზადებდნენ წებოს ხის ტოტებზე წასასმელად და ფრთოსნების დასაქერად.
 6. დიოსკურები — ზევსის ძენი: კასტორი და პოლიდეკე (პოლუქსი).
 7. აკოთხვისი: მანიუს ვალერიუსი.
 8. „სახალხო ტრიბუნის“ — *tribunus plebis* ინსტიტუტის დაწესების თარიღად ანტიკური ხანის ზოგიერთი ავტორი ძვ. წ. 471 წელს დებს (დიოდორე სიცილიელი), ზოგი კი — 494 წელს (ლივიუსი, პლუტარქე).
 9. მეტსახელის (ბერძნ. ეპითეტონის, ლათ. კოგონომენის) შერქმევა გავრცელებული იყო ძველ საბერძნეთშიც და უფრო მეტად — რომში.
- აქ მოგვაქვს პლუტარქეს მიერ დამოწმებული მეტსახელები ქართულ მესატყვისებით:

ბერძნული მეტსახელები

სოტერი — მხსნელი
კალინიკე — სახელოვანი გამარჯვებული
ფისკონი — ღობიანი

გრიპე — ცხვირკუებიანი
 ვაერვატე — კეთილის მოქმედი
 ფილადელფე — ძმის მოყვარული
 ველემონი — ბედნიერი
 დონონი — საბოძვრის შემპირებული
 ლათირე — სირსეალიანი

რომაული წიგნახედები

დიადემატუსი — დიადემიანი, ჭილოსანი
 ევლერი — სწრაფი
 პროკლუსი — მოშორებით მყოფი
 პოსტუმუსი — შემდეგდროინდელი
 სულა — წითელლაქებიანი
 ნიგერი — შავგვრემანი
 რუფუსი — მწითური
 ცეკუსი — ბრმა
 კლოდიუსი ანუ კლავდიუსი — კოჭლი.

10. ველიტრელები — სამხ. ლაციუმში მდებარე ვოლსკების ქალაქ ველიტრეს მკეოდრნი.
11. ტოგა — რომაელი მოქალაქის ზედა სამოსი;
 ტუნიკა — ტოგის ქვეშა სამოსი — კვართი (ბერძნულ ორიგინალში ტოგის შესატყვისია ჰიმატიონი, ტუნიკისა — ქიტონი).
12. ფულს ჩვეულებრივ ტუნიკის ქვეშ სარტყელში ინახავდნენ.
13. ორიგინალშია დოროდოცია (საჩუქრის, ქრთამის მიცემა).
14. ძვ. წ. 409 წელს სტრატეგოსი ანიტე ათენის ფლოტის მეთაურად გაგზავნეს სპარტელთა ალყისაგან ქალაქ პილოსის დასახსნელად. ანიტემ დაკისრებული მოვალეობა ვერ შეასრულა უამინდობის გამო. ეს ანიტე შემდგომში ფილოსოფოსის — სოკრატეს ერთ-ერთ ბრალმდებელი იყო.
15. პლატონი, წერილები, 4, 321 c.
16. რომის მეფემ, სერვიუს ტულიუსმა, რომის მოსახლეობა დაჰყო ქონებრივი პრინციპის საფუძველზე 193 ასეულად — ცენტურიად. ამჟვე მეფის დროს სატერიტორიო-ადმინისტრაციულ პრინციპზე შეიქმნა 35 სამეული ანუ ტრიბუსი.
17. მარტიუს კორიოლანუსის რომიდან გაძევების თარიღად ძვ. წ. 490 წელს ვარაუდობენ.
18. ამ აფორიზმს ჰერაკლიტეს მიაწერენ.
19. „ოდისეა“, IV, 246.
20. ტენზა ბერძ. თესსა — ურემი, რომლითაც რომაელებს ღმერთების გამოსახულებანი გადაჰქონდათ ტაძრებიდან ცირკში.
21. „ოდისეა“, XXI, 1.

22. „ოდისეა“, XIV, 178—179.
23. „ოდისეა“, IX, 339.
24. „ოდისეა“, IX, 299.
25. „ილიადა“, I, 188-189.
26. „ოდისეა“, VI, 160—161.
27. საბინები — ტომი რომის ჩრდ. აღმოსავლეთით მდებარე მთიან მხარეში.
28. ეოლსკები რომაელებმა საბოლოოდ მხოლოდ ძვ. წ. IV ს-ში დაიმორჩილეს.

შეთანასწორება

1. თუკიდოდე, V, 45.
2. დიონისიოს პალიკარჩასელი, „რომის ისტორია“, VIII, 2.
3. დიონი — I ს-ის სტოელი ფილოსოფოსი.
4. პლუტარქე, „არისტოდე“ VIII და შმდგ.
5. ანტიპატრე — ფილიპე მაკედონელის ერთ-ერთი სარდალი, მაკედონის გამგებელი ალექსანდრეს აზიაში ლაშქრობის დროს.

ა რ ი ს ტ ი დ ე

1. ექსოსტრაქიკისმოსი იგივეა რაც ოსტრაქიკისმოსი — სახელმწიფოდან გაქეება.
2. ქორეგია — საღმრთაწაულო გუნდების მომზადება.
3. პანეტიოსი — ძვ. წ. II ს-ის სტოელი ფილოსოფოსი.
4. ევკლიდე — ათენის არქონტი; მისი მმართველობის დროს, ძვ. წ. 403 წელს, შემოიღეს იონიური ანბანი, რომელიც დასაბამია დღემდე ხმარებული ბერძნული ანბანისა.
5. პლატეასთან (ბეოტიისა და ატიკის საზღვარზე) სპარსებთან ბრძოლა მოხდა ძვ. წ. 479 წელს. ათენელთა ლაშქარს მეთაურობდა გაძევებიდან დაბრუნებული არისტოდე.
6. მნა ანუ მინა — ფულის ერთეული (1/60 ტალანტი). კრიტონი — სოკრატეს შეგირდი და მეგობარი.
7. არისტონ კეოსელი — ძვ. წ. III ს-ის ფილოსოფოსი — პერმპატეტიკოსი.
8. ესქილე, „შეოდნი თებეს წინააღმდეგ“ ტ. 579 შმდგ.
9. კლისთენეს რეფორმების შემდეგ (ძვ. წ. 510 წლიდან) ატიკაში ათი ტერიტორიალურ-პოლიტიკური თემი ანუ ფილე იყო: ერექთესი, ეგეისი, პანდიონისი, ლეონტისი, აკამანტისი, ენეისი, კეკროპისი, ჰიპოთონტისი, ეანტისი, ანტიოქისი. საგვარეულო ფილეები შეიცავდნენ ფრატრიებს, ტერიტორიალური ფილეები — დემებს.
10. დადუქოსი — მეჩირაღდნე ელევსინის მისტერიებში.

11. ლაკოპლუტოსი — „ორმოს განძით მდიდარი“.
12. „ქალაქთშემუსვრელი“ — პოლიორკეტეს (მაკედონიის მეფე დემეტრიოსი, ძვ. წ. 294—287): „მეხი“ — კერაუნოს (ეგვიპტის მეფის პტოლემეოს I სოტერის ძის მეტსახელი); „გამარჯვებული“ — ნიკატორ (სირიის მეფე სელევკე I, ძვ. წ. 312-281); „არწივი“ — აეტოს (ეპირის მეფე პიროსი, ძვ. წ. 295-272); „ქორი“ — ჰიერაკეს (სირიის მეფის სელევკე II ძმის მეტსახელი).
13. ჰიპერბოლე — პელოპონესის ომის დროინდელი ათენელი პოლიტიკური მოღვაწე. მოკლეს ძვ. წ. 411 წელს.
14. ჰომეროსი, „ილიადა“, I, 233—244. განრისხებული აქილევსი აგამემნონს მიმართავს:
 „აი, რას გეტყვი, თან უდიდეს საფიციარს ვფიცავ;
 ვფიცავარ ამ კვერთხს, შტოთ და ფოთოლთ რაიკ ვერადროს
 ვერ გამოიღებს, რაკი ძირი მთებში დატოვა
 და ვერაოდეს აღუვადება, რაკილა ცულსა
 ფოთოლ-მერქანი აუცლია; რაც აწ აქაველთ,
 სამართლის მკველთა, ხელთ უპყრიათ, რათა დაიცან
 ზევსის წინაშე კანონები; დიდ ფიცს მიხედვე:
 დრო დადგება და აქილევსზე დარდი აქაველთ
 შემოაწვებათ სათითაოდ; შეძრწუნებული
 შენ ვეღარაფერს ვერ უშველი, ოდეს ჰექტორი
 მამაცმუსვრელი დაგინოცავს; სულს დაიწიწნი
 აქაველთ შორის უკეთესი რომ შეურაცხყე!“
 (თარგმანი ა. ურუშაძისა).
15. ეგრიბიადე — სპარტელი, ბერძენთა ფლოტის მეთაური სალმინზე.
16. ქსერქსესთან.
17. ძვ. წ. 479 წელს.
18. სტადიონი — სიგრძის საზომი = 185 მეტრს.
19. კორე — დემეტრე ღმერთქალის ასული პერსეფონე.
20. კითერონი ატიკისა და ბეოტიის საზღვარზე მდებარე მთა.
21. ჰოსიე — ქალაქი ბეოტიაში.
22. აქ ისგულისხმება ალექსანდრე I, რომელიც მაკედონიაში ძვ. წ. 454 წლამდე მეფობდა.
23. პეროდოტე IX, 46.
24. შტრ. პლუტარქე — „ლიკურგე“ 18 და შენ. 34.
25. ამფიარაე — არგოსელი მისანი, კალიდონის, არგონავტებისა და თებეს წინამძღვე ლაშქრობათა მონაწილე. ამფიარაეს მისანი — ამფიარაეს ტაძრის ქურუმი — წინასწარმეტყველი.
26. პტოონი — აპოლონისადმი შეწირული მთაგრეხილი ბეოტიაში. ზოგ ხელნაწერში პტოონის ნაცვლად დასახელებულია ტროფონიოსის ტაძარი.
27. ეანტისის ფილე — ატიკის ერთი ნაწილი.
28. პეროდოტე IX, 85.

29. ბომონი — საკურთხეველი, სამსხვერპლო სვეტი.
30. სიმონიდე კეოსელი — ეპიგრამა, ფრგ. 107 D.
31. ელევთერიოსი — „თავისუფლების მომნიჭებელი“ — ზევისი ებოთეტაფანა.
32. ათასი სტადიონი — დაახ. 180 კილომეტრი!
33. ტეტრამეტრი — სალექსო საზომი.
34. ევკლია — „სახელგანთქელი“.
35. მური — „ესე შტაბისა ნაწურთა უზრქესი სუნელი“ (საბა).
36. ეს მოხდა ძვ. წ. 476 წელს.
37. კრონოსის ხანა — „ოქროს ხანა“ ბერძნულ მითოლოგიაში.
38. ლიონის ნაქრების ჩაყრა წყალში იმის სანიშნო იყო, რომ ფიცი არ გატყდებოდა, სანამ ლიონის ნაქრები თავისდათავად არ ამოტყდებოდნენ წყლიდან.
39. თეოფრასტე — ფრგ. 136 W.
40. ტროპეონი — გამარჯვების ძეგლი.
41. პლატონი, „გორგია“ 526 b.
42. დაახ. ძვ. წ. 467 წელს.
43. კრატერე მაკედონელი — ძვ. წ. III საუკუნის მეცნიერი (ფრგ. 342 F 12).
44. პაქეტე — სარდალი პელოპონესის ომში.
45. ფალერე (ფალერონი) — ათენის ძველი ნავსადგური.
46. პლეთრონი — 0,1 ჰექტარის შემცველი ფართობი.
47. კალისტენე, ფრგ. 124 F48.
48. პიერონიმე როდოსელი — ფილოსოფოსი — პერიპატეტიკოსი (ძვ. წ. III საუკ.).
49. ძმებმა — არისტოგიტონმა და კარმოდოსმა ძვ. წ. 514 წელს მოკლეს ათენის ტირანი ჰიპარქე.

ბარკუს კატონი *

1. ტუსკულუმში — ლაციუმის ძველი ქალაქი.
2. ლათინურად homo novus — „ახალი კაცი“. ასე მოიხსენიებდნენ რომაელები, მავალითად, ციცერონსაც, რომელმაც სახელოვნებას თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობით მიაღწია და არა წინაპართა დიდების წყალობით.
3. კატონის ჩრული სახელია მარკუს პორციუს კატონ უფროსი — Marcus Porcius Cato Major (Superior, Censorius, Pricus); ცხოვრების წლებია ძვ. წ. 234-149.
4. პერსეფონე — ჰადესის ანუ საიქიოს დედოფალი.
5. იგულისძმებმა 517/516 წელს მომზადარი ბრძოლა კანესთან (ტრაზიმენუსის ტბასთან), სადაც ჰანიბალმა სასტიკად დაამარცხა რომაელები.

* კატონის თაობაზე იხ. აკაკი ურუშაძე, კატონ უფროსი (საათუბილო კრებული ალ. ბარამიძის დაბადების 70 წლისთავზე. თბილისი, 1974, გვ. 211—224).

6. პ ი რ ო ს ი — ეპირის მეფე, ძვ. წ. 272 წელს რომაელთაგან ძლეული.
7. პ ლ ა ტ ო ნ ი, „ტიმეოსი“, 69 d
8. ჩვენამდე მოღწეულია კატონ უფროსის თხზულება — ტრაქტატი „ში-
წათმოქმედებისათვის“ (De agricultura). მას მიეწერება აგ-
რეთვე რომის პირველი ისტორიის — „საწყისების“ შეთხზვა და
აკოფთეგმების ანუ სენტენცია — აფორიზმების კრებული.
9. ეტყობა, აქ ავტორისეული უზუსტობაა. კატონი კვესტორად გაგზავნეს
სიცოლიაში, სადაც მაშინ სციპიონ უფროსი იმყოფებოდა და ლი-
ბიაში (ე. ი. ჩრდ. აფრიკაში) კართაგენთან საომრად ემზადებოდა.
10. ა ს ს ი — რომაული ფულის ერთეული.
11. პ ე კ ა ტ ო მ პ ე დ ო ნ ი — დიდი ნაგებობა ათენის აკროპოლისზე.
12. კ ი ნ ო ს ე მ ა — „ძალის ძეგლი“; ქ ს ა ნ თ ი პ ე — პერიკლეს მამა.
13. პ ლ ა ტ ო ნ ი, „ნადიმი“ 215 a.
14. ლისია — ძვ. წ. V—IV სს ბერძენი ორატორი.
15. ე ე მ ე ნ ე II — პერგამონის მეფე (197—159 წწ.), რომაელთა მო-
კავშირე.
16. პ ო ლ ი ბ ი ო ს ი — ბერძენი ისტორიკოსი, სციპიონ უფროსის მოძლ-
ვარი და მეგობარი. აქუა — რომის პროვინცია საბერძნეთში
(ცენტრალური ელადა და პელოპონესი). რომაელებმა ძვ. წ. 167
წელს აქედან რომში გადაასახლეს შეთქმულებაში ეკვიტანო
ათასამდე ბერძენი, რომლებმაც გადასახლებაში 16 წელი დაჰყვეს.
მათ შორის იყო პოლიბიოსიც.
17. პ ო ლ ი ბ ი ო ს ი — 19,1
18. ლ ა ე ტ ა ნ ე ბ ი — ლაეტანიის ტომი ესპანეთში.
19. ა ნ ტ ი ო ქ ე III დიდი — სირიის მეფე ძვ. წ. 223—287 წლებში.
20. პ ლ უ ტ ა რ ქ ე — „ტიტუს ფლამინიუსი“ 15.
21. ა მ ფ ი კ ტ ი ო ნ ი ა — ძველბერძნულ პოლისთა საერთო კავშირი.
22. კ ა ლ ი დ რ ო მ ო ნ ი — ეტის მთის აღმოს. ქედი თესალიაში.
23. ფ ი რ მ უ მ ი — ქალაქი იტალიაში, ადრიატიკის ზღვის სანაპიროზე.
24. ძვ. წ. 187 წელს სციპიონსა და მის მმას ბრალად დასდეს ანტიოქეს-
თან ბრძოლაში მოპოვებული ნადავლის მითვისება.
25. ნ ე ს ტ ო რ ი — ჰომეროსის „ილიადას“ პერსონაჟი. იხ. „ილიადა“ I,
250 და შმდგ.
26. პ ი დ რ ა — მითური მრავალთავიანი ურჩხული.
27. აგულისმება გალიის პროვინცია.
28. ც ი ც ე რ ო ნ ი — „სიბერისათვის“ 12, 42.
29. ლ ი ვ ი უ ს ი, 39, 42.
30. თ. შენ. 10.
31. ს კ ო პ ა ს ი — საარაგო სიმდიდრის თესალიელი.
32. კ უ რ ი ა — შენობა სენატის სტომებისათვის.
33. ფილოსოფოს სოკრატეს ცოლი იყო ცნობილი ქსანთიპე.
34. კატონის საისტორიო თხზულებას ეწოდებოდა „საწყისები“ (Origines).
მოღწეულია ნაწყვეტები. თხზულების მოკლე შინაარსი გადმოცემუ-
ლია კორნელიუს ნეპოტის მიერ.

35. ისოკრატე — დიდი ათენელი ორატორი (ძვ. წ. V—IV სს).
36. შინოსი — საბიოს სამეფოს (ჰადესის) მსაჯული.
37. ლუციუს ლიცინიუს ლუკულუსი, კვინტუს ცეცილიუს პიუსი — ძვ. წ. I საუკუნის რომაელი საჩღლები.
38. ძვ. წ. 152 წელს.
39. ლათინურად: *Ceterum cenceo Carthaginem esse delendum*“ მე მაინც ვფიქრობ, კართაგენი უნდა დაინგრეს.“
40. რომა და კართაგენს შორის ომები (ძვ. წ. 264—146), რომლებიც პუნიკური ომების სახელითა ცნობილი, სამ ეტაპად მიმდინარეობდა (I—264—241, II—218—201, III—149—146).
41. პომპეოსი — „ოდისეა“ X, 495: აქ იგულისხმება მისანი ტირეზია, რომელიც კატონმა სციპიონს შეუღარა.
42. აქ იგულისხმება კატონ უმცროსი ანუ უტიკელი.
43. პეროდოტე, IX, 64.
44. აქ იგულისხმება ჰესიოდეს დიდაქტიკური პოემა „სამუშაონი და დღენი“.
45. „ოდისეა“ XIV, 222.

ნ უ მ ა

1. ძვ. წ. 714 წელს.
2. ჰიპია — ფილოსოფოს სოკრატეს თანამედროვე სოფისტი.
3. აქ უნდა იყოს „მეშვიდე დღე“ და არა „მეხუთე“.
4. იბ. პლუტარქე, „რომულუსი“ 27—28; ტიტუს ლივიუსი, I, 16.
5. „მეფობის საშუალებო ხანა“ — ბერძ. მესობასილეია, ლათ. ინტერჩეჯანუმი.
6. შდრ. მათე, VI, 26; ლუკა XII, 24.
7. კირა — ფოკიდის ქალაქი.
8. პინი — ზევისია თუ ჰერმესის ძე; თბისფეხებიანი და რქოსანი ღმერთი; ტყეა და ქალაქთა ღვთაება; სამწყემსო სალაპურის შემქმნელი.
9. აქ იგულისხმება ღმერთი დიონისე.
10. ბაკქილიდე — ძვ. წ. VI—V სს. საგუნდო ლირიკის წარმომადგენელი პოეტი.
11. პლუტარქეს აზრით, ლათ. „ფლამინუს“ სიტყვა, რომელიც „ქურუმს“ ნიშნავს, მომდინარეობს ბერძნული „პილ“ ძირისაგან, რომლისგანაც „მოთელვის“ აღმნიშვნელი ზმნა „პილეო“ და არს. სახელი „პილოს“, (ქეჩის ანუ ნაბდის ქუდი) იწარმოებოდა.
12. იუბა — ნუმიდიის მეფე, ისტორიკოსი; ავტორი ჩვენამდე არმოდწეულ თხზულებათა.
13. პლატონი, „სახელმწიფო“, II, 372 e. .
14. ტომონ ფლიუტელი — IV—III სს. ბერძენი ფილოსოფოსი და პოეტი-სატირიკოსი.

15. ეხემითია — ბერძ. „მღუმარება“.
16. სახელი „ემილიუსი“ პლუტარქეს გამოკყავს ბერძნული სიტყვისაგან „ჰამილიოს“, რაც „ალერსიანს“ აღნიშნავს.
17. ექსეგეტი წმიდა რიტუალის ზედამხედველის თანამდებობა ათენ-ში. კიეროფანტი — უზუნაესი ქურუმი.
18. ბერძ. ჰესტიადები, ლათ. ვესტალები კერის ღმერთჯალის ვესტას ქურუმხეხეები.
19. პითო — დელფო — ქალაქი ფოკიდაში პარნასთან.
20. მედები — სპარსები.
21. აქედან იღებს დასაბამს ე. წ. „ოლიმპიური ცეცხლი“. ოლიმპიაში სა-ზეიმო ჩირაღდნის ანთება დღესაც შხის სხივის მეშვეობით ხდება.
22. „ემილუსი“, 20.
23. აქ იგულისხმება კანონი მრავალშვილიანთა უპირატესი უფლებების თაობაზე.
24. ლიბიტონა — სიკვდილისა და მიცვალებულთა ღმერთჯალი რომში.
25. პლუტარქეს ლათინური სიტყვა „ფეციალის“ გამოკყავს ბერძნული ზნისაგან „ფემი“ — „ვამბობ“, ხოლო ბერძნულ „ეირენეს“ („შშვი-ღობას“) „ეირო“ — „ელაპარაკობ“ ზმნას უკავშირებს.
ფეციალიების რომაული კოლეგია ოცო ქურუმისაგან შედგებოდა და განაგებდა საერთაშორისო საკითხებს.
სალიების ანუ „მხტუნაეთა“ კოლეგიაში თოთხმეტი ქურუმი შედიოდა. ისინი ომის ღმერთს — მარსის მსახურებად ითვლებოდნენ.
26. პლუტარქე, „ემილუსი“ თ. თ. 17, 18.
27. ეგერია — რომაული ნიშნა.
28. მარტი ომის ღმერთს — მარსისადმი მიძღვნილი თეა.
29. ლათინური ზმნა „სალიო“-სალირე“ — „ხტუნვას“ აღნიშნავს.
30. მელტე — ბერძ. ნახევარკალსებრი ფარი.
31. „მობრილი“ — ანკილოს, „იდაუვი“ — ანკონ, „ზევიდან“ — ანეკათენ, „განკურნვა“ — აკესის, „გვალვა“ — ავხმოს, „გადარჩენა“ „ატლება“ — ანასხესის.
32. იხ. პლუტარქე — „თესევსი“ 33.
33. პირიქი — დორიული წარმომავლობა საომარი ცეკვა.
34. ლათინური „ვეტერემ მემორია“ ავუზატიუსისა სინტაგმისა „ვეტუს მემორია“.
35. იხ. პლუტარქე — „ეთოკა“ — „ბავჯის აღზრდისათვის“ 18.
36. ვედრების აღლენის დროს ეგვიპტელ ქურუმებს ხელთ ეუყრათ და ატრიალებდნენ საგანგებო რკალებს ყოველივე ამქვეყნიურის ცვა-ლებადობის აღსანიშნავად.
37. იდელო (ანდაკრეტელი) დაქტილები — მც. აზიური ლეთაების „იდე დედის“ ანუ „რეა-კიბელეს“ მსახური ღმონენები თუ ქურუმები.
38. აქ იგულისხმება იუპიტერ ელიკიუსის ტაძარი. ამ ტაძრის

- სახელს პლუტარქე ბერძნულ კილოვ სიტყვას უკავშირებს, რაც „მოწყალეს“ აღნიშნავს.
39. ტერმინუსი — საზღვრების ღვთაება რომში.
 40. ავლეთი — ხელეიტაზე დამკვრელი.
 41. იგულისხმება გაიუს იულიუს კეისრის მიერ ჩატარებული საკალენდრო რეფორმა. სარეფორმო კომისიის ზელმძღვანელი იყო ეგვიპტელი ბერძენი სოზოგენე.
- მთვარის წელიწადი შეიცვალა მზის წელიწადით, რომელიც 365¹/₄ დღეს შეიცავდა. ყოველ ოთხ წელიწადში ჩასამატებელი იყო ერთი დღე (ეს იყო ე. წ. ნაკიანი წელიწადი). იხ. პლუტარქე, „გაიუს იულიუს კეისარი“ თ. 53, შენ. 162 („ჩრეული ბიოგრაფიები“ 1975).
42. ლათინური „დეკემბერი“ (ბერძ. „დეკა“, ლათ. „დეკემ||დეკემ“—„ათი“)
 43. კვინტილის — იელსი (V), სექსტილის — აგვისტო (VI), სეპტემბერი — სექტემბერი (VII), ოქტომბერი — ოქტომბერი (VIII), ნოვემბერი — ნოემბერი (IX), დეკემბერი — დეკემბერი (X).
 44. კალენდები — თვის პირველი რიცხვი.
 45. ლათ. ზმნა აპერიო — აპერირე — „ვალბ“.
 46. იხ. შენ. 43.
 47. ავგუსტუს რომელ იმპერატორთა სატიტულო სახელი იყო. მისი ბერძნული შესატყვისია „სებასტოს“.
 48. რომის იმპერატორმა ტიტუს ფლავიუს დომიციანუსმა (ახ. წ. 81-96) მეშვიდე თვის (სექტემბერს) „გერმანიკუსი“, მერვეს (ოქტომბერს) — „დომიციანუსი“ უწოდა.
 49. თებერვლის სახელი (ფებრუარიუს) მომდინარეობს ზმნისაგან ფებრუო — „განვწმენდ“.
 50. იანუსი — ძველი იტალიური ღვთაება ყოველივე დასაწყისისა.
 51. დამოწმებულია ფრაგმენტები ბერძენი ლირიკოსი პოეტის ბაკილიდეს სიმღერებიდან.
 52. პლატონი, „კანონები“, IV 711 e—712 a; „სახელმწიფო“, VI, 487 e.
 53. კომიციუმი — სახალხო კრების ადგილი.

ლიკურგისა და ნუმას შიშისაწარმოება

1. პალესტრა — ფიზიკური წერტილის სკოლა.
2. აქ იგულისხმება ბერძნულ-ლათინურ მითოლოგიაში არსებული თქმულება „ოქროს ზანაზე“.
3. ავტარკია — ხედრით კმაყოფილება, თავშეკავება.
4. იხ. პლუტარქე — „ლიკურგე“ 14-16 თავები.

5. ევრიპიდე, „ანდრომაქე“, 537-598. პებლოსი — საბურველი, მოსასხამი.

6. სხ. პლუტარქე, „რომულუსი“, თ. თ. 14—16.

პოკლიკოლა

1. ტარკვინიუს სუპერბუსი — ტარკვინიუს ზეიადი, რომის მეშვიდე და უკანასკნელი მეფე, რომელიც ძვ. წ. 510 წელს გააძევეს.
2. ლათინური ზედსართავი სახელი „ბრუტუს“ „გონებალუნგს“, „ბრიყვს“ აღნიშნავს.
3. კოლატინუსი ტარკვინიუს ზეიადის ბიძაშვილი იყო და მეორე სახელად, რომელიც გვარეულობაზე მიუთითებდა, ტარკვინიუსი ერქვა.
4. კურია — პატრიციუსთა წოდების ერთეული.
5. ცენზორი — აპიუს კლავდიუს ცეკუსი (ძვ. წ. IV ს.).
6. ტირენები — ეტრუსკები.
7. ტარკვინიუსთან ბრძოლა მოხდა ძვ. წ. 509 წელს.
8. ეპიტაფია — საფლავთან წარმოთქმული საზოგადო სიტყვა.
9. ოვლისხმება ტრადიციული რეგალიებით — წიქლის კონებითა და ცულებით აღჭურვილი 24 ლიქტორი, რომლებიც ჩვეულებრივ ორ კონსულს ახლდნენ თან.
10. ველია — პლატინუმთან მდებარე მაღლობი, საიდანაც ე. წ. „წმიდა გზა“ (ვია საცრა) ჩამოდიოდა რომის ფორუმზე.
11. ვიკაპოტა — ლათ. „ძლიერი გამარჯვებული“, გამარჯვების ღმერთქალის — ვიქტორიის ეპითეტი.
12. ლათ. „პეკულია“ ანუ „პეკუნია“ (ფული) მომდინარეობს სიტყვისაგან „პეკუს“ (ცხვრის ფარა).
13. სულიუსი — „მელორე“ (ლათ. სუს ან. პორკუს — „ღორი“), ბუბულუსი — „მენახირე“ (ლათ. ბოს — „ხარი“, „ძროხა“).
14. ფასკები — წიქლის კონები შიგ ჩატანებული ცულებით. ასეთი კონებით ხელდამშვენებული ლიქტორები წინ მიუძღოდნენ რომაელ მაგისტრატუსებს ანუ დიდ თანამდებობათა აღმსრულებელ პირთ, უწინარეს ყოვლისა — კონსულებს.
15. მეტაგიტნიონი — ბერძ. ატიკური თვე (ავგისტო-სექტემბერი).
16. კაპიტალიუმის ტაძარი სამეფრ დაიწვა: ძვ. წელთაღრიცხვის 83, 70 და 69 წლებში.
17. პენტელე — ათენის ამალეებული გარეუბანი.
18. ეპიქარმე ძვ. წ. VI—V სს-ის კომედიოგრაფოსი.
19. მიდასი — ფრიგიის მითური მეფე, დიდძალი სამღიროთ სახელგანთქმული.
20. პორსენა — კლუზიუმის (ეტრურია) მეფე, ტარკვინიუსთა მოკავშირე. ვადმოცემებში მისი სახელის ვარიანტებია: კლარა, ლარსა პორსენა || პორსინა. რომაელები დაამარცხა ძვ. წ. 509 წელს.

21. რომის ნაციონალურმა გმარმა პებლიუს ჰორაციუს ვოკლენსმა, სპუ-რიუს ლარციუსა და ტიტუს გერმანიუსისა და ვრსად მიაგერია ეტ-რუსეთა ლაშქარა რომის ე. წ. ხამინჯებიან ხიდთან (პონს სუბ-ლაციუს).
22. იუპიტერისა და იენოს ძე ვულკანუსი (ბერძენთა პეფესტო), ცეცხლისა და სამჭედლო საქმის ღმერთი. ხალხის წარმოსახვით იყო მკელობელი ანუ კოკლი.
23. გაიუს მუციუს კორდუს სცევოლა, რომელი გმირი, რომელმაც საოცარი სიმამაცე გამოიჩინა ძვ. წ. 508 წელს პორსენას ბანაკში.
24. „გვიანზობილი“ — ლათ. „პოსტუმუსი“.
25. იგულისხმება მდინარე ტიბრი.
26. პლუტონი — საიქიოს ღმერთი.
27. ფიდენე — საბინთა ქალაქი ცენტრალურ იტალიაში.
28. ძვ. წ. 502 წელს.

შინაარსი

წინასიტყვაობა

5

ბიოგრაფიები

თემისტოკლე	11
კამილუსი	45
პერიკლე	90
ფაბიუნ მაქსიმუსი	134
პერიკლესა და ფაბიუს მაქსიმუსის შეთანაწორება	166
ალკიბიადე	170
გაიუს მარციუს კორიოლანუსი	215
ალკიბიადესა და მარციუსის შეთანაწორება	257
არისტიდე	263
მარკუს კატონი	299
არისტიდესა და კატონის შეთანაწორება	333
ნუმა	341
ლიკურგესა და ნუმას შეთანაწორება	373
პოპლიკოლა	380
შენიშვნები	405

Плутарх
ИЗБРАННЫЕ БИОГРАФИИ

(На грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета
Тбилиси 1987

გამომცემლობის რედაქტორი მ. გოგოლაძე
მხატვარი ო. ვარუაჩიძე.
სამხატვრო რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე.
ტექნიკური რედაქტორი ფ. ბუდალაშვილი.
კორექტორი ც. მოლოდინო.

სბ № 1386

გადაეცა წარმოებას 3.04.87. ბელოწერილია დასაბეჭდად 13.11.87.
საბეჭდი ქაღალდი 84×108¹/₃₂. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 24,7. სააღ-
რიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 20,95.

ტირაჟი 50 000 შეკვეთის № 904.

ფასი 2 მან. 00 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.

Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14.

საქართველოს კბ ცვ-ის გამომცემლობის შრომის წითელი
ღროშის ორდენოსანი სტამბა, თბილისი, ლენინის, 14

Ордена Трудового Красного Знамени типография издательства
ЦК КП Грузии, г. Тбилиси, ул. Ленина, 14.